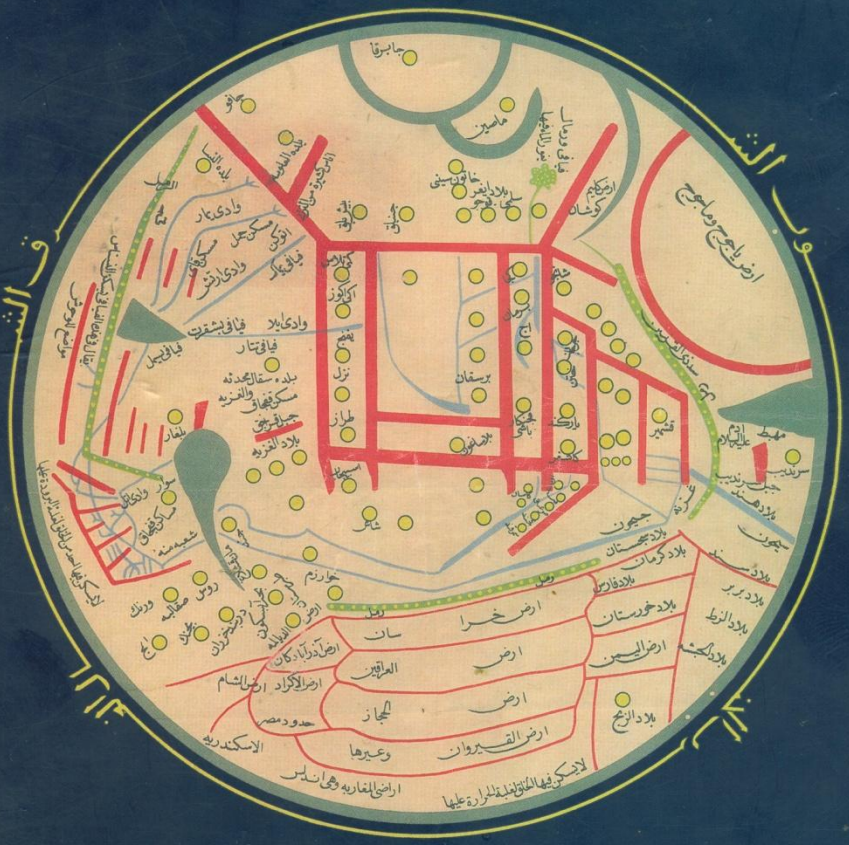
Divânü Lugâti't-Türk

Kâşgarlı Mahmûd

KABALCI

Kâşgarlı Mahmûd
Dîvânü Lugâti't-Türk
© Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005

Birinci Basım: Mayıs 2005

Kapak Düzeni: Gökmen Ekincioğlu

Teknik Hazırlık: Zeliha Güler

Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Küpüşoğlu

KABALCI YAYINEVİ
Himaye-i Etfal Sok. 8-B Cağaloğlu 34110 İSTANBUL
Tel: (0212) 526 85 86 Faks: (0212) 513 63 05
www.kabalci.com.tr yayinevi@ kabalci.com.tr

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in -Publication Data (CIP)
Mahmûd, Kâşgarlı
Dîvânü Lugâti't-Türk
1. Şark Klasikleri 2. Sözlük 3. Türk dili

ISBN 975-997-013-9

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. (0212 5678003)
Litros Yolu Fatih San. Sitesi 12/197-203 Topkapı-İstanbul

KÂŞGARLI MAHMÛD
DÎVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK

KABALCI YAYINEVİ: 247
ŞARK KLASİKLERİ DİZİSİ: 3

Hasan Bey
TABRIZ

Hasan Bey
TABRIZ

Kâşgarlı Mahmûd
Dîvânü Lugâti't-Türk
© Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005

Birinci Basım: Mayıs 2005

Kapak Düzeni: Gökmen Ekincioğlu

Teknik Hazırlık: Zeliha Güler

Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Küpüşoğlu

KABALCI YAYINEVİ
Himaye-i Etfal Sok. 8-B Cağaloğlu 34110 İSTANBUL
Tel: (0212) 526 85 86 Faks: (0212) 513 63 05
www.kabalci.com.tr yayinevi@ kabalci.com.tr

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in -Publication Data (CIP)
Mahmûd, Kâşgarlı
Dîvânü Lugâti't-Türk
1. Şark Klasikleri 2. Sözlük 3. Türk dili

ISBN 975-997-013-9

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. (0212 5678003)
Litros Yolu Fatih San. Sitesi 12/197-203 Topkapı-İstanbul

KÂŞGARLI MAHMÛD

DÎVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK

ÇEVİRİ, UYARLAMA, DÜZENLEME

Seçkin Erdi

Serap Tuğba Yurteser

KABALCI YAYINEVİ

Dîvânü Lugâti't-Türk çalışmalarına yıllarını veren

Şinasi Tekin ve Gönül Tekin'e

Saygılarımızla...

Sunuş

Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk elyazması halen İstanbul Millet Kütüphanesi'nde saklanmaktadır ve söz konusu eserin tek kopyasıdır. Kalın ve soluk-sarımsı, esasen aharlı olan kâğıdın üzerinde yılların etkileri açık kahverengi lekeler olarak görülmektedir. Kitap 319 folyodan oluşur. Folyoların ortalama genişliği 239x165 mm'dir ve her bir sayfadaki ortalama yazı alanı 175x115 mm'dir. Folyolar kesilmiş, bantla onarılmış ve hatta eski tip, siyah cilde sığması için bazıları katlanmıştır. Her bir sayfa boyunca onyedi satır vardır. Oldukça rahat okunacak biçimde istinsâh [kopya] edilmiş nüsha, eksiksiz olarak harekelendirilmiştir; ki bu da harekelerin, tıpkı bazı tashihler gibi nâsih'in [kopyacı] değil daha sonraki bir elin eseri olduğunun kanıtıdır. Ayrıca sayfa boşlukları boyunca, bir dizi elden çıkma, pek çok şerh ve hâşiye [açıklama ve not] bulunmaktadır. Takdim sayfasında, özgün metne dahil olmayan, ama nüshayı yazan el tarafından yazılmış uzunca bir not vardır. Bu ketebeye göre yazar [Kâşgarlı Mâhmud] elyazmasını 466/1074 yılında [büyük bir olasılıkla bu 469/1077'nin hatalı yazılışıdır] bitirmiş ve elimizdeki metin, bu elyazmasından 664/1266 yılında istinsâh edilmiştir.

Elyazmasının yüzyıl başında Ali Emîrî tarafından bulunup, kıymet bilir bir hassasiyetle değerlendirilmesinden sonra Kilisli Rifat üç ciltlik bir *Divân* basar (1917-9); bu edisyon bir eleştirel çalışma niteliğinde değildir ve daha çok yıpranmış elyazmasından tarihe düşülen bir not niteliğindedir. Daha sonra Carl Brockelmann, tamamen Kilisli Rifat çalışmasına dayanan bir sözlükçe basar (1928) ve bu çalışma da, kaynak aldığı çalışmanın kusurlarından ve ayrıca bir takım yazım yanlışı ve hatalı göndermeden muzdariptir. Besim Atalay'ın üç ciltlik Türkçe tercümesiyle *Divân* çalışmalarında dev bir adım atılır (1939-41); bunu "Tıpkıbasım" (1942) ve "Dizin" (1943) çalışmaları izler. Atalay edisyonu eksiksiz ve yöntemli bir çalışmanın eseridir; ancak bazı noktalarda özgün metinden oldukça ayrılır ve aşırı yorum içerir, "Tıpkıbasım" elyazmasındaki şerhleri ve hâşiyeleri dışlar ve çoğu yerde açıkça Kilisli edisyonunu takip eder. Üzerinden altmışbeş yıl geçtikten sonra bu çalışma gerek dil gerek yöntem gerekse de biçim olarak yetersiz kalmaktadır ve yeni bir Türkçe çalışmanın yapılması kaçınılmaz ve gereklidir – ki Kabalcı edisyonu da bu amaçla basılmıştır. Daha sonra Mutallibov, Atalay edisyonuna dayanan üç ciltlik bir Özbekçe tercüme oluşturur (1960-63). Sovyet Bilimler Akademisi *Divân*'daki tüm sözcükleri içeren bir "Eski Türkçe Sözlüğü" basar (1969); burada da alıntılar elyazmasından ziyade Atalay'dan yapılmaktadır. *Divân* çalışmalarındaki ikinci önemli adım Sir Gerard Clauson'un "Lûgat"ıdır (1972). Tıpkıbasım uyarınca metni ele alan Clauson, Arapçasıyla birlikte ana maddelerin tamamını sunmak ve sözcüklerin

sözlükte görülen değişik biçimlerini ve sözlükte kaç kez anıldıklarını göstermek için çaba sarf eder. Ama her şeyden önemlisi tarihsel kanıtlar ve koşut çalışmalar aracılığıyla doğru söyleyişlere ulaşma gayreti içine girmekte ve kendinden önceki çalışmalardaki hataları düzeltmektedir. Ancak bu çabasında her açıdan başarılı olamaz, özellikle eksik alıntı ve hatalı çeviri sorunları yaşar; yine de eserdeki sözlükbilimsel malzemeye dair düşünmek için ufuk açıcı olmuştur. Eserin üzerine düşen bunca ışıktan sonra artık onu tamamen aydınlatacak çalışmayı yapmanın vakti gelir; bu, bir yandan önceki çalışmaların doğrularını benimseyecek, diğer yandan da onlardaki yanlışlarla hesaplaşacak ve böylece doğru okunuş, anlam ve izaha ulaşacak bir eser olmalıdır ve olur da. Sayın Şinasi Tekin ve Gönül Tekin'in editörlüğünde hazırlanan ve Robert Dankoff/James Kelly ortak çalışması *Compendium of the Turkic Dialects*, 1982'de yayımlanır; bu, önceki çalışmaları bir potada eriten ve kendi özgün çevirisi ve yöntemiyle kusursuzlaşan görkemli bir eserdir. Dipnotları, sunumları, açıklamaları ve dizinleriyle bu çalışma tüm tartışmaları, önerileri, olası okumaları ve *Divânü Lugâti't-Türk*'ün yetkin bir çevirisini okuyucuya sunar.

Divân'ı Türkiyeli okurla tekrar buluşturmak arzusu içine giren Kabalcı Yayınevi, 17 Eylül 2004'te aramızdan ayrılan değerli hocamız Şinasi Tekin'in ellerinde şekillenmiş bu çalışmadan başkasını kendine rehber olarak alamazdı. Hem akademik yetkinliğiyle göz dolduran hem de yeni bir Türkçe çeviri için açıklayıcı ve yardımcı nitelikte olan bu çalışmayı merkeze alarak ve Besim Atalay tercümesiyle kıyaslayarak söz konusu çeviri, uyarlama ve düzenleme çalışması gerçekleştirildi. Özgün eseri olabildiğince anlaşılır bir biçimde sunma gayretiyle hareket eden arkadaşlar bu amaçla sözlükte hem eski tertipi koruyor hem de yeni bir düzenle sözcükleri sunuyor. Eski dilin verdiği şiirsel lezzeti bozmama gayretiyle (bazen sözcükleri benzer Arapça denkleriyle karşılama pahasına) yapılan çeviri, çağdaş dilbilim kavramlarını ve Arapça dilbilgisi terimlerini metnin içinde eksiksiz bir biçimde sunuyor. Hikâyeler, izahlar, hadisler, mitler ve hikmetli sözler edebi duyum önplanda tutulacak biçimde okuyucuya takdim ediliyor.

Elbette *Dîvânü Lugâti't-Türk*'e dair ve ondan hareketle yapılacak çalışmalar için bu bir son nokta değil; eldeki malzemenin zenginliği pek çok yeni –bazıları üzerine hâlâ süren çalışmalardan haberdar olduğumuz– edisyona imkân verecek cömertlikte

Bu konuda çalışmış ve çalışan herkese minnettar kalarak sizlere bu eseri sunmak benim için bir gurur kaynağıdır. İyi okumalar!

Prof. Dr. Aykut Kazancıgil

Yayıncının Notu

Çeviri, uyarlama ve düzenleme aşamaları boyunca özgün esere bağlılık ve açıklayıcılık önplanda tutulmuştur. Bu amaçla modern okuyucu için kullanışsız olan Arapça lügat tertibi uyarınca kurulmuş özgün biçim içinden bir çözüme gidilmiş ve kitap iki bölüm üzerine inşa edilmiştir. *Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk* metni Arapça dilbilgisine ait sözcük özellikleri uyarınca sınırları çizilmiş sekiz kitaptan oluşur; her kitap, sözcüğün içerdiği harf sayısına/niteliğine göre kurulan çeşitli vezinlerle belirlenen alt bölümlere ayrılmıştır; sözcükler ve tanımları bu bölümler boyunca sıralanmış ve dilbilgisi açıklamaları bu alt bölümlerin nitelikleri uyarınca ve yeri geldikçe verilmiştir. Bu düzen içinde sözcüklere ve açıklamalara ulaşmak zordur. Biz kitabı iki bölüme ayırdık ve önce özgün metindeki sırayla sözcükleri ve açıklamaları sunduk; bu bölüm boyunca sözcük tanımlaması yapılmamış ve girişten *ketebe* sayfasına kadar metnin dönüm noktaları (giriş, kitap başları, alt bölümler, vezinler, niteliksel ayrımlar, madde başları ve açıklamalar) aynen sunulmuştur [bkz. s. 11-126]. İkinci bölüm ise çağdaş bir sözlük görünümü arz etmektedir ve sözcükler ve tanımları A'dan başlayarak Z'ye ulaşacak biçimde sıralanmaktadır [bkz. s. 127-720]. Sözcüklerin ve örnek kullanımların yazımında Şinasi Tekin/Gönül Tekin editörlüğünde yapılmış Robert Dankoff/James Kelly çalışmasının çevriyazı sistemine [bkz. s. 8] sadık kalınmış, ayrıca Besim Atalay çevirisi de bu anlamda taranmıştır, bu yöndeki çabamızın hareket noktası özgün metni müdahalesiz aktarma gayretidir; ayrıca eğer açıklama/tanım bölümleri içinde aynı zamanda sözlükte bir madde olan bir sözcük geçerse bu koyu fontla, eğer çevriyazıyla kullanılması daha münasip olan bir sözcük geçerse bu da italik fontla yazılmıştır. Yine bir madde [sözcük] için tanım, örnek ve değişik sesletim font değişimleriyle anlaşılır kılınmıştır. Dilbilgisi kavramları Arapçaya aitse –tanımları ayrıntılı verilmek koşuluyla– o dildeki biçimleriyle ve geri kalanları ise modern dilbilim terimleriyle karşılanmıştır; bütün bu kavramlar kitabın sonundaki sözlükçede, tanımlarıyla birlikte bulunabilir [bkz. s. 721]. Kitaptaki Kur'ân alıntıları, hadisler ve Arapçanın klasikleşmiş şiirleri –çevirileriyle birlikte– özgün dillerinde bırakılmış, ayrıca bazı sözcük tanımlarında gerek tam karşılık sağlama gerekse de günümüz Türkçesinde hâlâ kullanılan ve okuyucuya tanıdık gelebilecek sözcükleri anma gayretiyle Arapça biçimler de bırakılmıştır.

Kabalcı Yayınevi Arapça konusundaki yardımları için Mehmet Dalkılıç'a, sunduğu çalışma ortamı için Mustafa Küpüşoğlu'na, tenkid ve tedbirleri için Ergun Kocabıyık'a, desteği için Robert Dankoff'a ve tüm emeği geçenlere müteşekkirdir.

Kitapta Kullanılan Çevriyazı

ÜNSÜZLER (Arapça)	ÇEVRİYAZI
hemze	(Baştaki hemze özel bir imle belirtilmemiştir)
be	b, p
pe	p (1)
te	t
se	t (2)
cim	c, ç
çim	ç (3)
ha	h
hı	x (4)
dal	d
zel	d̲
re	r
ze	z
je	j
sin	s
şın	ş
sâd	ş (5)
dâd	–
tı	t (6)
zı	–
ayn	–
gayn	g
fe	f, w
kaf	q
kef	k, g
lâm	l
mîm	m
nun	n
he	h
vav	v
ye	y

BİRLEŞİK YAZAÇLAR	ÇEVRİYAZI
ng	n̂g
kq	k, q (7)
ÇEKER HARFLERİ; ÜNLÜLER; SESÇİL İMLER	
medde	ā, ē
elif	ā, ē
fetha	a, e, ẹ
vav	ō, ő, ū, ű
zamme	o, ö, u, ü
ye (elif-i maksûre)	ī, ĭ, ẹ̄
kesre	ı, i, ẹ
sükûn	(Özel bir imle belirtilmemiştir)
teşdîd	(Katmerlenme)

Notlar:

1. *pe*, *çim* ve *G* yazaçlarına nadiren rastlanır ve sesçil imler büyük bir olasılıkla özgün esere sonradan bir başkası tarafından eklenmiştir.
2. Arapça çevriyazıda *ṭ*'dir; kitapta yalnızca bir sözcükte kullanılmakta ve burada da *t* olarak geçmektedir; bkz. **tūf**.
3. Bkz. birinci not.
4. Arapça çevriyazıda *ḥ*'dir; kitapta yalnızca bir sözcükte kullanılmakta ve burada da *x* olarak geçmektedir; bkz. **xoc**.
5. Arapça çevriyazıda *ṣ*'dir; kitapta yalnızca **sabrān** sözcüğünde (*sabrān*'ın gündelik dildeki kullanımı *sâd*'la *şabrān*'dır vurgusuyla) kullanılmakta ve burada da *ş* olarak geçmektedir.
6. Arapça çevriyazıda *ṭ*'dir; kitapta iki kez kullanılmakta ve buralarda da *t* olarak geçmektedir; bkz. **sun̂gqur** maddesi içinde *togrıl*, *ṭogrıl* biçiminde ve **tawgāç** maddesi içinde *xıtāy*, *xıṭāy* biçiminde yazılmıştır.
7. Bu gerçek bir birleşik yazaç değildir; özgün metni kopya eden kimse eylemliği *-māq* olarak yazmış, ancak o ya da bir başkası bunu *-mēk*'e çevirmek istemiş ve bu yazaç ortaya çıkmıştır. Bizim açımızdan bu durum yalnızca bilgi düzeyinde kalabilir, zira bizim kitabımızda böylesi bir yazaç gösterilmemiştir.

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

-Yardım O'ndandır-

Cömertlikte eli açık, ihsanda merhametli Allah'a hamd olsun. O ki, en sağlıklıların hasta, hitabeti en kuvvetlilerin konuşmaktan aciz oldukları bir devirde, haram ile mubahı açıkça belirten ayrıntılı bir İzahla, Vahiyle birlikte Cebrail'i Allah Yolunun yolcusu olan, Mürşidi ve Kandili yücelten Muhammed'e (Allah'ın salat ve selamı onun, ailesinin ve şerefli neslinin üzerine olsun) gönderdi.

İmdi, kul Mahmûd ibn el-Hüseyin ibn Muhammed [el-Kâşgarî] der ki:

Talih Güneşinin Türklerin Burcunda doğduğunu ve Cenab-ı Hakk'ın Türk Hakanlığını Göğün felekleri arasına yerleştirdiğini, onlara "Türk" dediğini ve Egemenlik verdiğini, onları çağın hakanları yapıp dünyaya hükmetmenin dizginlerini ellerine verdiğini, onları tüm beşeriyete memur ettiğini, Doğruluğa yönelttiğini, onlara katılanları ve onlar adına çabalayanları güçlendirdiğini böylece istedikleri her şeyi elde ettiklerini ve çapulcuların rezilliğinden kurtulduklarını idrak ettim – [ve anladım ki] akıl sahibi her insan onlara katılmalıdır; aksi halde onların ok yağmuruna maruz kalır. En iyisi gönüllerini almak, kulaklarına eğilmek suretiyle onlara yanaşmak ve onlarla kendi dillerinde konuşmaktır. Hasımlarından birisi onların tarafına geçerse, onu diğerlerinin hışmından korurlar; başkaları da onunla birlikte iltica edebilir ve böylece kötülüğe maruz kalma konusundaki tüm korkular bertaraf olur.

Buhârâlı İmamlar arasındaki bir güvenilir kaynaktan ve Nişabur halkının bir imamından işittim: Her ikisi de aşağıdaki hadisi aktardı ve ikisinin de isnat zinciri Resûlullâh'a (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) dayanıyor. Kıyamet alâmetlerinden, ahir zaman azaplarından ve **Oguz** Türklerinin ortaya çıkışından söz ediyordu. Dedi ki: "**Türklerin lisanını öğrenin, çünkü onların saltanatı uzun sürecektir.**" Bu hadis sahih ise –vebâli boyunlarına olsun– Türkçeyi öğrenmek dini bir vecibedir. Eğer sahih değilse, Ma'rifet bunu gerektirir.

Onların yaşadığı şehirleri, bozkırları dolaştım ve **Türk**, **Türkmēn-Oguz**, **Çigil**, **Yagma**, **Qırqız** lehçelerini ve manzumelerin öğrendim. Ayrıca bu dili en iyi ve en etkili şekilde konuşanlardan, en eğitimlilerden, soyu en köklü kişilerden ve kargı sallamakta en beceriklilerden birisiyim. Türk kavimlerinden her birinin lehçesini mükemmelen öğrendim ve güzelce sıralanmış bir tertib içinde kapsamlı bir kitapta topladım.

Bu kitabı Cenab-ı Hakk'tan yardım dileyerek ve bâkî kalan bir âbide, ezeli ve ebedi bir hazine olması arzusuyla yazdım ve buna *Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk* adını

vererek Kudsî, Nebevî, İmamî, Hâşimî ve Abbasî silsilesinden, Âlemlerin Rabbi'nin vekili, Emirü'l-müminün'e, Şeyhimiz ve Efendimiz Ebû'l-Kâsım Abdullâh ibn Muhammed el-Muktadî bi-Emrillâh'a adadım. Allah onu ebedi izzet ve salih bir hayat için daim etsin; hükümdarlığının temelini öyle bir izzetle sağlamlaştırsın ki eski devirlerin ihtişamı sarayından eksik olmasın; rehberliğinin derecesini öyle nimetlerle yükseltsin ki, beşeriyet, hayatı onun cömert elinden alsın. Onun rehberliği uğur yıldızının yoldaşı İyi Talih'le, oku hedefinden şaşmayan Azim'le, şanlı zafere kavuşmuş dostla ve rezil bir şekilde boyun eğmiş düşmanla taçlansın. Müslümanlar onun Gölgesi, Cemâli, Kudreti, İhsanı ve Şanından ilelebed mahrum kalmasın.

Arayan, kelimeyi doğru yerde bulsun ve dileyen onu tahsis edilmiş düzende görebilsin diye kitabı alfabetik sıraya göre düzenledim ve mensur ve manzum cümlelerle, atasözleriyle, hikmetli sözlerle ve zarif bir lisanla donattım. Pürüzlü yerlerini düzelttim, çukurlarını oyuklarını doldurdum, tek tek her kelimeyi uygun olduğu yere koyarak ve onları belirsizlikten kurtararak kitabın üzerinde yıllarca çalıştım.

Bu dilin her şeyini ihtiva edecek biçimde sekiz kitap meydana getirdim.

1. *Hemze Kitabı*. Cenab-ı Hakk'ın Kitabı'nı bir işaret olarak alıp biz de kitabımıza böyle başlıyoruz [*Başı-Ünlülü Sözcükler Kitabı*].
2. *Sâlim Kitabı* [*İçinde İllet Bulunmayan Sözcükler Kitabı*]
3. *Muzâaf Kitabı* [*Katmerlenmiş Sözcükler Kitabı*].
4. *Misâl Kitabı* [*Başı İlletli (vav'lı ya da ye'li) Sözcükler Kitabı*].
5. *Zevâtü's-selâse Kitabı* [*Üç Yazaca Sahip (sülâsî) Sözcükler Kitabı*].
6. *Zevâtü'l-erba'a Kitabı* [*Dört Yazaca Sahip (rubâî) Sözcükler Kitabı*].
7. *Gunne Kitabı* [*Genizsil Sözcükler Kitabı*].
8. *Ce'm beyne's-sâkineyn Kitabı* [*Ünsüz Kümeleri Kitabı*].

Her kitabı iki bölüme ayırdım, Adlar ve Eylemler; öne adları ardına eylemleri koydum ve onları da kendi içlerinde bölümlere ve fasıllara ayırdım, [uzunluklarına ve vezne göre] önce gelmesi gerekeni önce yazdım. Kitapların ve bölümlerin başlıklarını şeklî ifadeler olarak Arapçadan aldım, zira insanlar için bunlar bildiktir.

Aslında Kitabı, Halîl'in *Kitâbu'l-ayn*'da sunduğu çerçeve üzerine inşa etmeve, böylece Türk lehçelerinin yarıştaki iki atın birbirine ayak uydurduğu gibi Arapçaya ayak uydurduğunu gösterme gayreti içinde hem kullanımda olan hem de artık rastlanmayan kelimeleri birlikte anmaya niyet ettim. Bu tertib çok daha etraflı olabilirdi. Bununla birlikte şimdiki yapı, sözcüklere ulaşmayı daha kolay kıldığı için amacına daha çok yaklaşıyor ve insanlar genellikle bunu tercih ediyor. Dolayısıyla yalnızca kullanımda olan kelimeleri kâğıda döktüm ve vecizlik sağlama amacıyla eski kelimeleri göz ardı ettim.

Kitapta bulunabilecek ve bulunamayacak sözcük türleri izleyen tabloda verilmiştir, böylece Türkçe'deki kapsamları bilinebilir.

arıq	ark (*nehir*)	var
aqur	ahır (*istabl*)	var
qār	kar (*selc*)	var
qara	kara (*esved*)	var
raqa		yok
-rāq	karşılaştırma soneki	var
azuq	azık (*zâd*)	var
aquz		yok
qozı	kuzu (*hamal*)	var
qīz	kız (*câriye*)	var
zıqı		yok
zıyıq		yok

"Atılan ilk adım tutulacak yolu işaret eder;" bunlarla kıyaslayarak dört ya da daha çok harften [yazaç] meydana gelenleri muhakeme edebilirsiniz.

Hafiflik ve vecizlik için bu tertibi tercih ettim. Böylece hiçbir şeyle mukayese edilemeyecek bir kitap meydana getirdim. Temeller kati bir biçimde sunulan ilkeler ve kaideler uyarınca kuruldu, böylece terkip münasip yolu ve ibret alınacak tertibi takip edebildi. Kitap, içinde ciddiyetle araştırma yapmak isteyenlere bir rehber ve onu aşıp ötesine geçmek isteyenlerin sadık takipçisi olacaktır; bu yolcu için açık bir yol ve öteye doğru ilerlemek için bir merdivendir.

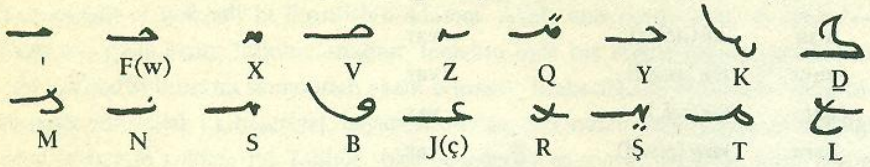
Her bir lehçe için, konuşmanın çeşitli niteliklerinin bu ilkelerden boy vererek dallanıp budaklandığı temel ilkeler tesis ettim, zira iç içe geçerek yayılmış olanı budamak hikmetin büyümesine imkan verir. Kitaba onların konuşmaları ve beyanlarında söyledikleri manzum cümlelerden örnekler serpiştirdim; ayrıca gerek sıkıntılı gerek saadet dolu zamanlarda hikmetin taşıyıcısı olarak dile getirdikleri ve söyleyenden aktarana geçerek kuşaktan kuşağa miras kalan atasözlerinden örnekler de sundum. Ayrıca çok tekrarlanan meseleleri ve iyi bilinen ifadeleri bir araya getirdim. Böylece kitap azami yetkinliğe ve mükemmel saflığa ulaştı.

Allah bu gayretimde bana muvaffakiyet ihsan etsin. O'na itimat ederim. Allahü Teâlâ'ın ötesinde Kuvvet ve Kudret yoktur. O bize kâfi gelir ve himaye O'ndandır.

TÜRKÇE SÖZLER VE YAZAÇLAR ÜZERİNE

Türk lehçelerinde kullanılan yazaçlar onsekiz temel yazaçtan ibarettir ve bunlar Türk yazısını meydana getirir. Şu ezberleticide [*vox memoriae*] bir arada görülebilir-

ler: *ehuke leffe semec nazaq bedr-ı şutiyye* ["kardeşin, dürdüğün, çirkin, tohum, yağmurlu mevsim"]. [Alfabetik düzen içinde] ayrı ayrı olarak şu biçimde yazılırlar:

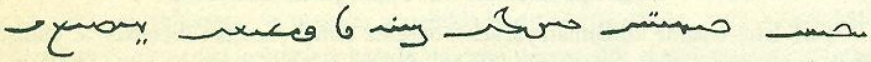
Bu yazaçlar Arapçadaki [*heca'* düzenindeki] *', b, t, ṯ*'ye tekabül eder.

Aynı zamanda yazıda farklılaştırılmayan, ancak lehçeler için elzem olan yedi ikincil yazaç daha vardır. Bunlar titreşimsiz *be* (sert *be* – *p*); bu dilde ender rastlansa da Arapçadaki *cim*; *ze* ile *sin*'in eklemleme noktaları arasından söylenen *ze* (*j*); Arapçadaki *fe*; *gayn*; *kaf* ile *kef*'in eklemleme noktaları arasından söylenen *kef* (*g*); *gayn* ile *kaf* ya da *nun* ile *kaf* arasında söylenen genizsil *kef*'dir (*n̂g*) – Türk olmayan birisi için bu söylenmesi en zor yazaçtır. Bu ikincil yazaçlar temel yazaçların şekillerinde yazılır, ancak sesçil noktalarla ayırt edilir.

Hiçbir **Türk** lehçesinde şunları [şu Arapça yazaçları] bulamazsınız: *se*; vurgulu yazaçlar, yani *tı*, *zı*, *sâd*, *dâd*; boğazsıl yazaçlar, yani *ha*, *hı*, *ayn*. Her ne kadar "baykuş" anlamına gelecek biçimde **ūhi** sözcüğü kullanılsa da özgün dilde bu sözcük *kef*'le **ŭgi** biçimindedir – **Qıfçāq** lehçesi. **Kençēk** lehçesinde incelik (*rakik*) söz konusudur ve "*çakmak*" anlamına gelecek biçimde *çaha* denir. Ve "gözün sulanmasına"na da *ūh* denir – bu da özgün dile ait değildir. Bunun dışında *he*, uzatmaya yönelik bir biçim içinde [belli yansıma ifadelerde] görülebilir, nitekim şahini çağırmak için *tah tah* ya da tayı çağırmak için *qurrıh qurrıh* denir. Ancak muntazam konuşma dahilinde [*he*] asla görünmez. *Hoten* lehçesinde *he*'ye rastlarsınız, çünkü bu Hint kökenli bir dildir ve **Kençēk** lehçesinde de durum budur, çünkü o da Türk kökenli değildir.

se yazmanız gerekirse **Türk** *zel*'i (*ḏ*) için söz konusu olan biçimi alıp buna uygun olan sesçil imi eklemelisiniz; benzer bir biçimde *dâd* için noktalayarak *zel* (*ḍ*) ve *sâd* için noktalayarak *sin* kullanılır. *ha*, *ayn* ve *he* için *hı*'da kullanılan biçim kullanılır ve arzu edilen yazaç uygun bir im koyularak belirtilir, çünkü bu yazaçlar Arapçaya özgüdür ve Türk alfabesiyle yazıldıklarında o yazaçların kalıplarına uydurulmaları gerekmektedir; bu nedenle münasip düşen noktalar ve imlerle ayırt edilirler.

Tüm yazaçlar bir araya getirildiğinde şu ezberletici [*vox memoriae*] içinde yazılabilirler:

avaha veseqe yakaḍa manaza beçera ṣatala.

Bu yazımdaki temel ilke, eğer söyleyişte onun için bir vurgu yoksa [yani uzun okunmuyorsa] her *fetha*'nın [*a* ya da *e* okutan üstün imi] yazıda bir *elif*'le ifade edilmesidir; onun için özel bir vurgu yoksa bütün *zamme*'ler [*o*, *ö*, *u*, *ü* okutan ötre imi] *vav*'la ve bütün *kesre*'ler [*ı* ya da *i* okutan esre imi] *ye*'yle ifade edilir. Bu Arapça *ab* ve *ax* sözcüklerinin kavram halindeki yazımına benzer; *heḍe ebuke* ["Bu senin babandır"], *raeytu ebute* ["Babanı gördüm"] ya da *merartu bi-ebîke* ["Babana uğradım"] dersiniz – bunları ünlü için bir yazaç ekleyerek yazarsınız [Arap yazısında ünlü uzatımı *çeker harfleri*'yle gösterilir: *elif* için *ā*, *vav* için *ū*, *ye* için *ī* –çn].

Kadim zamanlardan ahir zamanlara, *Kāşgar*'dan Yukarı Çin'e dek **Türk** ülkesinin dört bir yanında Hakanlar ve Sultanlar fermanları ve mektuplarında bu yazıyı kullanmıştır.

Ayrıca Türklerin konuşmasında *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak], *imâle* [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma], üç ünlü için *işmâm* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama], söyleyişte *salâbet* [sertlik] ve *rikkat* [incelik], *gunne* [genizsilleştirme], genizsil ünsüz, ünlü-almayan iki ünsüzün bir araya gelmesi, *kaf* ve *cim*'in birleşmesi, *be*'nin *mîm*'e ve *nun*'un *lâm*'a dönüşmesi söz konusudur. Her biri yeri geldiğinde anlatılacaktır.

EYLEMDEN TÜREYEN ADLAR ÜZERİNE

Adlar iki çeşittir; türemiş ve yalın. Eylemden yapılanlar, [eylem gövdelerine] oniki yazaçtan biri eklenerek türetilir. Yalın olanlar "kılıç" için **qılıç** ve "ok" için kullanılan **oq** sözcüğü gibidir; bu tür adlar daha öte bir tahlili gerektirmez. Yalnızca türemiş olanlar tahlil edilecektir. Dahası bu adların bazıları hâlâ duyulmakta ve kullanılmakta olsa da bazılarına artık rastlanmamaktadır, ancak bunlar diğerlerine benzetilerek türetilebilir. Artık kullanılmaz, rastlanmaz olanı kitaba dahil etmedim ve şu andaki kullanımlara dayanan ilkeler temin ettim, yine de benzetme esasına dayanarak artık rastlanmayan biçimler bunlardan türetilebilir.

Eylem gövdelerine şu oniki yazaçtan biri [ya da birkaçı] eklenerek adlar elde edilir: *elif*, *te*, *cim*, *şın*, *gayn*, titreşimsiz *kef* (sert *kef*), *kaf* ile *kef*'in eklemleme noktaları arasından söylenen titreşimli *kef* (ince *kef* – *g*), *lâm*, *mîm*, *nun*, *vav*.

elif örneği – **bilge**: bilge sözcüğü **bildi**: (bir şeyi) bildi sözünden türemiştir. **öge**: akıllı, olgun ve görmüş geçirmiş, halkın arasından bir adama verilen unvan sözcüğü, *ödi nēñgni*: o, üzerine düşündükten sonra meseleyi anladı ifadesinden türemiştir. Bir tür "yemek"e *uva* [**uwa**] denir ve bu sözcük *uvdı* [**uwdı**]: o, bir şeyi ufaladı sözünden türetilmiştir, çünkü bu yemeğin içine şeker ufalanır.

elif çoğu kez *mîm*'le birlikte kullanılır. **kesme**: perçem sözcüğü **kesdi**: (bir şeyi) kesti sözcüğünden gelir, zira gözlerin önünü kapatmaması için saçın bu kısmı kesilir.

Ve "saç örgüsüne" de **ördi**: (bir şeyi) ördü sözünden hareketle *örme saç* denir.

te örneği – **qaçut**: bir savaşta ya da buna benzer bir çarpışmada kovalama, takip sözcüğü **qaçdı**: kaçtı sözünden türemiştir. Ve "bir giyim eşyası" anlamındaki **keḏüt** sözcüğü **keḏti**: giydi sözünden gelmektedir.

cim örneği – **kömeç**: küllerin içine gömülerek pişirilen yassı ekmek sözcüğü **kömdi**: (küllerin ya da başka bir şeyin içine) gömdü sözünden ve **sewinç**: sevinç sözcüğü de *sewindi*: sevindi sözünden türemiştir.

şın örneği – **biliş**: kendisi hakkında malumata sahip olunun kimse sözcüğü **bildi**: (bir şeyi) bildi sözünden türemiştir. Ve "savaş ve mücadele" anlamındaki *üruş toquş* sözcüğü **ürdı**: dövdü ve **toqīdı**: vurdu sözünden gelmektedir.

gayn'ın üç kullanımı vardır:

1. Ad meydana getirmek için eylem köklerine eklenir. "temiz" olan bir şeye **arıg** denir ve bu *arıdı neŋ̂g*: nesne temiz oldu ifadesinden gelir. "kuru" olan bir şeye **qurug** denir ve bu sözcük **qurīdı**: kurudu sözünden türemiştir.

2. Yer adları yapmak için yalın adlara eklenir. Nitekim **yaylāg**: yayla, yaz otlağı sözcüğü kullanılır; **yāy** "ilkbahar" anlamına gelir ve bu sözcüğe söz konusu anlamı verecek biçimde *gayn* eklenir. Benzer bir biçimde "kışlak"a **qışlāg** denir; **qış** "kış" anlamındadır ve eklenen *gayn* söz konusu anlamı getirir.

3. Tüm Türk lehçelerinde araçsal adlar oluşturmak için *vav*'la birlikte eylem köklerine eklenir. Nitekim "kendisiyle bir şey kesilen bir alet"e verilen bir ad olan *bīçgu* sözcüğü **bıçdı**: kesti sözünden gelmektedir. *urgu neŋ̂g*: kendisiyle bir şeye vurulan nesne ifadesi *urdı* [**ürdı**]: dövdü sözünden türemiştir. Bu son kullanımda titreşimli *kef*'le (ince *kef* – g) yer değiştirebilir. Nitekim *kesgü neŋ̂g*: kesmeye yarayan bir şey ifadesi **kesdi**: kesti'den türemiştir. *ewüsgü*: savurmaya yarayan nesne sözcüğü *ewüsdi*: (bir şeyi) savurdu sözünden gelir. *işba*"lı eylemlerde *gayn* kullanılır, *imâle* ya da *rikkat*'ın söz konusu olduğu eylemlerde ise *gayn*'a rastlanmaz; *kef* ise bunun tam tersi bir mevcudiyet içindedir. Bu dildeki *gayn* ve *kef*, Arapçada [araçsal adlar oluşturmak için] eylem köklerinin başına eklenen *mîm*'e tekabül eder; nitekim *mincal* ("orak") *necele*'den ("kesti"), *munhul* ("elek") *nahale*'den ("unu eledi") ve *minsaf* ("taneleri savurmak") *nasafa*'dan ("bir şeyi savurdu") gelmektedir.

Bu kullanım söz konusu olduğunda *Oguzlar gayn* ya da *kef* yerine *elif*, *vav* yerine *sin* ya da *ye*'ye başvurur. Nitekim *yıgāç biçēsi neŋ̂g*: ağaç kesmeye yarayan bir şey *otūŋ̂ kesēsi baldu*: odun kesmekte kullanılan balta derler. Zaman ve mekân anlatan adlar ve eylemlik de aynı vezin [kalıp] içinde oluşturulur. Bir yanda *Hāqānī Türkleri* diğer yanda *Türkmēn-Oguzlar* olmak üzere [Türkler arasında] kesin ve tutarlı bir lehçesel ayrılık vardır. Allah'ın izniyle bu, yeri geldiğinde izah edilecek [bkz. syf. 23-25]

kaf örneği – "tarak"a **targāq** denir ve **tarādı**: taradı sözünden gelir. "orak"a ise **or-**

gāq denir ve *ot ōrdı*: ot biçti ifadesinden türetilmiştir.

titreşimsiz *kef* (sert *kef*) örneği – "Herhangi bir nesnenin bir parçası"na *kesek neng* denir, **kesdi**: kesti sözünden gelmektedir. "Yatak örtüsü"ne de **eşük** denir; **eşüdi**: (bir şeyin) üzerini örttü sözünden türemiştir.

titreşimli *kef* (ince *kef*) örneği – "canlı" olan bir şeye **tirig** denir ve bu sözcük **tirildi**: dirildi sözünden türemiştir. Ve "ölü" olan bir şeye **ölüg** denir, *öldi*: öldü sözünden türemiştir.

lâm örneği – *bīçgīl* [**bıçgıl**] *yęr*: topraktaki çatlaklar ifadesi *bīçīldı* [**bıçıldı**] *neng*: bir şey kesildi sözünden türemiştir. "siyah ve beyazın karışık olduğu, alacalı bir şey"e *targīl* [**targıl**] denir ve bu sözcük –siyah ve beyazın birbirine karışmış haldeyken birbirinden ayrıldığı anlamını verecek biçimde– *tarīldı* [**tarıldı**]: bir şey ayrıldı sözünden türemiştir.

mîm örneği – **yaḍım**: döşek, yaygı sözcüğü **yaḍtı**: yaydı sözünden türemiştir. Ve "bir dilim kavun"a *bĭr bīçım qāgūn* denir, bu ifade *bīçdı* [**bıçdı**]: kesti sözünden gelir.

nun örneği – "Sel"e **aqın** denir ve bu sözcük *suw aqdı*: su aktı ifadesinden türemiştir. "Toprak yığını"na ise *yīgın toprāq* denir ve bu ifade *toprāq yıgdı*: toprak yığdı sözünden gelmektedir.

Kendisine eşlik eden bir sözcük bulunmaksızın tek başına *vav*'ın kullanımı ender rastlanan bir durumdur. "Hacamat ederken içine kan alınan şişe"ye **sorgu** denir ve bu sözcük *sordı* [**sōrdı**]: (hayvan sütü ya da kanı) emdi sözünden türetilmiştir; "kalınacak yer"e de *turgu yęr* denir.

Bunlar Demirkazığın üzerinde dönen Felek gibi bütün lehçelerin çevresinde şekillendiği ilkelerdir. Bütün eylemler, ikiyazaçlılar, üçyazaçlılar, dörtyazaçlılar, beşyazaçlılar ve daha uzun sözcükler için umumi kaideleri meydana getirirler. Burada yalnızca kısa bir açıklama sunduk, Allah'ın izniyle kitabımız ilerledikçe bunlar üzerine tekrar konuşacağız.

SÖZCÜK VEZİNLERİNİN KAPSAMI ÜZERİNE

İkiyazaçlı, sadeleşmiş [yani kısa ünlüyle] – **at**: at; **er**: erkek.

Üçyazaçlı – **azuq**: azık, erzak; **yazuq**: günah.

Dörtyazaçlı – **yagmur**: yağmur; **çagmur**: şalgam.

Beşyazaçlı – *quruqsāq* [**qurugsaq**]: mide; *quḍurgāq* [**qudurgāq**]: kaftanın iki kuyruğundan biri.

Altıyazaçlı – **kömüldürük**: atın göğsünden geçen eyer bağı; *quḍuzgūn* [**quduzgūn**]: kuskun; eyerin kaymasını önlemek için atın kuyruğu atından geçirilerek eyere bağlanan kayış.

Yediyazaçlı – adlarda ender görülür. *zargunçmūḍ* [**zargunçmūd**]: bir tür fesleğen.

Yediyazaçlıdan öte vezin yoktur.

ADLARI ETKİLEYEN UZATMALAR ÜZERİNE

Adları etkileyen uzatmalar *medd* [*elif*, *vav*, *ye*'yi çekme] ve *lîn* [yumuşatarak çekme] yazaçlarıdır [bu uzatmalar öncelikle bu yazaçlardan oluşur].

medd örneği – "buğday çuvalı"na **tagār** ve "ateş yakmak için kullanılan çalı çırpı"ya **çawār** denir.

lîn örneği – "korunaklı, özel olarak tahsis edilmiş yer"e *qorīg* [**qorıg**], "temiz" bir şeye *arīg* [**arıg**], "hazır" olan bir şeye *anūq* [**anuq**] ve "tanık" anlamına gelecek biçimde *tanūq* [**tanuq**] denir.

hemze örneği – "aygır"a **aġgır** ve "ravendiye, ışkın" bitkisine *ışgūn* [**ışgun**] denir.

nun örneği – "demirci çekici"ne *bazgan* [**bazgān**] ve "suyla aşınmış, üzerinde oyuklar ve çatlaklar olan toprak"a **qazgān** denir.

vav örneği – "ipek"e **torqu** ve "ağırbaşlı olmayan ve zevzek adam"a **qurgu** denir.

ye örneği – "toprak yığını, tepecik"e **kötki** ve "ekşimiş, asık surat"a **burqı** denir.

fa'âl ya da *fu'âl* ya da *fi'âl* ya da *fa'ûl* ya da *fa'îl* veznindeki sözcüklerden söyleyişte *lîn* yazacının düşürülmesine müsaade edilir. "ağaç"a **yıgāç** denir, ama **yıgaç** denmesi de mümkündür. Benzer bir biçimde "bir nehrin ya da su yolunun karşı yakası"na *yogūç* denir, ama bunun **yoguç** biçiminde söylenmesine de rıza gösterilir. *qorīg*: korunaklı, özel olarak tahsis edilmiş yer sözcüğü için de aynı şey geçerlidir, **qorıg** da denebilir. Kısa söyleyiş, uzun söyleyişe kıyasla daha *fasîh*'tir.

Geriye kalan konular Allah'ın izniyle kitabın akışı içinde anlatılacaktır.

EYLEMLERİ ETKİLEYEN UZATMALAR VE EYLEM KURULUŞU ÜZERİNE

Eylemler [yani eylem kökleri] ikiyazaçlı, üçyazaçlı, dörtyazaçlı, beşyazaçlı ve altıyazaçlı olabilir. Eylemleri etkileyen uzatmalar [ad ya da eylem köklerine gelen sonekler] şu on yazaçtan meydana getirilir: *elif*, *te*, *re*, *sin*, *şın*, *kaf* ya da *kef*, *lâm*, *nun*, *lâm-elif* ve *ye*. Bunların her biri değişik bir anlam verecek biçimde eklenir.

elif [eylemler ve adlar oluşturur]. **tepzēdi**: o, ona haset etti sözcüğü **tepiz**: bataklık ya da çorak yer kökünden, **qopzādı**: kopuz çaldı, **qopuz**: kopuz kökünden gelmektedir.

te bir eylemi geçişli hale getirmek için kullanılır. *tarıg arıttı*: buğdayı ayıkladı ya da *ton qurutti*: giysiyi kuruttu denir. Bu eylemlerin kökleri **arīdı**: temiz oldu ve **qurīdı**: kurudu'dur.

re genellikle *te*'yle birlikte bir eylemi geçişli hale getirmek için kullanılır. Nitekim **bardı**: vardı (gitti)'den hareketle **barturdı**: yolladı (gitmesine neden oldu), **keldi**: geldi'den hareketle **keltürdi**: getirtti denir.

se, kişinin eylemi icra etmeyi arzuladığı anlamını verecek biçimde eylem köklerine eklenir. Nitekim *sūw içsedi* [**içsēdi**]: su içmek istedi ya da *aş yęsedi* [**yęsēdi**]: yemek yemek istedi denir.

se aynı zamanda kişinin eylemi icra ediyormuş gibi göründüğü, ama gerçekte yapmadığı anlamını verecek biçimde, yani [Arapçanın vezinlerinden biri olan] *tefâ'ul* anlamında da eyleme eklenir. Nitekim *ol mendin yarmāq alımsındı*: O, kendisini benden para alır gibi gösterdi, *ol manĝa külümsindi*: O, bana gülüyormuş gibi göründü denir.

şın, *mufâ'ale* anlamıyla, yani eylemin ortaklaşa icra edildiğini belirtecek biçimde eklenir. **ürdı**: vurdu'dan hareketle **uruşdı**: tartıştı, **turdı**: ayağa kalktı'dan hareketle **turuşdı**: karşı koydu ve direndi denir. Bir işte yarışma ya da çekişme olgusu da bu biçim içinde anlatılabilir, bunu uygun bölüm geldiğinde müzakere edeceğiz [bkz. syf. 68-69].

kaf, *mef'ul* anlamıyla eklenir, yani kişinin bir şeyin etkisi altında kalmasını, bir şey tarafından alt edilmesini anlatır. Nitekim *er açīqdı*: adam acıktı, *yılqı yutuqdı*: başlarına gelen bir felâket [yağan karla birlikte aç kalma] hayvanları ısırdı denir. Bu biçim içinde *kaf* genellikle *sin*'le birlikte kullanılır. *er arsıqdı*: adam aldatıldı, *er soysuqdı*: adamın zenginliği elinden alındı denir.

rikkat ve *imâle*'nin söz konusu olduğu ya da *kef*'li sözcüklerde böylesi bir anlam dahilinde *kef*, *kaf*'la yer değiştirir. *qaçgın er yetsikti*: kaçan adama yetişildi ve *ol er bilsikti*: adam tanındı ve onun gizli işi bilinir oldu denir.

lâm eylemin edeninin belli olmadığı durumlarda eylem köküne eklenir. *er ōq attı*: adam ok attı ifadesinden hareketle *ōq atıldı*: ok atıldı denir. Eğer ifade *bōz toqıdı*: kumaş dokudu'ysa *bōz toqıldı*: kumaş dokundu denir.

nun arada hiçbir aracı olmadan edenin eylemle doğrudan ilişki içinde olduğu anlamını verecek biçimde eklenir. *ol yarmāqın alındı*: o, başkasının yardımı olmaksızın, kendi başına parasını aldı, *ol mendīn tawārīn qolındı*: o, benden malını isteme işini kendi üstlendi denir.

lâm-elif yalnızca eylem yapmak için adlara eklenir. *beg qūşlādı*: bey kuş avladı denir. *qūş* [**quş**] "kuş" anlamına gelen çekimsiz bir addır, buna *lâm-elif* eklendiğinde her bakımdan yalın bir eylem gibi kullanılabilir. Bu çok önemli ve iyice öğrenilmesi gereken bir kuraldır. *beg kende qīşlādı*: bey kışı kentte geçirdi denir; *qīş* [**qış**] "kış" anlamındadır ve *lâm-elif* eklenince bir eylem haline gelir.

ye, *lâm*'la birleştirilerek, eylemin icra edilmek üzere olduğu, ancak henüz gerçekleşmediği [olayazdığı] anlamını verecek biçimde eklenir. Nitekim *ol turgālı qaldı*: o ayağa kalkayazdı [ama kalkmadı] veya *ol bargālı qaldı*: o gideyazdı, ama henüz gitmedi denir.

Bu ilkeleri öğrenin!

VEZİNLERİN DÜZENİ ÜZERİNE

İkiyazaçlılarla başlıyoruz, sonra üçyazaçlı, dörtyazaçlı, beşyazaçlı ve altıyazaçlılar gelecek.

Önce orta kök-yazacı ünlü-almayanları anıyor, sonra değişik *ünlülenmeleri* içinde

ünlü-alanları koyuyoruz; daha sonra başına ek alarak uzatılanları, yani *hemze* ve benzerlerini görüyoruz; sonra değişik ünlülenmeleri içinde ilk ve ikinci kök-yazacı uzatmalı olanlar gelecek ve nihayetinde sonek alarak uzayanlarla bölümler bitecek.

İzah ettiğim her vezin için bu usul geçerlidir ve izah ettiğim vezinler her kitapta andığım adlara ilişkin vezinlerden müteşekkildir.

YAZAÇ DÜZENİ ÜZERİNE

Arapça lûgatlarındaki tertibi örnek alarak ve önde gelen edîblerin inşa ettikleri usule uygun düşme gayreti içinde, *be*'yle biten adlarla başlıyor ve buradan ilerleyerek bütün bir alfabeyi sırasıyla anıyoruz. Aynı zamanda sözcüklerin başındaki ünsüzleri ve eklemlemelerini de göz önüne alıyoruz; bir yazaç *hemze*'ye ne kadar yakınsa, vezin içinde [bu vezne dahil olan sözcükler arasında] o kadar erken anılacaktır. Sözcükler arasına *vav-ı âtıfa* koymadık, çünkü bu dilde böylesi bir kullanım yoktur; bunu iyice kavrayın.

KİTAPTA ANILMAYAN SIFATLAR ÜZERİNE

Her biri kendi özel anlamına sahip olacak şekilde, şu türde sıfatlar herhangi bir bölümde [eylemlerden türetilerek] meydana getirilir.

1. Eylemin ara sıra gerçekleştiğini ifade eden ortaç. *bardı er*: adam vardı (gitti) denir, ortaç biçimi *bardaçı er*: varan (giden) adam. *keldi er*: adam geldi ifadesinden hareketle *keldeçi er*: gelen adam denir. Bu tür sıfatlar [adları anlatan kısımlar içinde] anılmayacaktır.

2. Eylemin devam ettiğini (sürekliliğini) ya da sık sık gerçekleştiğini ifade eden ortaç. *ol er ol ewke bargān*: bu sürekli evine giden bir adamdır; *ol kişi ol bīzke kelgēn*: bu sık sık bize gelen bir adamdır. Bu tür sıfatlar anılmayacaktır.

3. Eylemin icrasına yönelik niyet ve arzuyu ifade eden ortaç. *ol er ol ewke barıgsāq*: bu evine gitmeyi arzulayan ve buna niyetlenen bir adamdır; *ol kişi ol bīzke keligsēk*: bu bize gelme konusunda arzulu olan bir adamdır. Bu tür sıfatlar anılmayacaktır.

4. Birine eylemin icrası yönünde öğüt vermeyi ifade eden ortaç. *ol ewke barguluq erdi*: o, eve gitmeli denir. *Oguzlar* böylesi bir anlam için *lâm*'ı *sin*'e çevirir ve bu, tüm bölümlerde bu biçimdedir [bkz. syf. 63]. *ol yigit bīzke kelgūlūk erdi*: bu yiğit bize gelmeliydi.

5. Birinin eylemi icra etmek üzere olduğunu [yapayazdığını] ifade eden ortaç. *men ewke barīglı men*: ben size gelmek üzereyim [geleyazdım].

Tüm bu sıfatlar aynı eylem kökünden türetilmiştir. Bununla kıyaslayarak bütün eylem köklerinden aynı anlamları taşıyan sıfatlar türetebilirsiniz.

Kuralın kapsamını izah etme ve bu biçimin halk arasındaki değişik sesletimlerini gösterme gayreti içinde kurallarla ilişkili olarak zikredildikleri yerler [yani ku-

rallara dair kısımlar] dışında edilgen ortaç (*ism-i mef'ûl*) da anılmayacaktır.

Çoğul ve tekilin meydana getirilişi, sıfatların karşılaştırılması, küçültme ve diğer çekim türlerine gelince, bunların hiçbirini anmıyorum zira *kitâb cevahir an-nahviv fi lugâti't-Türk* adıyla maruf başka bir kitabı bunlara adadım ve bu dilbilgisi kuralları için Allah'ın izniyle onu tetkik edebilirsiniz.

KİTAPTA ANILMAYAN EYLEMLİKLER ÜZERİNE

Eylemlikler ya da eylemsel adlar iki çeşittir: 1. halis eylemlik – bu, eylemlerin anlatıldığı kısımlarda geniş zaman ve geçmiş zamanla birlikte anılmaktadır; 2. kurulmuş eylemlik, ki bu *hâl* anlamına sahiptir [oluş, bulunuş bildiren bir belirteçtir] – gerekmediği müddetçe bunu anmayacağım.

Halis eylemlik örneği – **bardı**: vardı (gitti), *barîr*: varır (gider), *barmâq*: varmak (gitmek); **keldi**: geldi, *kelîr*: gelir, *kelmĕk*: gelmek.

Kurulmuş eylemlik örneği – *menig bargım bolsa manĝa tuşgîl*: gitme vaktim gelince benimle buluş; *keyik keligi bolsa oqta*: av görününce ona ok at. Şu atasözünde de geçer *tâz keligi börkçîke*: kelin geleceği yer (kaçınılmaz bir biçimde) başlıkçıdır. Bu türden eylemlikler için kural *kaf*'lı ya da *işba*'lı [ya da *kef*'li, bkz. syf. 58] sözcüklerde gövdeye *gayn* ya da *kaf* eklemektir. Nitekim *barıg bardı*: doğrudan gitti, *ol qulın urug urdı*: o, kölesini şiddetli bir biçimde dövdü denir. *kaf* ya da [titreşimsiz – sert] *kef* yalnızca bir [kişi adıyla] tamlama kurulduğunda görülür, *gayn* [ya da titreşimli (ince) *kef*] gibi tek başına bulunmaz. Nitekim *anıg yorıqı neteg*: onun yürüyüşü, tavırları nasıl denir. Bu biçim içindeki *kaf*, *gayn*'ın yerine geçebilir. [Titreşimli – ince] *kef*, *kef* ya da *rikkat*'a sahip sözcüklerde kullanılır. Nitekim *anı sökŭg sökti*: ona ağır bir biçimde sövdü, *ol qulın tepig tepdi*: o, kölesine sert bir tekme attı denir. Bu biçim vurgu ve tasdikleme amacıyla kullanılır; tıpkı Cenab-ı Hakk'ın şu ayetinde olduğu gibi: *ve kellemal'lâhu Mûsâ teklîme* ("... Ve Allah Musa'ya da konuşmuştu." [K. 4:164]).

Bu türden kuralları açıklamadaki yegâne amacım vecizlik sağlamak ve natamamlığa mani olmaktır, zira bu kurallar umumi bir tatbik sahasına sahiptir. Zikrettiğim her kural ve tesis ettiğim her ilke bütün lehçeler için muteberdir, dolayısıyla Allah'ın izniyle iyice öğrenilmelidir.

KİTAPTA ANILAN VE ANILMAYAN ŞEYLER ÜZERİNE

İsmini zikrettiğim dağ, çöl, nehir, göl ve diğer akar ve durur sular İslam mıntıkası içinde olanlardır, zira bunların isimleri halkın dilindedir. İyi bilinir oldukları için onları andım; fakat büyük bir kısmının ismini anmadan bıraktım, zira bunlar pek bilinmezler. [Birden fazla tanrıya ibadet eden] kâfirlerin ülkelerindekilere gelince, bunların çok azının ismini zikrettim ve geri kalanlardan imtina ettim, zira bunları anmanın faydası yoktur.

Bu dildeki yabancı sözcükler anılmamıştır.

Kitapta zikrettiğim çok iyi bilinen ve yaygın olan ve bu nedenle de kati bir biçimde öğrenilmesi gerekenler dışında, kendine has erkek ve kadın isimleri için de aynı durum geçerlidir.

ANAHATLARIYLA TÜRK KAVİMLERİ VE KOLLARI ÜZERİNE

Türkler kökende yirmi kavimdir. Hepsinin soyu, Allah'ın selamı üzerine olsun Nuh oğlu Yafet oğlu Türk'e dayanır – bu Allah'ın selamı üzerine olsun İbrahim oğlu İshak oğlu Esav oğlu Rûm'a [ve soyuna] benzer. Her kavim kollara ayrılmıştır, ki bunların sayısını sadece Allah bilir. Ben yalnızca büyük kavimlerin adlarını zikredecek ve küçükleri dahil etmeyeceğim; **Oguz**-*Türkmēn* kolları dışında – bu kolların adlarını, sığırlarına vurdukları damgalarla birlikte açıklayacağım, çünkü insanlar bunları öğrenmeli [bkz. **oguz** maddesi].

Onların her bir kavminin Doğu âlemindeki [yani Türklerin Yakındoğu ve Anadolu'daki yayılmaları hariç tutularak] coğrafi mevkilerini taslak halinde sundum. *Rûm* ülkesine en yakın olandan başlayarak, hem kâfirleri hem de Müslümanları, belli bir tertip içinde [Batıdan] Doğuya doğru sıraladım. Önce **Beçēnek** gelir, sonra **Qıfçāq**, **Oguz**, **Yęmek**, *Başgırt*, **Basmil**, **Qāy**, **Yabāqu**, **Tatār**, **Qırqız** gelir. En sonuncusu Çin'e en yakın olandır. Bu kavimlerin hepsi *Rûm* ülkesinden başlayarak Doğuya doğru yayılır. Sonra **Çigil**, **Tuxsı**, **Yagma**, **Ogrāq**, **Çaruq**, **Çömül**, **Uygur**, **Tañgut** sonra **Xıtāy** gelir ki bunların ülkeleri Çin'dir ve sonra **Tawgāç** gelir ki ülkeleri Maçin'dir. Bu kavimler Güney ile Kuzey arasında yayılırlar.

Bunların her biri şu dairede [harita] gösterilmiştir.

TÜRK LEHÇELERİ ÜZERİNE

Lehçelerin en yalını, tek dil bilen, Farsîlerle karışmayan ve başka ülkelere yerleşme âdetinde olmayanlara ait olandır. İki dile sahip ve şehir halklarıyla karışmış olanların ifadelerinde mutlak bir *rikkat* mevcuttur – tıpkı **Sogdāq**, **Kençēk**, **Argu** kavimleri gibi. İkinci bir durum *Hoten*, **Tübüt** ve *Tañgutların* bir kısmının kullandığı lehçelerde görülür – bunlar **Türk** ülkesinde yerleşimcidir. Bunların her birinin dilini kısaca izah etme gayreti içindeyim.

Ülkelerinin uzaklığı ve Maçin'le aralarında yer alan Büyük Deniz nedeniyle *Cābarqā* [Japon] halkının dili meçhuldür.

Her ne kadar yerleşik halk **Türk** dilini iyi bilse ve bizimle yazışmalarında **Türk** yazısı kullansalar da Maçin ve Çin halkının kendilerine ait bir dili vardır.

Maçin yakınında dağların ve denizin yer alması ve Büyük Duvar [Çin seddi] nedeniyle *Ye'cûc ve Me'cûc*'ün dili de meçhuldür.

Tübüt'ün de kendine ait bir dili vardır. *Hoten* kendine ait hem bir dile hem de

bir yazıya sahiptir. Her iki kavimde **Türk** dilini çok iyi bilmez.

Uygurlar yalın bir Türkçe konuşur ve aynı zamanda kendi aralarında kullandıkları başka bir dili de bilirler. Biri yazışmalarda kullandıkları, daha önce teker teker sıraladığım yirmibir [elyazmasında yirmidört yazıyor –çn] yazaçtan müteşekkil olan **Türk** yazısı ve diğeri Çin'le müşterek kullandıkları ve dini yazıları ya da resmi sicilleri yazdıkları yazı olmak üzere iki yazım düzenine sahiptirler – bu ikincisini rahipleri dışında kimse okuyamaz.

Buraya kadar ismini sıraladıklarım yerleşik olan halklardı. Göçebeler arasında **Çömül** –bunların kendilerine ait anlamsız bir dilleri vardır [*ratânet* – Arapçadan başka bir dil], ama **Türk** dilini de bilirler– ve ayrıca **Qāy**, **Yabāqu**, **Tatār**, **Basmil** kavimleri vardır. Bu halkların kendilerine ait bir dilleri vardır, ama Türkçeyi de iyi bilirler.

Sonra **Qırqız**, **Qıfçāq**, **Oguz**, **Tuxsı**, **Yagma**, **Çigil**, **Ogrāq**, **Çaruq** kavimleri gelir – bunlar yalın bir Türkçe ve tek bir dil konuşurlar.

Bunlara yakın olan **Yẹ̄mek** ve *Başgırtların* dilidir.

Rûm ülkesine yaklaştıkça karşımıza çıkan **Bulgār**, *Suvār* ve **Beçênek** kavimlerinin diline gelince, bu kendine özgü bir Türkçedir, çünkü sözcük sonlarının kısaltıldığı yegâne kullanımdır.

Lehçelerin en sade olanı *Oguzlara* ait olandır. En doğrusu **Yagma** ve **Tuxsı** kavimlerine ve **Uygur** ülkesine kadar **Ila** [İli], **Ertiş** [İrtiş], *Yamar* [**Yamār**], **Etil** [Volga] nehirleri boyunca ikamet edenlere ait olandır. En bozulmamış (*fasîh*) lehçe *Hāqānî* hakanlarının ve onların tebaasının kullandığıdır.

Balāsāgūn halkı hem *Sogd* dilinde ham de Türkçe konuşur. *Taraz* [**Talās**] ve *Medine-i Beyza* [*Sipencâb* – **sayram**] halkı için de aynı şey geçerlidir.

Sipencâb'tan *Balāsāgūn*'a kadar uzandığı düşünülen **Argu** ülkesi boyunca yaşayan halkın konuşmasında *rikkat* mevcuttur.

Kāşgar'ın **Kençēk** lehçesinin konuşulduğu köyleri vardır, ancak kentte *Hāqānî* Türkçesi konuşulur.

Rûm ülkesi yakınlarından Maçin'e kadar uzanan **Türk** ülkesinin esas kısımları, beşbin fersah uzunluğunda ve üçbin fersah genişliğindedir, ki bu sekizbin fersahlık [aynen alınmıştır] bir büyüklük eder. Bunların hepsine dünyanın şekli gibi olan dairede [haritada] işaret ettim, böylece bilinebilirler.

LEHÇESEL FARKLAR ÜZERİNE

Temel dilde [lehçelerdeki kök-biçimlerde] çok az bir farklılık görülür. Yazaçların birbirlerinin yerine geçmesi ya da düşmesi marifetiyle farklılıklar oluşur.

Nitekim *Oguzlar* ve *Qıfçāqlar*, ister ad ister eylem olsun, sözcüklerin başındaki

bütün *ye*'leri *elif* ya da *cim*'le değiştirirler. Örneğin *Türkler* "gezgin" anlamına gelecek biçimde **yelgin** derken, onlar *elgin* der. *Türkler* "ılık su"ya *yılıg sūw* der, onlar *elif*'le söyler ve **ılıg** der. Benzer bir şekilde Türkler "inci"ye **yinçü** derken, onlar **cinçü** der. *Türkler* "devenin çenesinin altındaki uzun tüyler"e **yogdu** derken, onlar için bu *cogdu*'dur.

Argular orta ya da son yazaç olan her *ye*'yi *nun*'a çevirir. Örneğin *Türkler* "koyun"a **qōy** derken, onlar **qōn** der. *Türkler* "yoksul"a **çıgāy** derken, onlar *çıgān* der. Ve *Türkler* "hangi şey" anlamına gelecek biçimde *qāyu neng* derken, onlar *nun*'la söyleyip **qanu** der.

Oguz, **Qıfçāq** ve *Suvār* kavimleri ilk yazaç olan bütün *mîm*'leri *be* yapar. *Türkler* "ben vardım (gittim)" anlamına gelecek biçimde *men bardum* derken, adını saydığım kavimler *ben bardum* der. *Türkler* "çorba"ya **mūn** derken, bunlar **būn** der.

Oguzlar ve onları izleyen kavimler bütün *te*'leri *dal* yapar. Nitekim "deve" anlamına gelen sözcük **teve**'dir, ama onlar **deve** der. Benzer bir şekilde *Türkler* "delik"e **ūt** derken, onlar *ūd* der. Gerçek *Türklerin* kullandıkları *dal*'ların çoğu **Oguz** lehçesindeki *te*'ye tekabül eder [el yazmasında bu ifade tersine çevrilmiştir –çn]. Örneğin *Türkler* "hançer"e **bögde** derken, onlar için bu anlama gelen sözcük *bögte*'dir. Türkçede "iğde" **yigde**'dir, *Türkmēn*-**Oguz** lehçesinde ise bu *yigte* olarak anılır. Burada anmadıklarım da bu kurala uygun düşer.

fe ve titreşimsiz *be*'nin Arapçadaki eklemleme noktaları arasından söylenen öz Türkçedeki bütün *fe*'ler (yani *w*) *Oguzlar* ve onları izleyenler tarafından *vav*'la değiştirilir. Nitekim *Türkler* "ev"e *ew* derken, bunlar *ev* der. Türkler "av"a **āw** derken, bunlar *vav*'la söyler ve *av* der. Ben sözcüğün gerçek biçimini vereceğim, siz isimlerini verdiğim bu kavimler söz konusu olduğunda yazaçları değiştirebilirsiniz.

Yagma, **Tuxsı**, **Qıfçāq**, **Yabāqu**, **Tatār**, **Qāy**, **Çömül** ve **Oguz** kavimleri bütün *zel*'leri *ye*'ye dönüştürmekte hemfikirdirler. Bunu asla *zel* olarak söylemezler. Diğer bütün kavimler "kayın ağacı"na **qaḍıng** derken, bunlar *qayıng* der. Aynı zamanda "kayın"a **qaḍın** denir, ancak bunlar için bu anlama gelen sözcük *qayın*'dır.

Benzer bir şekilde *Çigillerin* ve diğer *Türklerin* dillerinde bulunan bütün *zel*'ler, *Qıfçāqların* bir kısmı ve **Yemēk**, *Suvār*, **Bulgār** kavimleri ve *Rus* ve *Rûm* ülkelerine uzanan bölgelerde yaşayanlar tarafından *ze*'ye çevrilir. Nitekim *Türkler* "ayak"a **aḍaq**, derken, bunlar **azaq** der. **Çigil** *Türkleri* "karın doydu" anlamına gelecek biçimde *qarın toḍtı* derken, bunlar *tozdı* der. Bu örneklerle karşılaştırarak diğer adları ve eylemleri oluşturabilirsiniz.

Özetle **Çigil** lehçesindeki *zel*, Çin'den yukarı doğru gidildikçe **Yagma**, **Tuxsı**, **Oguz** kavimlerinin ve *Argların* bir kısmının lehçelerinde *ye*'ye ve **Qıfçāq** lehçesinden başlayarak *Rûm* ülkesinden doğru gelindikçe *ze*'ye tekabül eder. Her şeyi yeri geldiğinde anlatacağız.

Hoten ve *Kençek* halkı sözcüğün başındaki bütün *elif*'leri *he*'ye çevirir. Bu nedenle onları *Türklerden* saymıyoruz, zira konuşmalarına bu dile ait olmayan bir ses eklerler. Örneğin *Türkler* "baba"ya **ata** derken, onlar **hata** der. Ve "anne"ye de **ana** değil, **hana** derler.

re, *lâm*'la yer değiştirebilir – bunu yeri geldiğinde göreceksiniz [bkz. syf. 150]. *ze*, *sin*'e çevrilebilir ve tam tersi de olabilir – bu da izah edilecektir [bkz. syf. 155].

Oguzlar zaman ve mekân anlatan adlardaki bütün *gayn*'ları *elif*'e çevirir. Nitekim *Türkler* "varılacak (gidilecek) yer" anlamına gelecek biçimde *bargu yēr* derken, *Oguzlar* bunu *barāsı yēr*'e çevirir. *Türkler* "ayağa kalkma vakti" anlamına gelecek biçimde *turgu ugūr* derken, *Oguzlar turāsı ugūr* der.

kaf, *kef*'e çevrilebilir ve bunun tersi de mümkündür – Allah'ın izniyle münasip yer geldiğinde bunu göreceksiniz.

Böylece yazaçların birbirlerinin yerine geçmesi bahsi tamamlanıyor.

Yazaçların atılması ya da düşürülmesi bahsine gelince: *Oguzlar* ve *Qıfçāqlar* adlardaki ve işin devam ettiği (süreklilik) anlamını barındıran eylemden türemiş biçimlerdeki orta yazaç olan *gayn*'ı düşürür. Adlara örnek olarak "ayak kısmı beyaz karga" anlamına gelen **çumguq** sözcüğü verilebilir, ki *Oguzlar gayn*'ı düşürerek **çumuq** der. *Türkler* "boğaz"a **tamgaq** derken, bunlar *tamaq* der. Eylemden türemişlere örnek olarak *ol ewke bargān ol*: bu sürekli evine gidendir ifadesi verilebilir; *Oguzlar* aynı anlama gelecek biçimde *barān ol* der. *Türkler er qulını urgān ol*: bu kölesini sürekli döven bir adamdır derken, bunlar *urān* der. Ayrıca sadeleştirme amacıyla adlardaki *kef*'i ve eylemlerde yukarıdaki anlamı taşıyacak biçimde *gayn*'a tekabül eden *kef*'i düşürürler.

Bütün **Türk** lehçelerinin kapsamı budur. Geriye kalan şeyler [bu işe hasredilmiş kısımlar boyunca anlatılan] kuralların ilerleyişi içinde zikredilecektir.

Vecizlik ve sadelik sağlama maksadıyla *fetha*'lı, *zamme*'li ve *kesre*'li olanlara dair fasılları bir araya getirdim.

Kuvvet ve kudret Cenab-ı Hakk'tadır.

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

HEMZE KİTABI

HEMZE'Lİ (BAŞI-ÜNLÜLÜ) ADLAR KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

ep, ap, üp, ob, op, at, et, ot, it, aç, üç, uç, iç, er, ir, üz, us, es, üs, oş, öş, iş, oq, iq, ol, em, am, üm, im, ün

KATMERLENMİŞ

arra, urra, ırra

SONU İLLETLİ

ā, ū, ū̆, ū̄, ō, ē, ī

GENİZSİL

eŋ̂g, aŋ̂g, öŋ̂g, oŋ̂g

İkiyazaçlılar Bölümünün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'l, fu'l, fi'l Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci kök-yazacı ünlü-almayanlar

alp, art, urt, ört, ast, and, arq, and, arq, urq, ırq, erk, örk, irk, ilk

EKSİKLİ

ōb, ōt, ū̆t, ō̆t, ō̆ç, ūç, ō̆d, ūd, ōr, ō̆r, ī̆r (ēr), ēr, ū̆z, ō̆z, ūz, ō̆z, ī̆ş, ēş, ūg, ōq, ō̆g, ī̆k, ī̆g, ūl, ō̆l, ēl, ōm, ōn, ū̆n, ūn, ēn, ī̆n

SONU İLLETLİ

ōy

İkinci kök-yazacı ünlü-almayanlar faslının sonu

İkinci Kök-yazacı Ünlü-alanlar Fasılları

fa'al, fa'ul, fa'il Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci kök-yazacı ünlü-alan sözcükler

aḍut, orut, öçüt, ugut, ewet, uwut, oqut, egit, ögüt, ögit, ęget, īgit, ölüt,

olut, ataç, etiç, eşiç, ekeç, amaç, olıç, anaç, enüç, agır, ogar, ugur, egir, ügür, ögür, imir, obuz, atız, uçuz, uḏuz, eḏīz, aguj (aguz), agız, oguz, ögüz, öküz, awus, ōlēs, öpüş, atış, utuş, ötüş, itiş, öçeş, adaş, idiş, arış, oguş, uwuş, uquş, ūkūş, ūgūş, alış, aluş, alış, ülüş, uluş, ülüş, açıg, aḏıg, oḏug, arıg, urug, azıg, asıg, osug, alıg, ulug, ılıg, ulug, açuq, oçaq, ęçiq, aḏaq, aḏuq, uḏıq, ıḏuq, arıq, aruq, uruq, azuq, azaq, azuq, uzaq, ozuq, aşaq, aşuq, uşaq, uşuq, uguq, ıwıq, oluq, oluk (olak [?]), uluq, alıq, anuq, epek, etek, etük, ötüg, ütüg, içük, üḏīg, erük, örük, örüg, irig, erig, ęrük, erük, ęrig, irig, ęzig, özük, özek, üjük, esik, isig, eşük, üşik, elig, ōlüg, ūlüg, ilik, emig, ęmik, enük, abul, etil, agıl, ogul, ükil, amul, öpüm, atım, orum, üzüm, agım, aqım, ekim, üküm, alım, ölüm, atan, üçün, için, udun, aḏın, eren, aran, ören, ęrin, uzun, ajun, esen, esin, öşün, agın, ugan, ewin, agın, ugan, ewin, aqın, egin, ekin, egin, ükün, alın, ulun, üpüp, ekek, ükek, ılal

BAŞI İLLETLİ

āt, āç, ēd, ēḏ, ār, āz, ęz, ās, āş, āg, āw, ēw, āq, āl, ala

BAŞKA BİR BİÇİM

āy

ORTASI İLLETLİ

avut, uvut, evet ...

... Buradaki kural şudur; "iki eklemleme noktası arasındaki her *w*, *v*'ye dönüşebilir." Örneğin "peygamber" anlamına gelecek biçimde hem **yalāvaç** hem de **yalāwaç** denebilir. "İlaç olarak kullanılan bir bitki" hem **yawa** hem de **yava** olarak adlandırılır. Nitekim *Sipencâb* olarak da bilinen **sayram** kenti lehçesindeki **āvan**: ağaçlar ve **ewin**'in değişik sesletimi olan **evin**: tahıl tanesi sözcükleri de bu kural dahilindedir. ...

... āvan, evin

ye'Lİ

uyaz, ayıg, ayıg, ayaq, ayıq, oyuq, öyük, iyik, oyun

ORTASI ve SONU İLLETLİ [*mu'telli'l-'acz*]

aya, uya

SONU İLLETLİ

ebe (epe), apa, aba, abı, oba, opu, ata, eçe, açı, uça, ęçi, uḏu, iḏi, ara, arı, ōru, orı, urı, azu, oza, özi, izi, aşu, agu, agı, awa, uwa, ęwe, aqı, eke, eze, öge, ala, ele, ula, ıla, ili, uma, üme, ana, ini

GENİZSİL

aṅgıt, aṅgut, aṅgar, üṅgür, iṅgir, aṅgız, eṅges, aṅgıl, öṅgin

Yalın Kökler Faslının Sonu

İlaveli Kökler Fasılları

ef'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

armut, artuç, üçleç, oḏguç, arguç, erkeç, örgüç, aḏgır, ülker, arwuz, ergüz, ögsüz, utmış, aḏrış, üḏrüş, aḏgış, eḏgiş (egḏiş), ertiş, irteş, arqış, alqış, otrug, atlıg, otlug, ıtlıg, artıg, agrıg, ogrug, utluq, uçguq, aḏrıq, aḏruq, uḏluq, udluq, udmaq, artuq, ortuq, ajmuk, ısrıq, osruq, usrıq, agduq, agruq, iwriq, uqruq, oqluq, alçaq, olduq, alguq, amraq, iprük, epmek, etlik, etlig, etrek, ötrük, ötlük, etmek, içlik, içmek, iḏrig, öḏleg, üḏreg, eḏlik, ürpek, ertik, örtüg, örçüg, ördek, ersek, erlik, ernek, İzlik, esrük, ewşük, ilrük, ümzük, igdük, egrik, ügrüg, ekşig, egsük, ügmek, ükmēk, endek, üçgil, arsal, aştal, endik, ötrüm, axşam, eḏrim, üḏrüm, erdem, üstem, ısrım, işküm, oqtam, egrim, imrem, utgun, arqun, örgen, erken, irkin, arqun, ürkün, otran, içkin, üstün, astın, ewren, altın, ışgun, eşkin, amşan, andan

KATMERLENMİŞ

ertüt, arquq, üpgük, emgek, ümgük, eşgek, erkek, ingek

BAŞI İLLETLİ

uygur ...

... Böylece bu ülkeye *huḏhur* (*xuḏxur*) dendi. Daha sonraları bu sözcükteki (ilk) *hı* (*x – h*) *elif*'e (*u*) dönüştü. Bu durum boğazsıl yazaçlarda sıklıkla görülür; birbirlerine, özellikle de *hı elif*'e, *elif hı*'ya dönüşür.

Bu kitabın yazarı Mahmûd der ki: buna uygun olarak atalarımıza, beylerimize *xamîr* (*hamîr*) denirdi, çünkü *Oguzlar emîr* diyemez ve *elif*'i (*e*), *hı*'ya (*x – h*) dönüştürerek *xamîr* (*hamîr*) biçiminde kullanırlardı. **Türk** ülkesini *Sâmânîlerin* elinden alarak fetheden atamıza *el-'amir* denirdi [Besim Atalay bunu tashihle *hemîr tegīn* olarak okumuştur, ancak en muhtemel okuma ve tashih *el-'amir bahr tegīn* (*el-hamîr*'in özgün metinde hatalı yazılışı) ya da *el-'amir nasr tegīn*'tir; bu zat Gazneli Mahmûd'la birlikte 389/992'de *Sâmânî* devletine son veren *Arslan Ilig Nasr ibn Alī*'den ziyade Buhârâ'yı 382/992 yılında *Sâmânîlerden* alan *Buğra Han Hârûn el-Hasan ibn Süleyman*'dır –çn]. Tıpkı size gösterdiğim gibi *elif*'i *hı*'ya dönüştürmüşlerdir.

Uygur'a gelince; *hı*'yı (*x*) *elif*'e (*u*) dönüştürünce *huḏ*'daki (*xuḏ*) *zel*'i (*ḏ*) de *ye*

(*y*) haline getirmişlerdir – bu önemli bir kuraldır, *zel* (*ḏ*) *ye* (*y*) yapılabilir. *hur*'daki (*xur*) *hı*'yı (*x*) da *gayn* (*g*) yaparlar – *hı*'nın *gayn*'la ve *gayn*'ın *hı*'yla yer değiştirmesi (Arapçada da) uygun görülen bir durumdur, tıpkı *hatara≈gadara* ["ihanet etti"] sözcüklerinde olduğu gibi. ...

... **aytış, aytıg, ayruq, ayrıq, ayloq**

İKİ İLLETLİ

ayla, öyle

BAŞKA BİR BİÇİM

āçlıq, aşlıq, eşyek

SONU İLLETLİ

awya, igtü, aqru, eḏgü

BAŞKA BİR BİÇİM

amşuy

GENİZSİL

aṅgduz, iṅgliç, eṅglik, öṅgdün

GENİZSİL SONDA

uldaṅg, ajlaṅg, ızdaṅg, axsuṅg

BAŞI İLLETLİ

aypaṅg, aydıṅg

SONU İLLETLİ

erṅgēn

ef'âl, uf'âl, if'âl Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

arqār, aşbār, eşlēr, oxşāg, arqāg, owrūg, ugrāg, andāg, ındāg, oprāq, atgāq, uçmāq, axsāq, artāq, orgāq, ograq, aglāq, oglāq, istēk, üstēg, aplān, argūn, altūn, ömgēn, ingēn

BAŞI İLLETLİ

oynāş, oynāq, ayrān

SONU *vav*'LI

oynāgu

EKSİKLİ

ulyān

GENİZSİL

ernĝēk, ürnĝēk

fa'al, fa'ûl Faslı

alūç, ulār, ūsūz, ẹsīz, eḏīz, ẹgīş, igīş, ẹwēk, elūk, ulāg, oxāq, uşāq, osāl, ināl, uçān

BAŞI İLLETLİ

ayās, utūn

SONU İLLETLİ

ögēy, umāy

fa'li (fa'la) Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

arpa, ortu, ẹrte, arçı, ordu, egdü, egdi, amdı (imdi), umdu, anda, oprı, otra, ayru, aḏrı, utru, asra, ısra, ẹsri, ogrı, egri, ügre, ẹlri, arju, ersü, argu, urga, ımga, ınga, irwi, arqa, öpke, ötki, eçkü, içkü, eḏgü, erki, örgü, esgü, eski, ülgü, elke, ogla, oglı, ıḏma, ŏrme, azma, üjme, usmı, egme, ükme, alma, olma, ötnü, aşnu, anda [bu madde başı özgün eserde yanlış yerdedir ve asıl olması yer bir önceki **anda** maddesidir –çn] ...

... *Oguzlar* "sonra" anlamında kullandıkları zaman sondaki *elif*'i (*a*) *nun*'a (*n*) dönüştürürler [ve **andan** derler]; ancak "orada" anlamında kullandıkları zaman diğer *Türklere* uyarlar. *elif*'in *nun*'a dönüşmesine Arapçada da rastlanır; örneğin Allah'ın, Musa'nın hikâyesinin anlatıldığı *vemâ rabbu'l-âlemîn* ("Âlemlerin Rabbi nedir?" [K. 26:23]) ayetinde *elif*, *nun*'la yer değiştirir, çünkü akıl sahibi varlıklar hakkında soru sorarken *men* ("Kim?") yerine *mâheze* ("Bu ne?") ifadesinin kullanılması uygun değildir; aynı zamanda Allah'ın *la nesfean bin nâsiye* ("... *(onu)* perçem*(in)*den yakalar *(ateşe sürükler)*iz ..." [K. 96:15]) ayetinde *elif*, *nun*'la yer değiştirir [yani *tenvîn* yerine *nun*'la *la nesfean* denir]; *el-A'şâ*'nın [Câhiliye devrinden İslam'a geçiş döneminin önemli şairlerindendir; İslamiyete tanık olmuş ve Peygamber'e iyi bilinen bir methiye yazmış, ancak Müslümanlığı seçmemiştir; doğumu bilinmemektedir, ölümü takribi 629 yılıdır –çn] dizelerinde olduğu gibi,

vele'n-nusube'l-mensube la tabudennehu
li aqibetin vallahu rabbeke fe'budâ

Ondan bir şey gelecek diye kurulu puta tapmayın
Allah sizin Rabbinizdir, O'na ibadet edin

fa'la Faslı

ẹkki

fu'ul Faslı

ötünç, ūtunç, üçünç, erinç, urunç, ẹrinç, awınç, ẹkinç, ökünç, ögünç, ulınç, ilenç, umunç, onunç, inanç

Başka bir biçim:
fe'anlâ;
değişik ünlülenmeleri içinde

atınçu, itinçü, ıḍınçu, irinçü, awınçu, aqınçı

kef'Lİ GENİZSİL

apaṅg, otuṅg, ürüṅg, oraṅg, iriṅg, üşeṅg, alaṅg

KATMERLENMİŞ

eṅgek, öṅgik

SONU İLLETLİ

öṅgi

BAŞKA BİR BİÇİM

erṅgeyü

fa'âlû, fu'âlû, fi'âlû Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

ülētü, alāçu, abāçı, agīçı, ulāgu, ulīgu, abāqı, atāqı, itēgü, içēgü, ölīge, inēgü, ebēki, anūmı, ẹgēme

İKİ İLLETLİ

eyēgü

SON UZATIM OLARAK *nun*'LU

aşīcān, alūçīn, arūḍūn, urāgūn, ötūkēn

BAŞKA BİR BİÇİM

almıla, ermegü, oglāgu, oxşāgu

efâ'ûl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

arūbāt, urāgūt, arāmūt, ıqīlāç, alāvān

ef'alân Faslı

arpagān, armagān

fi'inlî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

itindi, aqındı, ekindi, ögündi, ẹkindi

Üçyazaçlılar Bölümünün Sonu

Dörtyazaçlılar Bölümü

ef'âl Faslı

KATMERLENMİŞ

argāg, ırgāg

BU VEZNE EKLENMİŞ *ye*'YLE

imtili, umdūcı, arquçı, erdini (ertini), usbarı

fa''ûl Faslı;

orta kök-yazacı katmerlenmiş

ottuz, ẹssiz, ẹkkiz, arrıg, ellig

fa'allâ Faslı;

üçüncü kök-yazacı ünlü-almamış

awıçga

İLK KÖK-YAZACI *ZAMME*'Lİ

uḍıtma

İLK KÖK-YAZACI *KESRE*'Lİ

ẹlimga

ef'âlil Faslı

alpāgut, aḍgırāq, arqıçaq, arḍūtāl

fa'lûlî Faslı

ẹşgūti, awrūzı

fa'landî Faslı

üḏründi, ewdindi

Bu fasıl, "bir şeyden geriye kalan şeyler" için kullanılan Arapça *fu'ala* veznine uygun düşen eylemden türemiş adlar içerir.

fu'ûlîn Faslı

GENİZSİL

oṉ̂ḡūjīn

Dörtyazaçlılar Bölümünün Sonu

Beşyazaçlılar Bölümü

fa'al'al Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

Bu fasıl yalın adlar, sıfatlar ve bir şeyin konumlandırıldığı yer adlarından oluşur. Yer adları ve sıfatlar kuralın uygulanması suretiyle türetilebilir, ancak özel olarak belirtilmediği müddetçe bilinemez olan bazı sözcükler vardır. Bu nedenle söz konusu sözcükler burada anılmıştır, böylece bunları öğrenen kişiler kuralı uygulayabilir.

uwutlug, agırlıg, ugurlug, obuzlug, uḏuzlug, agujlug, oguşlug, uquşlug, açıglıg, aḏıglıg, uruglug, azıglıg, oçaqlıg, açuqlug, asıglıg, aḏaqlıg, arıqlıg, uruqlug, azuqlug, aranlıg, atanlıg, ularlıg, alımlıg, alınlıg, ulunlug, urunçaq, ogulçuq, agırşuq, ogulmuq, uçuzluq, adaşlıq, adaqlıq, uduqluq, oḏugluq, arıglıq, urugluq, açıglıq, açuqluq, açıqlıq, oçaqlıq, aruqluq, uruqluq, azuqluq, uzaqlıq, uşaqlıq, ulugluq, amaçlıq, anuqluq, özütlük, ẹ̈getlik (ẹ̈getlig) ...

... Bu genel bir kuraldır. Eğer sonek titreşimsiz *kef*'li [sert *kef* – *k* – *-lik*] ise anlam, söz konusu adın olduğu yer ya da ad için hazırlanmış veya saklanmış bir şey ya da bir eylemliktir. Ancak eğer sonek titreşimli *kef*'li ise [ince *kef* – *g* – *-lig*] anlam bu üç işlevden birini üstlenmez ve söz konusu adın sahibi olur ya da o adla birliktedir. Bizim örneğimizde ad **ẹ̈get**'tir; **ẹ̈getlik**, geline hizmet etmek için gönderilmek üzere bir genç kızın hazır olduğu anlamına gelir; eğer ek *g*'ye dönüşürse sözcüğümüz **ẹ̈getlig** olur ve bu, gelinin, hizmet eden bir genç kızla birlikte ya da ona sahip olduğu anlamına gelir. Bu tür bir ek kullanımının olduğu tüm örneklerde anlam bu şekildedir. ...

... **etiçlik, eḏerlik (eḏerlig), ügürlük, ögürlüg, eḏizlik, ẹsizlik, eteklik (eteglig), etüklük, ötüglüg, üzüklük, örümçek, ilersük, isiglik, erüklük, ẹ̈riglik, ẹşiklik, eşüklük (eşüklüg), ẹweklik, ekeklik, ükeklik, ükẹ̈klig,**

eliglik, emiglig, enüklüg

fa'al'ân Faslı,
değişik ünlülenmeleri içinde
ilk ve ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

Bu fasıl bir eylemin sık sık tekrarlandığını anlatan ortaçlardan oluşur. Arapçada bir eylemin sıklıkla gerçekleşmesini anlatan sıfatlar için geçerli olan *mif'âl* veznine tekabül eder; *mis'âm* ["sıklıkla beslemek"], *mihrâb* ["sık sık savaşmak"] gibi. Bu veznin sonunda bir *nun* (*n*) vardır, ama *Oguzların* ve *Qıfçāqların* çoğu bu *nun*'u (*n*) *kaf* (*q*) yapar. Örneğin "çabuk sinirlenen bir adam"a *buşgān* denir, ancak *Oguzlar* **buşaq** der – *gayn*'ı (*g*) atarlar. Bu özgün bir kuraldır.

opıtgān, açıtgān, uḍıtgān, arıtgān, azītgān, uzatgān, ozıtgān, usıtgān, agıtgān, aqıtgān, oqıtgān, ulıtgān, unıtgān, anutgān, uçurgān, açurgān, asurgān, osurgān, ısırgān, awujgūn, atışgān, öpürgēn, içürgēn, ẹḍergēn, ewürgēn, üḍürgēn, üşergēn, ügürgēn, egirgēn, itilgēn, ẹtilgēn, üzülgēn, ürülgēn, esilgēn, eşilgēn, egilgēn, ükülgēn

BAŞKA BİR BİÇİM

urumdāy

ef'alal Faslı

arsalıq

İLK KÖK-YAZACI ZAMME'Lİ

üskebeç, ögreyük

fu'âlil Faslı

osāyuq

BAŞKA BİR BİÇİM: EKSİKLİ

uyadsılıq

BAŞKA BİR BİÇİM

ūhi

GENİZSİL

ötgünç

fa'âlil Faslı

GENİZSİL

alāñgır, oñgāmuq, öñgēyük

BAŞKA BİR BİÇİM

otuñgluq

HEMZE'Lİ ADLAR KİTABI'NIN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

(HEMZE'Lİ) EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

Biliniz ki, her kitabın eylemler bölümünde eylemlerin geçmiş zaman, geniş zaman ve eylemlik biçimleri anılacaktır. Ayrıca geçmiş zamanın kullanımı açıklanacak, ancak fuzuli olacağı düşüncesiyle geniş zaman ve eylemlik kullanımları için örnek verilmeyecektir. [Ancak bunlar anılmaktadır] çünkü geniş zamanın biçimi ve söylenişi tahmin edilemez. Aynı durum eylemlik için de geçerlidir. Belirtilmediği müddetçe kimse *rakîk*'i [*rikkat*'in söz konusu olduğu] *müşbi*''den [*işba'* edilmiş] ya da *mümâl*'ı [*imâle*'nin söz konusu olduğu] *mufehham*'dan [eylemlik] ayıramaz [yani eylemliğin *-mēk*'li mi *-māk*'lı mı olacağını bilemez].

Tüm eylemler için kural şudur ki eğer eylemlik *kef*'liyse [*k* – *-mēk*], geniş zamanda *imâle* [damaksıllaştırma – iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] ya da *rikkat* [incelik – ince ünlü] vardır. *kaf*'lı [*q* – *-māq*] eylemlik ise gövdenin *kaf*'a (*q*) [artdamaksıllaştırma] *işba*''ya [kalına çekme – kalın ünlü] ya da *gayn*'a (*g*) sahip olmasını gerektirir. *kef*'li (*k*) olan eylemlik ise sözcüğün *kef*'e, *imâle*'ye ya da *rikkat*'a sahip olmasını gerektirir. Bu tüm eylemler ve eylemliklerde göz önüne alınan bir kuraldır.

öpdi, açdı, uçdı, içdi, erdi, ürdi, ūrdı, ẹzdi, üzdi, esdi, usdı, eşdi, üşdi, uwdı, awdı, ẹwdi, aqdı, uqdı, ekdi, ükdi, egdi, aldı, oldı, ildi, emdi, umdı, öndi, ẹndi

KATMERLENMİŞ

attı, uttı, ötti, ütti, itti, ẹ̄tti...

... Bu sözcük başında illet bulunan sözcükler faslında da anılabilir.

EKSİKLİ

ōpdı, āçtı, ārdı, ȭrdi, ōrdı, ẹ̄rdi, ȭrdi, āzdı, ōzdı, āsdı, āgdı, āwdı, ȭgdi

SONU İLLETLİ

āydı, uydı

GENİZSİL

eŋgdi, üŋgdi, oŋgdı

Kural. Bu bölümdeki buyrum kipleri ikiyazaçlıdır, tıpkı *yarmāq al*: Parayı al ya da *attın il*: attan in ifadelerinde olduğu gibi. Aynı zamanda bilmelisiniz ki bu dildeki eylem düzeni buyrum kipine bağlıdır. Buyrum kipinde kullanılan biçim, üzerine türetici soneklerin eklendiği gövdedir. Tüm eylemlerin olumsuz biçimi gövdeye *mîm* (*m*) ve *elif* ekleyerek yapılır, örneğin *alma*: alma, *ilma*: inme. Bütün dilbilgisel kurallar, Allah'ın izniyle, *Sâlim Kitabı*'nda titizlikle ele alınacak.

İkiyazaçlılar Bölümünün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'al Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

öpürdi, ötürdi, oturdı, ötürdi, uçurdı, öçürdi, içürdi, aḍırdı, üḍürdi, ẹḍerdim, asurdı, osurdı, ısırdı, üşerdi, ogurdı, ewürdi, egirdi, alardı, ilerdi, emüzdi, öpüşdi, atışdı, utuşdı, itişdi, açışdı, öçeşdi, içişdi

Bu veznin iki kullanımı vardır. Bunlardan biri tıpkı Arapçadaki *mufa'ela* vezni gibi eylem gövdesini geçişli yapmak ya da eylemde söz konusu olan etkinliğin gerçekleşmesinde yardımlaşıldığı veya bu işte rekabet edildiği anlamını vermektir. Bir diğer kullanım ise eylem gövdesini geçişsiz yapmak, ancak eylemin öznenin tümünü etkilemesini sağlamaktır, tıpkı *sirke açışdı*: sirke tamamen ekşidi ya da *tōn terni içişdi*: giysi teri tamamen emdi. Böylesi pek çok eylem vardır.

aḍışdı, uḍışdı, iḍişdi, arışdı, erüşdi, uruşdı, ürüşdi, örüşdi

"Yardım etme" ile "rekabet etme" anlamları birbirinden ayırt edilmek istendiğinde, eyleme eşlik eden belirtece bakılmalıdır. Eyleme eşlik eden sözcük "bana ya da benim için" anlamına gelen *maŋga* ise ima edilen şey "yardım etme"dir; eğer "benimle" anlamına gelen *meŋgig birle* ifadesi eşlik ederse ima edilen şey "rekabet etme"dir. Bu tüm işteş eylemler için bir temel-ilkedir. Üçüncü kişi için eğer anlam "yardım etme" ise **aŋgar** – "ona ya da onun için" anlamına gelen bir ilgeç, "rekabet etme" ise *anıg birle*: onunla kullanılır. Bu akılda tutulmalıdır!

üzüşdi, ozuşdı, asışdı, esişdi, isişdi, eşişdi, agışdı, uwuşdı, ẹwişdi, aqışdı, uquştılār, oqıştılār (oqışdı), ekişdi, egişdi, ögüşdi, ögişdi, igeşdilēr, ẹgeşdi, alışdı, ilişdi, ulışdı, üleşdi, ulaşdı, ölişdi, ilişdi, amuşdı, unaşdılār, ẹnişdi, açıqtı, uçuqtı, usuqtı, aşuqtı, aguqtı, ẹliqti, etikti, içikti, öçükti, öpüldi, atıldı, öteldi, otaldı, ütüldi, itildi, açıldı, içildi, aḍıldı,

ıḏıldı, uruldı, oruldı, örüldi, ürüldi, ẹrildi, ẹzildi, azıldı, özeldi, üzüldi, esildi, asıldı, uşaldı, eşüldi, eşildi, işildi, üşeldi, uwuldı, uquldı, oqıldı, ekildi, egildi, üküldi, ögüldi, opındı, öpündi

nun (*n*) soneki alan bazı eylemler böylesi bir anlama sahiptir; yani özne söz konusu eylemi yapar gibi görünür, ama gerçekte yapmaz ya da eylemi gerçekleştirip gerçekleştirmemekte özgürdür ve kimsenin yardımına ihtiyaç duymaz.

itindi, atındı, utandı, ötündi, açındı, oḏundı, uḏındı, arındı, urundı, öründi, ẹrindi, esindi, isindi, işendi, aşundı, awındı, uwundu, oqındı, ekindi, ökündi, ögündi, igendi, alındı, ulandı, ulındı, olındı, ilendi, ilindi, umundu, anundı, inandı

KATMERLENMİŞ

opıttı, atıttı, ötetti, açıttı, uḏıttı, arıttı, eretti (ereḏti), erütti, azıttı, ẹzitti, uzattı, üzitti, esitti, usıttı, ısıttı, aşattı, eşütti, üşitti, uşattı, üşetti, ẹşitti, agıttı, aqıttı, oqıttı, ekitti, ögitti, igitti (igiḏti), ūlattı, ūlıttı, ölitti, ẹletti, ületti, emitti, anuttı, unattı, unıttı, ẹ̄netti

EKSİKLİ

ayıttı, uyattı (uyāḏtı)

SONU İLLETLİ

opīdı

GENİZSİL

oṉguqtı, oṉgultı

Üçyazaçlılar Bölümünün Sonu

Dörtyazaçlılar Bölümü

fa'laldî Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci ve dördüncü kök-yazacı ünlü-almayanlar

ürperdi, öptürdi, atturdı, öttürdi, ẹ̄ttürdi, açturdı, içtürdi

Bu eylemlerdeki temel-ilke çifte geçişliliğe [biri emreden ve biri de eylemi gerçekleştiren iki eden aracılığıyla geçişli olma özelliği –çn] sahip olmalarıdır; edenlerden biri icra edilecek işi emrederken, bir diğeri bu emir doğrultusunda işi icra eder. Bu eylemler ikiyazaçlı bir köke eklenmiş –söz konusu anlamı veren– iki yazaçlı [*t* ve *r*] bir sonekten oluşur. Bu tür eylemler kural dahilinde bilinemez, dolayısıyla onları burada andım.

axtardı (agtardı), arturdı, ertürdi, ęztürdi, üztürdi, asturdı, estürdi, üsterdi, ęştürdi, eştürdi, üştürdi, aqturdı, uqturdı, ektürdi, egtürdi, ögtürdi, üktürdi, alturdu, olturdı, iltürdi, öldürdi, ıldurdı (ęndürdi), ǫ̈ndürdi, atgardı, otgardı, oḏgurdı, oḏgardı, argurdı, angardı (andgardı), alwırdı, ötgürdi, içgerdi, eḏgerdi, ergürdi, eskirdi, üşkirdi, üşkürdi

Bu bölümdeki geçişsiz eylemleri geçişli hale getirmek ya da geçişli bir eyleme çifte geçişlilik [yani eylemin biri emreden ve biri de eylemi gerçekleştiren iki eden aracılığıyla geçişli olması] kazandırmak için geçmiş zamanı bildiren *d*, iki *t*'yle yer değiştirir – bu *t*'lerden biri benzeşime maruz kalmış *d*, diğeri ise geçişlilik veren *t*'dir. Örneğin *sǫ̈z üşkürdi*: sözü hatırladı ifadesi kullanılır; bu eylemi geçişli hale getirmek için *üşkürtti*: o, birine, unuttuğu sözleri hatırlattı denir. Çifte geçişliliğe sahip bir eyleme örnek olarak şu ifadeye bakılabilir, *anıg atın argurttı*: o, birinin, onun atını yormasını sağladı. Bu eylemlerin bir başka söylenişi de *argurturdı*: o, atın [biri tarafından] yorulmasını emretti ve *üşkirtürdi*: o, kışkırtmaya neden oldu'dur – ancak ilk kullanılan biçimler bozulmamış (*fasîh*) ve daha doğrudur.

ürpeşdi, irteşti, artaşdı, örtüşdi, örteşdi, ertişti, artışdı, oqtaştı, ündeşdi, opraştı, öprüşdi, ötrüşdi, utruşdı, otruşdı, uçruşdı, öçrüşdi, içrüşdi, aḏrışdı, üḏrüşdi, ısrıştı, asruşdı, osruşdı, ugraşdı, agrıştı, ogruştı, ewrüşti, oqraşdı, egrişti, ügrişti, emrişti, arwaşdı, arqaştı, alqıştı, alqaşdı, irkişti, elgeşti, emgeşti, üpleşdi, ütleşdi, etleşdi, itlişdi, açlışdı, eḏleşdi, uḏlaşdı, erleşdi, orlaşdı, üzlüşdi, isleşdi, ıglaştı, awlaşdı, ewleşti, üklüşdi, aqlışdı, ikleşdi, igleşdi, emleşdi, ümleşü, imleşdi, utsuqtı, arsıqtı, ursuqtı, alsıqtı, andıqtı, ęnçikti, östikti, irpeldi, artıldı, örtüldi, örteldi, irteldi, öprüldi, üsteldi, isteldi, ęştildi, agtıldı, ewdildi, igdildi, ötrüldi, otruldı, aḏrıldı, üḏrüldi, ısrıldı, aşruldı, ugraldı, ogruldı, ewrüldi, egrildi, ügrildi, amruldı, ırgaldı, arwaldı, alqaldı, irkildi, ürküldi, elgeldi, artındı, örtündi, örtendi, ewdindi, utrundı, ısrındı, agrındı, ögrendi, egrindi, oxsındı, ersindi, ewsindi, ıçgındı, ırgandı, aşgındı, alqındı, ötgündi, irkindi, iskendi, elgendi, emgendi, üplendi, atlandı, etlendi, itlindi, açlındı, üçlendi, içlendi, uçlandı, eḏlendi, üḏlendi, erlendi, örlendi, ǫ̈zlündi, üzlendi, aşlındı, ewlendi, öglendi, iglendi, emlendi

KATMERLENMİŞ

ürpetti, irpetti, artattı, irtetti, örtetti, istettim, oqtattı, olxuttı ...

... Bunun kök-biçimi **olguttı**'dır; nitekim eylemler asla *hı*'yla (*x*) geçişli yapılmaz, *gayn*'la (*g*) yapılır – tıpkı **oḏgurdı**: o, onu uyandırdı ve **toḏgurdı**: o, onu doyurdu sözcüklerinde olduğu gibi.

... **oprattı, üḏretti, agrıttı, ugrattı, ögretti, ügritti, emritti, etsetti, axsattı, aşsattı, ewsetti, oxşattı, uwşattı, ölşetti, ırgattı, ulgattı (ulgāḏtı), ürkütti, emgetti, elgetti, üpletti, etletti, üklitti, eḏletti, uḏlattı, işletti, aşlattı, aglattı, uglıttı, awlattı, ikletti, igletti, emlettim, imlettim, aḏnattı, ornattım, esnetti, osnattım, agnattı, ulnattı**

BAŞKA BİR BİÇİM: EKSİKLİ

ōtürdi, ittürdi (?), āçurdı, oyuşdı, uyuşdı, üyükti, ayıldı, oyuldı, uyaldı, ıyındı

DÖRTYAZAÇLI

ayturdı, oyturdı, uyturdı, oygurdı, ayrışdı, aytıldı, aytındı, eymendi, ḛrildi, eysildi, ḛwildi

KATMERLENMİŞ

oynattı

BAŞKA BİR BİÇİM

ayādı

ÜÇYAZAÇLI, SONU İLLETLİ

irpeldi, artādı, örtēdi, irtēdi, istēdi, ündēdi, ewdīdi, aldādı, oldīdı, oprādı, üḏrēdi, agrūdı, agrıdı, ugrādı, oqrādı, ügrīdi, emrīdi, ewzēdi, öpsēdim, etsēdi, atsādı, ötsēdi, itsēdi, açsādı, içsēdi, axsādı, ıḏsādı, ursādı, üzsēdi, aşsādı, agsādı, ewsēdi, ḛwsēdi, uqsādı, egsēdim, ögsēdi, egsūdi, üksēdi, alsādı, ölsēdi, ılsādı, emsēdi, ḛnsēdi

KURAL

Biliniz ki iki ve üçyazaçlı adlara ve eylemlere sonek olarak gelen *sin* (*s*) ve *elif* (*a*, *e*), edenin bu eylemi icra etmeyi istediği ve buna niyet ettiği, ancak henüz gerçekleştirmediği anlamını verir. Kural iki ve üç yazaçtan daha uzun olan adlar ve eylemler için de geçerlidir, ancak nadiren uygulanır.

İkiyazaçlı örnekleri – *er etsēdi*: adamın canı et istedi. **et** sözcüğü "et" anlamına gelir ve ikiyazaçlıdır, buna sonek olarak gelen *sin* ve *elif* "istemek ve arzu etmek" anlamı yaratır. *er ewsēdi*: adam evini özledi. "ev" anlamına gelen **ew** sözcüğü ikiyazaçlıdır ve daha sonra bu sözcüğe söz konusu iki yazaç sonek olarak gelir ve ona arzu etme ve isteme anlamı verir.

Üçyazaçlı adlara örnekler – "ekşi" ya da "acı" anlamına gelen sözcük *açıg*'dır ve "adamın canı ekşi bir şeyler istedi" demek için *er açıgsādı* ifadesi kullanılır. "hoş bir lezzet, tatlı" anlamına gelen sözcük **tatıg**'dır ve "adamın canı tatlı istedi" demek için *er*

tatıgsādı ifadesi kullanılır.

Uzatmalı sözcüklere örnekler – *er qāgūnsādı*: adamın canı kavun istedi; *er çeništürüksēdi*: adamın canı **çeništürük** [yazın başında olgunlaşan, fındığa benzeyen bir meyve, Çin'e özgü (?)] istedi. Kural umumi olarak uygulanabilir, ancak biz yalnızca birkaç örnek gösterdik, siz geri kalanını türetebilirsiniz.

İkiyazaçlı eylemlere örnekler – *er qīzın öpsēdi*: adam, kızını öpmek istedi; *ol ya atsādı*: o, ok atmak istedi. Kökler **öpdi**: öptü ve **attı**: attı'dır. .

Üçyazaçlı eylemlere örnekler – *er yük kötürsēdi*: adam yükü taşımak istedi; *ol quş uçursādı*: o, kuşu uçurmak istedi.

Uzatmalılara örnekler – *ol teŋrīke kērtgünsēdi*: O, Cenab-ı Hakk'ın birliğini ikrâr etmeye niyetlendi.

re'yle biten gövdeler söz konusu olduğunda bu kural farklılaşabilir. Bu durumda gövdelere *išba'* yazaçlarının biriyle birlikte *gayn* ya da *kef* eklenir. *ol ewke barıgsādı*: o eve gitmeyi arzuladı ve buna niyetlendi; *men seni körügsēdim*: ben seninle görüşmek istedim denir. **barıgsādı** yerine *barsādı*, **körügsēdi** yerine **körsēdi** demek de mümkündür; ancak ben zikrettiğim biçime istinaden bunları kullandım. Kökleri **bardı** ve **kördi**'dir. Gövdeler *lâm*'la bitiyorsa yine aynı durum geçerlidir. Nitekim *ol andın yarmāq alıgsādı*: o, ondan para almak istedi denir.

Bu iki yazacın anlamı, "bir şeyi saydı" anlamına gelen *sādı nēŋgni* sözünden hareketle oluşmuştur – eden, bu betimleyici durumları arzuladığı ve niyetlendiği şeyler arasında sayıyormuş gibi. Nitekim *er suwsādı*: adam susadı denir – bu, adamın istekleri arasında suyu da saydığı anlamına gelir.

Bu sözcüklerdeki *elif*, *ye*'ye dönüşürse bu, söz konusu nesnenin özgün durumundan değişime uğrayarak ilişkili olduğu bir şeye benzemeye başladığı anlamına gelir. *süçig suwsīdı*: şarap sulandı; *üzüm açıgsīdı*: üzüm ekşidi ve ekşilik üzümün tatlılığından daha baskın bir tat haline geldi. Bu kural yalnızca akışkan ya da bir durumdan başka bir duruma değişebilen şeyler söz konusu olduğunda geçerlidir. Bu eylemlerin taşıdığı anlam *sīdı nēŋgni*: bir şeyi kırdı ifadesinden hareketle oluşmuştur – sulanma şarabın lezzetini, ekşilik üzümün tatlılığını kırıyormuş gibi.

Bunlarla kıyaslanarak başka örneklerde şekillendirilebilir. Tüm Türk lehçeleri için bu istikrarlı bir kuraldır.

oxşādım, uxşādı, ölsēdi, ırgādı, arwādı, arqādı, iskēdi, elgēdi, emgēdi, üplēdi, etlēdi, otlādı, atlādı, ıtlādı, içlēdi, eḏlēdi, özlēdi, uslādı, aşlādı, işlēdi, ıglādı, awlādı, üklïdi, iklēḏi, iglēdi, emlēdim, imlēdim, aḏnādı, ornādım, öznēdi, esnēdi, ösnēdi, agnādı

GENİZSİL

ürŋgerdi, osŋgardı, aŋgraşdı, ıŋgrandı, öŋglendi, eŋgtürdi, üŋgtürdi

BAŞKA BİR BİÇİM

aṅglādı

Dörtyazaçlılar Bölümünün Sonu

Beşyazaçlılar Bölümü

uwutgardı, isirgendi, esirgendi, uwutlandı, ęgętlendi, ęşiçlendi, enüçlendi, agırlandı, ugurlandı, ögürlendi, atızlandı, uçuzlandı, eḍizlendi, ęsizlendi, oguzlandı, öküzlendi, oguşlandı, uruglandı, oçaqlandı, aḍaqlandı, arıqlandı, azuqlandı, eteklendi, etüklendi, erüklendi, isiglendi, enüklendi, atanlandı, üzümlendi

KATMERLENMİŞ; VEZNE AYKIRI

[Bu kısım yanlış yerdedir, dörtyazaçlıların katmerlenmiş sözcükler kısmında yer alması daha doğrudur –çn]

üpleldi, etleldi, eḍleldi, aşlaldı, işleldi, awlaldı, igleldi, emleldi, imleldi

BEŞYAZAÇLI, EKSİKLİ

arpalandı, ordūlandı, utrūlandı, arqalandı, üjmelendi

BAŞKA BİR BİÇİM

ōtlandı, āzlandı, ūzlandı, īşlandı, āwlandı, ŏglendi

SONU İLLETLİ

aḍutlādı, özütlēdi, ögütlēdi, ęgetlēdi, ölütlēdi, amaçlādı, enüçlēdi, eḍerlēdi, agırlādı, ugurlādı (ogurlādı), atızladı, uçuzlādı, uḍuzlādı, agızlādı, oguzlādı, oqıtsādı, ögitsēdi, egirsēdi, açıgsādı, ulugsādı, erüksēdi, ölügsēdi, üküşlēdi, arıglādı, uruglādı, azıglādı, uluglādı, aḍaqlādı, aḍuqlādı, aruqlādı, aşuqlādı, uşaqlādı, anuqlādı, içüklēdi, erüklēdi, özeklēdi, isiglēdi, ösüglēdi, esirgēdi, üşiklēdi, ekeklēdi, ükeklēdi, elüklēdi, emiglēdi, enüklēdi, esenlēdi

BAŞKA BİR BİÇİM

uḍūlādı, arālādı, orīlādı, örŭlēdi, agūlādı, awālādı, aqīlādı, ekēlēdi, ögēlēdi, anālādı

GENİZSİL

aṅgdīdı

BAŞKA BİR BİÇİM

aṅgīlādı

BAŞKA BİR BİÇİM

ön̂giklendi

BEŞYAZAÇLI

agrıqandı

ÜNLÜ-ALMAYAN İKİ ÜNSÜZLE

andgardım

ALTIYAZAÇLI

armutlandı, artuçlandı, erkeçlendi, örgüçlendi, aḏgırlandı, uḏmaqlandı, artuqlandı, ajmuqlandı, agruqlandı, ograqlandı, etmeklendi ...

... Adlardan türemiş böylesi pek çok eylem vardır. Bu kullanımın Arapçada da benzerleri görülür, örneğin adamın çok fazla sütü olduğunu belirtmek için *elbene'r-racûl* ["adam süt sahibi oldu"] denir ya da "çok fazla kâğıt şeridine sahip" anlamına gelecek biçimde *esha'* ["adam şeritlendi"] denir.

içmeklendi, erseklendi, ügmeklendi, egrimlendi, iştonlandı (içtonlandı)

KATMERLENMİŞ

arquqlandı, emgeklendi, eşgeklendi, erkeklendi

SONU İLLETLİ

arpālādı, ortūlādı, ṛtēlēdi, ṣsrīlēdi, ogrīlādı, igtūlēdi, argūlādı, öpkelēdi, öpkīlēdi

Kurallar yeri geldiğinde tartışılacak.

HEMZE KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

SÂLİM KİTABI

SÂLİM (İÇİNDE İLLET BULUNMAYAN) ADLAR KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

tap, töp, çap, çöp, çıp, çöp, zap zap, sep, sıp, şap, qop, köp, bat, bit, çat, çit, şat, qat, qut, köt, mat, saç, suç, qaç, qoç, qaç, köç, heç heç, ked (keḏ), bir, ter, çer, çir, çür, çur, çır, sır, şar şur (çar çur), qar qur, qur, qır, kür, biz, tüz, çuz, quz, qız, kez, küz, kiz, miz, bis, tes...

... *Oguzlar* yuvarlak bir şeyi betimlerken aşırı vurgu yapmak isterlerse *tes tegirme* derler. Bu kullanım kurala aykırıdır. **Türk** lehçelerinin çoğunda kural, renkler ya da bir şeyin özellikleri anlatılırken pekiştirme yapılmak istendiğinde sözcüğün ilk yazacının alınması ve bunun *p*'yle birleştirilmesidir; ancak Oguzlar *m*'yle birleştirir. Örneğin *Türkler* "derin kurşuni" rengini anlatmak için *köp kök* derken, *Oguzlar köm kök* der. **kök**, "kurşuni" anlamına gelir. *Türkler*, ilk yazacı (*k*) alır ve bunu *p* sesiyle birleştirerek, pekiştirme sıfatı olarak *köp* derler, daha sonra rengin adını [**kök**] söylerler. *Oguzlar*, *p*'yi *m*'ye çevirerek "derin kurşuni" için *köm kök* derler. *Türkler* "sarı"ya **sarıg**, "açık sarı"ya *sap sarıg* derler. *s* alınmış ve pekiştirme sıfatını oluşturmak için *p*'yle birleştirilmiş ve sonra arkasına rengin adı eklenmiştir. "Boş yer, açık arazi"ye **yazı** denir. Betimlemeyi pekiştirmek için *yap yazı*: geniş bir açık arazi denir. Bütün pekiştirmeler bu kurala göre yapılır. Ancak *p*'nin *s*'ye dönüştürülmesine ilişkin bir kural yoktur.

tas, tos, kes, kis, boş, tüş, çeş, çiş, siş, quş, qış, tew, çıw, qıw, toq, çaq, çaq çoq, çiq, zaq zaq, saq, suq, bek, bük, tek, çek çük, çök, çik, dük, dik, sik, şük, mük, bol, bül, tıl, çil, şal şul, qul, qıl, kül, tam, tum, çim, süm, qum, kem, köm, kim, ben, tün, tın, çın, sen, qın, ken, kün, kin, men, mün

Türk yazısında ya da bu yazıda bu sözcüklere *medd-i lîn* eklenmesine müsaade edilir; ancak söyleyişte, bu lehçelerdeki kullanımı yukarıda belirttiğim gibidir.

Sâlim İkiyazaçlılar Bölümünün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'l, fu'l, fi'l Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ortadaki yazacı ünlü-almayanlar

bart, bert bürt, bürt, bert, tırt, tört, çert çürt, çert, çirt, sart, sart surt, sırt, qart, qurt, qart qurt, qırt, kürt, qarç qurç, murç, kend, bars, bars, ters, çars çars (tars tars), qars, külf, barq, turq, çulq, çalq çulq, qırq, berk, börk, türk, terk, türk, türk, serk, sürk, kürk, körk

Ortadaki yazacı ünlü-almayan sözcükler faslının sonu

Ortadaki Yazacı Ünlü-alan Sözcükler Bölümü

fa'al, fa'ul, fa'il Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ortadaki yazacı ünlü-alanlar

kelep, basut, bulıt, tübüt, tegit, çöküt, çigit, sıbut, sugut, sıgıt, sögüt, qaçut, qarıt, qurut, qanat, qonat, kebit, küçet, köçüt, kedüt, kirit, külüt,

buqaç, bekeç, bęgeç, buluç, toqaç, tiküç, çanaç, sanaç, qaqaç, quluç, qulaç, qılıç, qamıç, kötiç, küzeç, küḏeç, kömeç, kömüç, masıç, botar, badar badar, basar, bagır, baqır, bögür, tapar, tatır, titir, taqır taqır (tıkır tıkır), temür, tamur (tamar), tawar (tavar), çöpür, çöpür çepür, çotur, çagır, çıgır, çaqır, çikir çikir, sugur, sagır, sıgır, qatır, qadır, qısır, keler, boguz, tepiz, topuz, titiz, tögüz, sagız, saqız, sekiz, semiz, qopuz, qotuz, qutuz, qaḏız, qoḏuz, qımız, kögüz, kiḏiz, köwiz, köwij, tarus, talas, tulas, bıçış, burış, bagış, biliş, buluş, boluş, tapış, tutuş, tawış, toqış, tikiş, tegiş, çepiş, çawuş, çıqış, çalış, soruş, sıqış, söküş, sikiş, qapış, qapuş, qaçış, quçuş, qaḏaş, qaḏış, qarış, qoguş, qamış, keçiş, keriş, körüş, kiriş, keriş, keliş, kümüş, batıg, bıçıg, barıg, basıg, busug, boşug, bışıg, baqıg,

Çok yaygın olarak kullanılanlar dışında bu kitapta böylesi eylemden türemiş adlara yer vermeyi düşünmüyorum.

buşug, tapug, tutug, tıḏıg, tarıg, turıg, torug, turıg, çawıg, sapıg, satıg, sıḏıg, sarıg, sorug, çalıg, qapug, qatıg, qaḏıg, quḏug, qıḏıg, qurug, qorıg, qasıg, qısıg, qusıg, qoşug, qaqıg, qamug, qanıg, butıq, butaq, bıçuq, bıḏıq, baraq, barıq, bıruq, bozuq, başaq, buşaq, bışıq, balıq ...

... *Oguzların* ve *Argıların* bir bölümü yan yana üç ünlü-almayan yazaç kullanıp **bälq** der. Ancak Türkçe'de en fazla iki tane ünlü-almayan yazaç bir arada bulunabilir; *Argular* konuşmada sesleri yuvarlar. ...

... **bulaq, bamuq, topıq, tutuq, turuq, tuzaq, taşaq, tutuq, tanuq, çapaq, çıpıq, çoçuq, çaruq, çoluq, çulıq, çomaq, çanaq, saçūq, suḏuq, sıruq, sasıq, susaq, qapaq, qabaq, qapaq, qatıq, quçaq, qaḏıq, qaraq, qıruq, qazuq, qasuq, qusıq, qaşaq, qaşuq, qawaq, qowuq, qawuq, qawıq, qalıq, qulaq, qılıq, qumuq, qanaq, qonuq, qonaq, bitig, biçek, bedük, bürük, bezek, bezig, bösüg, bölük, bilek, bęleg, bilik, bilig, benek, tepük, tepig, titig...**

bāş titig titti: Yara acıyla zonkladı. Bu [cümle yapısı] pekiştirme amacıyla kullanılır. Bunun başka örnekleri de vardır, *ol erig urug urdı*: O, adama sertçe vurdu; *ol qaçıg qaçdı*: O, arkasına bakmadan kaçtı.

... **tütek, titig, tirig, tezek, tezig, tizig, tajik, teşük, teşik, tüşük, töşek, tişek, tölek, tülek, telik, tüwek, çüpek, çipek, çetük, çeçek, çerig, çörek, çilik çilik, çünük, çüşek, dülek, sibek, sidük, sıḏıg, sürüg, süzük, seşük, sewük, silig, şöpik, sütük, şünük, kepek, köpük, keçig, köçük, kiçig, kedük, ködüg, kerek, körük, küzük, kezik, kezig, küjek, kesek, kewig, küwük, kölük, kemek, könek, mejek, neteg, neçük, nelük, nerek, bıçal, başıl, badal, tasal, tegül, çigil tigil, çigil, çömül, sökel, sigil, qızıl, kewel, bıçım, bogım, büküm, terim, tarım, turum, torum, tizim, toqum, tikim, telim, tulum, tilim, didim, serim, sagım, suqım, quçam, qorum, kerem,**

kerim, bütün, boḳun, burun, bujin, basan, bogın, baqan, bıqın, bögen, büken, bulun, taban, topun, taḳun, tuḳun, tütün, tügün, tiken...

... Bu söyleyiş yalnızca sadeleştirmek içindir. Kurala göre *k* ikilenmeli ve *tikken* denmelidir. Bu sözcük **tikdi**: bir şeyi deldi, toprağa dikti, sivri bir şeyle dürttü sözcüğünden türemiştir. İlk *k* sözcüğün kökünün bir parçasıdır, ikinci *k* bir sıfat yapmak için eklenmiştir. Benzer örnekler verilebilir;

tewdi etni: O, eti (şişe saplayarak) deldi eyleminden sıfat yapılırken *etni tewgēn*: eti şişleyen (kimse) denir. Sözcüğe [eyleme], kökün parçası olmayan bir *kef* eklenir.

er çömdi suwda: Adam suya daldı eyleminden sıfat yapılmak istenirse *suwqa çömgēn er*: suya dalan adam; dalgıç denir. Sıfat yapmak için sözcüğe [eyleme] kökün parçası olmayan bir *kef* (*g*) eklenir. Eğer sözcüğün kökünde bir *kef* (*k*, *g*) varsa kural, sıfat yapmak için eklenen *kef*'in (*k*, *g*), *kef* (*k*, *g*) ikilenecek biçimde gelmesidir [düşürülmez]. Nitekim *er urāgutnı sikti*: adam, kadınla cinsel ilişkiye girdi ifadesinden sıfat yapılmak istenirse *sikkēn er*: sıklıkla cinsel ilişkiye giren adam denir. **tiken** sözcüğünün oluşumu da aynı biçimde gerçekleşir; ancak bir *kef*, sadeleştirmek için düşürülmüştür. ...

tulun, tolun, temen, tümen, tosun, çupan, çıqan, çekün, çögen, saban, sagun, sıgan, sögen, qaçan, qaḍın, qarın, qurun, qoqun, qalın, qulun, qolan, keten, küden, köpen, kürin, küzen, kelin

Bu fasıldaki sözcükler [**Uygur** yazısıyla] yazılırken Türkçede ortadaki *A* (*el-mensubu'l-evsat* – orta harfi üstün imli) bir *elif* ekleyerek yazılır. Örneğin **taban**: devenin toynağı *T-'-B-'-N* biçiminde yazılır, kök-sözcük Arap yazısıyla yazılırken var olmayan iki *elif* eklenir. *A* (*nasb* [yazacın *a* ya da *e*'yle okunması]) dikkate alındığında durum budur. Ortaya *U* alan sözcüklere ise şunlar örnek verilebilir; **topun**: mısır saplarındaki yumru sözcüğü **Türk** yazısında *T-V-B-V-N* biçiminde yazılır, benzer şekilde sözcüğe *U* (*zamme* [*o*, *ö*, *u*, *ü* okutan ötre imi]) için iki tane *vav* eklenmiştir. **kelin**: gelin **Türk** yazısında *K-'-L-Y-N* biçiminde yazılır [*I* yerine *Y* konmuştur]. Burada anmadığım sözcükler için de kural aynı biçimde işler. *medd* ve *līn*'in eklenmesine izin verilebilir, ancak bozulmamış (*fasîh*) ve daha doğru olan söyleyiş bu kitapta belirttiğim biçimde olandır. Bu kullanımlara müsaade edilmesinin nedeni *fa'al*'ın *fa'âl*, *fu'al*'in *fu'âl* ve *fi'al*'in de *fi'âl* vezninin kısaltılmış biçimi olmasıdır. Uzun biçim vezinden kopma anlamına gelmez. Sadelik ve vecizlik için kısaltılmış biçime başvurulur ve sade olan her zaman daha doğrudur.

İlavesiz Sözcükler Bölümünün Sonu

Birinci ve İkinci Kök-yazacı Arasında *medd* İlavesi Olan Sözcükler Bölümü

fâ'il Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

qāgut, çātır, çāçır (çāşır), sātır, sāgır, tűdeş...

... Bunun kökü **tü**: tüy'dür. Bir hayvan için *bu at ne tülüg:* bu atın rengi ne denir. *-daş/-deş*, yakınlık, benzerlik bildiren bir ilgeçtir. "Bir rahimden doğan iki aynı çocuk"a *qarındaş* denir; **qarīn**, "rahim" anlamına gelir, sözcüğe sonek olarak *-daş* gelince anlamı "rahim-kardeşliği [aynı rahimi paylaşanlar]" olur. "Meme"ye, **emig** denir; "aynı memeyi emen iki bebek" *emigdeş*: emme-kardeşleri [birlikte emenler] olarak adlandırılır. "Aynı yerden gelen iki insan"a *yẽrdeş* [**yẽrdeş**] denir. "Kardeş"e *qadaş* denir; kökü **qa**: kap'dır, buna *-daş* soneki geldiğinde "aynı kapta, yani aynı annenin rahminde yatan iki kişi" anlamını kazanır. *kŏn̂güldeş*: gönül-arkadaşı sözcüğü de böyledir; **kŏn̂gül**: gönül, kalp demektir. Dolayısıyla **tűdeş** de "aynı rengi paylaşan" demektir.

... **tīdış, kēküş, bālıg, tātıg, bẽşik, dīdek, bẽleg, tűnek, sűçig, sẽzig, kűpig, kŏşik, kŏlik, qāgıl, bẽrim, bẽçin, tẽmin, çŏḏın, sōgun (sōgan), sīgun, çāḏan, lāçin**

fâ'ûl Faslı

qātūn, qāgūn, lāgūn

İkinci ve Üçüncü Kök-yazacı Arasında *medd* ya da *lîn* İlavesi Olan Sözcükler Bölümü

fa'âl, fa'ûl, fa'îl Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

buqāç, tatār, tagār, tawār, çawār, soqār, xuzār, küwēz, marāz, taşūg, tuşāg, baçāq, talāq, tılāq, solāq, bödīg, bezēk, tẹrēk, tilēk, tülēk, tükēl, qıwāl, çurām, qurām, bulān, tẹgīn, tüzűn, tögűn, tumān, çarūn, çigīn, samān, qulān, qapān, qutān, kögēn

Üçüncü Kök-yazaçtan Sonra Uzatmalı Olanlar

fa'lâ, fa'lû, fa'lî Faslı;
ünlü-almayan yazaç ortada

torpı, körpe, kirpi, kesbe, kenpe, bertü, burta, taxtu, sökti, suqtu, qıftu, kẹrtü, barça, terçi, tançu, çömçe, jinçü, jançu, sınçu, şanju, qamçı, kewçi, kömçü, mançu, bögde, baldu, tamdu, çügde, samda, sındu, qamdu, qanda, qardu, kendü, kündi, munda, mende, mandu, bugra, bükri, tẹtrü, togru, tegre, çöpre, çagrı, çıgrı, sagrı, sıgra, süwrẹ, suqru, küsri, köwre, kekre, banzı, sunzı, çawju, kenzi, buxsı, tuxsı, tewsi, tumsa, xafsı, tutşı, çaxşu, qarşı, qawşı, batga, tuzgu, tamga, çuwga, sorgu, salga, qapga,

qaḏgu, qudgu, qargu, qaşga, qamgı, ṭelwe, qalwa, burqı, tarqa, torqu, talqa, talqu, çanqa, qatqı, qotqı, berge, bürge, bḕrgü, belgü, bilge, ṭergü, ṭergi, tezgi, tilkü, tilge, çeçge, çürgü, bütgü, çilgü, sirke, ketki, kötki, keḏgü, külgü, kerki, körge, butlu (buylu), birle, bibli, toplu, toqlı, çawlı, çagla, şuglu, bıçma...

Edilgen ortacı belirten *mîm elif* [*-ma*] sonekini alan bu [eylemden türemiş] adlar yalın adlar haline gelmiştir, dolayısıyla onları burada anıyorum.

... **tutma, turma...**

Biliniz ki **Oguz** lehçesi daha arıdır. *Türklerin* yalnızca ikili ifadelerde, kökün bir dalı ya da köke bağımlı bir yan unsur olarak kullandıkları adları ve eylemleri onlar tek başına da kullanır. Örneğin *Türkler, qattı qardı*: o iki şeyi karıştırdı der. **qattı**, "iki şeyi birbirine karıştırma" işini anlatan köktür; *qardı* yan unsurdur. *Oguzlar* kökü bir yana bırakır ve "iki şeyi birbirine karıştırdı" anlamına gelecek biçimde *qardı* sözcüğünü kullanır. Benzer bir biçimde *Türkler, eḏgü yawlāq* der – **eḏgü** "iyi," **yawlāq** "kötü" anlamına gelir ve yalnızca **eḏgü** sözcüğüyle birlikte ikili olarak kullanılır. *Oguzlar* bu sözcüğü tek başına kullanır.

tizme, tegme, tügme, tikme, çalma, satma, süzme, qatma, qarma, qırma, kesme, begni, bagna, tagna, tekne, çurnı, çigne, xasnı, qoşnı

fa'lân, fu'lân, fi'lân Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

torpun (?), tartīn, taştın, çiktēn, qaftān, barçān, tapçān, jurçān, barxān, burxān, tarxān, çındān, tewrēn, sabrān, subrān, tügsīn, toqsōn, saxsīn, seksṓn, köpsṻn, kimsēn, kirşēn, kökşīn, bazgān, başgān, tutgūn, tadgūn, talgān, sıçgān, sargān, qazgān, quzgūn, quşgūn, qumgān, mungān, barqın, turqūn, talqān, çalqan, qalqān, terken, terkin, törkün, ṭergin, taşken, tüşgün, çetgēn (çīgēn), çimgēn, çiwgin, sitkṻn, süzgün, kirgin, kewgin, kelgin, limken, baqlān, beklēn, çoglān, süglīn (süwlīn), batmān, çuqmīn, sökmēn, sıqmān, qurmān, ḳetmēn, kṑzmēn

İkinci ve Üçüncü Kök-yazacı Arasında *medd* ya da *lîn* İlavesi Olan Sözcükler Bölümü

fâ'âlâ Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tamāta (?), qarāçı, kelēçü, kömīçe, tapāru, xumāru, namīja, şalāşu, şamūşa, qarāgu, qurīgu, qırāgu, buzāgu, boşūgu, tuşāgu, buqāgu, taqāgu, talāgu, tumāgu, qanāgu, bütṻge, bilēgü, tirēgü, kerēkü, közēgü, köşīge, kelēgü, kölīge, çümēli, kepēli

Hasan Boy
TABRIZ

fa'âlân, fa'îlân Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

qarīzān, çıbıqān, qarāqān, çulīmān

fa'anli Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

tatındı, saçındı, tıḍındı, keḍindi, süründi, qırındı, zaranza, süzündi, qazındı, bogundı, salındı, tamındı, kömündi

Eylem köklerine *nun* (*n*) *dal* (*d*) *ye* (*ı*) eklendiğinde, bu eylemler fazlalık (*fuḍâla*) belirten ya da edilgen ortaç (*el-mef'ūl*) anlamı veren adlar haline gelir. Bu Arapça *fu'âla* veznindekiyle aynı işlevdir.

Başka bir yaklaşım da eylemin geçmiş zaman biçimiyle işe başlamaktır. Eylemin son kök-yazacı ile geçmiş zaman imi olan *dal ye*'nin [*-dı*] arasına *nun* (*n*) eklendiğinde, eylem edilgen ortaç anlamına sahip bir ad haline gelir. Örneğin *suwnı sūzdi*: O suyu süzdü denir. Kök-yazaç *ze* (*z*) ile geçmiş zaman imi *dal ye*'nin [*-dı*] arasına *nun* (*n*) eklendiğinde *süzündi sūw* denir; böylece eylem, işin nesnesi olan bir ad haline gelir ve anlamı "süzülmüş su" olur. Diğer sözcükler de bu kurala bağlıdır.

fu'lulî Faslı

bustulı

Üçyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Üç Kök-yazaçtan Fazlasına Sahip Sözcükler Bölümü

fa'lal, fa'lâl, fu'lul Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

boşgut, tarmut, tegşüt, rabçat [? – bu sözcük alfabetik dizilişte doğru yerde değildir, çünkü eğer geçtiği yer burasıysa ilk yazacın *T* ya da *Ç* olması gerekiyordu; belki de sözcük *tapçut* (≈ *tapşut*) ya da *çapçut* (≈ *çapşut*) olmalıdır –çn], **çapgut, qarşut, qızgut, qawşut, luçnut** [belki de *köçnüt*, zira **köçüt** sözcüğü "at" anlamına gelir –çn], **bıçgūç, budrāç, bürgūç, bösgēç, tutmāç, tutgūç, tudrıç, talgūç, tawgāç, sarqıç, surqıç, sarnıç, sagdıç, sogdıç, sawdıç, sengeç, qatquç, qısgāç, quşgāç, kerpiç, kirtüç, baştar, bektür, böktir, beldir, baldır, buldur, bıldur, bulgār, tolwır, çaldır, çagmur (çamgur), serker, qandır, kester, keşmīr, mandār, borduz, baldız, tarmuz, qutsuz, qırqız, qalbuz, qunduz, kündüz, munduz, bıçgās, bekmes, qırpās, borbāş, bulgāş, tergēş, çalpuş, sarmaş, suwsuş, qatlış, qatmış, qırtış, qargış, qoldaş, kirdeş,**

borbāg, bırqıg, burqıg, boşlāg, bogrug, taplāg, tapzug, tutsug, tartıg, turqıg, tugrāg, tıldāg, tugsug, talqıg, tumlıg, sırtıg, saçlıg, sarsıg, sızlāg, sıgzag, sanlıg, suwlāg, qutlug, qarşāg, qurşāg, qışlāg, quşlāg, qırqāg, qulsıg, nıjdāg, batraq, buçgāq, boxsuq (bogsuq), boxsaq, badruq, barçuq, burçaq, buzluq, basruq, baştaq, başmaq, bogmaq, balçıq, bulgāq, toprāq, toplūq, tutgāq, tartuq, targāq, turlāq, tarmāq, tuzluq, togrāq, tıgrāq, tugsāq, tawrāq, toqluq, talgūq, tumşuq, tamgāq, çaxşāq, çarmaq (çamraq), çıgruq, çaqmāq, çalpaq, çumguq (çumuq), çamguq, sapgaq, saplıq, saçgāq, sıçgāq ...

... Bu kullanım kuraldan bir istisnadır. Kurala göre bu sözcükteki *kaf* (*q*), *n* olmalıydı; çünkü alışkanlık haline gelmiş davranışları anlatan sıfatlar bu biçimde yapılır. Örneğin "her zaman önde giden at"a *ozgān at* denir ya da *ol īş qılgān ol*: o, her zaman çok fazla çalışan adamdır ifadesi kullanılır.

susgāq, sogdāq, sagrāq, sırmāq, sugnāq, saglıq, suwluq, saqlıq, suqluq, qapgāq, qatçaq, qadraq, qudruq, qarsāq, qarluq, qorluq, qarnāq, qırnāq, qızlāq, qısrāq, qısmāq, quşluq, qışlıq, qogşāq, qıfçāq, qulbāq, qaltuq, qoltıq, qıltıq, qamgāq, qumlāq, qançıq, monçuq, mançuq, mungāq, qısmāq, bürçek, bitrik, bistek, bökseg, tütsüg, taxçek, törpig, terlik, türlüg, türmēk, ṭernēk, tüşlük, tegrek, teglük, tewlüg, çekrek, çerlig, çelpek, çildeg, sürtük, seḍrek, sörçük (sörçek), selçük, sękrik, sökrük, köprüg, kötlük, tümrüg, köpçük, kirpik, kertük (kertik), kürşēk, kezlik, közlük, kösrük, kewrik, küwrüg, kewrek, kewşek, köwşek, küwlük, keklik, kekmek, kemdük, könçük (könçek), kençēk, kendük, künlük, merdek, meldek, bıçgıl, basbal, basmil, başgıl, bitmül, böşgēl, bogrul, büktel, bögrül, bandāl, targıl, togrıl, çeşkēl, sepgil, sarsāl, qartāl, qırgıl, qızgıl, beçkem, berçem, beçküm, baḍram (bayram), birtem, bagram, buxsum, tomrum, tüşrüm, züngüm, sıdrım, sarqım, kötrüm, köçrüm, kedrim, kestem

Aynı Cinsten İki Yazaca Sahip Olan Sözcükler

tartar (turtur), çurçur, qurqur, süksük, somlım, kürküm

fa'âlil Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

sarāguç, sıpāqur, qulābuz, çıçālaq, çıçāmuq, solāmuq, qarāçuq, qarāmuq, qamīçāq, tünērig, çömērük, çüçünēk, beçēnek

fa'al'al Faslı;
ikinci ve dördüncü kök-yazacı ünlü-alanlar;
fa'allû

tawılgūç, bugurda, çınaxsı (?), **tapuzgu, tutuzgu, sıbızgu, sırıçga, sarıçga, qoburga, tatırqu, tatırqa, tawılqu, awılqu, toqurqa, saqırqu, qasırqu, tüşürgü, çekürge, süpürgü, kötürgü, kesürgü, dünüşge, kimişge, tegirme, sekirme, quturma, köçürme**

İkinci Kök-yazacı Ünlü-almayan, Üçüncü Kök-yazacı Ünlü-alan Sözcükler

mındatu, qulnaçı, qarnagu, sagnagu, qondıgu, qamçīgu, törpigü, temregü, sögnegü, kerşegü, bulgama, çoqrama, bulguna (malguna)

fu'lulî Faslı

buldunı (?), **sondırı** (?), **mandırı, bustulı, közkeni** (?)

fu'lundî Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

süpründi, sarqındı, quçgundı

Dörtyazaçlılar {Üç Kök-yazaçtan Fazlasına Sahip Sözcükler} Bölümü'nün Sonu

Beşyazaçlılar Bölümü

fa'al' al Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

soqarlaç, qagurmāç (qawurmāç), yogurgūç, çıgılwār, samurtug, qurutlug, tatırlıg, qatırlıg, basarlıg, bagırlıg, çagırlıg, sugurlug, sıgırlıg, tawarlıg, çawārlıg, baqırlıg, tamurlug, qopuzlug, qotuzlug, sagızlıg, saqızlıg, qamışlıg, tapuglug, qapuglug, tatıglıg, tutuglug, tıḍıglıg, qıḍıglıg, quḍuglug, tarıglāg, turuglāg, tarıglıg, sarıglıg, quruglug, busuglug, qapaqlıg, qatıqlıg, baraqlıg, çaruqlug, qaraqlıg, qasuqlug, qusıqlıg, başaqlıg, taşaqlıg, qaşuqlug, boquqlug, taquqlug, suqaqlıg, balıqlıg, qulāqlıg, qonuqlug, torumlug, qorumlug, tulumlug, tabanlıg, topunlug, bodunlug (boqunlug), baqanlıg, qarınlıg, qurunlug, sagınlıg, sogunlug, samanlıg, qagunlug, qoqunlug, qulunlug

İlke şöyledir: bu adlara eklenen *-lıg*, söz konusu nesneye sahip olunduğu anlamını verir ya da kitabın ilerleyişi içinde izah edilmedikçe anlaşılamayacak olan sayısız ayrıntıya gebe edilgen ortacı (*mef'ûl*) ifade eder ya da yine mekân anlamı taşıyan adlara işaret eder. Bu kullanımların ilki şu ifadeler de görülebilir – *bedük qarınlıg er*: koca göbekli, şişman bir karna sahip olan adam; *samanlıg er*: samanı

olan adam. İkinci kullanım için şu ifadelere bakılabilir: *sarıglıg er*: vücudunda aşırı miktarda safra olan adam; *quruglug ya*: gerilmiş [teli kurulmuş] yay. Üçüncü kullanım şu sözcüklerde mevcuttur – **tarıglāg**: ekilmiş arazi; **turuglāg**: ikamet edilen yer.

Biliniz ki beşyazaçlılar bölümündeki sözcüklerin çoğu yalın üçyazaçlı köklerden yapılmış bileşik sözcüklerdir.

gayn'lı olan sonekin kattığı anlamlar, *kaf*'lı olandan daha farklıdır. *gayn* yukarıda gösterdiğim gibi kullanılır. *kaf* ise yalnızca mekân belirtmek için kullanılır. *tarıglıg ew* ifadesi "tahıla sahip olan ev" anlamına gelirken, **tarıglıq**, "ambar" demektir; "gerilmiş [teli kurulmuş] yay"a *quruglug ya* denir, **qurugluq** ise "sadak" demektir. Beni bu hususa dair pek çok örnek vermeye iten neden budur; böylece iyice bilinmeleri mümkün olabilir.

Yazarken *lâm* ve *gayn*'ı sözcükten ayırabilirsiniz, zira onlar adın yalın halinin bir parçası değildir. Örneğin *balıqlıg ögüz* ifadesinde **balıq**'ı *-lıg*'dan ayırabilirsiniz. [Bir diğer örnek de şöyle yazılabilir] *baraqlıg er*: tüylü bir köpeği olan adam. Ancak bu kitapta uygulanan düzen (*hezihi'l-cihe*) daha iyidir, çünkü hem ölçüde (*mizân*) hem de yazımda (*kitba*) vecizlik sağlar.

burunduq, basınçaq, sıgırçıq, quburçāq, qoḏurçuq, qarınçaq, bagırçaq, tolarsuq (?), **bagırsaq, bagırsuq, bagırdaq, qurugsaq, buturgāq, tapuzguq, topulgāq, sıdırgāq, qudurgāq, qaḏızgāq, badıçlıq, çanaçlıq, bagırlaq, tawarluq, turuqluq, tarıglıq, çubulmaq** (?), **çomuşluq, çaruqluq, tanuqluq, tugāqlıq, satıglıq, sarıglıq, sıruqluq, sogıqlıq, qabaqlıq, qaḏaşlıq, qurugluq, qaşuqluq, saranlıq, qagunluq, qonuqluq, taguzmaq** (**taquzmaq**), **muguzgaq**

Bu sonekin beş kullanımı vardır: 1. Eylemlik anlamı taşıyan adlar meydan getirmek – **ulugluq**: büyüklük sözcüğü, "büyüdü" anlamına gelen *ugāḏtı*'dan gelmektedir. **qurugluq**: kuruluk sözcüğü "bir şey kurudu" anlamına gelen *qurındı nēnĝ* ifadesinden türetilmiştir. 2. Bir şeyin, başka bir şey için hazırlandığı ya da hazırda tutulduğu anlamını taşıyan adlar meydana getirmek – *sıruqluq yıgāç*: çadır direği olarak kullanılmak için hazırlanmış ağaç; *togāqlıq* [**tugāqlıq**] *yıgāç*: süzgeç yapmak için ayrılmış ağaç parçası. 3. Bir şeyin yetiştiği yeri ifade eden adlar meydana getirmek – **qabaqlıq**: kabak tarlası ve **qagunluq**: kavun yetiştirilen bostan. 4. Tüm bu diğer anlamlardan bağımsız olan yalın adlar meydana getirmek – **bagırlaq**: çöltavuğu, *sıgırçuq* [**sıgırçıq**]: sığırcık. Burada anılmayan sözcükleri oluşturmak için bu bir rehberdir. Onlar da bu kullanımlar içinde şekillenir. Konuyu bu nokta-i nazarla ele alırsanız, kuralın dışına çıkan pek az kullanım bulursunuz. 5. Eylemlik meydana getirmek – **turuqluq**: sıskalık.

kiritlik (**kiritlig**), **közetlig, çökütlük, sögütlük** (**sögütlüg**), **küzeçlik** (**küzeçlig**), **temürlük** (**temürlüg**), **kömürlük** (**kömürlüg**), **tepizlik, titizlik, büşinçek, tegirmek** (**ügürmek**), **şekirtük, kebezlik** (**kebezlig**), **beḏizlig,**

kiḍizlik (kiḍizlig), tögüzlük, semizlik, küwezlik, çeçeklik, kepeklik (kepeklig), tüweklik, bitiglik (bitiglig), kedüklük (kedüklüg), köḍüglüg, tereklik (tereklig), kereklig, beşiklig, töşeklik (töşeglig), köşiklig, tikiglig, töküklüg, bileklig, biliglig, kölüklüg, köliklig, bürünçük, bilinçek, terinçek

Bu sonekin beş kullanımı vardır:

1. Bir şeyin yetiştiği yeri ifade eden adlar meydana getirmek – **sögütlük**: söğütlük. Ya da bir şeyin bulunduğu, konulduğu mekânı ifade eden adlar meydana getirmek – **kepeklik**: kepek konulan yer.

2. Bir şeyin, adı geçen şeyi yapmak için hazırlandığı anlamını taşıyan adlar meydana getirmek – *töşeklik barçın*: döşek yapmak için hazırlanan [döşek yapmakta kullanılan] ipek kumaş; *bu yıgāç ol qapugqa tireklik*: bu, kapıya sürgü yapmakta kullanılacak bir ağaçtır.

3. Soyut eylemlikleri ifade eden adlar meydana getirmek – **küwezlik**: küstahlık; **yigitlik**: gençlik.

Eğer sözcük bu üç kullanımdan birine dahilse [sonek] titreşimsiz *kef*'e (sert *kef* – *k*) sahiptir, bunun dışındaki bir yazaçla kullanılamaz ve bu durum tüm lehçelerde böyledir.

4. Adı geçen şeye sahip olunduğunu ifade eden adlar meydana getirmek – *bileklig er*: güçlü bir bileğe sahip olan adam; *bitiglig er*: muskası olan adam. Bu *racul temir ve lâbin* ("hurmalanmış ve sütlenmiş adam") ifadesindeki Arapça vezinle örtüşür.

5. Edilgen ortaç olan adlar meydana getirmek – *bilig kişi ara ülüklüg ol*: akıl, insanlar arasında paylaştırılmıştır [üleştirilmiştir]; *töşeklig töşēk*: yayılmış döşek.

Eğer sözcük bu iki kullanımdan birine dahilse [sonek] titreşimli *kef*'e (ince *kef* – *g*) sahiptir, bunun dışında bir yazaçla kullanılamaz.

Zikrettiğim anlamları taşıyan bütün bu sözcükler, yalın üçyazaçlı adlara bu bölümde titreşimli veya titreşimsiz *kef*'li (*k* – *g*) ve son kısımda da *kaf*'lı (*q*) bir sonek eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Söz konusu beş anlam için de *sâlim* veznindeki –yalın bir gövdeden daha öte biçimlere sahip olan– dörtyazaçlı, beşyazaçlı ve daha uzun sözcüklere, kök *kaf*'lı ve *işba*'lıysa *lâm* ve *kaf*, kök *kef*'li ve *rikkat*'liyse *kef* eklenir. Lehçelerin hiçbirinde bir istisna yaşanmadan bu kural tüm durumlarda geçerlidir.

fa'allân Faslı;

ikinci kök-yazacı ünlü-alan, üçüncüsü ünlü-almayan sözcükler

balıqçın, çugurdān, qorugjīn (quşūn), budursīn, tawışgān, çapıtgān, sapıtgān, qaḍıtgān, tarıtgān, qurıtgān, tozıtgān, boşutgān, taşıtgān, qaşıtgān, qaqıtgān, qalıtgān, qamatgān, qomıtgān, qanatgān, qanıtgān, baturgān, taturgān, topurgān, suburgān, qapargān, qaturgān, qopurgān,

toḏurgān, sıḏırgān, qatargān, qaçurgān, qıçurgān, qaḏırgān, taşurgān, qagurgān, qawurgān, tomurgān, sagızgān, quduzgūn, turuşgān, satışgān, baqışgān, toquşgān, sowuşgān, bıçılgān, topulgān, qatılgān qarılgān, qurulgān, qutulgān, qawulgān, qoşulgān, sugulgān, qaqılgān soqulgān, tuturqān, taşırqān, sıqırgān, bitilgēn, ṭerilgēn, kötürgēn, keçürgēn, çewürgēn, kösürgēn, tüşürgün, köwürgēn (kömürgēn), temürgēn, tegürgēn, kölergēn, sümürgēn, sürülgēn, kerilgēn, tirilgēn, tizilgēn, kesilgēn, seşilgēn, tügülgēn

Bu sonekin [faslın] *–gayn*'lı biçiminin de *kef*'li biçiminin de [yani her iki kısmının da]– beş kullanımı vardır.

1. Eylemin sürekliliğini ya da alışkanlık haline geldiğini ifade etmek – *bu ogul ol burnı tomurgān*: bu, burnu her zaman kanayan bir çocuktur; *bu er ol eḏgü sāwın tirilgēn*: bu, her zaman iyi bir ünle yaşayacak olan adamdır.

2. Eylemin sürekliliğini (devam ettiğini) anlatan geçişli sıfatlar meydana getirmek – *bu er ol tōnın qurıtgān*: Bu sık sık giysisini kurutan bir adamdır; *bu er ol sūwug sümürgēn*: Bu, suyu [başka bir şeyi de olabilir] çabucak yudumlayan bir adamdır.

Bu kısımdaki yalın adlar titreşimsiz *kef*'e (sert *kef* – *k*), sıfatlar titreşimli *kef*'e (ince *kef* – *g*) sahiptir.

3. Edilgen ortaç anlamına sahip olan sıfatlar yapmak – *bu er ol qaqılgān soqulgān*: bu, insanların darbeleriyle itilip kakılan bir adamdır; *bu er ol yēr̈din yēr̈ge sürülgēn*: bu sürekli bir yerden kovulup başka bir yere sürülen adamdır.

4. İstemdışı bir eylemi ifade eden sıfatlar meydana getirmek – *bu kişi ol sōzüg unıtgān*: bu sık sık sözünü unutan bir kimsedir; *bu tügün ol seşilgēn*: bu, her zaman çözülen bir düğümdür.

5. Yukarıdaki anlamlardan hiçbirine sahip olmayan yalın adlar meydana getirmek – **köwürgēn**: dağ soğanı; **tawışgān**: tavşan.

Oguzlar ve *Rûm* ülkesinden Çin'e kadar yayılmış olan bütün göçebe halklar, sadelik sağlama gayretiyle, süreklilik anlamı veren *gayn*'ı ya da *kef*'i düşürürler.

Konuşmada eril ve dişil sıfat ayrımı yoktur. Cinsiyet yalnızca bağlam aracılığıyla anlaşılır.

İzah ettiğim sıfatların ya da kuralların hiçbiri yalnızca bu fasıla özgü değildir. Aksine her kural, her bir kitaptaki dört ya da daha çok kök-yazaçtan oluşan bütün eylemler için geçerlidir. Allah'ın izniyle, yakında onları da göreceksiniz.

fa'lalâl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci kök-yazacı ünlü-almayan sözcükler

sondılāç, qargılāç (qarlıgaç), qargalıg, tamgalıq, sarmaçuq, sarmusaq,

qurguluq, qızlāmuq, qaşgalaq, belgülüg, közkünek, qaḍnāgun, sanduvāç, mundaru

Beşyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Altıyazaçlılar Bölümü

fa'al'alal Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tizildürük, közüldürük, çeniştürük, kömüldürük, saqalduruq, qalalduruq

Yediyazaçlılar Bölümü

zargunçmūd

SÂLİM ADLAR KİTABI'NIN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

(SÂLİM) EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

tapdı, tepdi, çapdı, sapdı, qapdı, bıçdı, saçtı, sıçdı, qaçdı, quçdı, keçti, köçti...

Titreşimsiz seslerle ilgili olarak şu söylenebilir; geçmiş zaman kipinde *dal*'ın (*d*) *akışma*'nın güzelliği için *te*'ye (*t*) dönüşmesi daha tercih edilir bir kullanımdır. Titreşimsiz sesler şunlardır: *p*, *ç*, *q*, *k*. Bu istisnalar bir yana, geçmiş zamanın doğru söyleyişi *dal*'ladır (*d*).

bardı, bürdi, burdı, turdı, türdi, serdi, sürdi, qurdı, qırdı, qurdı, kerdi, kördi, kirdi, bezdi, bozdı, tezdi, tüzdi, tizdi, çıjdı, çöjdi, süzdi, sızdı, qazdı, kezdi, basdı, bösdi, busdı, qusdı, qısdı, kesdi, küsdi, buşdu, bişdi, taşdı, tuşdı, tüşdi, seşdi, qoşdı, bogdı, tugdı, tıgdı, çıgdı, sagdı, sugdı, sıgdı, tewdi, sewdi, qowdı, kewdi, baqdı, boqdı, tıqdı, taqdı, çaqdı, çoqdı, çıqtı, suqdu, soqdu, sıqdı, bükdi, bögdi, tökdi, tegdi, tügdi, tikdi, çekdi, çökdi, çigdi, sökti, sikti, buldı, bildi, teldi, taldı, tildi, saldı, qaldı, qoldı, qıldı, keldi, küldi, tamdı, çomdı, çömdi, qamdı, kömdi, bandı, tundı, tındı, sandı, sundı, sındı, qundı, köndi, mandı, mundı, mündi

Dilbilgisel Kurallar ve Çekimler, Sıfat Yapımının Açıklanması ve Kuralların Uygulanması

Şunları beyan ediyorum – ve yardım Allah'tandır

Eylem tertibi geçmiş zaman ve buyrum kipine dayanır.

Geçmiş zamana dayandığını beyan ediyorum, zira geçmiş zaman biçimindeki sözcüğün ilk ünsüzü (yazacı) *fetha*'lıysa geniş zaman ve eylemlik biçimleri ilk ünsüzünün *nasb*'lı olması vasfıyla onu izleyecektir *ref'* [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o, ö, u, ü*) okuma – *u*] ya da *hafz*'a [esre imi – *ı*] sahip olduğu durumda da aynı şey geçerlidir – **bardı**: vardı (gitti); *be* geçmiş zaman biçiminde *fetha*'lıdır, geniş zaman biçiminde *be* yine *fetha*'lıdır ve *barır* denir, [eylemlik biçimi olan] *barmāq*'da *be* daha öncekiler gibi yine *fetha*'lıdır. *ref'* kullanarak **turdı**: ayağa kalktı denir, geçmiş zaman biçiminde *te ref'*'lidir, dolayısıyla geniş zamanda *te*'nin *zamme*'li haliyle *turur* biçiminde ve eylemlik olarak *te*'nin *ref'*'li haliyle *turmāq* biçiminde kullanılır. *kesre* kullanarak *yinçü tizdi*: inci dizdi denir; *te kesre* almıştır dolayısıyla geniş zamanda *te*'nin *kesre*'li hali olan *tizer* biçiminde ve eylemlikte yine *te*'nin *kesre*'li hali olan *tizmēk* biçiminde kullanılır.

Bu dilin yapısı, geçmiş zamanın geniş zamandan farklı olduğu Arapçaya benzemez. Nitekim "oturmak" anlamına gelen eylemin ilk-gövde biçiminde, *kaf*'ın *nasb*'lı haliyle *qa'ade* denir, geniş zamanda *kaf* ünlü-almaz ve *yequdu* denir ve eylemlik biçiminde *kaf*'ın *zamme*'li haliyle *qu'ûden* denir. Yine "yağmak" anlamına gelen eylem geçmiş zamanda *mîm*'in *fetha*'lı haliyle *matara* biçimindedir, *mîm*'in ünlü-almamış haliyle *yemturu* ve *mîm*'in *zamme*'li haliyle *muturan* denir. Geçmiş zamanda *nasb*, eylemlikte *zamme* vardır ve geçmiş zaman biçimi ünlü-almamıştır. Türemiş-gövde biçimlerine bir örnek "ikram etmek" anlamına gelen eylemdir, geçmiş zamanda *fetha*'nın *hemze*'li haliyle *'ekreme* denir, geniş zamanda *ye*'nin *zamme*'li haliyle *yûkrimu* denir, eylemlik ise *hemze*'nin *kesre*'li haliyle *ikrâmen* biçimindedir. Bir diğer örnek *istegfere*'dir ("günahın bağışlanmasını isteme") – *elif kesre* alır, *nestagfiru* ve *istigfâren* denir. Bütün eylemlerde geçmiş zaman biçimi, geniş zaman ve eylemlikten farklıdır. Ancak Türkçede durum böyle değildir. Daha ziyade ikiyazaçlı, üçyazaçlı, dörtyazaçlı, beşyazaçlı ve bunları aşan uzunluktaki sözcüklerden oluşan bölümler boyunca tamamen düzenlidir. Geçmiş zaman, geniş zaman ve eylemlik biçimleri arasında bir uyum vardır.

İkinci veçhe katmerlenmenin geniş zaman ya da eylemlik biçimlerinde görülmeyip yalnızca geçmiş zamanda ortaya çıkmasıdır [bkz. syf. 85].

Üçüncüsü **Oguz, Qıfçāq, Yemēk, Yagma, Argu** halkı ve *Suvārlardan Beçenekle-*

re kadar göçebe halkın lehçesinde etken ortaç'ın geçmiş zaman biçimine dayanmasıdır – **bardı**: vardı (gitti), *bardaçı*: gidici (varıcı); geçmiş zamanı işaret eden *dal* ile *ye*'nin arasına bir *cim* eklenmiştir. *turdı*: ayağa kalktı, *turdaçı*: ayağa kalkan kimse; geçmiş zamanı işaret eden *dal* ile *ye*'nin arasına bir *cim* eklenmiştir. Bütün eylem bölümleri bu kalıbı takip eder.

Buyrum kipi biçimine gelince; **Türk** lehçelerinin çoğunda, **Çigil** ve benzerlerinde etken ortaç'ın buyrum kipi biçimine dayandığını beyan ediyoruz [bkz. syf. 60] Allah'ın izniyle izah edeceğimiz gibi bir dizi amaç çerçevesinde eylemlerle birlikte görülen anlam veren yazaçlar [yani sonekler] yalnızca buyrum kipi biçimine eklenir.

Biliniz ki bütün eylemlerde geçmiş zaman *dal* ve *ye*'nin eklenmesiyle yapılır; tek istisna titreşimsiz (sert) yazaçlarla yan yana gelen *dal*'ın, eklemleme noktalarının etkisiyle [benzeşime maruz kalarak] *te*'ye dönüşmesidir. Bu dildeki titreşimsiz yazaçlar dört tanedir: titreşimsiz *pe*, *te*, titreşimsiz *cim* ve titreşimsiz *kef*. *pe* örneği – *tepti* [**tepdi**]: ayağıyla vurdu, tekmeledi. *te* örneği – **tuttı**: tuttu. *cim* örneği – *qaçtı* [**qaçdı**]: kaçtı. titreşimsiz *kef* örneği – *tewe çökti*: deve çöktü. Aynı zamanda titreşimsiz *kef*'i takiben *kaf* da bu grup içinde sayılabilir – *ol manĝa baqtı*: o, bana baktı. İzah ettiğimiz gibi yalnızca bu yazaçların eklemleme noktalarının sertliğine göre *dal*, *te* olabilir. Kök-biçimleri *dal*'dır, ancak bu yazaçlarla birleştiklerinde *te*'yle söylenmeleri öz dile daha uygundur. İster yalın ister türemiş olsun, bu kitaptaki bütün eylemler için bu kural geçerlidir.

Her bir kitaptaki bütün eylemlerin geniş zaman biçimleri *re* eklenmesiyle yapılır. Eğer gövdenin son ünsüzü (yazacı) *re*'yse, biri gövdeye ait olan, diğeri geniş zamanı işaret eden iki, yinelenmiş *re* ortaya çıkar. Bu dildeki geniş zaman *re*'si Arapçada geniş zamanı işaret eden *elif*, *te*, *nun* ve *ye* [önekleri] gibidir. Eğer sözcüğün gövdesinde *re* yoksa, geniş zaman imi olan tek bir *re* görülür. Bu kural en iyi geçmiş zaman ve buyrum kipi biçimlerinde gözlemlenir. Eğer *re* geçmiş zamanı işaret eden *dal*'dan önce yer alıyorsa varlığını sürdürür ve buyrum kipi biçiminde geçmiş zamanı işaret eden *dal* ve *ye*, *re*'yi ünlü-almamış bırakacak biçimde atılır. O zaman bu *re* gövdeye aittir ve geniş zamanda, bu çekimi temsil edecek bir diğer *re* gövdeye eklenmelidir. Ancak diğer yandan eğer geçmiş zaman ve buyrum kipi biçimlerinde *re* yoksa, geniş zamanı ifade eden *re* [gövdeye basitçe] eklenir – **bardı**: vardı, *dal*'dan önce bir *re* vardır, buyrum kipi biçimi *bar*'dır, geçmiş zaman imleri atılırken *re* bağlı bir biçimde kalır, demek ki bu durumda *re* gövdeye aittir, o zaman geniş zaman *ol barīr*: o varır biçimindedir; biri gövdeye ait olan, diğeri geniş zaman işareti olan iki *re* ortaya çıkaracak biçimde geniş zaman *re*'si eklenmiştir. *ol turdı*: o ayağa kalktı, buyrum kipi biçimi *tur*: ayağa kalk, geniş zaman biçimi *ol yoqāru turur*: o, ayağa kalkar'dır – şimdi söz-

cükte biri gövdeye ait olan, diğeri geniş zaman işareti olan iki *re* vardır. *Oguzlar* geniş zaman biçimindeki pek çok eylemde hafiflik için bu iki *re*'den birini atar ve buyrum kipi biçiminde olduğu gibi tek *re*'yle söyler; bu münasip değildir ve kuraldışıdır [bkz. syf. 65-66]. *re* içermeyen eylemlere gelince **–keldi**: geldi, buyrum kipi biçimi *kel*, geniş zaman biçimi *kelir*'dir ya da *küldü er*: adam güldü denir, geniş zaman biçimi *küler*'dir– geniş zaman biçiminde gövdede olmayan bir *re* eklenir. *re* içermeyen eylemler konusunda *Oguzlar*, *Türklerle* uzlaşır ve bu *re*'yi atmaz. Bu üçyazaçlı, dörtyazaçlı ve daha uzun eylemler için geçerli umumi bir kuraldır.

Türklerin [lehçelerinin] eylem vezinlerinin Arap lehçelerininkine benzediğini biliniz. Bunlar geçmiş zaman için *fa'lâ*, geniş zaman için *fa'il* ve eylemlik için *fa'lâl*'dır – **bardı**: vardı (gitti), bu *'aqrâ* [*'aqîr* ("yaralanmış") sözcüğünün çoğulu] ve *halqâ* [*halîq* ("traş olmuş") sözcüğünün çoğulu] sözcüklerinin veznine benzer; *barır*: varır (gider), bu *nemir* ("pars"), *recil* ("ayakla") ve *bekir fi hâcetihi* ("ihtiyaçlarını karşılamak için erken kalkmak") sözcüklerine benzer; *barmāq*, *el-qerqâf* ("şarap") ve *el-halhâl* ("halhal") sözcüklerine benzer. İster yalın ister türemiş olsun bu dilin bütün eylem vezinleri böyledir.

işba' nedeniyle bir ikiyazaçlı, söyleyişte üçyazaçlı olarak kabul edilebilir – **bardı**: vardı (gitti), *bārdı* da denebilir; **turdı**: ayağa kalktı, *tūrdı* da denebilir. Ancak bu kullanımlara yalnızca geçmiş zamanda rıza gösterilir, geniş zaman ya da eylemlikte müsaade edilmez. Bu, yalın adlara, kökün bir parçası olmadan *medd* ve *lîn* yazaçları eklenmesine müsaade edilmesine benzer – **yıgāç**: ağaç, kök-biçimi **yıgaç**'tır; *tanūq*: tanık, kök-biçimi **tanuq**'tur. Ancak hem adlar hem de eylemler için daha doğru ve bozulmamış (*fasîh*) olan biçim söyleyişte kısa ve sözcelemede sağlam olandır.

Eylemlik bütün eylemlerde tek bir biçime sahiptir. Bu biçime, *kaf* veya *gayn* içeren veya söyleyişte *işba'*'lı olan sözcüklerde gövdeye *mîm elif kaf* [*-maq*] ya da *kef* içeren veya *rikkat*'in söz konusu olduğu veya üç ünlüsü *imâle*'li sözcüklerde *kaf* yerine *kef* konarak aynı ekin [*-mek*] eklenmesiyle ulaşılır. *kaf* örneği: *ol ya qurdı*: o, yayı kurdu, *qurār*, *qurmāq* – sözcük *kaf*'lı olduğu için eylemlik *kaf*'lıdır. *gayn* örneği: *ol sūt sagdı*: o süt sağdı, *sagār*, *sagmāq* – sözcük *gayn*'lı olduğu için eylemlik *kaf*'lıdır. *işba'* örneği: *er bardı*: adam gitti, *barır*, *barmāq*; *turdı*: ayağa kalktı, *turur*, *turmāq* – sözcük *işba'*'lı olduğu için eylemlik *kaf*'lıdır. *kef* örneği: *keldi*: geldi, *kelir*, *kelmēk* – sözcük *kef*'li olduğu için eylemlik *kef*'lidir. Aynı durum titreşimsiz (ince) *kef* için de geçerlidir, nitekim *ol meni ögdi*: o beni övdü, *ögēr*, *ögmēk* denir – [sözcüğün] esas kısmı titreşimsiz (ince) *kef*'e sahip olsa da eylemlik tıpkı [kökte titreşimsiz *kef*'e sahip olan] *sâlim* sözcüklerde olduğu gibi titreşimsiz *kef*'lidir. *rikkat* örneği: *er telim serdi*: adam çok sabretti, *serer*, *sermēk* –

sözcükte *rikkat* söz konusu olduğu için eylemlik *kef*'lidir. Buna benzeyen *işba*"lı bir sözcüğün eylemlik biçiminin *kaf*'lı olduğunu hatırlayın: *beg anı sardı*: bey, onu azarladı, *sarar*, *sarmāq*; *er bitig türdi*: adam kitabı [başka bir şeyi de olabilir] dürdü, *türür*, *türmēk*; *ol yarmāq tęrdi*: o, para biriktirdi, *tęrer*, *tęrmēk*; *at sürdi*: at sürdü, *sürer*, *sürmek* – [bu durumlarda] işaret ettiğim kurallar uyarınca eylemlik *kef*'lidir. Bu, kitaptaki bütün bölümler boyunca, ister yalın ister türemiş olsun, istisnasız bütün eylemler için geçerli olan umumi bir kuraldır. *kaf* ve *kef*'in kapsamı verilen örneklerle ziyadesiyle idrak edilebilir, dolayısıyla onları dikkatle tetkik edin. Eylemlikler üzerine olan kaidelerin yekûnu budur.

Eden eylemi icra ettiğinde onunla tamlamaya giren ve ad gibi davranan başka bir tür eylemlik vardır. Bunun için kural *kaf*, *gayn* ya da *işba'* içeren sözcüklerde gövdeye *kaf ye* [*-qı*], daha önce sunulan örneklerde olduğu gibi zıttı durumda *kaf* yerine *kef* koyarak aynı ek [*-gi*] ya da anılan şeye bağlanacak biçimde *gayn ye* [*-gı*] eklemektir. Gövde, buyrum kipi biçiminde sabit kalan bölümdür: ol barıg bardı: o, hiç bir şey üzerinde durmaksızın bir gidiş gitti; *anıg īş qılgı belgülüg*: onun iş yapması aşikârdır; *sökel tınıgı artaq*: hastanın soluğu kötü – bu, "adam iç çekti" anlamına gelen *er ulug tındı* ifadesinden türetilmiştir. *menig yorıqım neteg*: benim gidişim nasıl; *senig yorıqıg neteg*: senin gidişin nasıl; *anıg yorıqı neteg*: onun gidişi nasıl. Bu bir eylemlik tamlamasıdır [kurulmuş eylemlik]. Kökü "seyahat etti" anlamına gelen **yorıdı** sözcüğüdür. Bu eylemde *kaf* yoktur. *gayn* yalnızca eylemlikleri *kaf*'lı olanlarda [olan sözcüklerde] görülür. Kendisinden eylemlik türetilecek bu türden eylemler için kural en iyi, geçmiş zamanı işaret eden *dal* ve *ye* atıldıktan sonra sözcüğün buyrum kipi biçiminde kalan kısmı olan gövdede incelenir. Bu anlam [geçmiş zaman] söz konusu olduğunda *kaf* alamayan sözcüklerde *kef* görünür – *anıg yarmāq tęrigi kör*: onun para biriktirişine bak; *tāz keligi börkçike*: kelin gelişi (kelliğini örtecek bir şey bulmak için) şapkacıyadır. Bu kaçamayacağı birinden kaçmaya çalışan biri için kullanılır. Eylemin kökü **keldi**: geldi'dir; bu anlamdan türetildiğinde gördüğünüz gibi eylemliksel *kef* eklenmiştir. Eylemlik bu anlamda ve bu seviyedeyken *gayn*'ın yerine geçen *kaf*'a rastlanmaz; ancak bu seviyeden sonra, *gayn*'ın gözükmesinin zor olduğu bir yerde, yani *sālim* bir eylemlik tamlaması oluşturacak biçimde geçmiş zamanı işaret eden *dal* ile *ye*'nin arasında *kaf* görülür. Yukarıdaki izah uyarınca benzer bir yerde *kef* de görülür – **bardı**: gitti, bundan bir eylemlik *anıg barduqı barmāduqı bīr*: onun varması varmaması bir biçiminde yapılır; **turdı**: ayağa kalktı, bundan bir eylemlik *menig turduqum turmāduqum bīr*: benim kalkışım kalkmayışım bir biçiminde yapılır. Bu tür söz konusu olduğunda *gayn* ortaya çıkmaz; zira "kalkışı" anlamına gelecek biçimde *turduqı* yerine *turdugı* denilemez, keza "benim varmam [varmamam]" anlamına gelecek biçimde *menig bardugum barmādugum* ifadesi de kullanılamaz. Bu tür içinde *gayn* kullanımı vuku bulmaz. Ancak *kef* görülür,

nitekim *anıg keldüki kelmedüki bïr*: onun geldiği, gelmediği bir, *seninĝ kördügüg körmedükünĝ bïr*: senin gördüğün görmediğin bir denir. Bu eylemlik türünü [kitabın ilerleyişi içinde] ne adların ne de eylemlerin içinde andım, çünkü her kim ki bu kuralları idrak eder, çeşitli lehçeler dahilinde bunları kendi başına oluşturabilir. Bu kural –ister yalın ister türemiş olsun– *sâlim*, illetli, katmerlenmiş ve benzeri bütün eylem türleri için geçerlidir.

Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri iki ünsüzden oluşmaktadır, bu nedenle onu "ikiyazaçlı" olarak adlandırdık – *bar*: git; *kel*: gel. Bu köktür. Buyrum kipi biçiminin nesnesi tekilse *Türklerin* çoğu gövdeye *kaf*'lı ya da *işba*"lı sözcüklerde *gayn* ve *lâm*, *gayn*'la biten sözcüklerde *kaf* ve *lâm*, *kef*'li ya da *imâle*'li ya da *rikkat*'in söz konusu olduğu sözcüklerde *kef* ve *lâm* ekler. Bu durumda eylem kipi biçimi ikiyazaçlıdan dörtyazaçlıya ya da üçyazaçlıdan beşyazaçlıya ya da dörtyazaçlıdan altıyazaçlıya artar – *bargıl*: git, *turgıl*: kalk; bunlar *işba*"lı sözcüklerdir, bu nedenle sonek *gayn* ve *lâm*'dır. Sonu *gayn*'lı olanlara örnek *tāgqa agqıl*: dağa çık, *süt sāgqıl*: süt sağ'dır; bunlar *gayn*'la biter, bu nedenle sonek *kaf*'lıdır. *kef*'li olanlara örnek *ewke kirgil*: *eve gir*, *yarmāq tęrgil*: para biriktir'dir; yukarıda izah ettiğim şeyden dolayı sonek *kef*'lidir ve sözcüğün ikiyazaçlıdan dörtyazaçlıya dönüşmesine neden olmuştur. Üçyazaçlılara örnek: *yük kötür*: yükü taşı, *tām ötür*: duvarı del; buyrum kipi [biçimleri] *kötürgil*, *ötürgil* [olacaktır]; üçyazaçlıdan beşyazaçlıya dönüşmüşlerdir. Dörtyazaçlılara örnek: *at suwgār*: ata su ver, *meni oḏgur*: beni uyandır; buyrum kipi [biçimleri] *oḏgurgıl*, *suwargıl* [olacaktır] – buyrum kipi biçimi dörtyazaçlıdan altıyazaçlıya çıkmıştır. Bu tür buyrum kipi biçimlerinin yapımına yalnızca hitap edilen kişi tekilse müsaade edilir, ikil ya da çoğul söz konusuysa bunlar uygulanmaz.

İkil ve çoğul için buyrum kipi biçimi tek bir kalıba göre yapılır ve eril ya da dişil ayrımı yoktur – *bar*: git [tekil], *barïnĝlār ẹkigü*: (ikiniz) gidin [ikil], çoğul *barïnĝlār qamug* ["hepiniz gidin"].

Hitap edilen kişi yaşı ya da mevkisi nedeniyle hürmet görüyorsa *Türkler* çoğul biçimi kullanarak ona seslenir: *barınĝ*: git [gidin – tekil] – kök-anlamı "gidin"dir [çoğul]. *Oguzlar* ve *Qıfçāqlar bar*: git ve *barınĝ*: gidin ifadelerini kullanır; çoğul anlamı veren *-lār* atılmıştır ve eğer hitap edilen kişiye hürmet ve saygı gösterildiğini ifade etmek isterlerse bunun yerine [tekil için] genizsil *kef*'le birlikte *ze* getirirler – bu onların lehçesinde tekile hitap etmek için kullanılan "çoğulun çoğulu"dur; şu dörtlükte de kullanılmıştır,

awlap meni qoymanĝız	Beni avlayıp terk etmeyiniz
ayıq ayıp qaymanĝız	Sözünüzden dönmeyiniz
aqar közüm oş tenĝiz	Akar gözüm sanki deniz
tegre yöre quş uçar	Yöresinde uçar kuşlar

Bu biçime yalnızca ikinci kişi söz konusu olduğunda müsaade edilir. Buyrum kipinin birinci ve üçüncü kişi biçimlerinde görülmez, zira genizsil *kef* yalnızca buyrum kipinin ikinci kişi biçiminde düşünülebilir. Ancak *bardıŋ*: vardın (gittin) ve *keldiŋ*: geldin sözcükleri buyrum kipi biçimini değil, ikinci kişi çekimindeki bir eylemi ifade eder. Dolayısıyla arkasında bir iz bırakmadan yazaç ortadan kaybolmaz [bu iki kullanımın birbirine karışması zordur]: *barıŋ*: git.

Geçmiş zaman imi olan *dal* birinci, ikinci, üçüncü kişiler için her zaman *kesre* alır: *bardım*: vardım – *dal kesre* alır; *bardıŋ*: vardın – aynısı; *bardı*: vardı. dal bütün durumlarda *kesre* almıştır. *mîm* birinci kişi imidir – *bardım*: vardım. Genizsil kef (*ŋ*) ikinci kişi imidir – *bardıŋ*: vardın. *ye* üçüncü kişi imidir – *bardı*: vardı. Hürmet gösterilen biri için kullanılan ikinci tekil kişide *Türkler bardıŋız*: vardınız (tekil) der; kök-anlamında *ze* ve genizsil *kef* (*ŋ*) çoğul için kullanılır, keza *Oguzlar* ikinci çoğul kişi için *bardıŋız*: vardınız (çoğul) der. *Oguzlar* bu kullanımda kuralı gözetir, ancak *Türkler* ifadede güzellik sağlamış ve ast ve üst arasındaki ayrımı muhafaza etmiştir. Andığım biçimlerin hepsinde, daha önceki izahım uyarınca, *dal kesre*'lidir. Bu bütün *Türklerin* dilinde kullanılan ve her bir kitapta anılan bütün eylemler için geçerli bir kuraldır.

Bu ve bütün bölümlerde etken ortaç, değişik anlamları ifade eden beş biçime sahiptir. [Lehçeler arasında] yalnızca eylemin doğrudan edenden hâsıl olduğunu ifade eden ortacın biçimi konusunda bir ayrılık vardır; diğer eylemden türemiş sıfatlar [ortaçlar] hususunda uyum içindedirler. Bütün *Türkler*, ifade ettikleri değişik anlamlarla birlikte onları aynı usulde kullanır.

1. Üzerinde uzlaşılmayan biçim – *bardaçı*: varıcı (varan kimse); *turdaçı*: ayağa kalkan kimse (kalkıcı). Bu ortaç geçmiş zamana dayanır. **Oguz**, **Qıfçāq**, **Yagma**, **Ogrāq** ve *Rūs* ülkesine kadar uzanan *Suvār* ve *Beçeneklerin* lehçesinde geçmiş zaman imi olan *dal* ve *ye*'nin arasına *cim* getirilir. Bu kural uyarınca yapılır, zira **bardı**: vardı sözcüğünde *dal* geçmiş zaman imi görevi gören yazaçken, *ye* (*ı*) üçüncü kişiyi ima eder. Bunun [yani bu anlama gelen *ye*'nin] ikinci kişi söz konusu olduğunda *–bardıŋ*: vardın– ve keza birinci kişide *–bardım*: vardım– atıldığına dikkat edin [bu kullanımlardaki *ye*'ler (*ı*) geçmiş zamana aittir]. Buna karşın *dal* atılmaz ve eylemin geçmiş zaman kipinde olduğu bütün durumlarda yerini muhafaza eder. [Diğer yandan] *bardaçı* sözcüğünde *cim* ve *ye*'nin edene ilişkin imler olduğu bilinmektedir. Bu, geçmiş zamanda üçüncü kişiyi ima edenle aynı *ye* değildir. Eğer böyle olsaydı, bir "ilgi" veya "betimleme" adına dayanması gerekirdi, *etçi*: kasap, *etmekçi*: ekmekçi gibi. Bütün **Türk** grupları uğraş, meslek betimleyen adlar elde etmek için adların sonuna *cim* ve *ye* ekleme [*-çı*, *-çi*] konusunda uzlaşır – **tarıg**: ziraat, **tarıgçı**: çiftçi; **etük**: çizme, *etükçi*: çizmeci anlamındadır. *bardaçı*: varıcı (varan kimse), *turdaçı*: ayağa kalkan kimse (kalkıcı) gibi sözcüklere gelince, bunlar da

betimleyici adlardır [sıfat], ancak yukarıda geçenler adlardan türemişken bunlar eylemden türemiştir. Bu, kurallarının tek ilkeye dayanması durumuna uygundur. Bu kural *kaf*'lı ya da *kef*'li ya da *işba*"lı ya da başka türde sözcükler için değişmez.

Çigil, *Kāşgar*, *Balāsāgūn*, **Argu**, **Barsgān** ve Yukarı Çin'e dek **Uygur** lehçesinde bu anlamın söz konusu olduğu ortaç, buyrum kipi biçimine dayanır. Geçmiş zaman imi *dal*'ın yerine *kaf*'lı ya da *gayn*'lı ya da *işba*"lı sözcüklerde *gayn*, zıttı durumda ise titreşimli *kef* geçer. Her iki durumda da *cim* ve *ye* sabit kalır – *bar*: var, bu lehçelerde "varıcı (varan kimse)" anlamına gelecek biçimde *bargūçı* denir; *tur*: ayağa kalk, *turgūçı*: ayağa kalkan kimse (kalkıcı). *kaf*'lı olanlar – *ya qurguçı*: yay kurucu; *tawār qapūgçı*: mal çalıcı. *gayn*'lı olanlar – *at suwgargūçı*: atlara su verici; *meni oḏgurgūçı*: beni uyandırıcı. İkiyazaçlılar bölümünde *gayn*'lı sözcüklerde bu *gayn kaf*'a dönüşmüştü – *tāgqa agqūçı*: dağa tırmanıcı; *qōy sagqūçı*: koyun sağıcı. *gayn kaf*'a dönüşür, çünkü aynı cins iki boğazsıl yazaç yan yana gelmiş ve söyleyişte ağırlık oluşmuştur, bu ağırlıktan kurtulmak için biri *kaf*'a çevrilir. Aynı durum sözcüğün son yazacı *gayn*'ken buyrum kipi biçimi içinde geçerlidir – [buyrum kipi biçiminin sonekindeki *gayn*] *kaf*'a çevrilir: *tāgqa agqıl*: dağa çık; *sūt sagqıl*: süt sağ. *kaf*'lı olanlarda, geçmiş zaman imi olan *dal*'ın yerine titreşimsiz *kef* geçer – *külgūçi er*: gülücü adam; *ewke kirgūçi*: eve girici. *imâle*'li olanlar – *yarmāq tērgūçi*: para delici; *at sürgūçi*: at sürücü.

Oguzlar ve onları takip ettiğini beyan ettiklerim, konuşmaları ilk usule dayanacak biçimde, kuralı gözetirler; ancak ikinci biçim söz konusu olduğunda *Oguzlar* ve diğerleri, *Çigil Türkleri* ve geriye kalanlarla bazen uzlaşır, dolayısıyla ayrım ortadan kalkar. Buna karşın *Oguzlar* "gelin ile güveyin akrabaları arasında söz getirip götüren aracı"ya **yorıgçı** der, *yorīdaçı* demez. Ve "çiftçi"ye **tarıgçı** der, *tarīdaçı* demez. Bu bütün lehçeler için doğru kullanımdır. Bu betimleyici adları buyrum kipi biçimini esas alarak oluşturdukları ve buyrum kipi biçimi de ünlü-almayan bir yazaçla bittiği için yalnızca edene ilişkin iki im olan *cim* ve *ye*'yi [*-çı*, *-çi*] ekleyip *baruçı*: varıcı, *turuçı*: kalkıcı gibi bir kullanıma gidemezler, çünkü bu durumda *re* ünlü-almış olur ve yapı buyrum kipi biçiminden uzaklaşır. Dolayısıyla *kaf*'lı ya da *işba*"lı sözcüklere *gayn*, zıttı sözcüklere *kef* ekleyerek buyrum kipi biçimini ünlü-almamış bir son yazaçla korumuş olurlar. Demek ki söz konusu lehçelerdeki bu türden sıfatların buyrum kipi biçimine dayandığı aşikârdır. Ayrıca bu sıfatlara aynı anlama gelecek biçimde başka yazaçlar eklemektense, *gayn* ve *kef* eklenmesi daha münasiptir, çünkü bunlar eylemlikte de görülür – *anıg turugı neteg*: onun ayakta duruşu nasıl; *tāz keligi börkçīge*: kelin gelişi şapkacıya.

[Arapçada] bazı durumlarda ortaç eylemlik biçiminde ifade edilebilir, örneğin *nâimun* ("uyuyan adam") yerine *racūlūn nevmūn* ya da *sâim* ("oruç tutmak")

yerine *savmun* ya da Hakk'ın *qul era'aytum in esbaha mâ'ukum gavran* ("De ki: eğer suyunuz çekilse, ..." [K. 67:30]) ayetinde olduğu gibi *gairan* yerine *gavran* kullanılabilir.

İşte bütün bölümler boyunca geçecek, [lehçesel] öbeklerin üzerinde uyum sağlayamadığı sıfat çeşidi budur.

2. Eylemin sürdüğü ya da sıklıkla icra edildiği anlamını veren ortaç. Bütün [lehçesel] öbeklerin, bütün bölümler boyunca üzerinde uzlaştığı bu ortaç çeşidi buyrum kipi biçimine dayanır. Buyrum kipi biçimine *kaf*'lı ya da *işba'*'lı sözcüklerde *gayn elif nun* [*-gān*], *kef*'li ya da *imâle*'li sözcüklerde *gayn* yerine *kef* getirilerek aynı ek [*-gēn*] eklenir – buyrum kipi biçimi *bar*: var'dır, bu eylemin sıklıkla icra edildiğini ifade etmek için *ol er ewke bargān*: o eve çok giden adamdır, *ol er ol īşlārqa turgān*: bu sıklıkla üzerine iş alan bir adamdır denir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir adamı methediyor)

turgān ulug īşlaqa	Büyük işleri üzerine alandı
tęrgi urup aşlaqa	(Şölenler için) sık sık sofra serendi
tumlug qadır qışlaqa	Kışın acı soğuğunda
qoḍtı erig umduru	Halkı (iyiliğini ve cömertliğini) diler bırakarak gitti

kef'li olanlar – *külgēn er*: gülen adam, buyrum kipi biçimi *kül*: gül'dür ve bu yazaçlar buyrum kipi biçimine söz konusu anlamı verecek biçimde eklenmiştir.

Şimdi, bu sıfat biçiminde, eylemin sıklıkla gerçekleştiğini ifade edecek biçimde *gayn* ve *kef* eklenmesine müsaade ediliyorsa, *barguçı*: gidici, *kelgüçi*: gelici gibi ifadelerde bunları kullanmak da uygundur, çünkü daha az sıklıkla gerçekleşen daha yaygın olana dayanır; bu iyice bilinmelidir. Bu biçim, *innehu le-şerrab bi-enqu'* ("o, bataklık-suyunu sürekli içer"), *telle' encud* ("tepelere tırmanan kimse"), *mit'âm* ("besleyici"), *mit'ân* ("mızrak atıcı") ifadelerinde de geçen Arapçadaki *fa''âl* ve *mif'âl* kalıplarına benzer. Bu kullanımların tümü eylemin sıklıkla icra edildiğini ifade eder.

3. Birinin eylemi üstlenme arzusunda ya da icra etmek üzere olduğunu ifade eden ortaç. Bu [doğrudan] buyurum kipi biçimine dayanmaz. Gövdeye, *kaf*'lı ya da *gayn*'lı ya da *işba'*'lı sözcüklerde *gayn sin elif kaf* [*-gsaq*], *kef*'li ya da *rikkat*'li sözcüklerde ise ortadaki *gayn*'ın ve sondaki *kaf*'ın yerine *kef* getirmek suretiyle aynı ek [*-gsēk*] eklenir. Buyrum kipi biçiminde ünlü-almayan yazaç şimdi *kesre* almaktadır – *bar*: git (var), gitme arzusunda olan birini anlatmak için *ol ewke barıgsāq ol*: o, eve gitme arzusundadır denir; *tur munda*: burda dur (kal), bu fikri ifade etmek için *ol munda turugsāq ol*: o, burada kalma isteğindedir denir. *kef*'li olanlar – *ol berü keligsēk erdi*: o, buraya gelmek isteği ve niyetindedir; *ol ewke kirigsēk ol*: o eve girmek arzusundadır; *ol tawar tęrigsēk ol*: o, para biriktirmek arzusundadır. Bu kuralları ezberleyin!

Bu [sonek] aynı zamanda bir adamın bu anlamla ifade edilebilecek bir durumda olduğunu anlatmak için adlara eklenmiş bir biçimde de bulunabilir – *ol er tawarsāq*: o adam para ister; *bu urāgut ol ersēk*: bu kadın erkek arzular. Ancak adlarda *gayn* ve *kef* görülmez.

4. Birinin, gözükmeyen ancak anılan bir eylemi icra etmesi gerektiğini ya da icra etmeye niyetlendiğini ifade eden ortaç. Bu ortaç çeşidi, buyrum kipi biçimi üzerine kurulur. Buyrum kipi biçiminin son yazacı (ünsüzü) ünlü-almamış biçimde sabit kalır ve buna, *kaf*'lı ya da *işba*"lı sözcüklerde *gayn lâm kaf*, [zıttı sözcüklerde] ortadaki *gayn* ve sondaki *kaf*'ın yerine *kef* gelecek biçimde aynı ek eklenir – *bar*: git (var), *ol barguluq erdi*: o gitmeliydi ya da gitmeye niyetlendi; *ol munda turguluq erdi*: o, burada kalmalıydı ya da kalmaya niyetlendi. *Oguzların* bir kısmı *lâm*'ı *sin*'le değiştirir – *ol munda turugsaq erdi*: o, burada kalmalıydı; *o mundın barıgsaq tegül*: o, buradan gitmeyecek.

Bu sıfat türü ikiyazaçlıdan beşyazaçlı, [üçyazaçlıdan] altıyazaçlı ve dörtyazaçlıdan yediyazaçlı yapar. Münasip yer geldiğinde Allah'ın izniyle bunların hepsi görülecektir.

5. Birinin eylemi icra etmeyi aklına koyduğunu ifade eden ortaç. Bu, edenin eylemi icra etmeye niyetlendiği ilk biçime [aynen alınmıştır – bir önceki biçime –çn] yakındır. Bu ortaç çeşidi buyrum kipi biçimine dayanmaz; daha ziyade sözcüğün son yazacının ünlü-aldığı, sonekin ilk yazacının ise ünlü-almadığı bir biçim arz eder ve bu tüm bölümlerde böyledir – *bar*: git (var), *kaf*'lı ya da *işba*"lı sözcüklerde gövdeye *gayn lâm ye* [*-glı*], *kef*'li ve *rikkat*'li sözcüklerde ise *gayn*'ın yerine *kef* geçecek biçimde aynı ek [*-gli*] eklenir; *men sañga barıglı men*: aklımda sana gitmek vardı; *ol munda turuglı ol*: o, burada kalmayı aklına koymuştu (kurmuştu). *kef*'li olanlar – *ol mañga keligli turur*: aklında bana gelmek vardır ve bu azimdedir; *ol mañga tawār bẹrigli ol*: o, bana mal verecek.

Bu sıfat çeşidi kurulmuş [gerçek olmayan] eylemliğe dayanır, ancak buna *lâm ye* eklenir ve böylece sıfat yapılır; daha önce izah ettiğimiz gibi gövdeye *gayn* ya da *kef* eklendiğinde ve ünlü-almayan yazaç [ünsüz] ünlü-aldığında eylemin şu an icra edilmekte olduğunu ifade eden bir kurulmuş eylemlik biçimi ortaya çıkar – *anıg barıgı kōr*: onun gidişini gör; *anıg keligi kōr*: onun gelişini gör. Bu bir eylemlik olduğu için, beyan ettiğim gibi, *lâm ye* eklenmesiyle sıfat olur.

Bu tür sıfatlar üzerine, bütün *Türkler* arasında eksiksiz bir uzlaşma vardır.

Kendilerine özgü anlamlarıyla birlikte bütün eylemlerden oluşturulabilecek beş çeşit sıfat bunlardır.

Edilgen ortaç bütün bölümlerde tek bir usulle oluşturulur; buyrum kipi biçimine *mîm şın* eklenir – *ya qur*: yayı kur (ger), edilgen ortaç biçimi *qurmış ya*: kurulmuş (gerilmiş) yay'dır; *qazmış arıq*: kazılmış ark. Gövde sabit kalır ve bu iki yazaç ona

eklenir. Bu geçişli eylemler için geçerli olan durumdur. Geçişsiz eylemler geçmiş zaman için de *mîm şın* alır – *ewke barmış*: eve gitmiş, ama ben bunu görmedim; *ol manĝa kelmiş*: o bana gelmiş, ama benim bundan haberim yok. Bu örneklerde *bardı*: gitti, *keldi*: geldi sözcüklerindeki geçmiş zaman imi olan *dal* ve *ye*'nin yerinde *mîm* ve *şın* vardır. Bu iki biçim arasındaki ayrım şudur: geçmiş zaman biçimindeki eylemlerdeki *dal ye*, eylemin konuşmacının huzurunda gerçekleştiğini ifade eder. Onun hazır bulunduğu bir biçimde gerçekleştiği için eylemin doğruluğu tespit edilmiştir. Eğer biri *bardı* diyorsa bu "o gitti ve ben onun gidişini kendi gözlerimle gördüm" anlamına gelir. Diğer yandan *mîm şın*, eylemin konuşmacının mevcut olmadığı bir durumda gerçekleştiğini ifade eder – *ol barmış*: o gitmiş, ama ben gittiğini görmedim; *ol kelmiş*: o gelmiş, ama ben geldiğini görmedim. Bu, geçişsiz olsun ya da olmasın, geçmiş zaman biçimindeki bütün eylemler için geçerli, umumi bir kuraldır. Örneklerin kanıtladığı gibi ne *kaf*'lı veya *işba'*'lı ya da *kef*'li veya *rikkat*'li sözcükler arasında ne de eril ya da dişil kullanımlar bağlamında bir farklılık yoktur. *barmış kişi*: gitmiş adam, *kelmiş er*: gelmiş adam ifadelerinde *mîm şın* eylemi sıfat haline getirmiştir. *bardı*, *keldi* kullanımlarında *dal ye*'nin böylesi bir işlevi yoktur.

Çekim. Lehçe gruplarının büyük bir bölümü –**Yagma**, **Tuxsı**, **Çigil**, **Argu** ve Çin'e varıncaya dek **Uygur**– *dal* ve *ye*'yle düzenlenen geçmiş zaman hususunda uyum içindedirler – *bardı*: vardı (gitti). Ancak *Oguzlar*, *Qıfçāqların* bir kısmı ve *Suvārlar* onlardan ayrılır ve *kaf*'lı, *gayn*'lı ya da *işba'*'lı sözcüklerde *ye*'yi *kaf*'la ve *kef*'li ya da *rikkat*'li sözcüklerde *ye*'yi *kef*'le değiştirirler. Bu lehçede tekil ve çoğul arasında bir fark yoktur ve bunlar tek bir biçime sahiptir. *kaf* örneği – *ya qurduq*: o, yay kurdu (gerdi), *men ya qurduq*: ben yay kurdum (gerdim), *biz ya qurduq*: biz yay kurduk (gerdik). *gayn* örneği – *ol süt sagduq*: o süt sağdı; *olār tāgqa agduq*: onlar dağa tırmandı, birinci kişi *biz agduq*: biz tırmandık. *işba'* örneği – *ol anı urduq*: o, onu dövdü, *men munda turduq*: ben burada kaldım. *kef* örneği – *ol keldük*: o geldi, *biz keldük*: biz geldik, *olār ewke kirdük*: onlar eve girdi. *imâle* örneği – *men anĝar tawār bęrdük*: ben, ona mal verdim; *men yarmāq tērdük*: ben para biriktirdim. Gördüğünüz gibi bu örneklerin hiçbirinde tekil çoğul ayrımı yoktur. *Oguzların* büyük bir kısmı birinci kişi için *kaf* yerine *mîm* kullanır ve [*barduq* yerine] *bardım* der; çoğul ve tekil kullanımlar aynı biçime sahiptir. Ancak üçüncü kişi de *Türklerle* uzlaşır ve "gitti, geldi" anlamına gelecek biçimde *barduq keldük* demezler.

Buyrum kipi biçimi bütün lehçelerde aynıdır.

Olumsuz – *barmādım*: gitmedim; *kelmędim*: gelmedim. Bu hususta birinci kişi söz konusuyken bütün lehçeler arasında bir uzlaşma vardır. Üçüncü kişinin olumsuzu – *barmāduq*: duyduğum ya da bildiğim kadarıyla gitmedi; *kelmędük*: bildiğim kadarıyla henüz gelmedi. Böylesi bir olumsuzluk anlamı, önesürüm hususunda işa-

ret ettiğimiz şeye tekabül eder – *barmış*: gitmiş, ama ben onu görmedim ya da gidişine tanık olmadım; *kelmiş*: gelmiş, ama ben gelişini görmedim. Olumsuzluk anlamı, bütün eylemlerde, *kaf*'lı ya da *işba*''lı sözcüklerde *kaf*'la, zıttı sözcüklerde *kef*'le kurulduğunda böylesi bir yananlama sahiptir. Ancak eğer olumsuzluk vurgulanmak istenirse *barmādı*: kesinlikle gitmedi, *kelmēdi*: kesinlikle gelmedi denir. *Oguzlar* böylesi bir vurgulamayı *barduq*: gitti, *keldük*: geldi biçimlerini kullanarak ifade eder. *kaf* ya da *kef* üçüncü kişinin *ye*'sinin ya da *Türklerin* olumsuz biçiminin birinci kişisinin *mîm*'inin yerine geçer – *barmāduq*: gitmedi; *kelmēdük*: gelmedi. Bu [Oguz lehçesinde] pekiştirme imi olarak kullanılır. Bu istisnasız bütün eylemler için geçerli olan umumi bir kuraldır.

Vurgulama amacıyla kullanılan eylemlik, Arapçadaki kuralın aksine, eylemden önce gelir: *ol barmāq bardı*: o, bir geliş geldi – eylemlik eylemden önce gelmektedir; *ol kelmēk keldi*: o, bir gidiş gitti – eylemlik geçmiş zamandan [yani eylemden] önce gelmektedir.

Eylem çekimi – *bardı*: gitti; *barīr*: gider; *barmāq*: gitmek, gidiş; buyrum kipi biçimi *bar*: git [tekil], çoğulu *barīn̂glār*: git (gidin). İkinci çoğul kişinin buyrum kipi biçimine *lâm elif re* [*-lar*] eklemek *Türklere* ait bir kuraldır; onlar [yani *Oguzlar*] *Türklerin* hürmet gösterdikleri bir kimseye seslenirken kullandığı genizsil *kef*'i (*n̂g*) ikinci çoğul kişi için kullanır – *barīn̂g*: gidin [çoğul].

Yasaklayıcı (olumsuz buyrum) için bütün lehçelerde geçerli olan yegâne usul, buyrum kipi biçimine *mîm elif* eklemektir – *barma*: gitme, *turma*: ayağa kalkma; çoğul biçimleri *barmān̂glār*: gitmeyin, *turmān̂glār*: ayağa kalkmayın. Üçüncü kişi biçimleri *barmāsūn*: gitmesin, *kelmēsūn*: gelmesin.

[Önceki kullanımın] önesürüm hali *barsūn*: gitsin, *kelsūn*: gelsin biçimindedir. Bütün lehçelerde buyrum kipinin ikinci kişi biçimine sin vav nun eklenir.

[Geniş zaman]. Birinci kişi – *barır men*: ben giderim. *Oguzlar* geniş zamanda *re*'lerin birini atar; gövdenin *re*'sini muhafaza eder, geniş zamanla gelen *re*'yi göz ardı ederler – *men baran*: ben giderim, *men turan*: ben kalkarım. Ancak eğer gövdede *re* yoksa, geniş zaman *re*'sini eklerler: *men kelirēn*: ben gelirim – *keldi*: geldi, sözcükte *re* yoktur; *men küleren*: ben gülerim – *küldi*: güldü, sözcükte *re* yoktur. Aynı zamanda *mîm*'i *elif*'le değiştirirler – *men barīr men*: ben giderim ifadesinde eylemden sonra gelen; *Türkler*, biri köke diğeri geniş zamana ait olacak biçimde iki *re* kullanıp bunu takiben *men* koyarak *qurar men*: ben kurarım derken, onlar *men ya quran*: ben yayı kurarım der. *Türklerin* kullanımı kurala uygundur; *Oguzların* yaptığı şey kural uyarınca değildir, ama sadelik içindir.

Olumsuzluk – *ol barmās*: o gitmez; *men barmās men*: ben gitmem. Lehçe grupları arasında bu hususta bir ayrım yoktur. Geniş zamandaki eylemlerde olumsuzluk, ister birinci ister üçüncü kişide olsun, buyrum kipi biçimine *mîm elif sin*

[*-mas*] ekleyerek sağlanır. Çoğulda ise bu eylemlere *-lār* ilgecini eklersiniz – *olār barmāslār*: onlar gitmez; *bulār barmāslār*: bunlar gitmez; *biz barmāsmız*: biz gitmeyiz.

Eğer birinin bir şeyi gelecekte yapacağını ifade etmek isterseniz, buyrum kipi biçimine *kaf*'lı ya da *işba*''lı sözcüklerde *gayn elif ye* [*-gāy*], zıttı sözcüklerde aynı ekin *kef*'li biçimi [*-gēy*] ve *gayn*'lı sözcüklerde aynı ekin *kaf*'lı biçimi [*-qāy*] eklenir – *ol ya qurgāy*: o, yay kuracak; *ol sūt sāgqāy*: o, süt sağacak; *ol ewke bargāy*: o, eve gidecek; *ol manĝa kelgēy*: o, bana gelecek; *ol yarmāq tẹ̄rgēy*: o, para [başka bir şey de olabilir] biriktirecek.

Edenin eylemi icra etme noktasında ya da icra etmek üzere olduğunu ifade etmek için buyrum kipi biçimine, *kaf*'lı ya da *işba*''lı sözcüklerde *gayn elif lâm re* [*-gālır*], *gayn*'la biten sözcüklerde aynı ekin *kaf*'lı biçimi [*-qālır*] ve bunun dışındaki sözcüklerde de aynı ekin *kef*'li biçimi [*-gēlir*] eklenir. Bu bütün lehçeler için aynıdır – *men bargālır men*: ben varmak (gitmek) üzereyim; *men turgālır men*: ben kalkayazdım; *ol ya qurgālır*: o, yayı kurmak üzere; *ol tāgqa agqālır*: o, dağa çıkmak üzere, çıkayazdı. *kef* örneği – *ol ewke kirgēlir*: o, eve gireyazdı, neredeyse girdi; *o, yarmāq tẹ̄rgēlir*: o, para biriktirmek üzeredir. Bu, bütün eylemlerde geçerli olan umumi bir kuraldır.

Zaman, mekân ve araç adları gövdeye, *kaf*'lı ya da *işba*''lı sözcüklerde *gayn* ve *vav*, *kaf*'lı ya da *imâle* ya da *rikkat*'in söz konusu olduğu sözcüklerde ise *gayn* yerine *kef*'in getirilmesiyle aynı ekin eklenmesiyle oluşturulur. Bu **Çigil**, **Yagma**, **Tuxsı**, **Argu** ve Yukarı Çin'e dek **Uygur** lehçelerinde görülen durumdur. **Oguz**, **Qıfçāq**, *Beçenek* ve **Bulgār** lehçelerinde ise böylesi adlar meydana getirmek için buyrum kipi biçimine *sin* ve *ye* eklenir. Zaman [ve mekân] adı – *bu ya qurgu ugur ermēs*: bu, yay kuracak zaman değil; *bu turgu yẹ̄r ermēs*: bu durulacak yer değil. *Oguzlar* ise aynı anlama gelecek biçimde *bu ya qurāsı ugur tegül*: bu, yay kuracak zaman değil, *bu turāsı yẹ̄r tegül*: bu durulacak yer değil der. Ve *bu tāg agqu (ugur* [?]*) ermēs*: bu, dağa çıkacak zaman değil – daha önce de işaret ettiğim gibi [bkz. syf. 61, 65] sözcüğün son yazacı *gayn*'sa, böylesi soneklerde ona [*gayn* yerine] *kaf* eklenir; son cümle bunun bir örneğidir. *Oguz* lehçesinde ise [bu ifade] *bu tāg agāsı ugur tegül*: bu, dağa çıkacak zaman değil biçiminde söylenir. Bu sonekle birlikte "zaman" ve "mekân" anlamı vermek için kullanılan sözcükler de, yani **ugur**: zaman ve **yẹ̄r**: mekân da zikredilir. *kef* örneği – *bu ewke kirgü ōd ol*: bu eve girme zamanıdır; *ol bizke kelgü boldı*: onun bize gelme zamanı geldi. *Oguzlar* bu anlama gelecek biçimde *ol bizke kelesi boldı*: onun bize gelme zamanı geldi der. Bu tür eylemler, ad gibi davranır, dolayısıyla [kişi adıllarıyla] tamlama oluşturabilir – *senig bargūng qaçān*: senin gidişin ne zaman. *Oguzlar* [bu anlama gelecek biçimde] *senig barāsınğ qaçān* der. *menig bargūm yaqtı*: benim gidişim yaklaştı; *anıg bargūsı* ["onun gidişi"]. *Oguzlar* "benim gidişim" anlamında *menig barāsım* der. Buradaki *sin ye* onların bu türden adlara ilişkin kuralı uyarınca eklenir. Onların lehçelerinde *kaf*'lı ve *kef*'li ya da benzeri

sözcükler arasında [bu biçim söz konusu olduğunda] bir ayrım yoktur; geriye kalanların lehçelerinde *gayn*'lı, *kaf*'lı ve *kef*'li sözcükler arasında bir ayrım söz konusudur. Her türden araç adı, eylemden türetilmesine rağmen [yalın] ad gibi işlev görür – *yēgü nēñg*: üzerinde bir şey yenilecek nesne, tabak; *urgu*: vurmakta kullanılan nesne; *yıgāç bıçgu*: ağaç kesmeye yarayan balta; **sorgu**: hacamat ederken içine kan alınan şişe, bu sözcük *emig sordı*: meme [başka bir şey de olabilir] emdi ifadesinden türetilmiştir. Bu tür adlarda da, bir öncekinde olduğu gibi, söz konusu lehçelerde *gayn*, *kaf* ve *kef* arasında ayrım vardır; ancak *Oguzlarda* [bu ayrım yine] görülmez. Kural öncekiyle aynıdır. *Oguzlar* araç adları meydana getirmek için eylemlere *sin* ve *ye* ekler – *yıgāç bıçāsı nēñg*: ağaç kesmeye yarayan bir şey; *yeyēsi nēñg*: [kendisinden yemek] yenilecek bir şey.

Beyan ettiğim bu kurallar ve ilkeler yalnızca bu bölüme özgü değildir. Her bir kitapta geçen ve tasvir edilen üslup içindeki üçyazaçlı, dörtyazaçlı, beşyazaçlı, altıyazaçlılara, herhangi bir istisna olmaksızın umumi bir kural olarak uygulanır. Dolayısıyla bu noktada ilkeleri ve kuralları ziyadesiyle idrak etmelisiniz, zira bu bölümde tekrarlara başvurdum ve uzun uzadıya anlattım, başka bir yerde bu kadar müsrif olmayacak ve [buraya] gönderme yapacağım. Bu, lehçelerin ilkelerinin kimyasıdır. Onların hesabına sayısız defter harcadım. Bu ilkeleri bir kez iyice öğrenirseniz, geri kalanı kendiliğinden gelecektir; öğrenmede gayretli davranırsanız, bir Türk'den duyduğunuz herhangi bir sözcüğü anlamak, kökünü bilmeseniz bile, size zahmet vermeyecektir. Bunları iyice kavrayın!

İkiyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'aldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

tüpirdi, qapardı, quturdı, qopurdı, köpürdi, bütürdi, baturdı, taturdu, tütürdi, tuwırdı (?), qatardı, qaturdı, quturdı, kötürdi, süçirdi, qaçurdu, keçürdi, köçürdi, toḍurdu, qaḍırdı, qudurdı, keḍürdi, keḍirdi, qarardı, qurırdı, qızardı, tazardı, tüzerdi, küzerdi, basurdı, busardı, qısurdı, kösürdi, buşurdı, bışurdı, taşurdı, tuşurdı, tüşürdi, saşurdı, köşerdi, bugardı, tugurdı, togurdı, sugurdı, sıgurdı, qagurdı (qawurdı), tewürdi, çewürdi, sawurdı, qawurdı, boqurdı, baqurdı, çıqardı, sıqırdı, qıqırdı, tegürdi, çökürdi, kẹgirdi, kökerdi, kölerdi, tomurdı, çomurdı, çömürdi, sümürdi, süpürdi, kemürdi, tünerdi, tapuzdı, tutuzdu, tamuzdı, köḍezdi...

Bu eylemlerdeki *ze* (*z*) kurala uygun değildir, çünkü [kurala göre] herhangi

bir geçişsiz eylem, buyrum kipi biçimine *re* (*r*) eklenerek geçişli hale getirilir. Örneğin *er qaçtı*: adam kaçtı – bu geçişsiz bir eylemdir; geçişli biçimi *ol anı qaçurdı*: o, onu kaçırdı'dır. Ya da *er sūw keçti*: adam suyu geçti, *ol anı keçürdi*: o, ona suyu geçirdi. Bunlar kök-biçimlerinde de geçişsiz eylemlerdir, tıpkı *sūw tamdı*: su damladı ve *meni küḏti*: o, beni bekledi ifadelerinde olduğu gibi.

Oguzlar da bazen *re* (*r*) yerine *ze* (*z*) kullanır. *ol tawār alduzdı*: O [malının alınıp götürülmesine izin verdi, o] talan edildi ya da çalındı. Bunun kökü *aldı*: o (bir şeyi) kavradı ya da aldı'dır.

tepişdi, qapışdı, qopuşdı, küpişdi, bitişdi, bütüşti, tutuşdī, tütüşdi, titişdi, satışdı, qatışdı, ketişdi...

-lıqın/-likin "ile" anlamına gelen iki ilgeçtir. *lâm* (*l*) bazen *ref'*'li [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o, ō, u, ü*) okuma] bazen *kesre*'li [Arapçada *ı, i* okutan im] okunur. Bazı bağlamlarda bunlar ["ile" anlamına gelen Arapça bir ilgeç olan] bağlantı kurucu nitelikteki *bâ*'ya [yerine göre *be*] tekabül eder.

biligin ulugluqqa tegdim: Bilgelikle ululuğa eriştim.

eḏgülükün kel, isizligin kelme: Hayırla gel, şerle gelme. Kök-biçimleri *kaf*'lıdır (*q*), ancak *kef*'li (*k*) ve *imâle*'nin [damaksıllaştırma – vezne uydurmak için kısa heceyi daha uzun okuma] söz konusu olduğu sözcüklerde bu *kaf* (*q*), *kef*'le (*k*) –yukarıda açıkladığım gibi– yer değiştirmiştir. Eğer eki alan sözcüğün ortası *ref'*'liyse [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o, ō, u, ū*) okuma] *lâm* (*l*), *ref'*'li olur; eğer ortasında *kesre* [Arapçada *ı, i* okutan im] varsa ya da bir ünlü yoksa *lâm* (*l*) *kesre*'li olur.

bıçışdı, sūçişdi, qaçıştı, quçuşdı, keçişti, küçeşdi, böḏüşdi, buḏuşdı, tıḏışdı, qaduşdı, qıdışdı, qoduşdı, küdüşdi, barışdı, bürüşdi, buruşdı, berişdi, turuşdı, tireşdi, saruşdı (sarışdı), soruşdı, sorışdı, sırışdı, sürüşdi, qarıştı, quruştı, qurışdı, qorıştı, qırışdı, kerişdi, körişdi, küreşdi, kirişdi, bezeşdi, bozuşdı, tezişdi, tüzeşdi, tizişdi, qazışdı, kezişdi, közeşti, basışdı, busuşdı, süsüşdi, kesişdi, küseşdi, boguşdı, sagışdı, sogışdı, tewişdi, sawaşdı, sewişdi, suwışdı, suwaşdı, qawuşdı, qowuşdı, baqışdı, toqıştı, tıqıştı, çaqışdı, çıqışdı, soquşdı, sıqışdı, qaqışdı, beküşdi, büküşdi, bögüşdi, tegişdi, tügüşdi, tōgüşdi, tikişti, töküşdi, çekişdi, sikişdi, söküşdi, bilişdi, buluşdı, boluşdı, telişdi, tilişdi, tileşdi, çalışdı, çılaşdı, salışdı, soluşdı, qalışdı, qılışdı, qoluşdı, kelişdi, kölişdi, külüşdi, tamışdı, çomuşdı, çömüşdi, qamaşdı, qomışdı, kömişdi, kemişdi, tanuştı, tanışdı, sunuşdı, qunuşdı, qanışdı

Kural. Bu kısımdaki *şın* bir dizi anlamın oluşturulmasını sağlar. Bu eylemlerin kökleri ikiyazaçlıdır. Nitekim *er tawār qaptı*: o, malı çaldı, *ol anı tepdi*: o, onu tekmeledi denir. *şın*'ın eklenmesi eylemin iki ya da daha fazla kişi tarafından karşılıklı olarak (*el-mufâ'ale*) icra edildiği anlamını verir – *ol menig birle topıq*

qapuşdı: o, benimle top kapıştı; *ol menig birle tepişdi*: o, benimle tekmeleşti. Bu biçimin kullanımının ihtiva ettiği dört anlam vardır.

1. Eylemin icrası sırasında yardım etme (*el-i'âne*) anlamı taşır – *ol manĝa tōn tikişdi*: o bana giysiyi dikmekte yardım etti; *ol manĝa bitig bitişdi*: o, bana kitap yazmakta yardım etti.

2. Eylemin icrası konusunda –bu işte kimin daha hünerli, daha cesaretli, daha güçlü, daha becerikli olduğunu görmek için– yarışma (*el-mubârât*), boy ölçüşme anlamı taşır – *ol menig birle çalışdı*: O (hangimizin daha iyi, daha güçlü bir güreşçi olduğunu görmek için) benimle güreşti; *ol menig birle ya quruştı*: O (hangimizin daha güçlü olduğunu görmek için) yay germekte benimle çekişti.

Yardımlaşma ile yarışma anlamları birbirinden şöyle ayrılır. Eğer "bana" anlamına gelen *manĝa* ilgeci zikredilirse yardımlaşma anlamı taşır. Eylemle birlikte "benimle" anlamına gelen *menig birle* ifadesini kullanırsanız, yarışma anlamı taşır.

3. Ada *lâm* ve *şın* eklendiğinde ad, şans oyunları, yarış ya da ok atmada ortaya konan bahsin adı olur. *oynādım atlaşu*: ortaya bahis olarak bir at koyarak oynadım; *oynādım altunlaşu*: altını ortaya koyarak onunla oynadım. Burada da bir tür yarış vardır.

4. İzah ettiğim anlamların hiçbirini taşımayan yalın bir eylem olarak görülür – *kemişdi nēnĝni*: o, bir şeyi fırlattı; ol anıg birle kerişdi: o, onunla kavga etti. Böylece bilinsin!

tarıqtı, turuqtı, soruqtı, qarıqtı, basıqtı, busuqtı, tusuqtı, taşıqtı, tatıqtı, tılıqdı, tagıqtı, çawıqtı, çınıqtı, kirikti, sēzikti, küzükti, bölükti, çülükti

kaf ve *kef* kullanımının kapsamı iki yönlüdür.

1. Özneyi etki altında bırakan, alt eden bir eylem oluştururlar – *bassıqtı er*: adam gece basıldı – bu, düşmanın ona gece saldırdığı anlamına gelir; kökü **basdı**'dır. *tōn kirikti*: giysi kirlendi.

2. Bir eylem kökleri öbeği oluştururlar – *er balıqtı*: adam yaralandı; *balıqār*, *balıqmāq*. *çülükti er*: adamın görünümü hırpaniydi.

bitildi, tepildi, topuldı, tapıldı, çapıldı, sapıldı, qapıldı, küpildi, tutuldı, tatıldı, tıtıldı, tētildi, satıldı, qatıldı, qutaldı, qutuldı, bıçıldı, saçıldı, suçuldı, serildi, sarıldı, sürüldi, saruldı, sırıldı (?), süzüldi, seşildi, sışıldı, sagıldı, suguldı, sawuldı, suwaldı, soquldı, suwaldı, suquldı, sıqıldı, söküldi, sögüldi, sikildi, sınaldı, tıḏıldı, tarıldı, taraldı, turuldı, tirildi, terildi, türüldi, tüzüldi, tizildi, tusuldı, teşildi, töşeldi, tişeldi, tagıldı (tıgıldı), taqıldı, toqıldı, tıqıldı, tökildi, tügüldi, tegildi, tikildi, tanuldı, tınıldı, bürüldi, berildi, bezeldi, bozuldı, boguldı, baqıldı, boquldı, büküldi, bögüldi, çöjüldi, çıgıldı, çaqıldı, çıqıldı, çekildi, çigildi, qaçıldı, qaduldı, qarıldı, quruldı, qırıldı, qazıldı, qızıldı, qısıldı, qoşuldı,

qaqıldı, qamuldı, keçildi, küçeldi, keḍildi, kerildi, körüldi, kirildi, kesildi, kösüldi, kewildi, manıldı, müneldi, münüldi

Kural. Bu kısım *lâm* üzerine kuruludur. Üç veçhesi vardır.

1. İkiyazaçlı kökler ve bunlara eklenmiş, edeni belirtilmeyen eylemlerin [edilgen] bir işareti olan *lâm* sonekinden oluşan üçyazaçlı eylemler meydana getirmek – *ya quruldı*: yay kuruldu; *er uruldı*: adam dövüldü; tamamen bu konuya hasredilmiş başka bir kısım vardır. Kökler **qurdı** ve **urdı**'dır.

2. Geçişsiz eylemlerden kişisiz (*mechûl*) eylemler meydana getirmek. Bu, Arapçanın dil kurallarına uymaz – *ol neng körüldi*: o şey görüldü; *ol yerge barıldı*: o yere varıldı.

Bu kullanımın yarattığı anlam bazen [*l* yerine] sıradaki yazacın (*nun* – *n*) kullanımıyla da sağlanır – *bitik bitindi*: kitap yazıldı; **bitildi** de aynı anlama gelir. *er itindi*: adam itildi; **itildi** bir değişik sesletimdir.

3. Bağımsız eylemler meydana getirmek – *ülüg tirildi*: ölü dirildi; *süt soguldı*: süt çekildi; *suw süzüldi*: su süzüldü.

tapındı, tepindi, bitindi, butandı, bıçındı, büründi, barındı

Bu tür eylemler, edenin gerçekte icra etmeye niyetlenmediği, ama yapıyormuş gibi göründüğü şeyleri anlatmaya yarayan [Arapça vezin olan] *tefâ'ul* anlamına sahiptir; tıpkı *tesâmma'r-racul*: adam sağırmış gibi göründü ya da *temavvata*: ölüyormuş gibi göründü ifadelerinde olduğu gibi.

bezendi, basındı, boşundı, boşandı, bogundı, baqıngıl, boqundı, tegindi, tügündi, bulundı, bilindi, tutundı, tętindi, todundı, tıḍındı, tarandı, tarındı, tarundı, turundı, türündi, tirendi, tęrindi, turundı, tezindi, tizindi, tuşandı, töşendi, tewindi, toqındı, tıqındı, telindi, tilindi, tamındı, çapındı, çaqındı, çekindi, çigindi, çalındı, çılandı, sapındı, satındı, saçındı, süçindi, sarındı, serindi, süründi, süzündi, sęzindi, seşindi, süsündi, sagındı, sogundı, sıgındı, sewündi, sagındı (saqındı), saqındı, suqundı, sökündi, salındı, qapındı, qatındı, qutandı, qaçındı, qorındı, qurındı, qırındı, qazındı, qozandı, qısındı, qaşandı, qolundı, qılındı, keçindi, küçendi, kiçindi, kirindi, köründi, közündi, kesindi, köşindi, küwendi, kölündi, kömündi

Bu kısmın bir dizi veçhesi vardır.

1. Edenin eylemi bağımsız bir biçimde ve kimsenin yardımını almadan icra ettiğini ifade eder [bu tanım aslında ikinci özelliğe aittir ve burada bir hata söz konusudur; doğru tanım "edenin eylemi icra ediyormuş gibi göründüğü, ama aslında gerçekleştirmediğini ifade eder" olmalıdır –çn]. Bu türdeki eylemlerin kökleri ikiyazaçlıdır – *ol ewke barındı*: o, eve gidiyormuş gibi göründü, ama gerçekte gitmedi; *ol aş tatındı*: o, yemeği tadıyormuş gibi göründü, ama gerçekte tatmadı. Bu bi-

çim, *tesamma'r-racul* ("adam, sağır olmamasına karşın, sağırmış gibi göründü") ve *te'âqala* ("adam akıllıymış gibi göründü") ifadelerinde de görülen Arapçadaki *tefâ'ul* veznine benzer.

2. Edenin, başkalarını dikkate almayarak eylemi tek başına icra ettiğini ifade eder – *er almın alındı*: adam alacağını kendi başına aldı; *ol tarıg tarındı*: o kendisi için kendi başına tohum ekti. Anlam bu biçimde olduğu zaman *özinge*: kendine veya *özi*: kendi sözcükleri kullanılarak "kendi için ve kendi kendi kendinelik" [*nefs*] anlamı ifade edilebilir demektir. *kef* [*-ge* soneki; *özi-n-ge*], *lâm* [Arapçadaki "için" anlamı veren *li-* öneki] anlamıyla eklenmiştir.

Buna karşın eğer eylem, birinin söz konusu işi gerçekte yapmamasına karşın icra ediyormuş gibi görünmesini ifade ediyorsa "kendi için ve kendi kendi kendinelik" belirtilmez.

Bu ikisi arasındaki ayrım [şöyle izah edilebilir]. Icra edilecek eylemler beşeriyet için umuma aittir. Eğer bir kişi [eylemin icrasına ilişkin] her şeyi tek başına üstlenirse, edenin bu işi doğrudan ve kimsenin yardımını istemeden üzerine aldığı ifade edilir. Ancak eğer bu durumda "kendi için ve kendi kendi kendinelik" zikredilmezse tanımlama eksik kalır; "kendi için ve kendi kendi kendinelik" ifade edildiğinde ise, eylem umuma ait olma niteliğinden sıyrılarak edene özgü hale gelir ve tanım eksiksizleşir. Bu [anlam olarak] Cenab-ı Hakk'ın şu ayetine benzer: *feqtulû enfûsekum* ("... ***(kendinize böylece)*** **zulmediyordunuz/... kendi kendilerine zulmediyorlardı**" [K. 2:51/57]). Zulüm umuma ait bir eylem olmakla birlikte, bunlar bütünden ayrılarak, eylemi doğrudan kendi üzerlerinde icra etmeye başlamıştır. "Kendi için ve kendi kendi kendinelik" ifade edilmeden bu tanımlama tamamlanmış sayılamazdı, keza ifade edilmiştir. Ancak tanım eğer icra ediyormuş gibi görünme anlamı taşıyorsa ya da eylem geçişsizse ya da umuma ait olup olmamaya ilişkin bir his yaratılmıyorsa, "kendi için ve kendi kendi kendinelik" anlamı veren sözcük [*nefs*] –eylemle birlikte zikredilmese bile– sanki kullanılıyormuş gibidir, zira geçişsiz bir eylem bunu ima eder. Bu durumda tanım eksiksizdir. [Anlam olarak] Cenab-ı Hakk'ın şu ayetini andırır: *kellâ inne'l-insâne la-yesgâ an ra'ahu's-tagnâ* ("**Hayır, *(Rabbinin bu kadar iyiliğine rağmen)* insan azar; Kendini zengin *(kendine yeterli)* gördüğü için**" [K. 96:6-7]). Yüce Rabbimiz *an ra'â nefsehu's-tagnâ* demiyor. Bu bizim Türkçedeki "işine, amelinin sonucuna bak" anlamına gelen *işqa baqın* sözümüz gibidir; *qurın* "kendini kurut" demektir; *suwqa kirin*, "kendini yıka" anlamına gelir.

3. *lâm* ve yerine kullanılabilen *nun*'un anlatıldığı kısımla aynı anlamı taşır – *bitig bitildi/bitindi*: kitap yazıldı. Her iki kullanımda doğrudur. demektir. Bu edilgen bir eylemi işaret eder. Arapçada da *lâm* ile *nun* birbirlerinin yerine kullanılabilir, tıpkı *racul şatnu'l-asabî'* ve *şatluhâ* ("hoyrat parmaklara sahip olan adam") ile

kabnû'd-dalv ve kabluhu ("deri kabın kıvrımı") ifadelerinde olduğu gibi.

4. Andığım anlamlardan hiçbirini ifade etmeyen yalın eylemler içerir – *teñrike tapındı*: Cenab-ı Hakk'a ibadet etti; *teñrike sığındım*: Cenab-ı Hakk'a sığındım.

Bunlar, gerek yalın gerekse de türemiş olan illetli, genizsil ve benzeri sözcüklerin anıldığı kısımlar boyunca da geçerli anlamlardır.

Kural: Üçyazaçlı köklerin geniş zaman biçimleri iki türlüdür:

1. Orta kök-yazacı ünlü-almayanlar: *ol ton keḏürdi*: o [birisine] giysi giydirdi; *keḏrür*: giydirir – *zel* (*ḏ*) geçmiş zamanda ünlü-almakta, geniş zamanda ünlü-almamaktadır. *teñrîke tapındı*: Cenab-ı Hakk'a ibadet etti; *tapnūr – be* (*p*) geçmiş zamanda ünlü-almakta, geniş zamanda ünlü-almamaktadır.

2. Hem geçmiş zaman hem de geniş zamanda orta kök-yazacı ünlü-alanlar: *at qulāq tuwırdı*: at kulaklarını dikti; *tuwırār* [*tuwīrār*] – titreşimli *fe* (ince *fe – w*) hem geçmiş zaman hem de geniş zamanda ünlü-alır. *teñri meni köḏezdi*: Cenab-ı Hak beni korudu – *zel* (*ḏ*) hem geçmiş zamanda hem de geniş zamanda *fetha*'lıdır [*köḏēzür*].

Buradaki ilke şudur; addan türemiş bütün eylemlerin geniş zamanda orta kök-yazacı ünlü-alır – *töşek töşeldi*: döşek yayıldı [*töşēlür*]; *tügün tügildi*: düğüm düğümlendi [*tüglür*]; *tarıg suwaldı*: tarla sulandı [*suwalur*]. Yalın ve basit eylemlerden türeyenlerin ise geniş zamanda orta kök-yazaçları ünlü-almaz. *sūt sugıldı*: memede süt kesildi; *suglur*. *kūn sawuldı*: güneş battı; *sawlur*. Ve benzerleri.

Bu bölümün her bir kısmı, diğer kısımlarda rastlanmayan kendine özgü bir anlamı üstlenir.

re-kısmının üç veçhesi vardır.

1. Addan türemiş eylemler meydana getirir: *tōn qızardı*: giysi [başka bir şey de olabilir] kızardı – kök-biçimi "kırmızı oldu" anlamına gelen *qızıl erdi*'dir; yalın bir eylem meydana getirecek biçimde *lâm* ve *hemze* düşmüştür. *tūn qarardı*: gece karardı – kök-biçimi "kara oldu" anlamına gelen *qara erdi* ifadesidir; **qara**: siyah sözcüğünden gelmektedir.

2. İkiyazaçlı ve geçişsiz bir eylemden geçişli bir eylem meydana getirir: *er sūw keçti*: adam suyu geçti; buradan hareketle *anı sūwdan keçūrdi*: onu sudan geçirdi denir. *er qaçtı*: adam kaçtı; buradan hareketle *qaçurdı*: onu kaçırdı denir.

3. Andığım anlamlardan hiçbirini ifade etmeyen yalın eylemler meydana getirir: *anıg boynın qaḏırdı*: onun boynunu bürdürdü; *qāp qutурdı*: kabı boşalttı.

ze-kısmının iki veçhesi vardır.

1. Eylemi geçişli hale getirir – *er sūw tamuzdı*: Adam suyu damlattı. Bu, kurala uygun olmayan istisnai bir kullanımdır [bkz. syf. 67-68].

2. Yalın eylemler meydana getirir – *tabuzguq tapızdı* [**tapuzdı**]: bilmece sordu.

şın-kısmı daha önce izah edildi [bkz. syf. 68-69].

kaf-kısmı ve *kef*-kısmının işlevi iki türlüdür [bkz. syf. 69].

1. İkiyazaçlı bir eyleme *kaf* ya da *kef* eklendiğinde anlam, eylemin nesnesinin eylem tarafından istemdışı bir biçimde etki altında bırakıldığı, alt edildiğidir – *er yagīqa basıqtı*: adama gece saldırıldı ve adam düşman tarafından esir alındı; *er usuqtı*: adam susadı (susuzluk adamı alt etti)..Bu eylemlerin kökleri **basdı** ve **usdı**'dır. *kaf* örneği – *tōn kirikti*: giysi kirlendi; *er kẹnikti*: adam zayıf düştü ve yoldaşlarından geri kaldı.

2. Yalın eylemler meydana getirirler – *er ewke aşuqtı*: adam evini özledi; *er işi çülükti*: adamın görünümü hırpaniydi.

lâm ve *nun* daha önce izah edildi [bkz. syf. 70-72].

Bu bölümdeki eylemlikler *fa'allâl* veznine göre kurulur. *qaçurmāq* – ikinci kök-yazacı ünlü-almış; *yük kötürmek*: yükü taşımak. Bu *sâlim* bir eylemliktir.

Diğer yandan kurulmuş eylemlik ikinci kök-yazacı ünlü-almayan *fu'lulî* veznine göre kurulmaktadır. *anıg yük kötrūgi kör*: onun yükü taşımasına bak; *anıg sūw keçrügi kör*: onun suyu geçmesine bak. Bu biçim içinde *gayn*'ın ya da *kef*'in yerini daha önce izah ettim [bkz. syf. 58].

Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri üç yazacı sahiptir ve bu nedenle biz onlara "üçyazaçlı" dedik – *teñrīke tapın*: Cenab-ı Hakk'a ibadet et; *teñrīke yükün*: Cenab-ı Hakk'ın önünde secde et; *serin*: sabırlı ol. Buyrum kipinin tekil biçimi için daha önce zikrettiğim kural uyarınca [bkz. syf. 59], eğer isterseniz *tapıngıl*, *yüküngil*, *seringil* de diyebilirsiniz.

Olumsuz buyrum (yasaklayıcı), daha önce de izah ettiğim gibi [bkz. syf. 65], *mîm* ve *elif*'le oluşturulur – *saqınma*: sakınma; *sewinme*: sevinme.

Birinci tekil kişi: *tapındım*: ibadet ettim – *mîm*'le. İkinci kişi: *tapındıñ* – genizsil *kef*'le. Üçüncü kişi: *tapındı* – *ye*'yle.

Argu ülkesindeki bazı lehçelerde ikinci kişinin *kef*'i *gayn*'a çevrilir – *tapındug*: ibadet ettin (tekil); *sen anı qaçurdug*: sen onu kaçırdın. Bu kural bütün eylemler için geçerlidir. Ancak *kef* kök-biçimdir ve bunun yerine *gayn* koyulması doğru değildir.

Bu bölümdeki eylemlerin etken ortaç biçimleri *Türklerin* pek çoğunun lehçelerinde *tapınguçı*: tapınan, *yükünğüçi*: secde eden biçimindeyken, *Oguzlarda tapındaçı* ya da *yükündeçi* biçimindedir.

Eylemin 'sürekliliğini (devam ettiğini) ifade eden ortaç ise *tapıngān*, *yükünğēn* biçimindedir. Bu biçim içinde *kaf*, *kef*, *gayn*, *işba'* ve benzerlerinin kullanımı daha önce izah ettiğim gibidir [bkz. syf. 61-62].

Kişinin eylemi icra etme arzusu içinde olduğunu ifade eden ortaç *tapugsāq er*: hizmet (ibadet) etmek isteyen adam ifadesindeki gibidir. Üçyazaçlı ve "çokyazaçlı" eylemlerden böylesi sıfatlar ender olarak yapılır. Kural bütün eylemler için geçerlidir. İkiyazaçlıdan uzun olan bütün eylemlerde, bu sıfata taşıdığı anlamı ve-

ren sonekle birleştirilirken gövdenin son kısmı atılır. *tapındı*: ibadet etti, sıfat biçimi *tapugsāq*'dır – *nun* düşmüştür ve sözcük kök-biçimine yani **tapug**: hizmet (ibadet)'e geri döner.

Kişinin eylemi icra etmesinin öğütlenmesini ya da bu icranın gerekli olduğunu ifade eden ortaç *fa'ul'ulul* vezninde kurulur; iki *ayn* (ikinci ve dördüncü kök-yazaçlar) üç ünlüden biri eklenerek ünlü-almış ve iki *lâm* (üçüncü ve altıncı kök-yazaçlar) ünlü-almamıştır – *beg yāzuq keçürgülük erdi*: bey günahı affetmeli; *ol teŋrīge tapınguluq erdi*: o, Cenab-ı Hakk'a ibadet etmeli. Kural sözcüklerin *kaf*'lı olup olmadığını göz önünde tutarak gövdeye soneki eklemektir. Bu biçim içindeki sözcüklerde eylemlik anlamıda sezilmektedir.

Kişinin eylemi icra eden olduğunu ifade eden ortaç *ol teŋrīke tapınglı erdi*: o, Cenab-ı Hakk'a ibadet edenlerdendi ifadesinde olduğu biçimdedir. *ol meni suwdın keçrügli erdi*: o beni sudan geçirendi. Bu biçimin vezni *fa'la'lî*'dir; iki *ayn* (ikinci ve dördüncü kök-yazaç) ünlü-almamış ve iki *lâm* (üçüncü ve beşinci kök-yazaç) ünlü-almıştır. Bir eylemle birlikte **erdi** sözcüğünün kullanılması, edenin eylemi geçmişte icra ettiği anlamını verir; **ol** ilgeci ya da *turur* [**tūrur**] sözcüğü kullanılırsa bu, edenin eylemi icra etmeye niyetlendiği, ama henüz gerçekleştirmediği anlamına gelir.

Edilgen ortaç tek bir vezinle kurulur – *közetmiş nēŋ*: gözetilmiş nesne; *quturmuş qāp*: boşaltılmış şarap tulumu. Geçişsiz eylemlere *lâm* ve *sin* eklendiğinde, bunlar işin gerçekleştiğini bildiren sıfatlara dönüşür – *sawılmış kün*: batmış güneş; *sugulmış sūw*: çekilmiş su.

Eylem çekimi ikiyazaçlılarda olduğu gibidir. Zaman ve mekân adları için de aynı şey geçerlidir. Kuraldışı bir durum yaratmadan gövdeye çeşitli sonekler eklenir; böylece bilinsin!

Üçyazaçlı Sözcükler Bölümü'nün Sonu

Dörtyazaçlılar Bölümü

fa'laldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci ve dördüncü kök-yazacı ünlü-almayan sözcükler

bürkürdi, bıçturdı, barturdı, basturdı, bogturdı, bırqırdı, burqurdı, belgürdi, talpırdı, tugturdı...

... Kökü **tugurdı**'dır – *t* almadan geçişli olan her eylemin [bu örnekte **tugurdı**] *t* eklendiği zaman çifte geçişlilik kazanması [yani biri emreden ve biri de eylemi gerçekleştiren iki eden aracılığıyla geçişli olması] kuralı akılda tutulma-

lıdır. Şu örneklere bakınız;

sūw içürdi: Suyun içilmesini sağladı/*sūw içtürdi*: O, birine, suyun içilmesini sağlamasını emretti.

ol anı bogdı: O, onu boğdu/*ol anı bogturdı*: O, birine onu boğmasını emretti.

Benzer bir şekilde Arapçada da *laqata's-sûnbûl* ["O, buğdayın başaklarını topladı"] ve *elqatahu gayrahu* ["O, onları birine toplattı"] ya da *naqata'l-mushaf* ["O, metni noktaladı"] ve *enqatahu gayrahu* ["O, onu birine noktalattı"] denir – bir *elif* (*e*) eklenmesiyle eylem çifte geçişlilik kazanır. Bu örnekte de durum budur. ...

taqturdı, tıqturdı, tutturdı, töktürdi, tiktürdi, talturdı, teltürdi (teldürdi)...

... Buradaki ikinci *te* (*t*), *dal*'dan (*d*) değişmiştir [*teldürdi*]. Nitekim Arapçada *qatera alâ 'iyâlihi* ["o, onun, ailesine kabulü konusunda kısıtlayıcı davrandı"] ifadesinin *qadera* sözcüğüyle de söylenilebilmesi benzer bir değişime örnek teşkil eder. Buna ilişkin olarak Cenab-ı Hakk'ın şu iki ayetini karşılaştırın: *ve men qudira 'aleyhi rizquhu* ("Rızkı kısılmış bulunana da Allah kendisine verdiğinden versin. ..." [K. 65:7]) ya da *ve emmâ mebtelâhu feqadera aleyhi rizqahu* ("Ama Rabbi onu sınayıp rızkını daraltırsa ... " [K. 89:16]). Bu örneklerde de *dal*'ın (*d*), *te*'yle (*t*) değişmesine izin verilmiştir. *gadera* ("aldatmak") kökünden gelen *hatara* ve *hatala* sözcüklerinde de *te* (*t*) *dal*'dan (*d*) değişmiştir – bu örnekte üç değişim vardır [*g~x, d~t, r~l*]. ...

tolturdı, tiltürdi, tamturdı, tamçurdı, tapçurdu (tapşurdu), taldurdı, tildürdi, biltürdi, tamturdı, tanturdı, tındurdı, tunturdı, toḏgürdı, turgurdı, tazgırdı, tozgırdı, toşgurdı, taşgurdı, tuşgurdu, tolgardı, talgırdı, tamgırdı, tüpgerdi, tirgürdi, tüzgürdü, telmirdi, çapturdı, çijtürdi, çöjtürdi, çigtürdi, çaqturdı, çoqturdı, çıqturdı, çektürdi, çöktürdi, çalturdı, çomturdı, çömtürdi, çanturdı, çıngardı, septürdi, sapturdı, satturdı, sıtturdı (sūḏturdı), sittürdi (sīḏtürdi), saçturdı, sıçturdı, sürtürdi, sorturdı, süztürdi, süstürdi, seştürdi, sęşturdı, sagturdı, sıgturdı, sewtürdi, suqturdı, soqturdı, sıqturdı, söktürdi, siktürdi, salturdı, şeştürdi, saçgırdı, suçgurdı, sargardı, sızgurdı, suwgardı, sangardı, sarqurdı, sütgerdi, süsgirdi, qapturdı, qopturdı, qaçturdı, quçturdı, qatturdı, qarturdı, qurturdı, qırturdı, qazturdı, qusturdı, qısturdı, qaqturdı, qalturdı, qolturdı, qılturdı, qamturdı, qomturdı, qanturdı (qandurdı), qondurdı, qatgurdı, qutgardı, qaḏgurdu, quzgırdı, qurgırdı, qızgurdı, qolgırdı, qamgırdı, keçtürdi, kertürdi, körtürdi, kirtürdi, kestürdi, kewtürdi, kültürdi, költürdi, keltürdi (keldürdi)...

... Bu sözcük **Oguz** lehçesinde *t*'yle, diğer **Türk** lehçelerinde *d*'yle [**keldürdi** şeklinde] kullanılır. *d*'yi *t*'ye ve *t*'yi de *d*'ye çevirmek *Oguzların* bir uygulamasıdır ve diğer **Türk** lehçelerine ters düşen bir tutumdur. *Türkler* **teŋe**, *Oguzlar*

deve der. *Türkler* "dahi, üstelik" anlamında *taqı*, *Oguzlar daqı* der.

kikçürdi, kömtürdi, külsirdi, kedgirdi, kezgerdi, közgerdi, küzgerdi, kelgirdi, köngerdi, mündürdi, mandurdı, mangırdı

Bu kısmın dört işlevi vardır.

1. İkiyazaçlıları geçişli hale getirmek – **bardı**: vardı (gitti); **barturdı**: birisi onu vardırdı (yolladı). *er suwqa qardı*: adamın suda nefesi kesildi; *anı suwqa qarturdı*: suda onun nefesini kesti. Bunlar bu kısımda geçişli hale getirilen geçişsiz ikiyazaçlı örnekleridir.

Ya da geçişli ikiyazaçlılar alınır ve bunlara sonek olarak *te* ve *re* eklenir [böylece çifte geçişlilik sağlanır]. *er ya qurdı*: adam yay kurdu (gerdi) – burada bir eden vardır; ama eğer başka birinin ona bu eylemi icra ettirdiğini ya da icra etme görevi verdiğini ifade etmek isterseniz, *te* ve *re*'den oluşan soneki eklersiniz. *ol aŋgar ya qurturdı*: o, ona yay kurma görevini verdi ve o da yayı kurdu – burada biri emreden, diğeri icra eden olmak üzere iki eden vardır. Bu [anlam olarak] Arapçadaki *naqate'r-racûlû'l-mushaf* ("adam elyazmasını noktaladı") ile *enqatehu gayruhu* ("başka biri ona noktalattı") ya da *laqata's-sûnbûl* ("o, buğdayın başaklarını topladı") ile *elqatahu gayruhu* ("başka birisi ona toplattı") benzer – burada da iki eden vardır.

Ya da eyleme *gayn* ve *re* ya da *kef* ve *re* eklersiniz – *at turdu*: at zayıfladı, *er atın turgurdı*: adam atını zayıflattı; *er yoqāru turdı*: adam ayağa kalktı, *anı turgurdı*: (başka birisi) onu kaldırdı; *yāg erūdi*: yağ eridi, *er yag ergürdi*: adam yağ eritti; *oq köndi*: ok düzgündü, *oqçı köndgürdi*: okçu oku düzeltti.

Bu eylemlerin geçişli olmasını sağlayan *te*, *gayn* ve *kef* değildir, bunu tek başına *re* gerçekleştirir. İzleyen örnekler bunun kanıtıdır – *quş uçurdı*: kuşu uçurdu; *sūw keçürdi*: (o, onu) sudan geçirdi. Bu eylemler geçişlilik niteliğini re'yle kazanır; diğerlerindeki durum da budur.

te, *gayn* ya da *kef* eklenmesinin nedeni söyleyişte kolaylık sağlamaktır. Eğer bunlar eklenmeseydi bu eylemlerde geçişli biçim için geçmiş zamanda iki, geniş zamanda üç *re* yan yana gelecekti. Örneğin *qutgardı*: kurtardı eylemine *gayn* eklenmemiş olsaydı *qutrardı* demek gerekirdi. *suwgardı* yerine *suwrardı* denirdi. Bu geçmiş zamandaki durum. Geniş zaman da *qutrarur*: kurtarır ve *suwrarur*: su verir denilmesi gerekirdi. Buradaki *re*'lerin biri köke ait olacaktır [bu önerme Kâşgarlı Mahmûd'un *qur-*, *tur-* gibi *re*'yle biten köklerle kıyaslayarak, farazi bir *re*'yle biten kök-biçimi varsaydığını gösteriyor –çn], ikincisi geçişlilik kazandıran *re*'dir, üçüncüsü ise geniş zamanın *re*'sidir. Bu nedenle kökteki *re* sert gövdelerde *te*'ye, *kaf*'lı ya da *işba"*'lı gövdelerde *gayn*'a ve *kef*'li ya da *rikkat*'li gövdelerde *kef*'e dönüşür. Buradaki amaç akışmayı sağlamaktır

2. Geçişsiz olan üçyazaçlı bir eylemi geçişli hale getirmek – *er tirildi*: adam dirildi; *teŋri tirgürdi*: Allah (ölüyü) diriltti. *er qızıldı*: adam cezalandırıldı; *anı qızgurdı*: (başka biri) onu cezalandırdı.

3. Bir şeyin neredeyse gerçekleşti (olayazdığı) ya da gerçekleşmeye niyetlendiği, ama icranın tedricen gerçekleştiği anlamını taşıyan geçişsiz eylemler meydana getirmek – *suw tamçırdı* [**tamçurdı**]: su (buluttan) damla damla [yavaş yavaş] serpildi; *aşıç taşgurdı*: güğüm taşayazdı. Eylem bu anlama sahip olduğunda ikinci kök-yazaç geçmiş zaman ve geniş zamanda ünlü-almaz, ancak dördüncü kök-yazaç *fetha*'lıdır (*a*).

4. Andığım anlamlardan hiçbirine sahip olmayan yalın eylemlerden oluşur – *teŋri meni qutgardı*: Allah beni kurtardı; *er qatgurdı*: adam katıla katıla güldü.

Bu bölümdeki eylemlerin, icra sırasında birinin yardım etmesi ya da biriyle yarışılması anlamlarını ifade etmesi istenirse *dal*'dan önceye bir *şın* eklenir – *ol maŋa at suwgarışdı*: o, bana ata su vermekte yardım etti; *ol menig birle qarın toḏguruşdı*: o, benimle karın doyurmakta [yemek yemekte] yarıştı.

Yine bu eylemlerin, birinin eylemi icra ediyormuş gibi görünmesi, ama gerçekte yapmaması anlamını ifade etmesi istenirse tutulabilecek iki yol vardır.

1. Daha önce izah edildiği gibi *dal*'dan önceye bir *nun* eklemek – *ol at suwgardı*: o, ata su veriyormuş gibi göründü; *ol qarın toḏgurundı*: o, karın doyuruyormuş gibi göründü (ya da bu işi tek başına gerçekleştirdi).

2. Daha münasip, daha güzel ve daha çok kullanılan usul ise *nun*'dan önceye *mîm* ve *sin* eklemek ve *nun*'u da içeren üç yazaçlı bir sonek oluşturmaktır – *ol at suwgarımsındı*: o, ata su veriyormuş gibi göründü. *mîm* ve *nun* ünlü-almamış ve *sin kesre*'yle (*ı*) ünlü-almıştır. Buna dair açıklama münasip yer geldiğinde verilecektir [bkz. syf. 80-82].

bulduzdı, bildüzdi, borbaşdı, bertişdi, bugruşdı, bütrüşdi, batruşdı, bekleşdi, törpişdi, tepreşdi, talpışdı, tartışdı, türtüşdi, topraşdı, tepzeşdi, tergeşdi, taplaşdı, tüpleşdi, tatlaşdı, talqışdı, tökleşdi, tüglüşdi, tiklişdi, tarmaşdı, çalpaşdı, çandışdı, çomruşdı, çewrüşdi, çoqraşdı, çıqrışdı, çaqrıştı, tikreşdi, çıqraştı, çergeşti, çarlaşdı, çekleşdi, çiglişdi, çermeşdi, sürtüşdi, saçtaşdı, sıxtaşdı (sıgtaşdı), seḏreşdi, sıdrışdı, tograşdı, tıgraşdı, togruşdı, tograşdı, sugruşdı, sıgruşdı, sawruşdı, sıgruşdı, sıqrışdı, tomruşdı, semrişdi, sümrüşdi, sanrışdı, satgaşdı, sıtgaşdı, sarqışdı, saçlaşdı, suçluşdı, sarlaşdı, sözleşdi, süzlüşdi, sawlaşdı, saqlaşdı, suqluşdı, sıqlışdı, somlışdı, sarmaşdı, sarmaşdı (sermeşdi), tınçışdı, sançışdı, taprışdı, tatruşdı, titreşdi, qopruşdı, qutruşdı, qaçruşdı, qurdaşdı, qaḏrışdı, qısruşdı, qawruşdı (qagruşdı), qoqruşdı, qıqrışdı, qopzaşdı, qargaşdı, qırgaşdı, tasgaşdı, tolgaşdı, qarwaşdı, qorquşdı, qırqışdı, qızlaşu, qarmaşdı, qasnaşdı, kekteşdi, kertişdi, kötrüşdi, keçrüşdi, keḏrüşdi, keḏrişdi, kökreşdi, kemrüşdi, kizleşdi, kezleşdi, közleşdi, kesleşdi, kökleşdi (kökteşdi)

Bu kısmın dört veçhesi vardır.

1. İşte yardımlaşma ya da yarışma anlamı taşır – *ol manĝa yük kötrüşdi*: o, bana yükü taşımakta yardım etti. *manĝa*'nın "yardım etme," *menig birle* ilgecinin ise "yarışma" anlamlarını ima ettiğini daha önce anlatmıştım [bkz. syf. 68-69]. *ol menig birle sẹkrişdi*: o, hangimizin daha güçlü olduğunu görmek için benimle atlama konusunda rekabet etti.

2. İkiyazaçlılardan çıkan dallar misali eylemlerin türetilmesini sağlar – *qaçtı*: kaçtı, *qaçurdı*: kaçışa önayak oldu, *qaçruşdı*: onlar birbirlerinden kaçtı. *şın* burada işteşlik kurulmasını sağlar. *sūw keçti*: suyu geçti, *keçürdi*: suyu geçirdi, *sūw keçrüşdi*: onlar birbirlerinin suyu geçmesini sağladılar ya da suyu geçmekte birbirlerine yardım ettiler. İkiyazaçlıya bir yazaç eklenir ve üçyazaçlı meydana gelir; üçyazaçlıya bir yazaç eklenir ve dörtyazaçlı oluşur.

3. Üçyazaçlı bir addan türetilmiş ve ortaya koyulan bahis, ödül anlamı taşıyan bir eylem meydana getirmek. Sonek *lâm* ve *sin*'den müteşekkildir – *ol menig birle oq attı atlaşu*: o, ortaya kazananın alacağı ödül olarak bir at koyarak benimle ok atıştı. Bu, adlar ne uzunlukta olursa olsun onlardan eylemler oluşturmaya yarayan genel bir kuraldır. *ol menig birle oynādı kögürçgünleşü*: o, benimle ortaya bahis olarak bir güvercin koyarak oynadı; *ol at yarışdı menig bile tawışganlaşu*: o, ortaya kazananın alacağı ödül olarak bir tavşan koyarak benimle at yarışı yaptı. Tüm eylemler bu kurala uyar.

4. Andığım anlamlardan hiçbirini taşımayan yalın eylemlerden oluşur. Ancak bu türden eylemler oldukça azdır – *īş borbaşdı*: iş karıştı; *yıp boymaşdı*: ip çözülemeyecek biçimde dolaştı.

bagrıqtı, bulduqtı, tutsuqdı, tunçuqtı, sançıqtı, bassıqtı, sawruqtı, bilsikti, borbaldı, bögsüldi, törpüldi, tartıldı, türtüldi, çertildi, tętrüldi, tograldı, talqıldı, tarmaldı, çewrüldi, çermeldi, sürtüldi, sançıldı, süprüldi, sıḍrıldı, sawruldu, sıgzaldı, satgaldı, sıtgaldı, sarmaldı, qurtuldı, qartaldı, qırçaldı, qutruldı, qaḍrıldı, qawruldı (qagruldı), qopzaldı (qopsāldı), tewşeldi, tüwşeldi, qowşaldı, qargaldı, qorquldı, qırqıldı, kertildi, keḍrüldi, keḍrildi, kigrüldi

Bu kısmın iki yönü vardır.

1. Üçyazaçlılardan edilgen eylemler meydana getirmek.

yarmaq tartıldı: Para tartıldı.

Īş örtüldi: Mesele belirsiz kaldı - meselenin üstü örtüldü.

2. Yalın eylemler meydana getirmek.

qurtuldı: Kaçtı, kurtuldu.

sarmaldı: (Bir şey) sarıldı, dolandı.

bertindi, bürlendi, boşgundı, bulgandı, başlandı, baglandı, boglandı, boglundı, beklendi, bęglendi, büklündi, böglündi, talpındı, tartındı,

türtündi, teprendi, tograndı, tawrandı, tersindi, tewşindi, tatgandı, tolgandı, turqındı, tezgindi, telgendi, toplundı, tüplendi, tıḏlındı, tüşlendi, terlendi, türlündi, tüzlündi, tuzlandı, tizlindi, tuşlandı, tişlendi, tüglündi, töklündi, tiklindi, çerlendi, çürlendi, çoglandı, çuglandı, çawlandı, sürtündi, sıtgandı, silkindi, saçlandı, suçlundı, sarlandı, sırlandı, sözlendi, süzlündi, seşlindi, suwlandı, saqlandı, suqlundı, söglündi, şatlandı, qartandı, qurtandı, qawdındı, qatrundı, qaḏrandı, qurşandı, qargandı, qazgandı, qısgandı, qarwandı, qorqındı, qorlandı, qırlandı, qızlandı, qazlındı, qıslındı, qoşlundı, qoşlandı, qaqlandı, kewşendi, küçlendi, kürlendi, kirlendi, kezlendi, kizlendi, keslindi, köklendi, küglendi, kemlendi

Bu kısmın dört veçhesi vardır.

1. Adı geçen şeyin sahibi olunduğu anlamını vermek – *urāgut beglendi*: kadın koca sahibi oldu; *er anı qızlandı*: adam o kızı evlat edindi.

2. İkiyazaçlı adlardan eylem meydana getirmek – *er atlandı*: adam ata bindi; *at terlendi*: at [başka bir şey de olabilir] terledi.

3. Edenin eylemin icrasını tek başına üstlendiği anlamını vermek – *er ǒzinĝe yemiş ewdindi*: adam kendisi için ve kendi başına meyve topladı; *ol ǒzinĝe et söglündi*: O, kimseden yardım istemeden kendi başına et pişirdi.

Ünlüyle biten (*min zevâtü'l-erba'a*) adlar ve eylemler bu kısımda *sâlim* olabilir, çünkü söyleyişte sertliğin (*salâbet*) söz konusu olmasıyla birlikte *illet* [*elif, vav, ye*'den herhangi biri] atılır. *er qartın qartandı*: adam kendi yarasını iyileştirdi – bu geçişsiz bir eyleme benzer, kökü *qartādı*'dır. *er küglēndi*: adam şarkı söyledi – kökü **kǔglēdi**'dir. *qūr qūrşāndı*: kuşak kuşandı – kökü **qūrşādı**'dır.

4. Andığım anlamlardan hiçbirini taşımayan yalın eylemler meydana getirmek – *tewe kewşendi*: deve geviş getirdi; *er turqındı*: adam işi üstlenmekten utandı; *çıgrı tezgindi*: çıkrık [başka bir şey de olabilir] döndü.

Kural. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri dört ünsüze sahiptir – *meni toḏgur*: beni doyur; *at suwgar*: ata su ver; *meni oḏgur*: beni uyandır.

Eğer *re*-kısmındaki bir eyleme çifte geçişlilik niteliği kazandırmak istiyorsanız *re*'den sonra bir *te* eklersiniz ve bunu izleyen *dal* benzeşime maruz kalır ve sonuçta katmerlenmiş *te* oluşur: *ol atın suwgarttı*: o, atına su verdirdi – burada ünlü almayan iki ünsüz bir araya gelmiştir. *men anı toḏgurttum*: ben onun doyurulmasını emrettim. Bunu iyice anla!

Etken ortaç *Türklere* göre *suwgargūçı, toḏgurgūçı* biçiminde, *Oguzlara* göre *toḏgurdaçı, suwgardaçı* biçimindedir.

Eylemin sürekliliğini (devam ettiğini) ifade eden etken ortaç *kaf*'lı ya da *gayn*'lı ya da *işba*''lı sözcüklerde *oḏgurgān, toḏgurgān* biçiminde, *kef*'li sözcükler-

de ise *külsirgēn er*: sürekli gülen adam ya da bir deve için söylenen *kewşengēn tewe*: sürekli geviş getiren deve ifadelerinde olduğu biçimdedir.

Eylemin yapılması gerektiğini ya da icrasına niyet edildiğini ifade eden etken ortaç *ol anı toḍgurguluq erdi*: onu doyurmalıydı sözünde olduğu biçimdedir.

Birinin eylemi icra etmeyi arzuladığını ve bu azimde olduğunu ifade eden etken ortaç *ol at suwgarıgsāq erdi*: o, ata su vermeyi arzuluyordu, *ol anı suwdın keçrüşsēk erdi*: o, onun sudan geçmesine yardım etme dileğinde ve azmindeydi. Ancak bu kullanıma ender olarak rastlanır.

Birinin eylemi icra etmeyi sürdürdüğü ya da başka birine havale edilen bir eylemi anlatan etken ortaç şu biçimdedir: *ol at suwgarıglı erdi*: o, ata su vermekteydi; *ol anı toḍguruglı ol*: o, onu doyuruyor. Bu anlam söz konusu olduğunda gövdenin son yazacı ünlü-alır..

Edilgen ortaç *oḍgurmış er*: uyandırılmış adam, *toḍgurmış*: doyurulmuş ifadelerinde olduğu biçimdedir. Daha önce izah edildiği gibi [bkz. syf. 63-64] tek bir usul içinde kurulur.

Dörtyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Beşyazaçlılar Bölümü

fa'al'aldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci ve dördüncü kök-yazacı ünlü-alan sözcükler

salımlaşdı, qonuqlaşdı

Bu ilk örnekler dışında, bu türden eylemler, eylem gövdelerinden türemezler. Daha ziyade bunlar üçyazaçlı adlardan oluşturulur. Kumarda ortaya konulan bahis anlamı taşırlar – *anıg birle oynādı yarıqlaşu*: o, ortaya kazananın alacağı ödül olarak bir zırh koyarak onunla oynadı. Ya da rekabet etmeyi ifade ederler – *olār ẹkki qonuqlaşdı*: misafirperverlikte birbirleriyle yarıştılar. Bu kural uyarınca, ister üçyazaçlı ister dörtyazaçlı isterse de daha uzun olsun, dilediğiniz bütün adlardan eylem yapabilirsiniz.

barımsındı, tarımsındı, kelimsindi, külümsindi

Bu eylemlerin kökü ikiyazaçlıdır ve bunu beşyazaçlı yapacak biçimde *mîm sin nun* [*-msin*] eklenmiştir. Bu yazaçlar aynı anlamla üçyazaçlı, dörtyazaçlı ve beşyazaçlılara da eklenebilir. Bu *tegâfele'r-racûl* ("adam, böyle olmamasına karşın, bir şeye karşı kayıtsızmış gibi göründü") ya da *teḍahaka* ("gülmemesine karşın gülüyormuş gibi göründü") gibi ifadelerde de görülen Arapça *tefâ'ul* veznine denk gelir.

Eğer arzulanan anlam buysa, kök sözcüğün son yazacı kökün *fetha*'lı (*a*) olması durumunda *fetha*'yla, *zamme*'li (*u*) olması durumunda *zamme*'yle ve *kesre*'li

(*ı*) olması durumunda *kesre*'yle ünlü-alır. *Fetha* örneği – *ol andın nēn̂g tilemsindi*: o, ondan bir şey istiyormuş gibi göründü; *ol biçēk bilemsindi*: o, gerçekte bilememesine karşın, bıçağı biliyormuş gibi göründü. Bu eylemlerin buyrum kipi biçimleri *tîle*: ara ve *bîle*: bile'dir. *lâm* buyrum kipi biçimindeyken *fetha* almıştır ve böylece kalır. *Zamme* örneği – *ol man̂ga telim külümsindi*: o, bana çok gülüyormuş gibi göründü; *ol yoqāru turumsındı*: o, gerçekte kalkmamasına karşın, kalkıyormuş gibi göründü. Bu eylemlerin buyrum kipi biçimleri *kül*: gül ve *tur*: kalk'tır. *lâm* ve *re* buyrum kipi biçiminde ünlü-almamıştır, sonek eklendiğinde kendilerinden önce gelen ve sözcüğün ilk ünsüzü olan ünsüzün aldığı ünlü uyarınca [ilk seslemle ünlü uyumu içinde] *zamme* alırlar. Ancak ikiyazaçlı kökün *fetha*'lı olduğu durumda *kesre* alırlar ve [kendilerinden önceki ünsüzün aldığı] *fetha* uyarınca hareket etmezler [yani ünlü uyumu yoktur]. *ol ewke barımsındı*: o, eve gidiyormuş gibi göründü; *er suwqa qarımsındı*: adam suda nefesi kesiliyormuş gibi göründü. İzah ettiğimiz biçimde, bu eylemlerde son ünsüz *fetha* (*a*) almaz. Eğer ikiyazaçlı eylemin ilk yazacı *kesre*'liyse (*ı*) böylece kalır. *ol ewke kirimsindi*: o, eve giriyormuş gibi göründü; *ol yarmāq terimsindi*: o, para [başka bir şey de olabilir] topluyormuş gibi göründü.

mîm her zaman ünlü-almamış biçimdedir. *sin* her zaman *kesre* (*ı*) alır. *nun* her zaman ünlü-almamış biçimdedir. Yalnızca sonekin ilk ünsüzünden önceki ünlü değişir.

Buraya kadar anlattığım her şey ikiyazaçlılara özgüdür.

Üçyazaçlılar – *ol anı qaçrumsındı*: o, onu kaçırıyormuş gibi göründü, ama gerçekte kaçırmadı; *ol anıg yāzuqın keçrümsindi*: o, onun günahını affediyormuş gibi göründü. Bu örneklerdeki *re*, *zamme*'lidir, zira *qaçur* sözcüğünde *cim*, *zamme*'lidir. Bu kısım boyunca *cim* ünlü-almamış biçimde kalır ve *zamme*, *re*'ye geçer. Üçyazaçlılarda ünlü ortadan alınır, çünkü sözcüğün son yazacına daha yakındır.

Dörtyazaçlılar – *er at suwgarımsındı*: adam, ata su veriyormuş gibi göründü. Burada *gayn fetha*'lı olsa da *re kesre*'lidir, çünkü *fetha kesre*'yle uyuşur; ikiyazaçlılarda olduğu gibi *barımsındı*: gidiyormuş gibi göründü dersiniz. Ancak "anyormuş gibi göründü" anlamına gelen *tilemsindi* sözcüğü söz konusu olduğunda *tilimsindi* denmez, çünkü bu sözcük ünlüyle biten (*zevâtü'l-erba'a*) bir köke sahiptir: *tile* – sonekin gövdeyle birleşmesi için *elif* düşürülür; nitekim *elif* söyleyişte ortadan kaybolmaktadır ve yazıda da atılır. *elif* düşürüldükten sonra *lâm*'ın *kesre* almasına izin verilmez, çünkü bu durumda sözcük, *yarındāq tilimsindi*: o, deriyi kayış yapmak için uzunlamasına kesiyormuş gibi göründü ifadesinde de geçen ikiyazaçlıya benzer. *biçēk bilemsindi*: o, bıçağı biliyormuş gibi göründü ifadesi de böyledir – eğer *lâm kesre* alsaydı *îş bilimsindi*: o, konuyu biliyormuş gibi göründü ifadesindeki sözcüğe benzer. İlki üçyazaçlı bir köke, ikincisi ikiyazaçlı bir köke sahiptir.

Daha önce de beyan ettiğimiz gibi üçyazaçlılar için kural, ünlüyü sözcüğün

orta yazacından almaktır; tıpkı *qaçur* ve *keçür* örneklerinde olduğu gibi. Bu kısımda "o, onu kaçırıyormuş gibi göründü" anlamına gelen *qaçrumsındı* sözcüğünde *cim* ünlü-almamıştır – ünlü, (*cim*'i) izleyen *re*'ye geçmiştir. Öyleyse *kesre*'yle (*ı*) uyuşmazlık içinde olmadığı için *fetha* (*a*) olduğu gibi kalır diyebiliriz. Ancak *zamme* (*u*) onla uyuşmaz, dolayısıyla (son yazaç) *kesre* alamaz – *ol anı toḏgurumsındı*: o, onu doyuruyormuş gibi göründü.

İzah ettiğim bu kurallar Türk lehçelerindeki bütün eylemler için istisnasız bir biçimde geçerlidir.

Bu vezin içinde söz konusu anlamı taşımayan hiçbir beşyazaçlı eylem yoktur; biri dışında: **yaramsındı**...

qısırqandı, bulıtlandı, bagırlandı, butaqlandı (butıqlandı), başaqlandı, balıqlandı, biçēklendi, tübütlendi, tatıglandı, tutuqlandı, turuqlandı, tulumlandı, çöpürlendi, çepişlendi, çaruqlandı, çeçeklendi, sögütlendi, soguqlandı, suwıglandı, qanatlandı, qılıçlandı, çagırlandı, çıgırlandı, qaḏırlandı, qaḏızlandı, qoḏuzlandı, qımızlandı, qoguşlandı, qamışlandı, qıdıglandı, qatıglandı, quruglandı, qaşuqlandı, keleplendi

Bu kısmın bir dizi veçhesi vardır.

1. Birinin söz konusu şeye sahip ya da egemen olduğu anlamını vermek – *er tarıglandı*: adam tarla sahibi oldu; *er qaşuqlandı*: adam kaşık sahibi oldu.
2. Birinin kendisini zikredilen zümreden saydığı ya da onların üslubunda giyindiği anlamını vermek – *er oguzlandı*: adam **Oguz** üslubunda giyindi ve kendini onlardan biri saydı; *er çigillendi*: adam **Çigil** üslubunda giyindi. Bu [anlam olarak] Arapçadaki *ve gayse 'aylâne ve mentegayyesâ* ("Kays-Aylân (kuzey Arabistanda kurulmuş eski bir kabile birliği – çn) ve onlar gibi giyinenler") ifadesine benzer. Bu, tüm eylemler için geçerli olan umumi bir kuraldır.
3. Bir şeyin doğal olarak bir şeyi var ettiği anlamını vermek – *yıgāç butaqlandı/butıqlandı*: ağaç dallandı; *yıgaç yemişlendi*: ağaç meyve verdi.
4. Andığım bu anlamlardan hiçbirini taşamayan yalın eylemler içermek – *er qatıglandı*: Adam çaba sarf etti, uğraştı; *kişi yumurlandı*: halk toplandı.

Bu eylemlerin tümünün kökü üçyazaçlı bir addır. Bunlara benzeterek sizde dörtyazaçlı, beşyazaçlı ya da daha uzun adlardan eylemler meydana getirebilirsiniz. Öyleyse bunları ziyadesiyle öğrenin, ki hikmet sizde büyüsün.

Beşyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Altıyazaçlılar Bölümü

boşgutlandı, tarmutlandı, qızgutlandı, tawgāçlandı, surqıçlandı, sarqıçlandı, sawdıçlandı, mandarlandı, çalpuşlandı, qırtışlandı,

qoldaşlandı, boşlaglandı, turqıglandı, tugraglandı, tumlıglandı, qışlaglandı, quşlaglandı, buçgaqlandı, burçaqlandı, başmaqlandı, bognaqlandı, bogmaqlandı, tarmaqlandı, tıgraqlandı, çaqmaqlandı, çamguqlandı, saglıqlandı, qapgaqlandı, qadraqlandı, qısraqlandı, qarluqlandı, qıfçāqlandı, monçuqlandı, mançuqlandı, bürçeklendi, türmeklendi, tewlüglendi, çekreklendi, çelpeklendi, bökseglendi, kirpiklendi, kençeklendi, köngüklendi, beçkemlendi, torpunlandı, kirşenlendi, törkünlendi, tüşgünlendi, çiwginlendi, sökmenlendi...

Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimi altı ünsüzle yapılır – *sökmenlen*: savaşçı gibi giyin; *kirşenlen*: yüzünü beyaz boyayla/üstübeçle kapla.

Bu bölümün dört veçhesi vardır.

1. Birinin kendisini zikredilen zümreden saydığı ya da onların üslubunda giyindiği anlamını vermek – *er qıfçāqlandı/er ograqlandı*: adam **Qıfçāq** ya da **Ograk** üslubunda giyindi.
2. Birinin, adı zikredilen şeye sahip ya da egemen olduğu anlamını vermek – *er qısraqlandı*: adam kısrak sahibi oldu; *er yarmaqlandı*: adam para sahibi oldu.
3. Dörtyazaçlı bir addan meydana getirilmiş bir eylem olmak – *anıg közi çelpeklendi*: onun gözü çapaklandı; *anıg közi kirpiklendi*: onun gözündeki kirpik uzadı kötü.
4. Yalın bir eylem olmak – *ter burçaqlandı*: ter damla damla oldu; *yılān çoqmaqlandı*: yılan çöreklendi.

Bu türdeki bütün altıyazaçlı eylemler, dörtyazaçlı adlardan oluşturulmuştur; bağımsız bir eylem yoktur. Eğer ikiyazaçlı, üçyazaçlı ya da dörtyazaçlı adlardan andığımız anlamları taşıyan eylemler yapmak isterseniz, *lâm nun* [*-lan*] soneki eklemelisiniz; nitekim çekimi girecek bir eylem böylece oluşturulur. Bu tüm lehçelerde istisnasız geçerli olan bir kuraldır, dolayısıyla iyice öğrenilmelidir.

SÂLİM KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

MUZÂAF KİTABI

MUZÂAF (KATMERLENMİŞ) ADLAR KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

tat, xoc, heç, siş, qaq, kek, kök

İkiyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ortadaki kök-yazacı ünlü-alan sözcükler

qatut, ketüt, qaçaç, boqaq, boquq, taquq, saqaq, suqaq, tügek, çekek, çekig, çekik, kekük

BAŞI İLLETLİ

yętüt, kökēgün

Üçyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Dörtyazaçlılar Bölümü

fa'lâl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tolgāg, talgāg, qargāg, qırgāg, tolqūq, bürkek, bezgēk, türgēk, tezgēk, sergek, kergük, kesgük, kösgük, kürgēk, kewgēk

fa'al'al veznindeki beşyazaçlılar Faslı

semürgük, kiḍizgēk, kösürgēk

GENİZSİL SÖZCÜKLER

çeñggek, çöñggek, terñgük

MUZÂAF ADLAR KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

(MUZÂAF) EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

Biliniz ki gerçek bir katmerlenme nadiren gerçekleşir. Eylemler, geçmiş zaman imi olan *dal* (*d*) ile sözcüğün kendisinin bir parçası olan *te*'nin (*t*) bir araya gelmesiyle katmerlenmiş olur; iki yazacın yan yana gelmesi sonucunda bir *teşdîd* [bir yazacı çift okutan ve şedde denilen im] ortaya çıkar ve biz buna "katmerlenmiş" deriz. Katmerlenmenin, eylemin geniş zaman ve eylemlik biçimlerinde gö-

rülmediğini akılda tutunuz; çünkü her iki durumda da *dal* yoktur. Gerçek katmerlenmeye gelince; bu ender görülen bir durumdur ve bu özelliği nedeniyle bunu, bu bölümde, belirgin bir şekilde vurgulayacağız. Nitekim

tuttı (tıttı), tuttı, tıttı (tıḏtı), tętti, süsdi, şeşdi, qaqtı, qoqtı, kikdi

sözcüklerinde gerçek katmerlenme söz konusudur. Geriye kalan sözcüklerde ikincil katmerlenme görülür. Bu sözcükler şunlardır:

battı, bütti, çattı, sattı, suttı (sūḏtı), sitti (sīdti), qattı, qottı (qōḏtı), ketti (keḏti), kętti

Kural. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimi iki ünsüze sahiptir ve bu nedenle biz onları ikiyazaçlı olarak adlandırdık – *at tut*: atı al; *tawār sat*: malı sat.

Geçmiş zaman biçiminde aynı cins iki ünsüz yan yana geldiği için bu tür eylemlere söz konusu adı ("katmerlenmiş") verdik. Gördüğünüz gibi geniş zaman ve eylemlik biçimlerinde Arapçadaki [katmerlenmiş kökler] seyrini izlemezler. Ancak geçmiş zamanda [Arapçaya] benzediği için, bu ad verilmiştir.

Etken ortaç *tutgūç*: alıcı, *satgūç*: satıcı ifadelerinde olduğu biçimdedir. Bu **Türk** lehçelerindeki kullanımdır. *Türkmēnler* ve onları izleyenler *tuttaç*, *sattaç* der.

Bir işin sık sık gerçekleştiğini ifade eden ortaç *tutgān*, *satgān* "sık sık alan, sık sık satan" biçimindedir.

Birinin eylemi icra etmeyi arzuladığını ifade eden ortaç *tutugsāq*, *satıgsāq* biçimindedir.

Birinin eylemi icra etmesi gerektiğini ifade eden ortaç *ol tutguluq erdi*: o almalıydı, *ol satguluq turur*: o satmalıydı ifadelerinde olduğu biçimdedir. *Oguzlar* bu anlam söz konusu olduğunda *lâm'ı sin* yapar ve *ol anı tutugsaq erdi*: o, onu alma niyetindeydi, *ol anı satıgsaq ol* ["o, onu satmak niyetindeydi"] der.

Birinin eylemi icra etmek üzere olduğunu ifade eden ortaç *ol anı tutuglı ol*: o, onu alayazdı, *ol tawārın satıglı ol*: o, malını satayazdı ifadelerinde olduğu biçimdedir.

Geriye kalan türetmeler daha önceki kısımlardaki kurallara göre, tamamen aynı usulle ve hiçbir farklılık olmadan yapılabilir.

İkiyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'aldî Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci kök-yazacı ünlü-alan sözcükler

çapıttı, sapıttı, subıttı, kepitti, küpitti, bititti, tatıttı, tütetti, qutattı, saçıttı, süçitti, sıçıttı, suçıttı, qaçıttı, keçitti, küçetti, kiçitti, kęçitti, bedütti, qadıttı, qaduttı, qıdıttı

Bazı *Türkler* bütün bu eylemlerdeki *dal*'ları (*d*) *ye* (*y*) yaparlar, çünkü bütün *dal*'ların (*d*) *zel* (*ḏ* – *dh*) olduğunu sanırlar. Ben böylesi kullanımları **Yagma, Tuxsı, Oguz** ülkelerinde ve **Uygur** ülkesinin sınırlarında bizzat duydum. *dal*'ın (*d*) *zel*'le (*ḏ* – *dh*) değişmesi Arapçada da meydana gelir,* örneğin *ma ḏuqtu 'adūfen velâ 'aḏūfen* ["bir şey bile tatmadım"] ifadesi hem *dal*'la (*d*) hem de *zel*'le (*ḏ* – *dh*) kullanılabilir.

buḏuttı, böḏitti, siḏitti, buruttı (burıttı), taruttı, törütti, teritti, saruttı, sorıttı, sırıttı, qarıttı, qurıttı, küretti, küritti, keritti, bezetti, tezitti, bezitti, tozıttı, sızıttı, quzıttı, kezitti, közetti, boşattı (boşuttı), taşıttı, töşetti, tişetti, çişetti, qaşıttı, köşitti, baqıttı, buqattı (buqāḏtı), toqıttı, tıqıttı, qaqıttı, qoqıttı, bekütti, bükütti, tüketti, sikitti, sökitti, bulattı (būlāḏtı), biletti, tiletti, töletti (tületti), çılattı, qalattı, kölitti, tamıttı, qamattı, qomıttı, tanuttı, tünetti, sınattı, qanattı, qonattı, qınattı, könitti

BAŞI İLLETLİ

[Bu kısım tekseslemli köklerle birlikte, **kętti** maddesinden hemen sonra yer almalıydı –çn]

yattı, yuttı, yattı (yāḏtı), yitti, yętti, yętti

Oguzlar ve *Qıfçāqlar*, sözcüklerin başında bulunan bütün *ye*'leri (*y*), *cim* (*c*) olarak söylerler. Nitekim *ol meni cętti*: O, bana yetişti derler; ancak bu aslında *ye*'yle (*y*) söylenen **yętti** eylemidir. Benzer bir şekilde *Türkler*, *suwda yundum*: suda yıkandım derken, bunlar [*Oguzlar* ve *Qıfçāqlar*] aynı anlama gelecek biçimde *cundum* der. **Türk** ile **Türkmēn** lehçesi arasında bu değişmez kural vardır.

BAŞI İLLETLİ

yopattı, yarattı, yorıttı, yırattı, yęritti, yagutti, yagıttı, yülitti, yulıttı, yılıttı, yomıttı, yanuttı, yęnetti (yęnēḏti), yęnitti

Kural. Türk dilinde katmerlenme yalnızca *te*'yle biten sözcüklerde görülür [bu ikincil katmerlenmedir; bkz. syf. 84-85]. Bu katmerlenme eylem çekimlerinin bütün biçimleri boyunca devam etmez. Ve adlarda nadiren rastlanır. Geçmiş zaman biçiminde aynı cins iki ünsüz yan yana geldiği için bu tür eylemlere "katmerlenmiş" diyoruz. Bunlardan biri *te*'dir ve kök-yazaç –sözcüğün kökünün bir parçası– olarak orada bulunur. Diğeri geçmiş zamanı işaret eden *dal*'dır; titreşimsiz *te*'ye (sert *te*) yakınlığı nedeniyle [benzeşime maruz kalarak] *te*'ye dönüşür ve böylece katmerlenme gerçekleşir.

Daha önce de belirttiğim gibi [bkz. syf. 84-85] kökte katmerlenme nadiren

görülür. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri üç ünsüze sahiptir – *ew bezet*: evi boya; *bitig bitit*: kitabı yazdır.

Bu bölümdeki *sâlim* etken ortaç *bitig bititgüçi*: yazılı bir şeyleri olan kimse, *at közetgüçi*: atı gözeten, koruyan kimse ifadelerinde olduğu biçimdedir. **Oguz** ve **Qıfçāq** lehçelerinde *bititdeçi*, *közetteçi* biçimindedir – bunun kök-biçimi *közetdeçi*'dir, benzeşime maruz kalmıştır.

Eylemin sürekliliğini ifade eden etken ortaç için sözcüğe *gayn elif nun* ya da kural uyarınca bazen *gayn* yerine *kef*'ten müteşekkil olan sonek eklenir – *ol atıg közetgēn ol*: o, sürekli atı gözetir; *ol ewin bezetgēn ol*: o, her zaman evini boyar. Ve *işbā*'lı sözcüklerde ek [*kef*'li ve] şu biçimdedir – *ol tarıg tarıtgān ol*: o, sürekli tarlanın işlenmesini emreder; *ol bugday arıtgān ol*: o, her zaman buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] ayıklar.

kef'li ya da *gayn*'lı ve *rikkat*'li ya da *işbā*'lı sözcükler ilk usul için verilen örnekleri takip eder.

Birinin eylemi icra etme arzusu ve azmi içinde olduğunu ifade eden etken ortaç *ol tarıg tarıtıgsāq ol*: o, tarlayı işlemeye heveslidir; *ol ewin bezetigsēk ol*: o, evini boyamaya heveslidir ifadelerinde olan biçimdedir. *işbā*'lı ya da *kaf*'lı ya da *kef*'li sözcüklerde gövdeye *gayn* ya da *kef*'le birlikte *sin* ve *kaf* eklenir; ancak *sâlim* sözcükler için geçerli olan kural uyarınca [bkz. syf. 62-63] *kef*'li ya da *imâle* ya da *rikkat*'in söz konusu olduğu sözcüklerde *kef* [sonekin] başında ve sonunda bulunur.

Birinin eylemi icra etmesi gerektiğini ya da bu niyette olduğunu ifade eden etken ortaç *ol tarıg tarıtguluq ol*: o, tarlanın işlenmesi niyetindedir, *ol at közetgülük*: o, atı gözetmeliydi, bu niyetteydi tümcelerinde geçtiği biçimdedir. *gayn*'ın ya da *kef*'in yeri bu örneklerde görüldüğü gibidir. *Oguzların* bir bölümü, daha önce izah ettiğim gibi [bkz. syf. 63], *lâm*'ı *sin* yapar.

Birinin aklında olan bir eylemi icra etmek üzere olduğunu ifade eden etken ortaç *ol tarıg tarıtıglı erdi*: o, tarlanın işlenmesini kafasına koymuştu ve gerçekleştireyazdı, *ol atıg közetigli erdi*: o, atı koruma azmindeydi ve bunu yapayazdı ifadelerinde geçtiği biçimdedir. Bu nitelik, *sâlim* etken ortaç için sunulan ilk nitelikle hemen hemen aynıdır.

Edilgen ortaç *közetmiş at*: korunmuş at, *bititmiş bitig*: yazılması emredilmiş kitap ifadelerinde olduğu biçimdedir. Bu biçimde ortaya çıkan *şın* için geçerli olan kurallar daha önceki bölümlerde verilmişti [bkz. syf. 63-64]. Eylemlikler de gördüğünüz gibidir.

Zaman, mekân ve araç adları tek bir vezinle kurulur. Nitekim [zaman bildiren ad olarak] *bitig bititgü ugur*: kitap yazdıracak zaman, *at közetgü ugur*: atı gözetme zamanı denir.

Mekân adı – *tarıg tarıtgu yēr*: ekin ekecek yer; *tarıg arıtgu yēr*: buğday ayıklayacak yer.

Araç adı – *tarıg arıtgu nēŋ̂g*: buğday ayıklamakta kullanılacak nesne; *bitig bititgü nēŋ̂g*: üzerinde bir şey yazılacak nesne.

Zaman, mekân ve araç adları arasındaki ayrım şudur: zaman bildiren bir addan sonra *ōḏ* [**ōd**] ya da **ugur** sözcükleri kullanılır – *tarıg arıtgu ugur*: buğday ayıklayacak zaman. Mekân bildiren bir addan sonra **yēr** sözcüğü gelir – *arıtgu yēr*: ayıklayacak yer. Araç bildiren bir addan sonra ise **nēŋ̂g** sözcüğü kullanılır – *tarıg arıtgu nēŋ̂g*: buğday ayıklamakta kullanılacak nesne.

Oguzlar bu anlamları taşıyan bütün adlarda *gayn*'ın ya da *kef*'in yerine *elif* ve *vav*'ın yerine *sin* koyarlar – *tarıg arıtası ugur*: buğday ayıklayacak zaman; *tarıg arıtası yēr*: buğday ayıklayacak yer; *tarıg arıtāsı nēŋ̂g*: buğday ayıklamakta kullanılacak nesne. Bu, ister yalın ister türemiş olsun, bütün eylemler için kati bir kuraldır.

İster yarışma ister yardımlaşma biçiminde olsun bir eylemin iki ya da daha çok kişi tarafından müşterek olarak icra edildiğini ifade etmek için gövdeye *şın* eklenir: *ol maŋ̂a tarıg arıtışdı*: o, bana buğday ayıklamakta yardım etti; *ol maŋ̂a at közetişdi*: o, bana atı korumakta yardım etti – bu konuda boy ölçüşmek ya da başka şeyler için de kullanılır.

Biliniz ki bu bölümün bir dizi veçhesi vardır. Buradaki eylemler eksikli (*menkûs*) ya da sonu-illetli sözcükler bölümlerinden türetilmiş geçişsiz eylemlerdir; eylemi geçişli hale getirmek için *te* eklenir. *Huruf-i illet* [*elif*, *vav*, *ye*'den herhangi biri] düşer ve *te* onun yerini alır ve eylem [yine] üçyazaçlı görünümü alır.

Eksikli bir eylem örneği – [burada *qāna*-'nın eksikli olduğu kabul edilir, çünkü orta yazaç olarak *elif* almış biçimde söylenmektedir; sözlükte madde olarak ise sonu-illetli (*zevâtü'l-erba'a*) olarak yani **qana**- biçiminde verilmiştir –çn] *er burnı qānadı*: adamın burnu kanadı; *er burnın qanattı*: (o) adamın burnunu kanattı biçiminde geçişli yapılır ve buyrum kipi biçimi *anıŋ̂g burnın qanat*: onun burnunu kanat'tır. *qānadı* sözcüğünden *elif* düşmüştür. *ol bilikni qōqıttı*: o, kandili söndürdü ve keskin kokulu duman etrafa yayıldı; kökü **qōqdı**'dır ve buyrum kipinde *qoqıt* biçimini alır – *vav* (*o*) düşmüştür.

Sonu-illetli olan bir eylem örneği – *er qomīdı*: adam bir işte coştu, harekete geçti; bu geçişsiz bir eylemdir ve *anı qomıt*: onu coştur, harekete geçir biçiminde geçişli yapılır – *ye* düşer ve *te* onun yerini alır. *ölīdi nēŋ̂g*: bir şey ıslandı; *ölitti*: (başka bir şey bir şeyi) ıslattı biçiminde geçişli yapılır ve buyrum kipi biçimi *ölit*: ıslat'tır.

Gördüğünüz gibi eksikli ya da sonu-illetli olan geçişsiz eylemler *te*'yle geçişli yapılır. Geçişsiz *sâlim* eylemleri geçişli yapmaya yarayan [izleyen örneklerde görülen] *re* ve *gayn* ya da *kef* soneki bunlarda kullanılmaz – *quş uçdı*: kuş uçtu; geçişli biçimi *uçurdı*: (bir şey onu) uçurdu'dur; *ölüg tirildi*: ölü dirildi, *teŋ̂ri tirgürdi*: Cenab-ı Hak ölüyü dirilttti, *er toḏtı*: adam doydu, *ol toḏgurdı*: o, onu doyurdu. Katmerlen-

menin söz konusu olduğu bütün bölümlerde kural budur.

Eksikli ya da sonu-illetli bir eylem bir edene sahipken [geçişli], bu eyleme *te* eklendiğinde eylem biri emreden ve biri de eylemi gerçekleştiren iki eden aracılığıyla geçişli olur [çifte geçişlilik] – *er bitig bitīdi*: adam kitap yazdı. Bu tek edenin icra ettiği ve doğrudan nesneye yönelmiş bir eylemdir. *ol aŋgar bitig bititti*: o, ona kitap yazdırdı. Eylem bir nesne üzerinde iki edenin etkili olduğu bir biçimde geçişli olur. *er biçēk bilēdi*: adam bıçağı biledi; *biletti*: başka birine biletti. Aynı durum söz konusu.

Bir diğer veçhe bu eylemlerin yalın kökler olması ve andığım anlamlardan hiçbirini taşımamasıdır – *tām emitti*: duvar eğildi, *er sōz unuttı*: adam sözlerini unuttu.

EKSİKLİ

bayuttı, tayıttı, quyuttı

GENİZSİL

töŋgitti, teŋgitti, keŋgütti

BAŞI İLLETLİ

yiŋgitti, yoŋgattı

Üçyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Dörtyazaçlılar Bölümü

fa'landî Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
dal'ın katmerlendiği sözcükler

borbattı, törpitti, bagdattı, sıxtattı (sıgdadtı), kökletti (kökdetti), sürçitti, qırçattı, törçitti, qawçıttı, tewçitti, tepretti, taprıttı, toprattı, tograttı, tawrattı, tıgrattı, tikretti, tigretti, saçrattı, sedretti, sugruttı (sugrattı), süwritti, sewretti, sękritti, çalrattı, semritti, çıgruttı, çoqrattı, çaqrattı, çıqrattı, qaqrattı, qoqrattı, kewretti, tepzetti, qopzattı, boxsattı, tepsetti, keçsetti, sarsıttı, suwsattı, samsıttı, tewşetti (tüwşetti), çıwşattı, şuwşattı, qarşattı, qurşattı, qogşattı (qoxşattı), qowşattı, kewşetti, tasgattı, qargattı, qurgattı (qurgāḏtı), qırgattı, qarwattı, burqıttı, talqıttı, sarqıttı, qorqıttı, berkitti, körgitti, körketti (körkēḏti), bilgetti (bilgēḏti)

Biliniz ki *-ēḏti*, doğal özellikleri anlatan eylemler yapmak için adlara eklenen bir sonektir. Örneğin "güzellik" anlamına gelen sözcük **körk**'tür, bir şeyin güzel olduğunu söylemek için *-ēḏti* soneki getirilir ve *körkēḏti*: güzeldi denir. "Bilgi" anlamına gelen sözcük **bilig**'tir, "oğlan bilgiliydi" anlamına gelecek biçimde *oglān*

bilgēḍti denir. Daha sonra söyleyişte *elif* (*ē*) kaybolur [yani ünlü kısalır] ve *zel* (*ḍ*) *te*'ye (*t*) dönüşür, bu da katmerlenmeyi sağlar.

bozlattı, başlattı, baglattı (boglattı), bekletti, taplattı, tüpletti, terletti, tuzlattı, tizletti, töşletti, tuşlattı, taşlattı, tışlattı, taglattı, tumlıttı, saplattı, çarlattı, çerletti, çürletti, çuglattı, çıglattı, çınlattı, sarlattı, sırlattı, sözletti, sızlattı, suglıttı, suwlattı, senletti, sizletti, somlıttı, qarlattı, qırlattı, quşlattı, qışlattı, qıglattı, qaqlattı, kötletti, kezletti, kizletti, kemletti, tarmattı, çermetti, sarmattı (sermetti), sarmattı, qatnattı, qasnattı, bulnattı, qalnattı (qalnāḍtı)

GERÇEK KATMERLENME

şuwşaşdı, qogşaşdı (qoxşaşdı), qowşaşdı, kewşeşdi

BAŞKA BİR BİÇİM

tolquqlandı, türgeklendi

BAŞI İLLETLİ

yarpattı (yarpāḍtı), yẹlpitti, yunçıttı, yaprıttı, yagrıttı, yawrıttı, yolrıttı, yalrıttı

Bu iki eyleme bakıldığında [**yalrıttı** ve **yolrıttı**], *ye*'nin (*y*) *fetha*'lı [**yalrıttı** – Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi] olduğu eylemin, *zamme*'li [**yolrıttı** – Arapçada *o*, *ö*, *u*, *ü* okutan ötre imi] olduğu eylemden daha kuvvetli olduğu söylenebilir.

yarsıttı, yüksetti, yumşattı, yuwgattı (yuwgāḍtı), yalgattı, yalwattı, yörgetti, yıplattı, yatlattı, yazlattı, yıglattı, yaglattı, yoqlattı, yükletti, yügletti, yamlattı, yaşnattı

BAŞKA BİR BİÇİM

yaylattı

EKSİKLİ

boynattı, saypattı, sayrattı, qaynattı

EKSİKLİ

ıñgrattı, meñgdetti, çıñgrattı, mañgrattı, müñgretti, meñgzetti, tañglattı, tıñglattı, sañglattı, meñgletti

BAŞI İLLETLİ

yañgrattı, yañgşattı, yuñglattı

Kural. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri dört ünsüze sahiptir

– *tawrat*: acele et; *tepret*: hareket ettir. Olumsuz buyrum – *tawratma*: acele etme; *tepretme*: hareket ettirme.

Bu bölümde söz konusu olan kökte katmerlenme, aynı cinsten iki ünsüzün buyrum kipi biçiminde birlikte görünmesidir – *īşıg artat*: işi boz; *anı sıgtat*: onu ağlat.

Bu bölümdeki *sâlim* etken ortaç *tawratguçı*: acele eden kimse, *tepretgüçi*: kımıldatan kimse biçimdedir. **Oguz** lehçesinde bunlar *tawrattaçı*, *tepretteçi*'dir.

Eylemin sürekliliğini (devam ettiğini) ifade eden ortaç *tawratgān*: her zaman acele eden kimse, *tepretgēn*: sürekli bir şeyleri kımıldatan kimse biçimindedir.

Birinin eylemi icra etme arzusunda olduğunu ifade eden ortaç *tawratıgsāq ar*: acele etmek isteyen adam, *ol yıgāçıg tepretigsēk ol*: ağacı [başka bir şeyi de olabilir] sallamak isteyen adam ifadelerinde geçtiği biçimdedir.

Birinin eylemi icra etmesi gerektiğini ifade eden ortaç *ol tawratguluq ol*: o acele etmeli, *ol tepretigülük erdi*: onu hareket ettirmeliydi (hareket ettireyazdı) ifadelerinde geçtiği biçimdedir. *Oguzların* bir kısmı buradaki *lâm*'ı *sin* yapar ve *ol tawratıgsaq erdi*: o acele etmeliydi, *ol tepretigsek erdi*: o, onu kımıldatmalıydı der. Bir diğer kısmı ise lehçelerinde *kaf*'ı *ye* yapar ve *ol tawratıgsı erdi, tepretigsi erdi* der – anlam aynıdır; ancak ilk biçim daha doğrudur. Geriye kalan *Oguzlar*, bu sözcüklerde **Türk** söyleyişine uyar.

Birinin aklında olan bir işi yapmak üzere olduğunu ifade eden ortaç *ol tawratıglı ol*: o acele etme azmindeydi ve bunu yapayazdı, *ol tepretigli ol*: o, bir şeyi hareket ettirme azmindeydi ve bunu yapayazdı.

Edilgen ortaç *tawratmış yıp*: eğrilmiş ip, *tepretmiş nēŋ*: kımıldatılmış nesne biçimindedir.

Zaman, mekân ve araç adları daha önce beyan edilen [bkz. syf. 87-88] kurala uyar – *tawratgu yıp*: eğrilecek ip; *tepretgü nēŋ*: bir şeyi hareket ettirmeye yarayan nesne; *tepretgü yēr*: bir şeyin hareket ettirileceği yer; *tepretgü ugur*: bir şeyin hareket ettirileceği zaman; *tawratgu yēr*: acele edilecek yer; *tawratgu ugur*: acele etme zamanı. **Oguz** lehçesinde *tawratāsı yēr*: acele edilecek yer, *tepretesi ogur*: bir şeyi hareket ettirme zamanı denir.

Eylemin iki kişi tarafından müşterek bir biçimde icra edildiğini ifade etmek için gövdeye *şın* eklenir – *ol yıgaç tepretişdi*: o, ağaçları silkelemede ona yardım etti ya da onunla rekabet etti; *ol anıg birle tawratışdı*: o, kimin daha hızlı yürüdüğünü görmek için acele etme konusunda onunla yarıştı.

Bu bölümün bir dizi veçhesi vardır.

Bu veçhelerden biri bu eylemlerdeki *lâm*'a ilişkindir. Bu eylemlerin çoğu iki-yazaçlı ad köklerine *lâm* ve *te* eklenerek oluşturulmuştur – *ol anı emletti*: o, onun ilaçla tedavi ettirdi, **em**: ilaç; *bugdāy atıg kemletti*: (yediği) buğday atı hasta etti, kökü

"hastalık" anlamına gelen **kem**'dir.

Diğer yazaçlar [yani *lâm* dışındakiler] söz konusu olduğunda farklılaşırlar. Tıpkı daha önceki bölümdeki bazı eylemlerin sonu-illetli üçyazaçlı eylemlerden türemesi gibi bunların bazıları da sonu-illetli dörtyazaçlı eylemlerden türemiştir. *lîn* yazacı düşürülür ve katmerlenme gerçekleşir: *ol anıg yüzin tarmādı*: o, onun yüzünü tırmaladı. Bu sonu-illetli bir eylemdir, çünkü buyrum kipi biçimi "tırmala" anlamına gelen, dört ünsüze sahip [bizim sonu-illetli dediğimiz *zevâtü'l-erba'a* gerçekte "dörde sahip olan" demektir] *tarma*'dır. Bu eylem çifte geçişli hale getirildiğinde *ol anı tarmattı*: o, onu tırmalattı denir. Sonu-illetli biçimdeki *elif*, yerini *te*'ye bırakacak biçimde düşmüştür. Buyrum kipi biçimi *tarmat*: tırmalat'tır – gördüğünüz gibi *elif*, *te* lehine ortadan kaybolmuştur. *ol anı bagdādı*: o, onun ayağına çelme taktı. Buyrum kipi biçimi *bagda*: çelme tak'tır. Bu sonu-illetli bir eylemdir. Çifte geçişli yapıldığı zaman *ol anıg aḍāqın bagdattı*: o, onun ayağına çelme taktırdı denir. *elif*, *te* lehine düşmüştür. Buyrum kipi biçimi *bagdat*: çelme taktır'dır.

Bu ilk veçhedir.

Bazıları adlardan türer – *ol bōzüg qarşattı*: o, bezi karış cinsinden ölçtürdü; kökü "karış" anlamına gelen **qarış** sözcüğüdür. *ol anı qorqıttı*: o, onu korkuttu; kökü **qorqunç**'tur. *ol yērig aglattı*: o, yeri boşalttı; kökü *aglāq yēr*: boş yer'dir demektir. Bu tür adların son yazacı *te* lehine ortadan kaybolur.

Bu bölümdeki eylemlerin çoğu, daha önce izah ettiğimiz gibi edenlerin birinin emrettiği, diğerinin eylemi icra ettiği biçimde çifte geçişlidir. Bazıları sonu-illetli geçişsiz eylemlerdir, bunlara *te* eklenir ve geçişli yapılırlar – *at semrîdi*: at semirdi, *er atın semritti*: adam atını semirtti; *nēnĝ üklidi*: bir şey sayıca çoğaldı, *er nēnĝin üklitti*: adam zenginliğini arttırdı.

Bu eylemlerin son veçhesi andığım anlamlardan hiçbirini taşımayan, bağımsız kullanımlar olmalarıdır – *er tawrattı*: adam acele etti; *oglan ulgattı*: oğlan [başka biri de olabilir] büyüdü.

MUZÂAF KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

MİSÂL KİTABI

MİSÂL (Başı illetli [*vav*'lı ya da *ye*'li]) ADLAR KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

yap, yıp, yat, yar, yır, yaş, yoş, yış, yuq, yoq, yük, yul, yıl, yam, yem, yin

Bu sözcükler, eksikli yazılan ve *medd-i lîn*'le söylenen sözcükler bölümünde de anılabilir; ancak burada verilen biçimleri daha doğrudur.

{Üçyazaçlılar Bölümü}

fa'l, fu'l, fi'l Faslı;

ortadaki kök-yazacı ünlü-almayanlar

yarp, yurt, yalt, yurç, yond

Bu fasılda oldukça az sözcük vardır, çünkü bu sözcükler [ikinci kök-yazaç olarak] akıcı ünsüzlere sahiptir.

fa'al, fa'ul, fa'il Faslı;

ortadaki kök-yazacı ünlü-alanlar

yoḏut, yaşut, yigit, yemet, yanut, yasıç, yıgaç, yoguç, yagır, yügür, yumur, yular, yętiz, yagız, yawuz, yamız, yarış, yagış, yawaş, yöwüş, yumuş, yęmiş, yatıg, yıḏıg, yoḏug, yarag, yışıg, yuwug, yaqıg, yalıg, yulug, yılıg, yalıg, yanıg, yatuq, yatıq, yaruq, yarıq, yorıq, yarıq, yazaq, yazuq, yasıq, yulaq, yolaq, yitük, yitig, yürek, yörüg, yęrük, yüzük, yęzēk, yęnik, yasul, yaşıl, yaḏım, yarım, yęrim, yışım, yıgım, yalım, yęlim, yępün, yatan, yarın, yurun, yaşın, yıgın, yaqın, yigen, yalın, yulun, yęlin

BAŞKA BİR BİÇİM

yayıg, yayıq, yayım

İKİ İLLETLİ

yıba, yapı, yaru, yöre, yazı, yası, yagı, yęwe, yawa, yaqa, yaqı yuqı, yaqu, yigi, yala, yulȧ, yelü, yamu, yana

BAŞKA BİR BİÇİM

yaya, yava, yęve

fa'lal Faslı

yętti

favv'al Faslı

yovlıc, yuvga, yayguq

fa'âl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yanūt, yıgāç, yıpār, yulār, yamār, yadāg, yarāg, yamāg, yırāq, yagāq,

yagūq, yonāq, yęmēk, yagān, yogūn, yılān, yamān

fa'lâ Faslı;

ortadaki yazacı ünlü-almayan sözcükler

yalpı, yartu, yırçu, yęrçi, yinçü, yogdu, yigde, yemdü, yundı, yaprı, yaşru, yogru, yagru (yaqru), yogrı, yaqrı, yaxşı, yarşı, yawgu, yuwga, yalga, yalgu, yęlwi, yuwqa, yubqa, yılqı, yarma, yagma, yalma, yezne, yigne

İKİ İLLETLİ

yomgı

fa'âlî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yalāçı, yopāgu, yorīgu, yırāgu, yaşāgu, yamāgu, yabāqu, yapāqu, yölēgü, yęnīgü

fa'lân Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yabçān (yawçān), yımşān, yawgān, yalgān, yılgūn, yępgīn, yęlgin, yamlān

fa'îlân Faslı

yętīgēn, yasīmān, yulīmān

fa'anlâ Faslı

yonındı

Üçyazaçlı Kökler ve Bunların Uzatmalı Biçimleri Bölümü'nün Sonu

Dörtyazaçlılar Bölümü

fa'lal, fa'lâl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yapgut, yaptaç (yapguç), yapguç, yasgāç, yagmur, yarpuz, yulduz, yıldız, yolsūz, yęrdeş, yarmaş, yugruş, yunçıg, yortug, yarlıg, yaşlıg, yamlıg, yapgāq, yatgāq, yuḏruq, yarmaq, yastuq, yawlaq (yawlāq), yumgāq, yumşāq, yandaq, yandıq, yundaq, yunguq...

... Şunu bilin ki bir âlet, araç gereç adı yapmak için eylem gövdelerine *kaf* (*q*) eklenir; tıpkı **orgāq**: orak sözcüğünün **ōrdı**: o, ot biçti sözcüğünden türemesi gibi. Aynı kural bu sözcükte de geçerlidir, **yūdı**, "o, (giysiyi) yıkadı" anlamındadır

ve bu sözcük de "onun (giysileri) yıkamakta kullandığı şey" anlamına gelir. Gördüğünüz gibi eylem gövdelerine sonek olarak *kaf* (*q*) getirilmiştir.

yanlıq, yançuq, yüdrük, yüzlüg, yügrük, yüksek, yüksük, yelpik, yepgil, yartım, yogrum, yetrüm, yarşım, yügrüm, yepgin

BAŞKA BİR BİÇİM

yaylāg

fa'âlil Faslı

yalāwaç (yalāvaç), yalāwar, yabītaq, yemēçük

fa'allû Faslı

yawışgu (yumuşga), yigirme (yigirmi)

Dörtyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Beşyazaçlılar Bölümü

fa'al'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yıparlıg, yagırlıg, yularlıg, yapıglıg, yaḍıglıg, yaraglıg, yazıglıg, yışıglıg, yuluglug, yamaglıg, yarıqlıg, yazuqlug, yusıqlıg, yasıqlıg, yagaqlıg, yurunlug, yaşınlıg, yaganlıg

Bu fasıl bir dizi anlamı içerir. Bu anlamlardan birisi, *yaḍıglıg töşēk*: yayılmış döşek ve *yazıglıg at*: çözülmüş [başıboş] at kullanımlarında olduğu gibi "edilgenlik"tir. Bir diğer anlam, "anılan şeyin sahibi olma"dır; *yıparlıg er*: miske sahip olan adam. Aynı zamanda *ayaqlıg tewsi*: çanaklı tepsi ve *üglug ew*: kemerli ev kullanımlarında olduğu gibi "taşınan belli bir niteliği belirtme" anlamı da söz konusudur.

yarındaq, yapuşgāq, yapurgāq, yıgaçlıq, yaḍaglıq, yıḍıglıq, yamaglıq, yılıglıq, yagaqlıq, yaruqluq, yıraqlıq, yalındaq, yigitlik, yüreklig, yetizlik, yöleklik (yöleklig), yiliklig

fa'al'ân Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

agıtgān, yaratgān, yarutgān, yorıtgān, yagutgān, yagıtgān, yomıtgān, yapurgān, yaşurgān, yapuşgān, yuşulgān, yışılgān, yıgılgān, yıqılgān, yogurqān, yügürgēn, yügürgün, yemürgēn, yerilgēn, yümülgēn

İKİ İLLETLİ

yorıgçı, yayılgān

fa'lalal Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yörgemeç, yatgaşuq, yatgaşıq, yaqrıqan, yaqrıqān

BAŞKA BİR BİÇİM

yapāqulaq

ALTIYAZAÇLILAR KISMI

yarsınçıg, yagmurçıl

Bu bir kuraldır; bir şey başka bir şey üzerindeki etkisini hiç durmadan sürdürürse, söz konusu etkiyi yaratan eylemin türediği ada sonek olarak *cim* (ç, *c*) ve *lam* (l) getirilir. Böylece o şeyin sıfat hali elde edilir. Nitekim *tüpīçil yēr*: rüzgârlı yer denir; **tüpi**: şiddetli rüzgâr sözcüğüne sonek olarak *cim* (ç) ve *lam* (l) getirilir ve bu sözcük çokluk bildiren bir sıfat haline gelir. "Her zaman hasta olan bir adam"a da *īgçil* denir.. Ancak bu kural nadiren kullanılır.

MİSÂL ADLAR KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

(MİSÂL) EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

yaptı, yardı, yördi, yẹrdi, yazdı, yüzdi, yasdı, yaşdı, yuşdı (yüşdi), yagdı, yıgdı, yuwdı, yowdı, yaqdı, yuqdı, yıqdı, yaldı, yuldı, yẹldi, yümdi, yundı, yindi

BAŞKA BİR BİÇİM

yūdı, yẹ̄di

fa'aldî veznindeki Üçyazaçlılar Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ortadaki yazacı ünlü-alanlar

yapurdı, yitürdi, yüḏürdi, yaşardı, yaşurdı, yaqurdı, yügürdi, yemürdi, yapuşdı, yaḏışdı, yoḏuştı, yıdışdı, yẹdişdi, yüḏüşdi, yaraşdı, yarışdı, yorışdı, yẹrişdi, yazışdı, yaguşdı, yıgışdı, yowuşdı (yöwüşdi), yuwuşdı, yaqışdı, yuquşdı, yıqışdı, yılışdı, yalaşdı, yulışdı, yamaşdı, yonuşdı, yatıqtı, yutıqtı, yazıqtı, yaşıqtı, yapuldı, yopaldı, yẹtildi, yaḏıldı, yoḏuldı,

yẹdildi, yarıldı, yẹrildi, yörüldi, yazıldı, yasıldı, yuşuldı, yişildi, yuşıldı (yüşildi), yagıldı, yıgıldı, yawaldı, yuwuldı, yẹwildi, yaqıldı, yuquldı, yıqıldı, yamaldı, yanuldı, yonuldı

KATMERLENMİŞ

yalaldı, yöleldi, yülildi, yapındı, yopandı, yaçandı, yaḍındı, yoḍundı, yarandı, yẹrindi, yazındı, yıgındı, yükündi, yalındı, yulundı, yamandı, yumundı (yümündi), yonındı

BAŞKA BİR BİÇİM

yayındı

SONU İLLETLİ

yopādı, yıḍīdı, yarūdı, yarādı, yorīdı, yırādı, yazādı, yozādı, yẹzēdi, yaşādı, yaşūdı, yagūdı, yalādı, yölēdi, yülīdi, yulīdı, yılīdı, yamādı, yanūdı, yẹnīdi

Üçyazaçlılar Faslı'nın Sonu

Dörtyazaçlılar Bölümü

fa'laldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci kök-yazacı ünlü-almayan sözcükler

yẹlpirdi, yapturdı, yatturdı (yaḍturdı), yotturdu (yoḍturdu), yittürdi, yẹttürdü (yẹḍtürdü), yarturdı, yẹrtürdi, yazturdı, yüztürdi, yagturdı, yıgturdı, yöwtürdi, yuwturdı, yaqturdı, yuqturdı, yıqturdı, yigtürdi, yalturdı, yulturdı, yümtürdi, yapçurdı (yawçurdı), yunçırdı, yẹldirdi, yomdardı, yandurdı, yindürdi, yapşurdı, yatgurdı, yalwardı, yẹlwirdi, yılmırdı

BAŞKA BİR BİÇİM

yayturdı, yẹlpişdi, yırtışdı, yortuşdı, yapruşdı, yẹtrüşdi, yaşruşdı, yogruşdı, yügrüşdi, yamraşdı, yemrüşdi, yatgaşdı, yalgaşdı, yulqaşdı, yulqışdı, yörgeşdi, yıplaşdı, yıḍlaşdı, yaḍlışdı, yoḍluşdı, yazlışdı, yıglışdı, yuwluşdı, yamlaşdı, yumluşdı, yarsıqdı, yẹtsikti, yırtıldı, yastaldı, yançıldı (yençildi), yapruldı, yẹtrüldi, yogruldı, yıgrıldı

BAŞKA BİR BİÇİM

yayqaldı, yẹlpindi, yırtındı, yapçundı (yapşundı/yawşundı), yigreńdi,

yaxsındı, yẹrsindi, yẹmsindi, yalgandı, yalwandı, yulqındı, yörgendi, yıḍlandı, yazlındı, yüzlendi, yaglandı, yuwlundı, yarmandı

Kural. Daha önce de işaret edildiği gibi, geçişli olan herhangi bir ikiyazaçlı eyleme *lâm* eklenirse, eylem geçişsiz ya da edilgen olur.

Geçişli bir eyleme *nun* eklendiği zaman eylem geçişsiz hale gelir. Bu, Arapçadaki kullanıma da uygun düşer, zira Arapçada "kapıyı açtı" anlamına gelecek biçimde, geçişli olan *feteha'l-babe* ifadesini kullanırsınız; bunun geçişsiz hali *infeteha'l-bâbu*'dur ("kapı açıldı"). Geçişli eyleme *nun* eklendiği zaman geçişsiz olur. Yine *kesere'r-racûlü'ş-şey'e* ("adam bir şeyi kırdı") denir; bunun geçişsiz biçimi *inkesere*'dir ("kırıldı").

Bu dilde [Türkçe] "adam düğümü çözdü" anlamına gelecek biçimde *er tügün yazdı* denir; daha sonra eyleme *nun* eklenir ve *tügün yazındı*: düğüm çözüldü denir. *nun*'un eklenmesiyle eylem geçişsiz hale gelir.

"Düğüm çözüldü" anlamına gelecek biçimde *lâm*'la *tügün yazıldı* denir; bu aynı zamanda "düğüm kendi kendine çözüldü" anlamına da gelebilir; dolayısıyla *nun*, *lâm*'la birlikte eyleme eklenebilir ve *yazlındı*: kendi kendine çözüldü denir. Benzer bir şekilde *er topıq yuwdı*: adam topu yuvarladı, *topıq yuwuldı*: top yuvarlandı denir. Buna da *nun* eklenebilir ve *yuwlundı*: kendi kendine yuvarlandı denir. *nun*, *lâm*'a eklenmeden önce eylem iki bakımdan geçişsizdir. Öncelikle eylem bilinmeyen ya da noksan bir eden tarafından icra edilmektedir, bu durumda eylem geçişsizdir; eyleme *nun* eklendiğinde ise eylem, işi onun üzerinde icra eden bir şey olmaksızın geçişsiz olur [etken]. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi *yuwdı*: yuvarladı – ikiyazaçlı, geçişli bir eylem; *lâm* eklendiği zaman *yuwuldı*: başka birinin aracılığıyla yuvarlandı [edilgen] ya da kendi kendine yuvarlandı [etken] biçiminde kullanılır. Eylem iki bakımdan da üçyazaçlı ve geçişsizdir. *nun* ve *lâm* birlikte kullanıldığında ise "kendi kendine yuvarlandı" anlamına gelecek biçimde *yuwlundı* denir. Eylem önce ikiyazaçlıdan üçyazaçlıya, sonra da üçyazaçlıdan dörtyazaçlıya doğru gelişerek dörtyazaçlı ve geçişsiz hale gelir.

Kuralların çoğu *Sâlim Kitabı*'nda beyan edildi. Bu eylemlerin tümünün buyrum kipi biçimleri, olumsuzları ve diğer kullanımları daha önce tesis edilen ilkeler uyarıncadır.

Dörtyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Beşyazaçlılar Bölümü

fa'al'aldî Faslı

yıgaçlandı, yagırlandı, yumurlaṇdı, yularlandı, yawuzlandı, yẹmişlendi,

yalıglandı, yarıqlandı, yıraqlandı, yulaqlandı, yüreklendi, yarımlandı, yışımlandı (yişimlendi), yelimlendi

ALTIYAZAÇLILAR

yalgandurdı, yıldızlandı, yudruqlandı; yarmaqlandı, yumşaqlandı,. yumgaqlandı, yawganlandı, yılgunlandı

MİSÂL KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

ZEVÂTÜ'S-SELÂSE
(Üç Yazaca Sahip Sözcükler)
KİTABI

İkiyazaçlı Adlar Bölümü

tāh, çōh, kēh, māh

BAŞI İLLETLİ

yāh

Gündelik konuşmada bu sözcüklerden *lîn* yazaçları düşer – *tah tah*; *çoh çoh*; *keh keh*; *mah*; *yah*. Bu nedenle onları eksikli sözcükler bölümünde andık, zira yazı da mevcut olmasına rağmen, konuşmada *lîn* yazacı namevcuttur.

Bu kullanımlardaki *he*, *fe-bi-hudâhumuqtedih* ("... Onların yoluna uy..." [K. 6:90]) ve *lem yetesennah* ("... bozulmamış. ..." [K. 2:259]) ifadelerinde olduğu gibi duruş *he*'sidir [*he istirâhâ*].

Kök-yazaç olarak *he* öz Türkçe'de görülmez, bir ifade dışında: *er ıhladı*: adam hıçkırdı – ancak bu göğüsten çıkan bir sesin yansımasıdır [bkz. **ıq**]; ayrıca *he* "baykuş" anlamında kullanılan **ūhi** sözcüğünde de vardır – ama bunu da gerçek Türkler *kef*'le **ūgi** biçiminde söyler. *Hoten* ve **Kençēk** konuşmasında *he*'ye rastlanır; zira onlar **Türk** değildir, **Türk** ülkesinde yerleşimcidir.

fa'l, fu'l, fi'l Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
ortadaki yazacı ünlü-almayan sözcükler

tūp, tōp, çōp, qōp, kūp, kēp, būt, būt, tīt, çīt, sūt, şūt, tūç, kūç, kēç, bōḍ, tōḍ, bōr, bīr, tōr, tōr, çōr, sōr, qōr, qūr, bōz, būz, bēz, tōz, tōz, tūz, tūz,

tīz, tẹ̄z, çīj, sōz, sīz, qūz, būs, tōs, bōş, bẹ̄ş, tūş, tŭş, tīş, sīş, sẹ̄ş, qōş, kīş, kẹ̄ş, lẹ̄ş, mŭş, bōg, tōg, tūg, tīg, çōg, çūg, çōg, çīg, -sīg/-sīg, qōg, qīg, tūf, sūw, qōw, bōq, çōq, çīq, sūq, sīq, qāq qōq, bŏk, kŭg, kŏk, bẹ̄l, tūl, tŏl, tīl, çīl, sŏl, sōl, sīl, qōl, kŏl, tīm, sīm, qōm, nōm, tōn, tūn, tīn, çīn, xūn, sūn, sīn, sẹ̄n, şīn, qōn, qīn, kŏn, mŭn

İKİ İLLETLİ

bōy, bŏy, bōy, tōy, qōy, qūy

BAŞI İLLETLİ

yōp, yūt, yār, yẹ̄r, yīr, yŭz, yẹ̄z, yōş, yīş, yōg, yūq, yōq, yŭg, yīk, yẹ̄g, yīg, yīk, yōl, yūl, yẹ̄l, yẹ̄m, yŭn, yẹ̄n

fa'al Faslı;

vav ortada olacak biçimde (*min zevâtü'l-vav*)

ikinci ve üçüncü yazacı ünlü-alan sözcükler

tāp, sāp, şāp, qāp, çāt, qāt, sāç, qāḍ, bār, tār, tēr, çār, qār, bāz, tāz, qāz, qāz/qās, bāş, tāş, sāş, qāş, bāg, tāg, dāg, dāg/ḍāg, sāg, sāw, şāw, qāw, lāw, qāq, bẹ̄g, tēg, çēk, nāg, bāl, tāl, çāl, sāl, tām, sām, qam, tān, xān, sān, qān, mān

SONU İLLETLİ

bāy, tāy, sāy, qāy

BAŞI İLLETLİ

yāp, yāt, yāz, yās, yāş, yāg, yāq, yēk, yāl, yām, yān

BAŞKA BİR BİÇİM

yây

Kural. Bu kısma ve başka kısımlara "eksikli" dedik, çünkü onu yazıda böyle olmamasına rağmen, söyleyişte ikiyazaçlı hale getirecek biçimde ortadaki *lîn* yazacı sözcükten düşürülebilir, yazılı biçimde yazaçlar *sâlim* kalmaktadır – **qōl**: kol; *anıg qolın aldı*: onun kolunu kavradı. *vav* (*ō*) düştüğü için bu sözcük "köle, kul" anlamına gelen **qul** sözcüğüne benzemiştir. Benzer bir şekilde: **yẹ̄l**: rüzgâr, konuşmanın akışı içinde "o güçlüdür" anlamına gelecek biçimde *anıg yẹ̄li kŭçlüg*: onun rüzgârı güçlü denir. Bu "sene" anlamına gelen **yıl** sözcüğüne benzemiştir. "Eksikli" başlığı altındaki bütün adlar ve eylemler için kural budur. Bunun Arapçayla nasıl uyuştuğuna dikkat ediniz. Örneğin Arapçada *zâne*, *yezînu* eylemlerinin buyrum kipi biçimi *zin*'dir ("süsle"); *kêle*, *yekîlu* ve *kil*'dir ("ölç"); her iki durumda da *lîn* yazacı düşmüştür. Ancak bu dilde [Türkçe] adlar ve eylemler

için, onların doğaları uyarınca işleyen tek bir kural vardır; halbuki Arapçada bu kural yalnızca eylemler için geçerlidir, adları bağlamaz. Bunu öğrenin!

fa'al veznindekiler;

vav kök-yazacıyla

çüvit, qavut, qovuç, küveç, qovuz, kövüz, yuvug, suvıq, qovuq, qavuq, qavıq, küvük, tavıl

ye kök-yazacıyla

qayır, tavış, tayıg, tuyag, qoyug, qayıg, quyug, qıyıg, bayıq, tayuq, tayaq, tuyuq, qayaq, qıyıq, mayaq, keyik, keyük, küye, -kiye, yana

BAŞKA BİR BİÇİM

yaya

Bu tür bir ad ne söyleyişte, ne de yazılışta eksiklidir; çünkü ikinci kök-yazaç ünlü-almıştır, yalnızca ikinci kök-yazaçları ünlü-almayanlarda eksiklilik görünür.

Yalın Sözcükler Bölümünün Sonu

Uzatmalı (İlaveli) Sözcükler Bölümü

fâ'il Faslı

tādun, tūḏūn, tḕḏīn

fa'âl Faslı

bayāt, köyük, mayıl, qıyım, küyüm, boyın, boyun, tuyın, toyın

İKİ İLLETLİ

qaya, -qıya, quyār, qayās, quyāş, ayāg, muyān

fa'lâ Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

bōçı, qayda, köyde, quyqa, qıyma, quyma

fa'âlû Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tayāgu, torīga, soyāgu, bitīgü, kölīge, qalīma, ẹgēme, köşīge

BAŞI İLLETLİ

yorīga, yülīgü, eyēgü

fa'lân Faslı

taygān, keygēn

fay'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

qıymaç, baynaq, boynaq, qayguq, maygaq, keylik, boymul, bayram, çaydam, sayram (saryam)

fa'âlil Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

baqāyaq (baqānaq), toqīmaq, qayāçuq

BAŞI İLLETLİ

yabītaq

Beşyazaçlılar Bölümü

fa'al'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

qayırlıg, qayaslıg, tuyaglıg, qoyugluq

İkinci Kök-yazacı Ünlü-almayanlar

sanduvāç, bulgayuq, sarqıyuq (sarqınuq), quyurçaq

BAŞKA BİR BİÇİM

baybayuq

ALTIYAZAÇLILAR

boyunduruq, muyançılıq

SÜLÂSÎ ADLAR KİTABI'NIN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

kẹ̄çti, būrdı, bẹ̄rdi, tārdı, tūrdı, tẹ̄rdi, sārdı, sōrdı, qārdı, tō̧zdi, sīzdı, qīşdı, tōgdı, ẹ̄wdi, qōwdı, çīqdı, qōqdı, tō̧gdi, sō̧kdi, tāndı, tō̧ndi, qāndı, qōndı

BAŞI İLLETLİ

yẹ̄rdi, yō̄rdi, yẹ̄ldi

Bu kısımdaki sözcükler gerçekte ikiyazaçlı değildir, ancak bu sözcüklere üçyazaçlı da denilemez. Onları ikiyazaçlılarla birlikte andık, çünkü böylece söyleyişte kısa ve daha bozulmamış (*fasîh*) olurlar. Buna karşın Arapçada iki seslemli (*'ale'-hicâ'ayn* – iki hece üzerine kurulmuş) gibi yazılırlar ve *Türkçe* yazıldığı zaman bunlar, gördüğünüz gibi, *medd-i lîn*'e bağlanır.

Üçyazaçlılar Bölümü;

değişik ünlülenmeleri içinde

fa'aldî

buyurdı, bāqırdı, tāturdı, tẹ̄türdi, tōzardı, sāturdı, sīturdı, qīçurdı, kū̄türdi, kẹ̄terdi, kẹ̄çürdi, köyürdi, tayışdı, soyuşdı, qayışdı, quyuşdı, qıyışdı, mayışdı (yamaşdı), soyuqtı, sayıqtı, soyuldı, qoyuldı, qıyıldı, mayıldı, qayındı (qaynadı), quyundı

BAŞI İLLETLİ

yayıqtı, yayıldı

Bu bölümde yer alan ikinci kök-yazacı ünlü-almayan eylemler gerçekte üçyazaçlı olsalarda biçim olarak dörtyazaçlılara benzerler. Örnek olarak *ol qōyug bāturdı*: O, koyun bağlattı ifadesi ya da **sāturdı**: saydırdı sözcüğü verilebilir. Ve örnekler çoğaltılabilir.

Dörtyazaçlılar Bölümü;

değişik ünlülenmeleri içinde

fa'laldî veznindekiler

tayturdı, tuyturdı, qayturdı, qaytardı, quyturdı, qıyturdı, köytürdi, saygırdı, qaygurdı, boymaşdı, sayraşdı, qayrışdı, quyluşdı, qoyluşdı, qaytışdı (qaytaşdı), tuysuqdı, kẹ̄çildi, bẹ̄leldi, küymendi

BAŞKA BİR BİÇİM

qātlandı, qārlandı, qōrlandı

KÖK-YAZAÇLI [orta yazaç illet]

tayaqlandı, tayuqlandı, qayaqlandı

Kural. Bu tür eylemler, bir dizi anlamı ifade edecek biçimde bu kitaptaki üçyazaçlı adlardan meydana getirilir:

1. Anılan nesnenin biriyle birlikte bulunması ya da ona sahip olunması anlamını ifade eder – *er tayaqlandı*: adam asa sahibi oldu; *sût qayaqlandı*: süt kaymaklandı.
2. Birinin, zikredilen şeyi, söz konusu adın sınıfına ait saydığı anlamını ifade eder – *er atıg qīzlandı*: adam atı pahalı buldu; *ol anı qīzlandı*: onu kendi kızlarından biri saydı [onu kızı olarak kabul etti].
3. Edeni belli olmayan bir eylem olarak mevcuttur – *tawār çūglandı*: mal sanıldı ve bohçalandı; *bōz çıglandı*: bez (arşın cinsinden) ölçüldü.
4. Söz konusu olan ada benzerlik ifade eden bir eylem olarak mevcuttur – *er tayuqlandı*: adam züppe gibi giyindi.

Burada benzetme esasına dayanarak iki alt anlam grubu zikredilebilir:
1. Konuşmacının [öznenin] adı geçen şeyle birlikte ya da ona sahip veya egemen olduğunu ifade eden anlam – *tāg tītlandı*: dağ, çamlarla kaplandı; *er qāplandı*: adam şarap tulumuna sahip oldu.
2. Konuşmacının zikrettiği şeyi, söz konusu adın sınıfına ait saydığını ifade eden anlam – *ol nēñgni qīzlandı*: o, bir şeyi pahalı buldu. Ve bu türden olduğunu izah ettiğimiz diğer örnekler de buraya eklenebilir.

Geriye kalanları bu örneklerle kıyaslayarak (benzeterek) biçimlendirir ve onları anılan anlamlarda söylerseniz hataya düşmezsiniz, zira çeşitli soneklerle ad çekimi yapılmasının sakıncası yoktur. Ancak lehçelerin tamamına bakıldığında bütün adların böylesi usullerle eyleme dönüştürülemeyeceğini görürüz. *er sāwlandı*: adam atasözü söyledi ya da *er çāwlandı*: adam ün sahibi oldu biçimindeki kullanımlara rıza gösterilmez. Ancak benzetme esasına göre bu kullanımlara müsaade edilir, bunları zikrettiğiniz takdirde kimse sizi kınamaz.

BAŞKA BİR BİÇİM

körpēlendi, kirpïlendi, bertülendi, burtalandı, bugralandı, tuzgulandı, qaḍgulandı, quḍgulandı, qurgulandı, talqalandı, bergelendi, bürgelendi, bilgelendi, tilkülendi, sirkelendi, tügmelendi, kesmelendi

BAŞI İLLETLİ

yaqrılandı, yuwgalandı, yuwqalandı, yagmalandı

Bu tür eylemler dörtyazaçlı adlardan türeterek biçimlendirilmiştir. Sözcüğün son yazacı atlandığı için sözcük söyleyişte beşyazaçlı olsa bile yazımda böyle değildir. *qōy yaqrılandı*: koyun şişmanladı, yağlandı ve *er yuwqalandı*: adam yaltaklandı örneklerinde olduğu gibi. **yaqrı**: içyağı sözcüğünden *ye* (*ī*) ve **yuwqa**: ince olan herhangi bir şey sözcüğünden de *elif* (*ā*) düşürülmüştür.

İşaret ettiğim anlamlar söz konusu olacak biçimde, diğer adlardan da eylemler türetebilirsiniz.

Altıyazaçlılar Bölümü

sarāguçlandı, bilēzüklendi...

Bu tür bir eylem dörtyazaçlı bir addan türetilerek yapılmıştır. Beşyazaçlı ya da altıyazaçlı bir addan yapılması da mümkündür ve böylesi eylemlerin türetilmesi, genel bir kural olarak, bütün **Türk** lehçelerinde görülen ve müsaade edilen bir durumdur. Örnekler,

er saqalduruqlandı: Adam **saqalduruq** [başlığının ipini] bağladı; *er alāçūlandı*: Adam **alāçu** [büyük çadır] kurdu; *er xumārūlandı*: Adama **xumāru** [miras] kaldı (bir dostundan ya da başka birinden); *er kerēkūlendi*: Adam **kerēkü** [çadır] kurdu ve içine girdi; *sūw sayramlandı*: Su **sayram**'laştı [bir parça çekildi, sığlaştı]; *urāgut qātūnlandı*: Kadın **Qātūn** gibi giyindi; *er qāgūnlandı*: Adam kavun sahibi oldu.

Bütün kurallar *Sâlim Kitabı*'nda anılmıştır ve orada bulunabilir.

ZEVÂTÜ'S-SELÂSE KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

ZEVÂTÜ'L-ERBA'A
(Dört Yazaca Sahip Sözcükler)
KİTABI

İkiyazaçlı Adlar Bölümü

be, bu, bę, bi, tü, to, -ça/-çe, çi, -çu/-çü, -sa, sa, sü, -sı: İyelik anlatan bir tamlamada ünlüyle biten adlara sonek olarak gelen bir ilgeç; eğer son yazaç ünsüzse bir *ı* (*ye* – *y*, *ī*) eklenmesi yeterlidir. Örneğin **ata**: baba sözcüğü ünlüyle biter; iyelik belirten bir sonek aldığında bu *anıg atāsı*: onun babası olur. **ana** sözcüğüne ek geldiğinde –ünlüyle bittiği için– *anıg anāsı*: onun annesi denir. *anıg atāyı* biçiminde, yani iki *ye*'yle (*ī*) kullanılamaz; çünkü bir sözcükte üç *līn* yazacı yan yana gelemez. Bu nedenle ortadaki yazaç, *sin*'le (*s*) yer değiştirir, böylece söyleyişte akışma gerçekleşir ve *līn* yazacı kaybolur.

Ünsüzle biten sözcüklere iyelik eki gelmesine örnek olarak şunlara bakılabilir; **ogul**: oğul, *anıg oglı*: onun oğlu – burada *s* yazacı kullanılmaz, *l* tamlamada *ı* eki alır. **at**: at, *anıg atı*: onun atı – *s*'ye gerek duyulmaz, *t*'ye ünlü eklenir.

Bütün lehçelerdeki bütün adlar için kural budur. Gelecek sonekin ünlüyle mi

Hasan Boy
TABRIZ

ünsüzle mi başlayacağı adın son yazacına göre belirlenir ve tamlama buna göre kurulur.

şa, -şu/-şü, şi, -gu, qa, -qa, qı, -qı, -ke, kü, la, -ma, ma, -mu/-mü...

Bazı *Oguzlar*, üçüncü kişi soru ekinde *Türklerden* ayrılır; *mîm*'i (*m*) *kesre*'li [Arapçada *ı* ya da *i* okutan im] okur ve *vav*'ı (*ū*), *ye* (*ī*) yaparlar.

ol bardı mı: O, gitti mi?

Bu ayrım yalnızca eylemlerde geçerlidir; adlara gelen ek konusunda *Türklerle* uzlaşırlar. Nitekim *bu at senig mü*: Bu at senin mi?; *bu ogul senig mū*: Bu çocuk senin mi? derler.

ne, nü

BAŞI İLLETLİ

va, ya, yu, yi

fa'al, fa'ul, fa'il Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
ortadaki kök-yazacı ünlü-alanlar

tapa, tapı, töpü, tüpi, subı, quba, qaba, küpe, kibe, biti, büte, botu, xutu, sata, şutı, qata, qayu (xayu), kütü, ketü, boçı, seçe, saçu, qoço, keçe, keçi, kęçe, keçe, neçe, tadu, tada, dede, qoḍı, böri, büri, turı, tura, töre, törü, teri, serü, qara, qarı, qarı, qurı qurı, qoru, naru, buzı, qazı, qozı, basa, basu, tusu, qası, tuşu, tişi, kişi, buga, tuga, çogı (çagı), qugu, sagu, tęwę, çawa, çowı, çıwı, qowı, baqa, baqu, buqa, taqı, toqu, saqa, soqu, qıqı, böke, beki, bügü, teke, tüge, tikü, cigi, tükü, tügi, tiki (tęgi), sekü, söke, kükü, bala, balu, bala, telü, talu, tolu, tolı, tili, çıla, sili, sulı, qola, qalı, küli, tamu, toma, çamı, suma, kemi, kümi, kęmi, meme, mamu, neme, tana, tanu, sunı, qanu, qanı, köni, küni, munu, dava, qova

fâ'il Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

līu, qāça, qōço, çūçu, qīçı, ōnu, mūnu, sūnu, qānı

[İKİ İLLETLİ]

līyu, ūhi

fa'âl Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

xıtāy, tagāy, çıgāy

fa'lâ Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

turna, qarvı

fa'lâl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

şanbūy, boxtāy, loxtāy, qunçūy, bugdāy, budgāy, çildēy, samdūy, qordāy, qumşūy, borgūy, çırgūy, çalgāy, qargūy (qırgūy), qargūy, mıngūy, çolqūy

Beşyazaçlılar Bölümü

tarıgçı, sorugçı, qorıgçı, qurunçı, boqursı

ALTIYAZAÇLILAR

çıpçırga, söglünçü, qamlançu, kizlençü, keslinçü

fa'ûlalî Faslı

çoqūbarı, qarāgunı

fa'allâl Faslı

turumtāy

RUBÂÎ ADLAR KİTABI'NIN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

taydı, tuydı, tıydı (tıḍtı), toydı (toḍtı), soydı, qaydı, quydı, qıydı, köydi

BAŞKA BİR BİÇİM

yaydı

BAŞKA BİR BİÇİM

bādı, tūdı, tḕdi, sādı, sūdı, sīdı, qādı

BAŞKA BİR BİÇİM

yūdı, yḕdi

Biz bu eylem türüne "sonu-illetli" [*zevâtü'l-erba'a* – dörde sahip] dedik,

çünkü birinci kişi dört yazaca sahiptir – *at bādım*: atı bağladım ve *qōy sādım*: koyun saydım. Bu, Arapçadaki, *da'avtû* ("seslendim") ve *gadavtû* ("sabah ayrıldım") ifadelerine benzer; her biri dört yazaca sahiptir ve iki biçim arasındaki bu benzerlik nedeniyle bu adla adlandırılmıştır.

fa'aldî veznindeki üçyazaçlılar Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
orta yazacı ünlü-alanlar
[ünlüyle başlayanlar]

opīdı, atādı, otādı, ötēdi, ütīdi, otādı, açīdı, arīdı, erūdi, irīdi, üzīdi, isīdi, aşādı, üşēdi, eşūdi, üşīdi, oqīdı, oqīdı (ogīdı), ögīdi, ęgēdi, igēdi, ülēdi, ulādı, ulīdı, ölīdi, anūdı, unādı, ęnēdi, sapīdı, subīdı, kepīdi, küpīdi, tatīdı, süçīdi, suçīdı, küçēdi, kiçīdi, bedūdi, bödīdi, uḍīdı, boḍūdı, qaḍūdı, yıḍīdı, tarādı, tarūdı, törūdi, tarīdı, tirēdi, sırīdı (sarīdı), sarūdı, qarīdı, qurīdı, qorīdı, kürēdi, kürīdi, bezēdi, tuzādı, qazīdı, quzīdı, qızūdı, qızādı, közēdi, küzēdi, sasıdı, küsēdi, başādı, boşūdı, taşūdı, tüşēdi, töşēdi, tişēdi, çişēdi, seşūdi, qaşīdı, köşīdi, kişēdi, sogīdı, toqīdı, saqīdı, suqīdı, sıqādı, qaqīdı, bekūdi, tükēdi, bęlēdi, bulādı, bilēdi, bęlēdi, tülēdi, tölēdi, tilēdi, çilēdi, sülēdi, qalīdı, kölīdi, qamādı, qomīdı, tanūdı, tünēdi, sınādı, qanādı, qınādı, qanıdı, münēdi, sanādı

BAŞKA BİR BİÇİM

bayūdı, tayādı

Üçyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Dörtyazaçlılar Bölümü

fa'laldî Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
orta kök-yazacı ünlü-almayanlar

borbādı, törpīdi, sıgtādı, törçīdi, tewçīdi, tınçīdı, qurçādı, qırçādı, qawçīdı, bagdādı, qondīdı, teprēdi, toprādı, taprīdı, seḍredi, bugrādı, tıgrādı, togrādı, tawrādı, tuwrādı, buqrādī, tikrēdi, çıgrūdı, çoqrādı, çıqrādı, çikrēdi, çalrādı, sewrēdi, sękrīdi, semrīdi, sanrīdı, tenrīdi, kewrēdi, kökrēdi, külrēdi, tepzēdi, sıgzādı, qopzḍādı, tepsēdi, bütsēdi, boxsādı, çapsādı, satsādı, sürsēdi, suwsādı, suwsıdı, qapsādı, qopsādı, körsēdim, kelsēdim (keligsēdim), qaqsıdı, tüwşedi, tewşēdi, çaxşādı, çıwşādı, suwşādı, qarşādı, qurşādı, qogşādı, qowşādı, kewşedi, tasgādı, satgādı, sıtgādı, badgādı, bulgādı, tolgādı, qargādı, qurgādı, qırgādı, qarwādı,

telgēdi, batlādı, butlādı, bitlēdi (bıtlādı), bozlādı, başlādı, baglādı, boglādı, boqlādı, beklēdi, bęglēdi, taplādı, tüplēdi, tatlādı, terlēdi, tazlādı, tuzlādı, tizlēdi, taşlādı, tuşlādı, tişlēdi, taglādı, tuglādı, tumlīdı, çarlādı, çoglādı, çuglādı, çıglādı, çawladı, çınlādı, saplādı, sarlādı, sırlādı, sözlēdi, sızlādı, suglıdı, sawlādı, suwlādı, samlādı, somlīdı, senlēdi, qarlādı, qurlādı, qırlādı, qaşlādı, quşlādı, qışlādı, qınlādı, kötlēdi, keḏlēdi, kezlēdi, közlēdi, kizlēdi, keslēdi, köklēdi, küglēdi, kemlēdi, münlēdi, bulnādı, tögnēdi, çignēdi, sögnēdi, qatnādı, qasnādı, qalnūdı, qulnādı, kişnēdi

BAŞI İLLETLİ

yastādı, yunçīdı...

tançadı sözcüğünün kök-biçimi *tançgādı*'dır; dörtlüğün uyak düzeni bunu gerektirdiği için *gayn* (*g*) düşürülmüştür. **Oguz** ve **Qıfçāq** lehçelerinde böylesi bir atlamaya izin verilir, çünkü onlar adlarda ve eylemlerde ortadaki *gayn*'ı (*g*) düşürürler.

yawrīdı, yęsēdi, yapsādı, yatsādı, yętsēdi, yaḏsādı, yoḏsādı, yarsīdı, yazsādı, yaşsādı, yagsādı, yagsīdı, yuwsādı, yowsādı (yöwsēdi), yıqsādı, yüksēdi, yumşādı, yalgādı, yalwādı, yörgēdi, yıplādı, yatlādı, yıplādı (yiplēdi), yıḏlādı, yarlādı, yırlādı, yaşlādı, yaglādı, yoglādı, yıglādı, yüklēdi, yiklēdi, yamlādı, yimlēdi, yaşnādı, yęlnēdi

EKSİKLİ

boybādı, saypādı, sayrādı, yaylādı

Kural. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri dört ünsüzden müteşekkildir ve bu nedenle biz onlara dörtyazaçlı dedik – *et togra*: eti doğra; *ewke ugra*: eve uğra. Söyleyen eğer isterse *togrāgıl*, *ugrāgıl* da diyebilir.

Üçüncü kişi için buyrum kipi biçimi *togrāsūn*: doğrasın, *ugrāsūn*: uğrasın biçimindedir.

Olumsuz buyrum için buyrum kipi biçimindeki gövdeye *mîm* ve *elif* eklenir [*-ma*] – *ugrāma*: uğrama; *togrāma*: doğrama. Üçüncü kişi için yasaklayıcı ise *ugrāmāsūn*: uğramasın, *togrāṃāsūn*: doğramasın biçimindedir.

Eylemin gelecek zamanda icra edileceğini (*seyfe yef'alu*) ifade etmek için buyrum kipi biçimindeki gövdeye *işba*"lı ya da *gayn*'lı sözcüklerde *gayn elif ye* ve *kef*'li ya da *rikkat*'in söz konusu olduğu sözcüklerde *gayn* yerine *kef* gelecek biçimde aynı ek eklenir – *men et togrāgāy men*: ben eti doğrayacağım; *men aŋgar ugrāgāy men*: ben ona uğrayacağım. Bu fasıldaki ve diğerlerindeki bütün eylemler için bu kural geçerlidir.

Bunun izahı şudur, Arapçanın lehçelerinde çeşitli anlamlar önekler vasıtasıyla verilir; bitmemişlik önekleri, soru öneki [*e-*], gelecek zaman *sin*'i [*se-*], kesme *elif*'leri, bağlaç niteliğindeki [*atıf*] *vav*'lar ve benzerleri.

Ancak Türkçenin lehçelerinde, gövdeler sabit kalır ve daha önce tetkik edildiği gibi [bkz. syf. 15, 55-56] sonlarına sonekler eklenir. Etken ortaçlar için de aynı durum geçerlidir. Arapçadaki ortaç imi bir *iç-ek*'tir: *gâfir* ("bağışlamak"), *gaffâr* ("sık sık bağışlamak"), *gafûr* ("sık sık bağışlamak"). Ancak bu dilde [Türçede] bu imler, izah edeceğimiz gibi, sözcüğün sonuna eklenir.

Geniş zamanın olumsuzunda, olumsuzluk ekinden sonra bir *sin* eklenir – *ol et tograмās*: o, et doğramaz; *ol sanĝa ugrāmās*: o, sana uğramaz.

[Üçüncü kişi için] olumsuzun yasaklayıcısı *ol et tograмāsūn*: o, eti doğramasın, *ol anĝār ugrāmāsūn*: o, ona uğramasın ifadelerinde olduğu biçimedir.

Çoğul biçime gelince; buna ilişkin kural daha önce beyan edildi, ki **Qıfçāq** ve **Oguz** lehçesindeki usule göre buyrum kipi biçimindeki tekil gövdeye genizsel *kef* [nĝ] eklenmesine ilişkindi – *et tograńĝ*: eti doğrayın; *ewke ograńĝ*: eve uğrayın. Bu değişmez bir kuraldır; ancak *Türkler* genizsel *kef*'i saygı duyulan ya da yaşlı birini anlatırken ikinci tekil kişi için kullanır; bu nedenle bir topluluktan bahsederken *tograńĝlār*, *ugrāńĝlār* biçimindeki kullanımlara müsaade edilir. Bu anlam için kullanılmasa, *Türkler* çoğul anlam veren bu iki soneki yan yana getirmezlerdi, zira bu iki ek birbirinin yerini tutmaktadır. *Oguzlar* ve *Qıfçāqlar* kurala uygun olan ilk usulü uygular.

Bu fasıldaki *sâlim* ortaç *et togragūçı*: et doğrayıcı (et doğrayan kimse), *ewke ugrāgūçı*: eve uğrayıcı (eve uğrayan kimse) ifadelerinde geçtiği biçimdedir. *Oguz* ve *Qıfçāq* lehçelerinde, onlarla ilişkili olan göçebe halklarda ve *Suvārlarda tograдāçı*, *ugrādāçı* denir. Bu kural daha önce irdelenmiştir [bkz. syf. 60-61].

Eylemin sürekliliğini (devam ettiğini) ifade eden ortaç *togragān*: çoğunlukla doğrayan kimse, *ugrāgān*: sık sık uğrayan kimse ifadelerinde kullanıldığı biçimdedir. Bütün eylemler bu kurala sadık kalır.

Birinin eylemi icra etmek arzusunda olduğunu ifade eden ortaç ise şu biçimde yapılır. *işbā'* akıcılarına ya da *gayn*'a sahip sözcüklere *gayn* veya bunun zıttı durumda [yani damaksıl] *kef*, *sin* ve *kaf* ya da *kef*'le birlikte eklenir [*-gsaq*, *-gsek*] – *ol et togragsāq ol*: o, et doğramak istiyor; *ol tevĕke yük yüklegsĕk ol*: o, deveyi yüklemek istiyor. Ancak bu biçim sonu-illetlilerden oluşan bu kısımda, diğer kısımlarda olduğu kadar sıklıkla kullanılmaz.

Birinin eylemi icra etmek üzere olduğunu ya da icra etmeye niyetlendiği, ama henüz başaramadığını ifade eden ortaç *ol et tograglı ol*: o et doğrama niyetindedir ve bunu gerçekleştirmek üzeredir, *ol sanĝa ugraglı ol*: o sana uğrama niyetindedir ve bunu gerçekleştirmek üzeredir ifadelerinde geçtiği biçimdedir. Geriye kalan eylemler bu

kuralı takip eder.

Birinin eylemi icra etmesi gerektiğini ifade eden ortaç *ol et tograguluq erdi*: o, eti doğramalıydı, *ol sanĝa ugrāguluq erdi*: o, sana uğramalıydı ifadelerinde geçtiği biçimdedir.

Oguz ve **Qıfçāq** lehçelerinde *sin*, *lâm*'ın yerine kullanılır – *ol et togragsaq erdi*: o, eti doğramalıydı, *ol sanĝa ugrāgsaq erdi*.

[Söz konusu kavimlerde] çoğunluk *Türklerin* kuralı uyarınca söyler.

Bu ortaçların olumsuzları buyrum kipi biçimindeki gövdeye *mîm* eklenerek yapılır: *ol er et tograмadaçı turūr*: bu adam et doğramıyor; *ol yük yüklemedeçi turūr*: o, yük yükleyen değildir. Geriye kalan eylemler bu kuralı takip eder. Başka bir lehçede *tograмaglı ol*, *yüklemegli ol* denir – *işbā'* yazaçlarına sahip buyrum kipi biçimindeki gövdeye *lâm* ve *ye*'yle birlikte *mîm* ve *gayn* ya da zıttı durumda [*gayn*'ın yerine] *kef* eklenir.

Edilgen ortaç *tograмış et*: doğranmış et, *ırgamış yıgāç*: silkelenmiş ağaç biçimindedir. Bu, *sâlim* eylemler için geçerli olan kuralı takip eder.

Eylemlik: bu bölümdeki bütün eylem kısımlarının anlatımı içinde bundan bahsetmiştik. Burada yalnızca tamlama durumunda eylemlik haline gelen [kurulmuş] iki eylemliği anacağız: gövdeye *kef* ya da *gayn* eklenir – *anıg et togragı kör*: onun et doğramasını gör; *anıg ugrāgı kör*: onun uğramasını gör. Bu eylemlikler adların yerini alır ve sıklıkla görülür; bu nedenle onları gösterdim.

Zaman, mekân ve araç adları tek bir usulle meydana getirilir – *bu et togragu*: bu, doğranacak et; *bu togragu ugur ol*: bu doğranacak zamandır; *bu togragu yĕr ol*: bu, doğranacak yerdir. Ve "doğramaya yarayan araç"a *togragu nēnĝ* denir. Olumsuz kullanımı *bu togragu ugur ermes*: bu doğranacak zaman değil ifadesinde olduğu biçimdedir. Diğer adların olumsuzları bu kural uyarınca oluşturulabilir.

Biliniz ki geçmiş zaman, geniş zaman ve eylemlik biçimlerini zikrediyorum, çünkü geçmiş zaman biçimi orta yazacın ünlü-almasıyla geniş zamandan farklılaşabilir ve bazen de onunla benzerdir; bu durum kuralla bilinemez: *yĕr qurgādı*: yer kurudu, *qurgār*, *qurgāmāq* – geçmiş zaman, geniş zaman ve eylemlik biçimleriyle uyuşur. *ya qurdı*: yayı kurdu (gerdi), *qurār*, *qurmāq* – burada uyuşmaz. Bu farklılığın nedeni az önce izah edilmişti.

Bu faslın bir dizi veçhesi vardır.

Bunlardan biri, edenin adı anılan nesneyle ilişkili olan bir eylemi icra ettiği anlamını taşıyan eylemin ikiyazaçlı ya da eksikli bir üçyazaçlı addan meydana gelmesidir – *er oq kezlēdi*: adam okunun çentiğini düzeltti; kökü "çentik; gez" anlamına gelen **kez** sözcüğüdür ve buna onu eylem haline getiren *-lēdi* soneki eklenmiştir. *er tawār kizlēdi*: adam mallarını [başka bir şeyi de olabilir] sakladı, kökü **kiz**'dir ["sandık, heybe"]. Eksikli: *bulıt qarlādı*: bulut kar getirdi; *qoguş yaglādı*: deriyi yağladı – kökler

qār: kar ve **yāg**: yağ'dır; sadeleştirme amacıyla *huruf-i illet* (*elif*) atılmıştır.

Ad *sâlim* bir üçyazaçlıysa *elif* kâfi gelir ve bunu *lâm*'la bir araya getirmeye gerek yoktur – **yaşın**, "şimşek" anlamına gelir, *yaşın yaşnadı*: şimşek çaktı; *qısrāq qulnādı*: kısrak yavruladı [bkz. **qulun**]; *qısraq yẹlnēdi*: kısrak doğum yaptığı için memesi şişti [bkz. **yẹlin**]. Ad *sâlim* olduğundan, bunu bir eylem yapmak için *lâm*'sız bir *elif* yeterli olmuştur.

Sâlim dörtyazaçlı adlar da bu fasıla eklenebilir. Onu üçyazaçlı yapacak biçimde son yazaç düşmüştür, daha sonra, *elif*'le birleştirildiğinde, [yine] dörtyazaçlı haline gelir – **yumşāq**: yumuşak bir şey, **yumşādı**: yumuşadı; *ol aŋgar sōz yastādı*: o, bana sözle bir şeyler ima etti (aynı zamanda "minder yaslamak" anlamına da gelir), kökü **yastuq**'tur ["minder"]; *sūw bulgādı*: su bulandı, çamurlandı, kökü **bulgāyuq**'tur ["bulanık, çamurlu su"]. Onları eylem haline getiren *elif* lehine bu adlardan *kaf* atılmıştır. Ya da bu adlar çeşitli soneklerin eklenmesi suretiyle eylemlerden türetilmiştir (*ma'hûd*); kanımca bu daha doğrudur, zira adlar eylemlerden türemektedir – **suḍtı**: tükürdü, **suḍuq**: tükürük; *siḍti* [**sīḍti**]: işedi, *siḍük* [**sidük**]: sidik; *et bışdı*: et pişirildi, *bışıg et*: pişmiş et. denir. Bu Arapça ve Türkçeye özgü bir yetkinliktir, başka dillerde bulunmaz.

Bir diğer veçhe eylemlerin andığım bu anlamlardan hiçbirini taşımayan ve yalnızca kendine dayanan bir kök ulamı olmasıdır – *er yıgāç ırgādı*: adam ağacı silkeledi, salladı; *er yıglādı*: adam ağladı; *er īşqa ugrādı*: adam işe uğradı, gitti.

Eylemin, Arapçadaki *mufâ'ale* vezni gibi iki ya da daha çok kişi tarafından müşterek icra edildiğini ifade etmenin yolu, sondaki *huruf-i illet*'i [*elif*, *vav*, *ye* yazaçlarından herhangi biri] atmak ve onun yerine *sin* koymaktır – *ol menig birle yıgāç ırgaşdı*: o, yardım etme ya da yarışma amacıyla, benimle birlikte ağacı silkeledi; *kişi barça yıglaşdı*: halk hep birlikte ağlaştı. Hepsi bu kural uyarınca oluşturulur.

Edenin bir eylemi gerçekte yapmamasına karşın, yapıyormuş gibi görünmesini ifade etmek için *huruf-i illet* [*elif*, *vav*, *ye* yazaçlarından herhangi biri] yine atılır ve yerine *sin* ve *nun*'la birleşmiş bir biçimde *mîm* getirilir – *ol saŋga ugramsındı*: o, gerçekte uğramamasına karşın, sana uğruyormuş gibi göründü; *ol yük yüklemsindi*: o, gerçekte taşımamasına karşın, yük taşıyormuş gibi göründü.

Bunların dışındaki kurallar *Sâlim Kitabı*'nda verilmiştir ve ona başvurulabilir. Bütün lehçeler bu kuralları takip eder ve Allah'ın izniyle tezat teşkil etmezler.

fa'âlâdî, *fa'ûlâdî*, *fa'îlâdî* Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

tapālādı, töpūlēdi, subīlādı, çatīlādı, satūlādı, saçūlādı, qaçālādı, qıçīlādı, qarālādı, qarīlādı, qarālādı, qarīlādı, çogīlādı, çagīlādı (jagīlādı, şagīlādı), sagūlādı, çıwīlādı, toqūlādı, toqīlādı, tikūlēdi, tikīlēdi (tęgīlēdi), talūlādı,

tümīlēdi, tamūlādı

BAŞI İLLETLİ

yopīlādı, yasīlādı, yagīlādı

EKSİKLİ

ayālādı, uyālādı, küyēlēdi

Bu fasılın kuralı, bir önceki fasılda izah ettiğimiz gibidir.

Bu fasıl bir dizi veçhe çerçevesinde şekillenir.

1. Sonu-illetli dörtyazaçlı bir ada, edenin söz konusu ada ilişkin bir eylemi icra ettiği anlamını verecek biçimde *-lādı* eklenmiştir – *er tōn qarālādı*: adam giysiyi karaladı; *yēr qarīlādı*: yeri arşın cinsinden ölçtü.

2. Birinin, kişiyi adı geçen şeyle ilişkilendirdiği ya da bağlantılandırdığı anlamıyla adlara *-lādı* eklenmiştir – *ol erig aqīlādı*: o, adamı cömert gördü; *ol anı qarīlādı*: o onu yaşlı saydı.

3. Andığım anlamların hiçbirini ifade etmeyen, yalnızca kendine dayanan eylemler mevcuttur – *ol anı qıçīlādı*: o, onu gıdıkladı; *eşyēk tümīlēdi* [eşek tırıs tırıs gitti].

Dörtyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Beşyazaçlılar Bölümü

fa'al'âdî Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

tübütlēdi, kiritlēdi, çanaçlādı, qulaçlādı, qılıçlādı, qamıçlādı, bagırlādı, çagırlādı, çıgırlādı, sıgırlādı, bögürlēdi, taraslādı, taruslādı, qurutsādı, bagırsādı, keḏürsēdi, tatıgsādı, satıgsādı, barıgsādı, turugsādı, qurugsīdı, balıqsādı, biligsēdi, bẹrigsēdi, körügsēdi, kirigsēdi, keligsēdi, bagışlādı, tawışlādı, soruşlādı, qaḏışlādı, qarışlādı, bışıglādı, satıglādı, sarıglādı, qıḏıglādı, qurıglādı, qasıglādı, butıqlādı, tutuqlādı, başaqlādı, turuqlādı, çıpıqlādı, çaruqlādı, qapaqlādı, quçaqlādı, qaraqlādı, qaşuqlādı, qulaqlādı, qumuqlādı, qonuqlādı, biçeklēdi, bẹdüklēdi, bẹleglēdi, tezeklēdi, tajiklēdi, teşüklēdi, çöreklēdi, kereklēdi, körüklēdi, köçüklēdi, kiçiglēdi, turumlādı, tarımlādı, bütünlēdi, burunlādı, tabanlādı, sabanlāḏı

BAŞI İLLETLİ

yagırlādı, yawuzlādı, yazuqlādı, yitüklēdi, yarımlādı, yẹlimlēdi, yarınlādı

Kural. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri beş yazacı sahiptir – *meni agırla*: beni onurlandır; *manĝa at bagışla*: bana at bağışla.

Olumsuz buyrum, olumsuz geniş zaman (yasaklama), ikinci kişi, etken ortaçlar ve bunların sıfat biçimleri, edilgen ortaç, zaman, mekân ve araç adlarına gelince; bunlar daha önceki bölümlerdeki kurallar uyarınca düzenli bir biçimde meydana getirilir.

Bu fasıldaki eylemlere gerçek bir edilgenlik anlamı verilmek istenirse, iki *lâm* ortaya çıkacak biçimde buyrum kipi biçimindeki gövdeye bir *lâm* eklenir – *er agırlaldı*: adam onurlandırıldı; *at bagışlaldı*: at bağışlandı. *lâm* yerine *nun* kullanılmasına da müsaade edilir – *at bagışlandı*: at bağışlandı; *er agırlandı*: adam onurlandırıldı. Ancak ilk biçim daha çok kullanılır.

Bir eylemin iki kişi tarafından ortaklaşa icra edildiği anlamının *şın* ekleyerek ifade edildiğini öğrenmiştiniz; bu, kural uyarıncadır.

Bu faslın altı veçhesi vardır.

1. *Sâlim* üçyazaçlı bir addan meydana getirilmiştir – *qapug kiritlēdi*: kapıyı kilitledi, kökü **kirit**: anahtar'dır ve bunu eylem yapacak biçimde *-lēdi* eklenmiştir; *ol anı qasıglādı*: o, onun çenesine vurdu (yumruk attı), kökü **qasıg**: çene'dir ve bunu eylem yapacak biçimde *-lādı* eklenmiştir. İçerdiği tüm anlamlarla beraber bu fasılda bu biçim yoğundur.

2. Bir adamın ya da bir başkasını adı geçen zümreye bağlı saymak anlamına sahiptir – *ol anı oguzlādı*: o, onu **Oguz** olarak düşündü ve onlardan saydı; *ol anı çigillēdi*: o, onu **Çigil** olarak düşündü ve onlarla ilişkilendirdi. Bir adamın ilişkilendirildiği ya da benzetildiği her şeyi anlatmak için bu çerçeve kullanılır – *ol anı saranlādı*: o, onu cimri saydı. Bu Arapçadaki "onu zulüm ve ahlaksızlıkla ilişkilendirdi" anlamına gelen *zalemtehu* ve *fesseqtehu* ifadelerine benzer.

3. Zikredilen sözcükle belirtilen organa vurulması anlamına sahiptir – *ol anı qarınlādı*: o, onun karnına vurdu; *ol anı bögürlēdi*: o, onun böğrüne vurdu.

Bu yarıştaki iki atın birbirine ayak uydurduğu gibi Arapçaya ayak uyduran Türkçe için bir yetkinliktir; zira [oldukça yetkin bir dile sahip] Araplar da adlardan eylem yapabilir – *fehhaḍehu* ("onun uyluğuna [*faḥḍ*] vurdu"); *ra''asehu* ("onun başına [*re's*] vurdu"); *mesâne*: sidik torbası'ndan türetilen *messenahu*; *cild*: deri'den türetilen *celledehu* ve oldukça iyi bilinen benzerleri. *Türkler* de bunu yapar. **töşlēdi**: onun göğsüne [döşüne] vurdu denir – **tŏş**, "göğüs" anlamına gelir. Bu anlamı taşıyacak biçimde eylemler adlardan türetilir ve tüm lehçelerde kullanılır.

4. Edenin, nesnenin üzerinde eylemi adı anılan aracı kullanarak icra ettiği anlamına sahiptir – *ol anı qılıçlādı*: o, ona kılıçla vurdu; *ol atıg çıpıqladı*: o, ata yaş bir dalla vurdu.

5. Anılan şeyin kendi cinsinden olan şeylerin arasından ayrılması anlamına sa-

hiptir – *bāmuq uruglādı*: pamuğu tohumundan ayırdı; *talūlādı nēñgni*: o, benzerleri arasından bir şeyi seçti.

6. Bu anlamlardan hiçbirine sahip olmayan bir kök-ulamdır – *ol manĝa at bagışlādı*: o, bana at bağışladı, *teñgri meni agırlādı*: Cenab-ı Hak beni onurlandırdı.

Biliniz ki kural buna müsaade etse bile her addan eylem türetilmez. Örneğin **qusıq**: fındık anlamına gelir, bu sözcüğü **qaşuq**: kaşık kökünden **qaşuqlādı**: bir şeyi kaşıkladı eyleminin yapılması gibi *qusıqlādı* şeklinde eylem biçimine getiremezsiniz. *ol meni qonuqladı*: o, beni konuğu olarak ağırladı ifadesi kullanılabilirken, *at qonaqlādı*: at çavdarladı (çavdar yedi) ifadesi kullanılamaz – **qonaq**: çavdar ve **qonuq**: konuk köklerinin her ikisi de üçyazaçlı olsa da birinden eylem oluşturulmasına müsaade edilirken, diğerine edilmez. Ancak, kural uyarınca hareket eden bir kimse bu türden eylemler türetir ve onları konuşmada kullanırsa, onun bu tavrına ben icazet veririm, zira onun kaideleri takip etmesine mâni olunamaz ve hata yaptığı söylenemez; bunu yapmaya hakkı vardır.

Bu fasıl ile *nun* faslı arasındaki fark beyan ettiğimiz gibidir; *nun* faslı eylemin edeni bağlamında geçişsiz ve kendinden önce gelenden bağımsız olmasını gerektirirken, bu fasıldaki eylemler edeni ya da bir başkası bağlamında geçişli olmalıdır – *er etüklendi*: adam çizme sahibi oldu; *yıgāç erüklendi*: ağaç şeftali verdi. Bu ulam ise Arapçadaki *infi'āl* veznine tekabül eder. *-lādı* sonekinin eklenmesi anlamına gelen *lâm* ulamı *tef'îl* veznine tekabül eder ve her zaman geçişlidir – *ol ōt körüklēdi*: o, ateşi körükledi; *ol qapug kiritlēdi*: o, kapıyı kilitledi. Birinin, adı anılan şeye sahip olduğunu ifade etmek gerekirse, kuralın da işaret ettiği gibi, *nun*'lu biçim adlardan bu anlamı taşıyan eylemler meydana getirilmesine izin verir.

Adılsı bir sonek eşlik ettiğinde eylemlerden *lîn* yazaçları atılabilir – *men uḏıqladım*: ben uyukladım; *sen uḏıqladıñĝ*: sen uyukladın; *uḏıqladı*: o uyukladı. Geriye kalan eylemler bu kural uyarınca biçimlendirilir; Allah'ın izniyle bu izah edilecektir.

Ünsüz kümesine sahip eylemler meydana getiren sonu-illetli ulamında sonek olarak gelen bir ünsüz (*harf*; *yazaç*) yoktur, çünkü bu ulamdaki sözcüklerin sonu [halihazırda] sonek olarak gelmiş bir ünsüzdür ve bir ünsüz kümesi ancak akıcı ünsüzlerle bağlantılı olarak görülür; dolayısıyla böylesi bir soneke burada rastlanmaz. "Adam tembeldi" anlamına gelecek biçimde *(er) ermegūrdi* denebilir – *ermegūrēr*, *ermegūrmēk*. Bununla birlikte *vav* (ū) atılabilir ve *ermegürdi* denir; böylece ünsüz kümesi ortadan kaybolur. Bunu iyice öğrenin!

fa'la'lâ'dî veznindeki beşyazaçlılar Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tawgāçlādı, **surquçlādı**, **qalbuzlādı**, **qırtışlādı**, **bogmaqlādı**, **tamgaqlādı**,

qarluqlādı, qıfçāqlādı, qoltuqlādı

BAŞKA BİR BİÇİM

körpēlēdi, burtālādı, qıftūlādı, kęrtūlēdi, tançūlādı, qamçīlādı, bögdēlēdi, sagrīlādı, tamgālādı, sürgīlēdi, sirkēlēdi, qarmālādı

Bu bölümün kuralı diğerleriyle aynıdır ve bunlarla kıyaslanarak biçimlendirilebilir.

ZEVÂTÜ'L-ERBA'A KİTABI'NIN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

GUNNE (Genizsil Sözcükler) KİTABI

İkiyazaçlı Adlar Bölümü

Mahmûd der ki, genizsil sözcüklerin iki tür olduğunu biliniz; *cim*'li olanlar [*-nç*] ve *kef*'li olanlar [*ng – ŋ*]. Bu iki türün her biri ikincil bir ayrımla da, sözcüğün ortasında mı sonunda mı olduklarına göre [yani genizsil unsurun ortaya çıktığı yere göre] tanımlanabilir. [Kitabın içerik düzeninden doğan] gereklilikler dahilinde bunlardan söz edeceğiz.

böŋ, baŋ, teŋ, taŋ, taŋ toŋ, toŋ, taŋ, tiŋ, çaŋ, çoŋ, çıŋ, daŋ doŋ, saŋ, soŋ, siŋ, qaŋ, qoŋ, küŋ, kęŋ, meŋ, muŋ, miŋ, neŋ

BAŞI İLLETLİ

yaŋ, yuŋ, yęŋ, yiŋ

İkiyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

{Üçyazaçlılar Bölümü}

fa'al, fa'ul, fa'il Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

taŋgut, kiŋgüt, siŋgüt, tüŋgür, seŋgir, siŋgir, qoŋgur, qıŋgır, muŋgar, mıŋgar, teŋgiz, toŋguz, qoŋguz, köŋgüz, meŋgiz, müŋgüz, kęŋgeş, süŋgüş, kęŋgeş, maŋgıg, taŋguq, sıŋguq, taŋgıl, çıŋgıl, siŋgil, köŋgül

KATMERLENMİŞ

teŋgig, seŋgek, siŋgek, süŋgük

SONU İLLETLİ

tuñgu, toñga, süñgü, sañga, siñgi

İKİ İLLETLİ

yañga, yañgı, yuñgu

SONU *GUNNE*'Lİ

şabıñg, sidiñg, qaḍıñg, qaşañg, buruñg, bürüñg, teriñg, tiriñg, çiriñg, körüñg, biziñg, tegiñg, beliñg, buluñg, tuluñg, çalañg, çalıñg, xulıñg, qalıñg, kölüñg

BAŞI İLLETLİ

yapañg, yatañg, yadıñg, yüşeñg, yalıñg, yẹliñg

cim'li Genizsil

birinç, körünç, bezenç, sewinç, saqınç, qılınç, külünç,

BAŞI İLLETLİ

yawınç, yükünç

SONU İLLETLİ

tutunçu, sarınçı, qarınça

BAŞI İLLETLİ

yorınça

fa'âl Faslı

sıñgār, muñgār, mıñgār, tañgān, sañgān

BAŞI İLLETLİ

yoñgāg, yañgāq, yañgān

fa'lâ Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

teñgri, toñgra, öñgre, töñgre, tuñgşu, çañgşu, çañgşı, meñggü, çañglı mañglı, qañglı, salıñgu, şuñgla, qalıñgu, közñgü

BAŞI İLLETLİ

yañgqu, yalıñgu, yinçge, yeñgge

fa'âlû Faslı

tayāñgu

BAŞI İLLETLİ

yañgīla

Üçyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Dörtyazaçlılar Bölümü

fa'lal, *fan'al* Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

teñggüç, señggeç, suñgqur, qoçñgār, qañgdaş, muñglug, tañgsuq, tırñgaq, qırñgāq, qazñguq, çıñgraq, qañgrıq, qañgsıq, qalñguq, tüñglük, çeñglik, köñglek, deñggēl

BAŞI İLLETLİ

yeñggeç, yalñgūs, yañgraq, yañgşaq, yalñguq, yañgluq

GUNNE [SONDA]

tapçañg, çalpañg, çıwşāñg, çawşāñg, kewşeñg, suwlāñg, qalqañg

EKSİKLİ

taylañg

ain'Lİ

qazganç, qorqunç, tezginç

BAŞI İLLETLİ

yörgenç

fa'lalu Faslı

qoñgragu, señgregü

BAŞI İLLETLİ

yiñgdegü

fa'anlâl veznindeki beşyazaçlılar Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

sıñgarsuq, müñgüzgēk

SONU *GUNNE*'Lİ

qarañgqu, qazıñgqu

BAŞI İLLETLİ

yaŋılgān

BAŞKA BİR BİÇİM

teŋlegüç, teŋlegün, teŋrikēn

ALTIYAZAÇLILAR

yaŋalduruq

Ünlü-almayan iki ünsüzün birleşmesi bu kitapta gösterilmedi, çünkü genizsillik tıpkı ünlü-almayan iki ünsüzün birleşmesi gibi ağır bir durumdur. Dolayısıyla konuşmada her ikisini de birlikte söylemek imkânsızdır. Bu nedenle genizsiller, söyleyişi kolaylaştırmak amacıyla akıcılarla birlikte kullanılır. Her iki kullanımında bir arada olduğu yalnızca bir nadir sözcük vardır: *sözŋri kişi* ifadesi kullanılır ve bu "heyecanlı bir biçimde saçma sapan konuşan kimse" anlamına gelir; ancak bu sözcükte bile akıcılardan olan *re* (*r*) vardır ve onun varlığı söyleyişi kolaylaştırır. Bunu biliniz.

GENİZSİL ADLAR BÖLÜMLERİNİN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

teŋdi, taŋdı, toŋdı, siŋdi, süŋdi, möŋdi

BAŞI İLLETLİ

yeŋdi

faʿaldî veznindeki üçyazaçlılar Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

teŋgürdi, siŋgürdi, qoŋgurdı, kẹŋgürdi, taŋgızdı, teŋgeşdi, töŋgüşdi, tüŋgüşdi, siŋgişdi, süŋgüşdi, kẹŋgeşdi, oŋguqtı, muŋguqtı, oŋguldı, üŋgüldi, taŋgıldı, tüŋgüldü, taŋgındı

KATMERLENMİŞ

töŋgütti, teŋgitti, kẹŋgitti

SONU İLLETLİ

kẹ̈ŋgedi, kẹ̈ŋgüdi

İKİ İLLETLİ

yoŋgādı

fa'laldî veznindeki dörtyazaçlılar Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

teŋgtürdi, töŋgderdi, siŋgdürdi, süŋgdürdi, muŋgqardı, teŋggerdi, teŋgleşdi, tıŋglaşdı, taŋglaşdı, meŋgdeşdi

BAŞKA BİR BİÇİM

müŋgeşdi, keŋgrendi, kẹ̈ŋgründi, teŋgleşdi

BAŞI İLLETLİ

yẹŋgşürdi, yaŋgqurdı

fa'lâdî Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

soŋgdādı, meŋgdēdi, çıŋgradı, soŋgrādı, qoŋgrādı, maŋgrādı, münrēdi, meŋgzēdi, taŋglādı, teŋglēdi, tıŋglādı, saŋglādı

BAŞI İLLETLİ

yaŋgrādı, yuŋglādı

fa'îlâdî Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

toŋgīlādı, çaŋgīlādı, süŋgülēdi, sıŋgīlādı (siŋgïlēdi), toŋgālādı, meŋgïlēdi

BAŞI İLLETLİ

yaŋgīlādı

BAŞKA BİR BİÇİM

yaşāŋgurdı

BEŞYAZAÇLILAR

tüŋgürlendi, siŋgirlendi, meŋgizlendi, müŋgüzlendi, süŋgüklendi, köŋgüllendi, siŋgillendi

SONU İLLETLİ

tüŋgürlēdi, sıŋgarlādı, siŋgirlēdi, keŋgirsïdi, beliŋglēdi, tuluŋglādı

BEŞYAZAÇLILAR

sarŋūlādı, salŋūlādı, qalnūlādı

SONU İLLETLİ

yaŋqūlādı, yalŋūlādı, yinçgēlēdi

KATMERLENMİŞ DÖRTYAZAÇLILAR

terŋüklendi, köŋgleklendi

GUNNE KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

CE'M BEYNE'S-SÂKİNEYN
(Ünsüz Kümeleri)
KİTABI

[Başı-ünlülü ve sâlim] Adlar Bölümü

ildrük, örtmēn, örtgūn, arslān, oldrum, türkmēn

BAŞKA BİR BİÇİM

sandruş, borsmuq, qıldruq, qorqlıq, törtgil, barsgān, burslān, qırqlım

ALTIYAZAÇLILAR

ẹkirçgūn, kögürçgūn

EYLEMLER

alqtı

Ünlü-almayan iki ünsüzün bir araya gelmesinin [yani bir ünsüz kümesinin] ender rastlanan bir durum olduğunu biliniz; çünkü böylesi bir terkip üç akıcı ünsüzden *–re* (*r*), *lâm* (*l*), *nun* (*n*)– birini içermelidir. Bu, adlar ve eylemler için temel bir kuraldır. Söz konusu yazaçlardan biriyle, sözcüğü ağırlığından kurtaran ve iki (birleşmiş) yazacın tek yazaçmış gibi okunmasını sağlayan bu bağlantı kurulmadan yapılan hiç bir ünsüz kümesi makul değildir. Bu nedenle şairin bu kümeleri sanki tek ünsüzmüş gibi kullanmasına müsaade edilir.

ürkti, irkti, sürçdi, sançdı, kürsdi, sarqdı, qorqdı, qırqdı, silkdi

DÖRTYAZAÇLILAR

andgardı, köndgerdi, kẹrtgündi

Bu kısımdaki eylemlerin buyrum kipi biçimleri beş yazaçtan oluşmaktadır – *yıgaç köndger*: tahta parçasını düzelt; *teŋrïke kęrtgün*: Allah'a inan.

Ünsüz kümelerine sahip olan bu eylemleri geçişli hale getirmek için gövdeye *te* uzatması eklenir – *ol nēŋ berkletti*: o, bir şeyin korunmasını, muhafaza edilmesini emretti; *ol yıgāç köndgertti*: o tahta parçasının düzeltilmesini emretti.

Geçişli yapmaya yarayan şu sonekler bu fasılda kullanılmaz: *barturdı*: vardırdı (gitmesine neden oldu) sözcüğünde olduğu gibi *te* ve *re*; *ol anı toḏgurdı*: o, onu doyurdu sözcüğünde olduğu gibi *gayn* ve *re*; *teŋri ölüg tirgürdi*: Allah ölüyü diriltti ifadesindeki gibi *kef* ve *re*.

KATMERLENMİŞ

tirsgēk

Katmerlenmiş adlar arasında yalnızca biri ünlü-almayan ikinci kök-yazaca sahiptir; bu sözcük **mekkeh**'tir. Bu, Çinden getirilen bir mürekkebe verilen addır, **Türk** kitapları bu mürekkeple yazılır. *kef* (*k*) katmerlenmiş, *ha* (*h*) özgün sözcükteki [*mekke* (?)] *elif*'le (*a*) yer değiştirmiştir.

Bununla birlikte uzatmalı herhangi bir sözcük yoktur.

EYLEMLER

arttı, örtti, ertti, bertti, türtti, çertti, sürtti, kertti

Bu kısımdaki eylemlerin buyrum kipi biçimleri üç yazaca sahiptir; *ert*: geç ya da *kert*: çentik aç gibi. Kök-biçimi içindeki bu eylemlerin üç yazacı vardır, ancak ikiyazaçlı gibi söylenirler. Bütün eylem çekimleri daha önce sunulanlarla kıyaslanarak yapılabilir.

DÖRTYAZAÇLILAR

öpürttü, esürtti, ısırttı, egirtti, alarttı, ilertti, amurttı, çoparttı, çıpırttı, qopurttı, qaparttı, köpürtti, qatarttı, qaçurttı, qaḏırttı, qararttı, qızarttı, sawurttı, sękirtti, keçürtti

Bu kısımdaki eylemlerin buyrum kipi biçimleri dört yazaçlıdır. **sękirt**: (atı) dörtnala koştur sözcüğünde olduğu gibi. Ancak söyleyişte bu sözcük üç yazaçlı gibidir. Eylem çekiminin geri kalanı –etken ve edilgen ortaç, mekân, zaman, araç adları– açık bir biçimde kurala uygun olarak biçimlendirilir; tıpkı önceki kısımlarda olduğu gibi.

BAŞI İLLETLİ

yaltga, yaldrıq (yoldrıq), yartmāq

KATMERLENMİŞ

yarsgāg

BAŞKA BİR BİÇİM

yuldruga (yuldurga), yersgü (yarasa [?])

SONU İLLETLİ

yorınçga, yılınçga, yumurtga, yımırtga

EYLEMLER

yāḏtı, yōḏtı, yŭḏti, yę̄ḏti

ÜÇYAZAÇLILAR

yorttı, yırttı, yençdi, yalqdı, yulqdı

DÖRTYAZAÇLILAR

yapurttı, yaşarttı, yogurttı, yügürtti

BAŞKA BİR BİÇİM

yaldrīdı, yoldrıdı

EKSİKLİ

ẹ̄nç, kēnç

DÖRTYAZAÇLILAR

qāfgar, bārlıg, ŏzlük

EYLEMLER

īḏtı, bę̄ḏti, būḏtı, tōḏtı, tīḏtı, sūḏtı, sī̆ḏti, qāḏtı, qōḏtı, kēḏti, kŭḏti

SONU İLLETLİ

zānbı, sāwçı, kērjü, sālçı, çāwlı, çōwlı, kēwli,

Son üç sözcük **Kençēk** lehçesine aittir.

BAŞKA BİR BİÇİM

asurtgu, agartgu, asırtqu, emirçge, qaldraga

EYLEMLER

artlādı, ırqlādı, irklēdi, örklēdi, torplādı, sorplādı, körplēdi, sartlādı, sırtlādı, qartlādı, turqlādı, berklēdi, terklēdi, türklēdi

Bu kısımdaki eylemlerin buyrum kipi biçimleri beş yazaca sahiptir – *berkle nengni*: bir şeyi koru; *sorpla*; kura çek. Ancak söyleyişte bu vezin daha çok bir

dörtyazaçlıya benzer ve böyleymiş gibi vazife görür, zira söyleyişte ünlü-almayan yazaçlardan [ünsüzlerden] biri aşikâr bir biçimde ortadan kaybolur. Bu nedenle, daha önce izah ettiğim gibi [bkz. syf. 121] ozanın bunları tek yazaç olarak görmesine müsaade edilir.

Diğer kurallar ve çekimler daha önceki bölümlere benzetilerek (kıyaslanarak) oluşturulabilir.

Bu kısmın üç veçhesi vardır:

1. Birinin, bir şeyi, adı geçen zümreye bağlı saydığı anlamını ifade eder – *türklēdi*: o, onu **Türk** saydı.

2. Orta kök-yazacı ünlü-almayan üçyazaçlı bir addan türemiş eylemler mevcuttur – *teve qurtlādı*: deveden [başka bir şeyden de olabilir] kurt çıkarttı.

3. Andığım anlamların hiçbirini taşımayan yalın eylemler mevcuttur – *ol tawarın alqdı*: o, zenginliğini tüketti; *er yalqdı*: o, sıvı yağ yüzünden midesini hasta etti.

SONU İLLETLİ

toldrādı, qaldrādı, çaldrādı, küldrēdi

ám'LÜ GENİZSİL

ötünç, utunç, üçünç

Bu, bir kuraldır; yani on sayısından küçük olan herhangi bir sayı söz konusu olduğunda, bu sayının, kendinden önceki bir sayıyı takip ettiğini anlatmak için kök sözcüğe *nun* (*n*) ve *cim* (*ç*) eklenir: **tȫrtünç**: dördüncü ve **bēşinç**: beşinci gibi – bunların kökleri **tȫrt**: dört ve **bēş**: beş sözcükleridir; bu anlamı vermek için köklere *nun* (*n*) ve *cim* (*ç*) eklenmiştir. Onlukları da bu biçimde ifade etmek uygundur: **ōnunç**: onuncu, **yigirminç**: yirminci gibi. Bu, değişmez bir kuraldır.

erinç, urunç, ẹrinç (ẹrēj), awınç, ẹkinç, ökünç, ögünç, ulınç, ilenç, umunç, inanç, onunç

EYLEMLER

yinçgēlendi...

... qul tengrīke yinçgēlendi: Kul tevazu gösterdi, zühd sahibi oldu, ibadet etti oruç tuttu, namaz kıldı ve Alemlerin Rabbi olan Allah'a boyun eğdi (*tavâze'a, tezahhada, te'abbede, sâme, sallâ, haza'a*).

CE'M BEYNE'S-SÂKİNEYN KİTABI'NIN SONU
SEKİZ KİTABIN SONUNCUSU

Âlemlerin Rabbi Allah'a Hamdolsun

Mahmûd ibn el-Hüseyin der ki: Kitabımıza başlarken bildirdiğimiz Türk lehçelerini bir araya getirme, ilkelerini gösterme, kurallarını açıklama ve aralarındaki farkları iyi bir düzenle tanzim etme niyetimizi gerçekleştirdik. Vaadimiz yerine getirilmiş ve gayemize ulaşılmıştır. Tüm fazlalıkları, gereksiz süsleri, aşırılıkları ve metni uzatan unsurları kitabın dışında bıraktım. Son söz geldi çattı ve yazdıklarımız ebedi bir hazine olarak bâki kaldı.

Kitap bitti.

Hamd Ezeli ve Ebedi Olan Allah'a,
salat ve selam Muhammed'e ve onun soyuna.

{KETEBE}

Bu suret Cenab-ı Hakk'ın kulu Savalı, sonra da Şamlı, Muhammed bin ebî Bekr ibn ebi'l Feth tarafından –Cenab-ı Hak onu bağışlasın– 664 *senesi Şevvalinin yirmiyedisi olan pazar günü* [1 Ağustos 1266] *tamamlandı ve yazarın imzası olan elyazması örnek alınarak yazıldı.*

Kitabın yazımına 64 [464] *senesinin Cümâd-el-ûla ayının ilk günü* [25 ocak 1072] *başlanmış ve dört kez gözden geçirilip, düzeltildikten sonra* 466 *senesinin Cümâd-el-âhire ayının onu olan pazartesi günü* [10 Şubat 1074] *tamamlanmıştır. Kuvvet ve Kudret, ulu ve büyük Allah'ındır. O bize kâfi gelir ve himaye O'ndandır.*

TÜRK LEHÇELERİ KİTABI

a / ā

ā. Şaşırma bildiren bir ilgeç.

ol meni ā qıldı: O beni şaşırttı.

aba. Baba (**Tübüt** lehçesi) – bu sözcük onların dilindeki Arapçadan kalma sözcüklerden biridir; çünkü **Tübüt** kavmi Yemen'den **Türk** ülkesine göçen ve buraya yerleşen *Sabit* adlı bir adamın soyundan türemiştir.

abāçı. Umacı. Çocukları korkutmak için *abāçı keldi*: Umacı geldi denir.

abāqı. Göz değmemesi için bostanlara, bahçelere dikilen korkuluk.

abı. Erkek adı.

abul. Bizim yörede –*Kāşgar*'da– bir köy adı.

aç. Arapçadaki seslenme ilgeciyle ("*yâu'n-nidâ*") aynı anlamda kullanılan bir ifade.

aç berü kel: Hey sen, buraya gel.

āç. Aç. Şu atasözünde de geçer,

āç ne yẹ̄mēs, toq ne tẹ̄mēs: Aç ne yemez, tok ne demez. Bu, aç önüne konan yemeğe hayır demez, hepsini yer, ancak tok tarafından hakir görülür anlamına gelir.

açdı.

qapug açdı: Kapıyı açtı.

açār, açmāq.

açı. Yaşlı kadın; hanımnine (**Barsgān** lehçesi).

açīdı

sirke açīdı: Sirke ekşidi. Yaranın sızlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

açīr, açīmāq.

açıg. Hanın verdiği ödül, bahşiş.

xān manĝa açıg bẹ̄rdi: Han bana ödül verdi.

açıg. Bolluk içinde yaşama.

ōzūñgni açıglıg tut: Kendini iyi besinlerle besle.

açıglıg.

açıglıg küp: İçinde ekşi bir şey bulunan, içine konan şeyi ekşiten küp.

açıglıg.

açıglıg er: Bolluk içerisinde bulunan kimse.

Şu atasözünde de geçer,

açıglıg er terk (şābuk) qarīmās: Varlıklı kimse çabuk yaşlanmaz.

açıglıq. Acılık.

açıgsādı.

er açıgsādı: Adamın canı ekşi bir şeyler istedi.

açıgsār, açıgsāmāq.

açıldı.

kök açıldı: Gökyüzü açıldı.

könĝül açıldı: Gönül neşeyle doldu.

Herhangi bir şeyin açılmasını anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

açılūr, açılmāq.

açındı.

bēg erin açındı: Bey askerlerini [başka birilerini de olabilir] ağırladı, ihya etti.

er atın açındı: Adam, atını (arpa ya da samanla) besledi.

er qōyın açındı: Adam mintanını açmaya davrandı.

Beşikteki çocuğun ya da yataktaki hastanın üzerindeki örtüyü açmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

açınur, açınmaq.

açıqım (ççiqim). Ağabey [bkz. **ççiqim**].

açıqlıq.

qapug açıqlıqı: Kapı açıklığı.

açıqtı.

er açıqtı: Adam acıktı, açlıktan kıvrandı.

açıqār, açıqmāq.

açışdı.

ol manĝa qapug açışdı: O bana kapıyı açmakta yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

üzüm açışdı: Üzüm ekşidi.

açışūr, açışmāq.

açıtgān.

ol küp ol süçigni açıtgān: O küp (içine konan) her tatlı şeyi acılaştırır.

açıttı.

ol sirke açıttı: O, sirkeyi ekşitti.

ol anıg könĝlin açıttı: O, mutsuzluk vererek onu üzdü.

açıtur, açıtmāq.

açlındı.

qapug açlındı: Kapı [başka bir şey de olabilir] açıldı. **açıldı**'nın değişik sesletimi.

açlınur, açlınmāq.

āçlıq. Açlık.

açlışdı.

qapuglār açlışdı: Kapılar açıldı. Kilitli olan başka şeylerin açılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

açlışur, açlışmāq.

açrup. bkz. **yūḍūr**.

açsādı.

er qapug açsādı: Adam kapıyı açmak istedi. Açılması istenen herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

açsār, açsāmāq.

āçtı.

er āçtı: Adam [başka biri de olabilir] acıktı.

āçār, āçmāk.

açturdı.

ol qapug açturdı: O, kapının açılmasını emretti. Birinin açılmasını emrettiği herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

açturur, açturmāq.

açuq. Herhangi bir şeyin açık olanı.

açuq qapug: Açık kapı; *açuq kök*: Bulutsuz gök; *açuq īş*: Açık iş.

açuqlug.

açuqlug kişi: Cömert, iyi huylu kişi.

açuqluq.

yüz açuqluqı: Yüzdeki samimiyet.

āçurdı.

ol anı āçurdı: O, onu acıktırdı.

āçrur, āçurmāq.

açurgān.

bu aş ol kişini açurgān: Bu, (çabuk hazmedilen ve) insanı çabuk acıktıran bir yemektir.

adaqlıq. Üzüm bağlarında çardak yapmak için kullanılan ağaç.

adaş. Arkadaş, dost.

adaşlıq. Vefa, bağlılık, sadakat.

aḍaq. Ayak (**Çigil** lehçesi). **Yemēk**, *Suvār*, **Qıfçāq** ve **Bulgār** lehçelerinde **azaq**.

aḍaqlādı.

ol anı aḍaqlādı: O, onun ayağına vurdu.

aḍaqlār, aḍaqlāmāq.

aḍaqlandı.

aḍaqlandı nēnĝ: Nesne ayak sahibi oldu.

Şu atasözünde de geçer,

alım kĕç qalsa aḏaqlanur: Borç (borçlunun üzerinde) uzun süre kalırsa ayaklanır - bu, alacaklının ona bir ricacı gönderdiği anlamına gelir.

aḏaqlanur, aḏaqlanmaq

aḏaqlıg.

aḏaqlıg nēnĝ: Ayaklı nesne.

aḏgır. Aygır.

aḏgıräq. Beyaz ayaklı dağ keçisi. Koyun türü içinde koç neyse bu da kendi türü içinde aynısına tekabül eder.

aḏgıräq.

aḏgıräq suwı: **Yagma** ülkesindeki bir nehrin adı.

aḏgırlandı.

täy aḏgırlandı: Tay, bir aygır gibi davranmaya başladı. Kısraklar bir aygırla birleştiğinde de bu sözcük kullanılır.

aḏgırlanur, aḏgırlanmäq.

aḏgış. Bir yer adı.

aḏıg. Ayı. Şu atasözünde de geçer,

awçı neçe äl bilse aḏıg ança yöl bilïr: Avcı ne kadar hile bilirse, ayı da o kadar yol [kaçış yolu] bilir. Bu atasözü iki kurnaz kişi karşılaştıkları zaman söylenir [bkz. **ayıg**].

aḏıg. Ayık; esrik halden çıkıp kendini toparlayan kişi.

esrük aḏıg: Sarhoşluktan ayılmış.

aḏıg. Bizim köylerimizden birinin adı.

aḏıglıg.

aḏıglıg täg: Ayısı çok olan dağ.

aḏıldı.

esrük aḏıldı: Sarhoş ayıldı.

aḏlür, aḏılmäq.

aḏın. Başka, diğer, ayrı anlamına gelen bir ilgeç (**Çigil** lehçesi).

aḏırdı.

ol eḏgüni yawläqtan aḏırdı: O iyiyi kötüden, hayrı şerden ayırdı. Şu atasözünde de geçer,

etli tırnĝäqlı aḏırmās: Et tırnaktan ayrılmaz. Bu atasözü, tıpkı tırnak ile et gibi akrabaların da birbirinden ayrılmayacağını belirtmek için kullanılır.

aḏışdı.

er aḏäqı aḏışdı: Adam bacaklarını açarak oturdu. Her bütünün birbirinden ayrılan parçalarını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

aḏışur, aḏışmaq.

aḏnādı.

yēr aḏnādı: Yer [başka bir şey de olabilir] değişti, bozuldu.

aḏnār, aḏnāmāq.

aḏnattı.

er aḏnattı: Adam değişti. Olduğu durumdan başka bir duruma geçen herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

aḏnatur, aḏnatmāq.

aḏrı. Buğdayın tanelerini kabuklarından ayırmakta kullanılan araç. Çatallı olan herhangi bir şeye *aḏrı* denir.

aḏrı butlug: Baldırlarının arası açık olan kimse; paytak.

aḏrıldı.

yōl aḏrıldı: İki yol ayrıldı. İki yoldaşın birbirinden ayrılmasını ya da araları açık iki dişi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

aḏrılur, aḏrılmāq.

aḏrıq. Ayrıkotu [bkz. **ayrıq**].

aḏrış. İkiye ayrılan yolun başı.

aḏrışdı.

olār ēki aḏrışdı: Onlar birbirlerinden ayrıldı.

aḏrışūr, aḏrışmāq. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz mevsimini anlatıyor)

tümēn çeçek tizildi	Onbin çiçek dizildi
tügünden ol yazıldı	Tomurcuktan yayıldı
üküş yatıp özeldi	Çok yatıp sıkıldı
yēŗde qopa aḏrışūr	Yerden kopup ayrışır

bkz. **ayrışdı**.

aḏruq. "Başka (*gayr*)" anlamına gelen bir sözcük (**Oguz** lehçesi). *Türkler* bu anlama gelecek biçimde *aḏın* der. Şu atasözünde de geçer,

aḏın kişi nēnĝi nenĝsinmēs: Başkasının malı mal sayılmaz – bu mal senin elinde olsa bile, geri alınabilir). bkz. **ayruq**.

aḏuq.

aḏuq nēnĝ: Bilinmeyen herhangi bir şey. Kök-biçimi "bozulmuş, değişmiş, belirsiz" anlamına gelen *agduq*'tur. Bu sözcük *anīg* (*anınĝ* [?]) *menĝzi agdı*: onun rengi değişti ifadesinden türetilmiştir. Hafifletme (*tahfīf*) amacıyla *gayn* (*g*) atılmıştır.

aḏuqlādı.

ol anı aḏuqlādı: Bilinmeyen bir şey olduğu için o, onu nadide kabul etti.

aḏuqlār, aḏuqlāmāq.

aḍut.

bĭr aḍut nēnĝ: Bir avuç şey [bkz. **avut**].

aḍutlādı.

er yarmāq aḍutlādı: Adam parayı avuçladı. Suyun avuçlanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

aḍutlār, aḍutlāmāq.

aftabe. bkz. **turma**.

āg. Bacak arasındaki boşluk.

yŭz at menig agdın keçti: Yüz at benim bacaklarımın arasından geçti. Parmaklar arasındaki boşluğa benzer.

agartgu. Öğütülmüş buğdaydan yapılan, biraya benzeyen bir içki.

āgdı.

ol tāgqa āgdı: O, dağa [başka bir şeye de olabilir] tırmandı.

āgār, agmāq.

bulıt āgdı: Bulut yükseldi.

anıg yŭzi āgdı: Onun rengi değişti.

agduq.

agduq kişi: Bir yabancı, kimliği bilinmeyen kişi. Değişik sesletimi *adguq*'tur, göçüşmeye maruz kalmıştır.

agı. Genellikle ipekli, süslü bir kumaş. Buradan hareketle hazinedara **agīçı** denir, çünkü bu kumaşı korur.

agīçı. İpekli kumaşı koruyan kimse.

agıl. Koyun ağılı. *Oguzlar* arasında bu sözcük "koyun pisliği" anlamına gelir. İkisi arasındaki yakın ilişki bu kullanımı mümkün kılar; tıpkı Arapçada hem yağmurun hem de bulutların "gökyüzü" ["*sema*"] biçiminde adlandırılabilmesi gibi.

agım.

bĭr agım yĕr: Bir adımda üzerine çıkılabilecek yükselti.

agın.

agın er: Genizden konuşan kimse. Bu sözcük ses ve anlam bakımından Arapçaya uygundur.

agır. Ağır olan herhangi bir şey.

agīrlīg kişi: Halk ya da bey tarafından onurlandırılan adam.

teñri meni agīrlādī: Allah beni onurlandırdı.

agīr aḍāq amruldi: Ağır ayak yatıştı. Bu, "yavaş yürüyen kimse varacağı yere vardı" anlamına gelir.

agır nēnĝ. Yüksek fiyatlı nesne.

agırlādı.

teñri meni agırlādı: Cenab-ı Hak beni onurlandırdı. Başkasını onurlandıran herhangi biri için de kullanılır.

agırlār, agırlāmāq.

agırlandı.

er agırlandı: Adam onurlandırıldı. *nun* (*n*) *lâm*'dan (*l*) dönüşmüştür.

ol bu atnı agırlandı: O, bu atı pahalı buldu.

agırlanur, agırlanmāq. Bir şeyi ağır bulmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

agırlıg.

agırlıg er: Herkesin saygı gösterdiği adam.

agırşuq. İğ sarmalı; ağırşak.

agış. Yükseliş, çıkış.

agışdı.

ol menig birle tāgqa agışdı: O, dağa [başka bir yere de olabilir] çıkma konusunda benimle yarıştı.

agışūr, agışmāq.

ol menig birle bīr altūnda agışdı: O, fiyatı bir altın yükseltti.

beglēr bīr ekindi birle agışdı: Beyler [başka birileri de olabilir] birbirlerini karşı hamle etti.

agıtgān.

bu keyik ol ıtıg tāgqa agıtgān: Bu, köpeği sürekli (peşinden) dağa tırmandıran vahşi hayvandır.

agıttı.

ol anı tāgqa agıttı: O, onu dağa çıkarttı; *teñri bulıt agıttı*: Tanrı bulutu yükseltti.

agıtur, agıtmāq.

agız. Nehrin, su tulumunun, testinin, şarap küpünün ya da kuyunun ağzı.

agız. İnsan ya da hayvanın ağzı. Şu atasözünde de geçer,

agız yēse kōz uyaḍūr: Ağız yese, göz utanır. Birinin "armağan"ını yiyerek karşılığını veremeyeceği bir şey yaptığı için utanan kişi için söylenir.

agızlādı.

ol arıqnı agızlādı: O, ark için bir çıkış (ağız) açtı.

ol qulın agızlādı: O kölesinin [başka birinin de olabilir] ağzına vurdu.

agızlār, agızlāmāq.

aglāq.

aglāq yēr: Issız yer.

aglattı.

ol kişīni aglattı: İstediği şey yalnızca kendisinin olabilsin diye insanları çevresinden uzaklaştırdı.

aglatur, aglatmāq.

agnādı.

at agnādı: At (tozun ya da başka bir şeyin içinde) yuvarlandı [ağnadı].

Birinin dili tutulduğunda, kekeme olduğunda *er agnādı* denir.

agnār, agnāmāq. Kök-anlamı "burundan konuşmak"tır (*gunne*).

agnattı.

ol atın toprāqqa agnattı: O, atının tozun içinde yuvarlanmasına izin verdi [ağnattı].

ol yagāq anıg tīlın agnattı: Ceviz (yemekten) dili şişti ve konuşması bozuldu.

agnatur, agnatmāq.

agrıdı.

anıg bası agrıdı: Onun başı ağrıdı. İnsanın bedenindeki herhangi bir ağrı için de bu sözcük kullanılır.

agrır, agrımaq.

Şu atasözünde de geçer,

bir toyın bası agrısa qamug toyın bası agrımas: (Müslüman olmayan) bir din büyüğünün başı ağrısa, bütün (Müslüman olmayan) din büyüklerinin başı ağrımaz.

Bu atasözü, arkadaşlarının arzu ettiği, yediği ve kabullendiği bir şeyi reddeden biri için söylenir.

agrıg. Genel anlamda "ağrı;" her bir organın ağrısı ise bu organın adıyla söylenir.

agrındı.

bālıg agrındı: Yaralı adam [başka biri de olabilir] acılar içindeydi.

agrınur, agrınmāq.

agrıqandı.

er agrıqandı: Adam acısından yakındı.

agrıqanur, agrıqanmāq.

agrıştılār.

olār bu īşqa agrıştılār: Onlar bu konu üzerine sızlandılar.

agrışūr, agrışmāq.

agrıttı.

ol anı agrıttı: O, onu yaraladı.

agrıtur, agrıtmāq.

agrūdı.

agrūdı nēnĝ: Nesne ağırdı.

iglig agrūdı: Rahatsız adam ciddi bir biçimde hastalandı.

agrūr, agrūmāq.

agruq. Ağır ticari eşya; mal.

agır agruq qayūda qaldı: Mal nerede kaldı?

agruqlandı.

ol bu īşıg agruqlandı: O, bu işi külfetli buldu. Bir yükün çok ağır olduğunu anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

agruqlanur, agruqlanmāq.

agsādı.

ol tāgqa agsādı: O, dağa [başka bir yere de olabilir] tırmanmak istedi.

agsār, agsamāq.

agtardı. bkz. **axtardı.**

agtıldı.

er agtıldı: Adam yere yıkıldı. Kök-biçimi *agtarıldı*'dır.

agtılur, agtılmāq.

agu. Zehir.

aguj (aguz). Doğurduktan sonra inek ya da koyundan gelen ilk süt – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*). Normal *ze*'yle (z) söyleyişe de [**aguz**] rıza gösterilir.

agujlug.

agujlug er: İlk sütü içen kişi.

agūlādı.

ol aşın agūlādı: O, onun yemeğini [başka bir şeyini de olabilir] zehirledi.

agūlār, agūlāmāq.

aguqtı.

er aguqtı: Adam zehirlendi. Bu Arapçadaki *el-hummâ*'dan ["yüksek ateş"] gelen *humma'r-racul* ["adam ateşlendi"] ifadesi gibi geçişsizdir.

aguqār, aguqmāq.

ajlan. Bir sürüngen; bukalemun – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (**Oguz** lehçesi).

ajmuq. Beyaz şap. Dazlak bir kafanın çıplaklığı buna benzetilerek *ajmuq tāz*: başı şapla sıvanmış kel denir – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

ajmuqlandı.

tāz başı ajmuqlandı: Kelin kelliği arttı.

yēr ajmuqlandı: Topraktaki [başka bir yerdeki de olabilir] şap arttı.

ajmuqlanur, ajmuqlanmāq.

ajun. Dünya; cihan.

bu ajun: Bu dünya; *ol ajun*: Öbür dünya (**Çigil** lehçesi) – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

āl. Hanların sancaklarını yapmak için kullanılan ya da onların atlarının eyer örtüsü olan turuncu renkte, ipekli süslü bir kumaş. Turuncu renge de *āl* denir.

āl. Hile, dalavere.

ālīn arslān tutār, kūçün oyuq tutmās: Hileyle aslan tutulur, güçle bostan korkuluğu tutulmaz. Bu atasözü güç harcayarak bir şeyi ele geçiremeyen bir kimseye, bu amaçla hile kullanmasını tavsiye etmek için söylenir.

al çüvit. Parlak ve kırmızımsı turuncu renk.

ala. Beyaz tenli kimse.

ala at: Kır at.

beg (xānqa) ala boldı: Bey hanın sözünü dinlemedi ve düşmanlarıyla birlik oldu.

ala. Hastalıklı görünen kimse. Şu atasözünde de geçer,

kişi alāsı içtin, yılqı alāsı taştīn: İnsanın alası içinde, atın alası dışında. Bu atasözü ihanetlerini gizlemek için dalkavukluk yapan kimse için kullanılır.

ala. *Fergāna*'ya yakın bir yayla adı.

ala yıgāç. Sınıra yakın bir yer adı.

alāçu. Büyük çadır.

alāçūlandı.

er alāçūlandı: Adam büyük çadır kurdu.

alaŋg.

alaŋg yazı: Düz ova. Bu "açık kapı" anlamında kullanılan *aŋgıl* sözcüğünün göçüşmeye maruz kalmış biçimidir.

alāŋgır. *Türkmēnlerin* yediği *geleni* adlı küçük bir hayvan.

alardı.

talqa alardı: Koruk [başka bir meyve de olabilir] kızardı; *kişi yẹ̄ni alardı*: Adamın bedeni alalaştı.

anıg kōzi alardı: Onun gözü kamaştı.

alarur, alarmāq.

alarttı.

ol aŋgār kōzin alarttı: O, ona göz ucuyla baktı.

alartur, alartmāq.

alāvān. Timsah.

alçaq. Yumuşak huylu, uslu.

aldādı.

ol yāgīnı aldādı: O, düşmanı aldattı.

aldār, aldāmāq.

aldı.

ol alımın aldı: O, alacağını tahsil etti; *bẹ̄g ẹ̄l aldı*: Bey ülke aldı.

alīr, almāq.

alguq. *Kāşgar*'a bağlı bir köy adı.

alıg. "Kötü" olan herhangi bir şey (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçeleri).

alım. Alacak; kişinin üzerinde olan borç. Şu atasözünde de geçer,

alīmçı arslān, bēr̄imçi sıçgān: Alıcı aslan, verici sıçan. Alacaklı, alacağını isterken aslan gibidir, borçlu ise korkudan sıçana benzer.

alımlıg.

alımlıg er: Alacaklı adam.

alın. Alın; dağın sırtı.

alındı.

qısrāq alındı: Kısrak gebe kaldı.

ol almın alındı: O, başkasının yardımı olmaksızın, kendi başına alacağını aldı.

alınur, alınmāq.

alınlıg.

alınlıg er: Geniş alınlı adam.

alıq. Kuş gagası (**Oguz** lehçesi).

alış. Bir su kaynağının aktığı noktalar.

alış. Borçluyu borcu yüzünden dava etmek.

alış bēr̄iş: Bir hakkın alınması ve verilmesi.

alışdı. *ol manĝa alım alışdı*: O, bana alacağımı almakta [başka bir işte de olabilir] yardım etti.

alışūr, alışmāq.

alışgān. bkz. **satışgan**.

alma. Elma (**Oguz** lehçesi). *Türkler* aynı anlama gelecek biçimde **almıla** der.

almıla. Elma

alp. Yiğit, kahrşaman, bahadır.

alp yagīda alçaq çogīda: Yiğit düşman karşısında, yumuşak huylu adam savaşta belli olur.

Şu dörtlükte de kullanılır,

alp er toñĝa öldi mü	Alp er **Toñĝa** [*Afrāsiyāb* Han] öldü mü
ēs̄iz ajūn qaldı mu	Kötü dünya kaldı mı
öd̲leg ōçin aldı mu	Felek öcün aldı mı
amdı yürek yırtılūr	Şimdi (ülkesinin kederi ve feleğe duyulan öfkeyle) yürek yırtılır

alpāgut. Tek başına düşmana saldıran, hiçbir şekilde yakalanmayan yiğit.

Şu dörtlükte de kullanılır,

bud̲raç yęme qudurdı	(**Yabāqu** kavminin beyi) **Bud̲raç** yine kudurdu
alpāgutın üd̲ürdi	Yiğitlerini ayırdı (seçti)
sūsin yana qadırdı	Askerini yine (geri) döndürdü
kelgēlimet irkişūr	(Üzerimize) gelmek için toplaşıyorlar

alqādı. bkz. **arqādı**.

alqaldı.

begke alqış alqaldı: Bey övüldü ve faziletleri bir bir sayıldı.

alqalur, alqalmāq.

alqaşdı.

ol menig birle alqış alqaşdı: O, övgü düzmek konusunda benimle yarıştı.

alqaşūr, alqaşmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir dövüşü anlatıyor)

alplār arıg alqışur	Yiğitler birbirini mahvediyor
küç bīr qılıp arqaşur	Güç birleştirip (yoldaşlarına) arka veriyor
bīr bīr üze alqaşur	Birbirlerini övmekte elbirliği ediyorlar
eḏgermeḏip oq atār	Ölüme aldırmaksızın her biri ok atar

alqındı.

alqındı nēnĝ: Bir şey tamamen bitti, tükendi.

er alqındı: Adam öldü.

alqınur, alqınmāq.

alqış. Dua etme; övme; birinin iyiliklerini faziletlerini bir bir sıralama.

ol begke alqış bēṛdi: O beyi övdü.

yalāvaçqa alqış bēṛgil: Muhammed'e (Allah'ın selamı onun üzerine olsun) salavat getir.

alqıştı.

bōy (bīr) ẹkki bile alqıştı: İki boy birbirini yok etti. Herhangi bir şeyi yok etmek konusunda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

alqışūr, alqışmāq.

alqtı.

ol tavārın alqtı: O, malını [başka bir şeyini de olabilir] bitirdi.

alqār, alqmāq.

alsādı.

ol at alsādı: O, at [başka bir şey de olabilir] almak istedi.

alsār, alsāmāq.

alsıqtı.

ol tawārın alsıqtı: Onun malı alındı, yağma edildi.

alsıqār, alsıqmāq.

altın. "Alt, aşağı" anlamına gelen bir ilgeç.

altūn. Altın.

alturdum.

men andan yarmāq alturdum: Ben ondan paranın alınmasını emrettim.

alturur men, alturmāq.

alūç. Sarı erik; alıç.

alūçīn. Yumruları olan yenilebilir bir ot.

aluş. *Kāşgar*'a bağlı bir köy adı.

alwırdı.

ol anıg yüzīnge alwırdı: O sanki bir tartışma başlatmak istiyormuş gibi onu tersledi [sözcükleri onun yüzüne fırlattı].

alwırār, alwırmāq (elwirmēk).

am. Kadın cinsel organı (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçeleri).

amaç. Amaç; hedef.

amaç. Saban; pulluk.

amaçlādı.

er quşug amaçlādı: Adam kuşa nişan aldı.

amaçlār, amaçlāmāq.

amaçlıq.

amaçlıq yēr: Atış yapmak için nişangâh olarak kullanılabilecek yer.

amdı. "Şimdi" anlamına gelen bir ilgeç.

amdı keldim: Şimdi geldim. *Oguzlar elif*'i *kesre*'li [Arapçada *ı*, *i* okutan im] söyler ve **imdi** der. Şu dörtlükte de kullanılır,

öpkem kelip ugradım	Öfkem geldi uğradım (düşmanın üzerine yürüdüm)
arslanlayu kökredim	Aslan gibi kükredim
alplār başın togradım	Yiğitlerin başını doğradım
amdı meni kīm tutār	(Kalabalığın ortasında) şimdi beni kim tutar? (diye bağırdım)

amraq.

amraq könğül: Ilı gönül, sıcak yürek.

amruldı.

qaynār eşiç amruldı: Kaynayan tencere (üzerine soğuk su döküldüğü için) duruldu.

er tīnı amruldı: Adamın soluğu kesildi (ve öldü). Coşkunluktan sonra dinen her şey için bu sözcük kullanılabilir.

amrulur, amrulmāq.

amşan. Kürk yapılan deri.

amşūy. Bir erik türü; sarı renktedir.

amuç. bkz. **armagān**.

amul. Herhangi bir şeyin "hareketsiz (*sâkin*)" olanı. Aynı zamanda "yumuşak huylu (*halîm*)" kişiye de *amul* denir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Atını ardında bırakarak kendisini terk eden ve daha sonra atına almak için geri gelen gence onu vermeyi reddediyor)

qança bardıŋ ay ogul	Nereye gittin ey oğul?
erdiŋ mende enç amul	Sen burada rahat idin
attın amdı sen tüŋül	Attan şimdi sen geçtin
qıldıŋ erse qılmägu	Yapacağını yaptın

amurttı.

ol beg öpkësin amurttı: O, beyin öfkesini yatıştırdı. İnatçı bir tayın sakinleştirilmesini, kaynayan bir suyun durulmasını ya da benzer durumları anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Şu dörtlükte de kullanılır,

tosun münüp sekirtsün	(Bırakın onu) itaatsiz taya binip koşturusun
esizlikin amurtsun	Onun asi doğasını sakinleştirsin (ve böylece onu sürebilsin)
ıtqa keyik qaytartsun	Köpeğini salıp avı bize doğru çevirsin
tutmış sänı umnalım	Onu artık yakalınmış sayalım

amuşdı.

amuşdı er: Adam [başka biri de olabilir] azarlandığı ya da suçlandığı için sessiz bir biçimde başını öne eğdi.

amuşür, amuşmäq.

ana. Ana (*Türkler*) – *Hoten* halkı ve *Kençëkler* **hana** der.

anaç. "Halkın annesi"ymiş ("*ümmü'l-qavm*") gibi bilgece davranan küçük kız çocuğu. Bu ad bir sevgi göstergesi olarak verilir.

anälädı.

ol anı anälädı: O, ona anne dedi.

anälär, anälämäq.

and. Ant, yemin. Buradan hareketle "yemin et!" anlamına gelecek biçimde *andıq* denir.

anda. "Orada" anlamına gelen bir ilgeç. *Oguzlar* "sonra" anlamında kullandıkları zaman sondaki *elif*'i (*a*) *nun*'a (*n*) dönüştürür [ve **andan** der]; ancak "orada" anlamında kullandıkları zaman diğer *Türklere* uyarlar. *elif*'in *nun*'a dönüşmesine Arapçada da rastlanır; örneğin Allah'ın, Musa'nın hikâyesinin anlatıldığı *vemâ rabbu'l-âlemîn* ("**Âlemlerin Rabbi nedir?**" [K. **26**:23]) ayetinde *elif*, *nun*'la yer değiştirir, çünkü akıl sahibi varlıklar hakkında soru sorarken *men* ("Kim?") yerine *mâheze* ("Bu ne?") ifadesinin kullanılması uygun değildir; aynı zamanda Allah'ın *la nesfean bin nâsiye* ("... *(onu)* perçem*(in)*den yakalar *(ateşe sürükler)*iz ..." [K.

96:15]) ayetinde *elif*, *nun*'la yer değiştirir [yani *tenvîn* yerine *nun*'la *la nesfean* denir]; *el-A'şâ*'nın [Câhiliye devrinden İslam'a geçiş döneminin önemli şairlerindendir; İslamiyete tanık olmuş ve Peygamber'e iyi bilinen bir methiye yazmış, ancak Müslümanlığı seçmemiştir; doğumu bilinmemektedir, ölümü takribi 629 yılıdır –çn] dizelerinde olduğu gibi,

vele'n-nusube'l-mensube la tabudennehu
li aqibetin vallahu rabbeke fe'budâ

Ondan bir şey gelecek diye kurulu puta tapmayın
Allah sizin Rabbinizdir, O'na ibadet edin

andāg. "Öyle" anlamına gelen bir ilgeç (**Çigil** lehçesi).

andāg aydım: Öyle söyledim.

andan. "Ondan sonra" anlamında kullanılan bir **Oguz** sözcüğü.

andan aydım: Ondan sonra söyledim.

Türkler bu sözcüğü *elif*'le (*a*) **anda** biçiminde söyler, ancak bu "orada" anlamındadır.

men anda erdim: Ben oradaydım.

andgardı.

ol anı andgardı: O, ona yemin ettirdi.

andgarur, andgarmāq.

andgardım.

men anı andgardım: Ben ona yemin ettirdim.

andgarur men, andgarmāq.

andıqtı.

er andıqtı: Adam ant içti.

andıqār, andıqmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

qoygaşıp yatsa anıg yüzïńge	Koynuna girip yüzüne baksa
alsıqar ögin anıg sözïńge	Onun sözleriyle aklını yitirir
miń kişi yulugı bölup özïńge	Bin kişi kendini ona feda eder [onun için fidyedir]
bẹ̈rgeler özin anıg közïńge	Onun gözlerinin bir bakışı için ruhlarından vazgeçer

angardı.

ol anı angardı: O, ona yemin ettirdi. Kök-biçimi **andgardı**'dır – *dal* (*d*) hafifletme amacıyla atılmıştır. Buradaki değişim Allah'ın şu kelâmındaki kullanıma benzer: *fezaltum tefekkahūna* ("... sızlanıp durdurdunuz" [K. 56:65]) – kök biçimi *fezalaltum*'dur, [*l*'lerin biri] hafifletme amacıyla atılmıştır.

andgarūr, andgarmāq.

anūdı.

anūdı nēnĝ: Nesne hazırdı. Bu geçişsiz bir biçimdir ve Arapçadaki –kullanılmayan– *in'adda*'ya tekabül eder.

anūr, anūmāq.

anūmı. Cüzam hastalığı.

anundı.

ol yāgıqa anundı: O, düşmana [başka bir şeye de olabilir] hazırlandı.

annur, anunmāq.

anuq.

anuq nēnĝ: Hazır olan herhangi bir şey. Şu atasözünde de geçer,

anuq utru tutsa yōqqa sānmās: Hazır olan öne konsa yok sayılmaz – hazırda olan yemek konuğun önüne konursa yemek verilmemiş sayılmaz. Bu atasözü bir insana ev sahibi olarak verebileceği her şeyi vermesini öğütlemek için kullanılır.

anuqlādı.

ol anuqlādı nēnĝni: O, nesneyi hazır bulup aldı.

anuqlār, anuqlāmāq.

anuqluq. Hazır olma.

anutgān.

bu er ol īşıg anutgān: Bu, her zaman bir şeyler için hazır olan bir adamdır.

anuttı.

ol yagıqa tulum anuttı: O, silahı düşman için hazırladı. Hazırlanmış herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Şu atasözünde de geçer,

tulum anutsa qulun bulūr, tulum anutsa bulun bolūr: Silahlarını hazırlayan kişi (düşmanın üzerine yürümek için) tay da bulur, silahlarını hazırlamayı unutan kişi tutsak olur. Bu atasözü her an hazır olmanın gerekliliğini dile getirir.

anutūr, anutmāq.

anĝ. Yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş adı. Yağı avuç içine sürülürse arkaya geçer.

anĝ. "Hayır" anlamına gelen bir ilgeç (**Oguz** lehçesi). Kendisine bir şeyi yapması emredilen kimse *anĝ anĝ*: yok, yok der.

anĝar. "Ona" anlamına gelen bir ilgeç.

anĝar aydım: Ona söyledim. Şu dörtlükte de kullanılmıştır,

(Sevgilisini hayal ediyor)

aydım anĝar sēwük	Dedim ona sevgilim
bizni tapa nēlük	Bizim yana yüksek (dağları)
keçtinĝ yazı kērik	Geçerek yazıyı
qırlār ediz bēdük	Kırları geçerek nasıl geldin?

aŋ̂gdīdı.

awçı keyikni aŋ̂gdīdı: Avcı geyik için bir kapan hazırladı; *ol anı aŋ̂gdīdı*: O, onu yakalamak için tuzak kurdu.

aŋ̂gdīr, aŋ̂gdīmāq.

aŋ̂gduz. Anduzotunun yerden kazılıp çıkarılan ve atların karın ağrısına ilaç yapılan kökü. Şu atasözünde de geçer,

aŋ̂gduz bolsa at ölmēs: Anduz olsa, at ölmez. İlaç içirilir ve at iyileşir. Bu atasözü yolculara her an hazır olmalarını tavsiye etmek için kullanılır.

aŋ̂gıl.

aŋ̂gıl açuq qapug: Tamamen açık kapı.

aŋ̂gīlādı.

eşyēk aŋ̂gīlādı: Eşek anırdı.

aŋ̂gīlār, aŋ̂gīlāmāq.

aŋ̂gıt. Ördeğe benzer kızıl renkli bir kuş.

aŋ̂gız. Anız – hububat biçildikten sonra tarlada kalan köke yakın saplar.

aŋ̂glādı.

ol sözüg aŋ̂glādı: O, sözü [başka bir şeyi de olabilir] anladı (**Oguz** lehçesi).

aŋ̂glār, aŋ̂glāmāq.

aŋ̂gra-. bkz. **ıŋ̂gra-.**

aŋ̂graşdı.

oglān aŋ̂graşdı: Bebekler [başka bir şey de olabilir] acı içindeydi.

aŋ̂graşūr, aŋ̂graşmāq.

aŋ̂gut. Şarap tıpası. Şu atasözünde de geçer,

bart kiçig bolsa aŋ̂gut bedük ūr: Delik küçük olsa da tıpayı büyük vur. Bu atasözü bir kimseye, insanlara küçük bir işi sözüm ona büyükmüş gibi göstermesini tavsiye etmek için söylenir.

ap. "Hayır, değil (*la*)" anlamında kullanılan bir ilgeç.

ap bu ap ol: Bu değil, o değil - ne bu, ne o.

ap ak. Çok saf bir beyaz.

apa. Ayı (**Qıfçāq** lehçesi) – *elif* (*a*) *işba*"lıdır [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı'eğerek uzatmak].

apa başı. *Tannûm* bitkisi – salatalığa benzer ve dikenli bir gövdesi vardır; dağlarda yenilir.

apaŋ̂g. "Eğer" anlamına gelen bir ilgeç.

apaŋ̂g sen barsa sen: Eğer sen varırsan.

aplān. Sıçan türünden küçük bir hayvan.

āq. Herhangi bir şeyin "beyaz" olanı (**Oguz** lehçesi). *Türkler* arasında atın rengini anlatmak için kullanılır.

āq at: Gri at.

āq saqāl er: Saçı sakalı ağarmış kimse (**Oguz** lehçesi).

āq sāy. Bir yer adı.

āq terēk. **Yagma** ülkesindeki **Ila** nehri üzerinde bulunan bir geçit.

aqdı.

sūw aqdı: Su [başka bir şey de olabilir] aktı.

yagı aqdı: Düşman (süvarileri) ilerledi.

aqār, aqmāq.

aqı. Eli açık; cömert. Cevizin iyisine *aqı yagāq* denir.

aqīlādı.

ol meni aqīlādı: O, benim cömert olduğumu düşündü.

aqīlar, aqīlāmāq.

aqım.

bīr aqım sūw: Bir akışlık su.

aqın. Sel. Beklenmeyen, ansızın gelen sele *munduz aqın* denir. Geceleyin birdenbire, sel gibi bastıran asker için de *aqınçı keldi* denir.

aqınçı. Geceleyin gidip düşmanı basan asker.

aqındı.

aqındı sūw: Akan su.

aqışdı.

suwlār aqışdı: Sular akıştı. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz mevsimini anlatıyor)

qār būz qamug erüşdi	Kar, buz tümden eridi
taglār suwı aqışdı	Dağlar suyu akıttı
kökşin bulıt örüşdi	Mavi bulut belirdi
qayguq bolup ügrişür	Kayık gibi dolanır

aqıtgān.

bu tāg ol tawrāq aqın aqıtgān: Bu dağ yağmuru çabuk akıtır.

aqıttı.

tenĝri aqın aqıttı: Allah sel akıttı.

ol sūw aqıttı: O, su akıttı.

beg aqınçı aqıttı da: Bey akıncı yolladı.

aqıtur, aqıtmāq.

aqlışdı.

tegme yaŋğāqtın bōdun aqlışdı: Halk her yandan akın etti. Pek çok yerden gelip birleşerek vadi boyunca akan su için de bu sözcük kullanılır.

aqlışūr, aqlışmāq.

aqru. "Yavaşça" anlamına gelen bir ilgeç.

aqru aqru: Yavaş yavaş!

aqturdı.

ol sūw aqturdı: O, suyun akıtılmasını emretti.

aqturur, aqturmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

aqturur kōzüm yulāq

tüşlenür ördek yugāq

Gözüm pınar gibi akar

(Biriken sulara) konar ördekler ve kuşlar

aqur. Ahır [bkz. **sıpāqur**].

ār.

ār nēŋğ: Kestane renginde herhangi bir şey. Yazaç arttırımıyla **arsal** da denir.

ār böri: Sırtlan. Şu dörtlükte de kullanılmıştır,

(Alt ederek yakaladığı bir adama sesleniyor)

körüp neçük qaçmadıŋğ	Gördün neden kaçmadın
yamar suwın keçmediŋğ	*Yamar* [**yamār**] suyunu geçmedin
tawārıŋğnı saçmadıŋğ	Malını saçmadın
yēsü seni ār böri	Yesin seni sırtlan

ara. Bir şeyin arası, ortası.

kişi ara kirdim: Halk arasına girdim.

arālādı.

ol ẹkki kişi otra arālādı: O, iki kişinin arasını buldu (barıştırdı). Aynı zamanda iki kişinin ya da iki şeyin arasından geçmeyi anlatmak için de kullanılır. "Barış sağlamak"ı anlatmak için *arīlādı* da denebilir – bu gündelik dildeki söyleyiştir; ancak ilk kullanım daha doğrudur.

arālār, arālāmāq.

arāmūt. **Uygur** ülkesinin yakınındaki bir **Türk** kavmi.

arāmūt. Bir yer adı.

aran. At ahırı – *elif (a) işba*'lıdır [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak].

aranlıg.

aranlıg ew: Ahırı olan ev.

arçı. Heybe.

ārdı.

er ārdı: Adam [başka biri de olabilir] yoruldu, bitkin düştü.

ol anı ārdı: O, onu aldattı.

ārār, ārmāq.

arḍūtāl. Hamamotu [tüy dökücü bir maddenin yapımında kullanılır]. bkz. **ordu tāl**.

argāg. Balık avlamak için kullanılan kanca.

argu. İki dağ arası. Buradan hareketle *Tirāz* [**Talās**] ile *Balāsāgūn* arasındaki ülkeye **argu** denir, çünkü bu bölge iki dağ arasındadır.

arguç. İnsanın aldandığı herhangi bir şey.

arguç ajun: Yalan dünya.

argūlādı.

ol ẹkki kişi ara argūlādı: O, iki kişinin arasından geçti.

argūlār, argūlāmāq.

argūn. Sıçan türünden küçük bir hayvan. Yarım arşın uzunluğundadır ve duvarların yarıklarından serçeleri avlar. Eğer bir koyuna saldırırsa, koyunun eti sararır. Uyuyan insana saldırırsa, insan idrar birikmesine uğrar.

argurdı.

ol atın argurdı: O, atını yordu. Yorulana kadar işe koşulan her türlü hayvanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

argurur, argurmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

könĝlüm anĝar qaynayu	Gönlüm ona doğru kabarıyor
içtin anĝar oynayu	İçeride onunla oynaşırken
keldi manĝa boynayu	Kibir ve kurumla geldi bana
oynap meni argurūr	Bitkin düşene kadar benimle eğlendi

arı. Arı. Bu Arapçaya da uygun düşer, zira bu dilde *el-ari* "bal" demektir, *Türkçede* ise balı yapan hayvan bu biçimde adlandırılır. **Çigil** *Türkleri* "bal"a *arı yagı*: arı yağı der.

arīdı.

arīdı nēnĝ: Nesne temizdi.

arīr, arīmāq.

arıg. Çadır örtüsü (**Barsgān** lehçesi).

arıg nēnĝ. Temiz olan bir şey.

arıglādı.

qozı arıglādı: O, kuzuyu [başka bir şeyi de olabilir] iğdiş etti.

ol yarmāqıg arıglādı: O, paranın en iyisini topladı. Herhangi bir şeyin en iyisini seçmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

arıglār, arıglāmāq.

arıglıq. Temizlik; arılık.

arındı.

er arındı: Adam yıkandı; *er arındı*: Adam tüy dökücü maddelerle eteklerini tıraş etti.

arınūr, arınmāq.

arıq. Irmak; ark; nehir. Şu atasözünde de geçer,

agīlda oglāq tugsa arıqda ōtı ōnēr: Ağılda oğlak doğsa nehirde otu biter. Bu atasözü "yaşamsal ihtiyaçlar için kaygı duymama"yı öğütlemek için kullanılır.

arıqlandı.

sūw arıqlandı: Su yol açtı, ark yaptı. Suyun yerde yarlar ve hendekler açmasını anlatmak için de kullanılır.

arıqlanur, arıqlanmāq.

arıqlıg.

arıqlıg yēr: Üzerinde arklar olan yer.

arış. Arış (eriş).

arış arqāg: Eriş argaç.

arışdı.

olār ekki arışdı: Onlar birbirini aldattı.

arışūr, arışmāq.

arıtgān.

ol kişi ol tarıg arıtgān: O adam her zaman buğday [başka bir şey de olabilir] ayıklar.

arıttı.

ol tarıg arıttı: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] ayıkladı.

arıtur, arıtmāq.

ol qozı arıttı: O, kuzuyu iğdiş etti. Bir çocuğun sünnet edilmesini anlatmak için de kullanılır. Aynı [geniş zaman ve eylemlik] biçimlere sahiptir.

arju. Çakal – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*). İnsanlar bir şeyin etrafında toplandıkları zaman *kişi arjūlayu turdı* denir; bu, "çakalların bir insanı yemek için toplanmaları gibi halk onun etrafında toplandı" demektir.

armagān. Başarılı bir seferden dönen birisinin yakınlarına verdiği hediye, ödül (**Oguz** lehçesi). *yarmagān* biçiminde bir değişik sesletimi vardır ve bu kullanım daha doğrudur [bkz. **amuç**].

armut. Armut.

armutlandı.

yıgāç armutlandı: Ağaç armutlandı.

armutlanur, armutlanmāq.

arpa. Arpa. Şu atasözünde de geçer,

arpasīz at aşūmās, arqasīz alp çerīg sıyūmās: Arpasız at koşamaz, arkasız yiğit dövüşü kazanamaz. Bu atasözü karşılıklı yardımlaşmayı öğütlemek için kullanılır.

arpagān. Arpaya benzer bir bitki; başağı vardır, ama tane vermez.

arpālādı.

ol atın arpālādı: O, atını arpayla besledi.

arpālār, arpālāmāq.

arpalandı.

at arpalandı: At [başka bir şey de olabilir] arpalandı.

arpālanur, arpalanmāq.

arq. Dışkı.

temür arqı: Demir artığı.

arqa. Sırt; arka.

arqa. Sıkıntılı anlarda yardım eden kişi.

Şu atasözünde de geçer,

arqāsız er çerig sıyūmās: Arkasız yiğit dövüşü kazanamaz.

arqādı. *ol anıg ewin arqādı*: O, onun evi araştırıp orada olduğunu düşündüğü şeyi aradı (**Oguz** lehçesi).

ol anı qargādı arqādı: O, ona lanet etti; kötülüğünü sayıp döktü. Bu yalnızca ikili bir ifade olarak kullanıldığında bu anlamı taşır, tek başına asla taşımaz. **arqādı** sözcüğü "övme, dua etme" anlamına gelen **alqış** sözcüğünden türetilmiştir. Sözcüğünün kök-anlamı "iyilik" anlatır, **qargadı**: lanetledi sözcüğüyle birlikte çok fazla kullanıldığı için "kötülük" anlatır hale gelmiştir. Buradaki *re* (*r*), *lâm*'dan (*l*) dönüşmüştür; tıpkı Rabbin şu ayetinde olduğu gibi: *keennehum bûnyânûn mersûs* ("... kenetlenmiş binalar gibi ..." [K. 61 :4]) – değişik bir okunuş *melsûs*'tur.

arqār, arqārmāq.

arqāg. Argaç [bez, halı, kilim gibi şeyler dokunurken, enlemesine atılan iplik –çn].

arqalandı.

ol meni arqalandı: O beni arka bildi, destekçi gördü.

ol tāgnı arqalandı: O, arkasını dağa verdi.

arqalanur, arqalanmāq.

arqār. Boynuzundan bıçak sapı yapılan dişi dağ keçisi.

arqaştı.

ol anıg birle yük arqaştı: O, onunla yükü taşımak için omuz omuza verdi.

arqaşūr, arqaşmāq.

arqıçaq. İlacın ağzın köşesinden dökülmesini sağlayan bir araç. *sukurca*'ya [bir tür kâse] benzer ve bir ağzı vardır.

arqış. Kervan. Şu atasözünde de geçer,

yıraq yēr sāwın arqış kēldürūr: Uzak yerin haberini kervan getirir. Bu [anlam olarak] *ve ya'tīke bi'l-ahbâri men lem tüzevvide* ("sana erzak sağlamadığın kimseden haberler gelecek") ifadesine benzer.

arqış. Uzak bir ülkedeki birine yollanmış (*mürsel*) kimseye verilen ad.

anıg arqışı keldi: Onun habercisi (*resûl*) geldi. Bu sözcük *risâle* [mesaj] anlamına da gelir.

arquçı. İki kişi arasında aracı olan; evliliklerde dünürler arasında gidip gelen kimse (*resûl*).

arqun. Yaban aygırı ile evcil kısrağın çiftleşmesinden olan at. En hızlı yarış atıdır.

arqun. "Gelecek yıl" anlamında kullanılan bir sözcük.

arqun īzi: Gelecek yıl.

arquq.

arquq kişi: Dik kafalı kimse.

arquq. İki duvar ya da iki sütun arasındaki tahta engel.

arquqlandı.

er arquqlandı: Adam inatçılık etti.

arquqlanur, arquqlanmāq.

arra. İdrar. Erkek eşeği önayaklarını kaldırıp dişi eşeğin sırtına koyması ve cinsel ilişkinin gerçekleşmesi için teşvik etmek amacıyla bu söz kullanılır; eşek ayaklarını kaldırana kadar iki ya da üç kez böyle bağırılır. Bu sözcük Arapçaya da uygundur, nitekim Arapça *erre* "cinsel ilişkiye girmek" demektir.

arrıg.

arrıg nēn: Pek temiz nesne. *r*'nin katmerlenmesi pekiştirme içindir.

arsal.

arsal saç: Kızıla çalan saç.

arsalıq. Hem erkek, hem dişi özellikleri taşıyan hayvan.

arsıqtı.

er arsıqtı: Adam aldandı.

arsıqār, arsıqmāq.

arslān. Aslan. Hanlara da bu unvan verilir. Şu atasözünde de geçer,

alīn arslān tutār, kŭçin sıçgān tutmās: Hileyle aslan tutulur, güçle sıçan tutulmaz. Bu atasözü insanlara, işlerinde mahir çözümler bulmaları ve zorluğu bırakmalarını öğütlemek için kullanılır.

art. Dağdaki geçit.

Şu atasözünde de geçer,

ermegŭke eşik art bolūr: Tembele eşik dağdaki geçit gibi gelir.

art saç. Ensedeki saç. Nitekim *art*, "boyun" demektir.

artādı.

artādı nēnĝ: Nesne bozuldu.

artār, artāmāq.

artāq.

artāq nēnĝ: Bozulmuş nesne.

artaşdı.

yalnĝuq için artaşdı: İnsanlar birbirinin âhlakını bozdu. Büyük miktardaki bir şeyin tamamen bozulmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

artaşūr, artaşmāq.

artattı.

ol artattı nēnĝni: O, bir şeyi bozdu.

artatūr, artatmāq.

artıg. Kadın mintanı; korse.

artıg. Hayvanın üstüne konan ve birbirini dengeleyen karşılıklı iki yükten biri.

artıldı. [Hayvanın üzerine **artıg**'ların ya da herhangi bir şeyin dengeli olarak yüklenmesi.]

er at ŭze artıldı: Adam atın üzerine (dengeli bir biçimde) artıldı.

tagār eşyēk ŭze artıldı: Çuval [başka bir şey de olabilir] eşeğin üzerine (dengeli bir biçimde) artıldı (yüklendi).

artılūr, artılmāq.

artındı.

er arçısın artındı: Adam heybesini [başka bir şeyi de olabilir] yükledi.

artınur, artınmāq.

artışdı.

ol manĝa arçī artışdı: O, heybeyi (hayvana) yüklemekte bana yardım etti.

artışur, artışmāq. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

artlādı.

ol anı artlādı: O, onun boynunun arkasına tokat attı.

artlār, artlāmāq.

arttı.

arttı nēnĝ: Nesne arttı.

anıg eyēgūsi arttı: Onun kaburgası büyüdü – bu, kendini beğenmişliği ima eden bir deyimdir.

artār, artmāq.

artuç. Ardıç. *Kāşgar*'da bu adı taşıyan iki köy vardır.

artuçlandı.

tāg artuçlandı: Dağ ardıçlandı, ardıcı arttı.

artuçlanur, artuçlanmāq.

artuq. Artık, fazla (*ziyāde*).

artuqlandı.

er artuqlandı: Adam aşırıya gitti.

artuqlanur, artuqlanmāq.

arturdı.

ōn yarmāq üze bīr arturdı: On paraya bir para daha ekledi.

er arturdı: Adam sınırı aştı. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Tutsak olmuş bir beyi anlatıyor)

keldi berü arturu	Bize taşkın (kalabalık bir orduyla) geldi
bēŗdi ēļin ertürü	Üstüne ilini sundu (hanlığını kaybetti)
munda qalıp olturu	Burada oturmaya kaldı
bükri bolup ün bütēr	Beli bükük oldu.

arturūr, arturmāq.

arūbāt. Demirhindi.

arūḍūn. Boya.

arumdūn. bkz. **arūḍūn**.

aruq turuq. *Kāşgar* ile *Fergāna* arasında bir dağ geçidinin adı.

aruq. Sıska, zayıf, cılız (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçeleri).

aruq er: Yorgun adam.

aruqlādı. *Hāqānī* lehçesinde "uyumak" anlamında kullanılır. "Yorgunluktan dinlendi" kök-anlamına sahiptir

bēg aruqlādı: Bey yorgunluktan dinlendi.

aruqlār, aruqlāmāq.

aruqluq. Yorgunluk.

arwādı.

qām arwış arwādı: Şaman [kam] büyü yaptı.

arwār, arwāmāq.

arwaldı.

arwış arwaldı: Büyü yapıldı.

arwalur, arwalmāq.

arwaşdı.

qāmlār qamug arwaşdı: Şamanlar [kamlar] büyülü sözler mırıldandı.

Kem gözlere karşı okunan büyülü sözler için de bu sözcük kullanılır.

arwaşur, arwaşmāq.

arwuz. Erkek adı.

ās. Ermin hayvanı; as. *ze*'li (*z*) biçimin [āz] değişik sesletimi.

Bu, cariyelere verilen bir ad olarak da kullanılır.

āsdı.

ol et āsdı: O, (kancaya) et [başka bir şey de olabilir] astı.

Asılan ya da çarmıha gerilen birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

asār, asmāq.

aslındı.

aslındı nēnĝ: Bir şey, bir şeye takıldı.

aslınur, aslınmāq.

asıg. Kazanç, fayda.

asıglıg.

asıglıg īş: Yararlı iş.

asıldı.

bīr nēnĝ bīrke asıldı: Bir şey, bir şeye asıldı.

asılur, asılmāq.

asırtqu.

asırtqu er: Zeki adam.

asışdı.

ol manĝa et asışdı: O, (kancaya) et asmakta bana yardım etti.

asışūr, asışmāq.

asra. "Alt, aşağı" anlamına gelen bir ilgeç.

asruşdı.

ekki er asruşdı: İki adam, kimin daha çok hapşıracağını görmek için hapşırdı.

asruşur, asruşmāq.

ast. Sokaklar, yollar (**Çigil** lehçesi).

astın. "Aşağı" anlamına gelen bir ilgeç. Bu kaba bir sözcüktür; bozulmamış (*fasīh*) biçimi **altın**'dır.

asturdı.

ol er asturdı: O, bir adamı [başka birini de olabilir] astırdı ya da çarmıha gerdirdi.

ol et asturdı: O, et [başka bir şey de olabilir] astırdı.

asturur, asturmāq.

asurdı.

er asurdı: Adam hapşırdı.

asrur, asurmāq.

asurgān.

bu er ol telim asurgān: Bu, çok hapşıran bir adamdır.

asurtgu.

asurtgu ot: Hapşırtan ot.

āş. Yemek, aş.

āş. Bir kabın onarılmış kısmı.

ayaq āşla: Kabı onar.

aşādı.

er aş aşādı: Adam yemek yedi. *Hāqānī Türkleri* bu sözcüğü soylular için kullanır; diğer *Türkler* ayrım yapmaksızın herkes için bu sözcüğü sarf eder ve bu kullanım kural uyarıncadır.

aşār, aşāmāq.

aşaq. Dağ eteği (**Oguz** lehçesi).

aşattı.

ol manĝa āş aşattı: O, bana yemek yedirdi. *Türklerin* çoğu bu sözcüğü hakanların ve soyluların yemeği için kullanır; ancak *Oguzlar* herkes için sarf eder.

aşatur, aşatmāq. Oguzlar [bu konuda] kuralı takip eder.

aşbār. Saman ve kepeğin ıslatılarak karıştırılmasıyla yapılan bir at yemi.

āşdı.

ol tāg āşdı: O, dağı [başka bir şeyi de olabilir] aştı.

āşār, āşmāq.

aşgındı.

tāş aşgındı: Taş aşındı. Sert olan herhangi bir şeyin aşınmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

aşgınur, aşgınmāq.

aşīcān. Çin'e giden yol üzerinde bir konaklama yeri olan kentin adı.

aşlādı.

ol ayāq aşlādı: O, kabı [başka bir şeyi de olabilir] onardı.

aşlār, aşlāmāq.

aşlaldı.

ayāq aşlaldı: Kap onarıldı.

aşlalur, aşlalmāq.

aşlattı.

ol ayāq aşlattı: O, kabı onarttı.

aşlatur, aşlatmāq.

aşlıq. Aşevi; mutfak. *Oguzlar* "buğday"a **aşlıq** der.

aşnu. "Önce, evvel" anlamına gelen bir ilgeç.

men andan aşnu keldim: Ben ondan önce geldim.

aşruldı.

yük arttın aşruldı: Yük geçitten [başka bir yerden de olabilir] aşırıldı.

aşrulur, aşrulmāq.

aşsādı.

ol art aşsādı: O, dağ geçidini geçmeye [aşmaya] niyetlendi ve bunu arzuladı. Birinin yemek arzulamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

aşsār, aşsāmāq.

aşsattı.

ol anı aşsattı: O, ona yemek arzulattı.

aşsatur, aşsatmāq.

aştal.

aştal ogul: Kişinin sonuncu [yaşlılık çağlarında doğan] çocuğu.

aşu. Kızıl toprak; aşıboyası yapmak için kullanılır.

aşundı.

ol mendin aşundı: O, beni geçti.

aşunur, aşunmāq.

aşuq. İnsanın ayak bileğinde bulunan kemiklerden biri.

aşuqlādı.

ol anı aşuqlādı: O, onun aşık kemiğine vurdu.

aşuqlār, aşuqlāmāq.

aşuqtı.

ol ewke aşuqtı: O, evini özledi. Bir şeyi özleyen, bir şeye düşkün olan herhangi biri için de bu sözcük kullanılır.

aşuqār, aşuqmāq.

āt. Ad (*ism*).

āt. Unvan (*lākab*).

beg aŋgār āt bērdi: Bey ona unvan verdi. "Halkın şefi"ne de *ātlıg* ["ada sahip olan"] denir.

at. At – *elif (a) işba"*lıdır [kalın ünlü – vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak]. Şu atasözünde de geçer,

qūş qanatın er atın: Kuş (hedefine) kanadıyla, er atıyla (ulaşır).

ata. Baba. *Hoten* ve *Kençēk* halkı **ata**'ya **hata** der.

ata sāgūn. Hekim.

ataç. Büyük bir adammış gibi davranan küçük çocuğa *ataç ogūl* denir.

atādı.

on aŋgar āt atādı: O, ona unvan verdi. Ad verilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

atār, atāmāq.

atan. İğdiş edilmiş deve. Şu atasözünde de geçer,

atan yūki aş bolsa açqa az körnūr: İğdiş edilmiş devenin yükü yemek olsa, açа az görünür.

atanlandı.

er atanlandı: Adam iğdiş edilmiş deve sahibi oldu.

atanlanur, atanlanmāq.

atanlıg.

atanlıg er: İğdiş edilmiş devesi olan kimse.

atāqı. "Babacığım" anlamına gelen ve sevgi bildiren bir sözcük.

atgāq. Safra. Sarı çiçekleri olan bir bitkiye de **atgāq** denir. Korkudan sararan bir yüz de buna benzetilir.

atgardı.

ol mini atgardı: O, bana ata [başka bir şeye de olabilir] binmekte yardım etti.

atgarur, atgarmāq.

atıldı.

oq atıldı: Ok atıldı.

atılur, atılmāq.

çeçēk agzı atıldı: Tomurcuk açıldı. Her türlü çiçek veya tomurcuğu ya da bütünden ayrılmadan açılan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

atım.

atım er: İyi atıcı olan adam; nişancı.

atınçu.

atınçu nēŋg: Atılan bir şey.

atındı.

ol oq atındı: O, ok atıyormuş gibi göründü.

atınūr, atınmāq.

atış. Atış; karşılıklı atma.

atış. Bir erkek adı.

atışdı.

ol menig birle oq atışdı: O, ok atma konusunda benimle yarıştı. Herhangi bir şeyi atmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

atışur, atışmāq.

atışgān.

ol menig birle oq atışgān: O sürekli ok atarak benimle boy ölçüşür.

atıttı.

tāy atıttı: Tay, at olarak kabul edildi. Bu [anlam olarak] Arapçadaki *fûttiyatû'l-câriye ey 'uddet mine'l-fetâyât* ("Kız bir kadın olarak kabul edildi") ifadesine benzer. Şu atasözünde de geçer,

tāy atıtsa at tınur, ogūl ereḏse ata tınur: Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir.

Şu dizelerde de kullanılmıştır,

tegūr menig sāwımnı bilgēleke āy
tınur qalı atıtsa qısraq sanı tāy

Hey, sözümü bilgelere eriştir
Kısrağın tayı at olursa, kısrak dinlenir

atız. Suyun iki yanı arasındaki dar toprak parçası.

atızladı.

er yēr̄in atızladı: Adam (ekmek için) toprağına ark açtı, bent yaptı.

atızlār, atızlāmāq.

atızlandı.

yēr̄ atızlandı: Toprağa (ekilmek için) arklar açıldı.

atızlanur, atızlanmāq.

atlādı.

ol at atlādı: O, ata bindi. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Baharı anlatıyor)

yılqı yazın ẹtlenūr	Hayvanlar baharda gelişir
otlap anın etlenūr	Bu zaman otlayarak etlenir
bẹgler semüz atlanūr	Beyler binecek semiz atlar bulur
sewnüp ögūr ısrışūr	(Baharın ilk işaretleriyle) sürüler neşe dolar ve birbirini ısırır

atlār, atlāmāq.

atlandı.

er atlandı: Adam ata bindi.

ol tāgqa atlandı: O dağa çıktı (**Oguz** lehçesi). Herhangi bir şeye tırmanmayı

anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

atlanur, atlanmāq.

atlıg.

atlıg er: Atlı adam.

atsādı.

ol oq atsādı: O, ok [başka bir şey de olabilir] atmak istedi.

atsār, atsāmāq.

attı.

er oq attı: Adam ok [başka bir şey de olabilir] attı; *tañğ attı*: Şafak söktü; *ol attı nēñğni*: O adam bir şeyi attı.

atār, atmāq.

atturdı.

ol oq atturdı: O, okun atılmasını emretti. Herhangi bir şeyin atılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

atturur, atturmāq.

āvan. Ağaçlar (**Sayram** lehçesi; bu kent *Sipencâb* olarak bilinir).

avut. "Avuç" anlamına gelen **aḍut**'un değişik sesletimi.

āw. Av.

beg awqa çıqtı: Bey ava çıktı.

awa. "Acı" bildiren bir ilgeç; Arapçadaki *vâvaylî* ifadesine tekabül eder, insan bir şeye çok üzülürse *awa awa* diye inler.

awālādı.

anıg tegre kişi awālādı: Onun yanında halk çepeçevre toplandı.

Bu sözcük özellikle toplumsal karışıklığı anlatmak için kullanılır. Diğer durumlarda **awdı** denir.

awālār, awālāmāq.

awdı.

körünçke kişi awdı: Halk onu görmek için bir şeyin etrafını sardı.

awār, awmāq.

āwdı.

añğar kişi āwdı: Halk onun yanında toplandı.

āwār, āwmāq.

awıçga. İhtiyar adam.

awılqu. Kızıl meyveleri olan, meyvesinin nektarı **tutmāç**'ın suyuna katılan bir ağaç. Kabuğundan yapılan ilaç göz iltihabının tedavisinde kullanılır. Aynı zamanda kumaş boyamak için de kullanılır.

awınç. Bir şeyle yakınlık ya da teklifsizlik içinde olma.

manĝa awındı: O, bana alıştı.

awınç. Bir şeyle yakınlık ya da teklifsizlik içinde olma. [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn]

awınçu.

awınçu nēnĝ: Kendisinden haz alınan, aşina olunan bir şey. Bu nedenle cariyelere **awınçu** denir.

awındı.

ol manĝa awındı: O, bana dostça davrandı.

awnur, awınmāq.

awlādı.

beg aw awlādı: Bey av avladı; *anĝār kişi awlādı*: Halk onun etrafında toplandı.

awlār, awlāmāq.

awlaldı.

keyik awlaldı : Yaban hayvanı avlandı. Şu dizelerde de kullanılır,

awlalur özüm anıg tüzinĝa

emlelür közüm anıg tözinĝa

Gönlüm onun güzelliğiyle avlanır

Gözüm onun ayağının tozuyla iyileşir

awlalur awlalmāq.

āwlandı.

er özinĝe āwlandı: Adam kendisi için ve kendi kendine avlandı.

āwlanur, āwlanmāq.

awlaşdı.

kişi awlaşdı: Halk bir şey için toplandı.

awlaşür, awlaşmāq.

awlattı.

ol manĝa ıwıq awlattı: O bana dişi karaca [başka bir şey de olabilir] avlattı.

awlatur, awlatmāq.

awrūzı. Karışık yiyecek; örneğin buğday ve arpa ununun karıştırılarak pişirilmesi.

awujgūn. Deri sepilemekte kullanılan akasya yaprakları.

awurta. bkz. **tutundı**.

awus. Mum (**Bulgār** lehçesi).

awya. Ayva. Değişik sesletim [kurala uygun biçim *aywa* olmalıdır, ama özgün metinden bir şekilde kaybolmuştur –çn].

axsādı.

at axsādı: At [başka bir şey de olabilir] aksadı, topalladı.

axsār, axsāmāq

axsaq. bkz. **boxsaq**.

axsāq. Topal; aksak.

axsattı.

ol anı axsattı: O, onu aksattı.

axsatur, axsatmāq.

axsuŋ̂.

axsuŋ̂ er: Gürültü patırdı çıkaran, kavga eden sarhoş adam. Başka bir lehçedeki değişik sesletimi *axsum*'dur.

axşam. Akşam; günbatımı zamanı.

axtardı.

er tāşıg axtardı: Adam taşı çevirdi.

tüpi yıgāçıg axtardı: Tipi ağacı devirdi. Bir şeyi ters çeviren herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır. *hı* (*x*) *gayn*'dan (*g*) dönüşmüştür [**agtardı**], tıpkı [Arapçada] *hattâr* ya da *gaddâr* ("hain") veya *humâru'n-nâs ve gumâruhum* ("insan kalabalığı") denmesi gibi.

ol yēr axtardı: O toprağı sürdü.

axtarur, axtarmāq.

āy. Ay.

tōlun āy: Dolunay.

āy. Ay [otuz günlük zaman dilimi].

Şu dizelerde de kullanılır,

qışqa anun kelse qalı qutlug yāy
tün kün keçe alqınūr ōdleg bile āy

Kış için hazırlan, gelse de kutlu yaz
Gece gündüz geçerek tükenir zaman ile ay

Yılın on iki bölümünden her birine ay denmesinin nedeni, bu sürenin ayın bir geçişiyle ölçülmesidir. Şu atasözünde de geçer,

āy tolūn bolsa elgin imlēmēs: Ay dolun olduğunda elle gösterilmez - çünkü gözü olan herkes onu görebilir. Bu atasözü sorunun apaçık ortada olduğu her konu bağlamında kullanılabilir.

āy köl. Uç yakınında bir yer adı.

aya. Aya; avuç içi.

aya yersgü. Yarasa (**Çigil** lehçesi). Bazıları *yarasa* der.

ayādı.

ol tōnın ayādı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] korudu.

xān anĝar ayāg ayādı: Han ona unvan verdi.

ayār, ayāmāq.

ayāg. Unvan (*lâkab*).

Şu dizelerde de kullanılır,

qodgıl manĝa aqīlıq bolsun manĝa ayāga

ıdgıl meni toqışqa yöwgil manĝa ulāga

Beni bırak, seleklik (özveri) benim takma adım olsun

Beni savaşa yolla, bana at yardımı yap

ayālādı.

qīz ayālādı: Kız ellerinin ayasını birbirine vurdu [el çırptı].

ayālār, ayālāmāq.

ayaq. Kap kacak. *Oguzlar* bu sözcüğü bilmez, onlar bu gibi şeylere *çanaq* der.

ayaq. Ayak. *dal*'lı biçimin [**aḍaq**] değişik sesletimi.

ayās.

ayās kök: Berrak gök. Kölelere (*memlûk*), yüzlerinin parlaklığı buna benzetilerek *ayās* denir.

aygır. bkz. **aḍgır**.

aydı.

ol manĝa sōz aydı: O bana söz söyledi.

ayūr, aymāq.

aydınĝ. Ay ışığı.

ayıg. Ayı. **Oguz**, **Qıfçāq** ve **Yagma** lehçelerinde **aḍıg** yerine kullanılan sözcük.

ayıg. Arapçadaki [övme eylemi] *ni'me*'ye ve [kötülüme eylemi] *bi'se*'ye tekabül eden bir ilgeç.

ayıg edgü: Ne iyi (şey); *ayıg yawuz nēnĝ*: Ne kötü şey. Bu ilgeç "iyi [ve kötü] olan" şeyler için bir pekiştirici olarak kullanılır.

ayıldı.

anĝar sōz ayıldı: Ona söz söylendi.

ayılur, ayılmāq.

ayıq. Söz; vaat.

anıg manĝa ayıqı bār: Onun bana sözü var.

ayıtgān.

ol kişi ol telim sōz ayıtgān: O çok fazla soru soran bir adamdır.

ayıttı.

ol manĝa sōz ayıttı: O bana söz sordu.

Oguzlar men anĝār sōz ayıttım: Ben ona söz söyledim der – bu, kurala uygun değildir.

aytūr, ayıtmāq.

ayla. "Böylece, bu suretle" (**Oguz** lehçesi).

ayla qılgıl: Böyle yap.

ayloq ayloq. Böyle böyle (**Oguz** lehçesi).

aypanĝ.

aypanĝ er: Kel adam (**Çigil** lehçesi).

ayrān. Ayran.

ayrıq. Ayrıkotu. *Türkler* buna **aḍrıq** der. *Oguzlar* [*ḍ*'yi] *y*'ye dönüştürür.

ayrışdı.

olār ẹkki ayrışdı: Onlar birbirinden ayrıldı.

ayrışur, ayrışmāq – zel'li biçimin [**aḍrışdı**]değişik sesletimi.

ayru. "Değilse" anlamına gelen bir ilgeç.

mūnı tīlēmese sen ayru ne kerēk: Bunu dilemiyorsan, başka ne istersin?

ayruq. "Başka (*gayr*)" anlamında kullanılan sözcüğün [**aḍruq**] değişik sesletimi (**Oguz** lehçesi).

aytıg. "Bir kişinin sağlığını, sıhhatini sormak" için kullanılan **aytış**'ın değişik sesletimi.

aytıldı.

sōz aytıldı: Söz [başka bir şey de olabilir] ondan soruldu.

aytılur, aytılmāq.

aytındı.

ol sōz aytındı: Söz sormayı kendi üzerine aldı.

aytınur, aytınmāq.

aytış. İki kişinin karşılıklı olarak birbirlerinin sağlığını, sıhhatini sorması.

ayturdı.

ol manĝa sōz ayturdı: O bana söz söyletti.

ayturur, ayturmāq.

āz.

āz nēnĝ: Miktar olarak az olan bir şey.

āz. Ermin hayvanı; as.

Bozulmamış (*fasīh*) olan *sin*'li biçimin [**ās**] değişik sesletimi.

azaq. **Oguz** beyleri arasındaki bir şefin adı.

āzdı.

ol yōl āzdı: O, yolu şaşırdı.

azār, azmāq.

azgān. bkz. **qazgān**.

azıg. Her türlü hayvanın azıdişi.

azıglādı.

tonĝuz atıg azıglādı: Domuz atı azıladı (azıdişiyle ısırıp yaraladı).

men tonĝuznı azıglādım: Ben domuzun azıdişine vurdum. İki yanda azıdişi bulunan bütün yırtıcı hayvanlar için bu sözcük kullanılır.

azıglār, azıglāmāq.

azıglıg.

azıglıg at: Azıdişi çıkmış at. Azıdişi çıkan bütün hayvanlar için kullanılır.

azıldı.

yōl azıldı: Yol şaşırıldı.

azılur, azılmāq.

azītgān.

ol kişi ol yōldan azītgān: O kimse, halkı hep yoldan çıkarır [yolu kaybettirir].

azıttı.

ol anĝār yōl azıttı: O, ona yolunu şaşırttı [yolu kaybettirdi].

azıtur, azıtmāq.

āzlandı.

ol bu yarmāqıg āzlandı: O, bu paranın az olduğunu düşündü. Başka şeyler için de kullanılabilir.

āzlanūr, āzlanmāq.

azma. Yumurtalıklarının derisi kesildiği için cinsel birleşmede bulunamayan koç.

azu. İki şey arasında seçim yapmayı anlatırken kullanılan bir sözce.

üzüm yēgil azu qāgūn yēgil: Ya üzüm ya da kavun ye. Bu sözcük çoğu kez soru sormak için kullanılır: *kelir mü sen azu barīr mu sen*: Gelir misin, yoksa gider misin?

azuq.

azuq ōq: Nereden geldiği ve kimin attığı belli olmayan ok.

azuq.

azuq munuq: Kaçan, yoldan çıkan.

azuq. Azık, erzak. Şu atasözünde de geçer,

sartnīg (-nınĝ [?]*) azuqı arıg bolsa yōl üze yēr*: Tüccarın azığı temiz olsa, yol üzerinde yer. Bu atasözü haklı olduğunu iddia eden, ama bunu ispatlaması gerekince kaçan kimseler için söylenir.

azuqlandı.

er azuqlandı: Adam azık sahibi oldu.

azuqlanur, azuqlanmāq.

azuqlug.

azuqlug er: Azığı olan adam.

Şu atasözünde de geçer,

azuqlug armās: Azığı olan adam yorulmaz (çünkü güçlüdür ve iyi beslenir).

azuqluq. Erzak olarak hazırlanan şey.

b

baçāq. Hıristiyan orucu.

badal art. Uç ile **Barsgān** arasındaki bir dağ geçidi..

badar badar.

badar badar yügürdi: O patırtıyla [böylesi bir ses çıkaracak biçimde] koştu.

badgādı.

ol anıg aḍāqın badgādı: O (güreşirken) onun ayağını çelme taktı. **bagdādı** biçiminde bir değişik sesletimi vardır; göçüşme söz konusudur.

baḍgār, badgāmāq.

bādı.

ol atıg bādı: O, atı [başka bir şeyi de olabilir] bağladı. Bir iple bağlanan ya da tutturulan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bār, bāmāq.

badıçlıq.

badıçlıq yıgāç: Üzüm asmalarına çardak yapmak için kullanılan ağaç.

badruq. Bir erkek adı.

baḍram. Halkın hep birlikte yaşadığı sevinç ve eğlence hali. Toprak çiçeklerle bezendiği zaman *baḍram yēr*: latif toprak denir. Bu sözcüğün kökenini bilmiyorum; ancak bunu Farsîlerin ağzından da işittim. Bununla birlikte *Oguzlar* "şenlik, şölen günü"ne **bayram** der; çünkü bu gün sevinç ve eğlence günüdür. *Oguzlar*'ın alışkanlığına uygun olarak *zel* (*ḍ*), *ye* (*y*) çevrilmiştir. Bu açıdan bakıldığında bu sözcüğün özgün dile ait bir sözcük olduğu söylenebilir.

bāg. Üzüm bağı.

bāg. Odun ya da benzer şeylerin bir demeti.

otuñg bāgı: Bir bağ odun.

bagdādı.

ol anıg aḍāqın bagdādı: O (güreşirken) onun ayağını çelme taktı.

bagdār, bagdāmāq.

bagdattı.

ol anıg aḍāqın bagdattı: O, (güreşirken) onun ayağına çelme takılmasını emretti.

bagdatūr, bagdatmāq.

bagır. Ciğer; bağır. "Kimseye boyun eğmeyen kimse"ye *bedük bagırlıg*: ciğeri büyük denir.

ya bagrı: Yayın ortası [tutulan yeri].

bagırçaq. Eşek semeri.

bagırdaq. Kadın giysisinin üst bölümü.

bagırlādı.

ol anı bagırlādı: O, onun bağrına vurdu; *ol yāsın bagırlādı*: O, yayın tutulan yerini onardı.

bagırlār, bagırlāmāq.

bagırlandı.

qān bagırlandı: Kan aktı ve pıhtılaştı. Yoğurdun katılaşmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bagırlanūr, bağırlanmāq.

bagırlaq. Çöltavuğu.

bagırlıg.

bagırlıg er: Kimseye boyun eğmeyen adam. Bu, anlam olarak, Arapçadaki *innâ lenahnû a'zam ekbaden mine'l-ibil* ("gerçekte biz develerden daha yürekliyizdir") ifadesine benzer.

bagırsādı.

er bagırsādı: Adamın canı ciğer istedi.

bagırsār, bagırsāmāq.

bagırsaq.

bagırsaq kişi: Şefkatli, iyi kalpli kişi.

bagırsuq. Bağırsak.

bagış. Kol, bacak ya da parmakların eklem yerlerini anlatmak için kullanılır; kamış ya da genel olarak tüm sazlık bitkilerin boğumlarını ima etmek için de bu sözcük kullanılabilir [bkz. **bogım**].

bagışlādı.

ol manĝa at bagışlādı: O bana bir at [başka bir şey de olabilir] hediye etti.

bagışlār, bagışlāmāq.

baglādı.

ol otunĝ baglādı: O odunları [başka bir şeyleri de olabilir] bağladı.

baglār, baglāmāq.

baglandı.

otunĝ baglandı: Odun bağlandı; *er özinĝe otunĝ baglandı*: Adam kendisi için odun bağladı.

baglanūr, baglanmāq.

qōy baglandı: Koyun [başka bir şey de olabilir] bağlandı.

baglattım.

anĝar otunĝ baglattım: Ona odun [başka bir şey de olabilir] bağlattım.

baglatūr men, baglatmāq [bkz. **boglattım**].

bagna. Merdivenin bir basamağı.

bagram.

bagram qum: Kum tepesi, kumul (*reml âli'c-cûbeyl*). *Kāşgar* ile *Yārkend* arasındaki kumluk araziye *bagram qūmı* denir.

bagrıqtı.

āç er bagrıqtı: Aç adamın midesi karnına yapıştı.

bāl. Bal. *Suvār*, **Qıfçāq** ve **Oguz** lehçelerinde kullanılır. Diğer *Türkler* buna *arı yagı* der. Şu dizelerde de kullanılır,

bardı sanĝa yēk otru tutup bāl
barçın kediben tęlwe bolup qāl

Şeytan bal (dünyanın tatlığını) sunarak sana vardı [senin karşına çıktı]
İpek giysi giyerek (ondan etkilenmiş halde) delilik içinde kal (onun hilesini idrak edeme)

bala. Kuş yavrusu. Benzer şekilde vahşi hayvanların yavruları için de kullanılabilir.

quş balāsı qusınçıg, ıt balāsı oxşançıg: Kuş yavrusu (tüyleri çıkana kadar) tiksindirici gözükür, köpek yavrusu ise oyuncak bebek gibidir (ancak bu görünürde böyledir büyüdükleri zaman her şey tersine döner).

bala. Bir adama işlerinde yardım eden kişi, çırak. Genellikle tarımla ilintili olarak kullanılır.

balçıq. Çamur (**Oguz** lehçesi).

baldır. Dağın zirvesi; *tāg baldırı* olarak da kullanılır.

baldır.

baldır ogul: Üvey oğul; *baldır qīz*: Üvey kız.

baldır.

baldır tarıg: İlkbaharın başında işlenen tarla. Bu iş için en uygun mevsim budur. Benzer bir biçimde, gerçekleşme döneminin en başında gerçekleşen herhangi bir şey için de **baldır** sözcüğü kullanılır. *baldır qozı*: Doğum mevsiminin en başında doğan kuzu. Bu sözcüğün dört kullanımında da *be* (*b*) *işba*"lıdır.

baldız. Bir adamın karısının küçük kız kardeşi. Erkeğin kız kardeşine **baldız** denmez, **sinĝil** denir.

baldu. Balta.

bālıg. Yaralı. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kendi durumunu anlatıyor)

urmış ajun busūgın	Dünya pusu kurmuş (Zaman beni sınamalarının kıskacına aldı)
qılmış anı bālıg	Onu yaralamış (ve beni yaraladı)
em sam anĝar tilēnip	İlaç, çare arayıp
sizde bulur yaqıg	Yakayı sizde buluyor (yaramı saracak bezi sizde bulurum)

balıq. Balık. Şu atasözünde de geçer,

balıq suwda kŏzi taştın: Balık suda gözü dışarıda. Bu atasözü bir şeyin farkındayken, farkında değilmiş gibi görünen insanları belirtmek için söylenir.

balıq. Çamur (**Argu** lehçesi). *Oguzların* ve *Arguların* bir bölümü yan yana üç ünlü-almayan yazaç kullanıp **bālq** der. Ancak Türkçe'de en fazla iki ünlü-almayan yazaç bir arada bulunabilir; *Argular* konuşmada sesleri yuvarlar (*rakik*).

balıq. Kale, kent. İslamiyet öncesi dinsiz [pagan] kabilelerin lehçelerinde ve **Uygur** lehçesinde kullanılır. Buradan hareketle *Uygurların* en büyük kentlerinden birisine *bēş balıq*: beş kent denir. Başka bir yerleşimlerinin adı da *yaŋı balıq*: yeni kent'tir.

balıqçın. Balıkçıl; balık avlayan beyaz bir kuş.

balıqlandı.

kŏl balıqlandı: Göl balıkla doldu. Aynı zamanda **Argu** lehçesinde çamurlu yerler de böyle tanımlanır; benzer bir biçimde **Uygur** lehçesinde yakınında bir kale olan ya da kalenin çevresine kurulan bir kent için de bu sözcük kullanılır.

balıqlanūr, balıqlanmāq.

balıqlıg.

balıqlıg ögüz: Balıklı ırmak. Aynı zamanda **Argu** lehçesinde çamurlu yerler için kullanılır.

balıqsādı.

er balıqsādı: Adam balık yemek istedi.

balıqsār, balıqsāmāq.

balu balu. Bebeklerini beşikte uyutmak için kadınların tekrarladığı, ninnimsi bir söz öbeği.

balu. *Argu*ların küçük bir kentinin adı.

bamuq. Pamuk.

bandāl. (*el-kerb* [?] – şöyle açıklanmıştır). Ağaçtan kürekkemiği biçiminde çıkıntı yapan parça. Çocuklar bu parçayı söker, yakar ve gece yanan köze vurarak cirit benzeri bir oyun oynar. Bu oyundan hareketle bu parçaya *ōt bandāl* da denir.

bandı.

qōy bandı: Koyun bağlandı. Bir yere bağlanan her şey için kullanılabilir.

bānır, banmāq – *nun* (*n*) *lām*'dan (*l*) dönüşmüştür.

banzı. Bağbozumundan sonra asma çubuklarında kalan artıklar (**Kençēk** lehçesi).

baŋg.

oglān baŋg sıgtādı: Çocuk bir bebek gibi ağladı.

baqa. Kurbağa. Buradan hareketle kaplumbağaya *müŋgüz baqa* denir.

baqāçuq. **baqa** sözcüğünün küçültme eki almış halidir, "kol kası" demektir [anlam oldukça farklılaşmıştır].

baqan. Pirinçten yapılmış yüzük ya da gerdanlık. *altun baqan*: Altın yüzük.

baqānaq (**baqāyaq**). Çift toynaklı hayvanlarda toynakların arasındaki boşluğa ya da toynakların iki yanına verilen ad. Atların toynağının içini, ayak tabanının ortasında bulunan üçgen biçimindeki sert parçayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

baqanlıg.

baqanlıg qaḍış: Halkalı kayış.

baqdı.

ol manĝa baqdı: O bana baktı.

baqār, baqmāq.

baqıg. Bakma, bakış.

anıg baqıgı kör: Onun bakışını gör.

baqıldı.

yĕrke baqıldı: (Belli bir) alan [başka bir şey de olabilir] gözlendi.

baqılur, baqılmāq.

baqıngıl.

īş kĕdinĝe baqıngıl: Amelinin sonucuna bak ve bunu düşün.

baqınūr, baqınmāq.

baqır. Bakır. Şu atasözünde de geçer,

bār baqır, yōq altūn: Var olan bakır, yok alan altın - Var olan şey bakır gibi değersizdir, bulunmayan şeyse altın gibi değerlidir. Bu atasözü yakınları arasında hor görülen birinin kaybından sonra yakınlarının aşırı kederlenmesi durumunda söylenir.

baqır. Çin'de alışverişte kullanılan, bakırdan yapılmış para.

baqır suqım. Mars. Kızıllığı nedeniyle bakıra benzetilmiştir.

bāqırdı.

tewe bāqırdı: Deve böğürdü (**Oguz** lehçesi).

bāqırār, bāqırmāq.

baqırlıg.

baqırlıg tāg: Bakırlı dağ.

baqırlıg. *Balāsāgūn* yakınlarındaki bir yerin adı.

baqış. Bakış.

baqışdı.

olār bĭr bĭrke baqışdı: Onlar birbirlerine baktı.

baqışūr, baqışmāq.

baqışgān.

ol kişi birle baqışgān ol: O her zaman insanları bakışlarıyla tartar.

baqıttı.

ol anı ewdin baqıttı: O ona (evden doğru) bir yer gösterdi ve bakmasını emretti. Herhangi birinin belli bir yere bakmaya yönlendirilmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

baqıtūr, baqıtmāq.

baqlān.

baqlān qozı: Genç ve semiz kuzu.

baqu. Tepe.

baqurdı.

ol manĝa kişi baqurdı: O benim birine bakmamı sağladı.

baqurur, baqurmāq.

bār. Var. Bir şeyin bir yerde mevcudiyetini gösteren sözcük.

sende yarmāq bārmu: Sende para var mı? demektir. Bunun yanıtı **bār**'dır. Bu sözcük Arapçadaki *leyse*, Türkçedeki **yōq** sözcüklerinin zıttıdır.

bar.

bar yigde: Törende kullanılan geniş bir ağaç.

baraq. Tüylü bir köpek. **Türk** inançlarına göre akbaba çok çok yaşlandığında iki yumurta yumurtlar ve kuluçkaya yatar. Yumurtaların birinden **baraq** denilen bu köpek çıkar. Bu en hızlı koşan ve avda en güvenilir olan köpek türüdür. Diğer yumurtadan ise bir civciv çıkar; bu, akbabanın son yavrusudur.

baraqlıg.

baraqlıg kişi: **Baraq** benzeri bir köpeği olan kimse.

barça. "Tümü, hepsi" anlamına gelen bir sözcük.

barça keldilēr: Hepsi geldiler. Şu dizelerde de kullanılır,

qoldaçıqa miñĝ yagāq
barça bile ayruq tayāq

Dilenciye bin ceviz (borcum var)
Hepsiyle birlikte bir de değnek (vereceğim bana güvenmesi için)

barçān. Bir yer adı.

barçuq. *Afrāsiyāb*'ın kurduğu bir kent. *Afrāsiyāb* burada *Nebukadnessar*'ın oğlu *Bijen*'i hapsetmişti.

bardı.

ol ewke bardı: O eve vardı (gitti)

barīr, barmāq.

barıg.

ol barıg bardı: O doğrudan (herhangi bir yere) gitti.

barıg. Pis kokan herhangi bir şey. İkileme olarak da kullanılır – *sasıg barıg*.

barıgsādı.

ol ewke barıgsādı: O eve [başka bir yere de olabilir] gitmek istedi.

barıgsār, *barıgsāmāq*.

barımsındı.

ol ewke barımsındı: O eve gidermiş gibi yaptı, ama gerçekte gitmedi.

barımsınūr, *barımsınmāq*.

barındı.

urāguttın qān barındı: Kadından kan çıktı – kadın âdet kanaması geçirdi.

barınūr, *barınmāq*.

barındı.

er ewke barındı: Adam eve [başka bir yere de olabilir] gidiyormuş gibi göründü.

barınūr, *barınmāq*.

barıq. İnsanlara yönelik davranış; tutum.

bēg barıqı neteg: Beyin tutumu nasıl.

barışdı.

olār bīr bīrke barışdı: Onlar karşılıklı olarak birbirlerine gittiler. Bu konuda yardımlaşmayı ya da rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

barışūr, *barışmāq* [bkz. **keliş**].

bārlıg.

bārlıg er: Varlıklı adam.

barq (**ew barq**). **barq** sözcüğü hiçbir zaman yalnız başına kullanılmaz, ancak ikilemeyle anlamlanır.

barqın.

barqın kişi: Hiçbir şeyin kendisini yolundan alıkoyamadığı yolcu.

bars. Bit ya da pire gibi hayvanların ısırmasıyla veya çıban çıkmasıyla oluşan vücuttaki herhangi bir kabartı.

anıg eti bars boldı: (Söz konusu etkenlerden biri nedeniyle) onun derisi kabardı.

bars. Yırtıcı bir hayvan, pars.

bars. **Türk** takviminin oniki yılından biri. *Türkler* oniki değişik hayvanın adını yıllara vermek suretiyle oniki yıllık bir takvim yaratmıştır. Çocuklarının yaşlarını, savaş tarihlerini ve daha birçok şeyi birbirini izleyen bu yıllar aracılığıyla hesaplarlar.

Bu geleneğin kökeni şöyledir: **Türk** hakanlarından biri, kendi saltanatından önce

gerçekleşmiş bir savaşla ilgili bilgi ister, ancak [vezirleri] savaşın yapıldığı tarih konusunda yanılırlar. Bunun üzerine tebaasına danışır. Kurultayda "biz bu tarihte nasıl yanıldıysak, bizden sonra gelenler de yanılacaklar. Öyleyse biz şimdi ayların ve göğün oniki burcunun sayısına tekabül eden oniki yıllık bir döngü yaratalım ve her yıla birer ad koyalım; böylece [yılları] hesaplama bundan böyle onların birbirlerini izleyişi takip edilerek yapılsın ve bu hepimiz için ölümsüz bir anıt olsun" der. Tebaası "Siz nasıl isterseniz" der ve onu onaylar.

Bunun üzerine hakan ava çıkar. Vahşi hayvanların **Ila** vadisine, buradaki büyük nehre doğru sürülmesini emreder. Bu vahşi hayvanları avlar, nehre doğru sıkıştırır ve suya düşmelerini sağlarlar. Yalnızca oniki değişik hayvan nehri geçmeyi başarır ve her birinin adı bir yıla verilir. Bu hayvanlardan birincisi **sıçgān**: fare'dir. Nehri ilk geçen hayvan olduğu için adı ilk yıla verilir ve yıl döngüsünün başlangıcı olur. **sıçgān yılı**'ndan başlayarak nehirden çıkış sırasıyla hayvan yılları sıralanır: **ūd yılı**: Öküz yılı; **bars yılı**: Pars yılı; **tawışgān yılı**: Tavşan yılı; **nāg yılı**: Timsah yılı; **yılān yılı**: Yılan yılı; **yond yılı**: At yılı; **qōy yılı**: Koyun yılı; **bēçin yılı**: Maymun yılı; **taqāgu yılı**: Tavuk yılı; **ıt yılı**: Köpek yılı; **toŋuz yılı**: Domuz yılı.

Bu dizi **toŋuz**'a varınca yine **sıçgān**'dan başlayarak hesaplama yapılır.

Benim bu kitabı yazdığım yıl [der Kâşgarlı Mahmûd] 466 yılının *Muharrem* ayıydı, **yılān yılı** sürüyordu. Bu yıl bitip de 470 yılı [elyazmasında burada sonradan eklenmiş bir not vardır "**düzeltme: 467 yılı;**" kitabın bitiş tarihi konusunda bir belirsizlik söz konusudur, gerek *ketebe* sayfasında gerekse de bu madde içinde 466 denmiş, ancak bir kaç yerde de 469 olarak geçmiştir –çn] olunca **yond yılı** başlayacaktı.

Geriye kalan hesaplamayı sana gösterdiğim gibi yaparsın.

Türkler bu yılların her birinde bir hikmet olduğuna inanır ve her biriyle ilgili bir kehanette bulunur. Örneğin **ūd yılı** geldiğinde savaşlar çoğalacaktır, çünkü öküzler birbirleriyle vuruşup, toslaşır. **taqāgu yılı**'nda yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çıkar. Çünkü tavuğun yemi tahıl tanesidir, ama [taneyi bulabilmek için] her yanı eşeler ve birbirine karıştırır. **nāg yılı** ya da **yılān yılı** geldiğinde çok yağmur yağar, bolluk olur; çünkü bu hayvanların evi sudur. **toŋuz yılı** geldiğinde kar ve soğuk çok olur, kargaşa çıkar. Yani *Türklerin* her yıldan bir beklentisi vardır.

Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur. Çünkü hafta mevhumu [ancak] İslamiyetten sonra gelişmiştir. Benzer bir biçimde İslamiyetten sonra kentlerde Arapça ay adları kullanılmaya başlanmıştır. Müslüman olmayan [pagan] göçebeler ve çeşitli gruplar yılı dört mevsime bölerek ayları belirler: her üç aylık dönemin bir adı vardır ve bunların takip edilmesiyle yılın geçişi bilinir. *Nayrūz*'dan [nevruz] sonra ilkbaharın başlangıcına **oglāq ay**: oğlak ayı, bunu

izleyen aya, oğlağın bu dönemde büyümesine istinaden **ulug oglaq ay**: büyük oğlak ayı, yaz ortasına denk gelen, sütün bereketli olduğu, yaşamın ve dünyanın tüm nimetlerinin ortaya çıktığı, bu dönemin son ayına da **ulug ay**: büyük ay denir. Diğer aylar da benzer bir biçimde ilerler, ancak bunları tek tek anlatmak istemiyorum, çünkü nadiren kullanılıyorlar.

barsgān. *Afrāsiyāb*'ın oğlunun adı. Mahmûd'un babasının memleketi olan **Barsgān** kentinin kurucusu bu oğuldur. Aynı zamanda bir iddia da bu adın **Uygur** hakanının seyisinin adı olduğudur. Bu seyis, havası güzel olduğu için atları bu çevrede yetiştirirmiş, daha sonra kent onun adıyla, **Barsgān** olarak, anılmaya başlanmış.

bart. Şarabın miktarını tespit için kullanılan bir ölçü kabı; herhangi bir sıvının miktarını belirlemeye yarayan herhangi bir ölçü kabını anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir.

bart. Su içilen çömlek (**Oguz** lehçesi).

barturdı.

ol meni ewke barturdı: O beni eve [başka bir yere de olabilir] yolladı.

barturur, barturmāq.

barxān. Aşağı Çin. Bu *Kāşgar* yakınlarındaki bir dağın tepesinde bulunan bir kalenin de adıdır. Bu dağın altında altın madenleri bulunur.

basa. Sonra.

men anda basa keldim: Ben ondan sonra geldim.

basan. Ölünün cesedi gömüldükten sonra onun adına verilen yemek. Buradan hareketle **yōg basan** denir.

basar. Dağ sarmısağı.

basarlıg.

basarlıg tāg: Sarmısakla kaplı dağ.

basbal. Burgulu bir şeyin tek bir kıvrımı.

basdı.

anı bürt basdı: Onu karabasan bastı.

bēg ēl basdı: Bey ilin üstüne yürüdü – Bey krallığı ya da ili kendine tabi kıldı ve düzene soktu.

bēgni yagı basdı: Düşman [başka birileri de olabilir] Bey'e bir gece baskını yaptı.

er qīzıg basdı: Adam kızın üzerine çöktü, çullandı; *ıt keyikni basdı*: Köpek geyiği yere serdi.

basār, basmāq.

basıg. Gece baskının yapılacağı yer.

ol anı basīgında tuttı: O, onu bir gece baskınında yakaladı.

basınçaq.

basınçaq er: Baskı altındaki, eziyet edilen adam.

basındı.

ol erig basındı: O, adama eziyet etti, onu bunalttı.

basınūr, basınmāq.

basıqtı.

kişi yagıqa basıqtı: Halk gece düşman saldırısına uğradı.

basıqār, basıqmāq. Kök-biçimi, *sin*'in (*s*) *teşdîd*'li biçimiyle **bassıqtı**'dır.

bassıqtı.

er yagıqa bassıqtı (basıqtı): Adam gece düşman saldırısına uğradı.

bassıqār, bassıqmāq.

basışdı.

ol manĝa uyma basışdı: O, çizme yapmaya yarayan **Türkmēn** keçesini basmakta bana yardım etti.

Bir nesnenin kabarıklığını, sertliğini, kabalığını gidermek için üzerine bastırılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

basışūr, basışmāq.

basmil. Bir **Türk** kavmi.

basruq. Herhangi bir şeyi baskı altında tutan şey. Şu atasözünde de geçer,

yēr basruqı tāg, boḏūn basruqı bēg: Dünyanın baskısı dağ, insanların baskısı bey - Dünyanın dengesi, istikrarı nasıl dağlara bağlıysa, insanların istikrarı da onlara gem vuran yöneticilere bağlıdır.

basturdı.

bēg ogrını basturdı: Bey hırsızın kollarından ve bacaklarından tutulup zapt edilmesini emretti. Herhangi bir şeyin yükselmesini ya da hareket etmesini engelleyecek kadar ağır olan herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

basturur, basturmāq.

basu. Demir sopa – bir değişik sesletim.

basurdı.

teñĝri tāg birle yēŗig basurdı: Tanrı dünyayı dağlarla bastırdı. Ağır bir nesnenin altına konan herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

basurur, basurmāq.

basut. Yardımcı, destekçi.

basut. Yardım

ol manĝa basut bēŗdi: O bana yardım etti. Bu iki sözcük birbiriyle ilintilidir.

bāş. Baş.

bāş. Yara. Şu atasözünde de geçer,

köni barır keyiknig kōzinde aḏın bāşı yoq: Dümdüz giden [hiçbir tehlikeye girmeyen] geyiğin gözünden başka yarası yoktur - ve elbette gözün gerçek bir yara olmadığı bizim için aşikardır.

Bu atasözü tehlikeli bir işte başarısız olan birini paylamak için kullanılır.

başādı.

ol yıgāçıg başādı: O ağacı çentikledi [tahtanın üzerine çentikler açtı]. Herhangi bir şeyin üzerine çentikler açmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Aynı zamanda kerestelerin birbirini taşıyacak biçimde dizilmesini anlatmak için de bu sözcüğe başvurulur.

başār, başāmāq.

başaq. Ok ya da kargının ucuna geçirilen sivri demir; temren.

başaq. Çarık (**Çigil** lehçesi). *Oguzlar* ve *Qıfçāqlar mîm* (*m*) ekleyerek **başmaq** der. Benzer bir yazaç arttırımına Arapçada da müsaade edilir: *temedra'at el-mer'e* ("kadında bir değişim gerçekleşti") – kökü *ed-dîr*'den ("değişim") gelen *tederra'at*'tır; *temeskene'r-racûl* ("adam durdu") – kökü *es-sukûn*'dan ("hareketsiz") gelen *tesekkene*'dir.

başaqlādı.

ol sünĝü başaqlādı: O kargıya temren taktı.

başaqlār, başaqlāmāq.

başaqlandı.

sünĝü başaqlandı: Kargı (süngü) temrenlendi. Ok için de kullanılır.

başaqlanūr, başaqlanmāq.

başaqlıg.

başaqlıg sünĝü: Temrenli kargı.

başgān. Elli ila yüz *rıtl* [yüzotuz dirhemlik bir ağırlık ölçüsü –çn] ağırlığında olan büyük balık. Buradan yola çıkılarak halkın şefine **bodun başgānı** denir.

başgāq. bkz. **sapgāq**.

başgıl.

başgıl yılqı: Dört ayaklı, beyaz kafalı hayvan.

başıl.

başıl qōy: Başında beyaz bir leke olan koyun.

başlādı.

er īş başlādı: Adam işi yapmaya başladı.

ol yōl başlādı: O yol gösterdi.

ol sü başlādı: O birlikleri komuta etti.

başlār, başlāmāq.

başlāg. bkz. **boşlāg**

başlandı.

er īşqa başlandı: Adam işi yapma sorumluluğunu üstlendi; *qōy tāgqa başlandı*: Koyun dağa

doğru sürüldü; *tarıg başlandı*: Başak tanelendi.

başlanmāq.

başlattım.

men aŋgar īş başlattım: Ben ona işe başlamasını emrettim.

başlatūr, başlatmāq.

başmaq. Pabuç, çarık (**Oguz** lehçesi).

başmaqlandı.

er başmaqlandı: Adam pabuçlarını giydi.

başmaqlanur, başmaqlamāq.

başnaq. bkz. **baştaq**.

baştar. Tırpan (**Argu** lehçesi).

baştaq.

baştaq er: Silahsız adam.

bat. Hurma ezildikten sonra geriye kalan posa. "Çabuk etmeyi, bir yere aceleyle gitmeyi" anlatmak için *bat kel* denir; bu *şap kel* ifadesine benzer. "Ağır bir nesne düştüğü zaman çıkardığı ses"e *bat tüşdi* denir.

batga. Başlık yapmak için üzerinde keçi yünü ve keçe kesilen tahta.

batıg. Bir su yatağının, nehrin derin yeri.

batlādı.

ol bōzni batlādı: O, kumaşı hurmanın posasıyla işledi.

batlār, batlāmāq.

batmān. Batman [büyüklüğü bölgelere ve tartılacak şeye göre değişen eski bir ağırlık ölçüsü –çn].

bīr batmān et: Söz konusu ağırlıkta olan et.

batraq. Ucuna bir ipek parçası takılan mızrak; savaş günü atlı süvarilerin yerini belli etmeye yarar.

batruş.

batruş sūw: Çamurlu su.

Çok fazla hamur ve çok az sudan yapılan erişte de bu biçimde adlandırılır.

batruşdı.

olār ękki bīr bīrig suwqa batruşdı: Onlar birbirlerini suya batırdı.

batruşūr, batruşmāq.

batsıg.

kūn batsıg: Batı; günbatısı [bkz. **tugsug**].

battı.

kūn battı: Güneş (gün) battı.

qorugjin suwqa battı: Kurşun suya battı. Herhangi bir şeyin görünmez hale gelmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

batār, batmaq.

baturdı.

ol sōzīn mendīn baturdı: O sırrını benden gizledi, *ol anı suwqa baturdı*: O, onu suya batırdı. Tıpkı şekerin bulamaca batırılması gibi herhangi bir sıvının içine bir nesnenin batırılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

baturūr, baturmāq.

baturgān.

bu kişi ol sōz baturgān: Bu sır (söz ve benzerlerini) saklayabilen bir adamdır.

bāy yıgāç. *Kuça* kentiyle **Uç** kenti arasında, **Uç**'a yakın bir yerin adı.

bāy. Zengin.

bayāt. Cenab-ı Hakk'ın adı (**Argu** lehçesi).

bayāt. *Oguzların* bir kolunun adı.

baybayuq. *Tunavvit*. Ağaç dallarından sarkan sepet biçiminde bir yuvası olan ve ezgili bir biçimde şakıyan bir kuş.

bayın. bkz. **yepün, qızıl**.

bayıq.

bayıq sōz: Doğru söz (**Oguz** lehçesi).

baynaq. Dışkı, gübre (**Oguz** lehçesi).

bayram. Şenlik; bayram (**Oguz** lehçesi). Bunun sevilen bir ifade olan *baḏram*: sevinç, elence sözcüğünden türediğini düşünüyorum, çünkü bir bayram günü aynı zamanda zevk ve eğlence günüdür. İslamiyetten önce *Türklerde* özel bayram günleri yoktu, dolayısıyla bunu anlatmak için bir sözcüğe ihtiyaç duyuldu. Eğer böylesi bir sözcüğe sahip olsalardı [böylesi bir anlamı ifade etmeleri gerekseydi] bunu bütün *Türkler* kullanırdı, ancak **bayram** sözcüğü yalnızca kendi lehçelerinde *zel*'i (*ḏ*)*ye* (*y*) yapanlar tarafından bu anlamıyla kullanılır [bkz. **baḏram**].

bayūdı.

er bayūdı: Adam [başka birisi de olabilir] zenginleşti.

bayūr, bayūmāq.

bayuttı.

teŋ̂ri meni bayuttı: Tanrı beni zenginleştirdi.

bayutūr, bayutmāq.

bāz. Yabancı, ecnebi.

yāt bāz yaḏıldı: Yad yabancı ayrıldı.

bazgān. Demircinin çekici.

be. Koyun melemesini anlatan bir yansıma sözcük.

qōy bēlēdi: Koyun meledi.

bẹ. Kısrak (*Oguzlar* dışındaki bütün *Türklerde*).

beçēnek. *Rûm* ülkesi yakınında yaşayan bir **Türk** kavmi.

beçēnek. *Oguzların* bir kolu. Bunun değişik sesletimi *beçenek*'tir.

bẹ̄çin. Maymun.

bẹ̄çin (yılı): **Türk** takviminin oniki yılından biri.

beçkem. Savaş sırasında savaşçıların ayırt edilmesini sağlayan, ipekten ya da dağ sığırı kuyruğundan yapılan bir tür simge. *Oguzlar* buna **berçem** der.

Şu dörtlükte de kullanılır,

beçkem urup atlaqa	Atların üzerinde simgelerimizi taşıyarak
uygurdaqı tatlaqa	*Uygurların* (**Uygur** köpeklerinin/halkının)
ogrı yawuz ıtlaqa	Saklanan kötülük köpeklerinin üzerine yürüdük
quşlar kẹpi uçtımız	Kuşlar gibi uçtuk (onların tepelerine binene kadar)

beçkemlendi.

er beçkemlendi: Adam (savaş günü) simgesini takınarak kendini belli etti.

beçkemlenūr, beçkemlenmēk.

beçküm. Evin sofası.

bedūdi.

oglān bedūdi: Bebek büyüdü. Küçüklükten çıkıp da büyüyen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

bedūr, bedūmēk.

bedük. Herhangi bir şeyin "büyük" olanı.

bedük tewi: Büyük deve.

bedüklēdi.

ol meni bedüklēdi: O beni büyüğü saydı.

bedüklēr, bedüklēmēk.

bedütti.

ol ōglānıg bedütti: O, çocuğu büyüttü ve yetiştirdi.

bedütūr, bedütmēk.

bẹḍiz. bkz. **burxān**.

bẹḍizlig.

bẹḍizlig ew: Süslü ev.

bẹ̄ḍti.

anıg kōzi bẹ̄ḍti: Onun görme yeteneği zayıfladı.

bẹ̄ḍēr, bẹ̄ḍmēk.

bẹ̄g. Bey. Aynı zamanda evinde bir beye benzediği için kocaya da **bẹ̄g** denir.

bẹgeç. bkz. **bekeç**.

begi. bkz. **beki**.

bẹglēdi.

ol anı bẹglēdi: O, onu bey olarak kabul etti.

bẹglēr, bẹglēmēk.

bẹglendi.

urāgut bẹglendi: Kadın evlendi.

bẹglenūr, bẹglenmēk.

begni. Buğday, darı, arpa gibi tahıllardan yapılan içki.

bẹgsig. bkz. **–sıg**.

bek.

bek nēŋ̂g: Sert, sağlam nesne [bkz. **berk**].

bekeç (bẹgeç). Hükümdarlara verilen, saygı belirten bir unvan. Nitekim *Bekeç Arslān Tẹgîn* denir. Bu sözcük titreşimli *kef*'le (ince *kef* – *g*) söylendiğinde [**bẹgeç**] "ey beycik" gibi bir anlam taşır. Bu, yine titreşimli *kef*'e sahip *bẹg* [**bẹ̄g**]: bey sözcüğünün küçültme eki almış halidir ve hürmet belirtir.

beki. Bir erkek adı.

beklēdi.

ol nēŋ̂gin beklēdi: O mülkünü korudu, bekledi.

ol qapugın beklēdi: O kapısını kapattı. Herhangi bir şeyin sıkıca bağlanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

beklēr, beklēmēk.

beklēn. Bir erkek adı.

beklendi. Bu eylem hem geçişli hem de geçişsizdir.

beklendi nēŋ̂g: Nesne sertleşti, sağlamlaştı.

er ewinde beklendi: Adam kendini evine kapattı [ya da evine kapatıldı].

beklendi nēŋ̂g: Nesne saklandı, korumaya alındı.

beklenūr, beklenmēk (**Oguz** lehçesi).

bekleşdi.

ol menig birle bekleşdi: O benimle bir antlaşma yaptı.

ol maŋ̂ga qapug bekleşdi: O bana kapıyı kapatırken yardım etti.

ol maŋ̂ga at bekleşdi: O bana ata [başka bir şeye de olabilir] göz kulak olurken yardım etti.

bekleşūr, bekleşmēk (**Oguz** lehçesi).

bekletti.

bẹ̄g ogrını bekletti: Bey hırsızın bağlanmasını ve hapsedilmesini emretti.

men at beklettim: Ben ata [başka bir şeye de olabilir] göz kulak olunmasını emrettim.

bekletūr men, bekletmēk (**Oguz** lehçesi).

bekmes. Pekmez (**Oguz** lehçesi).

bektür. Bir erkek adı. Kökeni *bek tur*: yerinde sağlam dur'dur.

beküdi.

tügün beküdi: Düğüm sıkılaştı. Herhangi bir şeyin sıkılaştırılmasını, sağlamlaştırılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bekür, bekümēk.

beküşdi.

beküşdi nēñg: Nesne sağlamlaştı.

beküşür, beküşmēk.

bekütti.

ol īşıg bekütti: O, işi sağlamlaştırdı. Kök-anlamı "bir düğümün sıkılması"dır.

bekütür, bekütmēk.

bēl. Bel.

anı bēlinde tut: Onu belinden tut, *ol añgar ança aş bērdi bēl toldı*: Ona boş böğrü şişene kadar yemek verdi. "Bir adama istediğinden çok yemek veren kimse" anlamına gelecek biçimde *bēl qıldı* denir (**Çigil** lehçesi).

beldir.

tāg beldiri: Dağın zirvesi.

belēdi.

qōy belēdi: Koyun meledi.

belēr, belēmēk.

bęlēdi.

ol kençin bęlēdi: O, bebeğini beşiğe yatırdı ve sıkıca bağladı.

ol anı qānıga bęlēdi: O, ona kanını bulaştırdı.

bęlēr, bęlēmēk.

bęleg. Bir yolcunun akrabalarına getirdiği armağan. Bir yerden başka bir yere yollanan armağanlar da böyle adlandırılır.

bēleg. Armağan (*hediyye*).

bęleglēdi.

ol mañga bęleglēdi: O beni bir armağanla ödüllendirdi.

bęleglēr, bęleglēmēk.

bēleldi.

er terke bēleldi: Adam tere bulandı.

oglān bēleldi: Çocuk beşiğe bağlandı.

bẹ̄lelūr, bẹ̄lelmēk. Birinci eylem geçişsiz, ikinci eylem geçişlidir.

at qānqa bẹ̄leldi: At kana bulandı – katledilen adamların çokluğunu anlatmak için kullanılır. Eylemlik biçimi aynıdır.

belgü. İşaret, gösterge. Şu atasözünde de geçer,

qut belgūsi bilig: Kutun işareti bilgeliktir (*hikmet*).

belgülüg.

belgūlüg nēnĝ: Apaçık ortada olan bir şey.

Şu atasözünde de geçer,

boldāçı buzāgu ökūz ara belgūlüg: Öküz olacak buzağı öküzler arasında bellidir. Bu atasözü, erdem güç ve akıl sergileyeceği beli olan bir delikanlıyı anlatmak için kullanılır.

belgūrdi.

īş belgūrdi: Konu açığa çıktı.

Şu atasözünde de geçer,

kūz keligi yāzın belgūrēr: Güzün gelişi yazdan bellidir. Bu atasözü, sonu başlangıçtan tahmin edilebilecek şeyleri anlatmak için kullanılır.

belgürēr, belgürmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

kizlep tutār sewüklük	Gizli tutulan sevgi
aḍrış küni belgürēr	Aşikar olur ayrılık gününde
başlıg közüg yapsama	Yaralı göz kapalı olsa bile
yāşı anıg sawruqār	Fışkırır yaşı (gizlenemez)

belinĝ. Yaklaşmakta olan bir düşmanın etkisiyle halkı saran korku. Herhangi bir şeyden dolayı korkmuş kimseye *belinĝ kişi* denir.

belinĝlēdi.

er belinĝlēdi: Adam korkuyla sıçrayıp uykusundan uyandı. Herhangi bir hayvanın ansızın bir şeyden ürküp kaçmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

belinĝlēr, belinĝlēmēk.

ben. Ben. *Oguzlar* "vardım, ulaştım" anlamına gelecek biçimde *ben bardım* der. Diğer *Türkler* aynı anlama gelecek biçimde *men bardım* der.

benek. Tahıl tanesi (**Argu** lehçesi ve bazı lehçelerde).

benek. Bakır para.

berçem. bkz. **beçkem.**

bẹ̄rdi.

ol manĝa yarmāq bẹ̄rdi: O bana para [başka bir şey de olabilir] verdi.

bẹ̄rür, bẹ̄rmēk.

berge. Hırsızları dövmeye ya da eşek sürmeye yarayan değnek ya da kamçı.

bergelendi.

tamur/tamar bergelendi: Adamın damarları (kan ya da başka bir şeyle) tamamen doldu.

er bergelendi: Adam (hayvanları sürmekte kullandığı bir) kamçı sahibi oldu.

bergelenür, bergelenmēk.

bẹ̄rgü. Borç.

anıg manĝa bīr āt bẹ̄rgüsi bār: Onun bana bir at borcu var.

bẹrigsēdi.

ol manĝa tavar bẹrigsēdi: O bana mal [başka bir şey de olabilir] vereyazdı.

bẹrigsēr, bẹrigsēmēk.

bẹrildi.

anĝār yarmāq bẹrildi: Ona para [başka bir şey de olabilir] verildi.

bẹrilür, bẹrilmēk.

bẹ̄rim. Borç. Şu atasözünde de geçer,

alīmçı arslān, bẹ̄rimçi sıçgān: Alıcı aslan, verici sıçan – alacaklı, borçlu üzerindeki gücü nedeniyle aslan gibidir, borçlu ise ona olan korkusu nedeniyle sıçana benzer.

beriş. bkz. **alış**.

bẹrişdi.

olār bīr bīrke qīz bẹrişdi: Onlar evlenmek için birbirlerine kız kardeşlerini verdi. Karşılıklı olarak değiştirilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bẹ̄rişür, bẹrişmēk.

berk.

berk nēnĝ: Sert, sağlam nesne. Kök-biçimi **bek**'tir; yazaç arttırımına maruz kalmış ve *re* (*r*) eklenmiştir.

berkitti.

ol berkitti nēnĝni: O bir şeyi güvence altına aldı. "Herhangi bir işin sağlama alınması"nı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

berkitür, berkitmēk.

berklēdi.

ol tavārın berklēdi: O, mülkünü korudu. Aynı zamanda "bir insanın başka birini hapsetmesi"ni ya da "herhangi bir şeyin korunması"nı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

berklēr, berklēmēk. Kök-biçimi **beklēdi**'dir. Bu da "korunaklı, güvenli yer" anlamına gelen *berk yẹ̄r*'den türemiş olabilir.

bert bürt.

bert bürt tuttı: Ansızın onu her yanından kavradı.

bẹrt. Bir efendinin kölesinden yıllık olarak aldığı vergi. Bu sözcüğü *bẹ̄rt* biçiminde söylemek daha uygundur.

bertindi.

elig bertindi: El (bir darbe ya da başka bir şey nedeniyle) zedelendi, yaralandı.

bertinūr, bertinmēk.

bertişdilēr.

olār bīr ẹkindiniŋ köŋlin bertişdilēr: Birbirlerinden nefret ediyorlardı ve birbirlerinin kalbini kırdılar.

bertişūr, bertişmēk.

bertti.

ol anıg elgin bertti: O, onun elini yaraladı. Herhangi bir gözle görülür yaralanma olmaksızın bir şeyin zedelenmesini ya da kırılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

bertēr, bertmēk.

bertü. Hırka.

bertülendi.

er bertülendi: Adam hırka giydi.

bertülenūr, bertülenmēk.

bẹ̄ş. Beş sayısı.

bẹ̄şik. Beşik.

bẹ̄şinç. Beşinci.

bẹşiklig.

bẹşiklig urāgut: Bir beşiği (bebeği) olan kadın.

bẹ̄z. Deri ile et arasında oluşan yumru.

bezdi.

er tumlıgdın bezdi: Adam soğuktan [başka bir şeyden de olabilir] titredi.

bezēr, bezmēk.

bezēdi.

ol ewin bezēdi: O evini boyadı.

bezēr, bezēmēk.

bezek. Boyama ya da süsleme. Bir değişik sesletimi **bezēk**'tir.

bezēk. bkz. **bezek**.

bezeldi. bkz. **bezendi**.

bezenç. İpek ya da dokuma ipliği yumağı.

bezenç. Dalları ve yaprakları kızıl, genellikle meyve bahçelerinde yetişen ve ilaç olarak yenen bir bitki.

bezendi.

urāgut bezendi: Kadın süslendi, bezendi; *ew bezendi*: Ev süslendi. *nun* (*n*) *lâm*'dan (*l*) dönüşmüştür – **bezeldi**.

bezenūr, bezenmēk.

bezeşdi.

ol manĝa bezek bezeşdi: O bana bir şeyi süsleme işinde yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bezeşūr, bezeşmēk.

bezetti.

ol ewin bezetti: O, evinin boyanmasını emretti.

bezētūr, bezetmēk.

bezgēk. Titreme.

bezig. Ürperti.

ol bezig bezdi: O ürperdi.

bezitti.

tumlug anı bezitti: Soğuk onu titretti. Buradan hareketle "titremeli humma"ya **bezgēk** denir.

bezitūr, bezitmēk.

bıçal. Sünnet edilmiş kadını ya da iğdiş edilmiş erkeği, atı veya herhangi bir hayvanı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

bıçdı.

er et bıçdı: Adam eti [başka bir şeyi de olabilir] kesti.

bıçār, bıçmāq.

bıçgās. İnsanlar arasında yapılan sözleşme ya da ahit.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(**Yabāqu**'yla yapılan savaşta yardım etmesi için Hakan'ı çağırıyor)

bıçgās bitiq qılurlar	Ant yazısı yazarlar (Halkım bir bağlılık sözleşmesi yazdı)
and key yęme bęrūrler	Sağlam yemin ederler
xāndın basut tilerler	Handan yardım isterler
basmil çömül tęrgeşūr	**Basmil Çömül** (kavimleri bizimle savaşmak için) toplanır (ve Hakan ansızın onların tepesine biner ve esir alır)

bıçgıl. Eldeki, ayaktaki çatlaklar. Topraktaki çatlaklar da bu şekilde adlandırılır.

bıçgūç. Kırkma makası.

bıçıg. Ahit; sözleşme.

ol menig birle bıçıg qıldı: O benimle bir antlaşma yaptı.

bıçıldı.

yıgāç bıçıldı: Ağaç [başka bir şey de olabilir] kesildi.

bıçılūr, bıçılmāq.

bıçılgān. Çatlak. Elde, ayakta ya da toprakta olan çatlakların tümü için kullanılır.

bıçım.

bĭr bıçım qāgūn: Bir dilim kavun. Başka şeyler için de kullanılır.

bıçındı.

er özüŋge et bıçındı: Adam eti kendisi için doğramaya niyetlendi. Bu işi yalnız başına ya da başka biriyle yapması kullanımı değiştirmez.

bıçınūr, bıçınmāq.

bıçış. Düğünlerde ya da soyluların tertiplediği şölenlerde konuklara verilen işlemeli bir ipek kumaş parçası.

bıçışdı.

ol menig birle yıgāç bıçışdı: O, odun kesme işinde benimle rekabet etti. Bu işte yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bıçışūr, bıçışmāq.

İki kişinin ilişkilerini kesmesini anlatmak için de uygun bir sözcüktür.

bıçma.

bıçma yorīnçga: Biçilmiş yonca.

bıçturdı.

er yıgāç bıçturdı: Adam ağacın kesilmesini emretti.

bıçturur, bıçturmāq.

bıçuq. Herhangi bin şeyden kesilen bir parçaya verilin ad. Aynı zamanda bir şeyin yarısına da **bıçuq** denir.

bıçuq yarmāq: Yarım para.

bıḍıq. Bıyık.

bıldur. Bir önceki yıl.

bıqın. Kalça.

bıgrıg. bkz. **bogrug.**

bırqıg. Atın ya da eşeğin homurtusu; *āt bırqıgı* denir.

bırqırdı.

at bırqırdı: At homurdandı.

bırqırār, bırkırmāq.

bıruq. Hakanın maiyetindeki soyluların toplumsal mevkilerini belirleyen kimse. Kök-biçimi *buyruk*: emir'dir; çünkü bu kişinin mevkiler için emir vermesi gerekiyordu.

bışdı.

eşiç bışdı: Çorba pişti.

yēmiş bışdı: Meyve olgunlaştı.

er qımız bışdı: Adam uygun kıvama gelmesi için kımızı karıştırdı.

bışmāz, bışmāq.

bışıg.

bışıg aş: Pişmiş yemek. Pişmiş herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Hatta "fırınlanarak yapılan tuğla, kiremit gibi şeyler" de *bışıg kerpiç* olarak adlandırılır.

bışıg süçūg: Isıtılmış şarap.

bışıglādı.

ol et bışıglādı: O et [başka bir şey de olabilir] pişirdi.

bışıglār, bışıglāmāq.

bışıq et. Pişmiş et [başka bir şey de olabilir]. **Yagma** lehçesinde **bışıg** yerine kullanılan sözcük.

bışurdı.

ol et bışurdı: O et [başka bir şey de olabilir] pişirdi.

bışurur, bışurmāq.

bi. Zehirli bir örümceğin adı olan **bōy**'ün değişik sesletimi (**Oguz** lehçesi). bkz. **bōy, bōg**.

bibli. Karabibere benzeyen, uzun taneli bir baharat [bkz. **bitmül**].

biçek. Bıçak.

Şu atasözünde de geçer,

neçe yitig, biçek erse öz sāpın yonūmās: Bıçak ne kadar keskin olursa olsun kendi sapını kesemez. Bu atasözü başkalarının sorunlarını çözmede usta olan, ama kendi dertlerine çare bulamayan kişi için söylenir.

biçeklēdi.

ol anı biçeklēdi: O, onu bıçakladı.

biçeklēr, biçeklēmēk.

biçēklendi.

er biçēklendi: Adam bir bıçak sahibi oldu.

biçeklenūr, biçeklenmēk.

bildi.

ol bilig bildi: O anlayışı, bilgiyi, bilgeliği [hikmeti] bildi. Aynı zamanda başka şeyleri bilmeyi anlatmak için de kullanılır.

bilīr, bilmēk.

Argu halkı *lâm*'ı (*l*) *zamme*'li [Arapçada *o*, *ö*, *u*, *ü* okutan ötre imi] okuyarak **bilür** der; diğerleri bu kullanımda onlarla uzlaşmaz.

bildüzdi.

ol manĝa īş bildüzdi: O, beni konu hakkında bilgilendirdi.

bildüzür, *bildüzmēk*.

Bu **Oguz** lehçesindedir ve kurala uygun değildir. Diğer *Türkler* tarafından kullanılmaz.

bilēdi.

ol biçēk bilēdi: O bıçağını biledi.

ol tīş bilēdi: O diş biledi.

bilēr, *bilēmēk*.

bilēgü. Bileğitaşı.

bilek. Bilek.

bileklig.

kūçlüg bileklig kişi: Kolları güçlü adam.

biletti.

ol biçēk biletti: O bıçağın bilenmesini emretti.

biletür, *biletmēk*.

bilēzüklendi.

eşlēr bilēzüklendi: Kadın bilezik taktı.

bilēzüklenür, *bilēzüklenmēk*.

Bu tür bir eylem dörtyazaçlı bir addan türetilerek yapılmıştır. Beşyazaçlı ya da altıyazaçlı bir addan yapılması da mümkündür ve böylesi eylemlerin türetilmesi, genel bir kural olarak, bütün **Türk** lehçelerinde görülen ve müsaade edilen bir durumdur.

bilge. Bilge.

bilge. Bilgili.

bilge. Zeki.

Şu dizelerde de kullanılmıştır,

bilge erig eḏgü tutup sözin eşit
erḏemini ögreniben ışqa sür-e

Bilge kişiyi iyi tut, onun kelamını dinle
Erdemini öğren ve bunu [öğrendiğini] uygula

Buradan hareketle *bilge bēg*: bilge, bilgili, zeki bey adı türetilmiştir. **Uygur** Hanına *köl bilge xān*: zekası göl gibi olan han ya da *bügü bilge*: zeki adı verilir. Burada bereketini, bolluğunu göstermek için zeka, su birikintilerine benzetilmiştir.

bilgelendi.

er bilgelendi: Adam akıllanmış gibi göründü,

bilgelenür, bilgelenmēk. Bunun daha iyi bir söylenişi **bilimsindi**: Adam kendisini akıllı gösterdi'dir.

Diğer örnekler için de bu kural geçerlidir. Buyrum kipinin gövdesine *-msin* eki getirilerek gerçekte olmayan bir şey olmuş gibi gösterilir.

bilgetti (bilgēḍti).

oglan bilgetti: Çocuk zekileşti. Kök-biçimi **bilgēḍti**'dir.

bilgētür, bilgetmēk.

bilig. Bilgi (*ilm*).

bilig ögren: Bilgi öğren.

bilig. Bilgelik (*hikmet*).

ozāqı bilgēlēr: Eski bilgeler.

bilig. Akıl.

Şu atasözünde de geçer,

oglān biligsīz: Çocuklarda akıl yoktur.

biliglig.

biliglig kişi: Bilgili, zeki, bilge kişi.

biligsēdi.

oglān biligsēdi: Çocuk bilgeliğe [hikmete] sahip olmayı arzuladı.

biligsēr, biligsēmēk.

bilik. Kandil fitili.

bilik. Yaraların tedavisi sırasında kullanılan bir inceleme aleti.

biliklik.

biliklik kebēz: Fitil yapmak için hazırlanmış bir parça pamuk.

bilinçek.

bilinçek nēnĝ: Çalınmış ve daha sonra hırsızın ya da bir başkasının elinde bulunan herhangi bir şeye verilen ad; *bilinçek bildi*: Hırsızın elindeki çalınmış malı tanıdı.

bilindi.

er īşın bilindi: Adam işini bildi.

bilinür, bilinmēk.

er yāzuqın bilindi: Adam suçunu itiraf etti.

biliş. Bilgi, malumat. Burada eylem değil, betimleyici bir sözcüktür.

bilişdi.

ol menig birle bilişdi: O benimle tanıştı.

bilişür, bilişmēk.

bilsikti.

anıg yaşut īşı bilsikti: Onun gizli işi bilinir oldu.

bilsikēr, *bilsikmēk*.

biltürdi.

ol manĝa īş biltürdi: O beni konu hakkında bilgilendirdi.

biltürür, *biltürmēk*.

bir. Bir sayısı.

bir yarmāq: Bir para. Bunu eksikli olanlar bölümüne koymak ve **bīr** olarak söylemek de mümkündür. Böylesi eksikliliklerin pek çok örneği vardır; ancak **Türk** lehçelerindeki bozulmamış (*fasīh*) ve daha doğru kullanım kısa söyleyiş sert sözcelemedir.

bīr. Bir sayısı.

bīr yarmāq: Bir para.

birinç.

birinç nēnĝ: Bir şeyin ilki. Kalıplara uygun bir biçimdir, nadiren kullanılır.

birle. "İle" anlamına gelen bir ilgeç.

ol menig birle erdi: O benimle birlikteydi. Hafifletme gayesiyle *re* (*r*) atılır ve **bile** denir.

birtem.

ol yamuşqa birtem bardı: Sanki geri dönmeye hiç niyet etmiyormuşçasına, içten bir biçimde ve uzun süreliğine göreve gitti.

bis. Yayık ya da şarap tulumu gibi şeylerin dibinde kalan tortu. Bu katran gibi bir şeydir.

biste. bkz. **yaraşdı**.

bistek. Taranmış ve eğrilmeye hazır pamuk (**Çigil** lehçesi).

bistek. Fitil (**Argu** lehçesi).

bit. Bit. Buradan hareketle buğdaya dadanan küçük kurtçuğa **tarıg biti** denir.

biti. Vahiyle ifşa edildiğine inanılan ilahi kitaplardan herhangi biri.

bitig. Kitap.

bitig. Yazı. Aynı zamanda eylem biçimi alabilir.

anıg bitigi belgūlūg: Onun yazı yazması [yazısı] işlektir.

bitig. Muska (**Oguz** lehçesi).

bitiglik.

bitiglik nēnĝ: Üzerine yazılmaya uygun şey. Bu şeye sahip olunduğunu anlatmak için sözcük titreşimli *kef*'le (ince *kef* – *g*) **bitiglig** şeklinde kullanılır.

bitīgü. Divit; **Türk** üslubu ya da başka üsluplarda.

bitildi.

bitig bitildi: Kitap yazıldı.

bitilūr, bitilmēk.

bitilgēn.

bu er sūke bitilgēn ol: Bu, orduya sürekli yeniden yazılan [katılan] adamdır.

bitindi.

er bitig bitindi: Adam kendini kitap yazıyormuş gibi gösterdi. Herhangi birinin yardımını talep etmeden, tek başına kitap yazmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bitinūr, bitinmēk.

bitişdi.

ol manĝa bitig bitişdi: O bana kitap yazmakta yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bitişūr, bitişmēk.

bitiştilēr.

olar ẹkki bitiştilēr: Her biri diğerinin kendisi aleyhine olan iddiasını kabul etti.

bitişūrler, bitişmēk.

bititti.

ol bitig bititti: O mektup yazdırdı.

bititūr, bititmēk.

bitlēdi (bıtlādı).

er bit bitlēdi (bıtlādı): Adam bit aradı.

bitlēr, bitlēmēk / bıtlār, bıtlāmaq.

bitmül. Karabibere benzeyen, uzun taneli bir baharat [bkz. **bibli**].

bitrik. Kadınların cinsel organının üst tarafında bulunan, uyarılma sonucu kabaran parça [klitoris].

bitrik. Fıstık (**Argu** lehçesi).

biz.

biz keldimīz: Biz geldik.

bizinĝ. Bizim. **biz** köküne eklenen iyelik ekiyle yapılmıştır.

bizinĝ ew: Bizim ev.

boçı. Bir lavta çeşidi.

bōçı.

bōçı qopuz: Bir lavta çeşidi.

boḍunlug boqunlug.

bodunlug boqunlug kişi: Ulusu, oymağı olan kişi.

bōḍ. Insanın boyu.

uzūn bōḏlug kişi: Uzun boylu adam.

bōḏ. Boy; kavim. bkz. **bōy**.

boḏūdı.

ol tōnug boḏūdı: O giysisini [başka bir şeyi de olabilir] boyadı.

ol oqın urdı keyikni yıgāçqa boḏūdı: O okunu attı ve avı ağaca yapıştırdı.

boḏūr, boḏūrmāq.

boḏun. Tebaa, avam (**Çigil** lehçesi).

bōg. Bir mal yığını ya da çıkını.

bogdı.

ol erni bogdı: O adamı [başka bir şeyi de olabilir] boğdu.

bogār, bogmāq.

bogım. Parmak eklemi. Kamışın ya da hulfaotunun boğumları da bu şekilde adlandırılır.

bogın. Eklem, kamışın boğumu. Bu sözcükteki *nun* (*n*), *mîm*'den (*m*) dönüşmüştür. Böylesi bir değişime Arapçada da müsaade edilir:

Ya rubbe ca'din fihimû lev tedrin

Yedribu darbe's-sabiti'l-meqâdim

Onların içindeki kısa ve sağlam yapılı olanlar

Savaşta cılız bir biçimde ilerlediler

boglādı.

ol tōn boglādı: O giysiyi bohçaladı.

boglār, boglāmāq.

Türkler giysiyi bohçalamak ile başka bir şeyi bağlama anlamlarını birbirinden ayırır, ilkini *be*'yi (*b*) *ref*'li [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o, ö, u, ü*) okuma] okuyarak [**boglā**], ikincisini *be*'yi *nasb*'lı [yazacın üstün imi almış gibi *e* ya da *a*'yla okunması] okuyarak [**bagla**] söyler.

boglandı.

tōn boglandı: Giysi bohçalandı.

boglanūr, boğlanmāq.

boglattım.

aŋgar bōg boglattım: Ona (kadının giysilerinin korunması için) çıkını bohçalattım.

boglatūr men, boglatmāq.

bkz. **baglattım**.

boglundı.

at boglundı: At [başka bir şey de olabilir] boğuldu (nefesi kesildi).

boglunūr, boglunmāq.

bogmaq. Gömlek düğmesi.

bogmaq. Altından ya da başka madenlerden yapılan, değerli mücevherler ve incilerle süslü, gelinin taktığı bir gerdanlık.

bogmaqlādı.

kön̂glek bogmaqlādı: Gömleğin [başka bir şeyinde olabilir] düğmeleri iliklendi.

bogmaqlār, bogmaqlāmāq.

bogmaqlandı.

er bogmaqlandı: Adam gömleğinin düğmelerini iliklediı.

bogmaqlanūr, bogmaqlanmāq.

bognaqlandı.

bulıt bognaqlandı: Bulutlar dağıldı.

bognaqlanūr, bognaqlanmāq.

bogrug. Saman çuvalı, tulum ve benzerlerinde görülen şişkinlik [bkz. **bogrul**].

bogrul.

bogrul qōy: Boğazı ak koyun.

bogrul. Dolu bir heybe, bir tulum ya da benzeri şeylerde görülen şişkinlik, çıkıntı. bkz. **bogrug**.

bogsuq. Kelepçe, pranga. Bu sözcük, aynı anlama gelen sözcüğün [**boxsuq**] *h*'nın (*x*) *gayn*'a (g) değişmesiyle yapılmış değişik sesletimidir; böylesi bir değişim Arapçadaki *hatir≈gadir* ("hainee") sözcüklerinde de görülür [bkz. **boxsuq**].

bogturdı.

ol anı bogturdı: O, onun boğulmasını emretti.

bogturur, bogturmāq.

boguldı.

er boguldı: Adam [başka bir şey de olabilir] boğuldu.

bogulur, bogulmāq.

bogundı.

at bogundı: At [başka bir şey de olabilir] boğuldu (nefesi kesildi).

bognūr, bogunmāq.

bogundı. Hayvanların mesanesi; insanınki bu şekilde adlandırılmaz.

boguşdı.

olār ẹkki boguşdı: Onlar birbirlerini boğdu (birbirlerinin boğazına yapıştılar).

boguşūr, boguşmāq.

boguz. Boğaz.

bol.

bol āt: Beyaz bacaklı at; *ogar bol*: Beyaz bir lekeye ve beyaz bacaklara sahip olan at.

boluş. Sözlü [konuşarak yapılan] yardım (öğüt verme).

ol manĝa boluş qıldı: O bana konuşarak yardım etti.

boluşdı.

ol manĝa boluşdı: O benden yana çıktı ve bana muhalefet edenlere karşı benim lehime savaştı.

boluşūr, boluşmāq.

bōq. Uzun süre beklemekten ya da nemden dolayı bozulmaya başlayan ekmeğin üzerinde oluşan yeşil renk [küf].

bōq. Dışkı (**Oguz** lehçesi).

bōq.

qāgūn bōq yēŗke tüşdi ifadesinde "kavunun yere düştüğünde çıkarttığı ses" **bōq** sesidir. "İçi boş olan herhangi bir şeyin yere düşüp yarıldığı"nı anlatmak için *bōq etti* denir; bu, çıkan sesin yansıması olan bir ifadedir

boqaq. Kuş kursağı.

boqdı.

ol aḍāqın boqdı: Ayağını gerinip ileri uzattıktan sonra geri çekti.

boqār, boqmāq.

boqlādı.

yılqı boqlādı: Hayvan pisledi (**Oguz** lehçesi).

boqlār, boqlāmāq.

boquldı.

aḍāq buquldı: Gerinirken ileri uzatılan ayak toplandı.

boqulur, boqulmāq.

boqundı.

er aḍāqın boqundı: Adam gerinirken ileri uzattığı ayağını geri topladı.

boqunūr, boqunmāq.

boqunlug. bkz. **bodunlug**.

boquq. Çiçek tomurcuğu; çiçeğin açmadan önce çanak yapraklarla sarılı hali.

çeçek boquqlandı: Çiçek tomurcuklandı.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbaharı anlatıyor)

tegmä çeçek üküldi	Türlü çiçek derildi
boquqlanıp bögüldi	Tomurcuklar açıldı
tügsin tügün tügüldi	Örgü düğümle bağlandı
yazlıp yana yörgeşür	Açılarak yine birbirine dolaşır

boquq. Âdemelmasının iki yanında, deri ile et arasında oluşan et parçası [guatr]. *Fergāna* ve *Şıqnī* bölgelerinde bu hastalığın yaygın olduğu insan grupları vardır. Her nesil bu şişkinliklerden muzdariptir. Kimilerinde bu şişkinlik kendi göğüslerini ya da ayak uçlarını görmelerini engelleyecek kadar büyür. Bu hastalığın nedenini sorduğumda bana şu hikâyeyi anlattılar:

"Bizim atalarımız geveze kâfirlermiş. Allah'ın Muhammed Peygamberi'nin (Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun) sahabesi bir gün onlara akın etmiş. Atalarımız da onlar üzerine gür sesleriyle çığlıklar atarak ve haykırarak bir gece baskını yapmışlar ve Müslümanlar bu sesler nedeniyle bozguna uğramış. Haberler Hazreti Ömer'e (Allah ondan razı olsun) ulaşmış. Mukaddes kişi onlara ilenmiş ve boğazlarında bu kusur oluşmuş."

Bu ilencin etkisi hâlâ onlar arasında soydan soya aktarılır ve bugün içlerinde gür sesli hiç kimse yoktur.

boquqlug.

boquqlug er: **boquq**'lu (guatrlı) adam.

boqurdı.

ol at tegīrinde boqurdı: O atın [başka bir şeyin de olabilir] (bir lütuf olarak ya da başka bir şey nedeniyle) fiyatını düşürdü. Herhangi bir şeyin fiyatının düşürülmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

boqurur, boqurmāq.

boqursı. Saban demiri.

bōr. Şarap. Şu atasözünde de geçer,

bōr bolmādıp sirke bolma: Şarap olmadan sirke olma. Bu atasözü, yaşlı bir adammış gibi davranan çocuğu anlatmak için kullanılır.

borbādı.

er īşıg borbādı: Adam işi savsakladı; üzerine düşünmedi.

borbār, borbāmāq.

borbāg. Erteleme, geciktirme.

borbaldı.

anıg īşı borbaldı: Onun işi karıştı.

borbalūr, borbalmāq.

borbāş.

borbāş īş: İçinden çıkılamayacak derecede karışık olay.

borbaşdı.

īş borbaşdı: Konu [başka bir şey de olabilir] karıştı.

borbāşur, borbaşmāq.

borbattı.

ol anıg īşın borbattı: O, onun işini karıştırdı ve geciktirdi.

borbatūr, borbatmāq.

borduz. Bostan; sebze-meyve bahçesi. Bu özgün dile ait değildir.

borgüy. Üflenerek çalınan boru.

borsmuq. Porsuk. Semizliği atasözlerine bile konu olmuştur. *Oguzlar* bu sözcükteki *mîm*'i (*m*) düşürerek **borsuq** der. Ancak diğerleri "çarık" anlamında kullandıkları **başaq** sözcüğüne de bir *mîm* (*m*) ekler ve **başmaq** der.

bōş.

bōş kişi: Özgür adam.

bōş urāgut: Boşanmış kadın.

bōş elig: İşten ya da başka bir şeyden kurtulmuş, boş kalmış el.

bōş et: Pörsümüş, gevşek et. "Gevşek toprak"ı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bōş at: Salıverilmiş at.

bōş ew: Boş ev. Boşaltılan bir kap ya da bir iş yapıldıktan sonra bırakılan bir aracı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

boş.

boş yılqı: Serbest bırakılan hayvan. Buradan hareketle *ol eşlēr boş (qıldı)*: O, kadını boşadı - onun serbest kalmasına izin verdi denir.

ol qul boş qıldı: O, kölesini azat etti.

Özgür kimse için de **boş** denir. Şu atasözünde de geçer,

boş nēnĝke iḍi bolmās: Serbest (başıboş) bırakılan bir şeyin sahibi olmaz. Bu atasözü bir kişiye kendi malını korumasını öğütlemek için kullanılır.

boşandı.

tügün boşandı: Düğüm çözüldü.

urāgut boşandı: Kadın boşandı. Bu sözcük **Argu** lehçesine aittir, sesletimde bir yuvarlama (*rakik*) vardır.

boşanūr, boşanmāq.

boşattı.

ol tagār boşattı: O hazneyi boşalttı. Herhangi bir şeyin içindeki şeylerin boşaltılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ol tügün boşattı: O, düğümü [başka bir şeyi de olabilir] çözdü.

ol urāgut boşattı: O, kadını boşadı (**Argu** lehçesi).

ol bulunug boşattı: O, tutsağı serbest bıraktı. Herhangi birinin, bir başkasını bir bağdan bir kısıttan kurtarmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

boşatūr, boşatmāq.

boşgundı.

er elgi boşgundı: Adamın eli (bileği) çıktı ve iş yapamaz hale geldi.

boşgunūr, boşgunmāq. Kök-biçimi **boşundı**'dır

boşgut. Çırak.

boşgutlandı.

er boşgutlandı: Adam bir çırak sahibi oldu.

boşgutlanūr, boşgutlanmāq.

boşlāg.

boşlāg nēŋ: Başıboş bırakılan ya da ihmal edilen şey.

boşlāg yılqı: Serbest bırakılan hayvan.

başlāg.

boşlaglandı.

er īşda boşlaglandı: Adam pervasızca hareket etti ve öğüt dinlemedi.

boşlaglanūr, boşlaglanmāq.

Şu atasözünde de geçer,

boşlaglansa boxsuqlanūr: Meselelerde pervasızca davranan ve öğüt verenlere karşı koyan adamın eli boynuna bağlanır. Bu atasözü kendi görüşlerini inatla savunan kişileri anlatmak için kullanılır.

boşūdı.

anıg özi boşūdı: Onun içi boşaldı (ishal oldu).

tüğün boşūdı: Düğüm gevşedi; *at boşūdı*: At, bağından boşandı.

xān yalāvaçıg boşūdı: Han, ülkesine dönmesi için elçiye izin verdi.

er urāgutın boşūdı: Adam karısını boşadı (**Argu** lehçesi). Bu sözcük hem geçişli hem de geçişsiz olabilir.

boşūr, boşūmāq.

boşug. Hanın bir elçiye lütfettiği geri dönme izni; aynı zamanda ona verilen armağanlar da bu şekilde adlandırılır. Bu Arapça *sofra* sözcüğündeki değişime benzer. Önceleri bu sözcük konuğa hazırlanan yemek anlamında kullanılırken, daha sonraları yemeğin üzerinde sunulduğu kumaş parçası anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu anlam kayması **boşug** sözü için de geçerlidir. Benzer bir biçimde uzaktan bir akraba geldiğinde, geriye dönebilmek için önce misafir olduğu akrabaları ve dostlarına bir *davet* düzenler, onlara çeşitli armağanlar vererek geri dönebilmek için izin alır. Birlikte yenen bu ziyafete *boşug aşı*: izin yemeği denir.

boşūgu.

at boşūgu boldı: Atı serbest bırakma zamanı geldi. Başka şeyler için de kullanılabilir.

boşundı.

qōy boşundı: Koyunun bağı çözüldü ve serbest bırakıldı.

boşunūr, boşunmāq.

boşutgān.

bu ot ol qarın boşutgān: Bu bağırsakları rahatlatan [çalıştıran] bir ilaçtır. Bir şeyin katılığını gideren, yumuşatan herhangi başka bir şey de bu şekilde adlandırılır

botar. Bir hasırın dokunmasında argaç olarak kullanılan iplik.

botu. Deve yavrusu.

boxsādı.

ol aŋ̂gar boxsādı: O emre uymayı ve tiksindirici görevi yerine getirmeyi reddetti.

boxsār, boxsāmāq.

boxsaq. "Topal ve çolak olan bir kimse"ye *axsaq boqsaq* denir.

boxsattı.

ol oglını īşqa boxsattı: O oğlunu [başka birini de olabilir] itaatsizlik etmesi için kışkırttı.

boxsatūr, boxsatmāq.

boxsuq. Kelepçe, pranga. Bu sözcüğün, *hı*'nın (*x*) *gayn*'a (*g*) değişimiyle yapılan değişik sesletimi **bogsuq**'tur; böylesi bir değişim Arapçadaki *hatir≈gadir* ("haince") sözcüklerinde de görülür [bkz. **bogsuq**].

boxtāy. Giysi taşımak için kullanılan heybe. Bir değişik sesletimi *boxtūy*'dur.

bōy. Çemen (**Oguz** lehçesi).

bōy. Kavim, boy, cemaat (*qabîle, aşîret, reht* – **Oguz** lehçesi). Birbirini tanımayan iki adam karşılaştıkları zaman, biri diğerini selamlar ve "hısımların, boyun, kavmin kimlerdir?" anlamına gelecek biçimde *bōy kim* diye sorar. Diğeri "*Salgur*" diyerek onu yanıtlar, bu "cemaatim (*reht*) *Salgur* kavmidir" anlamına gelir ya da kitabın ilk bölümünde andığım kollardan birinin adını zikreder. Bu adlar, kavimlerin kurucu atalarından gelir. Bundan sonra konuşmaya başlar ya da daha fazla gevezelik etmeden kendi yollarına giderler; böylece her biri, diğerinin ait olduğu tarafı (*hizb*) bilir.

boybādı.

ol īşıg boybādı: O, işi erteledi ve ihmal etti.

boybār, boybāmāq.

boyın. İnsanın ya da başka bir canlının boynu. "Kılıç kabzası"na *qılıç boynı*, "bıçak sapı"na *biçēk boynı* denir.

boymaşdı.

īş qamug boymaşdı: İş [başka bir şey de olabilir] oldukça karıştı.

boymaşūr, boymaşmāq.

boymul.

boymul at: Boynunda beyaz bir leke olan at. Koyun ya da başka hayvanlar için de bu sözcük kullanılabilir.

boynaq. Dağdaki dar bir geçit.

boynaq. Kertenkele.

boynattı.

ol oglını īşqa boynattı: O, çocuğunun konu bağlamında itaatsizlik etmesini sağladı.

boynatūr, boynatmāq.

boyun. Halk (*qavm*) – *zel*'i (*d*) *ye* (*y*) okuyanların lehçelerinde [bkz. **boḏun**].

boyunduruq. Boyunduruk; iki öküzün birden boynunun üzerine konulan tahta.

bōz. Açık toprakrengi.

bōz at: Boz renkli at. Beyaz ile kızıl arasında bir renkte olan herhangi bir hayvanı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

bōz qōy: Boz renkli koyun.

bozdı.

ol ew bozdı: O, evi [başka bir şeyi de olabilir] yıktı.

bozār, bozmāq.

bozlādı.

titir bozlādı: Dişi deve [başka bir şey de olabilir] homurdandı.

bozlār, bozlāmāq.

bozlattı.

ol botūnı bozlattı: O, deve yavrusunu [başka bir şeyi de olabilir] homurdattı.

bozlatūr, bozlatmāq.

bozuldı.

ew bozuldı: Ev harap oldu. Başka birinin evi tahrip etmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bozulur, bozulmāq. Bu eylem hem geçişli hem de geçişsizdir.

er bozuldı: Adam (-'ın malı) harap oldu.

bozuq.

bozuq ew: Harabe haline gelmiş ev. Yıkılmış ya da tahrip olmuş her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

bozuşdı.

ol manĝa ew bozuşdı: O, bana evi yıkmakta yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bozuşūr, bozuşmāq.

bödīg. Dans; oynamak, sıçramak.

böḏïdi.

qīz böḏïdi: Kız [başka biri de olabilir] oynadı, dans etti.

böḏïr, *böḏïmēk*.

Şu atasözünde de geçer,

qurtga böḏïg bilmēs, yĕrim tār, tĕr: Yaşlı kadın oyun bilmez, yerim dar der. Bu atasözü bir şeyi çok iyi yaptığıyla övünen, ama bunu kanıtlaması istendiğinde yapamayan ve eften püften bahaneler üreten kişi için söylenir.

böḏitti.

ol oglını böḏitti: O, oğlunu dans ettirdi.

böḏitūr, *böḏitmēk*.

böḏüşdi.

oglān böḏüşdi: Çocuklar dans etme konusunda yarıştı.

böḏüşūr, *böḏüşmēk*.

bŏg. Zehirli bir örümceğin adının iki değişik sesletiminden biri [bkz. **bi, bŏy**].

bögde. Hançer.

bögdēlēdi.

ol anı bögdēlēdi: O, onu hançerledi.

bögdēlēr, *bögdēlēmēk*.

bögdi.

ol sūwug bögdi: O, önüne çektiği bir bentle suyu durdurdu.

bĕg sŭsin bögdi: Bey askerini topladı.

bögēr, *bögmēk*.

Bir ordu, geniş hacminden dolayı her zaman suya benzetilmiştir.

sūw aqtı: Su aktı; *sü aqtı*: Ordu akın etti.

bögen. İktidarsız.

bögen. Körbağırsak.

bögrül.

bögrül at: Böğründe beyaz lekeler olan at. Beyaz beneklere sahip koyun ya da başka hayvanlar da bu şekilde adlandırılır.

böglündi.

sūw böglündi: Su bir havuzda (gölcükte) toplandı, *sü böglündi*: Birlikler toplandı.

böglünūr, *böglünmēk*.

bögsüldi.

qāp bögsüldi: Şarap tulumu çatladı, yarıldı. Herhangi bir kabın çatlayıp, yarılarak açılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bögsülūr, *bögsülmēk*.

bögüldi.

sūw bögüldi: Su, onu durdurmak için yapılmış bir setin arkasında birikti.

bögülür, bögülmēk.

bögür. Böğür.

bögür. *Kuça* kenti ile **Uygur** ülkesi arasında bulunan bir dağın zirvesinde bulunan bir kale. Burası sınır noktasıdır.

bögürlēdi.

ol anı bögürlēdi: O, onun böğrüne vurdu.

ol yagīnı bögürlēdi: O, düşman saflarına sağdan ya da soldan saldırdı, böylece kafa kafaya bir çarpışmadan sakınarak onları bozguna uğrattı.

bögürlēr, bögürlēmēk.

bögüşdi.

ol manĝa sūw bögüşdi: O, suyun önüne bir bent çekme işinde bana yardım etti.

bögüşür, bögüşmēk

bök. Aşık oyununda aşığın sırtının [daha enli olan yüzlerden çukur olan tarafının] yukarı gelmesi. Buradan hareketle *çik bök* denir.

böke. Ejderha; büyük yılan.

Şu atasözünde de geçer,

yętti başlıg yęl böke: Yedi başlı ejderha.

Bu sözcük savaşçılara verilen bir ad olarak kullanılır, örneğin **Yabāqu** şeflerinden birinin adı *böke budraç*'tır. Cenab-ı Hak bu kâfiri yediyüzbin kişilik ordusuna rağmen, *Gazi* [**bekeç**] *Arslān Tęgīn*'in kırkbin müslüman askeriyle bozguna uğrattı.

Mahmûd der ki, ben bu savaşa tanık olanlara sordum. "Birlikleri çokça olmasına rağmen kâfirler nasıl bu mağlubiyete maruz kaldılar?" dedim. "Biz de buna şaştık, tutsak olan zındıklara böylesine kalabalık olmalarına karşın neden bozguna uğradıklarını sorduk" dediler. Kâfirler onları şöyle yanıtlamış: "Davullar çalıp borular ötmeye başladığında önümüzde boydan boya uzanan, göğü kaplayan yeşil bir dağ gördük. Dağın üzerinde sayılamayacak kadar çok kapı vardı, bu kapılar birden ardına dek açıldı ve üzerimize ateşten oklar yağmaya başladı. Sersemledik ve korkudan dona kaldık ve siz böylece bizi alt ettiniz." Tanıkların bu anlatısına karşılık ben de "bu, peygamberimiz Muhammed'in (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) tüm Müslümanlar üzerinde sürüp giden mucizelerinden biridir" dedim.

bökseg. Göğüs ile boyun arasındaki bölge; göğsün yukarı kısmı.

bökseg. Kadınların göğsü.

bökseglendi.

qīz bökseglendi: Kızın göğüsleri çıkmaya başladı.

bökseglenūr, bökseglenmēk.

böktir. Dağlardaki çukur ve sert yerler.

Şu dörtlükte de kullanılır,

taga böktir üze yordım	Dağın sert bir yamacına tırmandım
yıraq bāqıp qara kördim	Uzaklarda bir karaltı gördüm
anı bīlip taqı turdım	Onu tanıdım ve olduğum yerde durdum
tükel yāgı tozı togdı	Bütün düşmanın tozu yükseldi sonra

bölük. Herhangi bir tür hayvanın bir arada bulunduğu grup.

bīr bölük qōy: Bir koyun sürüsü, *bīr bölük kişi*: Bir takım adam. Bu, "halk" gibi tek bir sözcükle ya da "develer" gibi çoğul eki almış bir sözcük aracılığıyla ima edilenlere benzeyen, topluluğa vurgu yapan bir sözcüktür.

bölükti.

qōy bölükti: Koyunlar sürü sürü ayrıldı.

bölükēr, bölükmēk. Herhangi bir hayvan topluluğunun gruplara ayrılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

böñg.

böñg kişi: İri yarı ve kaba saba adam. Bu, **şabañg**: demirden yapılmış sopa sözcüğünün kısaltılmış biçimidir. "Ağır bir şey yere düştüğünde çıkarttığı ses"ten hareketle [buradan yapılan yansıtmayla] *böñg etti* denir.

böri. Kurt. Şu atasözünde de geçer,

böri qoşnīsın yẹmēs: Kurt komşusunu yemez. Bu atasözü birine, komşusuna saygı göstermesini öğütlemek için kullanılır.

börk. Başlık.

tātsīz Türk bolmās, bāşsīz börk bolmās: Bir başlığın hiçbir zaman başsız kalmaması gibi bir **Türk** de hiçbir zaman Farsîsiz [düşmansız] kalmaz.

bösdi.

er qulın bösdi: Adam kölesini haşin bir biçimde dövdü.

bösēr, bösmēk.

bösgēç. Çörek.

bösüg.

ol qulın bösüg bösdi: O pusu kurdu [**busug** (?)] - O, kölesine dayak attı.

bōşgēl. Yufka, pide gibi ince ekmek (*Hāqānī* lehçesi).

bōy. Zehirli bir örümcek. Bu sözcük aynı anlama gelen **bōg**'ün değişik sesletimidir. Bu iki değişik sesletim arasında ikincisi daha doğrudur [bkz. **bi, bōg**].

bōz. Bez.

bu. Bu.

bu er: Bu adam.

bu. Buğu, buhar.

eşiç būsı: Tencerenin [başka bir şeyin de olabilir] buğusu.

buçgāq. Dünyanın dört yönünden biri. *yēr buçgāqı* da denir.

buçgāq. Köşe ya da benzeri bir şey.

buçgāq. Devenin baldır derisi. Çarık yapımında kullanılır.

buçgaqlandı.

buçgaqlandı nēnĝ: Nesnenin köşelere ya da birleşme noktalarına sahipti.

buçgaqlanūr, buçgaqlanmāq.

budgāy. bkz. **bugdāy**.

budrāç (buḍraç/budraç). **Yabāqu** şeflerinden birinin adı. *Yabāqular Bekeç Arslān Teĝīn* zamanında Müslümanlara tabi olmuştur [bkz. **böke** maddesi altında anlatılan savaş –çn].

budursīn. Bıldırcın. Şu dizelerde de kullanılır,

(Âşkını anlatıyor)
özüm menig budursīn
otı anıg çaqlanūr
Benim gönlüm bıldırcın (gibi)
Onun (âşkının) ateşi üzerinde dönüp durur ve ona teslim olur

buḍuşdı.

buḍuşdı nēnĝ: Nesne ikiye ayrıldı (tıpkı ata binerken ayrılan bacaklar gibi).

buḍuşur, buḍuşmāq.

būḍtı.

er tumlugqa būḍtı: Adam donarak öldü.

būḍār, būḍmāq.

buḍuttı.

ol kişini tumlugqa buḍuttı: O, adamın donarak ölmesine neden oldu.

buḍutūr, buḍutmāq.

buga. Hindistan'dan getirilen bir ilaç. Buna *sārıg buga* veya *bōz buga* da denir, çünkü genellikle sarı ya da kızıl-kahve renktedir.

bugardı.

ol yıgāç bugardı: O, ağacın üzerine çentikler açtı.

bugarūr, bugarmāq. Kök-biçimi **bugrādı**'dır.

bugdāy. Buğday.

Şu atasözünde de geçer,

bugdāy qutında sarqıç suwālūr: Buğdayın lütfu ve uğruyla karamuk da su bulur. Bu atasözü başka biriyle ilişkisi aracılığıyla iyi bir şeylere sahip olan kişiyi anlatmak için kullanılır. **Barsgān** halkı **bugdāy** diyemez, **budgāy** der. Bir kişinin **Barsgān** olup olmadığını sınamak için bu sözcük kullanılabilir.

bugra. Damızlık deve.

bugra xān adı buradan gelir.

bugrādı.

ol yıgāçıg bugrādı: O, ağacın [başka bir şeyin de olabilir] üzerine çentikler açtı.

bugrār, bugrāmāq.

bugralandı.

tewe bugralandı: Deve, damızlık haline geldi.

bugralanūr, bugralanmāq.

bugruşdı.

ol manĝa yıgāç bugruşdı: O, bana ağacın üzerine çentikler açma işinde yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılabilir.

bugruşūr, bugruşmāq.

bugurda.

bugurda saç: Kıvırcık saç.

bujin. Çöpleme; çok parçalı ve koyu yeşil yapraklı otsu bir bitki.

bulādı.

qozı bulādı: Kuzuyu pişirdi.

bulār, bulāmāq.

bulān. **Qıfçāq** ülkesinde avlanan iri yarı bir vahşi hayvan. Küp gibi içi oyuk, yukarı kalkık bir boynuzu vardır. Kar ya da yağmur burada toplanır. Dişisi diz çöker, erkek onun boynuzundan su içer; erkeği diz çöktüğünde de dişisi su içer.

bulaq.

bulaq at: Sırtı geniş at.

bulaq. Bir **Türk** kavmi. *Qıfçāqlar* onları tutsak etmişti, sonra Cenab-ı Hak (O'nun büyüklüğü artsın) kurtulmalarını sağladı ve onlar **elke bulāq** olarak anılır oldu. Bu sözcük **bulaq** ya da **bulāq** biçimlerinde yazılabilir.

bulattı.

ol qōzı bulattı: O, kuzunun buğulanmasını [buharla pişirilmesini] emretti. Buğulanan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi **būlāḏtı**'dır.

bulatūr, bulatmāq.

buldı.

ol yarmāq buldı: O para [başka bir şey de olabilir] buldu.

bulūr, bulmāq.

buldunı. İçine kuru ya da yaş üzüm konan tatlı (**Kençēk** lehçesi).

bulduqtı.

bulduqtı nēnĝ: Nesne bulundu.

bulduqār, bulduqmāq.

buldur buldur.

tāş quḏugqa tüşti buldur buldur ętti: Taş, kuyuya düşerek böylesi bir sesin çıkmasına neden oldu.

bulduzdı.

bulduzdı nēnĝni: O, onun bir şey bulmasını sağladı.

bulduzur, bulduzmaq.

bulgādı.

ol sūwug bulgādı: O, suyu bulandırdı.

ol tutmāç bulgādı: O, tenceredeki [başka bir şeyde de olabilir] **tutmāç**'ı karıştırdı. "Yulaf lapası ya da benzer şeyleri pişirirken, altının ve üstünün iyice pişmesi için bulamacı karıştırma"yı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ol er anıg könĝlin bulgādı: Adam onun canını sıktı ve sinirlendirdi. Bunun kök-anlamı "adamın kendisine dokunan bir yemek yemesi ve midesinin bulanması"dır.

bulgār, bulgāmāq.

bulgama. Yağsız ve tatsız bulamaç (yulaf lapası).

bulgandı.

sūw bulgandı: Su bulandı.

könĝül bulgandı: İçinde pis şeyler bulunan bir şeyler yediği için midesi bulandı.

beg anĝar bulgandı: Bey onu sinirlendirdi.

ēl bulgandı: Ülkede keşmekeş hakim oldu.

bulganmāq.

bulgāq. Yaklaşmakta olan bir düşmanın etkisiyle halkı saran korku, endişe.

bulgāq. Bir erkek adı. Şu dizelerde de kullanılır,

bulgāq üküş bolsa, qaçan bilgin yitēr

yanĝşaq telim sayrap anı tamgaq qatār

İnsanlar arasında karışıklık çok olursa, aklın yanlış yola sapar

Eğer çok fazla boş konuşma yapılırsa ağzının kurumasından damağın yorulur

Bu dizeler kişiye konuşmasında ölçülü olmasını öğütlemek için kullanılır.

bulgār. Herkesçe bilinen bir **Türk** kenti.

bulgāş. Yaklaşmakta olan bir düşmanın etkisiyle halkı saran itaatsizlik hali.

bulgayuq.

bulgayuq sūw: Bulanık (çamurlu) su.

bulguna. Şeklen ılgın ağacına benzeyen, esnek, kızıl renkli bir çalı. Develer bu bitkiyi yer. Değişik sesletimi **malguna**'dır.

bulıt.

qara bulıt: Yağmur bulutu.

qara bulıtlıg yēl açār, urunç bile ēl açār: Kara bulut gökyüzünü kapladığında rüzgâr onu dağıtır, (benzer bir biçimde) devletin kapıları da rüşvetle açılır. Bu atasözü kişiye, arzularına ulaşmak için para harcaması gerektiğini öğütlemek için kullanılır. Siyah saç da buluta benzetilmiştir.

bulıt teg saçı: Onun saçları (bolluğuyla) buluta benzer. Şu dörtlükte de kullanılmıştır,

agdı bulıt kökreyü	Yükseldi bulut kükreyerek (şimşek çakarak)
yagmur tolı sękriyü	Yağmur, dolu koşuşarak (yağdırarak)
qalıq anı ügr ügriyü	Hava (rüzgâr) eserek onu sürüyor
qança barīr belgüsüz	Nereye (hangi yöne) gideceği bilinmez

bulıtlandı.

kök bulıtlandı: Gök bulutlandı.

bulıtlanūr, bulıtlanmāq.

bulnādı.

er yagīnı bulnādı: Adam düşmanını ele geçirdi.

bulnār, bulnāmāq.

bulnattı.

ol anı bulnattı: O, onun tutsak edilmesini emretti.

bulnatūr, bulnatmāq.

buluç. Bir erkek adı.

bulun. Tutsak.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bozguna uğratılan düşmanı anlatıyor)

apaŋ̂ qolsa uḍu bārıp	Eğer isteseydim ardı sıra giderek
tutār erdim süsin tārıp	Varıp askerini dağıtarak
bulun qīlıp bāşı yārıp	(Onu) tutsak edip başını yarardım
yulug barça maŋ̂a yıgdı	(Ama) nesi varsa kurtulmak için önüme yığdı (ben de ona özgürlüğünü bağışladım)

buluŋ̂. Köşe.

bulundı.

yitük bulundı: Kayıp hayvan [başka bir şey de olabilir] bulundu.

bulunūr, bulunmāq.

buluş. Başka birinin yaptığı işten birinin elde ettiği kazanç.

buluşdı.

olār ękki bĭr bĭrig buluşdı: İkisi birbirini buldu.

buluşūr, buluşmāq.

buqa. Boğa.

buqaç. Çömlek ya da güğüm. Söz uzatımıyla *eşiç buqaç*: Tencere tava denir.

buqāç art. Bir dağ geçidinin adı.

buqāgu. Hırsızlara vurulan pranga.

buqattı (buqāḑtı).

buzāgu buqattı: Buzağı büyüdü ve boğa oldu. Kök-biçimi **buqāḑtı**'dır.

buqātūr, buqatmāq.

buqrādı.

at suçīdı buqrādı: At şaha kalktı ve hızla yerinden fırladı. Bu sözcük tek başına kullanılmaz; **suçīdı** sözcüğüyle birlikte kullanılır.

buqrār, buqrāmāq.

buqaq. Kursak.

burçaq. Bezelye, fasulye, bakla gibi şeylerin tanesi, tohumu.

burçaq. Ter damlası.

ter burçaqlandı: Ter boncuk boncuk aktı.

burçaqlanūr, burçaqlanmāq.

burçaqlandı.

ter burçaqlandı: Ter [başka bir şey de olabilir] boncuk boncuk oldu.

burçaqlanūr, burçaqlanmāq.

būrdı (burdı).

yıpār būrdı (burdı): Misk koktu.

sūw būrdı (burdı): Suyun buharı yükseldi. Etrafa herhangi bir güzel kokunun yayılmasını ya da bir şeyin buharının yükselmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

burār, burmāq.

burış. Deride ya da kumaştaki kırışıklık (buruşma).

burıttı. bkz. **burutturı**.

burqı.

burqı nēnĝ: Kırışık (buruşuk) nesne.

burqıttı.

ol yüzin burqıttı: O yüzünü ekşitti, buruşturdu.

burqıtūr, burqıtmāq.

burqıg. Deride veya benzer bir şeyde meydana gelen kırışıklık (buruşma).

burqurdı.

eşlēr yüzi burqurdı: Kadının yüzü buruşuk ve süzgündü.

burqurār, burqurmāq.

burslān. Kök-anlamı "kaplan"dır. *arslān burslān*: aslanlar ve kaplanlar şeklinde bir kullanım vardır.

burslān. Bir erkek adı. İnsanlar **burslān**'ın, *arslān burslān* ikilemesinin ikincil konumdaki öğesi olduğunu ve asla tek başına kullanılmadığını, bu nedenle yalnızca böyle kullanılmasının doğru olduğunu düşünür. Ancak daha doğru olan görüş bu sözcüğün aslında "kaplan" anlamına geldiğidir; çünkü eğer yalnızca ikincil bir öğe olsaydı, bunun bir erkek adı olarak kullanımına müsaade edilmezdi. Nitekim Arapçada da *hasan besen* ("bu çok iyi bir şey") yerine *hezâ şey' besen* demezsiniz.

burta. Çok ince altın tabaka; varak.

burtālādı.

ol börk burtālādı: O, başlığa [başka bir şeye de olabilir] altın varaklar işledi.

burtālār, burtālāmāq.

burtalandı.

börk burtalandı: Başlığa altın varaklar işlendi.

burtalanūr, burtalanmāq.

burun. Burun.

burun.

tāg burnı: Dağın zirvesi. Herhangi bir şeyin ilk parçasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

burun.

ol mendin burun bardı: O benim önümden gitti. Bu sözcük yalnızca anlam olarak Arapçaya uygundur, ses olarak uygun düşmez.

burunĝ. Mümkün olan en uzak mesafeye göre kabul edilen ok atım menzili.

burunĝ attı: Oku, mümkün olan en uzak mesafeye attı.

burunduq. Yular.

burunlādı.

ol anı burunlādı: O, onun burnuna vurdu.

burunlār, burunlāmāq.

buruşdı.

buruşdı nēnĝ: Nesne, asık bir surat gibi, büzüldü ve süzüldü.

buruşūr, buruşmāq.

buruttı.

ōt eşiçni burutti: Ateş güğümün [başka bir şeyin de olabilir] buharlanmasına neden oldu; *oglān burutti*: Çocuk **osruq** çıkartarak kötü bir koku saldı. Değişik sesletimi **burıttı**'dır.

burutūr, burutmāq.

burxān. Put [Budha heykeli –çn]. "Boyalı bir kukla"ya da *beḑiz burxān* denir.

būs.

kōk būs boldı: Gök puslandı.

er kōzi būs boldı: Adamın gözü dumanlandı – midesindeki gazın sancısıyla gözleri karardı.

busardı.

kōk busardı: Gökyüzü sisle kaplandı.

busārur, busarmāq.

busdı.

bēg yagıqa busdı: Bey, düşmanı beklemek için pusuya yattı.

busār, busmāq.

bustulı. Dağ ıspanağı.

bustulı. Yenilen bir bitki olan "dağ ıspanağı"na verilen ad [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn].

busug. Pusu.

busuglug.

busuglug yagı: Pusu kuran düşman.

busuqtı.

er busuqtı: Adam bir pusuyla yakalandı.

busuqār, busuqmāq.

busuşdı.

bēglēr busuşdı: Beyler birbirlerine karşı pusu kurdu.

busuşūr, busuşmāq.

buşaq.

buşaq er: Sıkıntılı adam. (hem **Oguz** lehçesinde hem de diğer lehçelerde).

buşdum.

men bu īşdin buşdum: Bu iş benim canımı sıktı.

buşmāz men, buşmāq.

Şu atasözünde de geçer,

buşmasa bōz quş tutār, ēwmese ürüng quş tutār: Sıkılmayan (avcı) ak doğan yakalar, acele

etmeyen (avcı) ise en iyi doğanı yakalar. Bu atasözü birine, hedefine ulaşmak için soğukkanlı davranmasını öğütlemek için kullanılır.

buşug.

buşug buşdı: Canı çok sıkıldı.

buşulgan (yışılgān).

bu er ol elgi īşqa buşulgān (yışılgān): Bu adamın eli işe yatkındır ve atiktir.

buşurdı.

ol meni buşurdı: O, benim canımı sıktı.

buşurur, buşurmāq.

būt. But.

butandı.

yıgāç butandı: Ağaç budandı. Bir kişinin ağacın dallarını kırıyormuş gibi görünmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

butanūr, butanmāq.

butaq. Dal; ayrıca bir değişik sesletimi vardır [*butāq*]. *te* yazacının ünlüsü hem *nasb*'lı [yazacın üstün imi almış gibi *e* ya da *a*'yla okunması – **butaq**] hem de *kesre*'li [Arapçada *ı, i* okutan im – **butıq**] olabilir.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Bir kızı anlatıyor ve onun yüzünü ayın halesine ve endamını ardıç dalına benzetiyor)

kim ayıp eştür qulāq

ay ewi artuç butāq

Kim demiştir ve hangi kulak duymuştur

Ayın meskeninin bir ardıç dalı olduğunu

butaqlandı (butıqlandı).

yıgāç butaqlandı (butıqlandı): Ağaç tomurcuklandı.

sūw butaqlandı (butıqlandı): Su kollara ayrıldı. Bunun kökü, "ağaç dalı" anlamına gelen **butaq/butıq** sözcüğüdür.

butaqlanūr, butaqlanmāq (butıqlanūr, butıqlanmāq)

butıq. Herhangi bir şeyin dalı.

butıq. Küçük bir su tulumu (*Kāşgar* lehçesi).

butıq. Atın ayak derisi çıkarılarak yapılan, kımız ya da benzeri şeyleri saklamaya yarayan tulum.

butıqlādı (butaqlādı).

ol yıgāçıg butıqlādı (butaqlādı): O, ağacı budadı.

butıqlār, butıqlāmāq (butaqlār, butaqlāmāq). Daha doğru kullanım biçimi *butīdı*'dır.

butlādı.

ıt erig butlādı: Köpek adamı bacağından ısırdı. Birinin, başka birini bacağından ısırmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

butlār, butlāmāq.

butlu (buylu [?]). Devenin burnuna takılan halka.

buturgāq. Şekli fıstığa benzeyen bir diken. Giysilere ya da benzer şeylere takılmasına neden olan kancaları vardır.

buxsı. Bir yemek adı. Bu yemek şöyle yapılır: buğday pişirilir, içine badem taneleri atılarak bir kavanoza konur ve üzerine *telbîne* [kepek, bal ve sütten yapılan bir bulamaç] döküldükten sonra mayalanmaya bırakılır. Bu yemeğin hem katı kısmı yenir hem de suyu içilir.

buxsum. Darıdan yapılan bir içki (darı birası).

buylu. bkz. **butlu**.

buyurdı.

ol anĝar ayla buyurdı: O, ona öyle emretti.

buyurur, buyurmāq (**Oguz** lehçesi).

būz. Buz.

Şu atasözünde de geçer,

būzdan sūw tamār: Buzdan (yalnızca) su damlar. Bu atasözü huyu babasının huyuna benzeyen kişileri anlatmak için kullanılır.

buzāgu. Buzağı.

Şu atasözünde de geçer,

ewdēki buzāgu öküz bolmās: Evdeki buzağı öküz olmaz. Bu atasözü, onur ve erdem bakımından yükselse bile, akrabaları tarafından hâlâ çocuk sayılan bir adamı anlatmak için kullanılır.

buzāgu til. Sıçan gibi küçük bir hayvan – kök-anlamı "buzağı dili."

buzı. Ekmeğin üzerinde oluşan yanık.

etmēk buzı boldı: Ekmeğin üzeri yandı.

buzluq. Yazın kullanılmak üzere içerisine buz doldurulan yer; buzluk.

bügü. Bilge kişi. Pekiştirmeyle *bügü bilge* denir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

biligni ęderdim	Bilgi ve bilgeliği (hikmeti) aradım,
bügüni üğürdüm	Bilge kişiyi seçtim
özümni ağırdım	(Bu nedenle) kendimi (halkın arasından) ayırdım
yagıl atım yazlınur	(Uğraşım yolunda) ak yeleli atım azat olur

bük. Fundalık.

bük. Köşe (**Argu** lehçesi).

bükdi.

ol meni körüp bükdi: O beni görünce saklanmaya çalıştı (yerin dibine geçti).

ol aşdın bükdi: O kusacak kadar çok yemek yedi.

ol tawārqa bükdi: O, mala mülke [başka bir şeye de olabilir] boğuldu.

bükēr, bükmēk.

büken. Karpuz.

büklündi.

büklündi nēnĝ: Nesne kıvrıldı ya da büküldü.

büklünür, büklünmēk.

bükri. Herhangi bir şeyin eğrilmiş, bükülmüş hali.

büktel.

büktel er: Orta boylu adam.

büktel at: Sırtı yassı, yani oturmaya uygun olan at.

büküldig.

butıq büküldi: Dal büküldü. Başka biri tarafından bükülmesini anlatmak için de aynı sözcük kullanılır – hem geçişli hem de geçişsiz.

bükülür, bükülmēk.

Eğilen ya da bükülen herhangi bir şey bu sözcükle anlatılabilir.

büküm.

büküm etük: Kadınların giydiği çizme (**Oguz** lehçesi). Diğer *Türkler be*'yi (*b*) *mîm*'e (*m*), ve sondaki *mîm*'i (*m*) *nun*'a (*n*) dönüştürerek **mükim** ya da **mükin** derler. Bu kullanımların özgün dile ait olmadığını düşünüyorum. Ancak *Qıfçāqlar* ve kırsalda yaşayan bazı kavimler bu sözcükleri kullanır.

büküşdi.

ol manĝa tāl büküşdi: O, dalı [başka bir şeyi de olabilir] bükerken bana yardım etti.

büküşür, büküşmēk.

bükütti.

yāglıg āş meni bükütti: Aşırı yağlı yemek karnımı ağrıttı, midem dolmasa da bana tokluk hissi verdi ve hazımsızlık yaptı. Birisine gözünü doyuracak kadar çok para vermeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır – *ol meni tawārın bükütti*: O, beni paraya boğdu.

bükütür, bükütmēk.

bül.

būl tarıg: Çok uzun yıllardır saklanan, bu nedenle lezzeti bile kaçan tahıl. Yağmurdan ya da rutubetten bozulan tahıl için de bu sözcük kullanılır. "Zamanın geçişiyle bozulan herhangi bir şey"e (*beliye min tūli'z-zamân*) de **būl** denir. Bu sözcük hem ses hem de

anlam bakımından Arapçaya yakındır; zira Arapçası *beliye*, Türkçesi **bül**'dür.

bün. bkz. **mün**.

bürçek. İnsanın perçemi; atın perçem, yele ya da kuyruk tüyü.

bürçeklendi.

at bürçeklendi: Atın perçemi uzadı. İnsanın perçemi uzadığında da bu sözcük kullanılır.

bürçeklenür, bürçeklenmēk.

bürdi.

ol yançuq agzı bürdi: O, torbanın ağzını büzdü. Benzer bir eylemin söz konusu olduğu herhangi bir durumda, örneğin don uçkurunu sıkılmasını ya da benzeri şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bürēr, bürmēk.

büri. Okun ucuna geçirilen temrenin oyuğu. Buna *başaq bürisi* de denir.

büri. Ark ya da kuyu gibi şeylerin ağzına takılan ve bu ağızları destekleyerek suyun şiddetiyle yarılmalarını engelleyen yuvarlak içi boş tahta parçası.

bürge. Pire. "Noksan akıllı kişi"ye de *bürge kişi* denir.

bürgelendi.

er bürgelendi: Adam öfkesinden pire gibi zıp zıp sıçradı.

bürgelenür, bürgelenmēk.

bürgüç. Fırının içindeki ekmeyi çevirmeye yarayan, şekli kılıca benzeyen geniş bir tahta parçası.

bürkek.

kök bürkek boldı: Gökyüzü kara bulutlarla kaplandı.

bürkürdi.

kök bürkürdi: Gökyüzünden aralıksız yağmur yağdı.

yugçı tönqa sūw bürkürdi: Çırpıcı, giysiyi (kumaşı) nemlendirmek için üzerine su tuttu.

bürkürēr, bürkürmēk.

qān bürkürdi: (Yaradan) kan fışkırdı.

bürlendi.

yıgāç bürlendi: Ağaçlar tomurcuklandı.

bürlenür, bürlenmēk.

bürt. Kâbus. *köti bürt* de denir.

bürük. Heybenin ilmeği ya da donun uçkuru gibi şeylerin ucuna sarılan sicim.

bürüldi.

bitig bürüldi: Kitap [başka bir şey de olabilir] katlandı, büküldü.

bürülür, bürülmēk.

bürünçük. Kadın peçesi, yaşmak.

bürüñg. Girdap.

büründi.

urāgut yogurqān büründi: Kadın süslü bir örtüyle sarındı ya da yüzünü örttü.

bürünür, bürünmēk.

bürüşdi.

ol mañga bürme bürüşdi: O, bana şalvarın [başka bir şeyin de olabilir] belini sıkmakta yardım etti. Bir heybenin ağzı ya da benzerleri gibi, bir şeyin etrafını saran, yuvarlak olarak daraltılan ve genişletilen herhangi bir şeyin sıkılaştırılmasını anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

bürüşür, bürüşmēk.

büşinçek. Üzüm salkımı (**Kençēk** lehçesi).

bŭt. Soyluların oğullarının ya da kızlarının perçemlerine takılan büyük ve değerli bir türkuvaza verilen ad.

qīz bŭt ūridi: Kız **bŭt** takındı.

bŭt. Soylu birinin yolladığı armağanı getiren kişiye verilen bahşiş. Eğer söz konusu armağan bir atsa, armağanı alan kişi atın seyisine bir para ya da bir koyun verir ve bu koyun **bŭt** olarak adlandırılır.

büte. "Çok" anlamına gelen bir sözcük.

men añgar büte yarmāq bērdim: Ben ona çok para verdim; *bu īşqa büte boldı*: Bu iş için çok zaman harcadık. Bu tıpkı *Oguzların* "kısa bir zaman" anlamına gelen **kibe** sözcüğü gibidir.

bütgü. Dışkı. Yalnızca çocuklar söz konusu olduğunda kullanılır.

bütgü bār mu: Kakaya gitmek ister misin?

bütrüşdi.

olār ẹkki bütrüşdi: Onlar birbirlerini dava etti ve iddialarını karşılıklı olarak kanıtlamaya çalıştılar.

bütrüşür, bütrüşmēk.

bütsēdi.

bāş bütsēdi: Yara neredeyse iyileşti [iyileşeyazdı].

bütsēr, bütsēmēk.

bütti.

er üni bütti: (Göğsündeki bir hastalık, soğuk algınlığı ya da bir darbe nedeniyle) adamın sesi kayboldu.

anıg almı bütti: Onun başkasından olan alacağı kesinleşti.

bāş bütti: Yara iyileşti.

qul teñrike bütti: Kul (*mü'min*) tanrının birliğini ikrar etti.

bütti.

ot bütti: Ot büyüdü. Aynı zamanda meyvenin gelişimini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

oglān bütti: Çocuk doğdu. **Qıfçāq** lehçesinde "gelişen, doğan ya da yaratılan herhangi bir şey"i anlatmak için **bütti** sözcüğü kullanılır.

bütēr, bütmēk.

bütūge. Patlıcan.

bütün. Herhangi bir şeyin güvenilir ve sağlam olanı.

bütün yarmāq: Güvenilir para.

çīn bütün kişi: Kendine güvenilir, doğru kimse.

bütünlēdi.

ol sōzüg bütünlēdi: O, sözlerin [başka bir şeyin de olabilir] gerçekliğini araştırdı.

bütünlēr, bütünlēmēk.

bütürdi.

ot bāşıg bütürdi: İlaç yarayı iyileştirdi.

anıg üze almın bütürdi: Ondan alacağı olduğuna ilişkin [başka bir şeye ilişkin de olabilir] iddiasını kanıtladı. Borç dışındaki şeyleri anlatmak için de kullanılır.

bütürür, bütürmēk.

bütüştilēr.

ōlār ękki bütüştilēr: Her ikisi de birbirlerine ilişkin iddialarının doğruluğunu kabul etti.

bütüşūrlēr, bütüşmēk.

C

cançu. Şehriye hamuru açmakta kullanılan oklava.

cętti. bkz. **yętti**.

cınaxsı. İşlemeli bir Çin ipeği.

cigi. Sağlam.

cigi yi: Sağlam atılmış bir dikiş. *cim* (*c*) *yigi tikti*: sağlam dikti ifadesindeki *ye*'den (*y*) dönüşmüştür. Bu kitabın başında da belirttiğim gibi, **Qıfçāq** lehçesi ve diğer bazı lehçelerdeki *cim* (*c*) *ye*'den (*y*) dönüşmüştür. Örneğin **cinçü**: inci'nin kök-biçimi *ye*'yledir [bkz. **yinçü**].

cinçü. İnci (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçeleri). *cim* (*c*) *ye*'den (*y*) dönüşmüştür [bkz. **yinçü**].

curçān. Çin yolu üzerindeki Müslüman sınırlarından biri.

Ç

–ça/–çe. Karşılaştırma ekidir. Arapçadaki karşılaştırma *kāf*'ına benzer.

ol menigçe: O bana benziyor; *bu anıgça*: Bu ona benziyor.

çāçır. Çadır. *Oguzlar* buna **çāşır** der. Ayrıca bkz. **çātır**.

çāḍan. Akrep.

çāg çōg.

çāg çōg qoptı: Gürültü patırtı koptu; aynı zamanda yalnızca *çōgı qopdı*: gürültü koptu şeklinde de kullanılır.

çagīlādı (jagīlādı, şagīlādı).

sūw çagīlādı: Su çağladı. Aynı zamanda **jagīlādı**, **şagīlādı** biçiminde değişik seslenimler vardır.

şagīlār, şagīlāmāq. Şu dörtlükte de kullanılır,

(**Tañgut** ülkesi ile Çin arasında bir yer olan **Qātūnsīnı**'nın halkı ile **Tañgut** halkı savaş halindedir...)

qatunsīnı çagīlādı	**Qātūnsīnı** halkı bağırdı
tañgut bēḡin yagīlādī	**Tañgut**'la (oranın halkıyla) ve beyiyle savaşa durdu
qanı aqıp jagīlādı	Ta ki kanları çağıldayan su gibi akana
boyın sūwın qızıl sagdı	(Ve) boyunları kızıl su (yani kan) sızdırana kadar

çagır. Meyve suyu (şıra).

çagır. Şarap. Bu sözcük iki karşıt anlama sahiptir.

çagırlādı.

ol üzümni çagırlādı: O, üzümü şıra yaptı.

çagırlār, çagırlāmāq. Biri şıra içtiği zaman da bu sözcük kullanılır.

çagırlandı.

er çagırlandı: Adam şarap ya da şıra sahibi oldu.

çagırlanūr, çagırlanmāq.

çagırlıg.

çagırlıg er: Şırası olan adam.

çagla. Uç'taki bir yaylanın adı.

çagmur. Şalgam. bkz. **çamgur**.

çagrı. Doğan. Bir erkek adı olan *çagrı bēḡ* buradan gelir. Şu dizelerde de kullanılır,

(Bir avı anlatıyor)

çagrı alıp arqun mūnūp arqar yetēr
awlar keyik taygan ıdıp tilkü tutār

Doğanı (bir eline) alıp küheylana binerek dağ keçilerine yetişir
Vahşi hayvanları avlar, tazısını salıverip tilkiyi yakalatır

çagrı. bkz. **çıgrı**.

çāl qōy. Alacalı koyun.

çalañg.

çalañg bāşı: Geveze, konuşkan kişi.

çaldı.

ol anı çaldı: O, onu yere çaldı; *ol sözüg menig qulāqqa çaldı*: O, sözleri benim kulağıma bağırdı.

Şu atasözünde de geçer,

çaqsa tutnūr, çalsa bilnūr: (Çakmak) çakılırsa (ateş) tutuşur, (söz) kulağa çalınırsa (amaç) bilinir.

tōnug tāş üze çaldı: (Çırpıcı) giysiyi (yeni işlenen kumaşı) taşın üzerinde dövdü.

çalar, çalmaq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ıtım tütup qoḍı çaldı	Köpeğim onu (kurdu) yakalayıp yere çaldı
anıg tüsin qıra yuldu	Onun tüyünü tümüyle yoldu
başın alıp qoḍı saldı	Başını (tepesinden) yakalayıp geriye çevirdi
boguz ilip tükel bogdı	Boğazını ısırıp onu tümden boğdu

çaldır çaldır.

oq kēşte çaldır çaldır ętti: Ok sadakta [kılıfında] böylesi bir ses çıkarttı [takırdadı].

Rüzgâr estiği zaman kuru otların çıkardığı sesi [hışırtıyı] anlatmak için de bu ifade kullanılır.

çaldrādı.

tāş çaldrādı: Çakıl taşları böylesi bir ses [**çaldır çaldır**] çıkarttı. Zincir ya da zincire benzer şeyler yere düştüğünde çıkan sesi anlatmak için de bu ifade kullanılır.

çaldrār, çaldrāmāq.

çalgāy. Kuş kanadının uçları.

çalıg. Hem **sorug**: kayıp, başıboş bir hayvanı arama sözcüğüyle aynı anlamda hem de beylerin önemli bir durum söz konusu olduğunda, yanına gelip kendine katılmaya davet etmek için köylerdeki ve göçebe halkına yolladığı haber anlamında kullanılır. bkz. **sorug**.

çalıñg.

çalıñg yēr: Sanki yanmış gibi çorak ve siyah olan, ot bitmeyen yer.

çalıñg.

çalıñg ayāq: Bir Çin kâsesi.

çalındı.

at çalındı: At (besleyici olmayan yem yüzünden) bir deri bir kemik kaldı.

sŏz bĕg qulāqıŋ̂a çalındı: Söz beyin [başka birinin de olabilir] kulağına gitti (**Oguz** lehçesi).

er ŏzin yĕrke çalındı: Adam kendini yere attı ya da atarmış gibi yaptı.

çalınūr, çalınmāq.

çalış. Güreş.

çalışdı.

qapug çalışdı: Kapının çatlakları açıldı. Çömleğin çatlakları ya da eyerin ek yerlerindeki açılma söz konusuysa yine bu sözcük kullanılır.

çalışūr, çalışmāq.

ol menig birle çalışdı: O, benimle güreşti.

çalma. Kesek. Koyun ağıllarından ve deve ahırlarından toplanıp kesilip şekillendirilerek kışın yakacak olarak kullanılmak için kurutulan dışkı, tezek.

çalpaŋ̂. Çamur.

çalpaq. Kir, pislik.

çalpaq īş: Karışık bir mesele.

çalpaşdı.

olar ĕkki çalpaşdı: Onlar (belli bir konu üzerinde) şiddetli bir biçimde tartıştı. Herhangi bir şey kirlendiği zaman da bu sözcük kullanılır.

çalpaşur, çalpaşmāq.

çalpuş. Meyvelerin yapışkan özü; insanların ellerine ya da giysilerine bulaşır.

çalpuşlandı.

elig çalpuşlandı: (Meyveyi yerken ya da soyarken) meyvenin yapışkan özü ele [başka bir şeye de olabilir] bulaştı.

çalpuşlanūr, çalpuşlanmāq.

çalq çulq.

çalq çulq badar qıldı: O, onu dürttü, itip kaktı. Bu, "dürterken, itip kakarken çıkan sesin yansıması"yla oluşan bir ifadedir.

çalqan. Hastalığın vücuttaki bir noktadan başka noktalara yayılması; bilekteki bir şişkinliğin kasıkta yumrulara neden olması gibi.

çalrādı.

oq kĕşte çalrādı: Ok sadakta [kılıfında] böylesi bir ses çıkarttı [tıkırdadı]. Buna benzer bir sesin çıktığı her durumda bu sözcük kullanılır.

çalrār, çalrāmāq [bkz. **çaldır**].

çalrattı.

ol oqın kĕşte çalrattı: O, sadaktaki (kılıfındaki) okunu takırdattı. Herhangi biri bir şeyi ta-

kırdatırsa (**çaldır çaldır**) yine bu sözcük kullanılır.

çalratūr, çalratmāq.

çalturdı.

ol anı çalturdı: O, onu yere devirtti.

ol yitük çalturdı: O, kayıp hayvanının aranmasını emretti.

Aynı zamanda **Oguz** lehçesinde "birine bir şeyi işittirmek" anlamında kullanılır.

çalturur, çalturmāq.

çamguq.

çamguq er: İftiraya atan adam.

çamguqlandı.

kişi çamguqlandı: Adam bir iftiracıydı.

çamguqlanūr, çamguqlanmāq.

çamgur. Şalgam. *mîm* (*m*) ile *gayn* (*g*) arasında göçüşme vardır [bkz. **çagmur**].

çamı.

çogı çamı qıldı: O bir gürültü, patırtı kopartti. **çamı** sözcüğü tek başına kullanılmaz; yalnızca **çogı** sözcüğüyle birlikte kullanılır. bkz. **çogı.**

çanaç. Kadınsı tavırlar gösteren kimse. Ödlek, beceriksiz, hantal anlamında da kullanılır.

çanaçlādı.

ol anı çanaçlādı: O, onu zayıf, kadınsı ve güçsüz kabul etti.

çanaçlār, çanaçlāmāq.

çanaçlıq. Sakarlık; kadınsılık.

çanaq. Çanak; ağaçtan yapılma kâse (**Oguz** lehçesi).

çanaq. Tuzluk ya da tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap.

çandışdı.

olār ẹkki çandışdı: Onlar karşılıklı olarak birbirlerine düşmanca davrandı ve birbirlerinden uzak durdular.

çandışūr, çandışmāq.

çanqa. Bir av kapanı çeşidi.

çanturdı.

ol anı bu īşqa çanturdı: O, bu konuya ilişkin onda karşıt bir düşünce oluşturdu. Kök-biçimi *çandturdı*'dır.

çanturur, çanturmāq.

çañg. Zil.

çañgīlādı.

ıt çañgīlādı: (Dövülen) köpek inledi – bu havlamadan daha zayıf, tiz, keskin ve acı

acı çıkan bir sestir. Kaba saba, küfürlü konuşan birine *telim çaŋğīlādıŋğ*: çok patırtı yaptın çok bağırdın denir.

çaŋğīlār, çaŋğīlāmāq.

çaŋğlı maŋğlı. Bir çocuk oyununun adı. Araplar buna *davdât* der.

çaŋğşı. Bir *Hoten* beyinin adı. Bu adı taşıyan kent bu bey zamanında alınmıştır. Adın *Cemşit* sözcüğünden dönüştüğü söylenir.

çaŋğşu. Küçük hırka.

çap çap. Kamçının şaklamasını ve dudağın şapırdamasını anlatan yansıma ifade.

ol erük çap çap yēdi: Eriği böylesi bir ses çıkacak biçimde yedi.

çapaq. Bir balık türü. Bunlar küçük balıklardır ve **Türk** göllerinde bulunur. Bunlara benzetilerek çelimsiz, sıska adamlara *çapaq er* denir.

çapdı.

er suwda çapdı: Adam suda yüzdü.

ol atnı çıpıq birle çapdı: O, atına değnekle yavaşça vurdu.

çomaq tat boynın çapdı: Müslüman, zındığın boynunu vurdu (**Uygur** lehçesi).

er ewin çapdı: Adam evini yumuşak çamurla sıvadı.

çapār, çapmāq.

çapgut. Çaput, şilte.

çapıldı.

anıg ewi çapıldı: Onun evi ince ve yumuşak çamurla sıvandı.

çapılūr, çapılmāq. Birinin boynunun vurulmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır (**Uygur** lehçesi).

çapındı.

er atın çapındı: Adam atını kamçıladı.

er suwda çapdı: Adam suda yüzdü – **çapındı**, **çapdı**'nın değişik sesletimidir.

çapınūr, çapınmāq.

çapıtgān.

bu ıt ol kişike çapıtgān: Bu, (ısırmak için) sürekli insanlara saldıran bir köpektir.

çapıtgān er: Boyun kesen adam, cellat (**Uygur** lehçesi).

çapıttı.

ıt kişike çapıttı: Köpek (ısırmak için) adama saldırdı.

bēg anıg boynın çapıttı: Bey onun boynunun vurulmasını emretti (**Uygur** lehçesi).

çapıtūr, çapıtmāq.

çapsādı.

ol suwda çapsādı: O, suda yüzmek istedi.

çapsār, çapsāmāq.

çapturdı.

er qulın suwda çapturdı: Adam kölesini suda [başka bir yerde de olabilir] yüzdürdü.

ol anıg boynın çapturdı: O, onun boynunun vurulmasını emretti (**Uygur** lehçesi).

ol ewin çapturdı: O, evinin yumuşak çamurla sıvanmasını emretti.

çapturur, çapturmāq.

çaq. Bir şeyin kesin ve öz halini vurgulayan bir sözcük.

çaq ol atnı tutgıl: Şu (hakiki) atı yakala; *çaq amaçnı urgıl*: Hedefi tam göbeğinden vur.

çaq çoq. Odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılması sırasında çıkan çatırdama sesi.

çaq çoq ętti: böylesi bir ses çıkarttı denir.

çaqdı.

ol sözüg anıg qulāqqa çaqdı. O, sözleri onun kulağına işittirdi [ona ulaştırdı] (**Oguz** lehçesi).

ol ękki kişi ara çaqdı: O, iki kişi arasında husumeti kışkırttı.

ol çaqmāq çaqdı: O çakmak [kibrit] çaktı.

çaqār, çaqmāq.

çaqıldı.

çaqmāq çaqıldı: Çakmak [kibrit] çakıldı; *tāş çaqıldı*: Taşlar birbirine vurularak kıvılcım çıkartıldı.

sōz qulāqqa çaqıldı: Söz kulağa ulaştı.

çaqılur, çaqılmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Koşan bir atı anlatıyor)

yügürdi kewel at	Hızlı at koştu
çaqıldı qızıl ot	(Toynaklarından) kızıl ateş çıktı
köyürdi orut ot	Kuru ot yandı
saçrap anın örtenür	Onunla birlikte yayılır (bu yangın)

çaqındı.

er özinge çaqmāq çaqındı: Adam çakmağı [kibriti] çakarmış gibi yaptı.

çaqınur, çaqınmāq.

çaqır. Mavi. Şu atasözünde de geçer,

ıt çaqırı atqa tegir, at çaqırı ıtqa tegmēs: Mavi (gözlü) köpek ata denktir, mavi (gözlü) at bir köpek etmez – çünkü mavi gözlü at iyi göremez. Bu atasözü böylesi bir atın tercih edilmemesini öğütlemek için kullanılır.

çaqışdı.

ol manga çaqmāq çaqışdı. O, bana çakmak [kibrit] çakmakta yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çaqışūr, çaqımāq.

çaqmāq. Ateşi yakmak için kullanılan tutuşturucu çubuk, kibrit. Bu sözcük hem ad hem de eylem olarak kullanılabilir. Tıpkı [Arapçadaki] *hamidtū* ("şükrettim") sözünden gelen *hamd* ("şükür, şükretme") ve *cemede'l-ma'* ("su dondu") sözünden gelen *cemd* ("buz, donmak") sözcükleri gibi.

çaqmaqlandı.

yılān çaqmaqlandı: Yılan çöreklendi.

çaqmaqlanūr, çaqmaqlanmāq.

çaqrattı.

er kōzin çaqrattı: Adam gözlerini fildır fildır oynatarak sanki mavi gözlüymüş gibi yaptı.

çaqratūr, çaqratmāq.

çaqrıştı.

bōy bīr bīrke çaqrıştı: İnsanlar birbirlerini çağırdı (**Oguz** lehçesi).

çaqrışūr, çaqrışmāq.

çaqturdı.

ol çaqmāq çaqturdı: O, ona çakmak çaktırdı. Bir kimsenin iki kişi arasında uzlaşmazlık, gerginlik yaratmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çaqturur, çaqturmāq.

çār çarmaq. Çoluk çocuk. Bu iki sözcük birlikte kullanılır. *çār çamraq* olarak da geçer.

çar çur.

ol çar çur yędi: O bulabildiği her şeyi yedi, geriye hiçbir şey bırakmadı [bkz. **şar şur**].

çarlādı.

oglān çarlādı: Bebek ağladı.

yaŋĝān çarlādı: Fil boru gibi ses çıkarttı.

çarlār, çarlāmāq.

çarlaşdı.

oglān çarlaşdı: Bebekler ağlaştı.

yaŋĝānlār çarlaşdı: Filler bağrıştı.

çarlaşūr, çarlaşmāq.

çarlattı.

ol oglānıg çarlattı: O, bebeği ağlattı. Bir filin bağırtılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çarlatūr, çarlatmāq.

çars çars.

ol anı çars çars urdı: O, ona böylesi bir ses çıkaracak biçimde vurdu. Benzer bir şekilde *tars tars urdı*: o, onun her yanına vurdu da denir.

çarūn. Çınar ağacı (**Yagma** lehçesi).

çaruq. Çarık. Şu atasözünde de geçer,

yaḏāg atı çaruq kūçi azuq: Yayanın atı çarığı, gücü azığıdır. Bu atasözü yalınayak kalmamak ya da güçsüz düşmemek için bu iki şeyin hazır edilmesi gerektiğini öğütlemek için kullanılır.

çaruq (**çaruqlug**). *Oguzların* bir kolunun adı. **Barçuq**'ta, *Afrāsiyāb*'ın kentinde ikamet ederler; *Afrāsiyāb* burada *Nebukadnessar*'ın oğlu *Bijen*'i hapsetmişti.

çaruqlādı.

ol aḏāqın çaruqlādı: O, ayağına **Türk** çarığı giydi.

çaruqlār, *çaruqlāmāq*.

Aynı zamanda bir insanın **çaruq**'la ilişkilendirilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çaruqlandı.

er çaruqlandı: Adam çarıklarını giydi - çarık sahibi oldu.

çaruqlanūr, *çaruqlanmāq*.

çaruqlug.

çaruqlug er: Çarığı olan adam.

çaruqlug. bkz. **çaruq**[2].

çaruqluq. Çarık yapılmak üzere ayrılmış deri parçası.

çāşır. bkz. **çāçır**.

çat çat. Bir darbe sonucu çıkan ses.

çat çat urdı: Çat çat vurdu.

çāt. Kuyu (**Oguz** lehçesi).

çatīlādı.

berge çatīlādı: Kamçı şakladı. Bu sese benzer herhangi bir sesi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çatīlar, *çatīlāmāq*.

çātır. Çadır. bkz. **çāçır**, **çāşır**.

çātır. Nışadır (*Kuça* lehçesi).

çattı.

er oglāq qoziqa çattı: Adam oğlakları kuzularla [başka küçükbaşlarla da olabilir] birleştirdi.

çatār, *çatmāq* (**Oguz** lehçesi).

Şu dizelerde de kullanılır,

(Bir dağın zirvesinde yaşayan bir adamı anlatıyor)

ordulanıp yüksek tagıg oglāq çatār

uygur tatın yuwga alıp yomgın satār

Yüksek dağı yurt tutarak (kuzularla ya da başka hayvanlarla) oğlak birleştirir (uğraşı hâlâ budur, yani o bir çobandır)

Uygurlara baskın yapıp hayvanları (tek tek) yakalar ve sonra onları sürü halinde satar

çatuq. bkz. **xutu**.

çawa. Genç erkekleri anlatmakta kullanılan bir ad.

çawār. Ateş yakmak için kullanılan çalı çırpı. *çawār çuwār* biçiminde ikileme olarak da kullanılır.

çawārlıg.

çawārlıg yēr: Çalı çırpısı bol yer.

çawıg. Kamçı ucu, kamçı darbesi.

çawıqtı.

er çawıqtı: Adam ünlendi, ün sahibi oldu.

çawıqār, çawıqmāq.

çawju. Gövdesi ve dalları kırmızı olan ve dağlarda büyüyen bir ağaç; kızıl, acı meyveleri vardır. Bu, kızların parmak uçlarının kırmızılığı kendisine benzetilen *'anem* ağacıdır.

çawlādı.

et çawlādı: Et hafifçe pişti.

çawlār, çawlāmāq.

çawlandı.

et çawlandı: Et hafifçe pişirildi.

çawlanūr, çawlanmāq.

çawlandı.

er çawlandı: Adam ünlendi, ün sahibi oldu.

çawlanūr, çawlanmāq.

çawlı. Şahin.

çāwlı. Ateş yakmakta kullanılan şeftali çekirdekleri ve ceviz kabukları (**Kençēk** lehçesi).

çawşāñg. Koyunun yününü kırkmakta kullanılan makas (**Çigil** lehçesi).

çawşāñg. Gözü kızarmış, sulanmış kimse.

çawuş. Savaşta birliklerin düzen içinde durmasını sağlayan ve onların gereksiz şiddet uygulamalarını önleyen yönetici.

çaxşādı.

tāş çaxşādı: Çakıl taşları takırdadı. Süslerin ya da takıların tıkırtısını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çaxşār, çaxşāmāq.

çaxşāq. Dağın zirvesindeki taşlık yer. Şu atasözünde de geçer,

çaxşāq üze ot bolmās, çaqraq bile uwut bolmās: Taşlık dağda ot, kelde utanç olmaz.

çaxşāq. Kurutulmuş kayısı veya üzüm (**Qarluq** lehçesi).

çaxşu. Şimşir-çalısı. Gözle ilgili rahatsızlıkları tedavi etmek için kullanılır. Özgün dile ait değildir.

çaydam. Kaban yapmakta ya da döşeğin içini doldurmakta kullanılan ince keçe.

çeçek. Çiçek.

çeçek. Kızamık ya da çiçek hastalığına verilen ad (**Çigil** lehçesi).

çeçeklendi.

yıgāç çeçeklendi: Ağaç [başka bir şey de olabilir] çiçeklendi.

çeçeklenür, çeçeklēnmēk.

çeçeklik. Çiçek yetiştirilen yer.

çeçge. Dokumacı tarağı.

çek çük. Ivır zıvır, eski eşyalar.

çēk. Arapların *bürd*'üne [çizgili kumaş] benzeyen bir pamuklu dokuma. Atkı, şal gibi şeylerin yapımında kullanılır ve *Yemēkler* tarafından giyilir.

çekdi.

ol bitig çekdi: O, kitabı noktaladı; *ol atın çekdi*: O, atını hacamat etti.

çekēr, çekmēk.

çekek. Çekiç (**Oguz** lehçesi).

çekig. Bir yazıdaki yardımcı imler.

çekik. Küçük erkek çocuğunun cinsel organı.

çekik. Serçeye benzer benekli bir kuş, kayalık yerlerde yaşar.

çekildi.

bitig çekildi: Kitap [başka bir şey de olabilir] noktalandı.

çekilür, çekilmek.

çekindi.

er bitigke çekig çekindi: Adam metnin yardımcı imlerini koyma [noktalama] işini üzerine aldı.

çekinür, çekinmēk.

çekişdi.

ol manga çekig çekişdi: O, bana metni noktalamakta yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çekişür, çekişmēk.

çekleşdi.

ol menig birle çekleşdi: O, benimle birlikte kura çekti.

çekleşür, çekleşmēk.

çekrek.

çekrek qapa: Tek kat yünden yapılan ince bir kaftan; köleler tarafından giyilir.

çekreklendi.

qul çekreklendi: Köle yün giysi giydi.

çekreklenūr, çekreklenmēk.

çektürdi.

aŋ̂gar çekig çektürdi: O, ona kitabı noktalattı.

ol atın çektürdi: O (toynağındaki ya da başka bir yerdeki iltihap nedeniyle) atını hacamat etti.

çektürür, çektürmēk.

çekün. Gelincik yavrusu.

çekürge. Çekirge (**Oguz** lehçesi). Ancak diğer *Türkler* çekirgenin uçmadan önceki halini bu şekilde adlandırır. Kalabalık evler ve ordular çekirge sürüsüne benzetilir ve *çekürge tēg sü* denir.

çelpek. Göz çapağı.

çelpeklendi.

kōz çelpeklendi: Göz çapaklandı.

çelpeklenūr, çelpeklenmēk.

çeniştürük. Yazın başında olgunlaşan, beyaz-kırmızı renkte, fındığa benzeyen ve yenilebilen bir meyve.

çeŋ̂gek.

çeŋ̂gek er: Aşağılık adam.

çeŋ̂glik. Sarmaşık.

çepiş. Altı aylık keçi yavrusu.

çepişlendi.

oglāq çepişlendi: Oğlak altı aylık oldu.

çepişlenūr, çepişlenmēk.

çer. Bedenin (hastalık derecesinde) ağırlaşmasını anlatan sözcük.

er çerlendi: Adamın vücudu ağırlaştı (*Hāqānī* lehçesi).

çer. Zaman (**Oguz** lehçesi).

bu çerlikde kel: Bu vakitte gel.

çer. Bir şeyin karşı tarafı (**Oguz** lehçesi).

anıg ewi bu çerlikde: Onun evi karşı tarafta. Bu sözcükten hareketle savaşta karşılıklı duran saflara **çerig** denir.

çergeşti.

ekki sü çergeşti: (Savaşta) iki saf karşı karşıya geldi.

çergeşūr, çergeşmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

kelse apaŋ terkenim	Eğer hakanım gelirse (ve bize yardım ederse)
ętilgemet terginim	Ganimetim zenginleşir
tarılmagay törkünüm	Boyum dağılmaz
amdı çerig çergeşür	Şimdi savaş safları diziliyor

çerig. Savaştaki karşılıklı saflar. Şu atasözünde de geçer.

alp çerigde, bilge tęrigde: Yiğit savaşta (savaşın öfkesi onu tahrik ettiğinde), bilge kurultayda (sınanır). [*iza şubbe dirâmuhâ* – bu *Muallaqât'ü-Lebîd*'ten (Kâbe duvarına asılan askı şiirlerinden –*muallâka*– birinin şairi) bir alıntıdır –çn]

çerig. Herhangi bir şeyin karşı tarafı (**Oguz** lehçesi). Herhangi bir şeyin zamanı.

çerlendi.

er özi çerlendi: Adam hastalandı ve vücudu ağırlaştı.

anıg közi çerlendi: Onun gözü kanlandı, sulandı.

çerlenür, çerlenmēk.

çerletti.

ot anıg közin çerletti: İlaç onun gözünün iltihaplanmasına neden oldu. Ağır bir yemek ya da benzer bir şeyden dolayı insanın üzerine çöken ağırlığı veya hastalık halini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çerletür, çerletmēk.

çerlig.

közi çerlig: Görüşü zayıf kimse.

çermeldi.

çawıg çermeldi: Kamçının ucu [benzer bir şey de olabilir] kıvrıldı ve örüldü.

çermelür, çermelmēk.

çermeşdi.

ol maŋa çawıg çermeşdi: O, bana kamçının ucunu [benzer bir şey de olabilir] örmekte yardım etti.

çermeşür, çermeşmēk.

çermetti.

alp er atın çermetti: Yiğit savaşçı atının kuyruğunu ipekle ördürdü. Bu, yiğitlik ifade eden işaretlerden biridir. Örülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Örneğin kamçının ucunu deri kayışla örmek.

çermetür, çermetmēk.

çert. Parça.

biziŋ anda bir çert algūmız bār: Bizim onda bir parça alacağımız var.

çert çürt. Herhangi bir şeyin parçaları veya kırıntıları.

çertildi.

çertildi nēŋ̂: Nesne ortadan kayboldu, uzaklaştı.

çertilūr, çertilmēk.

Şu atasözünde de geçer,

erdemsizden qut çertilūr: Erdeme ve iyi tavra sahip olmayan kimseden uğur çekilir.

çertti.

ol çertti nēŋ̂ni: O, nesneyi serbest bıraktı.

ol yarmāq üçın çertti: O, paranın kenarını kırdı. Kenarından ufak bir parçası kırılarak kaybolan herhangi bir nesne için de bu sözcük kullanılır.

çertēr, çertmēk.

çeş. Türkuvaz. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Gökyüzünü anlatıyor)

yarattı yaşıl çeş	(Ulu tanrı) yeşilliği içindeki türkuvaz gibi olan göğü yarattı
sawurdı ürüŋ̂ qaş	İçine yeşim gibi yıldızları saçtı
tizildi qara quş	**qara quş**'u [*Türklerde* bir yıldız (aslında gezegen) - Jüpiter] dizdi
tün kün ūze yörgenūr	Gece güne (gün geceye) döner

çeşkēl. Çanak, çömlek ya da çanak çömlek parçaları.

çetgēn (**çīgēn** [?]). Atı yöneltmeye yarayan, geme bağlı kayış; dizgin.

çetük. Dişi kedi (**Oguz** lehçesi).

küvük çetük: Erkek kedi.

çewrüldi.

çıgrı çewrüldi: Çıknk çevrildi. Çevrilen herhangi bir şey için bu sözcük kullanılır.

çewrülūr, çewrülmēk.

çewrüşdi.

ol menig birle oq çewrüşdi: O, benimle oku döndürerek [dengesini] sınama konusunda boy ölçüştü. Herhangi bir şeyi dairesel bir biçimde çevirmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çewrüşūr, çewrüşmēk.

çewürdi.

er oq çewürdi: Adam tırnağı üzerinde döndürerek oku sınadı. Sol elin baş parmağının yardımıyla döndürülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ol çıgrını çewürdi: O, çıknğı çevirdi.

çewürēr, çewürmēk.

çewürgēn.

bu er ol telim oq çewürgēn: Bu, okları sınayan adamdır – bu sınama tırnağın üzerinde okun döndürülmesiyle yapılır.

çıbıqān. Hünnap şekerlemesi.

çıbıqān. Çiban. Kırmızılığı nedeniyle hünnap şekerlemesine benzetilmiştir.

çıçālaq. Serçe parmak.

çıçāmuq. Yüzükparmağı. Az bilinen bir sözcüktür.

çīg. Göçebelerin çadırlarının içini bölümlere ayırmak için kullandıkları sazdan yapılmış bir perde. Bu sazlar kamıştan daha ince ve yumuşaktır.

çīg. **Türk** arşını. Bu ölçü yaygın kullanılan arşınının üçte ikisi kadardır. Göçebeler arasında, özellikle kumaşları ölçmede kullanılır.

çıgāy. Yoksul.

Şu dizelerde de kullanılır,

kŏnĝül kimnig bolsa qalı yōq çıgāy
qılsa küçün bolmas anı toq bāy

Kimin gönlü yok, yoksul olursa [kalben yoksul olan]
Güçle tok ve zengin yapılmaz [manen zengin olamaz]

çıgdı.

ol türgēk bāqın çıgdı: O, bohçayı [başka bir şeyi de olabilir] bağladı.

çıgār, çıgmāq.

çıgıldı.

bōg (?) çıgıldı: Bohça (ip ya da benzer bir şeyle) bağlandı.

çıgılur, çıgılmāq.

çıgılwār.

çıgılwār oqı: Kısa ok.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Düşmanı anlatıyor)
utru turıp yagdım anĝar kĕş oqı çıgılwār
aydım asıg qılgu emes sen taqı yalwār

Onunla karşı karşıya geldiğimde sadağımdan kısa oklar çıkartıp üzerine yağdırdım
(Sonra) ona "Şimdi yaltaklanman ve merhamet için yalvarıp yakarman sana fayda sağlamaz" dedim

çıgır. Dar yol; patika.

çıgırlādı.

yĕrig çıgırlādı: O, arazide bir yol belledi ve üzerinden devamlı geçerek bunu bir patika haline getirdi. Karın zemini örtmesini ve birinin ayağıyla yol açmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çıgırlār, çıgırlāmāq.

çıgırlāndı.

yēr çıgırlāndı: Arazide patikalar, dar yollar oluştu.

çıgırlānūr, çıgırlānmāq.

çıglādı.

ol bōz çıglādı: O, **Türk** arşınıyla kumaşı ölçtü.

çıglār, çıglāmāq.

çıglandı.

bōz çıglandı: Kumaş [başka bir şey de olabilir – **Türk** arşını cinsinden] ölçüldü.

çıglattı.

ol bōz çıglattı: O (herhangi birine **Türk** arşınıyla) kumaş ölçtürdü. **Türk** arşını yaygın kullanılan arşının üçte ikisi kadardır.

çıglatūr, çıglatmāq.

çıgrı. Küre

kōk çıgrīsı: Göksel küre.

çıgrı (**çagrı**). Kuyu, değirmen ya da benzer şeylerdeki çıkrık; her tür palanga; ipek eğirmeye yarayan araç.

çıgrūdı.

yēr çıgrūdı: Zemin (üzerinde çok fazla yüründüğü ve çiğnendiği için) sertleşti. Önceleri gevşek olan ancak daha sonra sertleşen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çıgrūr, çıgrūmāq.

çıgruq.

çıgruq yēr: Üzerinde çok fazla yüründüğü, çiğnendiği için sertleşen zemin.

çıgruttı.

ol yērig çıgruttı: O, üzerinde yürüyerek zemini sertleştirdi. Üzerine bastırarak sertleştirilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır, örneğin bir çuvalın doldurulması durumu bu şekilde anlatılabilir.

er oglın īşta çıgruttı: Adam oğlunu işte [onu çok çalıştırarak] yetiştirdi [olgunlaştırdı].

çıgrutūr, çıgrutmāq.

çıjdı.

yagırlıg at çıjdı: Yağın olan [eyerin sürtünmesi sonucu sırtında yara oluşan] at üzerine binilmek istendiğinde (sırtını korumak için) dizlerini kıvıp alçaldı.

çıjār, çıjmāq.

çıla. Ahırda bulunan taze at gübresi.

çılandı.

çılandı nēnĝ: Nesne nemlendi. Kök-biçimi *çīlandı*'dır.

çīlanūr, çīlanmāq.

at çılandı: At terledi.

çılaşdı.

ol manĝa ot çılaşdı: O, bana kuru otu [başka bir şeyi de olabilir] ıslatmakta yardım etti. Bu sözcüğün kökü *zevâtü'l-erba'a*'ya dahildir [bkz. **çi**], ancak gösterildiği biçimde kullanılır.

çīlaşūr, çīlaşmāq.

çılattı.

ol kepēk çılattı: O, kepeğin [başka bir şeyin de olabilir] nemlendirilmesini emretti.

çılatūr, çılatmāq. Kök-biçimi *çīlattı*'dır; söyleyişteki *ye* (*ī*) atılmıştır.

ol atıg çılattı: O, atını terletti.

çīn.

çīn söz: Doğru söz.

çīn kişi: Sözüne güvenilir ve dürüst adam.

çın. Doğruluk, doğruculuk.

çın sōzlēr: O doğruyu söyleyecek biçimde konuşur.

çın aydınĝ: Doğruyu söyledin.

çındān. Sandal ağacı.

çındān at: Kızıla çalar kahverengi renkli at.

çıngardı.

ol īşıg çıngardı: O, konunun kökenini araştırdı ve onunla ilgili hakikati ortaya çıkarttı. Kök-biçimi söyleyişteki *ye*'yle (*ī*) *çīngardı*'dır.

çīngarır, çīngarmāq.

çınıqtı.

sōz çınıqtı: Söylenti ya da haber doğrulandı.

çınıqār, çınıqmāq.

çınlādı.

ol īşıg çınlādı: O, işin doğrusunu araştırdı.

çınlār, çınlāmāq.

çınlattı.

ol anıg īşın çınlattı: O, onun söylediği ya da iddia ettiği şeyin doğruluğunun araştırılmasını emretti.

çınlatūr, çınlatmāq.

çınĝ.

qulāqım çınĝ etti: Kulağım çınladı. Pirinçten yapılmış herhangi bir kaptan ya da çanlardan çıkan sesi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çıñgıl çıñgıl.

yügün çıñgıl çıñgıl etti: Gem böylesi bir ses çıkarttı. Bu sesi çıkartan herhangi bir şeyi anlatmak için bu ifade kullanılır.

çıñgradı.

ol qonğrāgu çıñgradı: O, çanları çaldı ve gemi tıkırdattı.

çıñgrār, çıñgrāmāq. Buna benzer herhangi bir sesi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

çıñgraq.

çıñgraq ün: Gür ve pürüzsüz ses.

çıñgrattı.

ol qonğrāgu çıñgrattı: O çanları çaldı ve gemi tıkırdattı.

çıñgratūr, çıñgratmāq.

çıp. İnce dal, ağacın sürgünü. Bu, **çıpıq** sözcüğünün kısaltılmış halidir. Tıpkı **töp**: top sözcüğünün **topıq**'ın kısaltılmış hali olması gibi.

çıpçırga. Serçe.

çıpıq. Yaş bir dal; ağacın sürgünü.

çıpıqlādı.

ol atın çıpıqlādı: O, atına yaş bir dalla vurdu.

çıpıqlār, çıpıqlāmāq.

çıpırttı.

ol oglın çıpırttı: O, oğlunu yaş bir dalla dövdü.

çıpırtūr, çıpırtmāq.

çıq. Yansıma bir sözcük.

ol anı urdı, çıq etmedi: O ona vurdu, ancak o ne acı hissetti ne de inledi.

çīq. Biri, başka birini tehdit etmek için *çīq et körēyin*: Çıtını çıkart da [zayıf bir sesle feryat et de, böylece metanetini] görelim der. Bu, düşmanına karşı durmakta zayıflık gösteren kişiye söylenir.

çıqan. Teyze oğlu.

çıqardım.

men anı ewden çıqardım: Ben onu evden [başka bir yerden de olabilir] çıkarttım.

çıqārur, çıqarmāq.

çıqtı.

er ewdin çıqtı: Adam evden [başka bir yerden de olabilir] çıktı. Şu atasözünde de geçer,

küç eldīn kirse törü tünlükten çıqār: Zulüm kapıdan girince, töre (yasa ve adalet) bacadan (pencereden) çıkar.

çıqar, çıqmāq.

çīqdı.

ton çīqdı: Giysi nemlendi. Herhangi bir şeyin kendi kendine havadaki nemi soğurmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

çīqār, çīqmāq.

çıqıldı.

ewdin çıqıldı: Evden [başka bir yerden de olabilir] çıkıldı.

çıqılur, çıqılmāq.

çıqış. Kazanç, fayda.

ol īşta çıqış yōq: O işte hiç kazanç yok.

çıqışdı.

olār ẹkki ewdin çıqışdı: O ikisi evden çıkarken birbirleriyle yarıştı. Bu konuda yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çıqışūr, çıqışmāq.

çıqrādı.

tīş çıqrādı: Diş gıcırdadı; *qapug çıqrādı*: Kapı gıcırdadı. Aynı zamanda bir adamın bir tartışmada ya da benzer durumlarda bağırıp çağırmaya başlamasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

çıqrār, çıqrāmāq.

çıqraştı.

tīş çıqraştı: Diş gıcırdadı. Gıcırdayan çok parçalı bir şey için bu sözcük kullanılır.

çıqraşur, çıqraşmaq.

çıqrattı.

ol tīşın çıqrattı: O, dişini gıcırdattı; *bugra tīşın çıqrattı*: Damızlık deve azıdişlerini gıcırdattı. Kapının ya da kalemin gıcırtısını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çıqratūr, çıqratmāq.

çıqrışdı.

bīr bīrniŋ ogrılıqın çıqrışdı: Her biri bir diğerinin hırsızlığını ortaya çıkartmaya çalıştı. Herhangi bir şeyi ortaya çıkartma konusunda rekabet etmeyi ya da yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çıqrışūr, çıqrışmāq.

çıqturdı.

ol anı ewdin çıqturdı: O, onun evden çıkartılmasını emretti.

çıqturur, çıqturmāq.

çıqturdı.

ol tōnın çıqturdı: O, onun giysisini ıslak bir yere koydu, böylece giysi nemlendi.

çıqturur, çıqturmāq.

çır. Giysinin yırtılma sesinin yansıması.

anıg tönın çır yırttı: Onun giysilerini cırt cırt yırttı.

çırgüy. Bir ok ucunun sivri noktası.

çırgüy. Kaftanın iki yanında bulunan, içinden kuşağın geçtiği ilmekler.

çıw. Büyük bir kabın içinde kaynayan şerbetin çıkarttığı sesin yansıması.

çıwı. Bir cin topluluğu. *Türkler*, bir savaş durumu söz konusu olduğunda, savaşın iki tarafının ülkelerinde yaşayan cinlerin, elbette bu tarafların hakanlarının lehine, insanların savaşından önce kavgaya tutuştuğunu iddia eder. Bu iki cin topluluğundan hangisi zaferi kazanırsa, savaştaki zafer de o cinlerin ait olduğu ülkenin hakanının olacaktır ve hangi cin topluluğu bozguna uğrarsa, o cinlerin yaşadığı ülkenin hakanı mağlubiyeti tadacaktır. **Türk** askerleri savaştan önceki gece cinlerin attıkları oklardan kendilerini korumaya çalışır ve çadırlarının içine saklanır. Bu, *Türkler* arasında yaygın olan bir inançtır.

çıwīlādı.

küp çıwīlādı: Küpten cızırdama sesi çıktı. Meyve suyunun kaynarken çıkarttığı sesi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çıwīlār, çıwılāmāq.

çıwşādı.

çagır çıwşādı: Şıra mayalandı ve üzerinde köpük tabakası oluştu.

qarın çıwşādı: Yemek mideyi yaktı ve ekşitti.

çıwşār, çıwşāmāq (çıwşēmēk).

çıwşāñg.

çıwşāñg çagır: Ekşi şıra (ya da herhangi bir meyve suyu).

çıwşattı.

ol çagır çıwşattı: Adam [bir başkası da olabilir] şırayı mayalanmaya bıraktı.

sirke qarın çıwşattı: Sirke mideyi ekşitti. Aynı zamanda toprağa dökülen sirkenin, döküldüğü yerde kabarmaya neden olmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

çıwşatūr, çıwşatmāq.

çi. Nem, rutubet.

çi yēr: Rutubetli zemin.

çigdi.

ol türgēk bāgın çigdi: O bohçanın [başka bir şeyin de olabilir] bağını bağladı.

çigēr, çigmēk.

çigen. bkz. **çetgēn**.

çigil tigil.

oq kēş içre çigil tigil qıldı: Ok sadakta (böylesi bir) ses çıkarttı.

çigil. Üç **Türk** taifesinin adı.

Bu taifenin ilki göçebe bir halktır; **Barsgān**'ın ötesinde küçük bir yöre olan **qayās**'ta ikamet ederler.

İkinci taife *Taraz* [**talās**] kenti yakınlarındaki, **Çigil** adlı dar bir bölgede yaşar. Bu adın özgün kaynağı bu bölgedir. Derler ki, *Zülkarneyn*, **Argu** ülkesine geldiği zaman bulutlar çeşmelerini açmış ve yollar çamur içinde kalmış. Bunu gören *Zülkarneyn*, Farsça, *īn çigüne (çigil) ast*: Bu nasıl çamur (bu çamurdan kaçış yok) demiş. Bu nedenle o noktada bir bina yapılmasını emretmiş; bir kale inşa edilmiş ve adına **Çigil** denmiş. Bölge bu şekilde adlandırılınca, burada yerleşik olan *Türkler* de *çigilī* olarak anılmaya başlanmış ve bu ad yayılmış. Ülkeleri bu kaleye çok yakın olan *Oguzlar*, sürekli bir biçimde **Çigil**'le savaşmaya başlamış – ki ikisi arasındaki düşmanlık bugüne dek gelmiştir. *Oguzlar* **Çigil** üslubunda giyinmiş bütün *Türkleri* böyle kabul eder. Buna göre *Ceyhūn*'dan [*Oxus* – Amuderya] Yukarı Çin'e kadar olan bölgedeki bütün *Türkler* **Çigil**'dir – ki bu yanlıştır.

Üçüncü taife *Kāşgar*'daki bir kaç köyde yaşar. Bu köylerin halkına da **Çigil** denir. Bunlar bir yerden çıkarak göç ederek dağılmıştır.

çigildi.

tügün çigildi: Düğüm sıkıldı.

İpin düğümlenmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çigilür, çigilmēk.

çigillēdi.

ol anı çigillēdi: O, onu **Çigil** saydı ve onlarla ilişkilendirdi.

çigillendi.

er çigillendi: Adam **Çigil** gibi giyindi.

çigīn. Üzüm bağlarında biten başaklı bir ottur, hayvanlara yem olarak verilir.

çigīn. İpek.

çigīn yıpı: İpek telciği.

çigīn. Altın işlemeli, süslü bir kumaşı dikme üslubu.

çigīn çignēdi: Süslü kumaşa desenler işledi.

çigindi.

ol yükün çigindi: O, yükünü bohçalama ve bağlama işini kendi üzerine aldı.

çiginür, çiginmēk.

çigit. Pamuk tohumu (**Argu** lehçesi).

çiglişdi.

tügün qamug çiglişdi: Düğüm olabildiğince sıkıldı.

çiglişür, çiglişmēk.

çigne. Tırmık (**Yagma** lehçesi).

çignēdi.

qīz çikin çignēdi: Kız ipek kumaşı altınla işledi.

er çigne çignēdi: Adam toprağı tırmıkladı.

çignēr, çignēmēk.

çigtürdi.

ol tügün çigtürdi: O [bohçadaki ya da bir başka yerde ki] düğümün sıkılaştırılmasını emretti.

çigtürür, çigtürmēk.

çīj. Demir çivi – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*). Zırhın üzerindeki donanımlar da bu şekilde adlandırılır.

çijtürdi.

bu yük atıg çijtürdi: Yükün ağırlığı nedeniyle atın beli çöktü. Sırtında yağır olan bir atın üzerine bir şey yüklenmeye ya da binilmeye çalışıldığında yaptığı hareketi anlatmak için de bu sözcük kullanılır [bkz. **çıjdı**].

çijtürür, çijtürmēk.

çik çik. Keçiyi çağırmak ya da yürütmek için kullanılan bir ifade.

çik. Aşık oyununda kullanılan bir ifade; aşığın sırtı (daha enli olan yüzlerden çukur olanı) yukarı geldiğinde *çik turdı* denir.

çikir çikir. Ekmeğin içindeki küçük taş parçalarının çiğneme sırasında dişlerin arasında sıkışması ve dişlere çarpmasıyla çıkan ses.

çikrēdi.

etmēkte tāş çikrēdi: Ekmeğin içinde bulunan taş parçaları dişleri gıcırdattı.

çikrēr, çikrēmēk.

çiktēn. Eyer örtüsü.

çil. Beden üzerinde kalan darp izi.

çīl. Bir bedensel kusur (**Oguz** lehçesi).

çildēy. Atın göğsünün üst tarafında ortaya çıkan bir çıban. Bu çıban irin akıtır ve dağlanarak tedavi edilir.

çilēdi.

tōnug çīlēdi: Giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] hafifçe ıslattı. Kök-biçimi *çīlēdi*'dir, söyleyişteki *ye* (*ī*) düşmüştür.

çilēr, çilēmēk.

çilgü.

çilgü at: Doru at.

çilik çilik. Keçileri çağırmak için kullanılan bir ifade.

çim. Bir şeyin çiğ ya da nemli olma durumunu pekiştirmek için kullanılan ilgeç.

çim yīg et: (Oldukça) çiğ et.

çim öl tōn: (Olabildiğince) ıslak giysi.

çim. Turba. Topraktan koparılmadan kuruyan ve yoğun, kömürleşmiş, sık köklü yapısıyla ateş yakarken iyi bir tutuşturucu olan bitki örtüsü.

çim bıçtı: Turba biçti.

çimgēn. Otlak, turbalık.

çinaxsi. İşlemeli bir Çin ipeği.

çiñg.

çiñg tolu kōl: Tamamen suyla dolu gölcük. Ağzına kadar dolu herhangi bir şeyi anlatmak için *çiñg tolu* ifadesi kullanılır.

çipek.

çipek qargūy: Atmacaya benzer bir kuş.

çir. Yağ.

eşiçte çir yōq: Tencerede yağ yok; Kök-anlamı "içyağı"dır; nitekim *bu ette çir yōq*: bu ette yağ yok denir.

çiriñg. Pirinçten yapılmış kâse ya da benzer şeylerden çıkan sesin yansıması.

çirt. Birinin dişlerinin arasından tükürük çıkartmasını anlatmak için *çirt sūḍti* denir.

çiş çiş. Bebeği [çocuğu da olabilir] işetmek için kadınların tekrarladığı sözcük; aynı zamanda at koşturulduktan sonra binici atı rahatlatmak için bu ifadeyi kullanır.

çişēdi.

oglān çişēdi: Bebek hem işedi hem de kaka yaptı. Bu sözcük yalnızca çocuklar söz konusuysa kullanılır.

çişetti.

urāgut kençin çişetti: Kadın bebeğinin bilinçsizce davranmasına ve üstüne pislemesine neden oldu.

çişetūr, çişetmēk.

çit. Kamıştan veya dikenden yapılan duvarımsı; çit.

çīt. Üzerine desenler işlenmiş süslü bir Çin kumaşı.

çiwgin.

çiwgin aş: Doyurucu ve besleyici bir yemek.

çiwgīn ot: Hayvanları semirtmek için yedirilen bir ot. Bunun tam zıttı niteliklere sahip bir besin için bkz. **kewgin**.

çiwginlendi.

ol bu aşıg çiwginlendi: O, bu yemeği doyurucu ve besleyici olarak kabul etti.

çiwginlenūr, çiwginlenmēk.

çoçuq. Domuz yavrusu.

çōḏın. Tunç.

çōḏın eşiç: Tunçtan yapılmış güğüm.

çōg. Güneşin kavuruculuğu, parlaklığı.

kűn çōgı: Güneşin parlaklığı.

çōg. Odun kor haline geldikten sonra ateşten çıkan alev.

çogı (çagı). Gürültü. **Argu** lehçesinde *cim* (ç) *fetha*'lıdır [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi – **çagı**], geri kalan *Türklerde zamme*'lidir [Arapçada *o*, *ō*, *u*, *ü* okutan ötre imi – **çogı**].

çogīlādı.

er çogīlādı: Adam bağırdı.

çogīlār, çogīlāmāq – bu sözcük **çagīlādı** biçiminde de kullanılır. bkz. **çagīlādı**.

çoglādı. Bir filin bağırmasını anlatan **çarlādı** sözcüğüyle aynı anlama gelir.

çoglār, çaglāmāq.

çoglān. Bir **Qarluq** şefinin adı.

çoglandı.

ōt çoglandı: Ateş alevlendi. Güneşin parıldaması için de bu sözcük kullanılır.

çōglanūr, çōglanmāq.

çōh çōh. Atları yönlendirmek ya da gem vurmak için kullanılan bir ilgeç.

çolqūy.

çolqūy etūk: Topuğu parçalanmış çizme. Buradan hareketle "eli sakar olan bir kimse"ye *çolqūy eliglig* denir.

çoluq. Çolak.

çomaq. Çomak; ince dal.

çomaq. Müslüman (*Uygurlar* ve Müslüman olmayan diğer halklar tarafından kullanılan bir sözcük).

çomaq eri: Müslümanların içinden bir adam.

çomdı.

oglān suwda çomdı: Çocuk suya daldı.

çomār, çommāq.

çomruşdı.

ol menig birle suwda çomruşdı: O, benimle suya dalma konusunda rekabet etti. Bu konuda yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çomruşūr, çomruşmāq.

çomturdı.

ol anı suwqa çomturdı: O, onu suya daldırdı.

çomturur, çomturmāq.

çomurdı.

ol anı suwqa çomurdı: O, onu suya daldırdı.

çomrur, çomurmāq.

çomuşdı.

ol menig birle suwqa çomuşdı: O, benimle suya dalma konusunda rekabet etti.

çomuşūr, çomuşmāq.

Buna benzer bir biçimde **çömüşdü, çömüşmēk, çömüşür** denir; bu da yine dalmak anlamına gelir; ancak söz konusu olan daha derine dalmaktır.

çomuşluq. Tuvalet.

çoŋg.

çoŋg et: Kemiksiz et.

çoparttı.

ogrı erig çoparttı: Hırsız (adamı) soyup soğana çevirdi; onun malını elinden aldı.

çopartur, çopartmāq.

Aynı zamanda "onun malını yağmaladı ve elinde avucunda ne varsa aldı" anlamına gelecek biçimde *copartu sīdi* denir.

çōq.

çōq er: Alçak, aşağılık adam (**Oguz** lehçesi).

çoqdı.

quş çoqdı: Kuş (aniden yere doğru süzülerek) saldırdı.

çoqār, çoqmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

eren qamug artadı nēŋler uḍu
tawār körüp üsleyü eske çoqār

Mala tamah etmek yüzünden adamların ahlakı bozuldu
Bir zenginlik gördüklerinde, leşe üşüşen akbabalar gibi ona saldırıyorlar

çoqrādı.

eşiç çoqrādı: Tencere (yani içindeki koyu kıvamlı herhangi bir şey - haşlama ya da yulaf lapası) kaynadı. Tencerenin içinde kaynayan şey daha sulu, akıcı bir şeyse **çoqrādı** yerine **qaynadı** denir.

çoqrādı.

mıŋgar çoqrādı: Pınardan su fışkırdı - Pınardan dışarı çıkan su, kapta kaynayan suya benzetilmiştir.

çoqrār, çoqramāq.

çoqrama.

çoqrama yul: Bereketlice akan, fışkıran kaynak.

çoqraşdı.

tepizlēr çoqraşdı: Batak yerler fokurdadı. Yekpare olmayan bir şeyin bütün halinde kabarıp dalgalanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kişi bīrbīr içinde çoqraşdı: İnsanlar hep birlikte coştular.

çoqraşūr, çoqraşmāq.

çoqrattı.

ol eşiç çoqrattı: O, güğümü [başka bir şeyi de olabilir] kaynattı. Bu sözcük, kaynayan suyun azlığını, bununla birlikte baharat ve tahıl tanelerinin çokluğunu anlatmak için kullanılır.

çoqratūr, çoqratmāq.

çoqturdı.

ol quşug qāzqa çoqturdı: O, doğanının, kazın üzerine [başka bir kuşun da olabilir] aniden saldırmasını sağladı.

çoqturur, çoqturmāq.

çoqūbarı. Pota (maden eritme kabı) yapılan kil.

çōr.

çōr uragut: Cinsel organı dar olan kadın. *Oguzlar* yoğun, iç içe geçmiş dallara veya yapraklara sahip bitkilere *çōr ot* der. Sözcüğün kök-anlamı budur.

çotur.

çotur kişi: Huysuz, öfkeli kimse.

çowı. *Hoten* yönetim töresince hakandan iki seviye aşağıda bulunan kimselere verilen bir unvan. Diğer *Türklerin* de benzer bir yönetim töresi vardır.

çōwlı. **Tutmāç** süzgeci. Bu, bir kepçe biçiminde örülen çok ince yaş dallardan yapılır (**Kençēk** lehçesi).

çögen. Çevgen oyununda kullanılan değnek.

çöjdi.

urāgut yıp çöjdi: Kadın örgü ipini gerdi, uzattı. Gererek uzatılabilen herhangi bir şeyi, örneğin urgan ya da koyun bağırsağı gibi şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çöjēr, çöjmēk – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

çöjtürdi.

ol yıpīg çöjtürdi: O, (gevşek) ipi gerdirdi. Koyun bağırsağının gerdirilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çöjtürür – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

çöjüldi.

yıp çöjüldi: (Gevşek) ip gerildi. Sakız ve macun gibi şeylerin uzayıp sünmesini

anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çöjülür, çöjülmēk – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

çök çök. Deveyi dizlerinin üstüne çöktürmek için kullanılan bir ifade.

çökdi.

ol bēgke çökdi: O beyin [başka birinin önünde de olabilir] önünde diz çöktü.

tęwę çökdi: Deve dizlerinin üzerine çöktü.

temür suwda çökdi: Demir suyun [başka bir şeyin de olabilir] içinde dibe çöktü.

çökēr, çökmēk.

çöktürdi.

ol anıg tęwęsĩn çöktürdi: O, onun devesini çöktürdü.

ol kümüş altündun çöktürdi: O, gümüşün eriyip dibe çökmesini sağlayarak altını gümüşten arındırdı.

çöktürür, çöktürmēk.

çökürdi.

ol tęwę çökürdi: O, deveyi çöktürdü. Bir adamı dizlerinin üzerine çöktürmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çökürür, çökürmēk.

çöküt.

çöküt kişi: Kısa boylu adam [kısa başka bir şey de olabilir].

çökütlük. Boyca kısalık.

çömçe. Kepçe (**Oguz** lehçesi).

çömdi.

ördek suwqa çömdi: Ördek suda oldukça derine daldı.

çömēr, çömmēk.

Benzer anlama gelen **çomdı** sözcüğünden ayırt edilmesini sağlayan unsur bunun eylemliliğinin *kef*'li (*k*), diğerininkinin *kaf*'lı (*q*) olmasıdır.

çömērük.

çömērük kişi: Gözleri sulanmış, kızarmış adam.

çömtürdi. **çomturdı**'da söz konusu olandan daha derine dalmayı anlatır.

çömtürür, çömtürmēk.

çömül. Bir **Türk** kavmi.

çömürdi. **çomurdı**'da söz konusu olandan daha derine dalma. bkz. **çomurdı**.

çömürür, çömürmēk.

çömüşdi. **çomuşdı**'da söz konusu olandan daha derine dalma. bkz. **çomuşdı**.

çöŋgek. Deriden yapılmış süt sağma kabı (**Çigil** lehçesi).

çöp. Şarabın tortusu, aynı zamanda herhangi bir şeyin dibindeki çökeltiyi anlatmak

için de bu sözcük kullanılır. Nitekim değersiz kimselere *cōp çep kişīlēr* denir.

çöp. Tutmāç parçası.

bīr çöp yēgil: Bir parça **tutmāç** ye. Kesilmiş erişte parçaları da böyle adlandırılır.

çŏp. Herhangi bir şeyin tortusu ya da sıkıldıktan sonra geriye kalan kısmı.

üzüm çŏpi: Üzüm tortusu; *yāg çŏpi*: Yağ tortusu; *bōr çŏpi*: Şarap tortusu. Başka şeyler için de kullanılabilir.

tutmāç çŏpi: **Tutmāç** ya da erişte hamurundan kesilen her bir parça.

çöpik. bkz. **şöpik**.

çöpre. Eski, yıpranmış giysi.

çöpür. Keçi kılı. Buradan hareketle söz uzatımı yapılarak değersiz, eski bir eşyaya *çöpür çepür* denir.

çöpürlendi.

eçkü çöpürlendi: Keçinin kılları uzadı.

çöpürlenūr, çöpürlenmēk.

çörek. Çörek.

çöreklēdi.

ol ūnug çöreklēdi: O, undan çörek yaptı.

çöreklēr, çöreklēmēk.

–çu/–çü. Emir ve yasaklama bildiren [buyrum kipindeki ve yasaklayıcı (olumsuz buyrum)] sözcüklerin sonuna gelerek bu sözcükleri vurgulayan bir ilgeç.

kelçü: Gel!; *barmuçu*: Gitme!. Bu ek yalnızca doğrudan seslenme durumunda kullanılır.

çubulmaq. Kurutulmuş elma (**Utluq** lehçesi).

çūçu. Bir **Türk** ozanının adı.

çūg. Heybe, bohça.

çuglādı.

ol tōnug çuglādı: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] sardı ve bohçaladı.

çuglār, çuglāmāq.

çuglandı.

sū qamug çuglandı:.Askeri birlikler toplanarak bir araya geldi. Bir araya toplanan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çuglanūr, çuglanmāq.

çuglattı.

ol tonın çuglattı: O, herhangi birinin kendi giysisini sarıp sarmalamasını sağladı.

çuğlatūr, çuglatmāq.

çugurdān. Uçurum; suyun önüne çekilen set.

çulīmān.

çulīmān īş: İçinden çıkılamayan iş. Kök-anlamı "durgun su"dur (**Kençēk** lehçesi).

çulıq. Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu.

çulq.

çulq esrük: Sarhoş; kendinden geçerek saldırganlaşmış kişi.

çumguq (çumuq). Ayak kısmı beyaz bir karga. *Oguzlar gayn*'ı (*g*) atar ve *çumuq* der. *gayn*'lı (g) ya da *kaf*'lı (*q*) bütün dörtyazaçlı sözcüklerde bunu uygularlar.

çupan. Köyün şefinin yardımcısı.

çuqmīn. Çömleğin içinde buharla pişirilen, küçük yuvarlak ekmek. Bu en besleyici ve en faydalı ekmek çeşididir.

çur çur. Hayvanın memesinden süt sağma kabına akan sütün çıkarttığı sesin yansıması. Herhangi bir sıvının benzer bir ses çıkartmasını anlatmak için de bu ifade kullanılır.

çurām. Hafif bir okla yapılan atış. Bu atış, diğer ok atım menzillerinden daha uzağa ulaşır. Adam sırtüstü yatarak oku atar, böylece ok en uzun mesafeyi kateder.

çurām oqı: Söz konusu atışı yapmak için kullanılan ok.

çurçur.

tęwę emgi çurçur: Deve sağılırken, sütün kapta çıkardığı ses.

çurnı. **Türk** doktorları tarafından yapılan müshil.

çuwār. bkz. **çawār**.

çuwga. Gideceği yere çabuk ulaşmak isteyen habercinin yol boyunca değiştirdiği, aktarma yaptığı atlara verilen ad.

çuwga. Keşif yapan kimse, kılavuz (**Qıfçāq** ve **Oguz** lehçelerinde).

Şu atasözünde de geçer,

qalın qulān çuwgasız bolmās: Eşek sürüsü kılavuzsuz olmaz. Bu atasözü başkasına uymanın daha uygun olacağı bir işte, o kişinin rehberliğini kabul etmeyi öğütlemek için kullanılır.

çuz. Yaldızlarla süslenmiş, kırmızı ve siyah renkli bir Çin kumaşı.

çüçűnēk (xuçűnēk). Tatlı, güzel kokulu üzeri çizgili bir kavun.

çügde. Kafanın kulakların arkasındaki çıkıntı yapan kısmı.

çülükti.

er īşı çülükti: Adamın görünümü hırpaniydi.

çülükēr, çülükmēk. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir tutsağı anlatıyor)

ūnı yęme öçükti	(Tutsak alındığında) onun sesi kısıktı
eri atı içikti	Savaşçıları (bize) teslim olmuştu

īşı taqı çülükti Üstü başı dökülüyordu

sōzin anıg kīm tutār (Tüm bu felaketlerden sonra) onun sözünü kim dinler

çümēli. Karınca (**Çigil** lehçesi).

çümęli. Sıcaktan dolayı sersemleşen birini anlatmak için *çümęli boldı*: sıcaktan gözü karardı ve miskinleşti denir.

çünük. Çınar ağacı [bkz. **şünük**].

çüpek. Erkek çocuğun cinsel organı.

çür. Fayda, kazanç.

ol andın nēnĝ çürlēdi: O, ondan çıkar sağladı.

çürgü. Çocuğa çişi olup olmadığını sormak için *çürgü bār mu* denir.

çürlendi.

ol andın nēnĝ çürlendi: O, ondan kazanç sağladı.

çürlenūr, çürlenmēk.

çürletti.

ol andın nēnĝ çürletti: O, onun mallarının bazılarını iç etti.

çürletūr, çürletmēk.

çüşek. Çayır, otlak (*Sogd* lehçesi).

çüvit.

qızıl çüvit: Parlak kırmızı renk; *al çüvit*: Kızılturuncu renk; *kōk çüvit*: Parlak mavi renk; *yāşıl çüvit*: Yeşil renk; *sārıg çüvit*: Sarı renk. Bu sözcüğün titreşimli *vav*'la (ince *vav* – *w*) bir değişik sesletimi vardır [*çüwit*]. **Çüvit** sözcüğünün tüm bu renkler için tür belirleyen kapsayıcı bir sözcük olduğu unutulmamalıdır; her değişik rengi belirtmek için sözcüğün başına rengin özel adı gelir.

d

dāg. Atlara ve başka hayvanlara vurulan damga. Farsîler bu sözcüğü *Türklerden* almıştır. Bunun Farsçaya ait bir sözcük olduğu iddia edilemez; *Türklerle* karşılaştırıldığında Farsîler hayvan sürülerine sahip değildir, dolayısıyla dillerinde bu sürüleri birbirinden ayırt etmek için kullanılan damgayı anlatan bir sözcük olması imkansızdır. Ayrıca ben bu sözcüğü İslam Devleti'nin sınırlarına dek işittim.

dāg/ḏāg. "Yok, değil" anlamına gelen bir ilgeç (**Argu** lehçesi).

ol andag dāg ol: O, öyle değil. Bu sözcüğü *Oguzlar Argulardan* almış ve *ḏāg ol* ifadesini **tegül**: değil olarak değiştirmiştir. *Oguzlar*, *Argulara* komşudur ve dilleri birbirine karışmıştır.

dañg doñg.

dañg doñg ętti nēñg: Nesne dan dun etti – böylesi bir ses çıkarttı. Bu *tañg toñg etti*: böylesi bir ses çıkarttı ifadesine benzer.

dava. Ilgın ağacının meyvesi. Bitkisel boya yapımında kullanır.

dava. Bükülerek halka şekline sokulup, el ile dirsek arasına geçirilen ve buradan eğrilen yün yumağı.

dede. Baba (**Oguz** lehçesi).

deve. bkz. **tęwę**.

deñgel (?). Boğum ya da yumru.

dīdek. Tahtırevan perdesi. Gelin, bir yerden bir yere giderken yabancıların görmemesi için bu örtünün arkasında gizlenir.

didim. Gerdek gecesi gelinin giydiği taç.

dik. Dik.

dik turdı: Dik durdu.

dük.

dük urdı: Yumruğuyla yavaşça vurdu.

dük.

dük miñg: Binlerce; *dük miñg yarmāq*: Binlerce para.

dülek. Kırık çanak çömlek, örneğin ağzı kırık bir testi.

dünüşge. Yabani tere (**Kençēk** lehçesi).

e / ē / ẹ / ẹ̄

ẹ̄. Turuncu renkte süslü bir kumaş.

ẹ̄ bitigi. Üzerine askeri birliklerin adları ve levazım bilgilerinin yazıldığı tomarın adı.

ebe. Ana (**Oguz** lehçesi). **Qarluk** *Türkmēnleri* bu sözcüğü *epe* olarak söyler.

ebēki. Bir şeyi küçümsemek, azımsamak için kullanılan bir sözcük.

eçe. "Yaşça büyük kız kardeş" anlamına gelen **eke** sözcüğüyle eşdeğerli bir sözcük. *cim* (*ç*), *kef*'ten (*k*) dönüşmüştür; tıpkı Farsçadaki *cerm-germ* ["sıcak"] ve *cünbüde-günbed* ["kubbe"] sözcüklerinde olduğu gibi [bkz. **eke**, **eze**].

ẹçi. Yaşça büyük olan erkek kardeş.

ẹçiqim. *Hāqānīler* "ağabey"i [**ẹçi**'nin birinci kişi eki almış hali olan *ẹçim*'e] *kaf* (*q*) ekleyerek **ẹçiqim** biçiminde çağırırlar; ancak bu yalnızca birinci kişi eki için geçerlidir, ikinci kişi söz konusu olduğunda *ẹçiqin* denmez.

eçkü. Keçi.

ēd. İşlenmiş, imal edilmiş herhangi bir şey, örneğin süslü bir kumaş ya da benzerleri. Kısaltılarak *ed* de denir – bu daha doğru iyi söyleyiştir.

ẹdgü ēd: İyi yapılmış bir ürün.

ēḍ. İyiye işaret olan herhangi bir şey.

iglig tutzugı ēḍ bolūr: Hasta adamın vasiyetini sunması (onun için) iyidir. Bu atasözü hasta bir kişiden vasiyetini istemek için söylenir.

ẹḍerdim.

men anı ẹḍerdim: Ben ona uydum, onun izlerini takip ettim.

ẹḍerür men, *ẹḍermēk*.

ẹḍergēn.

bu ıt ol keyikni ẹḍergēn: Bu köpek daima vahşi hayvanı kovalar. Her zaman intikam almaya çalışan bir adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ẹḍerlēdi.

er at ẹḍerlēdi: Adam atı·[başka bir binek hayvanını da olabilir] eyerledi.

ẹḍerlēr, *ẹḍerlēmēk*.

ẹḍerlik. Eyerin üzerine yerleştirildiği ahşap iskelet. "Bir eyere sahip olan kimse" anlamına gelecek biçimde sözcük titreşimli *kef*'le (ince *kef* – *g*) söylenir [*ẹḍerlig*].

ẹḍgerdi.

ol kiçig sōzüg ẹḍgerdi: Bazı önemsiz sözler duydu, ancak ciddiye alıp bunlara göre davrandı. Bu sözcük genellikle olumsuz anlamda kullanılır.

anıg sözin eḏgermedi: O, onun sözüne kulak asmadı.

ol yawuz nēnĝni eḏgerdi: O, kötü olan şeyi destekledi.

eḏgerür, eḏgermēk.

eḏgiş (egḏiş). *Özçend*'de yerleşik olan bir **Türk** kavmi. Kök-biçimi olan **egḏiş** göçüşmeye uğrayarak **eḏgiş** haline gelmiştir.

eḏgü. "İyi, güzel."

Şu dörtlükte de kullanılır,

qoşnı qonum ogışqa	Konuya komşuya iyilik et
qılgıl aŋĝar agırlıq	Onlara saygı duy
ertüt alıp anungıl	Bir armağan aldığında
eḏgü tawār ugurluq	Onun için iyi bir karşılığı hazırda bulundur

eḏgü. "İyi, güzel."

Şu dizelerde de kullanılır,

kelse kişi atma aŋĝār örter kül-e

baqqıl aŋĝār eḏgülükün agzın küle

Bir kişi sana gülerek yaklaşırsa onun yüzüne sıcak küller atma (onu utandırma)

Onu saygıyla ve güleç bir yüzle karşıla

eḏīz. Herhangi bir şeyin yükselmiş hali.

eḏīz tāg. Aşılamayan dağ.

eḏīz yēr. Yüksek yer (yüksek başka bir şey için de kullanılabilir).

eḏizlendi.

ol tāgnı eḏizlendi: O, bu dağı yüksek bir engel olarak gördü.

eḏizlenür, eḏizlenmēk.

eḏizlik. Yükselti, yükseklik.

eḏlēdi.

ol eḏlēdi nēnĝin: O, nesneyi alıp işleyerek mal (ürün) haline getirdi.

eḏlēr, eḏlēmēk.

eḏleldi.

eḏleldi nēnĝ: Nesne, mal (ürün) haline getirilerek kullanılmaya başlandı - [aynı zamanda] Bir şey iyiye işaret olarak kabul edildi.

eḏlelür, eḏlelmēk.

eḏlendi.

eḏlendi nēnĝ: Nesne kullanılabilir bir mal (ürün) haline getirildi ve atıl durumda bırakılmadı - deriden kürk, keçeden çizme yapılması gibi.

eḏlenür, eḏlenmēk.

eḏleşdi.

olār bir ẹkkindīni eḏleşdi: Onlar karşılıklı olarak saygı bekledi.

eḏleşür, eḏleşmēk.

eḏletti.

ol tawārın eḏletti: O, bu malın, atıl durumda olan malları arasından çıkartılıp kullanılır kılınmasını emretti.

eḏletür, eḏletmēk.

eḏlik.

eḏlik nēnĝ: Bir mal olarak yararlanılabilecek herhangi bir nesne.

eḏrim. Eyerin üstüne yerleştirildiği ahşap iskeletin altındaki deri ve keçe.

egdi.

ol butaq egdi: O, dalı [başka bir şeyi de olabilir] eğdi.

egēr, egmēk.

egdi. Mezbaha.

ẹgēdi.

ol biçēk ẹgēdi: O, bıçağı [başka bir şeyi de olabilir] biledi.

bugra tīşın ẹgēdi: Aygır (deve) dişini gıcırdattı.

ẹgēr, ẹgēmēk.

egdü. Kılıç kını yapmak için deri kesmeye yarayan eğri uçlu bıçak.

eḏiş. bkz. **eḏgiş**.

ẹgēme. Bir lavta çeşidi.

ẹgeşdi.

ol manĝa temür ẹgeşdi: O, bana demiri eğelemekte yardım etti.

ẹgeşūr, ẹgeşmēk.

ẹkki bugra ẹgeşdi: İki aygır (deve) itişti ve hırlaştı

Şu atasözünde de geçer,

ẹkki bugra ẹgēşūr otra kökēgūn yançılūr: İki deve çarpışır, aralarında gök sinek ezilir. Bu atasözü iki beyin savaşı sırasında sonuçta hep zayıfların öldüğünü belirtmek için kullanılır.

ẹget. Gerdek gecesi geline hizmet için yollanan genç kız.

ẹgetlēdi.

ol qīzın ẹgetlēdi: O güveyin evine, kızına (geline) hizmet etmesi için genç bir kız yolladı.

ẹgetlēr, ẹgetlēmēk.

ẹgetlendi.

qīz ẹgetlendi: Kız (gelin) kendisine hizmet etmesi için yollanan bir genç kıza sahip oldu.

ẹgetlenür, ẹgetlenmēk.

ẹgetlik (ẹgetlig).

ẹgetlik qarābāṣ: Gerdek gecesi gelinle birlikte yollanan ve ona hizmet eden genç kız. Burada gelin **ẹgetlig**'tir.

Bu genel bir kuraldır. Eğer sonek titreşimsiz *kef*'li ise [sert *kef* – *k* – *-lik*] anlam, söz konusu adın olduğu yer ya da ad için hazırlanmış veya saklanmış bir şey ya da bir eylemliktir. Ancak eğer sonek titreşimli *kef*'li ise [ince *kef* – *g* – *-lig*] anlam bu üç işlevden birini üstlenmez ve söz konusu adın sahibi olur ya da o adla birliktedir. Bizim örneğimizde ad **ẹget**'tir; **ẹgetlik**, geline hizmet etmek için gönderilmek üzere bir genç kızın hazır olduğu anlamına gelir; eğer ek g'ye dönüşürse sözcüğümüz **ẹgetlig** olur ve bu, gelinin, hizmet eden bir genç kızla birlikte ya da ona sahip olduğu anlamına gelir. Bu tür bir ek kullanımının olduğu tüm örneklerde anlam bu şekildedir.

egildi.

yıgāç egildi: Dal [başka bir şey de olabilir] eğildi.

egilür, egilmek.

Şu atasözünde de geçer,

qurug yıgāç egilmēs, qurmış kiriş tügülmēs: Kuru ağaç eğilmez, gerilmiş yay bağlanmaz. Bu atasözü faydalı olduğu sınırların ötesine geçen ve ne kadar arzulanırsa arzulansın artık eski haline dönemeyecek herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır.

egilgēn.

bu butaq ol egilgēn: Bu dal sürekli eğilir.

egin. Omuz.

egin. Eni bir buçuk karış, uzunluğu dört arşın gelen bir bez. *Suvārlar* ticari mal olarak buna sahiptir.

egir. Havlıcan; kökleri karın ağrısını geçirmek için kullanılan bir bitki.

Şu atasözünde de geçer,

egir bolsa er ölmēs: Eğer adam havlıcan köküne sahipse karın ağrısından ölmez – çünkü kökü kullanır ve iyileşir. Bu atasözü söz konusu şeye gereksinim duyulmadan önce onu hazır etmeyi öğütlemek için kullanılır.

egirdi.

bẹg kend egirdi: Bey kenti kuşattı.

urāgut yīp egirdi: Kadın ip eğirdi.

sūw kemīni egirdi: Su gemiyi döndürdü; *ol meni īṣqa egirdi*: O, beni o şeye yönlendirdi.

egirēr, egirmēk.

egirgēn.

bu eṣlēr ol telim yıp egirgēn: Bu kadın çok ip eğirir.

egirsēdi.

er egirsēdi: Adam karın ağrısını geçirmek için ihtiyacı olan havlıcan kökünü istedi.

urāgut yıp egirsēdi: Kadın ip eğirmeyi arzuladı ve buna niyetlendi.

bēg kend egirsēdi: Bey kaleyi kuşatmak istedi.

egirsēr, egirsēmēk.

egirtti.

ol kürĝke yıp egirtti: O, hizmetçisi olan genç kıza ip eğirtti. Bir kaleyi zaptetmek için çevresinin kuşatılmasını emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

egirtür, egirtmek.

ęgĭş. Arıtmak için eritilen herhangi bir maden filizinden geriye kalan pislik.

egişdi.

ol manĝa çögēn egişdi: O bana **çögēn**'i bükmekte yardım etti. Bu konuda inatlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

egişür, egişmēk.

egit. Nazar değmesinden ve kem gözlerden sakınmak için bebeklerin yüzüne sürülen bir ilaç. Bazı şifalı otlar ve benzer şeylerin safranla karıştırılmasıyla yapılır.

egme. Evin kemeri.

egri. Eğri; bükük ya da kıvrık olan herhangi bir şey. Şu atasözünde de geçer,

yılān kendü egrĭsĭn bilmēs tęwę bōynın egri tęr: Yılan kendi eğrisini bilmez, devenin boynuna eğri der. Bu atasözü aynı ayıbın kendisinde de olmasına bakmayıp başka birini bu ayıp nedeniyle kınayan kimse için söylenir.

egrik. Dokuma ipi.

egrildi.

kend egrildi: Kent kuşatıldı.

yıp egrildi: Ip eğrildi.

egrilür, egrilmēk.

egrim. Girdap [?]; suyun toplandığı yer.

egrimlendi.

sūw egrimlendi: Su [toplandığı yerde] kabararak, köpüklenerek döndü.

egrimlenür, egrimlenmēk.

egrindi.

urāgut yıp egrindi: Kadın kendisi için ip eğirdi – aynı zamanda "Kadın kendisi için ip eğirirmiş gibi göründü, ama bunu gerçekleştirmedi" demek için de bu sözcük kullanılır.

egrinür, egrinmēk.

egrişti.

ol bēgke kend egrişti: O, kenti kuşatmakta beye yardım etti.

qīz anāsı birle yıp egrişti: Kız, ip eğirme işinde annesiyle inatlaştı. Bu işte yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

egrişŭr, egrişmēk.

egsēdim.

men butaq egsēdim: Ben dalı [başka bir şeyi de olabilir] eğmeyi arzuladım ve buna niyetlendim.

egsēr mēn, egsēmēk.

egsŭdi.

egsŭdi neng: Nesne eksildi.

egsŭr, egsŭmēk.

egsük. Eksik; bir şeyin kusurlu, aksak, bozuk olan hali.

egsük yarmāq: Eksik para.

egtürdi.

ol çögēn egtürdi: O, **çögēn**'in bükülmesini emretti. Eğilen, bükülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

egtürür, egtürmēk.

ekdi.

ol tarıg ekdi: O, tohum ekti (toprağa tohum serpti). Bir şeyin üzerine toz halinde herhangi bir madde ya da ilaç serpmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır

ekēr, ekmēk.

eke. Yaşça büyük kız kardeş. *Oguzlar* buna **eze** der [bkz. **eçe, eze**].

ekeç. "Halkın kız kardeşi"ymiş (*"uhtü'l-qavm"*) gibi bilgece davranan küçük kız çocuğu. Bu ad bir sevgi göstergesi olarak verilir.

ekek.

ekek eşlēr: Para karşılığı başkalarıyla cinsel ilişkiye giren kimse [bu örnekte kadın].

ekeklēdi.

urāgutnı ekeklēdi: Adam kadına sözle saldırdı ve ona fahişe dedi.

ekeklēr, ekeklēmēk.

ekeklik. Kadının hafifmeşrepliği, utanmazlığı.

ekēlēdi.

ol anı ekēlēdi: O, onu büyük kız kardeşi olarak çağırdı.

ekēlēr, ekēlēmēk.

ekildi.

tarıg ekildi: Tohum ekildi (serpildi).

Bir şeyin üzerine serpilen başka herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ekilür, ekilmek.

ekim.

bīr ekim yēr: Bir seferde ekilecek büyüklükte olan yer.

ekin. Ekilmiş toprak (**Oguz** lehçesi).

ẹkinç. Herhangi bir şey sayılırken ikinci olan.

ẹkinç.

ẹkinç nēnĝ: Bir şeyin ikincisi.

ekindi.

ekindi tarıg: Ekilmiş tohum.

ekindi.

ol ŏzinĝe tarıg ekindi: O kendisi için, kendi başına tohum ekti.

ekinür, ekinmēk.

ẹkindi.

ẹkindi nēnĝ: (Bir şey sayılırken) ikinci öğe.

ẹkindi. İkindi namazı vakti.

ẹkirçgŭn.

ẹkirçgŭn īş: Yapılması ya da yapılmadan bırakılması konusunda tereddüt edilen iş.

könĝlüm ẹkirçgŭn boldı: Kalbim yapma ya da yapmama konusunda ikircikte kaldı.

ekişdi.

ol manĝa tarıg ekişdi: O, bana tohum ekmekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

ekişür, ekişmēk.

ekitti.

ol tarıg ekitti: O, tohumu ektirdi.

Biri tarafından serpilen toz halindeki herhangi bir maddeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ekitür, ekitmēk.

ẹkki. "İki" sayısı.

ẹkkiz.

ẹkkiz oglān: İkizler.

ekşig. Ekşi olan herhangi bir şey, örneğin ekşi nar.

ektürdi.

ol tarıg ektürdi: O, tohumun ekilmesini emretti. Toz halindeki herhangi bir maddenin serpilmesini emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ektürür, ektürmēk.

ẹ̄l. İl; ülke.

bẹ̄g ẹ̄li: Beyin buyruğu altındaki ülke.

ẹ̄l. Avlu, açıklık.

qapug ẹ̄li: Kapı önündeki boşluk, avlu.

ẹ̄l. Atları anlatmak için kullanılır, çünkü atlar *Türklerin* kanatları gibidir. Seyisler *ẹ̄l başı* olarak çağırılır, bunun tam çevirisi "ülkenin ya da ilin başı"dır, ancak atlara bakan kişi anlamına gelir.

ẹ̄l. İki hakan arasındaki barış durumu.

ēkki bēg bīrle ẹ̄l boldı: İki bey birbiriyle barıştı.

ẹ̄l kişi. Kötü, aşağılık kişi.

ẹ̄l qūş. Akbaba.

ẹldri. bkz. **ẹlri**.

ele. "Yavaş" anlamına gelen bir ilgeç.

ele ele: Yavaş, yavaş. Bu sözcüğe *-gil* eki eklenerek *elēgil* de denir.

ẹletti.

ol qāgūn ewke ẹletti: O, evine kavun [başka bir şey de olabilir] getirdi.

ẹletür, ẹletmek.

elgēdi.

ol ūn elgēdi: O, un [başka bir şey de olabilir] eledi.

elgēr, elgēmēk.

elgeldi.

ūn elgeldi: Un [başka bir şey de olabilir] elendi.

elgelür, elgelmēk.

elgendi.

urāgut ūn elgendi: Kadın kendisi için un eledi.

elgenür, elgenmēk.

elgeşti.

ol aŋ̂gar ūn elgeşti: O, ona unu eleme işinde yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

elgeşür, elgeşmēk.

elgetti.

ol ūn elgetti: O, unu eletti.

elgetür, elgetmēk.

elig. El.

Oguzlar dışındaki *Türkler ōŋ̂g elig*: sağ el der, yalnızca *Oguzlar* buna *sāg elig* der. Bütün *Türkler* sol ele *sōl elig* der.

eliglik. Eldiven.

ẹlimga. Hakanın mektuplarını **Türk** yazısıyla yazan kâtip.

ẹliqti.

er ẹliqti: Adam aşağılık ve ahlaksızdı.

bāş ẹliqti: Yara iltihaplandı. Âdet gören ya da loğusa kadınların veya dinen kirlenmiş (*cenâbet*) kimselerin bakışının nazarıyla bozulan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ẹliqār, ẹliqmāq. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaralanmış ve bedeni gittikçe soğumakta olan bir adamı anlatıyor)

bāşı anıg ẹliqti	Onun yarası irinlendi
qānı yüzüp turuqtı	Kanı fışkırırcasına gani gani aktı
bālıg bolup tagıqtı	Yaralı olmasına karşın dağa tırmanabildi
amdı anı kīm yętēr	Şimdi ona kim yetişir

elke bulāq. Bir **Türk** kavmi.

ellig.

ellig yarmāq: Elli para [bu miktarda başka bir şey de olabilir].

ẹlri. Oğlak derisi. Yazaç arttırımıyla **ẹldri** de denir.

elūk. Alay (*istihza*).

elüklēdi.

ol anı elüklēdi: O, onunla alay etti ve dalga geçti.

elüklēr, elüklēmēk. Şu dörtlükte de kullanılır,

tanĝut sūsin üşiklēdi	(Düşman) **Tanĝut** askerlerinin üzerine gece, keskin soğuk hakimken saldırdı (bu nedenle zafere ulaşamadı)
kişi īşın elüklēdi	(Sonra) onlar onunla (düşmanla) alay ettiler
erin atın beleglēdi	(Ta ki) atlarını ve askerlerini sunana kadar
bulun bōlup başı tıgdı	Çektiği sıkıntı nedeniyle başı öne eğildi (yani tutsak alındı ve yüzünü gizledi)

em. İlaç. Buradan hareketle büyücü hekime *emçi* denir.

em sām. İlaç. **sām** sözcüğü tek başına kullanılmaz, yalnızca böylesi bir ikilemede anlamlı olur.

emdi.

kenç anāsın emdi: Bebek annesinin memesini emdi. Meme emen herhangi bir hayvanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

emēr, emmēk.

emgēdi.

er emgēdi: Adam sıkıntılar ve zorluklarla boğuştu [emek harcadı].

emgēr, emgēmēk.

emgek. Zorluk [ve bunu aşmak için harcanan çaba anlamında emek]. Şu atasözünde de geçer,

emgek eginde qalmās: Zorluklar yoksunların ve eziyet çekenlerin omuzlarına yüklenmiş kalmaz. Bu atasözü Cenab-ı Hakk'ın ayetine benzer: "**Evet, her güçlükle beraber bir kolaylık vardır**" [K. 94:6] – [*inne maa'l-usri yusra*].

(Sevgilisinin hayalini anlatıyor)

aydı senig ūḏu	Dedim: nasıl geçtin
emgek telim īḏu	O çetin dağ yollarını
yumşar qatıg ūḏu	Dedi: senin için katlandığım zorlukları görüp dağlar önümde eridi
köñlüm sañga yügrük	(Böylece) gönlüm sana doğru koşuyor

emgeklendi.

ol bu īşıg emgeklendi: O, bu işi zahmetli olarak gördü.

emgeklenür, emgeklenmēk.

emgendi.

ol bu īşta telim emgendi: O adam çok zahmet çekerek bu işin üstesinden geldi. Bundan hareketle *xān qarşīqa emgendi*: Hakan saraya ulaştı denir. Bu, hakanın zorlu bir yolculuk geçirdiği ve saraya böylece ulaştığını anlatmak için kullanılan bir sözcüktür. Bu kullanım aşırı saygıyı hak eden beyler ve soylular için de geçerlidir. *Oguzlar* sözcüğün bu kullanım biçimini bilmez.

emgenür, emgenmēk.

emgeşti.

bu īşta bōy emgeşti: İnsanlar bu meselede birbirlerini iyice yordu.

emgeşür, emgeşmēk.

emgetti.

ol anı emgetti: O, onu yordu, usandırdı.

emgetür, emgetmēk.

emig. Meme, göğüs. Erkek memesi de bu şekilde adlandırılır.

emiglēdi.

uragūtnı emiglēdi: Adam karısının göğsüne vurdu.

emiglēr, emiglēmēk.

emiglig.

emiglig eşlēr: Emziren kadın. Şu atasözünde de geçer,

emiglig urāgut küsēgçi bolūr: Emziren kadının iştahı açık olur – dolayısıyla ona uygun olan ne verilirse alır.

ęmik.

ęmik kūn: Ilık gün. Benzer bir şekilde soğuduktan sonra tekrar ısınmaya başlayan,

ancak sıcaklığı hâlâ yeterince güçlü olmayan herhangi bir şeye de *ẹmik* denir.

emirçge. Kıkırdak.

emitti.

tām emitti: Duvar [başka bir şey de olabilir] neredeyse yıkılacak kadar eğildi - eğileyazdı.

kŏŋlüm aŋar emitti: Gönlüm ona meyletti.

emitür, emitmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbaharı anlatıyor)

qulān tükēl qomıttı	(Bahar) yaban eşeklerini ve dağ keçilerini coşturdu
arqār suqaq yomıttı	Erkek ve dişi ceylanlar bir araya toplandı
yaylāg tapa emitti	Yaylaya doğru meylettiler
tizgin turup sẹkrişür	Sıra halinde gidiyor (neşeyle) zıplıyorlar

emlēdim.

men anı emlēdim: Ben onu ilaçla tedavi ettim.

emlēr men, emlēmēk.

emleldi.

iglig emleldi: Hasta olan kimse tedavi edildi.

emlelür, emlelmēk.

emlendi.

er emlendi: Adam kendi kendine (ilaç alarak) tedavi uyguladı.

emlenür, emlenmēk.

emleşdilēr.

bālıglār emleşdilēr: Yaralılar birbirini tedavi etti.

emleşürlēr, emleşmēk.

emlettim.

men anı emlettim: Ben onu ilaçla tedavi ettirdim.

emletür, emletmēk.

emrīdi.

menig yẹ̄nim emrīdi: Vücudum kaşındı.

emrīr, emrīmēk.

emrişti.

etim barça emrişti: (Uyuz ya da başka bir şey nedeniyle) vücudum kaşındı.

emrişür, emrişmēk.

emritti.

qaşınmāq menig yẹ̄nim emritti: Kaşınmak bütün vücudumun gıdıklanmasına, ürpermesine

neden oldu. Bu sözcük, bir kimsenin koltukaltının ya da boynunun kaşınması nedeniyle bütün vücudunun gıdıklanması, tüylerinin diken diken olması ve onun gülmeye başlaması durumunu anlatmak için kullanılır.

emritür, emritmēk.

emsēdi.

kenç anāsın emsēdi: Çocuk annesinin memesini emmek istedi ve buna niyetlendi.

emsēr, emsemēk.

emüzdi.

urāgut oglıŋga sūt emüzdi: Kadın oğluna süt emzirdi.

emzür, emüzmēk.

ẹ̄n.

ẹ̄n yẹ̄r: Aşağıya doğru eğimli yer; *ẹ̄n yoq*: Bir iniş ya da yokuş.

ẹ̄n. En; herhangi bir şeyin genişliği.

bu böz ẹ̄ni neçe: Bu bezin eni ne kadar?

ẹ̄nç. Memnun, dingin. Nitekim *köŋül ẹ̄nçmü*: İçin rahat mı, memnun musun? denir.

ẹ̄nç kend. *el-Mukanna*'nın (Allah'ın gazabı üzerine olsun) halkına ait bir kent; şimdi harap durumdadır.

ẹnçikti.

er ẹnçikti: (Üzerine soğuk su döküldüğü için) adam bilincini yitirdi, sarsıldı ve bir köşeye büzüştü.

ẹnçikēr, ẹnçikmēk.

endek. Çatı, dam (**Oguz** lehçesi).

ẹndi.

ol tāgdın qoḍı ẹndi: O, dağdan [başka bir yerden de olabilir] aşağı indi. *nun* (*n*) *lâm*'dan (*l*) dönüşmüştür [*il-*]. Tıpkı Arapçadaki *racul ṣatnu'l-asâbî'* ve *ṣatluhu* ("hoyrat parmaklara sahip olan kimse") ya da *kabnu'd-dalv ve kabluhu* ("deri kabın kıvrımı") ifadelerinde olduğu gibi.

endik.

endik er: Safdil adam. Şu atasözünde de geçer,

endik üme ewligni agırlār: Şaşkın konuk ev sahibini ağırlar. Bu aslında konuğun ağırlanması gerektiği anlamına gelir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Belanın örtüsünü kılıcımızla kaldıralım diyor ve devam ediyor)

endik kişi tẹ̄tilsūn	(Öyle ki) şaşkın kişi ayılsın
ẹ̄l törü ẹ̄tilsūn	Ülkeye refah yayılsın
toqlu böri yẹ̄tilsūn	Kurt kuzuyla birlikte güdülsün
qaḍgu yẹme sawulsūn	Kaygı bizi terk etsin

ẹndürdi. bkz. **ıldurdı.**

ẹnēdi.

ol qōyın ẹnēdi: O, koyununun kulağına işaret koydu.

ẹnēr, ẹnēmēk.

ẹ̄netti.

ol qōyın ẹ̄netti: O, koyununun kulağından işaretlenmesini emretti.

ẹ̄netūr, ẹ̄netmēk.

ẹnişdi.

ol menig birle tāgdın ẹnişdi: O, benimle dağdan inme konusunda yarıştı.

enişūr, enişmāq.

ẹnsēdi.

ar kütūdin ẹnsēdi: Adam çatıdan [başka bir yerden de olabilir] inmeyi arzuladı.

ẹnsēr, ẹnsēmēk – *nun* (*n*) *lâm*'dan (*l*) dönüşmüştür [*ilsa-*].

enüç. Katarakt.

enüçlēdi.

otāçı kōzüg enüçlēdi: Hekim kataraktlı gözü tedavi etti.

enüçlēr, enüçlēmēk.

enüçlendi.

anıg kōzi enüçlendi: Onun gözünde katarakt oluştu.

enüçlenür, enüçlenmēk.

enük. Aslan yavrusu. Sırtlan, kurt ve köpek yavrularına da **enük** denir.

enük.

kiritlik enūki: Kilidin dişleri.

enüklēdi.

ıt enüklēdi: Köpek yavruladı (enikledi); *arslān enüklēdi*: Aslan yavruladı.

enüklēr, enüklēmēk.

enüklendi.

ıt enüklendi: Köpek, enik sahibi oldu.

enüklenür, enüklenmēk.

enüklüg.

enüklüg arslān: Yavruları olan aslan.

eŋ̂g. Yanak.

qızīl eŋ̂g: Kırmızı yanak.

eŋ̂gdi.

er eŋ̂gdi: Adam şaşırdı.

eŋ̂gēr, eŋ̂gmēk.

eŋ̂gek. Ağzın iki yanında bulunan çene kemikleri.

eŋ̂gek. Kadınların peçelerini bağlamakta kullandıkları ip.

eŋ̂ges.

eŋ̂ges kişi: Sanki yabancıymış gibi sağına soluna bakınan adam.

eŋ̂glik. Allık – kadınların yanaklarına sürdükleri kırmızı boya.

eŋ̂gtürdi.

erni eŋ̂gtürdi: O, adamın bu konu hakkında kafasını karıştırdı.

eŋ̂gtürür, eŋ̂gtürmēk.

ep. Bir pekiştirme ve vurgulama ilgeci. Bir şeyin güzelliğini, iyiliğini pekiştirerek söylemek için *ēp edgü nēŋ̂*: Çok çok iyi bir şey denir.

epe. Anne (**Qarluq** *Türkmēnlerince*). bkz. **ebe**.

epek. Bebeklerin "ekmek" demek için kullandıkları sözcük.

epmek. Ekmek (**Yagma** ve **Tuxsı** lehçelerinde, ayrıca *Oguzların* ve *Qıfçāqların* bazılarında). Böylesi bir değişimin [*p* ile *t* arasındaki değişim, **epmek≈etmek**] Arapçada da bir karşılığı vardır: *vav*'ın *be*'ye dönüşmesi. Bu dönüşüm eklemleme noktalarının yakınlığı nedeniyle gerçekleşir; tıpkı yemin ederken söylenen *billahî vallahî tallahî* ("Allah hakkı için") sözünde *vav*'ın *te*'ye dönüşmesi gibi. Ancak bu kural Türkçede ender olarak uygulanır.

ẹ̄r. bkz. **yẹ̄r** ya da **īr**.

er. Erkek. Çoğulu **eren**'dir, ancak bu kullanım kuraldışıdır; çünkü çoğulluk göstergesi *-lar*'dır [*-ler*].

erdem. Erdem, terbiye. Şu atasözünde de geçer,

erdem başı tīl: Erdemin başı dil – iyi konuşmayı bilen kişi saygı görür.

erdi.

ol andag erdi: O öyle oldu – o öyleydi.

erūr, ermēk.

ẹ̄rdi.

er ẹ̄rdi: Adam yalnızdı – bir yoldaştan yoksundu.

ol tām ẹ̄rdi: O duvarda [başka bir yerde de olabilir] bir gedik açtı.

ẹ̄rēr, ẹ̄rmēk.

erdini. Emsalsiz bir inci. Kadınlara yönelik olan *ertini özük*: bu emsalsiz inci gibi emsalsiz bir vücudu olan kadın sözü buradan hareketle kullanılır – *dal* (*d*) benzeşime maruz kalarak *te* (*t*) olmuştur; tıpkı [Arapçadaki] kök-biçimi *muḏtakir* ("hatırlama") olan *muddakir* sözcüğü gibi. Burada da *dal* ile *te* arasında benzeşim ilişkisi söz konusudur.

ẹ̄rēj (?). bkz. **ẹrinç**.

eren.

eren tūz: Terazi (*mīzân*) Takımyıldızı. Aynı zamanda bir burç adıdır.

eren. Erkekler – kuraldışı bir çoğul [bkz. **er**].

eretti.

oglan eretti: Çocuk erginleşti - bir erkek olarak kabul edildi. Bunun kök-biçimi *ereḍti*'dir ve [dişsiller, yani *t* ya da *d*] benzeşime maruz kalmıştır; tıpkı [Arapçadaki] *eḍ-ḍikr* ("hatırlama") ifadesinden gelen *muḍḍakir* ("hatırlayan kimse") sözcüğünde meydana gelen benzeşim gibi.

ereḍūr, ereḍmēk.

ergürdi.

ol yāg ergürdi: O, yağı [başka bir şeyi de olabilir] eritti.

ergürür, ergürmēk.

ergürdi.

(ol) aşqa ergürdi: O, ortadan kalkmadan önce yemeğe yetişti. Herhangi bir şeye tam gittiği sırada yetişmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ergürür, ergürmēk.

ergüz.

ergüz sūw: Baharın başında buzların erimesi sonucu oluşan su. Şu dörtlükte de kullanılır,

yāy yarūban ergüzi	Baharın şafağı söktü
aqtı aqın munduzı	Kar suları ve coşkun seller aktı
tugdı yaruq yulduzı	Parıldayan yıldız doğdu
tıŋ̂gla sözüm külgüsüz	(Şaşırtıcı olsalar da) sözlerimi gülmeden dinle

erig.

erig nēŋ̂g: Yağ ya da yağa benzeyen, eriyen herhangi bir şey - [benzer bir şekilde] donduktan sonra eriyen herhangi bir şey.

ẹrig.

ẹrig yīlqı: Cevval, etkileyici hayvan. Buradan hareketle *ẹrīg at*: görkemli at denir. *Oguzlar* bu sözcüğü bilmez.

ẹ̄riglik. Hayvanın çevikliği, canlılığı.

ẹrildi.

er ẹrildi sarıldı: Adam keder ve pişmanlıkla sarsıldı.

ẹrlür, ẹrilmēk.

ẹ̄rildi.

tām ẹ̄rildi: Duvarda [başka bir yerde de olabilir] bir gedik açıldı.

ẹ̄rilür, ẹ̄rilmēk.

Buradan hareketle *ay ẹ̄rildi*: (ayın sonu yakalaştıkça) ay giderek küçülmeye başladı denir.

ẹrin. Dudak.

erinç. "Belki de" anlamına gelen bir ilgeç.

ol keldi erinç: Belki de o geldi.

erinç. "Belki de" anlamına gelen bir ilgeç.

ol bardı erinç: Belki de o (gideceği yere) vardı. [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn]

ẹrinç. Huzur, rahatlık, mutluluk. Bazı lehçelerde iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*), **ẹrẹj** biçiminde söylenir.

ẹrinç (**ẹrẹj** [?]). Rahatlık, mutluluk. Bazı lehçelerde iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*), **ẹrẹj** biçiminde söylenir. [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn]

ẹrindi.

er īşqa erindi: Adam, kendisi için sıkıcı olan o işi yapmaya üşendi.

erinür, erinmēk.

erk. Yetki, bir şeyi yapabilme kudreti.

erkeç. Dalga.

sūw erkeçlendi: Su dalgalandı.

erkeç. Erkek keçi. Şu atasözünde de geçer,

erkeç eti em bolūr, eçkü eti yẹl bolūr: Erkek keçinin eti tedavi edicidir, dişi keçinin eti midede gaz yapar.

erkeçlendi.

sūw erkeçlendi: Su dalgalandı.

erkeçlenür, erkeçlenmēk.

erkek. Bütün hayvanların erkeği.

erkek taqāgu: Horoz.

erkeklendi.

sūw erkeklendi: Su dalgalandı.

anıg yẹ̄ni erkeklendi: Onun tüyleri ürperdi.

erkeklenür, erkeklenmēk. Birinin erkeklik taslamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

erken. "Iken" anlamına gelen bir ilgeç; açık olarak belirtilmemiş bir zamanda – filan zamanda– gerçekleşen bir eylemi anlatırken kullanılır.

ol kelür erken kördüm: O gelirken gördüm.

erki. Kuşku belirten bir ilgeç.

ol kelir mü erki: O gelir mi ki? - O geliyor mu, gelmiyor mu? Bu ilgeç soru ekinin yerini alır.

erlendi.

urāgut erlendi: Kadın evlendi.

erlenür, erlenmēk.

erleşdi.

olār ẹkki erleşdi: Onlar birbirleriyle erkeklik konusunda yarıştı.

erleşür, erleşmēk.

erlik. Erkeklik.

ermegü. Tembel, miskin. Şu atasözünde de geçer,

ermegüke bulıt yük bolūr: Miskin kişiye bulut (bulutun gölgesi) bile yük olur.

ernek. Parmak; **ernĝek**'in değişik sesletimi.

ernĝēk. Parmak. Şu atasözünde de geçer,

bēş ernĝēk tūz ermēs: Beş parmak birbirine denk değildir – benzer bir şekilde insanlarda birbirinden farklıdır.

ernĝēn.

ernĝēn er: Bekar erkek. Şu atasözünde de geçer,

ernĝēnke ellig qarı bōzün ūm tükēmēs: (Yabancı biri ona bunu dikmeyeceği için) elli arşın bezden bile bekar erkeğe pantolon çıkmaz. Bu atasözü birine evlenmesini öğütlemek için kullanılır.

ernĝeyü. Altı parmağı olan adam.

ernĝeyü. Çok kısa boylu adam – boyu neredeyse iki arşın olan adam.

ersek.

ersek eşlēr: Fahişe. Şu atasözünde de geçer,

ersek erke tegmēs ẹwek ewke tegmēs: Aceleci fahişe erkek bulamaz (çünkü bu işte aşırı telaşlı olması niyete uygun değildir; benzer bir biçimde) acele eden adam eve varamaz (çünkü hızla sürdüğü binek hayvanı bir süre sonra yorgun düşer). Bu ikinci durum, Peygamberimizin, "Bineği ölünce yolcu çaresiz kaldı, ne gideceği yere varabildi ne de artık hayvanı sağdı" kıssasıyla örtüşmektedir. Yukarıdaki atasözü acelecilikten uzak durmayı öğütlemek için kullanılır.

erseklendi.

eşlēr erseklendi: Kadın ihtiraslı bir biçimde bir erkeği arzuladı.

erseklenür, erseklenmēk.

ersindi.

ogul ersindi: Çocuk erkeklik sergiledi.

ersinür, ersinmēk.

ersü. Süfli, ahlaksız (**Oguz** lehçesi).

ẹrte. Sabahın körü.

ẹrtēlēdi.

er ışqa ẹrtēlēdi: Adam iş için erken kalktı.

ẹrtēlēr, ẹrtēlēmēk.

ertik. İşlek yol.

ertiş. **Yẹmēk** bozkırlarında bulunan bir nehrin adı [Irtiş]. Pek çok kola sahip olan bu nehir bir göle akar; *ertiş suwı* olarak anılır. Bu ad **ertiş**: bir yerden bir yere geçerken hangimizin daha güçlü olduğunu belirlemek için benimle boy ölçüş kökünden türemiştir.

ertişti.

ol menig birle arslāndan ertişti: O, aslanın [korkutucu başka bir şey de olabilir] yanından geçme konusunda benle boy ölçüştü.

ertişür, ertişmēk.

ertti.

ödleg ertti: Zaman geçti.

er ewinden ertti: Adam evinin yanından geçip gitti. Herhangi bir yerin yanından geçmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ertēr, ertmēk.

ertürdi.

anıg yāzuqın ertürdi: O, günahını bağışlattı.

anıg īşın ertürdi: O, işini olanaklı kıldı - kabul ettirdi. Bir şeyin belli bir yerden geçmesine izin verilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ertürür, ertürmēk.

ertüt. Beyin ya da başka bir soylunun huzurunda sunulan at ya da benzeri bir hediye; sonraları tüm hediyeler bu şekilde adlandırılır oldu.

erūdi.

yāg erūdi: Yağ [başka bir şey de olabilir] eridi.

erūr, erūmēk.

erük. Şeftali, kayısı, erik gibi meyveleri anlatmak için kullanılan genel bir ifade. Sıfatlar aracılığıyla birbirlerinden ayrılırlar. Nitekim *tūlūg erük*: şeftali [tüylü —], *sārıg erük*: kayısı [sarı —] ve *qara erük*: erik [siyah —] denir.

erük. Deri sepilemeye yarayan her şey.

teri erüklēdi: Deriyi sepiledi.

ẹrük. Duvar ya da duvara benzer şeylerin üzerindeki gedik veya çatlak. Şu atasözünde de geçer,

künde ẹrük yōq, bēgde qıyıq yōq: Güneşte çatlak yoktur, tıpkı beyde verdiği sözden dönme huyu olmadığı gibi. Bu atasözü beylere vaatlerini yerine getirmelerini öğütlemek için kullanılır.

erüklēdi.

teri erüklēdi: O deriyi sepiledi.

erüklēr, erüklēmēk.

erüklendi.

yıgāç erüklendi: Ağaçlar meyveye durup şeftali, kayısı ve erik doldu.

erüklenür, erüklenmēk.

erüklük. Eriklik; şeftali bahçesi.

erüksēdi.

er erüksēdi: Adamın canı şeftali [kayısı ya da erik de olabilir] istedi.

erüksēr, erüksēmēk.

erüşdi.

yāg erüşdi: Yağ [başka bir şey de olabilir] tamamen eridi.

erüşür, erüşmēk.

erütti.

ol yāg erütti: O yağı [başka bir şeyi de olabilir] eritti.

erütür, erütmēk.

es. Yırtıcı hayvanların avı olan hayvan.

esdi.

ol yışıg esdi: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] gerdi.

esēr, esmēk.

esdi.

esin esdi: Hafif ve tatlı bir rüzgâr esti.

tarıg esdi: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] savurarak taneleri kabuğundan ayırdı. Rüzgâr esip tozu toprağı havalandırdığında da bu sözcüğe başvurulur. Bu sözcük hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanılabilir.

esen. Herhangi bir şeyin sağlıklı ve iyi durumda olması (*sâlim*).

esen mü sen: İyi misin?

Bu sözcük, *esende ēwek yōq*: Esenlikte acele olmaz atasözünde olduğu gibi "esenlik (*selâmet*)" anlamında da kullanılabilir. Bu atasözü birine sakin ve yavaş hareket etmesini öğütlemek için söylenir.

esenlēdi.

ol manĝa esenlēdi: O beni selamladı ve elimi sıktı.

esenlēr, esenlēmēk.

esgü. Harman savurma işinde kullanılan sepet.

esik.

esik yēr: Uzayıp giden bozkırlara sahip bir ülke.

esildi.

yışıg esildi: İp [başka bir şey de olabilir] gerildi. İpi başka biri gerse de bu sözcük kullanılır.

esilür, esilmēk.

esilgēn.

bu yıp ol esilgēn: Bu olabildiğince gerilen bir iptir.

esin. Esinti, hafif bir rüzgâr.

esindi.

at esindi: At kaçmak için ipi zorladı, onu gerdi ve neredeyse koparıyordu.

esirgēdi.

ol esirgēdi nēñgni· O, bir şeyin kaybı nedeniyle üzüntü duydu.

esirgēr, esirgēmēk.

esirgendi.

er tawārıñga esirgendi: Adam servetini kaybettiği için kederlendi.

esirgenür, esirgenmēk.

esişdi.

ol mañga yıp esişdi: O, bana ipi çekmekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

esişür, esişmēk.

esitti.

ol uruqnı esitti: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] gerdirtti.

esitür, esitmēk.

ẹsīz. Yaramaz, ele avuca sığmaz çocuk.

ẹsizlendi.

oglān ẹsizlendi: Çocuk yaramazlaştı.

ẹsizlenür, ẹsizlenmēk.

ẹsizlik. Kötülük.

eski. Eski, yıpranmış herhangi bir şey.

eski tōn: Lime lime olmuş giysi.

eskirdi.

tōn eskirdi: Giysi [başka bir şey de olabilir] eskidi.

eskirür, eskirmēk.

esnēdi.

esin esnēdi: Hafif bir rüzgar esti.

er esnēdi: Adam esnedi.

esnēr, esnēmēk.

esnetti.

teŋ̂ri esin esnetti: Cenab-ı Hak rüzgâr estirdi.

yēk anı esnetti: Şeytan onu esnetti.

esnetür, esnetmēk.

ẹsri. Kaplan.

ẹsri yışıg: Siyah ve beyaz iplikçiklerden oluşan ip. Benzer bir biçimde, iki renkli olan herhangi bir şey, kaplanın renginden hareketle **ẹsri** olarak adlandırılır.

ẹsrīlēdi.

ol kiḍizni ẹsrīlēdi: O, keçenin üzerine kaplan derisi deseni işledi.

ẹsrīlēr, ẹsrīlēmēk.

esrük. Sarhoş.

ẹssiz.

ẹssiz kişi: Yüzsüz, arsız, hain, utanmaz adam. *sin*'in katmerlenmesi pekiştirme içindir.

ẹssiz. Bir kaybın arkasından üzülmeyi belirten sözcük. Arapçadaki *ya esefa* ("Yazık!") ifadesine benzer.

ẹssiz anıg yigitliki: Yazık onun gençliğine!

estürdi.

uruq estürdi: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] gerdirtti.

ol qawıq estürdi: O, harmanın savrulup danının kepekten ayrılmasını emretti. Savrulup ayrıştırılan her tahıl için bu sözcük kullanılır.

estürür, estürmēk

esürtti.

süçig anı esürtti: Şarap onu sarhoş etti.

esürtür, esürtmēk.

ēş. Arkadaş, yoldaş. Samimi tavırları olan kimseye *ēşlig* denir. Şu dörtlükte de kullanılır,

anıg īşīn keçūrdüm	(Onu öldürerek) bu işe bir son verdim
ēşin yeme qaçūrdum	Arkadaşının aceleyle kaçmasına neden oldum
ōlūm ōtın īçürdüm	Ona içmesi için ölüm iksirini sundum
īçti bolup yūzi turı	Yüzünü buruşturarak bunu içti (ona ölümü tattırdım)

eşdi.

ol qayırnı eşdi: O, kumu boşalttı. Unu çuval ya da çuvala benzer bir şeye koymayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

atlıg eşdi: Atlı tıns gitti [dörtnala sürdü].

eşiç qayna eşdi: Kaynayan güğüm taştı.

eşer, eşmek.

eşgek. Eşek. İki lehçesel değişik sesletimden biri; diğeri **eşyek**'tir. *ye* (*y*), katmerlenmiş yazaçlardan birinden dönüşür. Bu tür bir değişime Arapçada da müsaade edilir; örneğin *tegaḍḍa'l-bâzî* ifadesi –kök-biçimi *tegaḍḍaḍi*'dir ("şahin aniden saldırdı")– ya da Rabbin şu ayetlerinde: *sûmme zehebe ile ehlihi yetemetta'* ("Sonra çalım satarak ailesine gitti" [K. 75:33]) – kök-biçim *yetemettatu*'dur; *ve gad hâbe men dessâhâ* ("*(Yaratıklara taparak)* Onu alçaltan da ziyana uğramıştır" [K. 91:10]) – kök-biçim *dessasaha*.

eşgeklendi.

er eşgeklendi: Adam bir eşek sahibi oldu. İki değişik sesletimden biri.

eşgeklenür, eşgeklenmēk.

eşgüti. İpekli cinsinden süslü ve işlemeli bir Çin kumaşı.

eşiç. Tencere, güğüm. Şu atasözünde de geçer,

eşiç ayūr tūpüm altūn, qamıç ayūr men qanda men: Tencere der dibim altın, kepçe der "ben neredeyim?" Bu atasözü kendisini çok iyi tanıyan birinin yanında gerçek olmayan şeyler söyleyerek böbürlenen kişiyi anlatmak için kullanılır.

eşiçlendi.

er eşiçlendi: Adam bir tencere kazandı.

eşiçlenür, eşiçlenmēk.

eşiklik.

eşiklik yıgāç: Kapıya eşik yapmak için kullanılacak tahta parçası [başka bir şey de olabilir].

eşildi.

qum eşildi: Kum [başka bir şey de olabilir] boşaltıldı.

eşilür, eşilmēk.

eşīlēr. bkz. **eşlēr**.

eşilgēn.

bu qayır ol eşilgēn: Bu her zaman kolayca akan bir kumdur.

eşişdi.

ol manĝa toprāq eşişdi: O, bana toprağı [çuvala] doldurmakta yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

eşişūr, eşişmēk.

eşitti.

qulaq eşitse kōnĝūl bilir, kōz kōrse üḏig kelīr: Kulak (sözleri) işitirse gönül (bunları) bilir, göz (sevgiliyi) görünce arzu uyanır.

eşkin.

eşkin topraq: Akıp giden toprak (ya da kum). "Uzun yolu hızla giden atlı haberci"yi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

eşkin. Dörtnala gitmek. Buradan hareketle *eşkinçi*: atlı haberci denir.

eşlēr. Kadın. Kök-biçimi **eşīlēr**: soylu kadınlar'dır.

Sözcük çok sık kullanıldığı için hafifletme amacıyla *ye* (*ī*) düşmüştür. Bu, tekil anlamda kullanılan aslında çoğul bir sözcüktür. Bu adın verilmesine ilişkin uzun bir hikâye vardır.

eştildi.

bu sōz eştildi: Bu sözler [başka bir şey de olabilir] işitildi.

eştilür, eştilmēk.

eştürdi.

ol manĝa eḏgü sōz eştürdi: O, benim iyi sözleri işitmeme izin verdi. Kök-biçimi katmerlenmiş *te*'yle (*t*), *eşittürdi*'dir.

eştürür, eştürmēk.

eştürdi.

ol qum eştürdi: O, toprağın (bir yere) boşaltılmasını emretti. Çuvala un koyulmasını emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

eştürür, eştürmēk.

eşūdi.

ol anĝar yogurqān eşūdi: O, onun üstüne yorgan örttü. Herhangi bir şeyin üzerinin örtülmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

eşūr, eşūmēk.

eşük. Yatak örtüsü.

eşük. Bir bey ya da hakan öldüğü zaman, ona duyulan saygının bir işareti olarak mezarının üzerine örtülmesi için yollanan işlemeli kumaşa verilen ad. Bu kumaşlar daha sonra fakirler arasında paylaştırılır.

eşüklük.

eşüklük barçın: **eşük** yapmak için kullanılan kumaş.

Böylesi bir kumaşa sahip olan kişiyi anlatmak için *kef* (*k*), titreşimli *kef*'e (ince *kef* – *g*) dönüşür [*eşüklüg*].

eşüldi.

anıg üze yogurqān eşüldi: Onun üzerine yorgan örtüldü.

eşülür, eşülmēk.

eşütti.

ol manĝa yogurqān eşütti: O, başka birine benim üzerime yorgan örtmesini emretti. Herhangi biri, başka birine, bir şeyi saklamasını emrettiğinde yine bu sözcük kullanılır.

eşütür, eşütmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir tutsağı anlatıyor)

ıḏu bēŗip boşuttum	Özgürlük verip onu bıraktım
tawār yūlug taşuttum	(Bana fidye sundu ve ben) fidyeyi onun yerine taşıttım
eren esin eşüttüm	Adamların cesetlerinin örtülmesini (toprağa gömülmesini) emrettim
yükin barça özi çıgdı	Onların şefi (kendisine yardım edecek kimseyi bulamayarak) yükünü kendisi bohçaladı

eşyek. Eşek. **eşgek** bir değişik sesletimdir; *ye*'li biçim [**eşyek**] bozulmamıştır (*faṣîḥ*).

et. Et – *elif*'te *işmâm* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama] söz konusudur.

et yēr: Yumuşak yer, yumuşak toprak.

etek. Etek.

eteklendi.

tōn eteklendi: Giysiye etek yapıldı.

eteklenür, eteklenmēk.

eteklik (eteklig).

eteklik böz: Etek yapmak için kullanılan kumaş.

Eğer bir giysi özel olarak eteğiyle tanımlanıyorsa,

eteklig tōn: etekli giysi denir.

etiç. Çocukların "ceviz oyunu"nda hedef olarak kullandıkları çukur.

etiçlik. "Ceviz oyunu"nda hedef olarak kullanılan çukurun açıldığı yer.

etikti.

oglān etikti: Bebek büyüdü, gelişti.

etikēr, etikmēk.

etil. **Qıfçāq** ülkesinde akan, **Bulgār** denizine dökülen bir nehrin adı [Volga]; bir kolu *Rūs* ülkesi boyunca akar gelir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

etil suwı aqa turūr	**Etil** nehri akar durur
qaya tüpi qaqa turūr	Kayaların dibini döver durur
balīq telīm baqa turūr	Balıklar bakar durur (çoğalmıştır)
kōlūñ taqı köşērūr	(Onun) taşmasıyla dolup taşan gölcükte

ẹtilgēn.

menig īşım edgülükün ẹtilgēn ol: Benim işim hep iyilikle başarıya ulaşır.

etlēdi.

ol qōyıg etlēdi: O, koyunu kesti ve yemeklik et yaptı.

etlēr, etlēmēk.

etleldi.

qōy etleldi: Koyun kesildi ve yemeklik et yapıldı. Başka canlılar için de kullanılabilir.

etlelür, etlelmēk.

etlendi.

ogul etlendi: Bebek büyüdü, gelişti. Zayıfken semiren, büyüyen her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

etlenür, etlenmēk.

etleşdi.

alplār etleşdi: Savaşçılar göğüs göğüse çarpıştı.

etleşür, etleşmēk.

etletti.

ol qōy etletti: O, koyunu kestirip yemeklik et yaptırttı.

etletür, etletmēk.

etlik. Et asmaya yarayan çengel. Kesilmek için hazırlanan koyuna da *etlik qōy*: etlik koyun denir.

etlig.

etlig kişi: Şişman kimse.

Aynı zamanda ete sahip olan kimseye de *etlig kişi* denir. *kef* (*k*) yine titreşimli *kef*'e (*g*) dönüşür. (Bu kitaptaki) niyetim bu türden bütün sıfatları belirtmek değil; ancak özel olarak belirtilmediği takdirde bilinemeyecek olanları vurgulamak istiyorum.

etmek. Ekmek.

etmeklendi.

er etmeklendi: Adamın ekmeği çoğaldı - adam zenginleşti.

etmeklenür, etmeklenmēk.

Adlardan türemiş böylesi pek çok eylem vardır. Bu kullanımın Arapçada da benzerleri görülür, örneğin adamın çok fazla sütü olduğunu belirtmek için *elbene'r-racûl* ["adam süt sahibi oldu"] denir ya da "çok fazla kâğıt şeridine sahip" anlamına gelecek biçimde *esha'* ["adam şeritlendi"] denir.

etrek. Görünüşü sağlıklı (al yanaklı) adam (**Oguz** lehçesi).

etsēdi.

er etsēdi: Adamın canı et istedi.

etsēr, etsēmēk.

etsetti.

ol meni etsetti: O benim et istememe neden oldu.

etsetür, etsetmēk.

ẹ̄tti.

teŋ̂ri menig īşım ẹ̄tti: Cenab-ı Hak benim işimin başarıya ulaşmasını sağladı.

ol yükünç ẹ̄tti: O namaz kıldı (**Oguz** lehçesi). *Oguzlar* yaptıkları herhangi bir şeyi **ẹ̄tti**: yaptı sözcüğüyle ifade ederler. Diğer *Türkler* bu amaçla **qıldı** sözcüğünü kullanırlar. Ancak [*Oguzlar* arasında] bu ikinci sözcük cinsel ilişkiyi anlatmak amacıyla kullanıldı için, kadınları utandırmamak amacını da güderek, [*Oguzlar*] bu sözcüğü sarf etmekten kaçınır ve diğerini kullanır.

ẹ̄ter, ẹ̄tmēk.

ẹ̄ttürdi.

ol menig īşım ẹ̄ttürdi: O, benim meselem üzerinde karara varılmasını emretti.

ol etük ẹ̄ttürdi: O, çizmelerinin onarılmasını emretti. Başka şeyler için de kullanılır.

ẹ̄ttürür, ẹ̄ttürmēk.

etük. Çizme.

etüklendi.

er etüklendi: Adam bir çizme edindi.

etüklenür, etüklenmēk.

etüklük.

etüklük sagrı: Çizme yapımında kullanılacak olan deri.

evet. ewet sözcüğünün eşdeğeri [iki eklemleme noktası arasındaki her *fe*'nin (*w*) *vav*'a (*v*) dönüşebilmesine ilişkin örnekler için bkz. **uvut**].

ēw. Ev – *elif*'te (*e*), *işmâm* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama] söz konusudur. Kısa biçim bozulmamıştır (*ew – fasîh*).

ẹ̄wdi.

er ẹ̄wdi: Adam acele etti.

ẹ̄wēr, ẹ̄wmēk.

ẹwdi.

er ẹwdi: Adam acele etti. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir kurdu avlayışını anlatıyor)

uḏu bārıp üküş ẹwdim	Onu kovalarken tez davrandım
telim yōrıp küçi kewdim	Çok koşturup gücünü zayıflattım
atım birle tegü awdım	(Ta ki) atımla ona yetişene kadar
mini kōrüp tüsi agdı	Beni görünce tüyleri ürperdi

ewdīdi.

ol yinçü ewdīdi: O, inci topladı. Aynı zamanda her türlü meyveyi toplamayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ewdīr, ewdīrmēk.

ewdildi.

ewdildi nēnĝ: O şey toplandı.

ewdilür, ewdilmēk.

ewdindi.

ol ōzinĝe yęmīş ewdindi: O, kendisi için meyve [başka bir şey de olabilir] topladı.

ewdinmēk.

ewdindi nenĝ: Bir şeyden geriye kalan kırıntılar; herhangi bir şeyin hasadı kaldırıldıktan sonra toplanan ürün.

ęwe. *Oguzların* bir kolu. bkz. **yęwe** ya da **yęve**.

ęwēk.

ęwēk er: Tez canlı, aceleci adam.

ęweklik. İvedilik, acele.

ewet. Evet. "Peki, tamam" anlamına gelen bir ilgeç. Bunun üç değişik sesletimi vardır. **Yagma**, **Tuxsı**, **Qıfçāq** ve **Oguz** kavimleri **ewet**, geriye kalan *Türkler* ise *emet*, **evet** ya da **yemet** der.

ęwildi.

īşqa ęwildi: Meseleye dair bir telaş söz konusuydu.

ęwilür, ęwilmēk.

ewin (evin). Tahıl tanesi, tohum. **evin** değişik sesletimdir.

ęwişdi.

kişilēr īşqa ęwişdi: Halk bu konuda telaş içindeydi.

ęwişür, ęwişmēk.

ewlendi.

ay ewlendi: Ay halelendi.

ol bu ewni ewlendi: Adam bu evi kendine mesken edindi ve kendini evin sakinlerinden biri saydı.

ewlenür, ewlenmēk.

ewleşti.

beg (anıg) birle ewleşti oynāp: Bey bahis olarak ortaya bir ev koyarak onunla oynadı. Bu bir temel-ilkedir; kumarda üzerine bahse girilen şey *-leşti* sonekiyle birlikte anılır.

ewleşür, ewleşmēk.

ewren. Demirci ocağı biçiminde yapılan ekmek fırını.

ewrüldi.

er ewrüldi: Adam izlediği yoldan (gittiği yönden) çevrildi. Gittiği doğrultuyu değiştiren herkes için bu sözcük kullanılır.

ewrülür, ewrülmēk.

ewrüşti.

anıg birle telim ewrüşti: O, her zaman onunla güç yarıştırır.

ol anıg qaçmīş atıg ewrüşti: O, firlayıp kaçan atını geri döndürmekte ona yardım etti.

ol manĝa tavār ewrüşti: O, eşyayı ters çevirmekte bana yardım etti.

ewrüşŭr, ewrişŭr, ewrüşmēk.

ewsēdi.

er ewsēdi: Adam evini özledi.

ewsēr, ewsēmēk.

ẹwsēdi.

er ẹwsēdi: Adam acele etmek istedi.

ẹwsēr, ẹwsēmēk.

ewsetti.

oglum meni ewsetti: Çocuğum nedeniyle sıla hasreti çektim.

ewsetür, ewsetmēk.

ewsindi.

ol bu ewni ewsindi: O, bu evi kendi evlerinden biri saydı ve buraya yerleşti.

ewsinür, ewsinmēk.

ewşük. Direk, kiriş.

ewürdi tewürdi.

er tawārıg ewürdi tewürdi: Adam malı yukarı aşağı döndürerek her yerine iyice baktı [evirdi çevirdi]. Burada kök olan sözcük **ewürdi**'dir ve **tewürdi** ona uygun olarak ifadeye eklenir (*tewürēr, tewürmēk*).

ewürdi.

ol meni yōldın ewürdi: O, beni yoldan çevirdi; *ol ayāq ewürdi*: O, kabı çevirdi.

ewrēr, ewürmēk.

ewürgēn tewürgēn.

bu er ol īşıg ewürgēn tewürgēn: Bu adam işleri evirip çevirir [ticarette kurnazdır].

ewzēdi.

ol sŏzni anĝar ewzēdi: O, bu sözlerle ona [herhangi biri olabilir] iftira etti, kara çaldı.

ewzēr, ewzēmēk.

eyēgü. Kaburga kemiği. Çadırın çubuklarına da **eyēgü** denir.

eyēgü yẹ̄r: Dağın ortasında bulunan belirli bir yer, örneğin bir yokuş.

eyēgü. Bir hayvanın ya da herhangi bir canlının kaburga kemiği.

eymendi.

ol mendin bu īşta eymendi: O, benden utandı ve bu işi sürdürmeye cesaret edemedi.

eymenür, eymenmēk.

eysildi.

eysildi nēnĝ: Nesne eksildi.

eysilür, eysilmek. bkz. **egsüdi**.

ẹz. Topraktaki ya da derideki herhangi bir uzunlamasına çizik

qızıl ẹz: *Kāşgar* dağlarında bir kışlak.

ẹzdi.

ol yẹrni ẹzdi: O, toprağın üzerine [başka bir şeyin üzerine de olabilir] çizik attı - o, derinin üzerine çizik attı.

ẹzēr, ẹzmēk.

eze. Yaşça büyük kız kardeş (**Oguz** lehçesi): bkz. **eke, eçe**.

ẹzig. Derideki uzunlamasına çizik.

ẹzildi.

anıg eti ẹzildi: Onun eti tırmalandı. Uzunlamasına her türlü çizik ya da sıyrık için bu sözcük kullanılır.

ẹzlür, ẹzilmēk.

ẹzitti.

ol oglān qulāqın ẹzitti: O, çocuğun kulağında ince bir yarık açtı. Uzunlamasına yırtılan ya da sıyrılan her şey için bu sözcük kullanılır.

ẹzitür, ẹzitmēk.

ẹztürdi.

ol oglı qulāqın ẹztürdi: O, oğlunun kulağında ince bir yarık açtı. Deri ya da toprak üzerindeki herhangi bir yarık ya da çizgiyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ẹztürür, ẹztürmēk.

f

furxan. bkz. **burxān**.

g

geşür/gẹ̄zri. bkz. **turma**.

-gu. Eylemlerin buyrum kipi haline [gövdeye] eklenen ve onu zamanı, mekanı ya da aracı anlatan bir ad haline getiren ek.

bargu yẹ̄r: Varılan yer; *turgu yẹ̄r*: Durulan yer.

h

hana. bkz. **ana**.

hata. bkz. **ata**.

heç heç. Atlar doludizgin, tüm hızlarıyla koşmak istedikleri zaman onları dizginlemek için kullanılan ifade. Bu ifade Arapçaya da uyar [*hac*]. Ancak Türkçe ses kurallarına tamamen aykırıdır, çünkü *hı* sesi içerir. **Türk** lehçelerinde hiç bir sözcükte *hı* sesi yoktur.

heç heç. Atları dizginlemek için kullanılan bir söz öbeği. Kök-biçimi *eç eç*'tir – *e*, *he*'ye dönüşmüştür. Bu Arapçadaki *hachactû bi'l-ganem* ("inat ettiği zaman [koyuna] bağırdım") ifadesine de uygundur.

1 / ī

ī. Reddetme (*inkâr*) bildiren bir ifade. ō'ya benzer.

ıçgındı.

ol quşnı eligdin ıçgındı: O, kuşun ellerinin arasından uçup gitmesine izin verdi.

Şu atasözünde de geçer,

yaqādāqı yalgāgalı eligdēki ıçgınūr: Yakasındakini (buraya düşen yemeği) yalayan elindekini (yemek yediği kabı ya da benzerini) yitirir. Bu atasözü bir kişiye, istediğini alamıyorsa elindekiyle yetinmesini öğütlemek için kullanılır.

er ıçgındı: Adam bir insan topluluğu içinde kendini tutamayarak **osruq** çıkarttı ve bu nedenle utandı.

ıçgınūr, ıçgınmāq.

ıḏıldı.

tutgūn ıḏıldı: Tutsak (ya da bağlanmış adam ya da benzer bir kısıtlanmış durumda bulunan kimse) serbest bırakıldı.

ıḏılur, ıḏılmāq.

ıḏınçu.

ıḏınçu saç: Erkeğin uzun süre toplu tutulduktan sonra çözülüp serbest bırakılan saçı. Aynı muameleye maruz kalan başka şeyler için de bu sözcük kullanılır.

ıḏınçu yılqı: Serbest bırakılan, doğaya salınan hayvan.

ıḏışdı.

ol manĝa ertūt ıḏışdı: O, benimle hediyeleşti – birbirimize hediyeler verdik.

Karşılıklı olarak yollamak ya da serbest bırakmak konusunda birisiyle rekabet ettiğimiz herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ıḏışur, ıḏışmaq.

ıḏma.

ıḏma yılqı: Serbest bırakılmış hayvan.

ıḏsādı.

ol qulın manĝa ıḏsādı: O, kölesini bana yollamak istedi.

ıḏsār, ıḏsāmāq.

īḏtı.

ol manĝa at īḏtı: O bana bir at [başka bir şey de olabilir] yolladı.

teñgri yalāwaç īḏtı: Cenab-ı Hak peygamber yolladı.

īḏūr, īḏmāq.

ıḏuq. Kutsanmış (*mübarek*) herhangi bir şey. Kök-anlamı **ıḏuq**: serbest bırakılmış herhangi bir hayvan'dır (*yusayyibu*). Sahibinin tanrıya ettiği bir yemin nedeniyle bu hayvana yük vurulmaz, hayvanın sütü sağılmaz ve yünü kırkılmaz.

ıḏuq tāg. Geçit vermeyen ve uzayıp giden dağ.

ıglādı.

oglān ıglādı: Bebek ağladı. **yıglādı**'nın değişik sesletimi.

ıglār, ıglāmāq.

ıglaştı.

oglān ıglaştı: Bebekler ağlaştı. *ye*'li (*y*) biçimin [**yıglaş-**] değişik sesletimi.

ıglaşūr, ıglaşmāq.

ıla. Bir nehir adı [İli]. Kıyıları boyunca iki **Türk** kavmi, yani **Yagma** ve **Tuxsı**, ayrıca bir taife **Çigil** yerleşiktir. Bu nehir **Türk** ülkesinin *Ceyhūn*'udur [Amuderya].

ılal. "Evet" anlamına gelen bir sözcük (*Hāqānī* lehçesi). Beyleri ve hakanları yanıtlarken kullanılır.

ıldurdı.

ol anı tāgdın ıldurdı: O, onu dağdan [başka bir yerden de olabilir] indirdi.

ıldurur, ıldurmāq. *nun*'la (*n*) değişik bir sesletimi vardır – **ṇdürdi**.

ılenç. bkz. **ilenç**.

ılıg. bkz. **yılıg**. (*Oguzlar* ve *Qıfçāqlar* **ılıg**, diğer *Türkler* **yılıg** der.)

ılışdı.

ol menig birle tāgdın qoḍı ılışdı: O, dağdan aşağı inme konusunda benimle boy ölçüştü.

ılışūr, ılışmāq.

ılsādı.

er tāgdın ılsādı: Adam dağdan [başka bir yerden de olabilir] inmeye niyet etti.

ılsār, ılsāmāq.

ımga. Hazinedar.

ınanç. bkz. **inanç**.

ınandım.

men aṇ̂ār ınandım: Ben ona güvendim, itimat ettim.

ınānur, ınanmāq. Nitekim "kendisine güvenilen bey"e *ınanç bēg* denir.

ındāg (?). Eleğin çerçevesi.

ınga.

ınga er: Süfli ve ahlaksız adam. Rezil ve aşağılık her şey **ınga** sıfatıyla tanımlanabilir.

ıṇ̂grandı.

ingēn ıṇ̂grandı: Dişi deve [başka bir hayvan da olabilir] inledi.

ıṇ̂granūr, ıṇ̂granmāq.

ıŋ̂grattı.

ol anı ıŋ̂grattı: O, onu inletti.

ıŋ̂gratūr, ıŋ̂gratmāq.

ıq. Soğuk su içilip hemen sonrasında ekmek yenildiğinde ortaya çıkan hıçkırık.

anı ıq tuttı: Onu hıçkırık tuttu.

ıqīlāç. Hızlı, çevik at. Şu atasözünde de geçer,

alp erig yawrıtma ıqīlāç arqāsın yagrıtma: Yiğit kişiye zarar verip onu zayıf düşürme, çevik atın sırtını yara yapma. Bu atasözüyle beylere öğüt verilir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ıqīlāçım erig boldı	Çevik atım tez canlılıkla dolüdizgin koştu
erig bolgu yęri kördi	Çünkü bunun gerekli olduğunu gördü
bulıt ȫrüp kȫk örtüldi	Göğü kaplayan bulut yükseldiğinde
tuman tūrup tolı yagdı	(Ve) hava puslanıp, dolu boşandığında

ır. bkz. **yır**.

ırgādı.

ol yıgāç ırgādı: O (meyvesini düşürmek için) ağacı salladı. Başka şeyleri sallamayı anlatmak için de kullanılabilir

ırgār, ırgāmāq.

ırgāg. Kaynağındaki buzu depoya çekip götürmek için kullanılan çengeli demir.

ırgaldı.

yıgāç ırgaldı: Ağaç sallandı. Silkelenen, sarsılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ırgalur, ırgalmāq.

ırgandı.

yıgāç ırgandı: Ağaç silkelendi ve sallandı.

ırganūr, ırganmāq.

ırgattı.

ol yıgāç ırgattı: O, ağacı [başka bir şeyi de olabilir] sallattı.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir şöleni anlatıyor)

yigitlerig ışlatu	Gençleri çalıştırarak
yıgāç yemiş ırgatu	(Onlara) ağaçları sallatıp meyve toplatarak
qulān keyik awlatu	Yaban eşeklerini ve vahşi hayvanları avlatarak
baḏram qılıp awnalım	Bayram yapıp zaman geçirelim

ırq. Gaipten haber vermek, kehanetlerde bulunmak, saklı olanı ifşa etmek.

ırqlādı.

qām ırqlādı: Şaman kehanette bulundu.

ırqlār, ırqlāmāq.

ırra. Utanç. Hem **ir** hem de **ırra** biçiminde kullanılabilir.

ısırdı.

it ısırdı: Köpek ısırdı.

Şu atasözünde de geçer,

it ısırmās, at tepmēs tępme: Köpek ısırmaz, at tepmez deme - çünkü yapmaları olası olan hareketler bunlardır.

ısırur, ısırmāq.

ısırgān.

ısırgān it: Isıran köpek.

ısırttı.

ol aŋgar etmēk ısırttı: O, onun ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] ısırmasına yol açtı. Birinin bir şeyi ısırmasına neden olan herhangi biri için de bu sözcük kullanılır.

ısırtūr, ısırtmāq.

ısra. "Buranın ötesinde, ilerisinde" anlamına gelen bir ilgeç.

ol andan ısra ol: O, bundan ileridedir. bkz. **asra**.

ısrıldı.

etmēk ısrıldı: Ekmek [başka bir şey de olabilir] ısırıldı.

ısrılur, ısrılmāq.

ısrım.

ısrım kişi: Dişlerini sıkmış ve (öfkeli bir biçimde) kaşlarını çatmış adam.

ısrındı.

er ısrındı: Adam öfkeyle dişlerini sıktı. Bunun kök-anlamı karnabahar veya benzer şeylerin üzerine iyice pişmeden önce soğuk su dökülmesiyle birlikte bunların artık pişemeyecek duruma gelmesi ve çiğ kalmasıyla ilişkilidir. Yumuşak huylu bir kimsenin haşinleşmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ısrınur, ısrınmāq.

ısrıq. Göz değmesi veya nazara maruz kalan çocuğu iyileştirmek için söylenen bir sözcük. Mağdurun yüzüne tütsü tutularak *ısrıq ısrıq*: ey cin ısırılmış ol! denir.

ısrıştı.

ękki adgır birle ısrıştı: İki aygır [başka hayvanlar da olabilir] birbirini ısırdı.

ısrışūr, ısrışmāq. Isırma konusunda yardım etmeyi ya da bu konuda boy ölçüşmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ıssız. bkz. **ęssĭz**.

īş. İş; mesele; olay.

ne īşıñg bār: Ne işin var?

ışgun. Ravendiye, ışkın [karabuğdaygillerden, süs bitkisi veya sebze olarak yetiştirilen, yaprak veya saplarından reçel yapılan, tedavi edici olarak da kullanılan bir bitki –çn].

īşlandı.

er īşlandı: Adam iş yapıyormuş gibi gözüktü.

ew īşlandı: Duman eve sindi ve onu karartti. Giysi ve benzer şeylerin işten kararmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

īşlanur, īşlanmāq (īşlenmēk).

ıt. köpek.

ıtlādı.

ol anı ıtlādı: O, ona hakaret etti ve onu aşağıladı; onu bir köpekmiş gibi gördü.

ıtlār, ıtlāmāq.

ıtlıg.

ıtlıg ew: Köpeği olan ev.

ıwıq. Sıklıkla kayalık arazilerde ve çöllerde görülen dişi ceylan.

ıyındı.

(ol) er ıyındı: Adam sıçarken ıkındı.

ıynur, ıyınmāq.

ızdañg. Balık avlamaya yarayan bir çeşit ağ. İnce çubuklar dereyi dik kesecek bir sıra oluşturacak şekilde suyun içine dizilir ve ortalarında bir boşluk bırakılır; bu açık ağzın olduğu yere ağ atılır. Balık içine girdiği an ağ hızla çekilir.

i̇ / ī

iç. Herhangi bir şeyin iç kısmı.

iç qur: İç kuşağı, uçkur; *iç sōz*: Yürekteki gizli şey, sır; *iç et*: Ciğere yapışık olan ince et tabakası.

içdi.

er sūw içdi: Adam su [başka bir şey de olabilir] içti. Bir şeyi içen ya da bir sıvıyı emen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

içēr, içmēk.

içēgü. Kaburga kemikleri tarafından çevrilen şeylerin tümüne verilen ad.

içgerdi.

ol atın ewke içgerdi: O, atını [başka bir şeyi de olabilir] evin içine soktu.

içgerür, içgermēk.

ol anı bēgke içgerdi: O, onun hakkında beyi [başka birini de olabilir] yanlış bilgilendirdi; ona iftira attı.

içikti.

er içikti: Adam düşmana boyun eğdi ve onların safına geçti.

içikēr, içikmēk.

içildi.

sūw içildi: Su [başka bir şey de olabilir] içildi.

içlür, içilmēk.

için. "Arasındalık" ifade eden bir ilgeç.

olār için ētişdilēr: Onlar kendi aralarında barıştılar.

içişdi.

ol menig birle süt içişdi: O, süt [başka bir şey de olabilir] içme konusunda benimle aşık attı.

içişür, içişmēk.

içkin.

içkin er: Taraf değiştiren ve eskiden düşman olduğu saflarda şimdi kendisine koruma sağlanan adam.

içkü. İçilen herhangi bir şey.

içlēdi.

ol tōŋgug içlēdi: O, giysiye astar dikti.

içlēr, içlēmēk.

içlendi.

tarıg içlendi: Ekin içlendi, taneler gelişti. Ortası yenilen herhangi bir şeyin bu kısmı-

nın olgunlaştığını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

içlenür, içlenmēk.

içlik. Eyer kumaşı.

içmek. Koyun ya da kuzu postu.

içmeklendi.

er içmeklendi: Adam kuzu postu giydi - kuzu postuna sahip oldu.

içmeklenür, içmeklenmēk.

içrüşdi.

ol manĝa suw içrüşdi: O, bana su içme konusunda yardım etti. Bu konuda meydan okumayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

içrüşür, içrüşmēk.

içsēdi.

ol sūw içsēdi: O, su [başka bir şey de olabilir] içmek istedi.

içsēr, içsēmēk.

içtonlandı. bkz. **iştonlandı**.

içtürdi.

ol manĝa sūw içtürdi: O, bana su [başka bir şey de olabilir] içirdi.

içtürür, içtürmēk. Aynı anlamı verecek şekilde **içürdi** de denir.

Şu atasözünde de geçer,

sūw içürmēske sūt bēr: (Sana) su içirmeyene içmesi için süt ver – Sana kötülük edene, iyilikle karşılık ver.

içük. Samur ya da sincap kürkü.

içüklēdi.

ol tōnug içüklēdi: O, giysisine (samur, sincap ya da benzeri hayvanlara ait) kürk diktirdi.

içüklēr, içüklēmēk.

içürdi.

ol anĝar sūw içürdi: O, ona su [başka bir şey de olabilir] içirdi.

içürür, içürmēk.

içürgēn.

bu er ol telim süçig içürgēn: Bu adam sık sık insanlara şarap verir.

idiş. Kadeh. **Yagma**, **Tuxsı**, **Yẹmēk**, **Oguz** ve **Argu** lehçelerinde her türlü çanak, kap ya da tas **idiş** olarak adlandırılır.

iḏi. Efendi (*seyyid, mevlâ*).

iḏim ne tēr: Efendim ne der? *Allahü-teâlâ*'ya da **iḏi** denir [bu sözcük malik, sahip ve Allah anlamlarıyla çeşitli örneklerde kullanılmıştır –çn].

iḏimiz yarlıgı: Rabbimizin buyruğu.

iḏrig. Katı olan herhangi bir şey (**Argu** lehçesi). Kök-biçimi **irig**'tir.

īg. Hastalık.

igdildi.

ogul igdildi: Erkek çocuk [bir başkası da olabilir] yetiştirildi.

igdilür, igdilmēk.

igdük. Süt ve kesilmiş süt karışımından yapılan, peynire benzeyen bir yiyecek.

igēdi.

ol aŋgar igēdi: O, ona karşı inatçı ve itaatsiz davrandı.

igēr, igēmēk.

igendi.

at igendi: At huysuzlaştı, itaatsizlik gösterdi.

igenür, igenmēk.

igeşdīlēr.

kişīlēr īşta bīr bīrke igeşdīlēr: Adamlar, bu meselede birbirlerine bel bağladılar [güvendiler].

igeşür, igeşmēk.

igiḏti. bkz. **igitti**.

igīş. Huysuzlaşmış, denetimden çıkmış hayvan [ayrıca bkz. **ügüş**].

īgit. Yalan (**Oguz** lehçesi).

īgit sōz: Yalan söz.

igitti (igiḏti).

ol anı igitti: O, onu yetiştirdi. Kök-biçimi **igiḏti**'dir – *zel* (*ḏ*) benzeşime maruz kalarak *te* (*t*) olmuştur.

igiḏür, igiḏmēk.

iglēdi.

er iglēdi: Adam [başka biri de olabilir] hastalandı.

iglēr, iglēmēk.

igleldi.

tegme türlüg īg igleldi: (O) her türlü hastalığa yakalandı.

iglelür, iglelmēk.

iglendi.

urāgut iglendi: Kadın doğum yaptı.

Hafif bir hastalık geçiren bir erkek için de bu sözcük kullanılır.

igleşdi.

yılqı arıg igleşdi: Sığır iyice hastalandı.

igleşür, igleşmēk.

igletti.

bu yēr anı igletti: Bu yer onu hasta etti.

igletür, igletmēk.

igtü. Ahırda beslenen hayvan.

igtūlēdi.

ol qōy igtūlēdi: O, koyunu [başka bir hayvanı da olabilir] besledi.

igtūlēr, igtūlēmēk.

īk. Iğ, kirmen (ip eğirmekte kullanılan araç). **yīk**'in değişik sesletimi.

iklēdi.

ol yēŗig iklēdi: O yeri [başka bir şeyi de olabilir] çiğnedi.

iklēr, iklemēk.

ikleşdi.

olār qamug aḏaq ikleşdilēr – bu "bir şeyi ortaklaşa bir biçimde ayakla çiğneme" ya da "bir insan topluluğunun belli bir iş üzerinde uzlaşması" anlamlarını taşıyan bir ifadedir; aynı zamanda "onlar (bir şeyi) ayakla çiğneme konusunda birbirlerine yardım etti" demektir.

ikleşür, ikleşmēk.

ikletti.

ol aŋ̂gar yēŗ ikletti: O, ona yeri [başka bir şeyi de olabilir] çiğnetti.

ikletür, ikletmēk.

ildi.

tiken tōnug ildi: Diken giysiye [başka bir şeye de olabilir] takıldı.

er tāgdın qoḏı ıldı: Adam dağdan [başka bir yerden de olabilir] aşağı indi.

Geniş zaman söz konusuysa "dikenin giysiye takılması" *iler*, "dağdan inmek" ise *ılur*'la anlatılır. "İnme"yi anlatan eylemlik *ılmāq*, "takılma"yı anlatan eylemlik *ilmēk*'tir.

ildrük. Sedefotugillerden bir bitki [bkz. **ilrük**].

ilenç. Belli bir meseleye dair görüşünün hatalı olduğu anlaşıldığında salık veren kişiye yöneltilen serzeniş [bkz. **ılenç**].

ilendi.

ol aŋ̂gar ilendi: (Belli bir meselede onun yargısına güvenip bu yönde davrandıktan sonra, bunun tam tersi yönde tutum almasının daha iyi olacağı ortaya çıktığı için) o, ona sitem etti.

İlenç: serzeniş sözcüğü buradan gelir.

ilēnür, ilenmēk.

ilerdi.

menig kōzüme nēŋ̂ ilerdi: Herhangi bir şey (karanlık ya da uzak bir mesafe söz konusuyken) anahatlarıyla göründü.

Şu dörtlükte de kullanılır,

qaqlar qamug kölerdi	Gölcükler suyla doldu
taglār başı ilerdi	Dağların zirveleri şöyle böyle seçildi [siluet halinde göründü
ajun tını yılırdı	Dünyanın soluğu ılıdı
tü tü çeçek çergeşür	(Ağaçlar çiçeğe durdu, tomurcuklar açtı) türlü türlü çiçek sıralandı

ilersük. Donun kuşak kısmı; uçkur.

ilertti.

ol anıg kŏzĭnĝe bĭr nēnĝ ilertti: O, ona hayal meyal seçilebilen, anahatları bile belirgin olmayan bir şey gösterdi.

ilertür, ilertmēk.

ili.

ili qapug: Anahtarsız açılabilen bir kapı (ya da sürgü).

ilik. Kemik iliği (**Oguz** lehçesi). Diğer *Türkler* **yilik** derler.

ilindi.

tikēn tōnqa ilindi: Diken giysiye takıldı.

ilnür, ilinmēk. Şu dörtlükte de kullanılır,

yabdu manĝa ilindi	Yabdu [düşman] tutsak olarak elime düştü
emgēk körü olındı	Sıkıntılarla boğuştu ve yaşamaktan usandı
qılmısmĝa ilendi	Pişman oldu ve yaptıkları nedeniyle kendini suçlayıp durdu
tutgun bolup ol qatār	(Tutsak olduğu için) o huzuru (huzur dolu yaşamı) şimdi sertleşti

er yagıqa ilindi: Adam düşmana tutsak oldu.

keyik tuzaqqa ilindi: Av tuzağa yakalandı.

ilişdi.

ękki nēnĝ birle ilişdi: İki şey birbirine takıldı, ilişti.

ilişŭr, ilişmēk.

qançıq ilişdi: Erkek köpeğin cinsel organı, dişininkinin içinde sıkıştı.

ękki aḏgır ilişdi: İki aygır [at ya da deve olabilir] ısırıştı.

ilişdi.

ol menig birle topıq ilişdi: O, top yakalama konusunda benimle boy ölçüştü; hangimizin daha iyi bir yakalayıcı olduğunu görmek için bana meydan okudu.

ilişŭr, ilişmēk.

ilk. Herhangi bir şeyin birincisi, önce olanı.

ilk sen bargīl: Önce sen git.

ilrük. Sedefotugillerden bir bitki – **Uç** lehçesi [bkz. **ildrük**].

iltürdi.

ol manĝa keyik iltürdi: O bana avı (tuzakla) yakalamamı emretti. Herhangi bir şeyi yaka-

lamayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

iltürür, iltürmēk.

im. Askeri birlikler arasında kullanılması için hakanın belirlediği parola; bu bir kuşun veya silahın adı ya da bambaşka bir sözcük olabilir. İki birlik karşı karşıya geldiğinde bunların yanlışlıkla birbirlerine saldırmamalarını ve kendi adamlarını tanımalarını sağlamak için kullanılır. İki adam gece karşılaştığında biri diğerine "işaret"i sorar, eğer diğeri doğru parolayı söylerse onun kendisiyle aynı topluluktan olduğunu anlar ve geçip gitmesine izin verir; ancak işaretin sorulması suretiyle kendisine meydan okunan kişi yanlış bir parola söylerse işareti soran kişi ona saldırır. Şu atasözünde de geçer,

im bilse er ölmēs: İşareti bilen adam (onu tanıyamayan kişi tarafından yanlışlıkla) öldürülmez.

imdi. bkz. **amdı**.

imir. Sis, pus – **Oguz** lehçesi [bkz. **iŋgir**].

imlēdim.

men aŋgār imlēdim: Ben ona göz kırptım - onu (elimle) gösterdim.

imlēr men, imlēmēk.

Şu atasözünde de geçer,

āy tolūn bolsā elgin imlēmēs: Ay dolunay olduğunda parmakla gösterilmesine gerek yoktur.

Bu atasözü, bir konunun zaten yeterince açık olduğunu belirtmek için kullanılır.

imleldi.

kişi imleldi: Adam dikkat çekti (göz kırparak ya da bir beden hareketi yaparak).

imlelür, imlelmēk.

imleşdi.

ol anıg birle elgin imleşdi: O, eliyle onu işaret etti ve karşısındaki de benzer bir biçimde onu gösterdi.

imleşür, imleşmēk.

imlettim.

men anı imlettim: Ben birine eliyle işaret ederek ya da göz kırparak onu çağırmasını emrettim.

imletür men, imletmēk.

imrem. Ülkedeki bütün taifeler gözü pek bir biçimde bir işe giriştikleri zaman onları genel olarak anlatmak için bu sözcük kullanılır.

imrem tepreşti: Topluluk harekete geçti.

imtili.

bu īşıg imtili qıldı: Bu işi üzerinde kafa yormadan, gelişigüzel yaptı (**Çigil** lehçesi).

īn. Aslan, tilki ya da benzer yırtıcı hayvanların ini, yatağı. *yīn* [bkz. **yin**] de denir.

īn. Koyun pisliği. *ye*'li (y) biçiminin değişik sesletimi [*yīn* – bkz. **yin**].

ināl. Annesi bir **Qātūn**, babası ise sıradan biri olan genç erkeğe verilen ad. Bu kök-anlamıdır.

inanç. Güvenilir, emin. Buradan alınarak *inanç bēg*: kendisine itimat edilir bey denir. bkz. **ınanç**.

inēgü. Göbek deliğinin tam arkasını denk gelen bölgede kendini hissettiren, karın ağrısına benzer bir hastalık.

ingek. İnek.

ingek. Dişi kaplumbağa (**Oguz** lehçesi).

ingēn. Dişi deve. Şu atasözünde de geçer,

ingēn ıŋ̂grasa botu bozlār: Dişi deve inleyince yavru deve (yanıt olarak) homurdanır. Bu atasözü akrabaların birbirlerine ihtiyaç duyduklarını anlatmak için kullanılır.

ini. Yaşça küçük kardeş.

iŋ̂gir. Alacakaranlık – karanlık ile aydınlığın karışımı. *Oguzlar* buna **imir** der.

iŋ̂gliç. Kebapla yenen, sarımsağa benzeyen bir dağ bitkisi.

iprük. Ekşi bir şey yediği için kabız olan kimseye müshil olarak verilen, taze süt ve yoğurt karışımından yapılan bir içki.

īr (**ēr** [?]). Deriye ya da köseleye delik açmak için kullanılan sivri uçlu bir alet.

ir. Utanma bildiren bir ilgeç.

er ir boldı: Adam utandı.

irīdi.

yıgāç irīdi: Ağaç [başka bir şey de olabilir] (yaşlılıktan) çürüdü. Kemik dokusunun bozulmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

irīr, irīmēk.

irig.

irig nēŋ̂g: Çürümüş herhangi bir şey; *irig otūŋ̂g*: Yavaş yavaş çürüyen yakacak tahta parçaları.

irig.

irig er: Sadık ve becerikli adam. Şu atasözünde de geçer,

irig ēŗini yāglīg, ermegü bāşı qānlīg: Becerikli adamın dudağı yağlı, tembelin başı kanlı – Becerikli adam çok çalıştığı için iyi yemeği ve yağlı eti hak eder, böylece dudakları yağlanır; tembel olan, çalışmaya erinen ise çok dayak yer, bu nedenle başı kanar. Bu atasözü çok çalışmayı ve tembelliği bırakmayı öğütlemek için kullanılır.

irig.

irig nēŋ̂g: Katı olan herhangi bir şey [bkz. **iḍrig**].

irig. Uyuz olmuş birinin kafası (yara kabukları nedeniyle bu biçimde adlandırılır).

iriŋ̂g. İrin, cerahat.

irinçü. Günah.

irk. Dört yaşındaki koyun.

irkildi.

sū telim irkildi: Büyük bir ordu toplandı. Sayısı oldukça artana kadar bir araya gelen ya da biri tarafından bir araya getirilen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır. Hem geçişli hem de geçişsiz olabilir.

irkilür, irkilmēk.

irkin.

irkin sūw: Belli bir yerde biriktirilmiş su. Bir araya getirilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. **Qarluk** şeflerine verilen bir unvan olan *kŏl irkin*: onun zekası bir gölete dolan sular gibi birikmiş ve çoktur ifadesi buradan gelir.

irkin.

irkin yagmur: Günlerce süren yağmur.

irkindi.

ol ŏzinĝe nēnĝ irkindi: O, kendisi için mal, mülk [başka bir şey de olabilir] biriktirdi.

irkinür, irkinmēk.

irkişti.

ol manĝa tawār irkişti: O, bana mal biriktirmekte yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

irkişür, irkişmēk.

irklēdi (iklēdi).

ol yēŗig irklēdi: O, yeri [başka bir şeyi de olabilir] çiğnedi.

irklēr, irklēmēk – **iklēdi**'nin değişik sesletimi.

irkti.

er tawār irkti: Adam mal, mülk, para [başka bir şey de olabilir] biriktirdi.

irkēr, irkmēk (irkēmēk [?]).

irpēdi.

ol yıgāç irpēdi: O, ağacı testereyle doğradı - tahtayı parçalara ayırdı.

ol īşıg irpēdi: O, işi düzeltmek isterken iyice bozdu.

irpēr, irpēmēk.

irpeldi.

yıgāç irpeldi: Ağaç doğrandı - tahta parçalara ayrıldı.

irpelür, irpelmēk. Şu atasözünde de geçer,

onĝālı irpeldi īş: İş düzeltilmek istendi, ancak bozuldu.

irpetti.

ol yıgāç irpetti: O, ağacın doğranmasını (tahtanın parçalara ayrılmasını) emretti.

irpetür, irpetmēk.

irtēdi.

er īşıg irtēdi: Adam meseleyi araştırdı.

irtēr, irtēmēk [bkz. **istēdi**].

irteldi.

irteldi nēnĝ: O şey araştırıldı, onun peşinden koşuldu.

irtelūr, irtelmēk. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir ağıt yakıyor)

könĝlüm için örtedi	(Kaybın verdiği acıyla) gönlüm içten içe yandı
bütmīş başıg qartadı	Onulmuş yara (tekrar) açıldı
keçmīş ödüg irtedi	Geçmiş günlerin peşinden koştu
tün kün keçüp irtelūr	Gece güne gün geceye dönerken o aranır [O, geçmiş günleri arayıp dururken zaman ona çoktan yetişmişti]

irteş. Belli bir konu üzerine insanlar arasında ortaya çıkan hesap sorma isteği.

irteş qopdı: Sorgulama isteği oluştu.

irteştīlēr.

olār bu sözüg irteştīlēr: Onlar bu sözün (ya da meselenin ya da benzer bir şeyin) iç yüzünü araştırdı.

irteşūr, irteşmēk.

irtetti.

ol anı irtetti: O, onun araştırılmasını sağladı.

irtetür, irtetmēk.

irwi. Hindistan'dan gelen bir ilaç.

irwi.

irwi qulāq: Sivri, ince kulak.

isīdi.

mūn isīdi: Çorba [başka bir şey de olabilir] sıcakçaydı.

temür isīdi: Demir [başka bir şey de olabilir] ısındı.

isīr, isīmēk.

isig kōl. **Barsgān**'da bir göl. Uzunluğu otuz, eni on fersahtır.

isig.

isig nēnĝ: Sıcak herhangi bir şey.

isig kūn: Sıcak gün.

isiglēdi.

er isiglēdi: Adam yazın sıcağında ya da öğlen güneşinde dışarı çıktı.

isiglēr, isiglēmēk.

isiglendi.

ol bu ugurda barmāqqa isiglendi: (Adam) gitmek için o anın çok sıcak olduğunu düşündü.

isiglenür, isiglenmēk.

isiglik. Sıcaklık.

isiglik. Aşk, sevgi.

köŋgül isigliki kerēk: Yürekte âşkın ateşi olmalıdır.

isindi.

men aŋgār isindim: Ben onu sevdim; *ol ōtqa isindi*: O, ateşin kenarında kendini ısıttı; *ol kūnke isindi*: O, güneşin karşısında gevşeyerek uzandı.

isinūr, isinmēk.

isirgendi.

anıg başı isirgendi: Onun başı isiliklerle kaplandı (çünkü uzun zamandır tıraş olmamıştı).

isirgenūr, isirgenmēk.

isişdi.

isişdi nēŋg: Nesne ısındı – sıcaklık onun içine yayıldı.

isişūr, isişmēk.

isitti.

ol mūn isitti: O, çorbayı ısıttı. Demir ya da başka bir şeyi ısıtmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

er isitti: Adam ateşlendi. İlk kullanım geçişli, ikinci kullanım geçişsizdir.

isitür, isitmēk.

iskēdi.

ol yūŋg iskēdi: O, tüy [yün – başka bir şey de olabilir] yoldu.

iskēr, iskēmēk.

iskendi.

at ot iskendi: At, çimeni kopardı (çimenin üst kısmını yedi). Tüy ya da kısa ot koparan kişiyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

iskenür, iskenmēk.

istēdi. **irtēdi**'yle aynı anlama sahiptir.

istēr, istēmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

yıglap uḍu irtedim	Sevgilimin ardından ağladım
bagrım başın qartadım	Ciğerimdeki yarayı (iyileşmesine karşın) tekrar açtım
qaçmīş qutug istēdim	Kaçan Talihin peşine düştüm
yagmur kepi qān saçār	(Gözümden) kan gibi yaş saçılır

istēk. İnceleme, takibat, araştırma.

istēk qopdı: Araştırma başladı.

isteldi.

isteldi nērîg: Nesne arzulandı, aranan bir şey oldu.

istelür, istelmēk.

istettim.

men anı istettim: Ben onun aranması için arkasından adam yolladım.

istetür, istetmēk.

iş. İs, kandil dumanı; duvarda ya da benzer yerlerde bulunan kurum.

tōn iş boldı: Giysi dumanla islendi.

işendi.

ol manîga işendi: O, bu işte bana güvendi.

işenür, işenmēk.

işildi.

anıg elgi īşqa işildi: Onun eli mesleğe [başka bir şeye de olabilir] yatkın hale geldi.

işilür, işilmēk.

işküm. Hakanların önüne konan, büyük, çanak biçimindeki tepsi. Ayakları yoktur.

işlēdi.

er işlēdi: Adam [başka biri de olabilir] çalıştı.

işlēr, işlēmēk.

işleldi.

īş işleldi: Amel yerine getirildi.

işlelür, işlelmēk.

işleşdi.

ol menig birle işleşdi: O, bu işte benimle rekabet etti. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

işleşür, işleşmēk.

işletti.

ol anîgar īş işletti: O, ona işi yaptırdı.

işletür, işletmēk.

iştonlandı (içtonlandı).

er iştonlandı: Adam don giydi. Kök-biçimi **içtonlandı**'dır, ancak eklemleme noktalarının yakınlığı nedeniyle *cim* (ç), *şın*'a (ş) dönüşmüştür.

iştonlanur, iştonlanmāq.

itēgü. Değirmen taşının üzerine yerleştirildiği ahşap çerçeve. Eğer unun biraz kalın olması isteniyorsa bu yükseltilir; eğer ince, beyaz un isteniyorsa bu alçaltılır.

itildi.

itildi nēnĝ: Nesne itildi.

oglān itildi: Bebek kendini ileri itti, emekledi.

itilür, itilmēk.

itilgēn sapılgān.

bu er ol itilgēn sapılgān: Bu telaşlı bir adamdır, bir işten bir işe koşuşturur durur.

itilgēn. Atları etkileyen bir hastalık. Atın vücudunda çıbanlar çıkar; bu çıbanlar kesilirse at iyileşir.

itinçü.

itinçü nēnĝ: İtilen herhangi bir şey.

itindi.

itindi nēnĝ: İtilen herhangi bir şey.

itindi.

ol nāru itindi: O, sürünerek diğer tarafa geçti. Başka bir şeyin uyguladığı kuvvetle yuvarlanan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

itnŭr, itinmēk.

itiş. Birbirlerini elleriyle iten iki kişi.

itişdi.

ol anıg birle itişdi: Onlar karşılıklı olarak birbirlerini ittiler.

itişŭr, itişmēk. Bir şeyi iterken yardımlaşmayı ya da bir şeyi itme konusunda boy ölçüşmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

itlindi.

tāş itlindi: Kaya [başka bir şey de olabilir] itildi.

Bebeğin emeklemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

Aynı zamanda öfkeliyken *menig yŭzdin itlin*: çekil karşımdan denir.

itlinür, itlinmēk.

itlişdi.

itlişdi nēnĝ: Nesneler birlikte itildi.

itlişŭr, itlişmēk.

itsēdi.

o tāşıg itsēdi: O, taşı [başka bir şeyi de olabilir] yuvarlamak istedi.

itsēr, itsēmēk.

itti.

ol anı itti: O, onu eliyle ya da ayağıyla yere itti.

itēr, itmēk.

İttürdi.

ol aŋgar bilik İttürdi: O, ona fitil büktürdü. Bükülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

İttürür, *İttürmēk*.

iwriq. İbrik. Bu sözcük hem ses hem de anlam açısından Arapçaya uygundur; ancak Türkçede *be* (*b*) *fe*'ye (*w*) dönüşmüştür. Şu dörtlükte de kullanılır,

iwriq başı qazlayu	İbriğin başı kaz (kazın boynu) gibi
sagrāq tolu közleyü	(Ve) kadeh dolu göz gibi
saqınç qoḍı kizleyü	(O zaman haydi) hüznü onun içine gömelim
tün kün bile sewnelim	Gece gündüz neşe içinde olalım

iyik. bkz. **ik**.

iz. bkz. **ēz**.

izi. Gelecek yıldan sonraki yıl.

arqın izi: Önümüzdeki ve bir sonraki yıl.

İzlik. Deve postundan yapılan **Türk** çarığı. Şu atasözünde de geçer,

İzlik bolsa er öldimēs, içlik bolsa at yagrımās: Ayağında çarık varsa adam yalınayak gitmez, sırtında eyer kumaşı varsa atın sırtı yara olmaz. Bu atasözü, insanlara ihtiyatlı olmayı öğütlemek için kullanılır.

k

–ke. Yönelme durumu bildiren bir ilgeç. Sonek olarak gelir.

ol ewke bardı: O, eve vardı. Aynı zamanda "*-e, -ye*, içine" anlamları da verebilir.

ol ewke kirdi: O eve girdi. Yine *-li* ilgecinin anlamını taşıyabilir.

ol terke kirdi: O, ücretli işe girdi. bkz. **–qa**.

kebezlik (kebezlig). Pamuk tarlası. Bir insanı tasvir etmek için *kebezlig er*: pamuk sahibi olan adam denir.

kebit. Dükkân.

kēç. Gecikme.

kēç keldi: Geç geldi.

keçe. Keçe (**Oguz** lehçesi).

keçe. Karpuz, hıyar ya da benzer şeyleri taşımaya yarayan sepet.

kęçe. Gece. Şu dörtlükte de kullanılır,

kęçe tūrup yorır erdim	Gece kalkıp yürüdüm
qara qızıl böri kördüm	Kara, kızıl kurt gördüm
qatıg yānı qura kördüm	Sert ve güçlü yayımı gerdim
qaya kōrüp baqu agdı	(Kurt) dönüp bakınca beni gördü kaçarak tepeye tırmandı

keçi. Keçi (**Oguz** lehçesi).

keçig. Nehirdeki sığ yer, yani geçit. Şu atasözünde de geçer,

qaynār ögüz keçigsīz bolmās: Coşkun nehir geçitsiz olmaz. Bu atasözü, şaşkınlık veren bir sorunla karşı karşıyayken, "bir çıkış yolu olmalı" demek için kullanılır.

keçildi.

sūw keçildi: Su [başka bir şey de olabilir] geçildi.

keçilūr, keçilmēk.

kęçildi.

īş kęçildi: İş gecikti.

kęçilūr, kęçilmēk.

keçindi.

er sūw keçindi: Adam suyu geçermiş gibi yaptı.

keçinūr, keçinmēk.

keçiş. Bir nehir ya da deredeki geçit. Şu atasözünde de geçer,

ol keçişni sūw ęletti: Sel o geçidi yok etti. Bu atasözü geçmişte kalan ve artık ulaşılması olanaksız olan şeyleri anlatmak için kullanılır.

keçişti.

ol menig birle sūw keçişti: O, suyu geçme konusunda benimle boy ölçüştü.

keçişūr, keçişmēk.

keçitti.

ol aŋ̂gar sūw keçitti: O, onu sudan geçirtti.

keçitūr, keçitmēk.

keçitti.

ol īşıg keçitti: O, işi erteledi.

keçitūr, keçitmēk.

keçrüşdi.

olār bīr bīrnig yāzūqın keçrüşdi: Onlar birbirlerinin suçunu affetti. İki kişinin nehri geçmek için yardımlaşmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

keçrüşūr, keçrüşmēk.

keçsetti.

ol meni suwdın keçsetti: O bende sudan [başka bir yerden de olabilir] geçme isteği oluşturdu.

keçsetūr, keçsetmēk.

keçti.

āy kūn keçti: Ay ve gün geçti.

er sūw keçti: Adam suyu [başka bir şeyi de olabilir] geçti.

er keçti: Adam göçtü (öldü).

keçer, keçmēk.

kēçti.

er kēçti: Adam belli bir meselede oldukça ağır hareket etti.

kēçēr, kēçmēk.

keçtürdi.

ol anı suwdın keçtürdi: O, ona kendisini sudan geçirmesini emretti.

keçtürür, keçtürmēk.

kēçürdi.

ol īşıg kēçürdi: O, işi erteledi.

kēçürür, kēçürmēk.

keçürdi.

ol meni suwdan keçürdi: O, beni sudan geçirdi.

bēg anıŋ̂ yāzuqın keçürdi: Bey onun suçunu bağışladı.

keçürür, keçürmēk.

keçürgēn.

bu bēg ol yazuq keçürgēn: Bu, hataları affeden bir beydir.

keçürgēn.

bu er ol telim īş keçürgēn: Bu becerikli ve işinde azimli bir adamdır. Aynı anlamı veren bir başka ifade de **ewürgēn tewürgēn**'dir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Ölmüş bir adamın erdemlerini sayıyor)

yagı ötın öçürgēn	Savaş alanında düşman ateşini söndüren oydu
töydun anı köçürgēn	Onların ordularını dağıtandı bizzat
ışlar üzüp keçürgēn	Kararlı bir eylem adamıydı ancak
tegdi oqı öldürü	Kaderin ölümcül oku onu yere yıktı

keçürtti.

ol aŋ̂gar sūw keçürtti: O, ona suyu [başka bir şeyi de olabilir] geçirtti. Belli bir mesele, çözülmesi için başka birine havale edilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

keçürtür, keçürtmēk.

ked (keḍ). Bir şeyi betimlerken vurgulama ya da abartma amacıyla kullanılan bir ilgeç.

keḍ at: Ne iyi at; *keḍ nēŋ̂*: Ne iyi şey.

kedgirdi.

at kedgirdi: At ileri atıldı, kaçmaya çalıştı.

kedgirēr, kedgirmēk.

kedrim.

kedrim et: Derisi sıyrılmış et.

kedük. Keçeden yapılmış başlık. bkz. **keyük.**

kedük. Tüyle süslenmiş başlık. Keçe başlığa benzediği için böyle adlandırılmıştır.

kedüklük (kedüklüg).

kedüklük kiḍiz: Yağmurluk yapmak için hazırlanan keçe. Bu keçenin sahibine **kedüklüg** denir.

keḍgü. Her türlü giyilecek şey.

keḍildi.

tōn keḍildi: Giysi [başka bir şey de olabilir] giyildi.

keḍlür, keḍilmēk.

keḍindi.

keḍindi tōn: Sık sık giyilen giysi.

keḍirdi.

ol qōyug keḍirdi: O, koyunun derisini yüzdü ve eti şeritler halinde kesti.

keḍirēr, keḍirmēk.

keḏlēdi.

er keḏlēdi: Adam büyük çaba harcadı ve ancak güçlü kimselerin yapabileceği bir eylemi gerçekleştirdi.

keḏlēr, keḏlēmēk.

keḏrildi.

qōy keḏrildi: Koyun eti şeritler halinde kesildi.

keḏrilūr, keḏrilmēk.

keḏrişdi.

ōl manĝa et keḏrişdi: O, derisi yüzülmüş eti parçalara ayırma işinde bana yardım etti.

keḏrişūr, keḏrişmēk.

keḏrüldi.

tōn keḏrüldi: Giysi [başka bir şey de olabilir] biri tarafından, başka birine giydirildi.

keḏrülūr, keḏrülmēk.

keḏrüşdi.

olar ẹkki tōn keḏrüşdi: Onlar birbirlerinin giysilerini giydiler.

keḏrüşūr, keḏrüşmēk.

kēḏti.

er tōn kēḏti: Adam giysi [başka bir şey de olabilir] giydi.

kēḏēr, kēḏmēk.

keḏürdi.

ol manĝa tōn keḏürdi: O, bana giysi [başka bir şey de olabilir] giydirdi.

keḏürür, keḏürmēk.

keḏürsēdi.

ol manĝa tōn keḏürsēdi: O, bana giysi giydirmeyi arzuladı.

keḏürsēr, keḏürsēmēk.

keḏüt. Bir giyim eşyası. Bu sözcüğün kullanımı genellikle düğünlerle, gelinin ve güveyin akrabalarının onların onuruna giydiği belli bir giysiyle sınırlıdır.

keḏüt bẹ̄rdi: O, ona bir saygı işareti olan giysiyi verdi.

kẹgirdi.

er kẹgirdi: Adam geğirdi.

kẹgrēr, kẹgirmēk.

kēh kēh. Köpekleri çağırmak için çıkarılan ses.

kek. Öç almak, intikam peşinde koşmak.

öçlüg keklig kişi: Öç almak isteyen adam.

kek. Sıkıntı, güçlük.

kek kördi er: Adam sıkıntıyla boğuştu.

keklik. Keklik.

kekmek.

kekmek er: Belalarla, felaketlerle çok haşır neşir olduğu için sertleşmiş, merhametsizleşmiş adam. Bunun kökü **kek**: sıkıntı, güçlük'tür. Bu türden sıfatlar, kurala istisna oluşturmaktadır; kural uyarınca olsa bu sözcük *kekmēn* olmalıydı.

kekre. Develerin çiğnediği acı bir ot.

kekteşdi.

ol ẹkki kekteşdi: Onlar birbirlerine karşı hınç beslediler.

kekteşür, kekteşmek.

kekük. Şahin. Kemikleri büyücülükte, tılsım ve aşk iksiri yapımında kullanılan bir kuş.

kēküş. Urların tedavisinde kullanılan, "beyaz çöpleme" bitkisinden yapılan bir merhem.

keldi.

er ewke keldi: Adam eve [başka bir yere de olabilir] geldi.

kelir, kelmek. Şu atasözünde de geçer,

bīr qarga birle qış kelmēs: Bir kargayla kış gelmez. Bu atasözü birine ağır hareket etmesini öğütlemek için söylenir, böylece ona yardım edecek arkadaşları kendisine yetişebilir.

keldürdi. bkz. **keltürdi**.

kelēçü. Sözcüklerle anlatma, konuşma (**Oguz** lehçesi).

kelēgü. Tarla sıçanı soyundan, uzun arka ayakları olan küçük bir hayvan.

kelep. **Türk** yaylalarında biten, davarları çabuk semirten körpe bir ot.

keleplendi.

tāg keleplendi: Dağ **kelep** otuyla kaplandı.

keler. Kertenkele.

kelgin. Gelgit döngüsünde suların kabarması ve bu nedenle oluşan seller.

kelgirdi.

ol manĝa kelgirdi: O, bana geleyazdı.

kelgirēr, kelgirmēk.

keligsēdi.

ol manĝa keligsēdi: O, bana gelmeyi arzuladı.

keligsēr, keligsēmēk.

keligsēdim.

men sanĝa keligsēdim: Ben sana gelmek istedim. **kelsēdim** değişik sesletimidir.

kelsēr men, kelsēmēk.

Hasan Boy
TABRIZ

kelimsindi.

ol berü kelimsindi: O, bize doğru geliyormuş gibi göründü.

kelimsinür, kelimsinmēk.

kelin. Gelin.

keliş.

keliş barış: Geliş, gidiş. Buradan hareketle "konukevi"ne *kelişlig barışlıg ew*: geliş gidiş evi denir.

kelişdi barışdı.

ol manĝa kelişdi barışdı: O, bana geldi, ben ona gittim.

kelişür, kelişmēk.

kelsēdim. bkz. **keligsēdim**.

keltürdi (keldürdi).

ol manĝa at keltürdi: O, bana bir at getirtti.

keltürür, keltürmēk – Bu sözcük **Oguz** lehçesinde *t*'yle, diğer **Türk** lehçelerinde *d*'yle [**keldürdi** şeklinde] kullanılır. *d*'yi *t*'ye ve *t*'yi de *d*'ye çevirmek *Oguzların* bir uygulamasıdır ve diğer **Türk** lehçelerine ters düşen bir tutumdur. *Türkler* **tęwę**, *Oguzlar* **deve** der. *Türkler* "dahi, üstelik" anlamında *taqı*, *Oguzlar daqı* der.

kem. Hastalık.

at kemlendi: At [başka bir canlı da olabilir] hastalandı.

kemdük.

kemdük sünĝük: Eti sıyrılmış kemik.

kemek. İşlemeli ve çizgili pamuklu bir kumaş; bundan harmaniye dikilir. *Qıfçāqlar* ise yağmurluk yapımında kullanır.

kemi. Gemi, sandal (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçeleri).

kęmi. Gemi, sandal (*Oguzlar* dışındaki *Türklerin* lehçelerinde). Şu dörtlükte de kullanılır,

kęmi içre oldurūp	Gemi içerisine oturup
Ila suwın keçtimiz	**Ila** nehrini geçtik
uygur tapa başlanıp	**Uygur** üzerine yöneldik
mınĝlāq ęlin açtımız	*Mınĝlāq*'ı [bir yer adı] fethettik

kemişdi.

ol nēnĝ kemişdi: O, nesneyi attı, fırlattı.

kemişür, kemişmēk. Şu atasözünde de geçer,

ędgülükni sūw aḍāqında kemiş başında tile: (İnsanlar için yaptığın) iyiliği suyun dibine at, o yine suyun üzerinde görünür olup yüzer. Bunun başka bir yorumu da şudur "Erzağını derenin aşağısına bırak yukarısında bulursun."

kemlēdi.

at kemlēdi: At hastalandı. **kemlendi**'nin değişik sesletimi.

kemlēr, kemlēmēk.

kemlendi.

at kemlendi: At [başka bir hayvan da olabilir, ama kök-anlamı atlara ilişkindir] hastalandı.

kemlenūr, kemlenmēk.

kemletti.

bu ot atıg kemletti: Bu saman atın [başka bir hayvanın da olabilir] hastalanmasına neden oldu.

kemletūr, kemletmēk.

kemrük. bkz. **kertük.**

kemrüşdi.

ōlar ẹkki sünĝük kemrüşdi: Onlar kemiğin içindeki ilik sıvısını emmek için birbirleriyle kapıştı.

kemrüşür, kemrüşmek.

kemürdi.

ol sünĝük kemürdi: O kemiğin içindeki ilik sıvısını emdi.

kemürür, kemürmēk.

ken. Doğu bölgelerindeki bütün kentlere verilen genel ad. **kend** sözcüğünün kısaltılmış biçimidir.

kēnç. Bebek. Aynı zamanda bir hayvanın yavrusu.

kēnç liyü. Hakanların şölenleri ya da bayramlarda kurulan, herkesin gönlünce, yağmalarcasına yemek yediği bir sofra. Bu sofra minare gibi uzar gider, neredeyse otuz arşındır.

kençēk. Bir **Türk** kavmi.

kençēk seńgir. *Taraz* [**Talās**] yakınlarındaki bir kentin adı. Bu bir **Qıfçāq** sınırıdır.

kençeklendi.

er kençeklendi: Adam **Kençēk** -bu bir kavimdir- gibi giyindi.

kençeklenūr, kençēklenmēk.

kend. Kent. Bu sözden alınarak *Kāşgar'a ordu kend*: hanın ikamet ettiği kent (*beledü'l-ikâme*) denir; Çünkü *Afrāsiyāb* güzel havası nedeniyle burada yaşardı, burası Aşağı Çin'dir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(*Uygurlar* üzerine yaptıkları akını anlatıyor)

kelginleyü aqtımız	(Onların üzerine) sel gibi aktık
kendler üze çıqtımız	Kentleri üzerine çıktık
furxan ewin yıqtımız	Puthanelerini yıktık
burxān üze sıçtımız	Putlar [Budha heykelleri] üzerine sıçtık

Müslümanlar için bu bir âdettir; bir kâfir ülkesini fethettikleri zaman onları aşağılamak için putların kafalarına sıçarlar.

kend. Köy (*Oguzlar* ve onlarla birlikte olanlar arasında); kent (*Türklerin* büyük bir kısmının lehçelerinde). *Fergāna*'nın merkez kentine *ōz kend*: kendimize, özümüze ait kent (*beled enfusina*) denir. Benzer bir biçimde Farsçada *Semerkand* olarak bilinen kent, büyüklüğü nedeniyle *semiz kend*: besili kent olarak adlandırılmıştır.

kendü. Kendi.

ol kendü aydı: O kendi söyledi.

kendük. Un ya da benzer şeyler konan fıçı benzeri toprak kap (**Kençēk** lehçesi).

kenpe. Bir bitki (**Kençēk** lehçesi).

kenzi. Kırmızı, yeşil, sarı ve daha pek çok renkte olabilen bir Çin kumaşı.

kẹ̄ng̑.

kẹ̄ng̑ nēng̑: Geniş olan herhangi bir şey.

Şu atasözünde de geçer,

kẹ̄ng̑ tōn oprāmas, kẹ̄ng̑ēşlig bilig artāmās: Bol gelen giysi yıpranmaz, nasihatla perçinlenen zekâ kötüye ulaşmaz. Bu atasözü işler yürütülürken başkalarına da danışılmasını, tek başına hareket edilmemesini öğütlemek için kullanılır.

kẹ̄ng̑ēdi.

ol manga kẹ̄ng̑ēdi: O, meselesini benimle görüştü.

kẹ̄ng̑ēr, kẹ̄ng̑ēmēk.

kẹ̄ng̑es.

kẹ̄ng̑es sūw: Sığ su. Kolay bir işi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kẹ̄ng̑eş. Nasihat alma; düşünce, görüş alışverişi.

kẹ̄ng̑eşdi.

ol manga kẹ̄ng̑eşdi: O benimle görüş alışverişi yaptı.

kẹ̄ng̑ēşūr, kẹ̄ng̑ēşmek.

keng̑irsïdi.

eşiç keng̑irsïdi: Tencerenin dibindeki şey yandığı için koku yükseldi.

keng̑irsïr, keng̑irsïmēk.

keng̑rendi.

er īşqa keng̑rendi: Adam düzeni sürdürme konusunda zor bir durum yaşadığını kabul etmek istemedi ve kendi kendine söylendi.

keng̑renūr, keng̑renmēk.

kẹ̄ng̑ründi.

ol kẹ̄ng̑ründi: Adam bir süre büyük bir rahatlık için de yaşadı.

kẹ̄ng̑rünūr, kẹ̄ng̑ränmēk.

kẹ̄ńg̃ūdi.

yẹ̄r kẹ̄ńg̃ūdi: Mekân [başka bir şey de olabilir] genişledi.

kẹ̄ńg̃ūr, kẹ̄ńg̃ūmēk.

kẹ̄ńgürdi.

er ewin kẹ̄ńgürdi: Adam evini [başka bir şeyi de olabilir] genişletti.

kẹ̄ńgrür, kẹ̄ńgürmēk.

kẹńgütti.

er ewin kẹńgütti: Adam evini [başka bir şeyi de olabilir] genişletti.

kẹńgütūr, kẹńgümēk.

kẹ̄p. Herhangi bir şeyin kalıbı.

kerpiç kẹ̄pi: Kerpiç kalıbı.

kẹ̄p. "Benzer, gibi" anlamına gelen bir ilgeç (**Oguz** lehçesi).

bu er anıg kẹ̄pi: Bu adam onun gibidir, ona benzer.

kepek. Kepek.

kepek yinçü: Küçük inci.

kepek. Saçtaki kepek.

kepeklik. Kepeğin yapıldığı ya da konulduğu yer. Kepeğin sahibini anlatmak için *k*, *g*'ye dönüşür [*kepeklig*].

kepēli. Kelebek

kepīdi.

ton kepīdi: Giysinin yüzeği kurudu.

kepīr, kepīmēk.

kepitti.

yẹ̄l tōnug kepitti: Rüzgâr giysiyi kısmen kuruttu.

kepitūr, kepitmēk.

kerdi.

er yıp kerdi: Adam ipi [başka bir şeyi de olabilir] gerdi.

beg yōl kerdi: Bey, yolu kesti. Bu beyin gözcü yerlerine adamlar yerleştirdiği ve onun bilgisi olmadan kimsenin girip çıkamayacağı anlamına gelir.

ıt kerdi: Köpek havladı (**Qarluk** lehçesi).

kerer, kermek.

kerek. Gerek. Bu, *kerek mü*: gerekli mi sorusuna yanıt olarak kullanılır, **kerek**: evet, gerekli denir.

kereklēdi.

ol anı kereklēdi: O, onu özledi, varlığını yanında istedi.

kereklēr, kereklēmēk.

kereklig.

bu nēnĝ ol bizke kereklig: Bu bizim için gerekli olan bir şeydir.

kerēkü. *Türkmēnler* arasında "çadır" anlamına gelir; yerleşik halk arasında ise "kışlık ev" demektir. Şu atasözünde de geçer,

kek kördi kerēkü yüḍti: (Yaklaşan) tehlikeyi gördü ve çadırını yüklendi (oradan uzaklaştı).

kerēkülendi.

er kerēkülendi: Adam çadır kurdu ve içine girdi

kerem. Yeraltında bulunan ev; ikametgâh (Yukarı ve aşağı Çin lehçesi)

kerēy. bkz. **yülĭgü**.

kergük. Koyunun midesinde bulunan, üçüncü mideye benzeyen bir şey [kırkbayır (?)].

kerildi.

er kerildi: Adam esnedi ve gerindi.

uruq kerildi: İp [başka bir şey de olabilir, deri ya da post] gerildi.

kerilür, kerilmēk.

kerilgēn.

bu nēnĝ ol kerilgēn: Bu, her zaman gergin duran bir şeydir - gerilmiş deri ya da dağların zirvesi boyunca uzanan bulutlar gibi.

bu er ol telim kerilgēn: Bu her zaman gerinen ve esneyen bir adamdır.

kerim. Desenli perde.

tām kerimi: Duvarı kaplamaya yarayan örtü.

keriş. Tırmanılabilecek bir dağ zirvesi (**Oguz** lehçesi).

keriş. Yağır; atın sırtı [eyerin açtığı yarayla karıştırılmamalıdır –çn].

keriş yagrı ogulqa qalĭr: Sırttaki yara oğula da kalır - çünkü burası eklemlerin birleştiği oynak bir yerdir ve buradaki yaralar kolay kolay iyileşmez. Bu atasözü atın sırtının korunmasını öğütlemek için kullanılır.

keriş. Kavgada, çatışmada direnç gösterme.

keriş. Kavga, çatışma.

nēlük keriştinĝ: Neden kavga ettin?

kerişdi.

ol manĝa yıp kerişdi: O, bana ipi [başka bir şeyi de olabilir] gererken yardım etti. İpi germe konusunda yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kerişür, kerişmēk.

kerişdi.

ol anıg birle kerişdi: O, (bir konu üzerine) onunla kavga etti.

kerişür, kerişmēk.

keritti.

ol ıtın keritti: O, köpeğini havlattı.

keritūr, keritmēk (**Qarluk** lehçesi).

kērjü. Misket; saçma – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

kerki. Kerki, keser.

kerpiç. Kerpiç.

bışıg kerpiç: Pişmiş kerpiç; tuğla.

kerşegü.

kerşegü at: Sırtında yaralar bulunan (yağırlı) at.

kęrtgündi.

qul tenĝrīke kęrtgündi: Kul, Allah'ın birliğini ikrar etti ve O'nun peygamberlerini kabul etti. Kişinin kendi söylediği ya da yaptığı bir şeyi itiraf etmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kęrtgünūr, kęrtgünmēk.

kertik. Ekmeğin ya da benzer bir şeyin çetelesini tutmak için tahtanın üzerine açılan çentik. bkz. **kertük**.

kertildi.

yıgāç kertildi: Tahtanın üzerine çentikler açıldı.

qul boynı kertildi: Köle küçük düşürüldü, horlandı.

Bu ifade boyna çentik açılması gibi bir anlam taşısa da, aşağılama belirtmek için kullanılır.

kertilūr, kertilmēk.

kertişdi.

ol manĝa yıgāç kertişdi: O, bana tahtanın [başka bir şeyin de olabilir] üzerine çentikler açma işinde yardım etti.

kertişūr, kertişmēk.

kertti.

ol yıgāç kertti: O, tahtanın [başka bir şeyin de olabilir] üzerine çentikler açtı.

ol qulın boynı kertti: O, kölesinin boynunu kertti – bu, kölenin horlandığı, aşağılandığı yan-anlamını içeren bir ifadedir.

kertēr, kertmēk.

kęrtü. Yemin, ant.

kęrtü. Yalnızca hakikatin olduğu yer. Ölmüş bir adam için *ol kęrtü yęrde ol*: O yalnızca hakikatin olduğu, yalana izin verilmeyen yerde denir.

ol tenĝrīke kęrtündi: O, Allah'a inandı (ve O'nun peygamberlerini kabul etti) ifadesi buradan gelir [bkz. **kęrtgündi**].

kertük. Tahtanın üzerindeki çentik.

kertük kemrük: Çentikler ve yarıklar. bkz. **kertik**.

kertülēdi.

ol anı kertülēdi: O, onun sözlerine inandı.

kertülēr, kertülēmēk.

kertürdi.

ol anıg tönın künke kertürdi: O, giysisinin güneşin önüne serilmesini emretti.

ol yīp kertürdi: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] gerdirdi.

kertürür, kertürmēk.

kes. Herhangi bir şeyin bir parçası.

bir kes etmēk: Bir parça ekmek.

kes. Kış deliğini temizlemek için kullanılan bir parça kurutulmuş kil.

kesbe. Köyün şefinin ark ya da çeşme yapımına katılmayan kimselerden aldığı tazminat (**Çigil** lehçesi).

kesdi.

ol yıgāç kesdi: O, ağaç [başka bir şeyi de olabilir] kesti.

kesēr, kesmēk.

Şu atasözünde de geçer,

uygur yıgāç uzūn kes temür qısga kes: Ey **Uygur**, ağacı uzun, demiri kısa kes - çünkü demir uzatılabilir. *Uygurların* tellalları vardır; bunlar her gün bilgece bir sözü halk arasında bağırarak dile getirir.

kesek. Herhangi bir nesnenin bir parçası.

bīr kesek ötmēk: Bir parça ekmek.

kesgük. Köpeğin boynuna takılan demir tasma.

kesildi.

kesildi nēnĝ: Nesne kesildi.

kesilür, kesilmēk.

kesilgēn.

bu yıp ol kesilgēn: Bu, her zaman aniden kopan bir iptir.

kesindi.

ol özinĝe et kesindi: O, kendisi için bir parça et [başka bir şey de olabilir] kesti.

kesinür, kesinmēk.

kesişdi.

ol manĝa yıgāç kesişdi: O, bana ağaç kesmekte yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kesişür, kesişmēk.

keslēdi.

ol ıtıg keslēdi: O, kil parçaları atarak köpeği kovdu.

keslēr, keslēmēk.

kesleşdi.

kesleşdi nēŋ̂: Nesnenin çıkıntıları kesildi; nesne parçalara ayrıldı.

kesleşūr, kesleşmēk.

keslinçü. Büyük kertenkele.

keslindi.

keslindi nēŋ̂: Nesne kesildi.

keslinūr, keslinmēk.

kesme. Demirden yapılmış, geniş bir temren.

kesme. Perçem.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(*Uygurlar* üzerine yaptıkları akını anlatıyor)

tünle bile bastımız	Onlara gece saldırdık
tegme yaŋ̂aq bustımız	Her yanda pusuya yattık
kesmēlerin kestimiz	Atlarının perçemlerini kestik
mıŋ̂lāq erin bıçtımız	Öldürdük *Mıŋ̂lāq*'ın [bir yer adı] bütün erkeklerini

kesmelendi.

qīz kesmelendi: Kız zülüflendi, perçemi uzadı.

kesmelenūr, kesmelenmēk.

kestem. Önceden sözleşmeden, aniden konuk olarak gelenler için verilen ziyafet.

kester. Çanak çömlek (**Uç** lehçesi).

kestürdi.

ol aŋ̂ar yıgāç kestürdi: O, ona ağacı [başka bir şeyi de olabilir] kesme vazifesi verdi.

kestürür, kestürmēk.

kesürgü. Deri heybe; dağarcık.

kẹ̄ş. Sadak. *Oguzlar* ve onların **Qıfçāq** kardeşleri bu sözcüğü bilmez.

keşmīr. **Türk** ülkesindeki bir kentin adı. Hz. Süleyman (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) tarafından kurulmuştur.

keten. Zahmet, sıkıntı. Sıkıntılarla boğuşan bir insan için *keten kördi kerēkü yüḍti*: (O kadar çok) sıkıntıyla karşı karşıya kaldı ki, (kişisel eşyalarının azlığı nedeniyle) çadırını (tek başına) yüklendi (taşıyabildi) denir.

kẹ̈terdi.

ol tāşıg yōldan kẹ̈terdi: O, taşı yoldan kaldırdı. Herhangi bir şeyi kaldırıp yerini

değiştirmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kętərür, kętərmək.

kętişdi.

olār bīr ękindīdīn kętişdi: O ikisi birbirinden ayrıldı.

kętişūr, kętişmək.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kazanç elde ettikten sonra kendisinden bir şeyler gizleyen ortağını anlatıyor)

yarag bulup yaguşdı	Bir fırsat (aradığı fırsatı) yakaladı
ortuqluqın söküşdi	Ortaklığı ayırdı
qulun qapup kętişdi	Bir taya el koyup kaçtı
sürdi menig qōyumı	Benim koyunlarımı da sürüp götürdü

ketki.

ketki at: Sırtı çöküк, göğüs bölgesi geniş at.

kętmēn. Toprağı parça parça yapmakta kullanılan şey; çapa.

ketti (kędti).

er tōnın ketti: Adam giysisini giydi. Kök-biçimi **kędti**'dir.

kēdēr, kēdmēk.

kętti.

er yērindin kętti: Adam yerinden uzaklaştı.

kęter, kętmek.

ketü. Çolak (**Qıfçāq** lehçesi).

ketüt.

ketüt kişi: Aksi ve huysuz yaşlı adam.

kewçi. **Uygur**'dan *Kāşgar*'a kadar kullanılan bir ağırlık ölçüsü. On *rıtl*'a denk gelir.

kewdi.

er sözüg kewdi: Adam kekeledi.

Bunun kök-anlamı *tançūnı kewdi*: lokmayı (ağzında) çiğneyip durdu, ama yutmadı ifadesinde verilen anlamdır.

kewēr, kewmēk.

kewel.

kewel at: Hızlı ve çevik at.

kewgēk. Konuşurken kekeleyen kişi.

kewgin.

kewgin aş: Doyurucu, besleyici olmayan bir yemek [ya da ot]. Bu **çiwgin**'in zıttıdır.

kewig. Burundaki kıkırdak.

kewildi.

er kūçi kewildi: Adam güçten düştü.

kewilür, kewilmek.

Şu dörtlükte de kullanılır,

tegre awıp egrelim	Düşmanın etrafını çevirelim
attın tüşüp yügrelim	Atlarımızdan inip (üstüne) koşalım
arslanlayu kökrelim	Aslanlar gibi kükreyelim
kūçi anıŋ̂g kewilsūn	Bunun etkisiyle gücü zayıflasın

kēwli. Sulama arkının ağzı (**Kençēk** lehçesi).

kewrēdi.

anıg kūçi kewrēdi: Onun gücü zayıfladı. Gevşeyen, yumuşayan herhangi bir sert şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kewrēr, kewrēmēk.

kewrek.

kewrek nēŋ̂g: Herhangi bir esnek, yumuşak bitki, örneğin keneotu.

kewretti.

ol anıg kūçin kewretti: O, onun gücünü zayıflattı.

kewretūr, kewretmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ödleg küni tawratūr	Zamanın günleri hızla geçer
yalŋ̂uq küçin kewretūr	İnsanın güçlerini zayıflatmak için;
erdin ajun sewretūr	Dünyayı adamdan [*Afrāsiyāb* ve yandaşlarını anlatmak istiyor] yoksun kılar
qaçsa taqı artalūr	Biri kaçsa bile (ölümden, ölüm onu izler ve ansızın yakalar) sonuçta yitip gitmeye mahkumdur

kewrik. Dikenli bir ağaç.

kewşedi.

tęwę ot kewşedi: Deve geviş getirdi.

qurç nēŋ̂g kewşedi: Sert şey yumuşadı.

kewşēr, kewşēmēk.

kewşek etmēk: Güzel mayalanmış, iyi pişmiş ve besleyici ekmek.

kewşek.

kewşek nēŋ̂g: Yumuşak ve esnek herhangi bir şey, örneğin ince bir giysi.

kewşeŋ̂g. Harman temizlendikten sonra tahılın yığılmasına yardım eden kişiye verilen yemek cinsinden armağan.

kewşendi.

tęwę kewşendi: Deve [başka bir hayvan da olabilir] geviş getirdi.

kewşenūr, kewşenmēk.

kewşeşdi.

tęwę ot kewşeşdi: Develer birbirlerine bakarak geviş getirdi.

kewşeşūr, kewşeşmēk.

kewşetti.

ol qatıg nēñgni kewşetti: O, sert şeyi gevşetti – katı bir nesneyi yumuşattı.

kewşetūr, kewşetmēk.

ol tęwęsin kewşetti: O, devesine geviş getirtti. Eylemlik [ve geniş zaman] kullanımı aynıdır.

kewtürdi.

ol anıg kūçin kewtürdi: O, herhangi birine onun gücünü zayıflatma görevi verdi.

kewtürür, kewtürmēk.

keygēn. **Qayās**'tan **Ila** vadisine akan iki nehrin adı. Küçüğüne *kiçig keygēn*, büyüğüne *ulug keygēn* denir.

keyik. Kök-anlamı olarak herhangi bir şeyin vahşisi demektir. Ancak kullanımda özellikle geyik ailesine mensup hayvanları ya da eti yenilebilir avları ima eden bir anlamla sınırlanmıştır.

keyik kişi: Vahşi (ilkel) adam [*nesnâs*].

keyik sögüt: Yaban söğüdü. Benzer bir biçimde herhangi bir evcil bitkinin yabani hali de **keyik** sözcüğüyle anlatılır.

keylik. Vahşi adam. Buna benzetilerek bir o yana bir bu yana dönerek deliymiş ya da yabaniymiş gibi hareket eden kişiye de *keylig kişi* denir.

keyük. Keçeden yapılmış başlık (*zel*'i (*ḏ*) *ye*'yle (*y*) değiştirenlerin lehçelerinde). bkz. **kedük** [*keḏük*].

kez.

oq kezi: Okun üzerindeki çentik; gez.

kez. Bir yiyecekten geriye kalanlar.

eşiç kezi: Süt ve un gibi şeylerin, kazanın dibine yapışan ve kazınarak alınması gereken kalıntıları.

kez. Süslü bir Çin kumaşı türü.

kezdi.

ol yęrig kezdi: O, ülkeyi gezdi, dolaştı.

kezēr, kezmēk.

kezgerdi.

er oq kezgerdi: Adam, oku çentikledi – oku yaya uygun hale getirdi.

kezgerür, kezgermēk.

kezig. Dönüşümlü olarak yapılan bir işte sıra.

senig kezīgiŋ keldi: Senin sıran geldi.

kezig. Cesaret.

bu īşta saŋa kezig kerēk: Bu işte sana cesaret gerek. Aslında bunun anlamı da ilk anlamdan gelmektedir – "senin sıran geldi, cesur olman gerek."

kezik. Ateş ve titreme.

sarıg kezik: Sarılık hastalığı.

kezişdi.

ol maŋa yēr kezişdi: O, bana dünyayı dolaşma konusunda meydan okudu.

kezişūr, kezişmēk.

kezitti.

ol meni yēr kezitti: O, beni ülkede gezdirdi.

kezitūr, kezitmēk.

kezlēdi.

ol oqın kezlēdi: O, okunun gezini düzeltti, ayarladı.

kezlēr, kezlēmēk. Birinin tencerede kalan yemek artığını temizlemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kezlendi.

oq kezlendi: Ok gezlendi.

eşiç kezlendi: Yiyecek artığı tencerenin dibine yapıştı.

kezlenūr, kezlenmēk.

kezleşdi.

ol aŋar oq kezleşdi: O, oku gezlemekte ona meydan okudu. Bu konuda yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kezleşūr, kezleşmēk.

kezletti.

ol oq kezletti: O, okun gezinin onarılmasını, ayarlanmasını emretti.

kezletūr, kezletmēk.

kezlik. Kadınların kaftanlarına tutturulmuş olarak sakladıkları küçük bir bıçak.

kibe. Az sayıda gün (**Oguz** lehçesi).

kibe boldı: Kısa bir süre geçti.

kiçīdi.

etim kiçīdi: Vücudum kaşındı. Başka hayvanların kaşınmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kiçīr, kiçīmēk.

kiçig. Herhangi bir şeyin küçüğü.

kiçiglēdi.

ol anı kiçiglēdi: O, onu küçük saydı.

kiçiglēr, kiçiglēmēk.

kiçindi.

urāgut kiçindi: Kadın aşırı cinsel arzuyla yanıp tutuştu.

Aynı zamanda *kiçinme*: dayak için kaşınma! denir. Kök-anlamı *et kiçindi*: vücut kaşındı ifadesindeki anlamıdır.

kiçinūr, kiçinmēk.

kiçitti.

anıg uḍūzı kiçitti: O, ona uyuzunu kaşıttı.

kiçitūr, kiçitmēk.

kiḍiz. Keçe.

kiḍizgēk.

kiḍizgēk qāgūn: Tazeliği kaybetmiş ve keçeleşmiş kavun.

kiḍizlik.

kiḍizlik yūñ: Keçe yapmak için hazırlanan yün.

Böylesi bir yünün sahibini anlatmak için sözcük titreşimli *kef*'le (*g*) söylenir [*kiḍizlig*].

kigrüldi.

ṭawār ewke kigrüldi: Mallar eve [başka bir yere de olabilir] getirildi.

kigrülūr, kigrülmēk.

kikçürdi.

er biçēk kikçürdi: Adam bıçağı başka bir bıçağa sürterek onu biledi.

ol ẹkki er kikçürdi: O, iki adamı birbirlerine karşı kışkırttı.

kikçürür, kikçürmēk.

kikdi.

biçek kikdi er: Adam bıçağı keskinleştirdi - bıçakları birbirine sürterek biledi.

kikēr, kikmēk.

kim. "Kim" anlamına gelen bir soru eki. "*bu kim*" denir. Tekil ve çoğul için kullanılır. *Oguzlar*, "*boy kim*: Hangi boydansın" der. "*Boy*" bir topluluk adıdır.

kimişge. Nakışlı bir *Kāşgar* keçesi.

kimsēn. Başlıkları süslemek için kullanılan altın varak.

kin yıpār. Misk kesesi.

kiñgüt. **Uygur** sınırındaki bir kentin adı.

kirdeş. Tek bir mesken içinde birlikte ikamet edilen komşu.

kirdi.

ol ewke kirdi: O, eve [başka bir yere de olabilir] girdi.

kirür, kirmēk.

kirgin. Aygırın kızışma zamanı.

buğra kirgini kirdi: (Deve) aygır kızıştı, azdı.

kirigsēdi.

ol ewke kirigsēdi: O, eve [başka bir yere de olabilir] girmeyi arzuladı.

kirigsēr, kirigsēmēk.

kirikti.

tōn kirikti: Giysi [başka bir şey de olabilir] kirlendi.

kirikēr, kirikmēk.

kirildi.

ewke kirildi: Eve [başka bir yere de olabilir] girildi.

kirilür, kirilmēk.

kirimsindi.

ol ewke kirimsindi: Adam eve girermiş gibi göründü.

kirindi.

er suwda kirindi: Adam suyun içinde yürüdü ve yıkandı.

er ewke kirindi: Adam eve girermiş gibi göründü.

kirnūr, kirinmēk.

kiriş. Kiriş; yayın iki ucu arasında gerili olan tel.

kiriş. Bir kişinin mülklerinden edindiği geliri.

kirişdi.

ol menig birle īşqa kirişdi: O, belirli bir işe [başka bir şeye de olabilir] girişme konusunda benimle rekabet etti.

kirişūr, kirişmēk.

kirit. Anahtar. Bu sözcük Arapça *ıklîd* sözcüğüne yakındır. *elif* (*ı*) düştükten sonra *kaf* (*q*) kef'le (*k*), *lam* (*l*) *re*'yle (*r*), *dal* (*d*) *te*'yle (*t*) yer değiştirmiştir.

kiritlēdi.

ol qapug kiritlēdi: O, kapıyı kilitledi.

kiritlēr, kiritlēmēk.

kiritlik (kiritlig). Kilit.

kiritlig qapug: Kilitli kapı ["Kilide sahip olan kapı;" *kef* (*k*), titreşimli *kef*'e (ince kef – *g*) dönüştüğünde sözcüğün sahip olma anlamı yüklendiği hatırlanmalı –çn].

kirlendi.

tōn kirlendi: Giysi [başka bir şey de olabilir] kirlendi.

kirlenūr, kirlenmēk.

kōz kirlendi: Göz kızardı, kanlandı.

kirpi. Kirpi. *oqlug kirpi*: oklu kirpi de denir.

kirpik. Kirpik.

kirpīlendi.

kişi kirpīlendi: Adam kirpi benzeri kabalığı içinde surat astı.

kirpīlenūr, kirpīlenmēk.

kirpiklendi.

anıg kōzi kirpiklendi: Onun kirpikleri uzadı.

kirpiklenūr, kirpiklenmēk.

kirşēn. Üstübeç (*isfīdāc*); beyaz boya.

kirşenlendi.

urāgut kirşenlendi: Kadın yüzüne beyaz boya sürdü - yüzünü üstübeçle kapladı.

kirşenlenūr, kirşenlenmēk.

kirtüç.

kirtüç kişi: Herkese kin besleyen ve huysuz kişi.

kirtürdi.

ol anı ewke kirtürdi: O, onun eve [başka bir yere de olabilir] getirilmesini emretti.

kirtürūr, kirtürmēk.

kis. Eş, zevce.

anıg kisi: Onun karısı. Bazı lehçelerde bu sözcük iyelik ekiyle kullanılır.

ol kisi aldı: O bir eş aldı.

kīş. Samur. Bunun kuyruğuna *kīş quḍruqı* denir.

kişēdi.

ol atıg kişēdi: O, atı bukağıladı (kaçmaması için ayağına demir köstek taktı); *er qūlın kişedi*: Adam kölesini bağladı.

kişēr, kişēmēk.

kişi. Kişi (*insân*). Tekil ya da çoğul, eril ya da dişil için kullanılabilir.

kişi. Eş (*zevce*). *Yagmaların*, "o evlendi mi?" anlamına gelecek biçimde *ol kişi aldı mu* diye sorduklarını duydum.

kişnēdi.

at kişnēdi: At kişnedi; *qatır kişnēdi*: Katır anırdı.

kişnēr, kişnēmēk.

–kiye. Küçültme eki. *kef*'li (*k*), *rikkat*'in [incelik] ve *imâle*'nin [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] söz konusu olduğu sözcüklerle kullanılır.

erkiye: Adamcağız; *yĕrkiye*: Yercik.

kiz. Misk kutusu, sandık veya heybe gibi şeyler. Herhangi bir kutu veya dolabı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kizdēki kiz yıpār: Kutuda saklanan bir misk kesesi – bu ifade genç kızların mis kokulu nefesini anlatan bir benzetme olarak kullanılır.

kizlēdi.

ol kizlēdi nēnĝni: O, nesneyi gizledi.

kizlēr, kizlēmēk.

kizlençü. Gizli. Şu atasözünde de geçer,

kizlençü kelinde: Gizli şey yalnızca genç zevceyle bulunur (çünkü o iyi şeyleri kocası için saklar).

kizlendi.

ol tawārın kizlendi: O, malını saklıyormuş gibi göründü – Mallarını kendi başına sakladı.

kizlenŭr, kizlenmēk.

kizleşdi.

olār ẹkki tawār kizleşdi: Onlar mallarını [başka bir şeyi de olabilir] birbirlerinden gizlediler.

kizleşŭr, kizleşmēk.

kizletti.

ol manĝa sŏz kizletti: O, sözlerini [başka bir şeyi de olabilir – sırrını] saklamam konusunda ısrar etti.

kizletŭr, kizletmēk.

köç. Göç; yerleşimi bir yerden bir yere taşımak ya da ordunun sefere çıkması.

sü köçti: Ordu hareket etti.

köç. Saat ya da belli bir süre.

bĭr köç küdgil: Bir süre bekle.

köçrüm. Ani ve şiddetli korku; dehşet. Kırsalda yaşayan halk güvenliği için kentlere sığınmaya başladığında böylesi bir durum söz konusudur.

köçti.

sü köçti: Ordu [başka bir şey de olabilir] hareket etti.

köçēr, köçmēk.

Titreşimsiz seslerle ilgili olarak şu söylenebilir; geçmiş zaman kipinde *dal*'ın (*d*) *akışma*'nın güzelliği için *te*'ye (*t*) dönüşmesi daha tercih edilir bir kullanımdır. Titreşimsiz sesler şunlardır: *p, ç, q, k*. Bu istisnalar bir yana, geçmiş zamanın doğru söyleyişi *dal*'adır (*d*). Şu dörtlükte de kullanılır,

tünle bile köçēlim	Geceleyin göçelim
yamār sūwın keçēlim	**Yamār** suyunu (nehrini) geçelim
terĝūk sūwın içēlim	Sızan sudan (kaynaktan) içelim
yuwga yagı uwulsūn	Bizden korkan düşmanı avcumuzun içinde ezelim

köçük. Koyunların yağlı kuyruğu; insanın kalçası.

köçüklēdi.

ol oglın köçüklēdi: O, oğlunun kalçasına vurdu.

köçüklēr, köçüklēmēk.

köçürdi.

ol anı ewdin köçürdi: O, onun evinden ayrılmasını ya da göç etmesini sağladı.

ol bitig köçürdi: O, kitabın bir suretini çıkarttı. Bir yerden başka bir yere aktarılan herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

ol köçüt köçürdi: O, atı bir yerden başka bir yere götürdü.

köçürür, köçürmēk.

köçürme.

köçürme oçaq: Taşınabilir fırın ya da ocak.

köçürme.

köçürme oyun: "Ondört" adı verilen oyun - Yere dört çizgi çizilir ve kale yapılır; sonra on çizgi daha çizilerek kapılar meydana getirilir. Fındık ya da benzer şeyler yuvarlanarak oyun oynanır.

köçüt. At.

ködüg.

īş ködüg: İş ve zahmet. **ködüg** sözcüğü asla tek başına kullanılmaz, yalnızca bu ikileme de görülür.

köḏüglüg.

īşlıg köḏüglüg er: Emek harcayan, sıkıntı çeken adam. **köḏüglüg** sözcüğü tek başına kullanılmaz.

köḏezdi.

ol manĝa köḏezdi: O, bir şeyi benim için sakladı.

ol meni köḏezdi: O, beni bekledi. Bu sözcük hem "saklamak" hem de "gözlemek" anlamında kullanılır.

köḏēzür, köḏezmēk.

Bunun kökü *kōz attı*: bir şeyi korumak için gözlerini onun üzerinden ayırmadı'dır. Bu sözcüğün değişik sesletimi **közetti**'dir.

kögēn. Küçük sığırların ya da süt verdiği sırada ineklerin bağlanmasında kullanılan kement.

yęl kögēn: Gökkuşağı.

kögürçgūn. Güvercin.

kögüz. Göğüs.

kōk. Gökyüzü. Şu atasözünde de geçer,

kökke sudsa yüzke tüşür: Göğe doğru tükürürsen, tükürük yüzüne düşer. Bu atasözü, başkasına kötü davranan birinin sonuçta bu tavırların ceremesini çekeceğini anlatmak için kullanılır.

kök.

kök ton: Koyu kurşuni renkte giysi. Gökyüzünün rengine benzeyen her renk böyle adlandırılır.

kök.

kend köki: Kentin çevresi, dış bölgeleri (buraların yeşilliğine gönderme yapılmaktadır).

kök. Eyer bağı.

Şu atasözünde de geçer,

er sözi bir, eder köki üç: Erkeğin sözü (içinde yozlaşmış hiçbir şey olmayacak biçimde) birdir, tıpkı eyerde üç bağ olması gibi; çünkü eğer eyere bir bağ daha eklenirse delik sayısı artacak ve eyer kırılacaktır, aynı zamanda eğer eyerde üç bağdan daha az bağ olursa eyer zayıflayacak ve bir adamı taşıyamayacaktır; demek ki eyer de tamı tamına üç bağ olması bir zorunluluktur (işte erkeğin sözü de tam olarak böyle bir kesinlik içinde olmalıdır). Bu atasözü kişiye arkasında durabileceği sözler söylemesini öğütlemek için kullanılır.

kök. Kök, köken, menşe.

kökünğ kim: Kökenin nedir, hangi kavimdensin? (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçeleri).

kök çüvit. bkz. **çüvit.**

kökegün. Gök sinek.

Şu atasözünde de geçer,

ekki bogra egeşür, otra kökegün yançılur: İki boğa çarpışır, aralarında gök sinek ezilir. Bu atasözü, onların arasında kalan zayıflar ezilir ve ölürken, iki hakanın savaşmayı sürdürmesini anlatmak için kullanılır.

kökerdi.

kökerdi nenğ: Nesne gök rengi aldı - rengi kurşuniye döndü.

kökerür, kökermek.

kökledi.

ol eder köklédi: O, eyerin bağlarını bağladı.

köklér, köklémek.

köklendi.

eder köklendi: Eyerin bağları sıkılaştırıldı.

er köklendi: Adam kökeni soyluymuş gibi bir tavır takındı - Adam zengin oldu.

köklenür, köklenmek.

kökleşdi.

ol anıg birle kökleşdi: O, kendini ona bağladı. Bu, **kökteşdi**'nin değişik sesletimidir.

ol aŋgar eḍer kökleşdi: O, ona eyerin bağlarını sıkılaştırma işinde yardım etti.

ol anıg birle kökleşdi: O, onunla kavimsel bağlar geliştirdi.

kökleşür, kökleşmēk. Bu son kullanım **Bulgār** lehçesindedir.

kökletti (kökdet–/kökded–).

ol eḍer yalgın kökletti (kökdetti): O, eyerin bağlarının sıkılaştırılmasını emretti.

kökletür, kökletmēk. **kökdetti** bir değişik sesletimdir.

kökrēdi.

arslān kökrēdi: Aslan kükredi; *bugra kökrēdi*: Deve aygır anırdı; *bulıt kökrēdi*: Bulut gürledi. Eğretilemeli olarak, savaş meydanındaki yiğitlerin haykırışlarını anlatmak için de kullanılabilir. Şu atasözünde de geçer,

tegirmende tugmış sıçgān kök kökreginge qorqmās: Değirmende doğan sıçan, gök gürlediğinde korkmaz. Bu atasözü pek çok zorlukla boğuşmuş bir kimsenin küçük bir şeyden korkmayacağını anlatmak için kullanılır.

kökrēr, kökrēmēk.

kökreşdi.

bulıtlār qamug kökreşdi: Bulutlar gürledi; *bugralār kökreşdi*: Aygırlar böğürdü. Yiğitlerin savaş alanındaki haykırışları da buna benzetilir; nitekim *alplār kökreşdi*: yiğitler kükredi denir.

kökreşür, kökreşmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Sonbahan anlatıyor)

keldi esin esneyü	Rüzgâr eserek geldi
qāḍqa tükel ösneyü	Bu (şiddeti ve yarattığı pusuyla) tipiye benziyordu
kirdi bodūn qasnayu	Halk (soğuktan) titreşti
qara bulıt kökreşür	Kara bulutlar gürler

kökteşdi. bkz. **kökleşdi**

kökşīn.

kökşīn nēŋg: Gök-mavisi renginde olan herhangi bir şey.

kökyuq. Köy şeflerine ve *Türkmēn* büyüklerine verilen, saygı belirten bir unvan.

kōl. Su birikintisi.

kōl. Gölcük.

isig kōl: **Barsgān**'da bir göl. Uzunluğu otuz, eni on fersahtır; *körüŋg*: *Kāşgar* Dağları'nda, **Tēz** yaylasında bulunan bir gölün adı. Çevresi otuz fersahtır; *sidiŋg kōl*: **qoçŋgār bāşı**'na yakın bir gölün adı; *yulduz kōl*: *Kuça*, **Kiŋgüt** ve **Uygur** arasındaki sınırda bulunan bir göl; *āy kōl*: **Uç** yakınında bir yer adı; *teriŋg kōl*: *ekki ögüz* sınırında bulunan bir göl. Burada saydığım bütün göllerin çevresi kırk ila otuz fer-

sah arasındadır. **Türk** ülkelerinde bunlara benzer daha pek çok göl vardır, ancak ben yalnızca İslam ülkesindekileri ve en büyükleri burada andım.

kōl. Deniz. Buradan alınarak "deniz köpüğü"ne *kōl köpüki* denir; *teñgiz köpüki* denmez.

kölerdi.

kölerdi sūw: Su bir gölette birikti.

kölerür, kölermēk.

kölerdi.

at kölerdi: At (karnının şişkinliği nedeniyle) yere serildi.

kölerür, kölermēk.

Şu atasözünde de geçer,

er oglı muñqāḍmās ıt oglı kölermēs: İnsanoğlu sıkıntı çekmez (bir çıkış yolu bulur, bu durum şuna benzer), bir köpek asla bir at gibi yere serilmez.

kölergēn.

bu at ol kölergēn: Bu atın her zaman karnı şişer ve yere serilir.

kölīdi.

ölüg kölīdi: O ölüyü [başka bir şeyi de olabilir] gömdü.

kölīr, kölīmēk.

kölīge. Koyu gölge.

kōlik. Gölge.

kölişdi.

ol mañga ölüg kölişdi: O, bana ölü adamı gömme işinde yardım etti.

kölişür, kölişmēk.

kölitti.

ol ölügni kölitti: O, ölüyü [başka bir şeyi de olabilir] gömdürttü.

kölitür, kölitmēk.

költürdi.

ol at aḍāqın költürdi: O, atın ayağının bağlanmasını ve böylece onun yere yatırılmasını emretti.

kölük nēñg. Ödünç alınan herhangi bir şey.

kölük. (At, eşek ya da katır gibi) yük hayvanı.

köliklig.

köliklig yēr: Gölgelik yer.

kölüklüg.

kölüklüg er: Bir yük hayvanına sahip olan adam.

kölüñg. Durgun bir suyun olduğu gölcük. Kuşlar bu çevrede yuva yapar.

kölündi.

er elgi aḍāqı kölündi: Adamın (çalışmaktan veya yürürken ya da at binerken çok fazla sarsılmak-

tan, sanki uçlarına bir ağırlık bağlanmış gibi) eli ayağı uyuştu, hissizleşti.

kölnūr, kölünmēk.

köm. Kurşuni rengi pekiştirmek için kullanılan bir ilgeç.

köm kōk: Derin kurşuni (**Oguz** lehçesi). Diğer *Türkler köp kōk* der.

kömçü. Gömü, define.

tawgāç kömçūsi: Âd kavminden kalma define (büyülü define).

kömdi.

ol ölügni kömdi: O, ölüyü [başka bir şeyi de olabilir] gömdü.

kömēr, kömmēk.

kŏzmēn kömdi: O, sıcak küllerde ekmeği pişirdi.

kömeç. Küllerin içine gömülerek pişirilen yassı ekmek.

kömīçe. Sivrisinek.

kömişdi.

ol manĝa nēnĝ kömişdi: O, bana bir şeyi (toprağın altına) gömmekte yardım etti.

kömişūr, kömişmēk.

kömtürdi.

ol yēŗde nēnĝ kömtürdi: O, ona bir şeyi (toprağın altına) gömdürttü.

kömtürür, kömtürmēk.

kömüç. Gömülü hazine; define.

ol kömüç buldı: O, gömü buldu.

kömüldürük. Atın göğsünden geçen eyer bağı.

kömündi.

er tawārın kömündi: Adam mallarını gömüyormuş gibi göründü.

kömnür, kömünmēk.

kömürgēn. bkz. **köwürgēn**.

kömündi.

kömündi nēnĝ: Gömülmüş nesne.

kömürlük. Kömür yapmak için kullanılacak ağaç; kömür konan yer. Kömüre sahip olan kimseyi anlatmak için *kef* (*k*), titreşimli *kef*'le (*g*) yer değiştirir [*kömürlüg*].

kŏn. Deri; özellikle atlar için kullanılır ve *at kŏni* denir. Bazen insan derisini anlatmak için de kullanılabilir ve *anıg kŏni qurīdı*: onun derisi kurudu - o öldü denir. Kaplam [bir kavramın kapsamına giren öğelerin tümü –çn] söz konusu olduğu için *tęwę kŏni*: deve derisi ifadesi de kullanılabilir. Bu sözcük yalnızca derinin sepilenmeden önceki hali için kullanılır. Deri sepilendikten sonra artık ona *qogūş* denir.

köngük. Yaka. *Oguzlar cim*'i (ç) *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi] kullanır ve *köngek* der.

köngüklendi.

tōn köngüklendi: Giysiye yaka yapıldı.

köngüklenür, köngüklenmēk.

köndgerdi.

ol yıgāç köndgerdi: O, bir tahta parçasını [başka bir şeyi de olabilir] düzeltti.

ogrīnı köndgerdi: Suçunu itiraf ettirene kadar hırsızla mücadele etti.

ol meni yōlqa köndgerdi: O, bana yolda [başka bir şeyde de olabilir] rehberlik etti.

köndgerür, köndgermēk.

köndi.

yıgāç köndi: Bir tahta parçası [başka bir şey de olabilir] düzeltildi.

ogrı köndi: Hırsız (suçunu) itiraf etti. Belli bir şeyi inkâr eden bir kimsenin daha sonra bunu ikrar etmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

er yōlqa köndi: Adam yolculuğa çıktı, başladı.

otuŋ köndi: Odun yandı (**Argu** lehçesi – onlar kurala göre *ye*'yi (y), *nun*'a (*n*) çevirir. bkz. **köydi**).

tosūn at köndi: Haşarı at yola geldi, düzeldi. Yola getirilen, düzeltilen herhangi bir şeyi anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

könēr, körmēk.

könek. Deri heybe.

köngerdi.

ol oq köngerdi: O, oku [başka bir şeyi de olabilir] düzeltti, düzgünleştirdi.

ol yōl(qa) köngerdi: O, yolda rehberlik etti - doğru yolu gösterdi.

bēg ogrīnı köngerdi: Bey (suçunu) itiraf etmesi için hırsızı zorladı.

köngerür, köngermēk.

köni.

köni nēŋ: Düz (düzgün) bir nesne. Güvenilir bir kişiye de *köni er* denir.

könitti.

er yıgāç könitti: Adam tahtayı [başka bir şeyi de olabilir] düzeltti (düzgünleştirdi).

könitür, könitmēk.

köŋlek. Gömlek.

köŋgleklendi.

er köŋgleklendi: Adam [başka biri de olabilir] üzerine gömlek giydi.

köŋgleklenür, köŋgleklenmēk.

köŋgül. Kalp, gönül; akıl. Buradan hareketle "zeki bir adam"a, *köŋgüllüg er* denir.

Şu atasözünde de geçer,

közden yırāsa köŋgülden yeme yırār: Eğer âşıklar birbirlerinden uzaksa ve birbirlerini göremi-

yorsa, aşkları da gönülden uzaklaşır, biter - gözden ırak olan, gönülden de ırak olur.

köŋglüŋ neteg: Zihin huzurun nasıl?

koŋgüllendi.

er īşqa koŋgüllendi: Adam işi yapmaya karar verdi. Aynı zamanda çocukların bir şeyi anlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

koŋgüllenür, koŋgüllenmēk.

koŋgüz. Gübre yığını. Bu dışkının ve sidiğin karışıp kaynaştığı bir öbektir.

köp.

köp nēŋ: İç içe geçmiş, birbirine dolanmış herhangi bir şey.

köp saç: Gür saç.

Şu atasözünde de geçer,

köp sögütke quş qonār, körklüg kişike sōz kelīr: Kuşlar gür söğüde konar, (benzer bir biçimde) söz (aşk mektubu) hep güzel ve çekici kadına gelir. Bu atasözü *yıgāç üçıŋa yēl tegīr, körklüg kişike sōz kelīr*: ağacın dalları rüzgârda sallanmaktan geri duramaz, (bunlara benzer biçimde) çekici kadın da söz (aşk mektubu) almaktan kaçınamaz - buna karşın namusunu korumalıdır biçiminde de söylenir.

köpçük. Eyer minderi (**Oguz** lehçesi).

köpen. Devenin üzerine konan kalın örtü; semer ya da böylesi bir hayvan koşumu. (**Oguz** lehçesi).

köprüg. Köprü.

köpsūn. Şilte, minder.

köpük. Köpük.

köpük. Güğümde kaynarken taşan şey.

köpürdi.

eşiç köpürdi: Tencere [başka bir şey de olabilir] taştı.

sūt köpürdi: Süt köpürdü. İnsanın dudaklarından köpükler taşmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

köpürür, köpürmēk.

köpürtti.

ot eşiçni köpürtti: Ateş tencerenin köpürmesine neden oldu. Herhangi bir şey dudaklardan köpüklerin taşmasına ya da suyun veya benzer bir şeyin köpürmesine neden olursa yine bu sözcük kullanılır.

köpürtür, köpürtmēk.

kördi.

ol meni kördi: O, beni gördü.

körēr, körmēk.

Şu atasözünde de geçer,

yüzke körme erdem tile: Yüze (ve onun solgun haline) bakma, (insanın içindeki) erdeme ve terbiyeye bak.

körge. Tahtadan yapılmış tabak (**Kençēk** lehçesi).

körgitti.

ol manga nēng körgitti: O, bana bir şey gösterdi.

körgitür, körgitmēk.

körişdi.

ol menig birle körişdi: O ve ben birbirimize baktık. Birbirini görmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

körişür, körişmēk.

körk. Güzellik.

körklüg: Güzel.

körketti (körkēdti).

qïz körketti: Kız güzelleşti.

körketür, körketmēk. Kök-biçimi *körkēdti*'dir, benzeşime maruz kalmıştır.

körpe.

körpe öt: Geç filizlenmiş bitki; *körpe yemiş*: Geç olgunlaşan meyve. Bu, ilk ortaya çıktığı dönem geçtikten sonra gelişen bir şeyi anlatmak için kullanılır. Benzer bir şekilde "yazın doğan çocuk"a *körpe ogul* denir. "Mevsimi geçtikten sonra doğan kuzu, deve ve buzağı"ya da *körpe* denir.

körpēlēdi.

at körpēlēdi: At körpe çimeni yedi.

körpēlēr, körpēlēmēk.

körpēlendi.

ot körpēlendi: Bitki geç filizlendi.

körpēlenür, körpēlenmēk.

körplēdi.

ol qozı körplēdi: O, toprağa açtığı bir çukurda kuzuyu kızarttı.

körplēr, körplēmēk.

körsēdim.

men anı körsēdim: Ben onunla buluşmak, görüşmek istedim.

Kök-biçimi **körügsēdim**'dir. Burada akıcı yazaçlara ilişkin bir kural söz konusudur, "bir şeyi isteme"yi (*temennī*) ifade etmek için eylem gövdesine *-gse* eki getirilir.

körsēr men, körsēmēk.

körtürdi.

ol aŋgar nēŋ körtürdi: O, onun belli bir şeyi görmesine sağladı.

körtürür, körtürmek.

körügsēdi.

ol meni körügsēdi: O, benimle görüşmek istedi.

körügsēr, körügsēmēk.

körük. Körük.

körüklēdi.

ol ōtug körüklēdi: O, ateşi körükledi.

körüklēr, körüklēmēk.

körüldi.

körüldi nēŋ: Nesneye bakıldı; nesne izlendi.

körlür, körülmēk.

körüŋ.

körüŋ kōl: *Kāşgar*'a yakın küçük bir gölün adı.

körüŋ. *Kāşgar* Dağları'nda, **Tēz** yaylasında bulunan bir gölün adı. Çevresi 30 fersahtır.

körünç. İzleyici ya da seyirciler.

köründi.

ol bēgke köründi: O, beyle görüştü.

tāg köründi: Dağ [başka bir şey de olabilir] göründü. Uzaktan karaltı biçiminde beliren herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

körnür, körünmēk.

körüş. Bakış; görüş.

kösgük. Kem gözlerden sakınmak için küçük bahçelere ve üzüm bağlarına dikilen korkuluk. Şu atasözünde de geçer,

ālīn arslān tutār küçün kösgük tutmās: Hileyle aslan bile yakalanır, ama zor kullanarak korkuluk bile yakalanamaz.

kösrük.

kösrük tuşāg: Atın önayaklarına vurulan köstek.

kösüldi.

er aḍaq kösüldi: Adam ayaklarını uzattı.

kösülür, kösülmēk.

Şu atasözünde de geçer,

yogurqanda artuq aḍaq kösülse üşiyür: Ayak yorgandan fazla uzatılırsa üşür. Bu atasözü insana haddini bilmesini öğütlemek için kullanılır.

kösürdi.

ol atıg kösürdi: O, atın önayaklarını köstekledi.

kösrür, kösürmēk.

kösürge. Bir tür sıçan.

kösürgēk.

kösürgēk er: Evine misafir geldiği zaman canı sıkılan, içi daralan kimse.

kösürgēn. Bir tür köstebek.

köşerdi.

kōl köşerdi: Su birikintisi ağzına kadar doldu.

köşērür, köşērmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbaharı anlatıyor)

alın töpü yaşardı	Dağ zirveleri (büyümekte olan yapraklarla) yeşerdi
orut otın yaşurdı	Kuru otların yerini yeni bitkiler aldı
kōlnig suwın köşerdi	Gölcükler taşacak kadar doldu
sıgır buqa münĝreşür	Sığırlar ve boğalar neşeyle böğürür

Ağzına kadar suyla dolu olan, neredeyse taşacak durumdaki kapları anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

köşīdi.

tām kūnüg köşīdi: Duvar güneşi kapattı - güneş ışınlarının gelişine engel oldu. Işığın gelişini engelleyen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

köşīr, köşīmek.

köşīge. Zayıf gölge.

kōşik. Örtü, perde.

köşiklig.

köşiklig yēr: Gölgelik yer.

köşindi.

er künke köşindi: Adam kendini güneşten korumak için gölgeye çekildi. Birinden saklanmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

köşinūr, köşinmēk.

köşitti.

bulıt kōküg köşitti: Bulut gökyüzünü kapladı.

köşitūr, köşitmēk. Herhangi bir şeyi örten başka bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

köt. Kıç; zaman ya da sıra bakımından daha sonra gelen.

kötiç. Genç bir çocuğa söverken *kötiç*: ah kokan göt! denir. **köt** sözcüğünden türetilmiştir.

kötki. Toprak yığını; tepecik.

kötlēdi.

oglānıg kötlēdi: O, oğlan çocuğuyla ters ilişkiye girdi - gulamperestlik yaptı.

kötlēr, kötlēmēk.

kötletti.

ol oglānıg kötletti: O, oğlan çocuğuyla [başka biriyle de olabilir] ters ilişkiye girilmesine izin verdi - gulamperestliğe ön ayak oldu.

kötletūr, kötletmēk.

kötlük. Bir sövgü sözcüğü; "seni gidi yüreksiz" anlamında kullanılır, gerçek anlamı "seni gidi gulam"dır [ters cinsel ilişki kurmak için sahip olunan genç oğlan çocuğu ya da köle –çn].

kötrüm. Üzerine oturulan kanepe.

kötrüşdi.

ol manĝa yük kötrüşdi: O bana yükü [başka bir şeyi de olabilir] kaldırma işinde yardım etti.

kötrüşūr, kötrüşmēk.

kötürdi.

er yük kötürdi: Adam yükü taşıdı. Hamile bir kadın için de bu sözcük kullanılır.

kötrür, kötürmēk.

Şu atasözünde de geçer,

tęwę yük kötürse qamıç yeme kötrür: Deve (bütün bu) yükü taşıyabiliyorsa, (küçük) bir kaşığı da taşıyabilir. Bu [anlam olarak] Arapçadaki *etbi'u-l feres licâmehâ* ("dizginlerin atı takip etmesine izin ver") sözüne benzer.

kötürgēn.

bu bugra ol yük kötürgēn: Bu damızlık deve iyi yük [başka bir şey de olabilir] taşır.

kötürgü. Taşıma, nakil.

kövüz. Kilim; yünden dokunmuş şilte ya da örtü.

köwij. Ağacın oyuğu; örneğin söğüdün çürümüş kısmı – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

köwij turma. Çürümüş turp ya da tadı bozulan herhangi bir şey.

köwiz. Kilim.

köwre. Ölü bir hayvanın, iç organları çürümüş ve kemiklerin üzerinde kurumuş et parçaları kalmış bedeni.

köwşek.

köwşek et: Yumuşak et.

köwşek.

köwşek etmek: İyi mayalanmış hamurdan yapılan ekmek.

köwürgēn (kömürgēn). Dağ soğanı. *Oguzlar* buna **kömürgēn** der.

köyde. Tasfiye etmek için altın ve gümüş filizlerinin eritildiği kazan.

köydi.

otuñ köydi: Odun [başka bir şey de olabilir] yandı.

köyēr, köymēk.

köytürdi.

ol anıg tönın köytürdi: O, onun giysisinin [başka bir şeyin de olabilir] yakılmasını emretti.

köytürür, köytürmēk.

Bu bozulmuş (*lûga gayrifasîha*) bir sözcüktür [bkz. **köyürdi**].

köyük.

köyük nēñ: Yanan bir şey.

köyürdi.

er otuñ köyürdi: Adam odunu [başka bir şeyi de olabilir] yaktı.

köyrür, köyürmēk.

közz. Göz.

közēdi.

ol öt közēdi: O, ateşi maşayla karıştırdı.

közēr, közēmēk.

ol üzümni közēdi: O, salkımından üzüm koparttı.

közēgü. Köseği [ateşi karıştırmakta kullanılan demir ya da odundan çubuk].

Şu atasözünde de geçer,

közēgü uzūn bolsa elig köymēs: Köseği uzun olursa, el yanmaz. Bu atasözü kendisi dinlendiği zamanlarda onun işlerini çekip çeviren oğullara, hizmetkârlara sahip kişiyi anlatmak için kullanılır.

közeşti.

ol manña öt közeşti: O, bana ateşi karıştırmakta yardım etti. Bu işte boy ölçüşmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

közeşūr, közeşmēk.

közetlig.

közetlig nēñ: Korunan, sakınılan bir şey.

közetti.

ol meni közetti: O, beni bekledi.

Bu sözcüğün kökü *közz attı*: O (beklerken) gözlerini benim üzerime dikti'dir.

közetūr, közetmēk.

közgerdi.

ol atāmnı manĝa közgerdi: O, babamla benim aramda bir görüşmeye (buluşmaya) neden oldu - bizi kavuşturdu.

közgerür, közgermēk.

közkeni. Geceleri uçan ve vızıltıya benzer bir ses çıkaran böcek.

közkünek. Şahine ve kertenkeleye [aynen alınmıştır –çn] benzeyen, rüzgâra tutunarak uçan bir kuş.

közlēdi.

ol anı közlēdi: O, onun gözüne vurdu.

közlēr, közlēmēk.

közleşdi.

ol menig birle közleşdi: O, benimle birbirimizin gözünün içine bakma konusunda boy ölçüştü.

közleşür, közleşmēk.

közlük. At kuyruğundan dokunan, göz kanlandığı ya da kamaştığı zaman üzerine konan bir şey.

kȫzmēn. Közde pişirilen ekmek.

közŋĝü. Ayna.

közüldürük. At kuyruğundan dokunan, göz kanlandığı ya da kamaştığı zaman üzerine konan bir şey. **közlük**'ün değişik sesletimidir.

közündi.

közündi nēŋĝ: Nesne görüldü (**Argu** lehçesi).

Buradaki kullanımın kalıba dayanan bir temeli vardır. Bu sözcük "göz" anlamına gelen **kȫz**'den türemiştir. Ancak *Argular* bu eylemin geçmiş zaman kipiyle kullanımını [*kör-di*] buyrum kipi gibi kullanır ve "gör" anlamında *kör* der; geçmiş zamanı ise *ze*'yle (*z*) söylerler.

köznür, közünmēk.

kü. Halk arasında tanınma bildiren bir sözcük.

kūlüg bilge: Ünlü bir bilgin.

küç. Güç, kuvvet.

küç. Şiddet ya da zulüm.

küç ēldin kirse törü tüŋĝlüktin çıqār: Ülkeye zorbalık gelirse [egemen olursa], töre [adalet] bacadan çıkar [ortadan kaybolur]. "Zulmeden bir kişi"ye *küçemçi*, "güçlü bir kişi"ye *küçlüg* denir.

küç. Susam.

küç yagı: Susam yağı (**Çigil** lehçesi). Keneotu bitkisinin tohumu –büyüklüğü nedeniyle– *ingēk küçi*: inek susamı olarak anılır.

küçēdi.

ol aŋgıg tawārın küçēdi: O, onun malına zorla el koydu.

oglānıg küçēdi: O, köle oğlanı (ya da cariyeyi) cinsel ilişkiye zorladı; ona kötü davrandı.

küçēr, küçēmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

üḏig meni küçēyür	Arzu beni zorluyor
tün kün turup yıglayu	Gece gündüz gözyaşı dökmeye
kördi közüm tawraqın	Gözüm onun yıkıntıya dönmüş meskeninden hızla ayrılışını
yurtı qalıp aglayu	Terkedilmiş yurdunun boşluğunu gördüğünden beri

küçeldi.

er tawārı küçeldi: Adamın malına [başka bir şeyine de olabilir] insafsızca el koyuldu.

küçēlür, küçēlmēk.

küçendi.

at küçendi: (Yükün ağırlığı nedeniyle) at güçten kesildi.

ol anıg tawārın küçendi: O, onun malına zorla el koydu. Birinci eylem geçişsiz, ikincisi geçişlidir.

küçēnür, küçēnmēk.

küçeşdi.

olār ẹkki tawār küçeşdi: İkisi mal yağmalamakta birbirleriyle rekabet etti ya da birbirlerine yardım etti.

küçeşür, küçeşmēk.

küçet. Hârizm'de yaşayan bir **Türk** kavmi.

küçetti.

ol anıg tawārın küçetti: O, onun malına insafsızca el koydurdu.

küçetür, küçetmēk.

küçlendi.

er küçlendi: Adam [başka bir şey de olabilir] güçlendi.

küçlenür, küçlenmēk.

küden. Düğün.

küdüşdi.

olār bir birig küdüşdi: Onlar birbirlerini bekledi.

küdüşür, küdüşmēk.

küḏeç. **küzeç** sözcüğünün *zel*'le (*ḏ – dh*) söylenen halidir ve aynı anlama ("testi, ibrik") sahiptir (**Argu** lehçesi). *zel* (*ḏ – dh*) ile *ze* (*z*) arasındaki birbirinin yerine geçme durumu Arapçadaki "yazmak" anlamına gelen *zebera* ve *ḏabera* ve "acı su" anlamına gelen *ma' zu'âq* ve *ve ḏu'âq* ifadelerinde de görülür.

kūḏti.

ol meni kūḏti: O, beni bekledi, gözledi.

ol qōy kūḏti: O, koyun [başka bir hayvanı da olabilir] güttü.

kūḏēr, kūḏmēk.

kūg. Şiirin aruzu, ölçüsü.

bu yīr ne kūg üze ol: Bu şiirin ölçüsü (*aruz*) nedir?

kūg. Türkü söylerken kullanılan bir ezgi; beste.

er kūglendi: Adam kendine özgü bir ezgiyle türkü söyledi. Şu dörtlükte de kullanılır,

kūgler qamug tüzüldi	Ezgiler sıraya kondu
iwriq iḏiş tizildi	Kadehler ve testiler dizildi
sensiz özüm özeldi	Ruhum seni özledi
kelgil amul oynalım	Gel de haylazca fingirdeşelim

kūg. Bir kentin halkı arasında ortaya çıkarak belli bir süre dilde kullanılan nükteli bir söz.

bu yıl bu kūg keldi: Gülünecek bu şey, bu yıl ortaya çıktı.

kūg.

kūg yılqı: Doğaya salınan, serbest bırakılan hayvan.

kūg. Koçun ya da bazı vahşi hayvanların kışa yakın dönemlerde azması.

qōy kūgi boldı: Koçun [başka bir hayvanın da olabilir] kızışma dönemi geldi.

kūg. Aynanın üzerinde oluşan pas cinsinden lekeler.

kōznĝūke kūg tüşdi: Aynanın üzerinde yeşillikler ve lekeler oluştu.

kūg. Kadınların ya da başkalarının yüzünde oluşan çil.

küglēdi.

yılqı küglēdi: Sığır ilkbaharın taze yeşilliklerinde otladı.

küglēr, küglēmēk.

kūglēdi.

er kūglēdi: Adam bir türkü söyledi ve bunun ezgisini söylediği sırada ortaya çıkarttı.

kūglēr, kūglēmēk.

küglendi.

yūzi anıg küglendi: Onun yüzünde çiller çıktı.

er küglendi: Adam şarkı söyledi.

küglenūr, küglenmēk. Bunun kök-biçimi *kūglendi*'dir.

küjek. Perçem, zülüf (**Argu** lehçesi).

kükü. Teyze. *kükūy* de denir ve bu daha doğru bir kullanımdır.

kükūyüm keldi: Teyzem geldi.

kül. Kül. Şu atasözünde de geçer,

kül ürginçe köz ürse yeg: Köze üflemek, küle üflemekten faydalıdır. Bu atasözü birine önemli işlerle meşgul olmasını, önemsiz olanları bir yana bırakmasını öğütlemek için kullanılır.

küldi.

er küldi: Adam [bir başkası da olabilir] güldü.

külēr, külmēk. Şu dizelerde de kullanılır,

külse kişi atma aŋar öter küle

baqqıl aŋar eḏgülükün agzın küle

Sana gülen birini görürsen

Onun yüzüne sıcak küller atma [onu utandırma]

Bu dizeler iyiliğe iyilikle karşılık vermeyi öğütlemek için kullanılır.

küldrēdi.

tāş quḏug içre küldrēdi: Taş kuyunun içinde ses verdi ve böylece kuyunun derinliği anlaşıldı.

küldrēr, küldrēmēk.

külf.

tām külf yıqıldı: Duvar gürültüyle ve bir anda yıkıldı.

külgü. Gülüş, kahkaha.

külgü. Felç.

er külgü bardı: Adam felç geçirdi. Bazen bunu anlatmak için **kültgü** de denir.

küli. İkiye ayrılmadan, içinde çekirdeğiyle birlikte kurutulan kayısı ve şeftali.

külrēdi.

tāş quḏugda külrēdi: Taş kuyuda ses çıkarttı.

külrēr, külrēmēk.

külsirdi.

er külsirdi: Adam gülümsüyormuş gibi göründü. Gerçekten gülmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

külsirēr, külsirmēk.

kültgü. bkz. **külgü**.

kültürdi.

ol meni kültürdi: O, beni güldürdü.

kültürür, kültürmēk.

külümsindi.

er külümsindi: Adam [başka biri de olabilir] gülüyormuş gibi göründü – adam gülümsedi.

külümsinür, külümsinmek.

külünç. Gülüş, kahkaha.

külüşdi.

boḏūn qamug külüşdi: Halk hep birlikte güldü.

külüşūr, külüşmēk.

külüt. Halk için gülünç olan şey.

kümi.

kümi talās: **Uygur** sınırını oluşturan kentlerden birinin adı.

kümüş. Gümüş. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir savaşı anlatıyor)

alp erenni eḏırdım	(Düşmanın) yiğitlerini böldüm
boynın anıg qaḏırdım	Boyunlarını büküp koparttım
altun kümüş yüḏürdüm	(Hazinelerindeki) altın ve gümüşlerini aldım
sūsi qalın kīm ötēr	(Ancak) asker yığınları arasından zor geçtim

kümüş. Akçe; içinde gümüş olduğu için bu ad verilmiştir.

kümüş. Bir cariyenin adı.

kümyendi. bkz. **küymendi**.

kün. Güneş.

kün tugdı: Güneş doğdu; *künke baqsa kŏz qamār*: Güneşe bakanın gözü kamaşır.

kün. Gün.

bu kün bargıl: Bu gün git. Gün ışığının güneşe bağlı olması nedeniyle gün bu şekilde adlandırılır.

kündi. Rezil, aşağılık, iğrenç (**Oguz** lehçesi).

ol kündi kişi ol: O, aşağılık bir adamdır. Bazen bu ilgeç konuşmanın akışı kaybedildiğinde arayı doldurmak için kullanılabilir.

kündüz. Gündüz, gün ışığı.

küni. Kuma.

Şu atasözünde de geçer,

küninig kūlīne tegü yagı: Kuma küllerine kadar düşmandır (ikisi arasındaki düşmanlıktan dolayı biri diğerini en küçük unsuruna kadar düşman olarak görür).

künlük. Günlük bir mesele.

künlük.

künlük yēm: Günlük ekmek. Ancak bu az kullanılan bir ifadedir.

küŋ̂g. Cariye.

kūp. Küp.

küpe. Küpe.

küpe.

küpe yarıq: Zırhlı giysi.

küpïdi.

ol tōn küpïdi: O, giysiyi (kumaşı iki kat yapıp arasına pamuk koyarak) dikti.

küpïr, küpïmēk.

kŭpig. Arasına pamuk ya da benzer bir malzeme koyulan iki kat kumaştan dikilen herhangi bir şey.

küpildi.

anıg tōnı kŭpildi: Onun giysisi (kumaş iki kat yapılıp arasına pamuk koyularak) dikildi.

küplŭr, küpilmēk.

küpişdi.

ol manĝa ton kŭpişdi: O, bana giysiyi (kumaşı iki kat yapıp arasına pamuk koyarak) dikmekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

küpişŭr, küpişmēk.

küpitti.

ol tōnın küpitti: O, giysinin (kumaşı iki kat yapıp arasına pamuk koyarak) dikilmesini emretti.

küpitŭr, küpitmēk.

kür.

kür er: Soğukkanlı, yürekli, sarsılmaz adam. Şu atasözünde de geçer,

kim kür bolsa küwēz bolŭr: Her kim yürekli ve sertse, mağrur olur.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ertiş suwı yęmēkï	**Ertiş** nehrinin **Yęmēk**'leri
sıtgap tutār bilēki	Sıvadılar bilekleri
kürmet anıg yürēki	Pek onların yürekleri
kelgēlimet irkişŭr	Bizim üzerimize gelmek için toplaşıyorlar

kürēdi.

qul kürēdi: Köle [başka biri de olabilir] kaçtı.

kürēr, kürēmēk.

küreşdi.

ol manĝa qār küreşdi: O, bana kar [başka bir şey de olabilir] küremekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

küreşŭr, küreşmēk.

küretti.

ol anıg qulın küretti: O, onun kölesini kaçmaya zorladı.

küretŭr, küretmēk.

kürgēk. Sandal küreği; toprağı kazmaya veya kar küremeye yarayan her tür kürek.

kürīdi.

at kürīdi: At önayaklarıyla toprağı eşeledi; *ol qārıg kürīdi*: O, kar küredi.

kürīr, kürīmēk.

kürin. İçinde kavun, hıyar ve benzeri şeyler taşınan sepet.

küritti.

ol aŋgar qār küritti: O, onu kar [başka bir şey de olabilir] küremeye zorladı.

küritūr, küritmēk.

kürk. Kürk.

kürküm. Safran. Bu sözcük Arapçaya uygundur; zira Araplar buna *kurkum* der.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(*Afrāsiyāb* için bir methiye dile getiriyor)

bēgler atın argurup	Beyler atlarını mecalsiz bıraktı
qaḏgu anı turgurup	Kaygı onları zayıf düşürdü
meŋgzi yūzi sargarıp	Benizleri sarardı
kürküm aŋgar türtülūr	Sanki safran sürülmüş gibi

kürlendi.

kōk kürlendi: Gök gürledi.

kürlenür, kürlenmēk.

kürsdi.

yigit qāniga kürsdi: Delikanlı, gürbüz hale gelene kadar kanlandı ve etlendi.

Bunun kök-anlamı "bir kabın içine konan bir şeyin, belli bir süre sonra taşacak kadar büyümesi, kabarması"na ilişkindir. Örneğin bir hamurun içine iyi bir maya ekleyip bunu kabı neredeyse dolduracak biçimde bir kaba koyarsanız, belli bir süre geçtikten sonra bu hamur kabın kenarlarından taşacak kadar kabaracaktır.

kürsēr, kürsmēk (*kürsēmēk* [?]).

Bunun kökü "kibirli ve yürekli adam" anlamında kullanılan bir sözcüktür [**kür**; sonra buna sonek gelir], **-sēdi** sonekinin anlamı halihazırda açıklanmıştır [aynen alınmıştır –çn].

kürsēr, kürmēk (*kürsēmēk* [?]).

kürşēk. Bir yemek adı. Darı taneleri suda ya da sütte kaynatıldıktan sonra, üzerlerine yağ konur ve böylece yenir.

kürt. Yay, kamçı ve değnek gibi şeylerin yapımında kullanılan bir dağ ağacı.

kürt kürt.

at arpānı kürt kürt yēḏi: At arpayı çatır çutur yedi. Hıyar ya da hıyara benzer şeyleri kütür kütür yiyen bir kişiyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

küsdi.

ol andın küsdi: O, onu gücendirdi.

küsēr, küsmēk (**Oguz** lehçesi).

küsēdi.

ol anı körmekin küsēdi: O, onunla buluşmayı arzuladı. Herhangi bir şey arzulandığında yine bu sözcük kullanılır.

küsēr, küsēmēk.

küsen. *Kuça* olarak da bilinen kentin bir diğer adı. Burası bir **Uygur** sınırıdır.

küseşdi.

eren qamug tawār küseşdi: Bütün adamlar zenginlik istediler - zenginlikleriyle övündüler.

küsēşūr, küseşmēk.

küsri. Göğüs kafesi (kaburga kemikleri).

kütü. Çatı.

kūtürdi.

ol aŋgar qōy kūtürdi: O, ona koyun [başka bir hayvan da olabilir] güttürdü.

kūtürür, kūtürmēk.

küveç.

küveç yügün: Bir çeşit at başlığı.

küvük.

küvük müş: Erkek kedi.

küvük. Saman (**Oguz** lehçesi).

küwendi.

ol menig birle küwendi: O, benimle övündü.

küwenūr, küwenmēk.

küwēz. Mağrur, kibirli kimse.

küwezlik. Küstahlık, saygısızlık. Şu dizelerde de kullanılır,

eştip ata anāŋgnıg sawlarını qadırma

nēŋg qut bulup küwezlik qılnıp yana quturma

Annenin babanın sözünü işittiğinde öğütlerini geri çevirme

Zenginliğe ve başarıya ulaştığında küstahlık yapma, kendine hakim ol ve haddini bil

küwlük. Kilden yapılmış ufak misketler; kurumadan önce veya kuruduktan sonra yuvarlanarak oynanır.

küwrüg. Kös.

küwük.

küwük müş: Erkek kedi (**Çigil** lehçesi).

küye. Güve. Keçe veya keçeye benzeyen şeyleri yiyen böcek.

küyēlēdi.

er kiḍiz küyēlēdi: Adam (silkerek) keçeden [başka bir şeyden de olabilir] güveleri ayıkladı.

küyēlēr, küyēlēmēk.

küymendi.

er īşqa küymendi: Adam işte kayıtsızdı ve meseleyle tam anlamıyla ilgilenmedi.

küymenūr, küymenmēk.

Bu sözcük göçüşmeye maruz kalır ve bir değişik sesletim olarak **kümyendi** denir.

küyüm küyüm.

ol küyüm küyüm kūn keçürdi: O, bir yandan meşgul gibi durarak öte yandan kayıtsız kalarak günü geçirdi.

küz. Sonbahar.

küzeç. Testi, ibrik. Bu sözcük *he*'nin (*h*) *cim*'e (*ç*) dönüşmesi dışında Arapçaya uygundur.

küzeçlik (küzeçlig).

küzeçlik titig: Çömlek yapılacak kil. Bu kile sahip olan kimseyi anlatmak için sözcüğün *g*'li biçimi kullanılır [**küzeçlig**].

küzēdi.

ol yaylāgda küzēdi: O, sonbaharı yaylada geçirdi.

küzēr, küzēmēk.

küzen. Küçük kuşları ya da benzerlerini avlamakta kullanılan sıçangillerden bir hayvan. bkz. **kelēgü**.

küzerdi.

ōḍ küzerdi: Sonbahar geldi.

küzerür, küzermēk.

küzgerdi.

ōḍleg küzgerdi: Mevsim sonbahara döndü.

küzgerür, küzgermēk.

küzük. Bir dokuma tezgahında üst çözgülerin alt çözgülerden ayrılmasını sağlayan düğümlenmiş iplikler. Aynı zamanda süslü bir kumaş ya da benzerlerini dokuyan kimseyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

küzükti.

yıl küzükti: Mevsim sonbahara döndü.

küzükēr, küzükmēk.

l

la. Bir işin gerçekleştiğini ya da bittiğini açıkça belirtmek için *Oguzlar* tarafından kullanılan bir ilgeç. Eylemlerin sonrasına eklenir (**Oguz** lehçesi).

ol bardı la. O, gitti (ve bu gidiş teyit edildi); *ol keldi la*: O geldi (ve bu geliş teyit edildi). Burada, dinleyen kişinin söz konusu eylemi yalanlaması durumuna karşı onun olayların oluş seyrini bilmediği ve olayın tam olarak böyle gerçekleştiğini vurgulama işlevi de yerine getirilir. Diğer *Türkler* bunu kullanmaz.

lāçin. Şahin; yırtıcı bir kuş. Savaşta cesaret gösteren bir adam da *lāçīn* diye adlandırılır.

lāgūn. Tahıl ölçmekte kullanılan ölçek gibi içi oyulmuş olan bir şey; süt, ayran ve benzeri şeyler içerken kullanılır.

lāw. Mühür mumu.

lęş. Sümük (**Çigil** lehçesi). **lęş** aynı zamanda balgam demektir.

lęş aqtı: Sümük ya da balgam aktı.

–lıqın/–likin. "İle" anlamına gelen iki ilgeç. *lâm* (l) bazen *ref*'li [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o*, *ō*, *u*, *ū*) okuma] bazen *kesre*'li [Arapçada *ı*, *i* okutan im] okunur. Bazı bağlamlarda bunlar ["ile" anlamına gelen Arapça bir ilgeç olan] bağlantı kurucu nitelikteki *bâ*'ya [yerine göre *be*] tekabül eder.

biligin ulugluqqa tegdim: Bilgelikle ululuğa eriştim.

edgülükün kel, isizligin kelme: Hayırla gel, şerle gelme. Kök-biçimleri *kaf*'lıdır (*q*), ancak *kef*'li (*k*) ve *imâle*'nin [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] söz konusu olduğu sözcüklerde bu *kaf* (*q*), *kef*'le (*k*) –yukarıda açıkladığım gibi– yer değiştirmiştir. Eğer eki alan sözcüğün ortası *ref*'liyse [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o*, *ō*, *u*, *ū*) okuma] *lâm* (l), *ref*'li olur; eğer ortasında *kesre* [Arapçada *ı*, *i* okutan im] varsa ya da bir ünlü yoksa *lâm* (l) *kesre*'li olur.

lītu. Şehriyeler su, buz ya da kar gibi şeylerle soğutulur. Sonra bunun içerisine çeşniler konur, serinletici bir yiyecek olarak yenir.

līyu. Kuruduğu zaman sert kil haline gelen çamur.

limken. Sarı erik.

loxtāy. Üzerinde sarı pullar olan kırmızı renkte süslü bir Çin kumaşı.

luçnut. Buğday ve buğdaya benzer şeylerin temizlenmesine yardım etme. Köylüler birbirlerine köle ya da hayvan yollayarak harman dövme işinde yardımlaşır. (**Kençēk** lehçesi) – [belki de bu sözcük *köçnüt* diye yazılır, zira **köçüt** sözcüğü "at" anlamına gelir –çn].

m

–ma. Buyrum kipindeki eylemlere gelen ve olumsuzluk bildiren bir ilgeç.

qıl: yap – *qılma*: yapma. Bu yalın ya da türemiş olsun bütün eylemsel gövdelere olumsuzluk anlamı vermek için geçerli olan kuraldır.

ma. "Al" anlamına gelen bir ilgeç.

ma: Al, işte. *elif* (*a*) yerine *ha*'yla (*h*) söylenerek *mah* biçiminde de kullanılır; tıpkı [Arapçada] *ebriye* ya da *hebriye* ("ince deri") veya *erâqa* ya da *herâqa* ("dökmek") dendiği gibi.

ma. Oğlak ve kuzu sesinin bir yansıması. Bu sözcük *Zû'r-Rumma*'nın [Emevi devrinin büyük şairlerinden biri, eski şiir geleneğini sadakatle devam ettirmiştir doğumu tahmini 696, ölümü 735 yılıdır –çn] şu dizesinde de geçer ve Arapçaya uygundur: *bismi'l-mâ'i mebgûmu* ("ma sözüyle meler").

māh. "Işte; al" anlamına gelen bir ilgeç; bir şey verildiği zaman söylenir.

malguna. bkz. **bulguna**.

mamu. Gerdek gecesi gelinle birlikte yollanan kadın. Bu, özgün dile ait bir sözcük değildir

mān qışlāg. Oguz ülkesinde bir yer adı.

mān kend. Eskiden *Kāşgar* yakınlarında olan bir kentin adı; şimdi harap durumdadır.

mān.

mān yāşlıg qōy: Dört yaşını geçen koyun. Koyun dışında bir hayvan için kullanılmaz.

mançu. Bir zanaatkâra verilen ücret. Başka bir ücreti anlatmak için kullanılmaz.

mançuq. Heybe, torba gibi at eyerine takılan herhangi bir şey.

mançuqlandı.

er tōnın mançuqlandı: Adam giysisini heybeye koydu ve onu eyerinin arkasına astı.

mançuqlanūr, mançuqlanmāq.

mandār. Ağaçlara sarılan ve onların kurumasına neden olan bir bitkinin adı – sarmaşık (**Oguz** lehçesi).

mandarlandı.

yıgāç mandarlandı: Ağaç sarmaşıklandı.

mandarlanūr, mandarlanmāq.

mandı.

er tulum mandı: Adam silah kuşandı.

er ötmēk sirkēke mandı: Adam, ekmeği sirkeye bandı. Herhangi bir şeyin, başka bir

şeye banılıp yenmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

manār, manmāq.

mandırı. Gelinle güveyin gece bir araya getirildiği ve insanların onların başlarından aşağı para attığı yerin adı (**Çigil** lehçesi).

mandu. Bir tür **Türk** sirkesi. Bir küpe üzüm şırası konup mayalanana kadar beklenir, daha sonra üzerine sek şarap dökülür, bu karışım bir gece bekletilir ve sirke elde edilir. Bu, sirkelerin en güzelidir.

mandurdı.

ol manĝa qılıç mandurdı: O, bana kılıç kuşandırdı.

ol manĝa etmekig yāgqa mandurdı: O, bana ekmeği yağa bandırttı.

mandurur, mandurmāq.

mangırdı.

ol etmēkig yāgqa mangırdı: O, ekmeği yağa bandırayazdı, daldırayazdı. Başka şeyler için de kullanılır.

mangırār, mangırmāq.

mañgıg. Adım.

anıg mañgıgı kŏr: Onun adımına bak.

manıldı.

etmēk sirkēke manıldı: Ekmek sirkeye [başka bir şeye de olabilir] banıldı.

manılur, manılmāq.

mañgrādı.

er mañgrādı: Adam [başka biri de olabilir] bağırdı.

mañgrār, mañgrāmāq.

mañgrattı.

ol anı mañgrattı: O, onu bağırttı.

mañgratūr, mañgratmāq.

marāz. Karanlık gece.

marāz. Ücretle çalışan kimse; ırgat (**Argu** ve **Yagma** lehçeleri). *xıyār marāz* da denir.

masıç.

masıç üzüm: Kara üzüm.

mat. "Öyle, onun gibi" anlamına gelen bir ilgeç.

andag mat: O, öyle.

mayaq. Dışkı; özellikle deve gübresi anlamında kullanılır. Daha sonra bu anlam *qōy mayaqı*: koyun gübresi olarak genişlemiştir. "At gübresi" ise yalnızca **yundaq** biçiminde adlandırılır. Şu atasözünde de geçer,

tewe beḍük erse mayaqı beḍük ermes: Deve büyüktür, ancak pisliği büyük değildir. Bu ata-

sözü, kendinde büyüklük gören kimse için söylenir. "Büyüklük, senin yanında kölesi bulunduğun adama yaraşır" demektir.

maygaq. Paytak kimse; çatal tırnaklı olmayıp, top tırnaklı olan hayvanların tüyleri kısa olanları.

mayıl.

mayıl yẹmiş: Olgun şeftali ya da büyük kavun gibi çürümeye yaklaşmış ve yumuşamış meyvelerin tümüne verilen ad.

mayıldı.

qāgūn mayıldı: (Sulu, taze) kavun yumuşadı. Bu, kavunun aşırı olgunlaşması durumudur. Başka meyveler için de kullanılır.

mayılūr, mayılmāq.

mayışdı (yamaşdı).

er yẹ̄rke mayışdı: Adam uyuşukluğu nedeniyle yere yapıştı.

mayışūr, mayışmāq. Bu sözcük, adama bir işi yapmasının emredildiği ve onun reddettiği durumu anlatır. **yamaşdı** bir değişik sesletimdir; **mayışdı** göçüşmeye maruz kalmıştır.

mejek.

it mejeki: It pisliği – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

mekkeh. Çinden getirilen bir mürekkep; **Türk** kitapları bu mürekkeple yazılır. *kef* (*k*) katmerlenmiş, *ha* (*h*) özgün sözcükteki [*mekke* (?)] *elif*'le (*a*) yer değiştirmiştir.

meldek.

meldek nēŋ̂: Tıpkı tüyleri dökülmüş cinsel organ gibi keçeleşmiş herhangi bir şey.

meme. Harman döverken ortada bulunan ve diğer öküzlerin etrafında döndükleri öküz.

men. "Ben" anlamına gelen bir ilgeç (**Türk** lehçelerinde).

mende. "Bende, benim yanımda" anlamına gelen bir ilgeç.

meŋ̂. Kuş yemi. Şu atasözünde de geçer,

quş tuzaqqa meŋ̂ uçun ılınur: Kuş, yem için tuzağa düşer. Bu atasözü, yiyecek ararken başına kötü bir şey gelen kimse için kullanılır.

meŋ̂. Yüzdeki ben.

Şu dörtlükte de kullanılır,

bẹ̄riŋ̂ maŋ̂a sōzkiye	Bana bir söz ver,
meŋ̂lig qara tuzqıya	Ey benli esmer
yelwin tutār közkiye	Çekici, gözleri büyüleyici
muŋ̂um menig biliŋ̂e	Bilesin ki (aşkından) acı çekerim

meŋgdēdi.

ol anıg saçın meŋgdēdi: O, onun saçını yoldu.

meŋgdēr, meŋgdēmēk. Şu dörtlükte de kullanılır,

uḍu barıp soŋgdadı	Ardı sıra gidip kovaladı
tegre turup aŋgdıdı	Onu tuzağa düşürmek için kıstırdı
saçın qıra meŋgdēdi	Saçını tamamen yoldular
arjūlayu er awār	Adamlar (çakallar gibi) çevresine üşüştü

meŋgdeşdi.

ẹkki urāgut meŋgdeşdi: İki kadın birbirlerinin tüylerini aldılar. Bu, eylemin karşılıklılığını gösterir (*mufâ'ale*).

meŋgdeşūr, meŋgdeşmēk.

meŋgdetti.

ol anıg saçın meŋgdetti: O, onun saçını yoldurttu.

meŋgdetūr, meŋgdetmēk.

meŋggü. "Sonsuz (*hâlid* – ölümsüz)" olan bir şey, aynı zamanda "sonsuzluk (*hulûd* - ölümsüzlük)." Bu sözcük hem ad, hem de eylemlik olarak kullanılır.

meŋggü ajūn: Ölümsüzlük âlemi (*dâr'ül-hûlud*). Şu dizelerde de kullanılır,

(Zamanı anlatıyor)

tugup taqı qalmadı meŋggü eren

ajun küni yulduzı tutçı tugār

Doğan hiç kimse sonsuza dek yaşamadı

(Ancak) dünyanın güneşi ve yıldızı her zaman doğar

meŋgīlēdi.

er meŋgīlēdi: Adam beyin yedi.

Bu kök-anlamdır. Daha sonra konuşma dilinde bu sözcük Arapça *tūbâ leke* ("Müjdeler olsun sana!") ifadesine tekabül eden bir anlam kazanmıştır. Bu kullanımın nedeni birinin iyiliği için bir koyunun kesilmesi ve hayvanın en değerli organı olan beyni bu kişiye sunarak onun onurlandırılmasıdır. Sonraları bu ifade lezzetli yiyeceklere sahip olan herkes için kullanılan bir kalıp olmuştur. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir orduyu bozguna uğratan bir adamı anlatıyor)

anı yẹ̄tip sünggülēdi	Ona yetişip süngüledi
başın yandru yaŋgīlādı	Eski yarasını yeniden açtı
eren bāyup müŋgīlēdi	Adamlar kazandıkları nimetlerin tadını çıkarttı
anıg alpın qıra bogdı	Düşman yiğitlerini boğarak öldürdü

meŋgiz. Beniz. İnsanın rengi.

qızıl meŋgizlig: Kızıl benizli. Bu çoğu kez yanağın kırmızılığını anlatmak için kullanılır.

meŋgizlendi.

kişi meŋgizlendi: Kişinin yüzü güzelleşti.

meŋgizlenür, meŋgizlenmēk.

meŋgletti.

ol qāzıg meŋgletti: O, kazı [başka bir hayvanı da olabilir] yemletti - Kaza [başka bir hayvana da olabilir] tane toplattı.

meŋgletür, meŋgletmek.

meŋgzēdi.

bīr nēŋg bīrke meŋgzēdi: Bir şey başka bir şeye benzedi.

meŋgzēr, meŋgzēmēk.

meŋgzetti.

ol bīr nēŋgni bīrke meŋgzetti: O, bir şeyi bir şeye benzetti.

meŋgzetūr, meŋgzetmēk.

merdek. Ayı yavrusu; *aḍıg merdeki* de denir. Bazı *Türkler*, *toŋguz merdeki*: meme emen domuz ifadesini de kullanır.

mındatu. İpekten yapılmış gölgelik, cibinlik ya da çadır.

mıngūy. Kâğıt yapıştırmakta kullanılan bir tür hamur. İyi yapışması için su konup kaynatılarak iyice koyulaştırılır.

mıŋgār (**mıŋgar**). Pınar (**Oguz** lehçesi).

miŋg. Bin sayısı.

Şu atasözünde de geçer,

bīrin bīrin miŋg bolūr, tama tama köl bolūr: Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur. Bu atasözü, birine, az olsa bile bir şeyi kabulden çekinmemesini öğütlemek için kullanılır.

–miz. Biz. *mīm* (*m*), *be*'den (*b*) dönüşmüştür; *be* (*b*) sözcüğün başında kullanılır.

biz bardımız: Biz gittik.

keldimiz: Biz geldik. Bu kural tüm adlarda ve eylemlerde geçerlidir.

ātımız: Bizim atımız.

monçuq. Atın boynuna takılan değerli taş, aslan pençesi, muska gibi şeyler.

monçuq. Boncuk. Süs için boyuna takılan değerli taşlar.

monçuqlandı.

qīz monçuqlandı: Kız değerli taşlar, gerdanlıklar kazandı.

monçuqlanūr, monçuqlanmāq.

mönĝdi.

at mönĝdi: At ayaklarını toparladı ve tekme attı.

mönĝēr, mönĝmēk.

–mu/–mü. Adların ve eylemlerin sonuna gelen soru eki.

bu at mu: Bu at mı?; *bu ıt mu*: Bu köpek mi?

bardıŋ mu: Gittin mi?; *keldiŋ mü*: Geldin mi?

Bazı *Oguzlar*, üçüncü kişi soru ekinde *Türklerden* ayrılırlar; *mîm*'i (*m*) *kesre*'li [Arapçada *ı* ya da *i* okutan im] okur ve *vav*'ı (*ū*), *ye* (*ī*) yaparlar.

ol bardı mı: O, gitti mi? Bu ayrım yalnızca eylemlerde geçerlidir; adlara gelen ek konusunda *Türklerle* uzlaşırlar.

bu at senig mü: Bu at senin mi?; *bu ogul senig mü*: Bu çocuk senin mi?

muguzgaq. Balarısına benzeyen bir sinek (**Argu** lehçesi).

munda. "Burada" anlamına gelen bir ilgeç [kalma durumu].

ol munda ol: O, burada. Şu dizelerde de kullanılır,

emgeksizin turgu yōq munda yamu
eḏgülügük körmeḏip ajun çıqār

Emek çekmeksizin [zahmete girmeden] burada durmak yok
Bir iyilik görmeden dünya biter gider [zaman geçer ve ölüm gelir]

mundaru. İpekli kumaşlarla süslenmiş düğün odası.

mundı.

qarı er mundı: Yaşlı adam [başka biri de olabilir] saçmaladı.

munār, munmāq.

munduz. Budala, şaşkın. Şu atasözünde de geçer,

neçe munduz erse ēş eḏgü, neçe egri erse yōl eḏgü: Ne kadar budala da olsa bir yoldaş iyidir, ne kadar eğri de olsa bir yol iyidir – Yoldaş şaşkın olsa bile bu durum çölde yalnız olmaktan daha iyidir, yol eğri olsa bile bir yolda gitmek çölde başıboş gezmekten daha iyidir, bir yol mutlaka bir hedefe ulaşır.

munduz.

munduz aqın: Ansızın bastıran sel.

munduz yorīga āt: Yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen at.

mungān.

mungān kişi: Boşboğaz, geveze kimse.

mungāq.

mungāq kişi: Boşboğaz, geveze kimse

munu. "İşte orada" anlamına gelen bir ilgeç. Bu, *qānı*: Nerede? sorusunun yanıtıdır.

mūnu. "Bu." Özel olan bir şeyi işaret etmek için kullanılır.

munuq. bkz. **azuq**.

muñg.

muñg tāg: Yirmi yaş dişi; *muñg tāg öndi*: Yirmi yaş dişi çıktı.

muñg. Sıkıntı. Şu atasözünde de geçer,

erke muñg tegïr tāg señgirïñge yēl tegïr: Adama sıkıntı değer, dağın zirvesine yel değer. Bu atasözü, tıpkı dağın zirvesine vuran yel gibi insana sıkıntı gelebileceği, ancak yel gidince dağın zirvesinin yerinde kalacağı anlamına gelir.

muñgār (muñgar).

men muñgār aydım: Ben buna söyledim. Bu, üçüncü kişinin gösterme adılıdır [yönelme durumu].

muñglug.

muñglug er: Sıkıntılı adam.

muñgqardı.

ol anı muñgqardı: O, onu sıkıntıya soktu.

muñgqarur, muñgqarmāq.

muñguqtı.

er muñguqtı: Adam sıkıntıya düştü.

muñguqār, muñguqmāq.

murç. Karabiber.

muyān. Sevap.

muyānlıq: Gelip geçenlerin su içmeleri için yollara yapılmış hayrat.

muyançılıq. Arabuluculuk; yatıştırma; iki kişiyi uzlaştırma.

sen muyançılıq qıl: Sen bize arabuluculuk et. Kökü "sevap" anlamına gelen **muyān** sözcüğüdür.

mük.

ol mük turdı: O, rükû eder gibi belini bükerek durdu.

mükim (mükin). bkz. **büküm**

mŭn. Hastalık, kusur.

mŭnsüz kişi: Sağlam kimse. Şu atasözünde de geçer,

yalñguq oglı mŭnsüz bolmas: Ademoğlu kusursuz ya da hastalıksız olmaz.

mün. Çorba. Kâşgarlı Mahmûd der ki, ben **Yagma** ülkesinde "çorba getir" yerine *mün keldür* dediklerini duydum, ancak onlar şehrîye getirdiler, çünkü onların lehçesinde bu sözcük şehriyeyi tanımlar.

mündi.

er āt mündi: Adam ata [başka bir şeye de olabilir] bindi (at sürdü).

münēr, münmēk.

mündürdi.

ol manga at mündürdi: O, beni ata [başka bir şeye de olabilir] bindirdi.

mündürür, mündürmēk.

münēdi.

ol tōnug münēdi: O, giysinin eğriliğini düzeltmek için [başka bir şey için de olabilir] uçlarından kesti.

münēr, münēmēk.

müneldi.

tōn müneldi: Giysinin kenarları kesildi.

münelür, münelmēk.

münlēdi.

er münlēdi: Adam çorba içti.

münlēr, münlēmēk.

müneşdi.

ol menig birle müneşdi: O, benimle ata bindi.

müneşür, müneşmēk.

münüldi.

at münüldi: At [başka bir şey de olabilir] binildi.

münülür, münülmēk.

müñgeşdi.

ol menig birle müñgeşdi: O, benimle birlikte ata binişti - O, benim arkamda ata bindi.

müñgeşür, müñgeşmēk.

müñgrēdi.

ūḍ müñgrēdi: Öküz böğürdü.

müñgrēr, müñgrēmēk.

müñgretti.

ol ūḍnı müñgretti: O, öküzü böğürttü.

ōt eşiçni müñgretti: Ateş tencerenin fokurdama sesiyle kaynamasını sağladı.

ol erni urup müñgretti: O, adamı döverek onu öküz gibi böğürtüp, inletti.

müñgretür, müñgretmēk.

müñgüz. Her türlü hayvan boynuzu.

müñgüz müñgüz. Bir çocuk oyununun adı. Çocuklar ırmağın kıyısına diz çökerek oturur, bacaklarının arasına akıcı yaş kum doldurur ve sonra elleriyle kuma vururlar. İçlerinden biri (ebe) *müñgüz müñgüz*: boynuz, boynuz! der ve çocuklar *ne müñgüz*: Neyin boynuzu? diye karşılık verirler. Soruyu soran çocuk (ebe) boynuzlu hayvanları birer birer saymaya başlar, çocuklar da bunu yineler. Ebe bu arada

deve ya da eşek gibi boynuzsuz bir hayvanın da adını söyler, çocuklardan biri bu hayvanın ya da başka bir boynuzsuz hayvanın adını söylerse ırmağa atılır. Şu atasözünde de geçer,

süsgēn ūḍqa teŋgri müŋgüz bḕrmēs: Tos vuran öküze tanrı boynuz vermez. Bu atasözü, halka kötülük getirecek bir iş yapmak isteyip de yapamayan kişiyi anlatmak için kullanılır.

müŋgüzgēk. Çalışma nedeniyle elde oluşan pürüzlü doku; nasır.

müŋgüzlendi.

qozı müŋgüzlendi: Kuzunun boynuzu çıktı.

müŋgüzlenūr, müŋgüzlenmēk.

mūş. Dişi kedi (**Çigil** lehçesi). *Oguzlar* buna **çetük** der.

n

nāg. Timsah.

nāg yılān. Ejderha.

nāg yılı. **Türk** takviminin oniki yılından biri. Bu kitabı yazdığımız [der Kâşgarlı Mahmûd] altmışdokuz [469] yılı **nāg yılı**'dır.

namīja. Zevcenin kız kardeşinin kocası; bacanak (**Çigil** lehçesi).

naru. "Yön" anlatan bir ilgeç.

naru bar: Bu yana git.

ne. "Ne" anlamına gelen bir ilgeç.

ne tḕr sen: Ne dersin?

ne. Arapçadaki "o şey ki, acaba öyle mi?" anlamına gelen *mâ* sözcüğüne karşılık gelen bir ilgeç.

ne me eḏgü kişi ol: O, ne iyi bir adamdır [başka biri de olabilir]; *ne me yawuz neŋ̂ ol bu*: Bu ne kötü bir şey.

neçe. "Kaç" anlamına gelen bir ilgeç.

neçe yarmāq bḕrdiŋ̂: Kaç para verdin?. Aynı zamanda soru eki olarakta kullanılır.

neçük. "Niçin" anlamına gelen bir ilgeç.

neçük bardīŋ̂: Niçin gittin? (**Yabāqu** lehçesi).

nēgü. bkz. **nü**.

nelük. **neçük**'le aynı anlama gelen bir ilgeç; diğer *Türkler* bu sözcüğü kullanır.

neme. "Bilmem" anlamına gelen bir ilgeç.

neme ne qıldı: Ne yaptı bilmem.

nēŋ̂. Nesne, şey.

bu nēŋ̂ ol: Bu nedir?

neŋ̂. Mal ya da zenginlik.

Şu dörtlükte de kullanılır,

bulmış neŋ̂ig sewer sen	Bulduğun zenginliği seversin
aqrun aŋ̂ar sevingil	Ona ilişkin hoşnutluğunda tereddütlü ol (belki de seni terk eder)
barmış neŋ̂ig saqınma	Kaybettiğin zenginliğin arkasından üzülme
azrāq aŋ̂ar öküngil	Birazcık kederlen (çünkü keder onu sana geri getirmez)

nerek. "Ne gerek" anlamında kullanılan bir ilgeç.

bu saŋ̂a nerek: Bu, senin neyine gerek? Kök-biçimi *ne kerēk*'tir; bazı yazaçlar düşmüştür.

neteg. "Nasıl" anlamına gelen bir soru adılı.

neteg sen: Nasılsın?

nıjdāg. Bileğitaşı – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

nōm. Din.

tenĝri nōmı: Allah'ın dini - İslam. Aynı zamanda bunun dışındaki dinler de **nōm** olarak adlandırılır. Bu Çince bir sözcüktür.

nü. ne: ne? ilgecinin yerine kullanılan bir ilgeç.

nü tẹ̄r sen: Ne diyorsun? Bunun kök-biçimi **nēgü**'dür; söyleyişte yuvarlanmaktadır.

O / Ō

ō. Bir emrin yerine getirilmesinin reddedildiğini belirten ilgeç.

ob ob. Eşek sendelediğinde kullanılan bir ifade. Bu, Arapların "kalk" anlamına gelen *laan* sözcüğüne benzer.

ōb ōb. Bir şey hakkında palavra atan, ancak bunu kanıtlayamayan kişiye söylenir.

oba. Kavim (**Oguz** lehçesi).

obuz. Engebeli, bozuk arazi.

ōy obuz: Sarp arazi.

obuzlug.

ōy obuzlug yēr: Arazisi sarp olan ülke.

oçaq. Ocak.

oçaqlandı.

ew oçaqlandı: Eve ocak yapıldı.

oçaqlanur, oçaqlanmāq.

oçaqlıg.

oçaqlıg ew: Bir ocağa sahip olan ev.

oçaqlıq.

oçaqlıq yēr: Ocak yeri.

oçaqlıq titig: Ocak yapımında kullanılacak her türlü kil.

oḏgardı.

ol anı kēḏin oḏgardı: Bir süre düşündükten sonra onu tanıdı.

oḏgarur, oḏgarmāq.

oḏguç. Yanan odun parçası.

oḏgurdı.

ol meni oḏgurdı: O, beni uyandırdı.

oḏgurur, oḏgurmāq [bkz. **olxuttı**].

oḏug.

oḏug er: Uyanık (uyumayan) adam.

oḏug kōnĝüllüg er: Uyanık kalpli adam - anlayışlı adam.

oḏugluq. Uyanıklık ya da bilinçlilik.

oḏundı.

er oḏundı: Adam uykudan uyandı.

oḏnur, oḏunmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

amdı ūḍın oḍundı	Şimdi (düşman) uykusundan uyandı
kḕdin telim ökündi	Sonra çok pişman oldu
ḕl bolgālı igendi	(Çünkü) barış yapmayı engellemişti
andag erig kĭm utār	Böyle bir adamı kim alt eder (benim dışımda?)

ogar.

ogar at: Alnında beyaz bir leke olan at.

Bu sözcük hem anlam hem ses olarak Arapçaya uygundur; ancak Arapçasında [*agarr* –çn] *elif*, *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi], Türkçesinde *zamme*'lidir [Arapçada *o*, *ŏ*, *u*, *ü* okutan ötre imi].

ogīdı. bkz. **oqīdı**.

ogla. Genç erkek (**Argu** lehçesi).

oglāgu. Bolluk içinde büyümüş ya da buna alışmış kimse. Nitekim **Qātūn**'lara [prensesler] *oglāgu qātūn* denir.

oglāq. Oğlak.

Şu atasözünde de geçer,

oglāq yiliksiz oglān biligsiz: Oğlakta (kemiklerinde) ilik olmadığı gibi, bebekte de akıl yoktur.

oglı. Yabani havuç. *Kāşgar* kenti yakınlarında yetişen, beyaz ve tatlı bir havuç.

ograq. *qara yıgāç* adındaki bir sınır bölgesinde ikamet eden bir **Türk** kavmi.

ograqlandı.

er ograqlandı: Adam **Ograq** giysileri giydi.

ograqlanur, *ograqlanmāq*.

ogrı. Hırsız.

ogrı.

bu nēñg anıg ogrı ol: Bu nesne ondan aşağıdadır. Bunun kök-biçimi [*ogırı*] *gayn*'nın (*g*) *kesre*'lisidir [Arapçada *ı*, *i* okutan im], ancak ses düşmesi yaşanmıştır; tıpkı [Arapçada] *ibil*'in *ibl* ("develer"), *üzün*'ün *üzn* ("kulak") olması gibi.

ogrīlādı.

ol nēñg ogrīlādı: O, nesneyi çaldı. Halk bunu *re*'ye (*r*) ünlü [bu sözcükte *ī*] eklemeksizin söyler [**ogurlādı** – bkz. **ugurlādı**], bu hatalı bir kullanımdır.

ogrīlār, *ogrīlāmāq*.

ogrug.

ogrug sünĝükı: Boyundaki ilk omur.

ogrug. Vadinin kıvrımı.

ogrug.

tāg ogrugı: Dağın kenarı, sivri çıkıntısı.

ogruldı.

sünĝük ogruldı: Kemiğin eklem yerlerinden ayrılması.

ogrulur, ogrulmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz ile Kış arasındaki çekişmeyi anlatıyor [tahminen Yaz, Kış'a sesleniyor])

balçıq balıq yogrulūr	Kil ve çamur yığılır
çıgāy yawuz yıgrılūr	Zavallı yoksul iki büklüm olup yere çöker
ernĝekleri ogrulūr	(Soğuğun şiddeti nedeniyle) parmakları birbirinden ayrılır
odguç bile ewrişūr	Bir ateş parçasıyla kendini avutur

ogruştı.

ol manĝa sünĝük ogruştı: O bana kemiği ayırmakta yardım etti. Bu işte çekişmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ogruşur, ogruşmāq.

ogul. Oğul.

Bir kişi kendi oğlu olmayan bir çocuğu da bu şekilde çağırabilir.

bu ogul ne tēr: Bu çocuk ne der?

Bunun çoğulu *oglān*'dır – ancak bu kullanım kurala aykırıdır; kurala göre çoğul hali *ogullār* olmalıydı, tıpkı "erkekler" anlamında **eren** sözcüğünün kullanılması gibi; ancak her iki kullanıma da [*oglān, ogullār*] rastlanmaktadır [daha sonraları **oglān** ve **eren** sözcükleri tekil olarak da kullanılmaya başlanmıştır –çn].

ogulçuq. Kadının rahmi.

ogulmuq. Fasulyenin etrafına sarıldığı, destekleyici düz çubuk, sırık.

ogurdı.

er sünūk ogurdı: Adam kemiği eklem yerinden ayırdı.

ogrur, ogurmāq.

ogurlādı. bkz. **ugurlādı**.

oguş. Boy.

oguşlandı.

er oguşlandı: Adam bir topluluğun parçası oldu - adam akraba sahibi oldu.

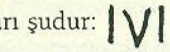
oguşlanur, oguşlanmāq.

oguşlug.

oguşlug er: Bir boya bağlı olan adam.

oguz. Bir **Türk** kavmi; **Türkmēn**. Her biri hayvanlarına vurdukları ayırt edici bir damgaya sahip yirmiiki koldan oluşur. Bu kollar birbirlerinin hayvanlarını bu damgalarla tanırlar.

Bunların şefi *qınıq*'lardır; bizim şimdiki hakanlarımız da bu koldandır; hayvanlarına vurdukları damga şudur:

İkincisi **qayıg**'lardır. Damgaları şudur:

Üçüncüsü *bāyundur*'lardır. Damgaları şudur:

Dördüncüsü **ẹwe**'lerdir. Bunlara **yẹwe** de denir. Damgaları şudur:

Beşincisi *salgur*'lardır. Damgaları şudur:

Altıncısı *afşār*'lardır. Damgaları şudur:

Yedincisi *begtili*'lerdir. Damgaları şudur:

Sekizincisi *bügdüz*'lerdir. Damgaları şudur:

Dokuzuncusu **bayāt**'lardır. Damgaları şudur:

Onuncusu *yazgır*'lardır. Damgaları şudur:

Onbirincisi *eymür*'lerdir. Damgası şudur:

Onikincisi *qara bölük*'lerdir. Damgaları şudur:

Onüçüncüsü *alqa bölük*'lerdir. Damgaları şudur:

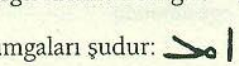
Ondördüncüsü *igdir*'lerdir. Damgaları şudur:

Onbeşincisi *üregir*'lerdir – *yüregir*'de denir. Damgaları şudur:

Onaltıncısı *tütırqa*'lardır. Damgaları şudur:

Onyedincicisi *ūla yondlug*'lardır. Damgaları şudur:

Onsekizincisi *tōger*'lerdir–bazen *vav* düşer, *tōger* denir. Damgaları şudur:

Ondokuzuncusu *beçenek*'lerdir **[beçēnek]**. Damgaları şudur:

Yirmincisi *çuvuldar*'lardır. Damgaları şudur:

Yirmibirincisi *çepni*'lerdir. Damgaları şudur:

Yirmiikincisi **çaruqlug**'lardır [**çaruq**]. Bunların sayıları azdır ve damgaları belli değildir.

Bu altkavimlerin hepsinin adını (der Kâşgarlı Mahmûd), herkesçe mutlaka bilinmesi gerektiği için andım. Eğer hayvanlar birbirine karışırsa, bu kollar kendi sığırlarını bu damgalar sayesinde tanırlar.

Bunlar temel altkavimlerdir. Daha sonra bu altkavimler de altkollara ayrılmaktadır, ancak anlatımın kısalığı için bunları dahil etmiyorum. Bu altkavimlerin adları, eski zamanlarda onları var eden kurucu ataların adlarından alınmıştır. Soylarının kökenini onlara dayandırırlar; tıpkı Arapların *Benî Sâlim* ("Salimoğulları"), *Benû Hafaca* ("Hafacaoğulları") demesi gibi.

oguzlādı.

ol meni oguzlādı: O, beni **Oguz** olarak düşündü ve onlarla ilişkilendirdi.

oguzlār, *oguzlāmāq*.

oguzlandı.

er oguzlandı: Adam **Oguz** giysisi giydi.

oguzlanur, *oguzlanmāq*.

ol. "O" anlamına gelen bir ilgeç.

ol andag aydī: O böyle söyledi.

ol. "Şu" anlamına gelen bir ilgeç.

ol er: Şu adam.

ol. Adlara ve eylemlere eklenen bir pekiştirme ilgeci.

ol menig oglum ol: O, kesinlikle benim oğlumdur; *ol ewke barmış ol*: O, kesinlikle eve gitti.

oldı.

et bışıp oldı: Et pişerek lime lime oldu.

Uzun süre kullanıldığı için eskiyen ve yıpranan bir giysiyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

olur, *olmāq*.

oldīdı.

at oldīdı: At [başka bir hayvan da olabilir] nalsız kaldı. İnsan yalınayak kaldığında da bu sözcük kullanılır.

oldīr, *oldīmāq*.

oldrum. Sakatlanmış kimse.

olduq.

olduq at: Nalsız at [başka bir hayvan da olabilir].

olgun. bkz. **qayaq**.

olguttı. bkz. **olxuttı**.

olıç. Çocuklara sevgi bildirmek için kullanılan bir ilgeç.

olıçım: Sevgili oğlum (**Qarluk** lehçesi).

olındım.

men bu īşta olındım: Ben bu meseleden ve onun için çektiğim sıkıntılardan usandım.

olınur men, olınmāq.

olma. Kavanoz.

olturdı.

ol eşiç içre et olturdı: O, tencerede eti pişirdi. Bir giysinin ya da benzer bir şeyin yıpranmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

olturur, olturmāq.

olturdı.

ol er olturdı: O, adam [başka biri de olabilir] oturdu.

olturur, olturmāq. Şu atasözünde de geçer,

bütün ümlüg qança qolsa olturur: Donu sağlam olan nasıl isterse öyle oturur. Bu atasözü, kendi namusluluğundan emin olan kimsenin ona dair doğacak şüpheler nedeniyle kaygılanmayacağını belirtmek için kullanılır.

oluq.

oluq er: Dayanıklı, azimli adam.

oluq (**olaq** [?]). Ağaç kütüğünün içi oyularak yapılmış herhangi bir şey; örneğin içinde şıra soğutulan veya hayvan sulamakta kullanılan yalak.

oluq.

oluq tōn: Eskimiş ve yıpranmış giysi. Yıpranmış herhangi bir şeyi anlatmak için **oluq** sözcüğü kullanılır.

oluq. Küçük kayık. Bunun kök-anlamı ağaç kütüğünün içi oyularak yapılmış herhangi bir şeydir [**oluq**^{2}].

olut.

olut er: Yetişkin; olgunluk evresini yaşayan adam.

olxuttı (**olguttı**).

ol meni olxuttı: O, beni oturttu.

olxutur, olxutmāq – Kök-biçimi *gayn*'la (*g*) **olguttı**'dır; nitekim bir eylem asla *hı*'yla (*x*) geçişli yapılmaz, *gayn*'la yapılır – tıpkı **oġgurdı**: o, onu uyandırdı ve **toġgurdı**: o, onu doyurdu sözcüklerinde olduğu gibi.

ōm.

er ōm boldı: Adamın midesi bozuldu - çok et yemekten midesi bulandı.

ōn. On sayısı.

ōnu. Onu.

onunç.

onunç yarmāq: Onuncu para [başka bir şey de olabilir].

oŋ̂g.

oŋ̂g īş: Kolay iş. *oŋ̂gāy* sözcüğünün kısaltılmış biçimidir.

oŋ̂g.

oŋ̂g elig: Sağ el (**Çigil** lehçesi).

oŋ̂gāmuq.

oŋ̂gāmuq er: Sağ elini kullanan adam.

oŋ̂gdı.

barçın bodūgı oŋ̂gdı: İşlemeli kumaşın rengi soldu.

oŋ̂gār, oŋ̂gmāq. **oŋ̂guqtı** sözcüğünün değişik sesletimidir.

oŋ̂gūjīn. Çölde insanlara saldıran bir gulyabani.

oŋ̂guldı.

sökel oŋ̂guldı: Hasta iyileşti.

īş oŋ̂guldı: (Karışan) iş yoluna koyuldu.

oŋ̂glūr, oŋ̂gulmāq.

oŋ̂guqtı.

er yüzi oŋ̂guqtı: Adamın yüzü süzüldü.

barçın oŋ̂guqtı: İşlemeli kumaş [başka bir şey de olabilir] parlaklığını kaybetti.

oŋ̂guqār, oŋ̂guqmāq.

oŋ̂guqtı.

anıg yüzi oŋ̂guqtı: (Hastalık veya benzer bir şey nedeniyle) adamın yüzü süzüldü.

barçın oŋ̂guqtı: İşlemeli kumaş parlaklığını kaybetti.

oŋ̂guqār, oŋ̂guqmāq. Benzer bir durumun söz konusu olduğu her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılabilir.

[Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn].

op. Harman dövmekte kullanılan öküz (**Argu** lehçesi).

ōpdı.

er sūw ōpdı: Adam suyu [başka bir şeyi de olabilir] yutuverdi.

ōpār, ōpmāq.

opīdı.

ol anı kişīdēn opīdı: O, onu halktan gizledi. Herhangi bir şeyin başkasından gizlenmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

opīr, opīmāq.

opındı.

ol mendin opındı: O, benden saklandı.

opınūr, opınmāq.

opıtgān.

ol er ol ōzin kişiden opıtgān: O, alışkanlık olarak kendini insanlardan gizleyen bir adamdır.

opıttı.

ol özin mendin opıttı: O, kendini benden gizledi. Herhangi bir şeyi gizlemeyi veya saklamayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

opıtur, opıtmāq.

oprādı.

tōn oprādı: Giysi [başka bir şey de olabilir] yıprandı.

oprār, oprāmāq.

oprāq.

oprāq tōn: Paçavraya dönmüş giysi ya da benzeri bir şey.

opraştı.

tōnlār opraştı: Giysiler [başka şeyler de olabilir] eskimeye başladı.

opraşūr, opraşmāq.

Şu atasözünde de geçer,

keŋgēşlīg bilīg ūdreşūr, keŋgeşsīz bilīg opraşūr: Öğütlü bilgi meyve verir, öğütsüz bilgi yıpranır - Alınan öğütlerle beslendiği sürece işlerin idaresi günden güne gelişir, öğütten uzak durulursa günden güne işler kötüye gider.

oprattı.

ol tōnın oprattı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] yıprattı.

opratur, opratmāq.

oprı. Çukur ya da oyuk.

opu. Üstübeç (*isfîdâc*).

oq. Ok.

oq. Evin kirişi. *ew oqı* da denir.

ōq. Mirasta düşen pay.

aŋgār bīr ōq tegdi: Ona mirastan bir pay düştü.

oq.

oq yılān: Kendisini insanın üzerine savuran yılan.

oq. Bir malı bölüşürken ya da toprakları paylaşırken çekilen kuradaki pay.

oq. Eylemlerin ardından gelen bir pekiştirme ilgeci.

bargıl oq: Git!!!

oq. Durum anlatan ifadelere eşlik eden bir ilgeç.

baya oq keldim: Tam da şimdi geldim; *amdi oq aydīm*: Tam da şimdi söyledim.

oqçı. Okçu.

oqçı köndgerdi: Okçu oku doğrulttu.

oqīdı.

ol meni oqīdı: O, beni çağırdı.

er bitig oqīdı: Adam kitap okudu.

oqīr, oqīmāq.

oqīdı (ogīdı).

er oqīdı: Adam kustu. **ogīdı** da denir.

oqīr, oqīmāq.

oqıldı.

bitig oqıldı: Kitap okundu.

oqılur, oqılmāq.

oqındı.

bitig oqındı: Kitap okundu.

ol bitig oqındı: O, kendini kitap okuyormuş gibi gösterdi.

oqınur, oqınmāq – nun (n), lâm'dan (*l*) değişmiştir [bkz. **oqıldı**].

oqışdı (oqıştılār).

olār bīr ẹkindi birle oqıştılār: Onlar birbirini çağırdı.

oqışūr, oqışmāq.

ol menig birle bitig oqışdı: O, kitap okuma konusunda benimle boy ölçüştü. Bu konuda yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

oqıtgān.

bu bitig ol kişini oqıtgān: Bu sıklıkla birini onu okumak için kışkırtan bir kitaptır.

oqıtsādı.

ol bitig oqıtsādı: O, kitabın okunmuş olmasını istedi. Biri başka birini çağırmak istediğinde de bu sözcük kullanılır.

oqıtsār, oqıtsāmāq.

oqıttı.

ol manĝa bitig oqıttı: O, bana kitap [başka bir şey de olabilir] okuttu.

oqıtur, oqıtmāq.

oqluq. Sadak; okların içine konduğu kılıf.

oqrādı.

at oqrādı: At yemlenmek istediği için homurdandı.

oqrār, oqrāmāq.

oqraşdı.

yond qamug oqraşdı: Bütün atlar (yem ya da başka bir şey için) homurdandı.

oqraşūr, oqraşmāq. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bahan anlatıyor)

aşın atıp yaşnadı	Şimşek çaktı ve her yan aydınlandı
tumān tūrup tüşnedi	Pus ortalığa dağıldı
adgır qısır kişnedi	Aygırlar ve kısraklar (yaklaşan baharın izlerini görerek) kişnedi
ögür alıp oqraşūr	(Neşe içinde) homurdanarak her aygır kısrağını alıp bir çift oluşturdu

oqtam.

bīr oqtam yēr: Bir ok atımı yer.

oqtaştı.

ol anıg birle oqtaştı: O, onunla ok atma müsabakasına girdi. Kura çekmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

oqtaşur, oqtaşmāq.

oqtattı.

beg anı oqtattı: Bey ona ok attırdı.

oqtatur, oqtatmāq.

oqut. Bir yemeğe katılmaya ya da beyin huzuruna çıkmaya dair davet veya çağrı.

ōr.

ōr at: Rengi parlak kırmızımsı kahverengi ile koyu sarı arasında olan at.

oraŋ̂g. *Rûm* ülkesi yakınlarında bir yer adı. *Rûm* ülkesiyle karşılaştırıldığında kuzeyde yer alır. Adın daha doğru kullanım biçimi **varaŋ̂g**'dır.

ōrdı.

ol ot ōrdı: O, ot biçti. Bir tarlayı ya da başka bir şeyi biçmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ōrār, ōrmaq.

ordu. Bir hakanın ikametgâhı [sarayı]. Nitekim *Kāşgar* kentine *ordu kend*: Hakanların İkametgâhının Olduğu Kent denir.

ordu. *Balāsāgūn* yakınlarında bir ikametgâh. Buradan hareketle *Balāsāgūn* kentine *Qūz ordu* denir.

ordu.

ordu başı: Hakanın kalacağı yeri, yatağını düzenleyen, derleyen toplayan kimse (*ferraş*).

ordu. Bir hayvanın yeraltındaki yuvası; sıçanın kovuğu, gelinciğin deliği gibi.

ordu.

ordu tāl: Hamamotu [tüy dökücü bir maddenin yapımında kullanılır]. İki değişik sesletimden biri [diğeri için bkz. **arḏūtāl**].

ordūlandı.

bēg bīr yēŗig ordūlandı: Bey bir yeri kişisel ikametgâhı olarak zapt etti.

ordūlanur, ordūlanmāq.

orgāq. Orak.

orı qıqı. Uğultu ve bağrış çağrış.

orı. Haykırış. Şu atasözünde de geçer,

orı qopsa oguş aqlışūr, yagı kelse imrem tēprişūr: Yardım isteyen bir çığlık yükselse (bu yardımı sağlamak için) boy bir araya gelir, bir düşman sökün etse (onunla savaşmak için) ülkedeki bütün taifeler toparlanır. Bu atasözü birine akrabalarıyla birlik olmasını öğütlemek için kullanılır.

orīlādı.

er orīlādı: Adam bağırdı.

orīlār, orīlāmāq.

orīlādı.

er orīlādı: Adam kendiyle övündü ve bu böbürlenmede aşırıya kaçtı.

orīlār, orīlāmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Saldırdığı bir savaşçıyı anlatıyor)

özin ögnüp orīlādı	Kibirli ve övüngendi ve aşırı gururla şişindi
yorıp tēŗig qarīlādı	Yeri arşın arşın ölçerek geldi
atıg kemşip orīlādı	Atını mahmuzladı ve bağırmaya başladı
uwut bōlup töpü agdı	Utanç içinde (geri döndü) tepeyi tırmandı (ve böylece uzaklaştı)

orīlaştı. bkz. **orlaşdı**.

orlaşdı.

bōdun qamug orlaşdı: Halktan bir haykırış yükseldi.

orlaşūr, orlaşmāq. Kök-biçimi **orīlaştı**'dır.

ornādım.

men bu yēŗde ornādım: Ben bu yere yerleştim.

ornādı nēnĝ: Nesne bir yere yerleştirildi ve orada sabitçe durdu.

kūn ornādı: Güneş battı.

ornār, ornāmāq.

ornattım.

men nēnĝ ornattım: Ben, o şeyi yerine koydum.

ornatur men, ornatmāq.

ortu. Herhangi bir şeyin ortası.

ortu er: Orta yaşlı adam.

ew ortūsı: Evin ortası.

kūn ortusı: Öğle vakti (**Çigil** lehçesi).

ortūlādı.

er yāşın ortūlādı: Adam orta yaşlıydı.

ortūlār, ortūlāmāq.

ortuq. Ortak. Şu atasözünde de geçer,

ortuq erden artuq almās: Ortak, ortağından (kârın bölüşümünde) fazlalık almaz. Bu atasözü, birine adaletli olmasını öğütlemek için kullanılır.

ōru. Buğday, şalgam ve buna benzer şeyleri saklamak için kazılan çukur.

oruldı.

tarıg oruldı: Ekin biçildi.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir savaşı anlatıyor)

qarvı çuvaç quruldı	Han çadırı kurulduğunda [*Türklerin* hakanlarına özgü ipekten yapılmış bir çadır; bunun altında hakanlar yaz sıcağında gölgeye kavuşur, kışın yağmurdan ve kardan korunur –çn]
tūgum tikip uruldı	Tuğum dikilip savaş davulları çalındığında
sūsi anın oruldı	Düşman askeri ekin gibi biçildi
qanç-oq qaçār ol tutār	Şimdi onların en yücesi benden nasıl kaçabilir

orum.

bīr orum ot: Bir tutam ot.

orut.

orut ot: Bir yıllık kurumuş ot.

osāl.

osāl kişi: Savsak, özen göstermeyen kimse.

osāyuq.

osāyuq er: İhmalkâr adam.

osn̂gardı.

er osn̂gardı: Adam aniden çalışmayı bıraktı ve oturdu.

osn̂garūr, osn̂garmāq.

osnattım.

men an̂gar osnattım: Ben onu ona benzettim – onun, o olduğunu sandım.

osnatur, osnatmāq.

osruq. Osuruk.

osruşdı.

olār ẹkki osruşdı: O ikisi osuruk yarıştırdı.

osruşur, osruşmāq.

osug. Bir şeyin başka bir şeye uygun olması.

bu īş osgı mundag: Bunu izleyen şey buna uygun düşer.

osurdı.

er osurdı: Adam osurdu.

osrur, osurmāq.

osurgān.

bu er ol osurgān: Bu adam çok osurur.

oş. "Böyle, bu biçimde" anlamına gelen bir ilgeç.

oş mundag qīl: Bu biçimde yap.

oş. "Şimdi" anlamına gelen bir ilgeç.

oş keldüküm bu: Şimdi geldim.

oş oş. Öküzü su içmeye teşvik etmek için çıkarılan ses.

ot. Bitki.

ot öndi: Bitki gelişti.

ot. Her tür kaba hayvan yemini, kuru otu anlatmak için kullanılan sözcük.

atqa ot bēṛgīl: Atı besle.

ot. İlaç.

ot içtim: İlaç içtim. Buradan hareketle "doktor"a *otāçı* denir.

ot. Zehir.

bēg aṅgār ot bēṛdi: Bey ona zehir içirdi.

ōt. Ateş. Şu atasözünde de geçer,

ōt tēṣe agīz köymēs: Ateş demekle ağız yanmaz. Bu atasözü söylediği bir sözden dolayı özür dileyen biri için söylenir.

otādı.

ol tarıg otādı: O, ekini budadı - bu, çürümemesi için gereksiz yaprakların kesilmesi anlamına gelir. Başakların kesilmesi işini anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir.

otār, otāmāq.

otādı.

ol otuṅg otādı: O, odunu tutuşturdu ve kendini ateşle ısıttı. Bu arı bir sözcüktür; ancak **Yagma** ve **Yemēk** lehçelerine aittir.

emçi aṅgar ot otādı: Hekim onu ilaçla iyileştirdi.

otār, otāmāq (**Oguz** lehçesi).

otaldı.

tarıg otaldı: Ekinin gereksiz yaprakları kesildi - bitkiye zarar veren herhangi bir bitkinin çürümeyi önlemek için kesilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

otalur, otalmāq.

otāg. Çadır.

otgardı.

ol at otgardı: O, atı [başka bir hayvanı da olabilir] otlattı.

otgarur, otgarmāq.

otlādı.

at otlādı: At [başka bir hayvan da olabilir] yemle beslendi.

otlār, otlāmāq.

ōtlandı.

at ōtlandı: At dörtnala koşarken ateş gibiydi.

er ōtlandı: Adam öfkeyle yanıp tutuştu.

ōtlanur, ōtlanmāq.

otlug.

otlug tāg: Çimenlik, yeşilliği bol dağ.

otra. Herhangi bir şeyin ortası – ya da kenarları olan herhangi bir şeyin ortası. Bu, **ortu** sözcüğünün göçüşmeye uğramış biçimidir.

otran. Don; giysi. Bu sözcüğü **Yagma** ülkesinde işittim.

otrug. Ada.

otruldı.

saç otruldı: Saç [başka bir şey de olabilir] kesildi.

otrulur, otrulmāq.

otruşdı.

ol manĝa kesme otruşdı: O, bana perçemi keserken yardım etti.

Herhangi bir şeyin fazlalık olan kısmının kesilmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

otruşūr, otruşmāq.

ottuz.

ottuz yarmāq: Otuz para [aynı sayıda başka bir şey de olabilir]. Bu sözcük "üç" anlamına gelecek biçimde de kullanılabilir. Sözcük "otuz" anlamına gelse de, **Yagma** ülkesinde, *Kūnĝüt*'te, "üç [kişi] içelim" anlamına gelecek biçimde *ottuz içēlim* dediklerini işittim. Bence anlatılmak istenen şey her birinin üç tane içtiğidir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ottuz içip qıqralım	Üç içip haykıralım
yoqār qopup sekrilim	Ayaklanalım ve bağıralım
arslanlayu kökrelim	Aslan gibi kükreyelim
qaçtı saqınç sewnelim	Kaygı bizden uzaklaştıkça neşe dolalım

Başka bir geleneğe göre *ottuz içip qıqralım*, "her birimiz üç tane içelim" anlamına gelir.

otuñg. Odun.

otuñgluq. Odunluk.

oturdı.

ol saç uturdı: O, saç (ya da giysi ya da benzer bir şeyi) kesti.

utrur, uturmāq.

owrūg. "Vadinin kıvrımı;" "dağın kenarı, sivri çıkıntısı" anlamına gelen **ogrūg**'un değişik sesletimi.

owrūg. Boyundaki ilk omur. Üç anlama gelen bu sözcüğün [**owrūg**], her anlamında daha doğru kullanım, bir değişik sesletim olan **ogrūg**'tur.

oxāq. Kurutulmuş kayısılardan yapılan meyve şuyu.

oxsındı.

ol qılmış īşiñga oxsındı: O, yaptığı şeyden dolayı pişmanlık duydu.

oxsınūr, oxsınmāq.

oxşādım.

men anı oxşādım: Ben onu teskin ettim ve okşadım. Aynı zamanda sevecen bir biçimde çocuğuyla konuşan bir anneyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

Şu atasözünde de geçer,

saqāq biçer, saqāl oxşār: (Gizlice) çeneyi keser, sakalı okşarken. Bu atasözü bir yandan yaltaklanırken diğer yandan gizlice entrika çeviren bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

bīr nēñg bīrke oxşādı: Bir şey, başka bir şeye benzedi.

at uxşādı: At uyudu. Bu sözcük yalnızca atlarla ilgilidir ve başka bir şeyi anlatırken kullanılmaz (**Yemēk**, **Yabāqu** ve göçebelerin çoğunun lehçelerinde).

uxşār, uxşāmāq.

oxşāg. Bir şeyin benzeri ya da aynı türden olanı.

anıg oxşāgı: Ona benzeyen biri.

oxşāgu. Oyuncak. Aynı zamanda bu, kadınlar için kullanılan bir lakaptır.

oxşattı.

ol meni atāma oxşattı: O, beni babama benzetti.

oxşatur, oxşatmāq.

ōy. Dik yamaçlı, derin vadi.

oy.

oy at: Kül renginde at.

ōydı.

ol qāgūn ōydı: O, kavunun [başka bir şeyin de olabilir] içini boşalttı.

ōyār, ōymāq.

oygurdı.

ol meni oygurdı: O, beni uyandırdı. *d*'li biçimin [**oḏgurdı**] değişik sesletimi.

oygurur, oygurmāq.

oynāgu.

oynāgu yēr: Oyun alanı - eğlence yeri.

oynāq.

oynāq eşlēr: Oynak kadın.

oynāş. Evlilikdışı olarak bir adamla sevişen kadın.

oynattı.

ol anı oynattı: O, onun (belli bir şeyle) oynamasına izin verdi.

oynatur, oynatmaq.

oyturdı.

ol manĝa qāgūn oyturdı: O, bana kavunun [başka bir şeyin de olabilir] içini boşalttırdı.

oyturur, oyturmāq.

oyuldı.

yēr oyuldı: Zemin çöktü - toprak içe göçtü.

kütü oyuldı: Yağmur nedeniyle çatı delindi.

oylūr, oyulmāq.

oyun. Oyun.

oyuq. Korkuluk; yolu işaret eden taş (**Oguz** lehçesi). Şu dizelerde de kullanılır,

bardı eren qonuq körüp qutqa saqār
qaldı yawuz oyuq körüp ewni yıqār

Konuk görünce onu uğur sayan kimseler gitti
Geriye, bir korkuluk görünce (onu gelen bir konuk sanıp) çadırını toplayan kötüler kaldı

oyuşdı.

olār ẹkki qāgūn oyuşdı: O ikisi, kavunun içini boşaltma konusunda rekabet ettiler. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

oyşur, oyuşmāq.

oza. Eski zamanlar.

ozāqı bilge ança aymīş: Eski zamanların bilgesi işte böyle demiş.

Şu dörtlükte de kullanılır,

erdi oza erenlēr	Eski zamanlarda adamlar vardı
erdem bēgi bilig tāg	Erdemin, hikmetli sözler dağının ve bilginin efendileriydiler
aydı üküş ögütlēr	Öğüt veren kelamları vardı
könĝlüm bolur anĝar sāg	Onları anmak gönlü arındırır

ōzdı.

anıg atı ōzdı: Onun atı ileri geçti. Koşarken başka birini geçen bir insanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ōzār, ōzmāq.

ozıtgān.

bu er ol atın ozıtgān: Bu, atını devamlı öne geçiren adamdır.

ozuq.

ozuq at: Bir yarışta ya da benzerinde önde giden at.

ozuşdı.

ol menig birle at ozuşdı: O, benimle at yarışında boy ölçüştü. "At yarışında bana yardım etti" demek için de aynı sözcük kullanılır.

ozuşūr, ozuşmāq.

Ö / Ȫ

ȫç. Hınç; intikam almak.

Şu dizelerde de kullanılır,

ȫç kek qamug kişiniŋ̂ yalŋ̂ūq ūze alīm bīl

eḏgūlūkūg ūgança elgīŋ̂ bīle telim qıl

Şunu bil ki insanların intikam isteği bir adamın üzerine yüklenmiş bir alacak gibidir

Sahip olduğun tüm güçle yapabildiğin kadar iyilik yap

Burada anlatılmak istenen şudur: "Sanki bir alacağın peşinden koşuyormuş gibi intikamın peşinden koşulur, o zaman yolculara ve yabancılara yapabileceğin kadar iyilik yaparak ondan korun."

öçdi.

ōt öçdi: Ateşin alevi söndü.

erniŋ̂ öpkēsi öçdi: Adamın öfkesi geçti.

er tīnı öçdi: Adamın soluğu kesildi.

öçēr, öçmēk.

öçeş. Bahse girmek.

ol meniŋ̂ birle ȫçeşdi: O, belli bir konu üzerine benimle bahse girdi.

öçeşḍi.

ol menig birle öçeşdi: O, belli bir şeyde benimle boy ölçüştü.

öçēşūr, öçēşmēk.

öçrüşdi.

ol anıg öpkēsin menig birle öçrüşdi: O, onun öfkesini yatıştırmakta bana yardım etti. Ateşin alevini söndürmek için yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

öçrüşūr, öçrüşmēk.

öçükti.

er tīnı öçükti: (Savaşta) adamın sesi kısıldı – (Üzerine soğuk su döküldüğü ya da şiddetli bir darbe aldığı için) adamın soluğu kesildi.

öçükēr, öçükmēk.

öçürdi.

ol otug öçürdi: O, ateşi söndürdü.

anıg öpkēsin öçürdi: Onun öfkesini yatıştırdı.

ol anı urup tīnı öçürdi: O, onu döverek soluğunu kesti.

öçrür, öçürmēk.

Şu atasözünde de geçer,

ōtug oḏguç birle öçürmēs: Ateş alevle söndürülmez. Bu, halk arasındaki karmaşa, benzer bir karmaşayla çözülmez, ancak barışın inşasıyla durulur anlamına gelir.

öçüt. İntikam, öç alma arzusu. Bu sözcüğün kökü **öç**'tür.

ŏd. Zaman – *ŏ* ince okunur. Şu atasözünde de geçer,

ŏd keçēr kişi tüymās, yalŋūq ōglı meŋgü qalmās: Zaman geçer ve insan bunu fark etmez, âdemoğlu sonsuza dek yaşamaz.

ŏḏleg. Zaman.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ŏḏleg qamug kewredi	Zaman tümden gevşedi
erdem arıg sewredi	(Ve) erdem zayıfladı
yunçıg yawuz tawradı	Düşkün ve gizlenmiş olan giderek güçlendi
erdem bēgi çertilür	Erdemlerin beyi [*Afrāsiyāb* Han] göçüp gittiğinden beri

ŏg. Olgunluk çağına erişmiş her hayvan bu şekilde adlandırılır.

ŏg at: Dört yaşındaki bir at.

ŏg. Anlayış. Anlayışlı ve olgun, yaşlı kimselere verilen bir unvan olan *ŏge* [**öge**] buradan gelir.

ŏgdi.

ol meni ŏgdi: O, beni övdü.

ŏgēr, *ŏgmēk*.

öge. Akıllı, olgun ve görmüş geçirmiş, halkın arasından bir adama verilen unvan. **Teğīn**'den bir derece aşağıdadır. Bu adın kökeni şudur: *Zülkarneyn*, Çin'e dek ulaştığında, **Türk** hakanı onunla savaşmak için tamamen genç erkeklerden oluşan bir müfreze göndermiş. Bunun üzerine Hakanın veziri "Sen onun üzerine gençleri yolladın, ancak onların yanında yaşı ilerlemiş, savaş meydanında deneyim kazanmış olgun bir adam da olmalıydı demiş." "Yani bir **öge** mi?" demiş Hakan, "Evet" diye yanıtlamış vezir. Bunun üzerine Hakan olgun bir adam yollamış. Müfreze, *Zülkarneyn*'in öncü birliklerine saldırmış ve onları bozguna uğratmış. *Türklerden* biri, *Zülkarneyn*'in askerlerinden birine bir kılıç darbesi vurmuş ve onun karnında bir yarık açmış. Öldürülen adam beline bir para kesesi bağlamışmış ve darbeyle birlikte açılan keseden, karından akan kanla karışarak paralar dökülmeye başlamış. Ertesi sabah **Türk** askerleri kana bulanmış bu paraları görerek ne olduğunu merak etmişler. İçlerinden biri bu *altun qān*: altın ve kan'dır demiş – ve oradaki ulu bir dağa bu ad verilmiş. Bu dağ **Uygur** ülkesinin yakınlarındadır ve çevresinde göçebeler yaşar. *Zülkarneyn* bu baskın üzerine Hakan'la barış yapmış.

ögēlēdi.

ol anı ögēlēdi: O, ona **öge** unvanı verdi - yani onu halkın arasında bir şef yaptı.

ögēlēr, ögēlēmēk.

ögēy.

ögēy ata: Üvey baba. Benzer bir biçimde *ögēy ogul*: üvey oğul ve *ögēy qīz*: üvey kız da denir.

ögīdi.

er bugdāy ögīdi: Adam buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] öğüttü.

ögīr, ögīmēk.

ögişdi.

ol manĝa tarıg ögişdi: O, bana buğdayı öğütmekte yardım etti.

ögişūr, ögişmēk.

ögit. Tahılın ya da benzer şeylerin öğütülmesi.

ögitçi. Öğütücü.

ögitsēdi.

ol tarıg ögitsēdi: O, birisinin buğdayı öğütmesini istedi.

ögitsēr, ögitsemēk.

ögitti.

o tarıg ögitti: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] öğüttü.

ögitūr, ögitmēk.

öglendi.

aruq er öglendi: Yorgun adam dinlendi.

öglenür, öglenmēk.

Bir şeyi önce anlamayıp daha sonra idrak eden birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Bu sözcüğün kök-biçimi **öglendi**'dir.

öglendi.

aruq er öglendi: Bitkin adam üzerindeki yorgunluğu attı.

Aynı zamanda bir bebeğin büyüdüğünü anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

öglenür, öglenmēk.

ögrendi.

ol bilig ögrendi: O, bilgiyi ve bilgeliği öğrendi.

ögrenür, ögrenmēk.

Şu dizelerde de kullanılır,

erdem tile ögreni ben bolma küwēz
erdemsizin ögünse enĝmegüde enĝēr

Bilgiyi ve bilgeliği ara ve bunları öğren, asla öğrenme konusunda çok kibirli olma

Öğrenmeden bilgeliğe ve eğitime sahip olduğunu iddia eden (kimse), sınandığı zaman serseme dönecektir

er uzluq ögrendi: Adam zanaat öğrendi.

ögretti.

ol manĝa bilig ögretti: O, bana edep ve bilgelik [başka bir şey de olabilir] öğretti.

ögretūr, ögretmēk.

ögreyük. Âdet, gelenek. *Afrāsiyāb* Han'ın ağıdında, Zaman'ı anlatan şu dörtlükte de kullanılır,

ögreyüki mundag oq	Gerçekten de bu (Zamanın) âdetidir
munda aḍın tıldag oq	Bunun dışındakiler [bunun dışındaki ölüm nedenleri] yalnızca vesiledir
atsa ajun ugrap oq	Zaman (onlara) ok atmayı dilediğinde
tāglar başı kertilür	Dağların zirveleri paramparça olur

ögsēdi.

ol meni ögsēdi: O, beni övmeye niyet etti.

ögsēr, ögsēmēk.

ögsüz. Öksüz; şaşkın. Bunun kök-biçimi **ög**: anlayış'tan türeyen *ögsüz*'dür.

ögtürdi.

ol meni ögtürdi: O, birisinin beni övmesini sağladı.

ögtürür, ögtürmēk.

ögüldi.

er ögüldi: Adam övüldü.

ögülür, ögülmēk.

ögünç. Kendi kendini övme.

bu īşqa ne ögünç kerēk: Bu işte kendini övmenin ne gereği var?

ögündi.

ögündi kişi: Bir adam tüm diller tarafından övüldü.

ögündi.

ol özin ögündi: O, kendini övdü.

ögnür, ögünmēk.

Şu atasözünde de geçer,

ögüngüçi üminda artātrur: Kendi kendini öven, donunu kirletir - kendi kendini öven kimse sınandığı zaman bu böbürlenmesinin hakkını veremez ve o kadar utanır ki donuna sıçar. Bu atasözü birine kendi kendini övmeyi bırakmasını öğütlemek için kullanılır.

ögür. Koyun, ceylan, cariye, keklik ya da deve sürüsü.

ögürlendi.

yond ögürlendi: Atlar bir aygırın eşliğinde sürü oluşturdu.

ögürlenür, ögürlenmek. Bir sürü oluşturarak yaşayan bütün hayvanlar için bu sözcük kullanılır.

ögürlüg.

ögürlüg er: Koyun ya da benzer bir hayvan sürüsüne sahip olan adam.

ögürlüg aḏgır: Kısrakları olan aygır.

ögüşdi.

ẹkki eren ögüşdi: İki adam birbirini övdü.

ögüşür, ögüşmēk.

ögüt. Öğüt.

Şu dizelerde de kullanılır,

algīl ögüt mindīn ogul erdem tīle

bōyda ulug bilge bolup bilgīnĝ ūle

Ey oğul, benden öğüt al ve erdem dile

(Böylece) halkın şefi olursun ve onlara bilgelik ve erdem dağıtırsın

ögütlēdi.

ol oglın ögütlēdi: O, oğluna [başka birine de olabilir] öğüt verdi.

ögütlēr, ögütlēmēk.

ögüz. Nehirlerin tümüne, *Ceyhūn*'a [*Oxus* – Amuderya], Fırat'a ya da bir başkasına verilen ad. Bu sözcük *Oguzlar* arasında özel bir anlamda kullanıldığında Benâkit Vadisi'ni [Sırderya nehri ile *āhengerān* nehrinin (Angren nehri) kesiştiği bölgenin ve burada bulunan kentin adı; *Banākit* de denir –çn] anlatır; çünkü kentleri bu bölgededir ve **Oguz** göçebeleri de buradaki nehirlerin kıyılarında konaklar. **Türk** ülkelerinde bulunan nehirlerin pek çoğunun adında bu sözcük kullanılır; aynı zamanda bir sınır kentinin adı da *ẹki ōgūz*'dür [*ẹkki ögūz*] – bu kent **Ila** ile **Yawınç** nehirleri arasında bulunur.

ökünç. Pişmanlık.

ol telim ökünç ökündi: O çok pişman oldu.

ökünç. Pişmanlık.

ol anĝar ökünç qıldı: O, onun pişman olmasına neden oldu. [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn].

ökündi.

ol yāzuqınĝa ökündi: O, kendi günahı nedeniyle pişman oldu, pişmanlık duydu. Herhangi bir pişmanlığı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

öknür, ökünmēk.

öküz. Öküz. Şu atasözünde de geçer,

öküz aḍāqı bolgınça buzāgu başı bolsa yēg: Öküz ayağı olmaktansa, buzağı başı olmak yeğdir. Bu atasözü, kendi kendini yönetmenin, başka birine itaat etmekten daha iyi olduğunu belirtmek için kullanılır.

öküzlendi.

er öküzlendi: Adam öküz sahibi oldu.

öküzlenür, öküzlenmēk.

ōl.

ōl nēnĝ: Nemlenmiş herhangi bir şey. Nitekim *ōl tōn*: nemli (ıslak) giysi denir. *Oguzlar* bu sözcüğü bilmez.

öldürdi.

ol ogrını öldürdi: O, hırsızı [başka birini de olabilir] öldürdü.

öldürür, öldürmēk.

ōlēs.

ōlēs kōz: Mahmur bakışlara sahip göz; sarhoş bir adamın süzgün gözleri gibi.

Şu dörtlükte de kullanılır,

bulnār mīni ōlēs kōz	(Bu) süzgün gözler büyüler beni
qara menĝīn qızıl yūz	(Bu) aydınlık çehre ve alımlı benle
andīn tamār tūkēl tūz	Sanki yanaklarından akmaktadır çekicilik
bulnāp yana ōl qaçār	Beni cezbettikten sonra kaçarsın şimdi

ölīdi.

tōn ölīdi: Giysi [başka bir şey de olabilir] ıslandı.

ölīr, ölīmēk.

keḍüklüg ölīmēs, küweçlig kürīmēs: Keçeden yapılmış başlığı olan kimse (yağmur yağınca) ıslanmaz, gem vurulursa (at) ileri atılmaz. Bu atasözü her şeye hazırlıklı olmayı öğütlemek için kullanılır.

ölīge. Ökseotu.

ölişdi.

ölişdi nēnĝ: Islaklık herhangi bir şeyin içine işledi.

ölişür, ölişmēk.

ölitti.

ol tōn ölitti: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] ıslattı.

ölitür, ölitmek.

ölsēdi.

ol er ölsēdi: Adam ölmeye niyet etti ve bunu arzuladı.

ölsēr, ölsēmēk.

ölşedi.

er açıp ölşedi: Adam o kadar acıktı ki gözleri karardı ve neredeyse açlıktan bayılacaktı - bayılayazdı.

ölşēr, ölşēmēk (**Çigil** lehçesi).

ölşetti.

ol anı ölşetti: O, onu o kadar acıktırdı ki gözleri karardı.

ölşetür, ölşetmek.

ölüg. Ölü.

ölügsēdi.

er ölügsēdi: Adam ölü olmak istedi.

ölügsēr, ölügsēmek.

ölüm. Ölüm

ölüt. Öldürme. Buradan hareketle bir "katil"e *ölütçi* denir.

ölütlēdi.

er ölütlēdi: Adam (biriyle) tartıştı ve neredeyse kavgaya tutuşuyordu.

ölütlēr, ölütlēmēk.

ömgēn. Şahdamarı.

öndi.

ot öndi: Bitki büyüdü.

ol ewke öndi: O, eve gitti.

önēr, önmēk (**Uygur** lehçesi).

ön̂dürdi.

teñri öt ön̂dürdi: Tanrı bitkilerin büyümesini sağladı.

ol anı ewke ön̂dürdi: O, onu eve gönderdi (**Uygur** lehçesi). *Oguzlar* bu ikinci kullanımı bilmez.

ön̂dürür, ön̂dürmēk.

ön̂g. Ön.

ol minde ön̂gdün bardı: O benim önümden gitti.

ön̂g. Bir şeyin rengi.

yāşıl ön̂glüg tōn: Yeşil renkli giysi.

ön̂gdün. "Ön" anlamına gelen bir ilgeç. *Oguzlar dal*'ı (*d*) ve *nun*'u (*n*) atarak **ön̂g** der.

ön̂gdün yort: En önde (at) sür. *Oguzların* kullanımı daha doğrudur.

ön̂gēyük.

ön̂gēyük nēn̂g: Belli bir şeye özgü olan. Bir kişinin diğerlerinden ayrılmasını sağlayan herhangi bir şey o kişi için **ön̂gēyük**'tür.

öñgi. "Başka; başkası" anlamına gelin bir ilgeç. *ye* (*i*), *nun*'dan (*n*) değişmiştir – kökü **öñgin**'dir. Bu Arapçadaki *inkemene* ve *inkemâ* ("gizlendi" – *inkemâ* bir son *ye*'yle [*elif-i maksûre*] söylenir) sözcüklerinde olduğu gibi *nun* ile *ye*'nin değişimine benzer.

öñgik. Kadınların keçi tüyünden yaptıkları sahte saç lülesi. Buna *öñgik yörgeyēk* de denir. Kökü "başka" anlamına gelen **öñgi** sözcüğüdür.

öñgik. Yastıkların ipek püsküllerı.

öñgiklendi.

urāgut öñgiklendi: Kadın, keçi tüyünden yaptığı sahte saç lülelerini taktı.

öñgiklenür, öñgiklenmēk.

öñgin. "Bundan başka; başkası" anlamına gelen bir ilgeç.

bu atta öñgin keldür: Bundan başka bir at getir.

öñglendi.

üzüm öñglendi: Üzümler renklendi - kızardı.

Hastalıktan kurtulduktan sonra eline yüzüne renk gelen bir adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

öñglenür, öñglenmēk.

öñgre.

er öñgre yattı: Adam sırtüstü yattı.

öpdi.

ol meni öpdi: O beni öptü.

öpēr, öpmēk.

Şu atasözünde de geçer,

tāşıg ısrūmasa öpmiş kerēk: Taşı ısıramayan (kişi) onu öpmeli. Bu atasözü birine, amacına ulaşmak için belli bir işte nazik olmasını öğütlemek için kullanılır.

öpdi.

mūn öpdi: Çorbayı [başka bir şeyi de olabilir] yudumladı.

öper, öpmēk.

öpke. Akciğer.

öpke. Öfke. Bunun nedeni öfkenin akciğerin derinliklerinden yükselmesidir ve bu ikisi birbiriyle yakından ilişkilidir; tıpkı [Arapçada] "yağmur"a "gökyüzü" ["*sema*"] denmesi gibi.

öper, öpmēk.

öpkelēdi.

ol añgar öpkelēdi: O, onun ciğerlerine vurdu.

öpkelēr, öpkelēmēk.

öpkīlēdi.

ol andın öpkīlēdi: O, öfkeli olduğu için ondan uzak durdu.

öpkīlēr, öpkīlēmēk.

öprüldi.

mūn öprüldi: Çorba [başka bir şey de olabilir] yudumlandı.

öprülür, öprülmēk.

öprüşdi.

ol manĝa mūn öprüşdi: O, benim çorbayı yudumlamama yardım etti. Çorba içme konusunda yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

öprüşūr, öprüşmēk.

öpsēdim.

men anı öpsēdim: Ben onu öpmek istedim.

öpsēr men, öpsēmēk.

öptürdi.

anı öptürdi: O, birine başka birini öpmesini emretti.

öptürür, öptürmēk.

öpüldi.

sūt öpüldi: Süt [başka bir şey de olabilir] yudumlandı. Burada temel bir kural söz konusudur, geçmiş zaman kipine *lâm* (*l*) eklenirse eylem edilgen olur.

öplür, öpülmēk.

öpüm.

bīr öpüm mūn: Bir yudum çorba.

öpündi.

ol mūn öpündi: O, çorbayı yudumluyormuş gibi göründü.

öpnūr, öpünmēk.

öpürdi.

ol manĝa sūt öpürdi: O, bana yudumlamam için süt [başka bir şey de olabilir] verdi.

öprür, öpürmēk.

öpürgēn.

bu er ol sūt öpürgēn: Bu her zaman insanlara yudumlamaları için süt veren adamdır.

öpürttüm.

men anĝar sūw öpürttüm: Ben ona su [başka bir şey de olabilir] içirttim.

öpürtür men, öpürtmēk.

öpüş. Öpücük.

öpüşdi.

ol menig birle öpüşdi: O, benimle öpüştü – o beni öptü ve ben de onu öptüm.

öpşür, öpüşmēk.

ör. Kaftanın bel kesimi – *ö* ince okunur.

örçüg. Saç örgüsü, belik (**Oguz** lehçesi). **örgüç** sözcüğünün göçüşmeye maruz kalmış biçimidir.

ördek. Ördek. Şu atasözünde de geçer,

qāz qopsa ördek kölüg ęllēnür: Kaz (gölden) uçup giderse ördek gölü sahiplenir. Bu atasözü, gerçek efendileri gittikten sonra yalnız kalan halka liderlik taslayan tanınmamış bir adamı anlatmak için kullanılır.

ördi.

ol saç ördi: O, saç [başka bir şey de olabilir] ördü.

örēr, örmēk.

ördi.

bulıt ördi: Bulut yükseldi.

qōy ördi: Koyunlar ağıldan çıktı, otlamak için çayıra salındı. Koyunların gece otlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ol sawdıç ördi: O, sepet ördü. Elle örülen herhangi bir malzemeyi, örneğin ipliği ya da hurma yapraklarını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

örēr, örmēk.

ören. Her şeyin "kötü"sü (**Oguz** lehçesi). Bu sözcüğün Farsça *vîrân*: harap sözcüğünden türediğini düşünüyorum. *Oguzlar* Farsîlerle karıştıkları için pek çok Türkçe sözcüğü unutmuş, bunların yerine Farsça sözcükler kullanmıştır. Söz konusu sözcük bu duruma bir örnektir.

örgen. Urgan (**Oguz** lehçesi).

örgü. Hörgüç.

örgüç. Kadınların saç örgüsü.

örgüç. Sacayağı.

örgüçlendi.

qīz örgüçlendi: Kız örülü saça sahip oldu.

örgüçlenür, örgüçlenmēk.

örgüçlendi.

eşiç örgüçlendi: Tencere bir sacayağa sahip oldu.

örgüçlenür, örgüçlenmēk.

örk. Yular; hayvanı bağlamaya yarayan ip.

örklēdi.

ol atıg örklēdi: O, atı kazığa bağladı.

örklēr, örklēmēk.

örlendi.

bulıt örlendi: Bulut yükseldi.

örlenür, örlenmēk. Aynı anlama gelen **ördi** sözcüğünü kullanmak daha doğrudur. Şu dörtlükte de kullanılır,

ay qopup ewlenüp	Ay, onu çevreleyen halesiyle yükseldiğinde
aq bulıt örlenüp	Yağmur bulutları da belirir
bir bir üze üklenüp	Birbiri üzerine yığılırlar
saçlup sūwı aŋgraşūr	Sularını (yeryüzüne) saçana, (ve bu sular) uğuldayarak akana kadar

Bu dörtlük, ay halelendiği zaman yağmurun yağacağını belirtmektedir.

ŏrme.

ŏrme saç: Saç örgüsü; belik.

ört. Alev alev yanan ateş.

örtēdi.

ol otuŋ örtēdi: O, odunu [başka bir şeyi de olabilir] yaktı.

örtēr, örtēmēk.

örteldi.

būk örteldi: Fundalık [başka bir şey de olabilir] yakıldı.

örtelūr, örtelmēk.

örtendi.

örtendi nēŋ: Nesne alev alev yandı.

örtenür, örtenmēk.

bulıt örtendi: Bulutlar (güneşin batışından sonra) kızardı. *Türkler* bunu iyiye işaret olarak yorar; şu atasözünde de geçer,

tünle bulıt örtense ewlük urı keldürmişçe bolūr, taŋda bulıt örtense ewke yagı kirmişçe bolūr: Bulutlar geceleyin kızıla dönerse bu kadının erkek bir çocuk doğuracağı anlamına gelir, eğer bulutlar şafak vakti alev alevse bu baskın yapan düşman eve girdi demektir. Bulutların şafakta kızarması kötüye işarettir.

örteşdi.

bōḍun bīr ękindīnig ewlērin örteşdi: Halk birbirinin evini yaktı. Başka şeyleri de yakmış olabilir ve bu işte yardımlaşmayı ve karşılıklı meydan okumayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

örteşūr, örteşmēk.

örtetti.

ol būk örtetti: O, çalılığı [başka bir şeyi de olabilir] yaktırdı.

örtetür, örtetmēk.

örtgūn. Hasat edilmiş tahıl yığını.

örtmēn. Çatı.

örtti.

ol örtti nēŋ̂ni: O, bir şeyi örttü.

örtēr, örtmēk.

örtüg. Herhangi bir şeyin üzerindeki örtü, örneğin eyer örtüsü ya da soyluların mezarlarına örtülen süslü kumaş; aynı zamanda herhangi bir şeyin kabı.

örtüldi.

īş er üze örtüldi: Mesele adam için belirsiz kaldı - meselenin üstü örtüldü.

kök örtüldi: Gök kapandı, bulutlandı. Bunun kök-anlamı bir şeyin altında saklı kalan başka bir şeye ilişkindir.

örtülür, örtülmēk.

örtündi.

urāgut yüzin örtündi: Kadın peçesini açtı ya da peçesini örttü.

örtünür, örtünmēk.

örtüşdi.

olār bu īşıg örtüşdi: Onlar bu meselenin üzerini örtmeyi tasarladı. Bir nesnenin üzerini kaplarken ya da örterken başka birine yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

örtüşür, örtüşmēk.

örüg. Belli bir yerde bir süre kalmak.

sü ōn kün örüg boldı: Ordu bulunduğu yerden ayrılmayarak ya da (düşmana) baskın yapmayarak on gün bekledi.

Bir beyin ya da kavmin bir yerde durmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

örük. Örülmüş herhangi bir şey.

örük saç: Belik; saç örgüsü.

örüldi.

örgēn örüldi: Devenin eyer bağının sırımı [başka bir şey de olabilir] örüldü.

örlür, örülmēk.

örülēdi.

ol qōnug örülēdi: O, koyunu dikleştirerek [bacaklarından asarak (?)] kesti.

örülēr, örülēmēk.

örümçek. Örümcek.

öründi.

er siki öründi: Adamın siki kalktı [dikleşti].

örnür, örünmek.

örüşdi.

ol manĝa yışıg örüşdi: O, bana ipi örmekte yardım etti. Herhangi bir şeyi örme konusunda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

örşūr, örüşmēk.

ösnēdi.

bīr nēnĝ bir nēnĝke ösnēdi: Bir nesne başka bir nesneye benzedi.

ösnēr, ösnēmēk.

östikti.

ol bu īşqa östikti: O, bu şeyi özledi, şiddetle arzuladı.

östikēr, östikmēk. Kök-biçimi *ŏz tikti*'dir.

ösüglēdi.

ol kiritlik ösüglēdi: O, kilidi anahtar kullanmadan (kendine özgü bir) marifetle açtı.

ösüglēr, ösüglēmēk (**Kençēk** lehçesi).

öş. Ağaç, dal, boynuz gibi şeylerin özü, içi.

mūnĝūz öşi: Boynuz özü.

Kuşların ya da atların kuyruk kemiğine de **öş** denir.

öşün. Kürekkemiği.

ŏt. Safra – *vav* (*ŏ*) bir öncekinden [bkz. **ŭt**] daha ince okunur.

ötēdi.

ol anıg almın ötēdi: O, onun borcunu ödedi.

ötēr, ötēmēk.

Şu dizelerde de kullanılır,

bolsa kimnig altun kümüş ayla ętēr
anda bolup tenĝrīkerü tapgın ötēr

Altına ve gümüşe sahip olan kimse böylece evini düzene sokar
(Ve) mekânında güvende olan kişi daha sonra Cenab-ı Hakka karşı olan vazifelerini yerine getirir [ona olan borcunu öder]

öteldi.

ol bu īşta öteldi: O, bu işte çok çaba sarf etti ve büyük sıkıntılar çekti.

ötelür, ötelmēk.

ötetti.

ol anı ötetti: O, onu sıkıntıya soktu.

ötētür, ötetmēk.

ötgünç. Öykü anlatma ya da taklit etme.

ötügünç ötgündi: (O) öykü anlattı.

ötgündi.

ol manĝa ötgündi: O, belli bir işte benimle boy ölçüştü.

ötgünür, ötgünmēk.

Şu atasözünde de geçer,

qarga qāzga ötgünse butı sınūr: Karga (güç ve uçma yeteneği anlamında) kazla aşık atsa ayağı kırılır. Bu atasözü bir kimseye haddini aşmamasını öğütlemek için kullanılır. [Başka bir anlamı için bkz. **ötündi** –çn.]

ötgürdi.

ötrüm qarın ötgürdi: Müshil bağırsakları yumuşattı.

ol ewke bitig ötgürdi: O, evinden gelen bir mektup aldı. Bir şeyi başka bir şeyin içinden geçirmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ötgürür, ötgürmēk.

ötgürüşdi. bkz. **ötrüşdi**.

ötki. Bir şeyin bedeli, karşılığı olarak verilen hediye (**Çigil** lehçesi).

bu atqa ötki bēŗdim: Bu atın bedelini verdim.

ötlük. Öğüt. Bu anlama gelecek biçimde **övüt** sözcüğü de kullanılır. Kök-biçimi **ögüt**'tür.

ötnü. Ödünç verilen şeyle bağlantılı olarak kullanılan bir ilgeç.

men yarmāq ötnü bēŗdim: Ben (ona) ödünç para verdim.

ötrük. Hileci, dolap çeviren adam (**Oguz** lehçesi).

Şu dizelerde de kullanılır,

ötrük utun ogrılayu yüzke baqār

elgin tüşüp bēŗmiş aşıg başra qaqār

Düzenbaz ve adi olan kimse (konuğunun) yüzüne sanki hırsızmış gibi bakar (böylece insanlar arasında ayırt edilebilir)

Konuğunu över ama verdiği yemeği onun başına kakar

ötrüldi.

sıbızgu ötrüldi: Düdük [başka bir şey de olabilir] öttürüldü.

ötrülür, ötrülmēk.

ötrüm. Müshil.

sūt ötrüm: Sütotu. Bu sözcük (ses ve anlam olarak) Arapçaya yakındır.

ötrüşdi.

olār bīr bīrke bitig ötrüşdi: Onlar birbirlerine mektupla [başka bir şeyle de olabilir] ulaştı.

ötrüşür, ötrüşmēk. Bunun kök-biçimi **ötgürüşdi**'dir. Herhangi bir şeyin varlığını sürdürmek için yardımlaşmayı ya da rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ötsēdi.

ol ūttin ötsēdi: O, bu delikten dışarı çıkmak istedi.

ötsēr, ötsēmēk. Bu sözcük bir şeyin içine nüfuz etmek anlamında da kullanılır.

ötti.

oq keyikten ötti: Ok geyiğe saplandı - derisini yarıp içine girdi. Bir şeyi delen ya da içinden gelip geçen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qarın ötti: Bağırsaklar hareketlendi - çalışmaya başladı.

ötēr, ötmēk.

öttürdi.

sıbızgu öttürdi: Düdüğü öttürdü. Yapılan bir hareket sonucu ses çıkaran herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir.

öttürür, öttürmēk.

ötüg. Hakana sunulan arzuhal. Kök-anlamı "öykü anlatmak ya da taklit etmek"tir.

ötüg. Dizanteri.

aŋ̂gār ötüg tuttı: O dizanteri oldu.

ötüglüg.

ötüglüg kişi: Hakandan bir dileği olan kimse.

ötükēn. **Uygur** ülkesine yakın **Tatār** bozkırlarında bir yer adı.

ötünç. Ödünç; borç.

men aŋ̂gār yarmāq ötünç bēṛdim: Ben ona borç para verdim.

ötünç.

men aŋ̂gār yarmāq ötünç bēṛdim: Ben ona borç para verdim (**Oguz** lehçesi). [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn].

ötündi.

ol xānqa ötüg ötündi: O, Hakana [başka birine de olabilir] dileğini sundu. Kök-biçimi **ötgündi**: duyduğu biçimiyle taklit etti ya da öyküledi'dir.

ötnūr, ötünmēk.

ötürdi.

ol sıbızgu ötürdi: O, düdüğü [başka bir şeyi de olabilir] öttürdü.

ötrūr, ötürmēk.

ötürdi.

ol tam ötürdi: O, duvarı [başka bir şeyi de olabilir] deldi.

ötrür, ötürmēk.

ōtürdi.

ol maŋ̂ga sōz ōtürdi: O, bana sözleri [başka bir şeyi de olabilir] hatırlattı.

ōtürür, ōtürmēk.

ötüş. Bir oyunda belli bir bağlamda kullanılan bir sözcük – *ö* ince okunur. Şöyle ki, çocuklar bir daire şeklinde oturur, bir çocuk yanındaki çocuğu iter ve *ötüş ötüş*: itişi yanındakine geçir der. Bu itiş dairenin sonuna, yani ilk iten çocuğa ulaşana kadar oyun devam eder.

övüt. bkz. **ötlük, ögüt**.

öyle. Öğle vakti (**Oguz** lehçesi). *Qıfçāqlar ye*'yi (*y*) *ze* (*z*) yapar ve **özle** der.

öyük. Yer seviyesinden yüksekte olan her türlü zemin, örneğin bir tepecik (**Oguz** lehçesi).

öyük.

öyük yēr: Yutan kum; basıldığı zaman ayağın içinde kaybolduğu ve su ya da benzer bir etken nedeniyle bir daha dışarı çekilemediği kumluk yer, bataklık.

ōz. Öz; kendi; benlik.

Şu dörtlükte de kullanılır,

kōrklūg tonūg ōzūngke	Kendi üzerine iyi giysiler giy
tatlīg aşīg aḍınqa	Lezzetli yemekten başkasına pay ayır
tūtgīl qonūq agīrlıg	Konuğu ağırla
yaḍsūn çawıng boḍunqa	(Böylece) ününü herkese yaysın - halk arasında şanın yürüsün

ōz. Iki dağ arasındaki arazi; vadi.

tāg ōzi: Dağ vadisi.

ōz.

ōz kişi: Akrabalık bağı [hısım] olan kimse.

bu biznig ōz kişi ol: Bu bizim akrabalarımızdandır.

ōz. Kalp ve karın bölgesinde bulunan tüm organlar.

ōzüm agrīdı: Karnım ağrıdı.

ōz. Ağacın özü. *yıgāç ōzi* de denir – hurma ağaçlarında oluşan, hurma göbeği de denen ve tadı süte benzeyen öz gibi.

ōz.

ōz qonuqı: Bedenin yaşamı sağlayan unsuru - Özün konuğu. Bu "ruh" demektir. Şu dörtlükte de kullanılır,

bardı kōzūm yarūqı	Gözümün nuru gitti
aldı ōzūm qonuqı	(Giderken) ruhumu da benden alıp götürdü
qanda erinç qānīqı	Şimdi nerede olabilir
amdı uḍīn oḍgurūr	Beni uykudan uyandıracak olan

ōz tikti. bkz. **östikti**.

ōz kend. bkz. **kend, qāz**.

özek. Omurilik (*abhar*). Bu, Muhammed Peygamber'in de bir keresinde andığı, omurganın içinde uzanan ana damardır: *ma salet ukle hayber tuaddûnî feheze aven qataat abharî* ("Hayber'de yediğim yemeğin neden olduğu ağrıyı her yıl çekiyorum; bu omuriliğimin kesildiği zamandı"). ["Omuriliğin kesilmesi" Arapça bir deyimdir ve "şiddetli bir ağrı çekmek" anlamına gelir. Bu hadis Buhârî'den alınmıştır: *galet 'Aişe kêne'n-nebîyyu ... yegûlû fî maradihi'l-lezi mâte fihî yâ 'Aişe mâ ezâlû ecidu elemû't-taam ellezî ekeltû bi hayber fe heze aven vecettû'n-qita' abharî min zelike's-semm* ("Ayşe dedi ki, 'Peygamber hazretleri ... sonunda ölümüne neden olan hastalıktan yakınırken şöyle derdi,' 'Ey Ayşe! Hayber'de yediğim yemeğin neden olduğu ağrıyı hâlâ çekiyorum; o zaman verdikleri zehirle omuriliğim kesilmiş gibi hissetmiştim'") –çn].

özeklēdi.

ol qōyug özeklēdi: O, koyunun omuriliğini kesti. Bunu vurarak kırmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

özekler, özeklēmēk.

özeldi.

er özeldi: Adam kolayca rahatlığa kavuşamadan bir işte sıkıntılarla boğuştu ve direniş gösterdi.

iglig özeldi: Hasta adam ruhunu kolay kolay teslim etmedi, sanki ölümün onun aleyhine bir ferman çıkarmasını önleyecek güçte gibi göründü.

özēlür, özelmēk.

özi. Iki dağ arasındaki derin vadi (**Çigil** lehçesi).

özle. bkz. **öyle**.

özlēdi.

ol ūnug özlēdi: O, hamuru küllerin üzerinde pişirdi.

özlēr, özlēmēk.

ōzlük. Gözde bir at. Aynı zamanda kişinin kendisi için ayırdığı herhangi bir şeyi.

öznēdi.

ogul atāqa öznēdi: Çocuk babasına karşı itaatsiz davrandı.

öznēr, öznēmēk.

özük. Kadınlara verilen bir unvan.

altūn özük: Ruhu altın gibi temiz olan kadın.

ertini özük: Vücudu inci gibi pürüzsüz olan kadın – nitekim emsalsiz bir inciye **erdini** denir ve *dal* (*d*) benzeşime maruz kalarak *te* (*t*) olmuştur. Bu unvan **Çigil** kadınları içindir. Bunun kökü **öz**: *ruh* sözcüğüdür; bu sözcüğe eklenen *kef* (*k*), "o şeyin ta kendisi" vurgusunu yaratacak anlamı kazandırır.

ol erni ök keldür: O adamın ta kendisini getir. *kaf*'lı (*q*) veya *gayn*'lı (*gh*, *g*) veya *iş-ba*"nın [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusu olduğu sözcüklerle *ök* yerine *oq* kullanılır.

özük. Bataklık ya da sele maruz kalmış bölge. Benzer bir şekilde "nehrin bir kolu"na da *özük sūw* denir.

özütlēdi.

ol anı özütlēdi: O, onun cimri biri olduğunu düşündü.

özütlēr, özütlēmēk.

özütlük. Belli bir şey konusunda cimri davranma.

q

qa. Kap. Ancak bu sözcük özel olarak içine sıvı konan kapları anlatmak için kullanılır. Söz uzatımıyla *qa qāça*: Kap kacak denir.

-qa. "İçine, üzerine" anlamına gelen belirteç işlevli bir ilgeç; *kaf*'lı (*q*) veya *gayn*'lı (*gh*, *g*) veya *işba*"lı [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusu olduğu adlara sonek olarak gelir.

bāgqa kir: Bağa [bağın içine] gir; *tāgqa yoqla*: Dağa [dağın üzerine] tırman.

-qa. "-e, -a, -ye, -ya" yönelme anlamları katan bir ilgeç (**Argu** lehçesi).

atāmqa bēŗdim yarmāq: Babama para verdim; *anāmqa tawār bēŗdim*: Anama mal verdim.

atamqa sŏz aydım: Babama söz söyledim.

qaba. Havaya kalkmış, kabarmış herhangi bir şey.

qaba yŭglüg oq: Kabarmış tüylere sahip ok.

qabaq. Kabak. Tazeyken yenen bir sebze.

qabaqlıq. Kabak tarlası.

qaç. "Kaç, ne kadar" anlamına gelen bir ilgeç.

qaç yarmāq bēŗdi: Kaç para verdi?

qaç. "Kez, kere" anlamına gelen bir ilgeç.

qaç qata aydım: Kaç kez söyledim.

qāça. Kap.

qa qāça: Kap kacak. Kısaltılarak *qaça* da denir.

qaçaç. İpekli, işlemeli bir Çin kumaşı. Daha doğru söyleyiş *qaçāç*'dır. Buradan hareketle cariyelere de *qaçāç* denir.

qaçāç. Kir.

tōn qaçāç boldı: Giysi kirlendi. *cim* (ç), *kaf*'tan (*q*) dönüşmüştür; kök-biçimi **qaqāç**'tır.

qaçālādı.

ol nēn̂ni qaçālādı: O, nesneyi kaba koydu.

qaçālār, *qaçālāmāq*. Kök-biçimi *qāçālādı*'dır, söyletim sırasında ilk *a* söylenmemektedir.

qaçan. "Ne zaman" anlamına gelen bir ilgeç.

qaçan keldiñ: Ne zaman geldin?

Bu sözcük aynı zamanda "keşke" anlamına gelecek biçimde kullanılabilir.

qaçan barsa sen: Keşke gitseydin.

Bazen de "-dığı zaman, -diği zaman" anlamı katar. Ancak kök-anlamı ilk kullanımda verdiği anlamdır.

qaçdı.

er qaçdı: Adam [başka biri de olabilir] kaçtı.

qaçār, qaçmāq.

qaçıldı.

ölümdin qaçıldı: Ölümden [başka bir şeyden de olabilir] kaçıldı.

qaçılūr, qaçılmāq.

qaçındı.

ol mindin qaçındı: O, benden kaçıyormuş gibi göründü.

qaçınur, qaçınmāq.

qaçış. Yaşanan korku, dehşet ve kaçış.

Şu atasözünde de geçer,

qaçış bolsa qaya körmēs: Korku ve dehşet söz konusu olduğunda insanlar dostlarını bile tanımazlar.

qaçıştı.

olār bīr bīrdin qaçıştı: Onlar birbirlerinden kaçtılar.

qaçışūr, qaçışmāq.

qaçıttı.

ol anı qaçıttı: O, onun kaçmasını sağladı.

qaçıtūr, qaçıtmāq.

qaçruşdı.

ōlar ẹkki qaçruşdı: O ikisi birbirlerini kovdular.

qaçuşūr, qaçuşmāq.

qaçturdı.

ol erig qaçturdı: O, adamı kaçırttı.

qaçturur, qaçturmāq.

qaçurdum.

men anı qaçurdum: Ben onu bozguna uğrattım - uzaklaştırdım.

qaçurur men, qaçurmāq.

qaçurgān.

bu er ol qonuqını qaçurgān: Bu, her zaman konuklarını [başka bir şeyi de olabilir] kovan adamdır.

qaçurttı.

ol anı qaçurttı: O, onun (birilerini) kovalamasını [uzaklaştırmasını] sağladı.

qaçurtur, qaçurtmāq.

qaçut. Bir savaşta ya da buna benzer bir çarpışmada kovalama, takip.

qādı.

ol eşiçke otunĝ qādı: O, tencerenin etrafına odun dizdi (koydu); *ol tōnug qādı*: O, giysiyi sandığa koydu.

qār, qāmāq (**Yagma** lehçesi). Bozulmamış (*fasîh*) biçimi **qālādı**'dır.

qadır.

qadır nēnĝ: Sert olan herhangi bir şey.

qadır yēr: Çetin yer – bu, dağlardaki çok soğuk ve karlı yerler için söylenir.

qadır qış: Karakış - şiddetli soğuk.

qadır. Zorba ve haşin bir Hakan. *Hāqānîler*, bu sözcüğü saygı belirten bir unvan olarak, *Qadır Xān* biçiminde kullanır. Bu kullanım Arapçaya da uygundur; çünkü zorbalık (*tecebbu*) güçten (*qudre*) ileri gelir ve zalim bir yönetici (*cebbâr*) arzularını gerçekleştirmek için güce sahiptir (*yaqdiru*).

qadıttı.

er barīr erkēn qadıttı: Adam gitmeye başladıktan sonra geri döndü ve (yapacağı şeyden vazgeçip) kendine hakim oldu.

qadıtār, qadıtmāq. "İnsan şiddetli soğuk nedeniyle ölürse," *er tumlugqa qadıttı* denir. Bu [geniş zaman ve eylemlik olması bakımından] ilk kullanımla aynıdır.

qadraq. Dağın girintileri çıkıntıları, kıvrımları. Buradan hareketle *qat qadraq*: dolambaçlı ve girintili çıkıntılı denir.

qadraqlandı.

tāg qadraqlandı: Dağın pek çok dik yamacı, engebeli yerleri vardı.

qadraqlanūr, qadraqlanmāq.

qaduldı.

tōn qaduldı: Giysi dikildi.

qadulur, qadulmāq.

qaduşdı.

ol manĝa tōn qaduşdı: O, bana giysiyi dikmekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qaduşmāq.

qaduttı.

ol tōnug qaduttı: O, giysisinin dikilmesini emretti.

qadutūr, qadutmāq.

qāḏ. İnsanı öldüren tipi.

qāḏ boldı: Tipi bastırdı. Bu, dağlarda yaz kış, bozkırlarda ise yalnızca kış mevsiminde gerçekleşir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

keldi esin esneyü Rüzgâr eserek geldi
qāḏqa tükel ösneyü Bu (şiddeti ve yarattığı pusuyla) tipiye benziyordu
kirdi bodūn qasnayu Halk (soğuktan) titreşti
qara bulıt kökreşür Kara bulutlar gürler

qaḏaş. Akraba (hısım).

qaḏaşlıq. Kardeşlik, akrabalık (hısımlık).

qaḏgu. Kaygı, üzüntü.

qaḏgulandı.

ol bu īşqa qaḏgulandı: O, bu mesele [başka bir şey de olabilir] nedeniyle kaygılandı.

qaḏgulanūr, qaḏgulanmāq.

qaḏgurdum.

men aŋ̂gar qaḏgurdum: Onun için kaygılandım. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kendisini aldatan bir adamı anlatarak birine öğüt veriyor)

kelse saŋ̂ga yolgıra Yolunda giderken sana rastlarsa
ūḏun anı oḏgura Onu uykusundan uyandır (ve bana yaptığı şeyi bildiğini söyle)
barsun naru qaḏgura (Böylece) kaygılı bir biçimde senden uzaklaşsın [nereye isterse gitsin]
sattı menig āyımı (Çünkü benim iznim olmaksızın) benim ayımı [kölemi] sattı

qaḏgurār – *zel*'in (*ḏ*) *ye* (*y*) yapıldığı lehçelerde bunun değişik sesletimi *qaygurār*'dır, *qaḏgurmāq*. bkz. **qaygurdı**.

qaḏıg. Takviyeli, sağlamlaştırılmış dikiş.

qaḏıŋ̂g. Kayın ağacı. Şu atasözünde de geçer,

qaḏıŋ̂g qāsıŋ̂ga sögüt sōliŋ̂ge: Kayın kabuğu, söğüt taze dalları için – kayın için sert kabuk, söğüt için tazelik uygundur.

qaḏın. Kayın; evlilik sonucu edinilen akrabalar. **Qıfçāq** lehçesinde *z*'yle söylenir [**qazın**]. Şu atasözünde de geçer,

qadaş tẽmīş qaymaduq, qaḏın tẽmīş qaymış: (Ona) hısım demişler (onları) önemsememiş, (ona) kayın demişler (onları) dikkate almış. Bu atasözü, damatlara, evlilik yoluyla edindiği akrabalarına saygı göstermeyi öğütlemek için kullanılır.

qaḏıq. İçi oyulmuş bir tahta parçası (**Argu** lehçesi).

qaḏırdı.

ol anıŋ̂g boynın qaḏırdı: O, onun boynunu [başka bir şeyi de olabilir] büktürdü (eğdirdi).

ol anıg sōzin qaḏırdı: O, onun sözlerinin doğru olmadığını kanıtladı.

qaḏırār, qaḏırmāq.

qaḏırgān.

bu er ol eren boynın qaḏırgān: Bu her zaman insanların boyunlarını büktüren (eğdiren) bir adamdır.

qaḏırlandı.

er qaḏırlandı: Adam sert biriymiş gibi göründü.

Kök-biçimi **qaḏrandı**'dır ve bu daha doğru bir kullanımdır.

qaḏırlanūr, qaḏırlanmāq.

qaḏırttı.

ol anıŋ̂ boynın qaḏırttı: O, onun boynunu büktürdü (eğdirdi).

qaḏırtur, qaḏırtmāq.

qaḏış. Deri kayış.

qaḏışlādı.

ol kŏnüg qaḏışlādı: O, sepilenmiş deriden kayış kesti.

qaḏışlār, qaḏışlāmāq.

qaḏıtgān.

qaḏıtgān er: Kimseye boyun eğmeyen adam. "İtaat etmeyen bir hayvan"ı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qaḏız. Ağaç kabuğu.

qaḏızgāq. Çalışma nedeniyle elin su toplaması.

qaḏızlandı.

yıgāç qaḏızlandı: Ağaç kabuklandı.

qaḏızlanūr, qaḏızlanmāq.

qaḏnāgun. Evlilik yoluyla edinilen akrabalara söz uzatımıyla *qaḏın qaḏnāgun* denir.

qaḏrandı.

bēg aŋ̂gār qaḏrandı: Bey ona kızdı ve çok haşin davrandı.

qaḏranūr, qaḏranmāq.

qaḏrıldı.

anıg bōynı qaḏrıldı: Onun boynu büküldü, eğildi. Eğer başka biri onun boynunu büktürürse yine bu sözcük kullanılır – bu eylem hem geçişli hem de geçişsizdir.

qaḏrılūr, qaḏrılmāq.

qaḏrışdı.

ol menig birle boyūn qaḏrışdı: O, boyunları [başka bir şeyi de olabilir] bükmede (boyun eğdirmede) benimle aşık attı.

ol ẹkki sōz qaḏrışdı: Onlar birbirlerinin sözlerini yalanladılar.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir tutsağı anlatıyor)

īşı anıg artaşıp .Onun durumu kötüye gitti

ograq bile örteşip O ve **Ograq** birbirlerini yaktılar [onlar birbirlerinin kavimlerini yaktılar]

boynın alıp qaḏrışıp Boyunları büküldükten sonra

tutgun alıp qul satār Tutsak alındı ve kurtulmak için sanki bir köleymiş gibi onlara para verdi

qāḏtı.

er qāḏtı: Adam tipide öldü.

qāḏār, qāḏmāq.

qaḏūdı.

ol tönug qaḏūdı: O, giysinin işlemesini ya da ek yerini dikti.

qaḏūr, qaḏūmāq.

qāfgar. *Behrâmen* ipeği [*behremân* ya da *behrem* de denilen bu kumaş ince ipekten işlenmiş ve çiçeklerle renklendirilmiştir, Türkistan'da dokunur –çn].

qaftān. Kaftan.

qāgıl. Üzüm asmalarının gövdelerinin bağlandığı, söğüt ağacından yapılmış çubuklar.

Şu atasözünde de geçer,

qarı sāwı qalmās, qāgıl bāgı yazılmās: Yaşlı adamın sözü bırakılmaz (ihmal edilmez, dikkate alınır), tıpkı yaş söğüt çubukların (bir kez bağlandı mı) bir daha gevşemez.

qagruldı. bkz. **qawruldı**.

qagruşdı. bkz. **qawraşdı**.

qāgūn. Kavun.

Şu atasözünde de geçer,

qāgūn qarma bolsa iḏisi ẹkki elgin tegĭr: Kavun yağmalansa bile sahibinin iki eli yakandadır. Bu atasözü, zengin bir adamın malına mülküne olan düşkünlüğünü göstermek için kullanılır.

qāgūnlandı.

er qāgūnlandı: Adam kavun sahibi oldu.

qāgūnlanūr, qāgūnlanmāq.

qagunlug.

qagunlug er: Kavuna sahip olan adam.

qagunluq. Kavunluk; kavun yetiştirilen bostan.

qāgūnsādı.

er qāgūnsādı: Adamın canı kavun istedi.

qagurdı (qawurdı).

ol tarıg qagurdı: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] kavurdu. Bunun değişik sesletimi **qawurdı**'dır.

qagurur, qagurmāq.

qagurgān. Yağla yoğrulan ve tandırda pişirilen bir ekmek çeşidi.

qagurmāç. Kavrulmuş buğday. **qawurmāç** –titreşimli *fe*'yle (ince *fe* – Arapçada *fe* ile *be* eklemleme noktaları arasından çıkartılan *fe*; yani *w*)– bir değişik sesletimdir.

qāgut. Darıdan yapılan bir yemeğin adı. Darı önce kaynatılır, daha sonra kurutulur ve öğütülür, son olarak yağ ve şekerle karıştırılır. Bu, yeni doğum yapmış kadınlara verilen yemeklerden biridir. bkz. **qavut**.

qāl aç (xalaç). bkz. **türkmēn**.

qālādı. bkz. **qādı**.

qalalduruq. Bir erkek adı.

qalattı.

ol tōnug qalattı: O, giysiyi sardı. Sarıp sarmalanan ya da sandığa konulan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi *qālattı*'dır.

qalatūr, qalatmāq.

qalbuz. Lokma.

qalbuzlādı nēñgni: O, bir şeyden, bir ısırık aldı.

qalbuzlādı.

ol qalbuzlādı neñgni: O bir şeyden, bir lokma aldı.

qalbuzlār, qalbuzlāmāq.

qaldı.

er kẹ̄din qaldı: Adam geri kaldı; *ol oyūnda qaldı*: O, yarışta geride kaldı. Geriye kalan ya da bırakılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

Şu atasözünde de geçer,

ẹ̄l qaldı törü qalmās: Ülke terk edilir, ama töre terk edilmez. Bu atasözü, birine töreye uygun davranmasını öğütlemek için kullanılır.

qalīr, qalmāq.

qaldrādı.

ton qaldrādı: Giysi [başka bir şey de olabilir] hışırdadı.

qaldrār, qaldrāmāq.

qaldraga.

qaldraga tōn: Hışırdayan giysi.

Aynı zamanda hışırdayan her şeyi, örneğin kâğıt ve diğerlerini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qalı. "Nasıl, keşke, *-diğinde*" anlamlarını veren bir ilgeç.

Şu dizelerde de kullanılır,

kelse qalı qatıglıq erter teyü seringil

ōḍleg īşın bilip tur ança añgar tirengil

Zorluklar ve sıkıntılarla baş başa kaldığında, sabırlı ol ve bunların geçeceğini söyle
Zaman'ın oyunlarını bil ve her felaketin ardından üzüntüye kapılma [– ve ona karşı kendini güçlendir]

sen bu īşıg qalı qıldıŋ: Sen bu işi nasıl yaptın?

sen qalı barsa sen: Keşke gitseydin.

qalīdı.

at qalīdı: At şaha kalktı ve ileri fırladı.

qalīr, qalīmāq.

qalīma. Yüksek çardak.

qalın. Kalın ya da kaba olan herhangi bir şey.

qalın sü: Kalabalık ordu.

qalıŋ. Başlık parası. Şu atasözünde de geçer,

qalıŋ bēŗse qīz alīr, kerēk bolsa qīz alīr: (Bir adam) başlık parası verirse gelini bakire bulacaktır, eğer çok istediği bir şeyi arıyorsa onu oldukça pahalıya alacaktır.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Damat, kayınbabasına sesleniyor)

bēŗdim saŋa qalıŋ	Sana başlık parasını verdim
amdı munı alıŋ	Şimdi bunu alın
emgēk menig bilіŋ	(Ve) bunun [bu zenginliği biriktirmenin] bana ne büyük sıkıntılara ve çabaya mal olduğunu bilin
ugrar tüŋgür bargalı	(Kayınbaba) Dünür gitmek üzere (der)

qalıq. Hava.

qalışdı.

at adgır qalışdı: Kısraklar ve atlar hep birlikte şaha kalkıp koşuştu.

qalışūr, qalışmāq. Geride kalmak için çekişen iki adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qalıtgān.

bu er ol atın telim qalıtgān: Bu, atını sürekli engelden atlatan bir adamdır.

qalnattı (qalnāḏtı).

yuwqa nēŋ qalnattı: İnce olan herhangi bir şey kalınlaştı. Kök-biçimi **qalnāḏtı**'dır, *zel* (*ḏ*), benzeşime maruz kalarak *te* (*t*) olmuştur.

qalnatūr, qalnatmāq.

qalnūdı.

yuwqa nēŋ qalnūdı: İnce olan herhangi bir şey kalınlaştı.

qalnūr, qalnūmāq.

qalŋgu. Suyun üzerinde yüzmek.

suwda qalŋgūlādı: Suyun üzerinde yüzdü.

qalŋgūlādı.

er suwda qalŋgūlādı: Adam suyun üzerinde yüzdü. Bunu, ayaklarını tekme atarmış gibi sallayıp omuzlarını hareket ettirerek ve böylece suyun kendisini taşımasını sağlayarak yaptı.

qalŋgūlār, qalŋgūlāmāq.

qalŋguq. Saçta oluşan kepek. Aynı zamanda yapışkan olduğu için büzülen herhangi bir şeyi, örneğin kürk ya da deriyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qalqān. Kalkan. İki değişik sesletimden biri [**qalqaŋg**]. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Düşmanın üzerine nasıl akın edeceklerini anlatıyor)

qıqrıp atıg kemşelim	(Onlara) bağırarak ve çığlıklar atarak saldıralım
qalqān sūŋgūn çomşalım	Kalkan ve kargıyla vuruşalım
qaynap yana yumşalım	Kavgada haşin olalım, ama sonra (barış isterlerse) durulalım
qatqı yagı yuwalsūn	Zorlu düşman yumuşayana kadar

qalqaŋg. Kalkan. **qalqān**'ın değişik sesletimi.

qaltuq. Yabanöküzünün [yak; tibetöküzü] boynuzu. İçi oyulur ve kımız ya da benzer şeyleri içerken kullanılır.

qalturdı.

ol anı yarışta qalturdı: O, onu yarışta geçti ve geride bıraktı. İki kişinin rekabet ettikleri ve birinin geri kaldığı her konu bağlamında bu sözcük kullanılabilir.

qalturur, qalturmāq.

qalwa. Eğitim oku. Ucunda temren yerine yuvarlak bir tahta parçası bulunan ok.

qām. Şaman; kam; kâhin.

qamādı.

kŏz qamādı: Güneşin ışığının etkisiyle gözü kamaştı.

qamār, qamāmāq.

anıg tīşı qamādı: (Ekşi bir şey yediği için) onun dişi kamaştı. Şu atasözünde de geçer,

atāsı anāsı açıg almıla yēşe oglı qīzı tīşı qāmār: Baba ya da anne ekşi elma yese, oğlanın ya da kızın dişi kamaşır. Bu atasözü, annenin ve babanın suçlu olduğu, ama çocukların cezalandırıldığı bir olay bağlamında kullanılır.

qamaşdı.

tīş qamaşdı: (Ekşi ayva ya da benzer bir şey yediği için) dişi kamaştı.

qamaşūr, qamaşmāq.

qamatgān.

bu kŭn ol kŏz qamatgān: Bu, gözü kamaştıran bir güneştir.

qamattı.

kün közüg qamattı: Güneş (ışınlarıyla) gözü kamaştırdı.

qamatūr, qamatmāq.

açıg awya tīşıg qamattı: Ekşi ayva [başka bir şey de olabilir] dişi kamaştırdı. Şu atasözünde de geçer,

atāsı açıg almıla yēse oglınıŋ tīşı qamār: Babası ekşi elma yese (o öldükten sonra) oğlunun dişi kamaşır. Bu atasözü, babanın işlediği bir suçtan dolayı, o öldükten sonra, oğlun cezalandırılmasını anlatmak için kullanılır.

qamçı. Kamçı.

qılıç qamçı: İçinde kılıç olan kamçı.

qamçı. Atın, boğanın ya da devenin erkeklik organı. Çoğu kez atınkini anlatmak için kullanılır ve *at qamçısı* denir.

qamçīgu. Dudaklarda ve parmaklarda çıkan; şiddetli acı, kaşıntı ve ateşi beraberinde getiren sivilce.

qamçīlādı.

er atın qamçīlādı: Adam atını [başka bir şeyi de olabilir] kamçıladı.

qamçīlār, qamçīlāmāq.

qamdı.

ol anı qamdı: O, onu öldüresiye dövdü.

qamār, qammāq.

qamdu. Dört arşın boyunda, bir karış eninde bir kumaş parçası. Üzerine **Uygur** hanının damgası vurulmuştu ve ticari işlemlerde kullanılırdı. Kumaş eskidiği zaman yamanır, yıkanır ve üzerine yeniden damga vurulurdu; bu işlem her yedi yılda bir gerçekleştirilirdi.

qamgāq. Evin dışındaki açıklıkları örtmek için kullanılan kamış benzeri uzun ot.

qamgı. Eğri büğrü, çarpık herhangi bir şey.

qamgı yüzlüg: Yüzü felçli olan bir kimse.

qamgırdı.

anıg yüzi qamgırdı: Yüzünün tamamına neredeyse felç iniyordu – ineyazdı.

qamgırār, qamgırmāq. Biraz eğri herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qamıç. Kepçe.

qamīçāq. İribaş.

qamıçlādı.

ol münüg qamıçlādı: O, çorbayı kepçeledi – kepçeyi çorbaya daldırdı.

qamıçlār, qamıçlāmāq.

qamış. Kamış; saz.

qamışlandı.

yēr qamışlandı: Yer kamışlık [sazlık] oldu.

qamışlanūr, qamışlanmāq.

qamışlıg.

qamışlıg yēr: Bambu yetişen yer ya da kamışlık [sazlık].

qamlançu. *ekki ögüz*'e yakın küçük bir kentin adı.

qamturdı.

ol anı urup qamturdı: O, onu neredeyse ölene [öleyazana] ve bağırmaktan sesi kısılana kadar dövmesi için birini görevlendirdi.

qamturur, qamturmāq.

qamug. "Hepsi, tamamı (*küll*)" anlamına gelen bir ilgeç.

qamug kişi tüz ermēs: Bütün erkekler eşit değildir.

qamuldı.

er qamuldı: Adam yere yattı.

qamlūr, qamulmāq.

qān. Kan. Şu atasözünde de geçer,

qānıg qān birle yūmās: Kan, kanla yunmaz [yıkanmaz]. Bu, "halk arasında meydana gelen kargaşa, itaatsizlik ancak barışçı yöntemlerle dindirilir" demektir.

qanādı.

ol atın qanādı: O, atının damarını kesti ve onun kanını akıttı.

qanār, qanāmāq.

qanāgu. Neşter.

qanaq. Kaymak (**Argu** ve **Bulgār** lehçelerinde). *ye*'yi (*y*), *nun*'a (*n*) çevirmişlerdir [**qayaq**].

qanat. Kanat.

qanatgān.

bu ot ol burun qanatgān: Bu, daima burnu kanatan bir ilaçtır.

qanatlandı.

er qanatlandı: Adamın hızlı bir bineği vardı, uçar gibi gitti ve ulaşacağı yere neredeyse vardı [varayazdı].

quş qanatlandı: Kuşun kanatları gelişti.

qanatlanūr, qanatlanmāq.

qanattı.

ol anīñg burnın qanattı: O, onun burnunu kanattı.

qanatūr, qanatmāq.

qançıq. Dişi köpek. Kadınlara yönelik bir küfür olarak **qançıq**: kancık kullanılır; burada kadın, dişi köpeğe benzetilmiştir.

qanda. "Nerede" anlamına gelen bir soru eki.

qanda erdiŋĝ: Neredeydin?. *nun* (*n*), *ye*'den (*y*) değişmiştir [**qayda**]. Kök-biçimi **qayūda**'dır [bkz. **qayu, qayda**].

qāndı.

ol sūwdın qāndı: O, suyla doldu - olabildiğince çok su içti; kana kana içti.

qānar, qānmāq.

qandır. Sepilenmeye uygun olan post yüzüldükten sonra geriye kalan deri.

qandurdı. bkz. **qanturdı**.

qānı. "Nerede" anlamına gelen bir ilgeç – *oglum qānı*: Oğlum nerede?

qanıdı.

burūn qanıdı: Burun kanadı. Vücudun herhangi bir yerinin kanamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi *qānīdı*'dır ve *ye* (*ī*) düşmüştür.

qanīr, qanīmāq.

qanıg. Neşe, sevinç. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Hakan'ın eşinin cömertliğini anlatıyor)

tutçı yagar bulītı	Onun (cömertlik) bulutu durmadan yağmaktadır
altun tamar arıg	(Bu buluttan) saf altın damlar
aqsa anıŋĝ aqīnı	Onun seli aksa (benim üzerime, mutluluğum tam olur)
qandı menig qanıg	Neşeyle dolup taşarım

qanışdı.

yigitlēr īşqa qanışdı: Yiğitler işlerinde mutlulardı. Bu, yaptıkları işten haz aldıklarını belirtmek için söylenir.

qanışūr, qanışmāq.

qanıtgān.

ögdi ol erig qanıtgān: Övülmek bir adamı her zaman hoşnut eder.

qanturdı (qandurdı).

ol mini suwqa qanturdı: O, susuzluğumu bana su vererek dindirdi.

qanturur, qanturmāq. Kök-biçimi **qandurdı**'dır. Bu susuzluk su dışında bir şeyle giderilse yine bu sözcük kullanılırdı.

qanu. "Hangi" anlamına gelen bir ilgeç.

qanu kişi: Hangi adam (**Argu** lehçesi). *nun* (*n*), *ye*'den (*y*) dönüşmüştür [bkz. **qayu**].

qaŋĝ.

qāz qaŋĝ etti: Kaz böylesi bir ses [kaz sesi] çıkarttı. Buna benzeyen herhangi bir sesi anlatmak için de kullanılabilecek bir yansımadır.

qaŋĝdaş.

qaŋĝdaş qadaş: Babaları aynı anneleri farklı olan erkek kardeşler. Şu atasözünde de geçer, *qaŋĝdaş qama urūr, ögdeş örü tartār*: Babaları aynı ama anneleri farklı olan erkek kardeşler birbirleriyle çok sert dövüşürler (çünkü aralarında nefret duyguları vardır); aynı anneden olan çocuklar ise birbirlerine yardım ederler (çünkü aralarında sevgi bağı vardır).

qaŋĝlı. Kağnı; yük arabası.

qaŋĝlı. *Qıfçāqlardan* önemli bir adamın adı.

qaŋĝrıq. Damak.

qaŋĝsıq.

qaŋĝsıq ata: Üvey baba.

qaŋĝsıq ogul: Üvey oğul.

qāp. Tulum [şaraptulumu].

qāp. Kap. Her türlü tasa, kutuya ya da fıçıya genel olarak **qāp** denir. Bu, Arapçada ki *el-fars* sözcüğü gibidir; bunun kök-anlamı "boynu kırmak"ken, daha sonra bütün öldürme biçimleri *fars* sözcüğüyle anılır olmuştur.

qāp. Rahimde ceninin etrafını çeviren zar. Eğer çocuk bu zarla birlikte doğarsa, bu onun kutlu olacağının işareti olarak kabul edilir; böylesi bir çocuğa *qāplıg ogul* denir.

qāp. Akraba (hısım).

ol menig birle uya qāp ol: Onunla yuvada ve zarın içinde birlikteydik – o benim hısımımdır, öyle ki ikimizde aynı rahmin içinden doğmuş gibiyizdir.

qapān. Bir erkek adı.

qapaq.

kŏz qapaqı: Göz kapağı.

qapaq. Kızlık, bekâret.

qīz qapaqı sīdı: (O) kızın kızlığını bozdu.

qapaqlādı.

er qīzıg qapaqlādı: Adam bakirenin bekâretini bozdu.

qapaqlār, qapaqlāmāq.

qapaqlıg.

qapaqlıg qīz: Bakire.

qapardı.

bāş qapardı: Yara şişti.

qaparur, qaparmāq. Kök-biçimi *qāpardı*'dır, ancak ilk ünlünün kısa okunduğu biçim bozulmamıştır (*fasîh*).

qapargān. Kaşıntı ve yüksek ateşe yol açan bir sivilce, kabartı.

qaparttı.

etük aḍāqıg qaparttı: Çizme ayakta şişkinliklere neden oldu.

qapartūr, qapartmāq.

ol sōzüg qaparttı: O konuşmasını abarttı, aşırı önemliymiş gibi gösterdi. Böylesine tumturaklı bir konuşma yapan adama, abartılı kibrinden dolayı *qapartgān* denir.

qapdı.

er tōn qapdı: Adam giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] çaldı.

oglānıg yēl qapdı: Bebeği cin çarptı.

qapār, qapmāq. Rüzgârın, giysi ya da benzer şeyleri havalandırmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qapga. Büyük kapı ya da geçit.

qapgāq. Sadağın kapağı.

qapgaqlandı.

kēş qapgaqlandı: Bir kapak takılarak sadak donatıldı.

qapgaqlanūr, qapgaqlanmāq.

qapıldı.

er ewde qapıldı: Adam eve kapatıldı - evde hapsedildi.

anıg tōnı qapıldı: Onun giysisi çalındı.

qapılūr, qapılmāq.

qapındı.

er tawār qapındı: Adam malları çalıyormuş gibi göründü.

qapınūr, qapınmāq.

oglān yēl qapındı: Bebeği cin çarptı - bebeğe kem göz değdi.

qapış. Yağmalamak.

qapışdı.

ol menig birle topıq qapışdı: O, (çevgen oyununda ya da başka bir yerde) topu kapmak için benimle mücadele etti.

qapışūr, qapışmāq.

qapsādı.

anıg tegre kişi qapsādı: Halk onun çevresinde toplandı.

qapsār, qapsāmāq.

ol anıg tawārın qapsādı: O, onun malına el koymak istedi.

qapturdı.

ol aŋgar tawār qapturdı: O, ona malları çaldırdı.

qapturur, qapturmāq.

qapug. Kapı.

qapuglug.

qapuglug ew: Kapısı olan ev.

qapuş. **Argu** ülkesinde bir yer adı.

qāq. Kurutulmuş erik ya da erik benzeri meyveler.

qaq. Ortadan ikiye yarılmış herhangi bir şey.

erük qaqı: Yarma şeftali [kurutulmuş şeftali – diğer meyveler için de kullanılabilir].

qaq.

qaq et: Kurutulmuş et. Dilimlenen ve güneşte kurutulan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qaq. Gölcük; su birikintisi. Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbaharı anlatıyor)

qaqlar qamug kölerdi	Gölcükler birer göl haline gelene kadar suyla doldu
tāglar başı ilerdi	Dağların zirveleri şöyle böyle seçildi [siluet halinde göründü]
ajun tını yılırdı	Dünyanın soluğu ısındı
tü tü çeçek çergeşür	(Ağaçlar çiçeğe durdu, tomurcuklar açtı) türlü türlü çiçek sıralandı

qāq qōq.

qāz qāq qōq etti: Kaz, böylesi bir ses çıkartarak bağırdı.

qāq qōq. Kurutulmuş meyve. Söz uzatımı vardır.

qāq sūw. Gölcük; su birikintisi.

qaqaç. Kir, pislik.

tōn qaqaç boldı: Giysi kirlendi. bkz. **qaçāç**.

qaqīdı.

ol andın qaqīdı: O, yaptığı iş nedeniyle ona kızdı ve darıldı..

qaqīr, qaqīmāq. **Argu** lehçesinde **qaqıyūr** biçimindedir – onlar bütün geniş zamanları *zamme*'yle [Arapçada *o, ō, u, ū* okutan ötre imi] yaparlar, ancak böylesi bir *zamme* kullanımına hiç gerek yoktur, bu tamamen kuraldışıdır. Bu durum, onların dilinde sözcüklerin yuvarlanarak okunmasına ilişkindir.

qaqıg. Kızgınlık; kin.

men anıg qaqıgında bu īş qıldım: Ben bu işi ona karşı kinimden yaptım.

qaqıldı.

başra qaqıldı: Onun başına vuruldu.

qaqılur, qaqılmāq.

qaqıldı soquldı: O ardı ardına gelen darbelerle itildi kakıldı.

qaqılgān soqulgān.

bu er ol telim qaqılgān soqulgān: Bu, insanların darbeleriyle itilip kakılan bir adamdır.

qaqışdı.

eren qamug qaqışdı: Adamların tamamı birbirlerine karşı öfkeliydiler.

ōlār ękki başra qaqışdı: Onlar birbirlerinin başına vurdular.

qaqışūr, qaqışmāq.

qaqıtgān.

bu er ol meni tūtçı qaqıtgān: Bu, sürekli beni kızdıran ve canımı sıkan bir adamdır.

qaqıttı.

ol anı qaqıttı: O, onu öylesine öfkelendirdi ve rahatsız etti ki, ondan uzak durmaya başladı.

qaqıtūr, qaqıtmāq.

qaqıyūr. bkz. **qaqīdı**.

qaqlandı.

et qaqlandı: Et kurutuldu.

sūw qaqlandı: Kayaların arasındaki oyuklarda sular toplandı.

qaqlanūr, qaqlanmāq.

qaqlattı.

ol aŋ̂gar et qaqlattı: O, etin kurutulmasını emretti.

qaqlatūr, qaqlatmāq.

qaqrattı.

ol qaqratgu qaqrattı: O, tohumların yeni saçıldığı tarladan serçe ve benzer kuşları kaçırmak için bekçi davulunu çaldı.

qaqratūr, qaqratmāq.

qaqsıdı.

et qaqsıdı: Et dilimlendi ve kurutuldu [kuruyayazdı].

qaqsīr, qaqsīmāq.

qaqtı.

anı başra qaqtı: O, hafifçe onun başına vurdu.

qaqār, qaqmāq.

qaqturdı.

ol anı başra qaqturdı: O, ona, başka birinin kafasına vurulması görevini verdi.

qaqturur, qaqturmāq.

qār. Kar.

qar qur.

qar qur ętti qarın: Karın guruldadı. Bu sözcük, ses ve anlam bakımından Arapçaya uygundur.

qara. Herhangi bir şeyin siyah olanı. *Hāqānīlerin* Hanlarına verilen bir ad olarak kullanılır. *Bugra Qara Xāqān* gibi; bu adın alınışına ilişkin bir hikâye vardır.

qara bāş. Köleleri anlatmak için kullanılan bir sözcük. Hem erkek hem de kadın için kullanılabilir. "Kara kafalı" demektir.

qara etmēk. Bir tür ekmek. Yapılışı şöyledir: Et lime lime olana kadar pişirilir, sonra üzerine un, yağ ve şeker eklenir ve bu karışım koyulaşana kadar kaynatılır. Dışarı alınır ve bir süre bekletilip yenir.

qara orun. Mezar. Şu dizelerde de kullanılır,

bēŗmiş (yęmiş) senig bil yalŋ̂guq tapar qarınqa
qalmış tawar aḍınnıg kirse qara orunqa

Bil ki, (yalnızca) verdiğin (yediğin) şey senindir; çünkü insanoğlu midesinin hizmetindedir
Kişinin mezara girerken ardında bıraktığı zenginlik artık başkasınındır

Bunun kök-anlamı "karanlık yer"dir

qara ot. Kurtboğan. Bir tür bitkisel zehir.

qara qura. Siyah demektir; söz uzatımı söz konusudur.

qara quş. Kartal.

qara quş. Bir yıldızın adı [Jüpiter gezegeni]. Şafak sökerken ortaya çıkar. Buna aynı zamanda *qara quş yulduz* da denir.

qara quş. Devenin toynağının kenarları (**Oguz** lehçesi).

qara seŋ̂gir. *Barsgān* yakınlarında bir yer adı.

qara yāg. Neft [petrol].

qarāçı. Kapı kapı dolaşan dilenci.

qarāçuq. *el-Fârâb* kentine verilen bir ad. Bu, **Oguz** kentlerinden biridir.

qarāgu. Zaçyağı [saf sülfürikasit].

qarāgu. Kör.

qarāgunı. Çocukların akşamları oynadığı bir oyunun adı.

qarālādı.

ol qarālādı nēŋ̂ni: O, bir şeyi karaladı.

qarālār, qarālāmāq.

qarālādı.

ıt qarālādı: Köpek pisledi.

qarāmuq. Karamuk.

qaraŋ̂gqu. Karalık.

qaraq. Göz yuvarı.

qara qaraq: Gözün renkli bölümü.

ürüŋ̂ qaraq: Gözün beyazı.

ūt qaraq: Gözbebeği.

qarāqān. Bir tür dağ ağacı.

qaraqlādı.

ol tavārıg qaraqlādı: O, yol keserek malları aldı.

qaraqlār, qaraqlāmāq (**Yagma** lehçesi).

qaraqlıg. Gözü olan herhangi bir hayvan.

qaraqsīz tēg körür: (Savaşta ya da başka bir şey de) gözü hiçbir şeyi görmez, sanki savaşçılara ve onların silahlarına önem vermiyor gibidir.

qarardı.

tün qarardı: Gece karardı; *tōn qarardı*: Giysi [başka bir şey de olabilir] karardı.

qarārur, qararmāq.

qararttı.

ol anıg tōnın qararttı: O, onun giysisini [başka bir şeyini de olabilir] kararttı.

qarartur, qarartmāq.

qarç qurç.

er tarmuznı qarç qurç yēdi: Adam hıyarı böylesi bir ses çıkartacak biçimde yedi.

qārdı.

er suwqa qārdı: Adamın suda nefesi kesildi.

sūw arıqtın qārdı: Su (kışın) oluktan taştı. Bu, su ve karın oluğun içinde donması durumunda gerçekleşir; akıp gelen su oluktan taşar.

qarār, qarmāq.

qardu. Aşırı soğuklarda suyun üzerinde ortaya çıkan fındık büyüklüğünde buz taneleri.

Şu dörtlükte de kullanılır,

qardūnı yincü saqınmāŋ	Buz tanelerini inci sanma
tuzgūnı mançu sęzinmēŋ	Verilen armağanı (iş karşılığı ödenen) ücret sayma
bulmaduq nēŋke sewinmēŋ	Bulmadığın şey için sevinme
bilgeler anı yęręr	Bilgeler tüm bunlarla alay ederler

qarga. Karga. Şu atasözünde de geçer,

qarga qarīsın kim bilīr, kişi alasın kim tapār: Yaşlı kargaları (gençliklerinden beri) bilen kimdir? (Benzer bir biçimde) insanın içindeki gizli düşünceleri bilen kimdir?

Şu dizelerde de kullanılır,

qarga qalı bilse munŋın ol buz suqār

awçı yaşıp tuzaq tapa meŋke baqār

Karga başına gelecek sıkıntıyı (ve çekeceği açlığı) bilse gagasıyla buzu deler

Avcı saklanmışken, içinde yemi görünce tuzağa girerken duraksamaz

qargādı.

teñgri anı qargādı: Allah (O'nun büyüklüğü artsın) onu lanetledi.

qargār, gargāmāq.

qargāg. Lanet; ilenç.

teñgri qargagınga ilinme: Cenab-ı Hakk'ın lanetine uğrama.

qargaldı.

yēk qargaldı: Şeytan [başka bir şey de olabilir] lanetlendi.

qargalūr, qargalmāq.

qargalıg. *Taraz* [**Talās**] yakınlarındaki bir kalenin adı. Kök-biçimi *qargālıg*'dır.

qargandı.

er ōzin qargandı: Adam, (vicdan azabı çekerek) kendi kendine lanet etti.

qarganūr, qarganmāq.

qargaşdı.

olār ekki qargaşdı: Onlar birbirlerini lanetlediler.

qargaşūr, qargaşmāq.

qargattı.

ol yēkni qargattı: O, (birine) şeytanı [başka bir şeyi de olabilir] lanetletti.

qargatūr, qargatmāq.

qargılāç. Kırlangıç. bkz. **qarlıgaç**.

qargış. Lanet, ilenç.

teñgri qargışı anıg üze: Tanrının laneti onun üzerinde. Bu sözcük sıfat olarak da kullanılabilir.

qargış kişi: Lanetli kişi (*mel'ûn*).

qargu. Dağların doruklarına yapılan minare biçimindeki yapı. Yaklaşan bir düşmana ilişkin halkı uyarmak için bunun üzerinde büyük bir ateş yakılır.

qargūy. Bir dağa ya da yüksek bir noktaya inşa edilen minare ya da kule biçimindeki yapı. Düşmanın geldiğini bildirmek ve böylece halkın önlem almasını sağlamak için bunun üzerinde bir ateş yakılır.

qargūy (**qırgūy**). Atmaca.

çipek qargūy: Şahin.

qarı. Herhangi bir şeyin "yaşlı" olanı.

qarı er: Yaşlı adam; *qarı at*: Tam olarak büyümüş at [başka bir şey de olabilir].

qarı. Önkol; kolun dirsek ile el arasındaki kısmı (*dirâu'l-yed*).

qarı. Kumaş ölçmekte kullanılan arşın (*dira'*). Bu kullanım sözcüğün ilk ve asıl anlamından [bkz. önceki madde; **qarı**] türemiştir. Bu sözcük anlam olarak Arapça'ya uygundur, çünkü her iki dilde de "önkol" ve "arşın" aynı sözcükle anlatılır.

qarīdı.

er qarīdı: Adam [başka biri de olabilir] yaşlandı.

qarīr, qarīmāq. Şu atasözünde de geçer,

arslān qarīsa sıçgān ütin köḏēzūr: Aslan yaşlanırsa, (onu yakalamak için) fare deliğini gözler. Bu atasözü, önemli şeyler yapamayan, bu nedenle değersiz şeylerle oyalanan yaşlı bir adamı anlatmak için kullanılır.

qarīlādı.

ol yēŗig qarīlādı: O, yeri arşınladı - toprağın büyüklüğünü arşın cinsinden ölçtü.

ol erig qarīlādı: O, adamın oldukça yaşlı olduğunu düşündü.

qarīlār, qarīlāmāq.

qarīlādı.

tüpi qārıg qarīlādı: Tipi hafif bir uğuldamayla esti ve kar yağdırdı.

qarīlār, qarīlāmāq.

qarıldı.

bīr nēnĝ bīrke qarıldı: Bir şey başka bir şeyle karıştırıldı (**Oguz** lehçesi). Diğer *Türkler* bunu söz uzatımıyla kullanır ve *qatıldı qarıldı* derler.

qarılur, qarılmāq.

qarın. Karın.

qarın atmak: Hayvan kesildikten sonra midesi hedef yapılır ve ok atılır; bunu vuranlar etten bir pay almaya hak kazanırlar.

qarınça. Karınca (**Oguz** lehçesi).

qarınçaq. Karınca (**Oguz** lehçesi). *Oguzlar* buna **qarınça** da derler.

qarınlıg.

bedük qarınlıg er: Koca göbekli adam.

qarıqtı.

er kōzi qarıqtı: (Kar yüzünden) adamın gözü kamaştı.

qarıqār, qarıqmāq. Eğer bu eylem **qār** [kar] sözcüğünden türetilmişse **qārıqtı** biçiminde olmalı ve eksikli sayılmalıdır; ancak eğer eylem **qaraq** [göz yuvarı] sözcüğünden türemişse kullanım uygundur.

qarıqār, qarıqmāq.

qarış. Karış.

bīr qarış: Bir karış.

qarışlādı.

ol barçın qarışlādı: O, ipek kumaşı [başka bir şeyi de olabilir] karışladı - kumaşın uzunluğunu karış cinsinden ölçtü.

qarışlār, qarışlāmāq.

qarıştı.

böri tīşı qarıştı: Kurdun dişleri gıcırdadı – kurtlar her ayın bir haftasını yemek yemeden geçirir ve havayla yaşar; dişlerin gıcırdaması bu perhiz günlerinde gerçekleşir.

tün kün birle qarıştı: Gece ile gündüz uyuşmazlık gösterdi. Şu dörtlükte de kullanılır,

yay qış bile qarıştı	Yaz ile kış birbirleriyle uyuşmayıp çatıştılar
erdem yāsın quruştı	Her ikisi de erdem yaylarını gerdiler
çerig tutup küraştı	Birliklerini toparlayıp güreştiler [savaş çıkartıp kavgaya tutuştular]
oqtagālı utruşūr	Neredeyse birbirlerine ok atıyorlardı [atayazdılar]

ol manĝa yōlda qarıştı: O, beni yolda karşıladı - o, benimle yolda karşılaştı.

qarışūr, qarışmāq.

qarıştīlār.

ẹkki bēglēr qarıştīlār: İki bey anlaşamayıp kavgaya tutuştu.

qarıt. *Türkmēnlerin* kullandığı bir küfür. Bu sözcüğün Arapça *garet* ("baskın") sözcüğünden alındığını sanıyorum

qarıttı.

ödleg anı qarıttı: Zaman onu yaşlandırdı.

qarıtūr, qarıtmāq.

Şu atasözünde de geçer,

ödleg qarıtmışqa boḍug talqmās: Zaman'ın saçlarını ağarttığı kimse için kına ayıp sayılmaz.

qarīzān. Bunak; yaşlı kimse.

qarlādı.

bulıt qarlādı: Bulutlar kar getirdi.

qarlār, qarlāmāq.

qārlandı.

art qārlandı: Geçidin içine kar doldu - geçit kardan kapandı.

qārlanūr, qārlanmāq.

qarlattı.

teñĝri qār qarlattı: Tanrı kar yağdırdı.

qarlatūr, qarlatmāq.

qarlıgaç. **qargılāç** sözcüğünün değişik sesletimi. Göçüşme söz konusudur.

qarluq. Bir **Türk** kavmi. Bunlar da göçebedir, ama **Oguz** değillerdir; ancak tıpkı *Oguzlar* gibi **Türkmēn**'dirler.

qarluqlādı.

ol anı qarluqlādı: O, onu *Qarluklarla* [*Türkmēnlerden* bir taife] ilişkilendirdi.

qarluqlār, qarluqlāmāq.

qarluqlandı.

er qarluqlandı: Adam **Qarluk** kılığına girdi [onlar gibi giyindi] - **Qarluk** bir *Türkmēn* kavmidir.

qarluqlānūr, qarluqlānmaq.

qarma. Yağma.

nēnĝ qarmālādı: O, bir şeyi yağmaladı.

qarmālādı.

ol qarmālādı nēnĝni: O, nesneyi yağmaladı.

qarmālār, qarmālāmāq.

qarmaşdı.

ol menig birle tawār qarmaşdı: O, malları yağmalamada benimle yarıştı. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qarmaşūr, qarmaşmāq.

Kök-biçimi *qarmālaşdı, qarmālaşūr, qarmālaşmāq*'tır.

qarnagu.

qarnagu er: Koca göbekli adam.

qarnāq. Bir **Oguz** kenti.

qarnāq.

qarnāq er: Koca göbekli adam.

qars. Deve tüyü ve koyun yününden yapılan kaftan.

qars qars.

ol qars qars aya yaptı: O, ellerinin ayasını birbirine vurarak ses çıkardı. El çırparken çıkan sesi anlatan yansıma bir ifadedir.

qarsāq. Çöl tilkisi ya da karsak; postundan kürk yapılır.

qarşādı.

ol tonug qarşādı: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] karışladı - giysinin uzunluğunu karış cinsinden ölçtü.

qarşār, qarşāmāq.

qarşāg. Giysinin bir karışlık parçası.

anıg qarşāgı kŏr: Onun giysisinin bir karışlık yerine bak.

qarşattı.

ol bŏzüg qarşattı: O, birine kumaşı [başka bir şeyi de olabilir] karışlattı.

qarşatūr, qarşatmāq.

qarşı. Hakan ve sülalesinin ikamet ettiği saray.

qarşı. Karşı, zıt.

tŭn kŭnüg qarşısı ol: Gece gündüzün zıddıdır.

qarşı. İki bey arasındaki uyuşmazlık.

ol bēg anıg birle qarşı ol: Bu bey, bir diğer bey ile anlaşmazlık içindedir.

qarşut. Karşıt, zıt; tıpkı gece ile gündüz gibi.

qart qurt.

elig qart qurt etti: Parmaklar kütürdedi.

qart. Yara. Buradan hareketle "huysuz bir adam"a *qart er* denir.

qartāl.

qartāl et: İçinde beyazlıkların ve kırmızılıkların olduğu et.

qartāl.

qartāl qōy: Benekli, alacalı koyun.

qartaldı.

anıg qartı qartaldı: Onun yarasının kabuğu kalktı.

qartalūr, qartalmāq.

qartandı.

er qartın qartandı: Adam kendi yarasını kendisi iyileştirdi. Eğer birine "Haddini bil; sınırlarının ötesine geçme" denmek istenirse *ōz qartınĝ qartan*: kendi yaranı iyileştir denir.

qartanūr, qartanmāq.

qartlādı.

ol erig qartlādı: O, onu huysuz biri olarak kabul etti.

Aynı zamanda herhangi birinin, bir yarayı sarmasını, pansuman yapmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qartlār, qartlāmāq.

qarturdı.

ol anı sūwqa qarturdı: O, onun (bir parça yiyecek ya da) su nedeniyle nefes alamamasını sağladı.

ol anĝar yāg talqānqa qarturdı: O, ona yulaf unu ile yağı kardırdı (**Oguz** lehçesi).

qarturur, qarturmāq.

qarvādı. bkz. **qarwādı**.

qarvı.

qarvı ya: Gerilmiş yay.

qarvı qaşlıg kişi: Yay gibi (ince ve gergin) kaşlara sahip kimse. Bu sözcük Arapçaya da uygundur; çünkü Arapçada kavisli (*muqvis*) olan her şeyi anlatmak için *qarvâ* sözcüğü kullanır; tıpkı *Rü'be*'nin [685 senesinde doğan, 762 senesinde ölen Arap şair; ömrünü daha çok çöllerde ve askeri seferlerde geçirdi ve bu konularda şiirler ve methiyeler yazdı –çn] *qarvâ'a min cêbin funuq* ("yay gibi, iri kıyım, etine dolgun") dizesinde, devesini anlatırken kullandığı gibi.

qarwādı (qarvādı).

ol qarañqūda qarwādı: O, karanlıkta onu elleriyle yoklayarak bulmaya çalıştı.

qarwār, qarwamāq. **qarvādı** da denir – daha önce de belirttiğimiz gibi [bkz. syf. 24] titreşimli *fe* (ince *fe* – Arapçada *fe* ile *be* eklemleme noktaları arasından çıkartılan *fe*; yani *w*) kullanıldığı her yerde *vav*'la (*v*) değiştirilebilir.

qarwandı.

ol yançuq içre yarmāq qarwandı: O, kesesinin içinde para aradı. Herhangi birinin, el yordamıyla bir şeyi aramasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qarwanūr, qarwanmāq.

qarwaşdı.

ol mañga suwda nēñg qarwaşdı: O, suyun içinde bir şeyi ararken bana yardım etti. Karanlıkta birinin, bir şeyi el yordamıyla aramasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qarwaşūr, qarwaşmāq.

qarwattı.

ol anıg qōyunda nēñg qarwattı: O, onu, bir şeyi önce kendi koynunda [yakınlarında] aramaya sevk etti. Bir kimsenin gözleriyle göremediği bir şeyi el yordamıyla aramasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qarwatūr, qarwatmāq.

qās (qāz). Her ağacın kabuğu.

Şu atasözünde de geçer,

qaḍıñg qāsıñga sögüt sōliñge: Kayın kabuğu, söğüt taze dalları için – kayın için sert kabuk, söğüt için tazelik uygundur.

Bu sözcüğü *sin*'le (*s*) söylemek daha doğruyken *ze* (*z*) kullanılır; çünkü konuşmada *ze*, *sin*'den önce gelmekte ve onun yerini almaktadır, bu nedenle onu takip eden *sin*'ye konuşmada yer kalmamaktadır. Ancak Arapçada *ze*, *sin*'e çevrilebilir; tıpkı *bûzî*, *bûşî* ("gemi"), *leziqa*, *lesiqa* ("sopa") ve *buzaq*, *busaq* ("salya") sözcüklerinde olduğu gibi.

qası. Koyun ya da benzer hayvanlar için yapılan ahşap korunak.

qası bādım: Ağıl yaptım.

qası. Bize (*Kāşgar* iline) tabi olan bir yerin adı.

qasıg. Ağzın her iki yanındaki boşluk; yanak içleri.

qasıglādı.

ol qulın qasıglādı: O, kölesini yumrukladı.

qasıglār, qasıglāmāq.

qasırqu. Kasırga.

qasnādı.

er tamlugqa qasnādı: Adamın soğuktan alt çenesi üst çenesine vurdu [dişleri takırdadı]. Soğuk nedeniyle inleyen köpeği anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qasnār, qasnāmāq.

qasnaşdı.

ıt qamug tumlugdın qasnaşdı: Köpekler [başkaları da olabilir] soğuktan titredi ve inledi.

qasnaşur, qasnaşmāq.

qasnattı.

tumlug anı qasnattı: Soğuk onu titretti ve dişleri takırdadı.

qasnatūr, qasnatmāq.

qasuq. Su tulumuna benzeyen, at derisinden yapılmış, içine süt ya da kımız konan bir nesne.

qasuq. Ağaç kabuğu. Kökü **qās**'tır; *kaf*'ın (*q*) eklenmesi yazaç arttırımıdır.

qasuqlug.

qasuqlug er: Kımız tulumuna sahip olan adam.

qāş ögüz. *Hoten* kentinin iki yanından akan iki nehir. Bunlardan birinin adı *ürüng qāş ögüz*'dür; nehrin içinde saydam beyaz taşlar bulunur ve nehir adını bu taşlardan alır. Diğerinin adı *qara qāş ögüz*'dür ve içinde saydam siyah taşlar bulunmaktadır. Bu taş, bu iki nehir dışında dünyanın hiç bir yerinde bulunmaz.

qāş. Kaş.

qāş. Beyaz ya da siyah renkte olan saydamımsı bir taş [*yada* taşı (?)]. Bunun beyaz olanı, yıldırım düşmesine, susuzluğa ve şimşek çarpmasına karşı bir koruma sağladığı inancıyla yüzüğe takılır.

qāş. Herhangi bir şeyin kıyısı ya da kenarı.

yār qāşı: Uçurumun [başka bir şeyin de olabilir] kıyısı.

qaşang. Kölelere sövmek için kullanılın bir sözcük. "Seni aşağılık" anlamına gelir.

qaşandı.

at qaşandı: At [başka bir hayvan da olabilir, ama özelikle at] işedi.

qaşanūr, qaşanmāq.

qaşaq. Halfâ [lifleri dokunan bir ot].

qaşga.

qaşga qōy: Vücudu siyah kafası beyaz bir koyun.

qaşga at: Gözlerinin çevresindeki siyahlık dışında parlak beyaz renkte olan at. Kafasında beyaz bir iz bulunan deve de bu şekilde adlandırılır.

qaşga bugra. İki yerin adı.

qaşgalaq. Ördekten küçük bir su kuşu.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Kuşları avlayışını anlatıyor)

tanĝda bile körse mini ördek ötēr

qalwa körüp qaşgalaqı suwqa batār

Ördek beni görse bu göllerde [bu sabahlarda] vaklar

Qaşgalaq temrensiz ok atarken beni görse suya dalar

qaşīdı.

ol meni qaşīdı: O, beni kaşıdı.

qaşīr, qaşīmāq.

Şu atasözünde de geçer,

öldeçi sıçgān mūş taşaqın qaşīr: Ölümü yaklaşan sıçan kedinin taşaklarını kaşır. Bu atasözü, kendisine yalnızca felaket getirecek bir durum içinde sıkışıp kalan bir kimse için söylenir.

qaşıtgān.

bu er ol etin qaşıtgān: Bu, vücudunu sık sık kaşıtan bir adamdır.

qaşıttı.

er yēnin qaşıttı: Adam vücudunu kaşıttı.

qaşıtūr, qaşıtmāq.

qaşlādı.

arıq qaşlādı: O, arkın önünü bent kurdu. Birinin kaşına vurmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qaşlār, qaşlāmāq.

qaşuq. Kaşık. Şu atasözünde geçer,

quruq qaşuq agızqa yaramās, qurug sōz qulāqqa yaqışmās: Kuru kaşık ağza yaraşmaz, değersiz söz kulağa ulaşmaz. Bu atasözü birine, ihtiyacı olan şeye sahip olan birini tercih etmesini öğütlemek için kullanılır.

qaşuqlādı.

ol bālıq aşuqlādı: O, balı kaşıkladı.

qaşuqlār, qaşuqlāmāq.

qaşuqlandı.

er qaşuqlandı: Adam kaşık sahibi oldu.

qaşuqlanūr, qaşuqlanmāq.

qaşuqlug.

qaşuqlug ayāq: Kaşıklı kâse.

qaşuqluq.

qaşuqluq mūnĝūz: Kaşık yapılacak boynuz.

qat. Kat, kıvrım, büklüm.

tōn qatı: Giysinin büklümü.

qadraq: dağın girintileri çıkıntıları, kıvrımları sözcüğü buradan türetilmiştir.

qat. "Yanında, indinde" anlamına gelen bir ilgeç (**Oguz** lehçesi).

bēg qatında: Beyin yanında, huzurunda.

qāt. Dikenli bir ağacın meyvesi.

awılqu qātı: **Awılqu** ağacının meyvesi; *sınçgān qātı*: Akasya ağacının meyvesi. **Awılqu**'nun meyvesi sıkılır ve [suyu] yoğurtla karıştırılır, daha sonra bu karışım **tutmāç**'a dökülür. **Yęmēk**, **Qıfçāq**, **Qāy**, **Tatār** ve **Çömül** lehçelerinde bu sözcük herhangi bir ağacın meyvesini anlatmak için kullanılır.

qata. "Bir kez, bir defa" anlamına gelen bir ilgeç.

bīr qata aydım: Bir kez söyledim.

qatardı.

ol atıg qatardı: O, atı yöneldiği yerden döndürdü; *yagı qatardı*: Düşmanı [başka bir şeyi de olabilir] geri döndürdü [püskürttü].

qatarur, *qatarmāq* [bkz. **qaytardı**].

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir adamın ardından ağıt yakıyor)

erdi āşın taturgān	O, yemeğini tattırıcı,
yawlaq yagıg qatargān	Yavuz düşmanı döndürücü
boynın tutup qadırgān	(Onların) boynunu büküp koparıcıydı
bastı ölüm agtaru	(Ta ki) ölüm onu alt edene kadar

qatargān.

bu alp ol yagīnı qatargān: Bu, düşman taburunu geri döndüren [püskürten] yiğittir.

qatarttı.

atıg qatarttı: O, atına geri dönmesini emretti.

qatartur, *qatartmāq*.

qatçaq. Bir nehrin kollarının birleştiği yer.

qatgurdı.

er külüp qatgurdı: Adam, gülerek katıldı – adam aşırıya kaçacak bir biçimde, ölçüsüzce güldü.

qatgurār, *qatgurmāq*.

qatıg. Her şeyin katı, sert olanı.

qatıglandı.

er qatıglandı: Adam çaba sarf etti, uğraştı.

qatıglanūr, *qatıglanmāq*.

Şu atasözünde de geçer,

kiçigde qatıglansa ulgāḏu sewnūr: Gençliğinde çaba sarf eden kimse, yaşlılığında mutlu olur.

qatıldı.

arpa ügür birle qatıldı: Darı, arpa ile karıştırıldı. Herhangi bir şeyin, başka bir şey ile karıştırılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

er urāgutqa qatıldı: Erkek kadınla çiftleşti [cinsel ilişkiye girdi].

qatılūr, qatılmāq.

qatılgān qarılgān.

bu er ol kişi birle tutçı qatılgān qarılgān: Bu, insanların meselelerinde tartışmaya dahil olan bir adamdır.

qatındı.

ol talqānqa yāg qatındı: O, arpa ununa yağ karıştırıyormuş gibi göründü.

qatınūr, qatınmāq.

qatıq. **Tutmāç** yemeğine katılan lezzet verici herhangi bir madde; örneğin sirke ya da yoğurt.

qatıq. Herhangi bir şeyin içine katılan şey.

qatıqlıg.

qatıglıg er: Melez ya da kırma adam - yemeğini lezzetlendirmek için çeşniye sahip olan kimse. Yemek için katığı bulunan kimseye de böyle denir.

qatır. Katır.

qatırlıg.

qatırlıg er: Katır sahibi adam.

qatışdı.

ol menig birle talqānqa yāg qatışdı: O, arpa ununa yağ katmakta bana yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qatışūr, qatışmāq.

qātlandı.

yıgāç qātlandı: Ağaç meyvelendi (**Qıfçāq, Yemēk, Ogrāk** lehçelerinde).

qātlānūr, qātlanmāq.

Diğerleri [diğer *Türkler*] arasında bu sözcük akasya ağacının meyvesi için kullanılır, nitekim ehlileşmiş ağaçların meyve vermesini anlatmak için **yemişlendi** sözcüğünü tercih ederler.

qatlış. Bir nehrin kollarının buluştuğu yer. *sūw qatlıştı*: nehrin kolları birleşti denir.

qatma.

qatma yuvga: Yağda pişirilen katlanmış ekmek [yufka].

qatmış. Bir erkek adı.

qatnādı.

er aŋgar qatnādı: Adam emirlere uymayı reddetti; birinin emirleri karşısında küstahça davrandı ve onun sözlerinin aksini iddia etti.

qatnār, qatnāmāq.

qatnattı.

ol anıg sözin qatnattı: O, ona kendi sözünü tekrar tekrar söyletti.

qatqı.

qatqı kişi: Mizacı sert olan, kimseye boyun eğmeyen kişi.

qatquç. Akrebe benzeyen, insanı sokan bir böcek (**Argu** lehçesi).

qatrundı.

külēr er qatrundı: Gülen adam kendine gem vurdu, ölçülü davrandı. Bunun kök-anlamı "bir işi kısa kesmek"tir.

ol maŋga yarmāq bēr̤ür erkēn qatrundı: O, bana para [başka bir şey de olabilir] verirken bir anda vazgeçti ve geri çekildi.

qatrunūr, qatrunmāq.

qattı.

ol sirkēni yogrutqa qattı: O, sirkeyi yoğurtla karıştırdı. Herhangi bir şeyin başka bir şey ile karıştırılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

yumşāq nēŋg qattı: Yumuşak şey katılaştı.

qatār, qatmāq.

qatturdı.

ol yıp qatturdı: O, (iğneden geçirmek için ya da başka bir amaçla) ipliği büktürdü.

ol talqānqa yāg qatturdı: O, arpa ununa yağ kattırdı. Herhangi bir şey, başka bir şeyle karıştırıldığında bu sözcük kullanılır.

qatturur, qatturmāq.

qātūn. *Afrāsiyāb*'ın bütün kız torunlarına verilen isim.

Şu atasözünde de geçer,

xān īşı bolsa qātūn īşı qalīr: Hakan'ın işi yaklaştıysa, **Qātūn**'un işi ertelenir. Bu, Arapların *iḏā câe nehrullâh besele nehr Îsâ* ("Allah'ın nehri akınca İsa'nın nehri onun yanında değersiz kalır") deyişiyle aynı anlama gelir [bu ifade *Se'âlibî*'nin *Simâru'l-Qulub* [*Kalplerin Meyveleri*] kitabından alınmıştır; *nehrullâh* "deniz" ya da "yağmur" ya da "sel" anlamına gelir, *nehr Îsâ* Bağdat'taki bir kanalın adıdır –çn].

qātūnlandı.

urāgut qātūnlandı: Kadın **Qātūn** gibi giyindi.

qātūnlanūr, qātūnlanmāq.

qātūnsīnı. Çin ile **Taŋgut** ülkesi arasındaki bir kentin adı.

qaturdı.

ol yumşāq nēñgni qaturdı: O, yumuşak bir şeyi sertleştirdi – yumuşak demirden çelik yapılması gibi.

tāş (yēr) anı qaturdı: Evden uzakta (gurbette) yaşamak onu olgunlaştırdı [sıkıntılarla boğuşarak zorluklara karşı dayanıklı hale geldi].

qatrur, qaturmāq.

qaturgān.

bu er ol üküş qaturgān: Bu çok dost canlısı, şen şakrak bir adamdır.

qatut. Karışım.

qatutlug oq: Temrenine zehir sürülmüş ok.

qatut. İkiye bölünmüş herhangi bir şey (**Barsgān** lehçesi).

armut qatutı: [İkiye bölünmüş – kurutulmuş] armudun bir parçası.

qatut. Çarıkçıların kullandığı bir yapıştırıcı.

qavıq. Darı kepeği.

qavuq. Mesane. **qawuq** sözcüğünün değişik sesletimi.

qavut. **qāgūt** sözcüğünün değişik sesletimi. Bu, yeni doğum yapmış kadınlara verilen bir yemektir. Darı unu, yağ ve şekerle karıştırılır ve sonra yenir.

qāw.

tōn qāw qōw boldı: Kötü dikildiği için giysisi buruştu. bkz. **qōw**.

qāw. Kav. Kibritte tutuşturucu olarak kullanılan, kolay yanan bir madde.

qawaq.

qawaq art: *Kāşgar* ile *Özçend* arasındaki bir geçidin adı.

qawçīdı.

ārı kişike qawçīdı: Arı, onu sokmak için adama saldırdı. Bir adamın başka birine kızıp, onun üzerine yürümesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qawçīr, qawçīmāq.

qawçıttı.

ol anı qawçıttı: O, onu (öylesine) kızdırdı (ki bir daha yapmamaya karar verdiği bir şeyi yaptı);

oglān arīnı qawçıttı: Oğlan arıyı kızdırdı. Şu atasözünde de geçer,

arı qawçıtsa ısrur: Arıyı kızdıran kimse sokulur. Bu atasözü, bir meseleyi kışkırtan ve sonra bu meseleden dolayı zarar gören kimseyi anlatmak için kullanılır.

qawçıtūr, qawçıtmāq.

qawdındı.

er oglıñga qawdındı: Adam çocuğunun üzerine titriyordu, tehlikeleri ondan uzak tutmak için bütün yolları denedi.

qawdınūr, qawdınmāq.

qawıq. Darı kepeği.

qawruldı.

bugdāy qawruldı: Buğday [başka bir şey de olabilir] kavruldu. Bu, sözcüğün *g*'li bir değişik sesletimi de vardır [**qagruldı**].

qawrulūr, qawrulmāq.

qawruşdı.

ol manĝa tarıg qawruşdı: O, bana buğday [başka bir şey de olabilir] kavurmakta yardım etti. Bu sözcüğün *g*'li bir değişik sesletimi de vardır [**qagruşdı**].

qawruşūr, qawruşmāq.

qawşı.

qawşı qāş: Bitişik ve yay gibi kaş.

qawşut. Ülkelerinin refahı için iki hakanın bir araya getirilip aralarının düzeltilmesi. Buradan hareketle **qawşut** sözcüğü "bir erkek adı" olarak kullanılır. [bkz. **qawuşdı**]

qawulgān.

bu nēnĝ ol qapugda qawulgān: Bu, sürekli kapıda [başka bir yerde de olabilir] sıkışan bir şeydir.

qawuq. Mesane.

qawurdı. bkz. **qagurdı**.

qawurdı.

bilēzük künĝ elgin qawurdı: Bilezik cariyenin bileğini sıktı. Bir şeyi sıkan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qawrār, qawurmāq.

qawurgān.

bu bilēzük ol bilek qawurgān: Bu, her zaman bileği sıkan bir bileziktir.

qawurmāç. bkz. **qagurmāç**.

qawuşdı.

erkek tışīqa qawuşdı: Erkek kadınla cinsel ilişkiye girdi. Kök-anlamı "bir şeyin başka bir şeyle birleşmesidir."

qadāş qadāşqa qawuşdı: Adam hısımlarına kavuştu. "İki hakanın buluşup barışmaları" anlamına gelen **qawşut** ifadesi de buradan türetilmiştir. Şu atasözünde de geçer,

tāg tāgqa qawuşmās, kişi kişĩke qawuşūr: Dağ dağa kavuşmaz, adam adama kavuşur.

qawuşūr, qawuşmāq. Bu sözcükte titreşimli *fe* (ince *fe* – Arapçada *fe* ile *be* eklemleme noktaları arasından çıkartılan *fe*; yani *w*) *vav*'la (*v*) değiştirilebilir [*qavuşdı*].

qāy. Bir **Türk** kavmi.

qaya. Kaya.

qayāçuq. Güzel kokulu bir dağ otu. Bence bu *ez-zerneb*'tir ("safran").

qayaq. Kaymak [bkz. **qanaq**]. Şu dizelerde de kullanılır,

seḏremiş olgun qonāq
sermemiş sütten qayāq

Dannın olgun taneleri azalmış
Sütten kaymak süzülmüş [çünkü bu ikisi birlikte pişirilir ve yenir]

qayaqlandı.

süt qayaqlandı: Süt kaymak tuttu.

qayaqlanūr, qayaqlanmāq.

qayās. **Tuxsı** ve **Çigil** ülkesinin adı. Bu ülke üç kaleden menkuldür. Birincisi *sāplıg qayās*, ikincisi *ürüŋ qayās*, üçüncüsü *qara qayās*'tır.

qayaslıg.

qayaslıg er: *Qayāslı* adam.

qayda. Nerede anlamına gelen bir ilgeç.

qayda sen: Neredesin? Sözcüğün *n*'li söylenen biçimi olan **qanda** bir değişik sesletimdir; **qayūda** ise bir başka değişik sesletimdir.

qaydı.

qadāşıŋa qaydı: O, hısmına hürmet gösterdi. Başkaları için de kullanılabilir. Şu atasözünde de geçer,

qaḏaş tḗmiş qaymāduq qaḏın tḗmiş qaymış: Hısım demişler aldırış etmemiş, kayın demişler ihtimam göstermiş. Bu atasözü, birine, kayınlarına (evlilik sonucu edindiği akrabalarına) hürmet etmesini öğütlemek için söylenir. Şu dörtlükte de kullanılır,

bardıŋ nelük aymadıŋ	Gittin neden söylemedin
kḗrü körüp qaymadıŋ	Niçin aldırış edip geri dönmedin
köŋül berü yaymadıŋ	Gönül verip niye bize meyletmedin
bolduŋ erinç bolmagu	Şimdi olmaman gereken bir şey oldun

qayguq. Kayık.

qaygurdı.

er qaygurdı: Adam kaygılandı. Sözcüğün *zel*'le (*ḏ – dh*) söylenen biçiminin [*qaḏgur–*] değişik sesletimi.

qaygurār, qaygurmāq.

qayıg. *Oguzların* bir kolu.

qayındı (qaynadı).

eşiç qayındı (qaynadı): Güğüm [başka bir şey de olabilir] kaynadı.

qaynār, qaynāmāq.

Şu atasözünde de geçer,

qaynār ögüz keçigsīz bolmās: Kaynayan dere [sel gibi akan dere bile] geçitsiz olmaz. Bu, zorlu bir açmazla karşı karşıya kalındığında söylenen bir sözdür ve "bu işin bir çıkış yolu olmalı" anlamına gelmektedir.

qayır. Çiğnenmiş toprak (**Türk** lehçelerinde). *Oguzlar* "kum"a, **qayır** der.

qayırlıg.

qayırlıg yēr: Toprağı çiğnenmiş, sertleşmiş yer.

qayışdı.

olār ẹkki bīr bīrke qayışdı: Onlar nazikçe birbirlerini kayırdılar.

qayışūr, qayışmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kendisini aldatan bir adamı anlatıyor)

nelük aŋgar biliştim	Neden onunla tanış oldum
quçşup taqı qawuştum	Onu kucakladım ve dostluk kurdum
tüzünlükin qayıştım	Nezaketimle onu kayırdım
alqtı menig yāyımı	(Aylaklık içinde) benim yazımı berbat etti

qaynadı. bkz. **qayındı**.

qaynattı.

ol eşiç qaynattı: O, güğümü kaynattı.

qaynatūr, qaynatmāq.

qayrışdı.

olār ẹkki boyūn qayrışdı: Onlar boyun bükmekte [başka bir işte de olabilir] rekabet ettiler.

qayrışūr, qayrışmāq.

qaytardı.

ol atıg qaytardı: O, atı yöneldiği yerden döndürdü.

qaytarur, qaytarmāq (**Oguz** lehçesi). *Türkler* **qatardı** der.

qaytışdı (**qaytaşdı** [?]).

olār ẹkki qaytışdı (qaytaşdı): Onlar birbirlerine sırt çevirdiler.

qaytışūr, qaytışmāq.

qayturdı.

ol aŋgar qayturdı: O, onu, kardeşine yardım etmeye ve ona karşı saygılı olmaya sevk etti.

qayturur, qayturmāq.

qayu. "Hangi, hani" anlamına gelen bir ilgeç. **xayu**'nun değişik sesletimidir. *kaf* (*q*), *hı*'yla (*x*) değiştirilebilir. *Oguzlar* ve *Qıfçāqlar* bazen *kaf*'ı (*q*), *hı*'ya (*x*) dönüştürürler. Bunlar *Xalaçların* bir bölümüdür. Bunlar, *Türklerin qīzım* dediği yerde *xīzım* derler. Ve yine *Türklerin qanda erdiŋ*: neredeydin biçiminde kullandıkları ifadeyi bunlar [*Oguzlar* ve *Qıfçāqlar*] *xanda erdiŋ* biçiminde kullanırlar.

qayūda. bkz. **qayda**.

qāz. bkz. **qās**.

qāz. Kaz. bkz. **qāq qōq**.

qāz. *Afrāsiyāb*'ın kızının adı. *Qazvîn* [Kazvin] kentinin kurucusudur. Bu kentin adının kök-biçimi *Qāz oynı*: Qāz'ın oyun alanı'dır, çünkü bu kız orada yaşar ve oyun oynarmış. Bu nedenle bazı *Türkler Qazvîn*'i **Türk** ülkesinin sınırları içinde kabul eder. Aynı zamanda *Qum* kenti de sınırlar içinde sayılır, çünkü **qum** sözcüğü Türkçedir ve "kum" demektir; aynı zamanda *Afrāsiyāb*'ın bu kızı o bölgeye sık sık gider ve oralarda avlanırdı. Geri kalan *Türkler* sınırın *Merv al-Şāhican*'dan [*Merv*] başladığını kabul eder; çünkü, Qāz'ın babası *tonga alp er* –yani *Afrāsiyāb–Tamhūrat*'ın, kentin iç kalesini yaptırmasından üçyüz yıl sonra *Merv* kentini inşa etmiştir. Bazıları *Baykend*'den başlayarak bütün *Mâverâünnehr*'i [*Transoxania*] **Türk** ülkesinin bir parçası sayar. *Baykend*, savunmasının sağlamlığı nedeniyle [Farsça] *diz rûyîn* [tunçtan kale veya kent] olarak adlandırılırdı. Burası *Buhara*'ya yakındır. Qāz'ın, *Afrāsiyāb*'ın kızının kocası *Siyāvuş* bu kentte öldürülmüştür. *Mecûslar* her yılın belli bir gün buraya gelir ve onun öldürüldüğü yerde ağlarlar; kurbanlarını sunar, kurban kanını onun mezarının üzerine dökerler – böylesi bir âdetleri vardır.

Baykend'den başlayarak bütün *Mâverâünnehr*'in **Türk** ülkesinin parçası olduğunun kanıtı buradaki kentlerin adıdır: *Semerkand* adı, *semiz kend*'den gelir; *taşkend*'e *Şāş* denir; *öz kend* ve *tunkend* vardır – tüm bu kent adları Türkçedir. Türkçe de **kend**, "kent" demektir. Bu kentleri *Türkler* kurmuş ve bu adları vermiştir; bu kentlerde yaşamış ve bu adlar da onlarla birlikte baki kalmıştır. Ancak Farsîler sayıca çoğalınca bu kentler Acem kenti gibi kabul edilmiştir.

Bugün **Türk** ülkesinin sınırı, uzunluğu beşbin, genişliği üçbin fersah olan, tamamı sekizbin fersah eden [aynen alınmıştır] *ābısgūn*'da [Hazar Denizi] uçları birleşecek biçimde *öz kend*'den Çin'e ve *Rûm* ülkesinden Çin'e dek uzanır.

qāz sūwı. **Ila** nehrine akan büyük bir nehir. Bu adın verilmesinin nedeni, *Afrāsiyāb*'ın kızının bu nehrin kıyısındaki yüksekçe bir burnun tepesine bir kale yaptırmasıdır. Daha sonra nehir onun adıyla anılır olmuştur.

qazdı.

er arıq qazdı: Adam su oluğu [başka bir şey de olabilir] kazdı.

at qazdı: At yerinde duramıyor ve önayaklarıyla eşiniyordu.

qazār, *qazmāq*.

qazgān.

qazgān yēr: Suyla aşınmış, üzerinde oyuklar ve çatlaklar olan toprak.

Şu dörtlükte de geçer,

quş yawuzı sagızgān	Kuşların kötüsü saksağan
yıgāç yawuzı azgān	Ağaçların kötüsü **azgān**
yēr yawuzı qazgān,	Toprağın kötüsü (ne üzerini yerleşmeye ne de ekmeye yarayan) aşınmış olan
bodun yawuzı barsgān	Halkın kötüsü **Barsgān** olan (çünkü onlar yabani ve sefildirler)

Azgān, güle benzeyen sarı ve beyaz çiçekleri ve küpeye benzeyen kırmızı meyveleri olan bir çalıdır; bizim yörede yabani otlarla birlikte meyve bahçelerinden temizlenir, çünkü odun olarak da kullanışsızdır. Yandığı zaman çatlar ve etrafa kıvılcımlar sıçratır ve bu kıvılcımlar insanların giysilerini ve eşyalarını yakar.

qazganç. Kazanç.

qazgandı.

er tawār qazgandı: Adam mal edindi.

qazganūr, qazganmaq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Oğluna öğüt veriyor)

baqmas bodun sewüksüz	Bakmaz halk sevgisiz
burqı yüzi saranqa	Cimri ve asık suratlı kimseye
qazgan olıç tüzünlük	Oğlum, iyi huy kazan
qalsun çawıŋ yarınqa	Adın yarınlara kalsın (yarında anılsın)

qazı. İnsanın göbeğindeki yağ katmanları; atın karnının semizliği.

yond qazīsı yāg: Atın karnının semizliği yağdandır. Bu yağlı et *Türklerin* en çok sevdikleri yemektir.

qazīdı.

ol yēŗig qazīdı: O, yeri kazdı. Yara kabuğunu ve benzer şeyleri kaldırmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qazīr, qazīmāq.

qazıldı.

arıq qazıldı: Ark [başka bir şey de olabilir] kazıldı.

qazılur, qazılmāq.

qazın. bkz. **qaḍın**.

qazındı.

qazındı toprāq: Kazılmış toprak.

qazındı.

ōziŋe quḍug qazındı: Kuyuyu kazma işini kendi üzerine aldı. "Kuyuyu kazıyormuş gibi görünme"sini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qazınūr, qazınmāq.

qazıñgqu.

yıp qazıñgqu boldı: İp bir daha çözülemeyecek kadar karışmış ve düğümlenmişti.

qazışdı.

ol manĝa yēr qazışdı: O, bana yeri [başka bir şeyi de olabilir] kazmakta yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qazışūr, qazışmāq.

qazlındı.

yēr qazlındı: Zemin paramparçaydı ve çukurlarla kaplıydı.

qazlınur, qazlınmaq.

qazñguq. Kazık ya da çivi. Kutupyıldızına *temür qazñguq*: demir kazık denir; çünkü gök bunun çevresinde dönmektedir.

qazturdı.

ol añgar qazıg qazturdı: O, ona su oluğunun kazılması görevini verdi.

qazturur, qazturmāq.

qazuq.

qazuq arıq: Kazılmış ark [başka bir şey de olabilir].

qı. Seslenme bildiren bir ilgeç; Arapçadaki *yâ* ilgecine karşılık gelir.

qı berü kel: Hey sen, beri gel! Bu sözcük *kaf* (*q*) ile *ı* arası uzatılarak [*medd* edilerek – *yumaddu*] söylenir.

-qı. Akrabalık anlatan sözcüklerin eklenen, sevgi ve muhabbet bildiren bir ilgeç.

atāqı: Babacığım; *anāqı*: Anacığım.

qīçı. Hardal.

qıçīlādı.

ol meni qıçīlādı: O, beni (vücudumun, biri dokunduğu zaman gülmeye neden olan yerlerini, örneğin koltukaltımı ya da ayak tabanımı) gıdıkladı.

qıçīlār, qıçīlāmāq.

qīçurdı.

ol añgar qīçurdı: O, onu ayıpladı ve sonrasında onun mutsuzluğundan habis bir zevk aldı.

qīçurār, qīçurmāq.

qıçurgān.

bu er ol kişīke qıçurgān: Bu, onun mekânında konaklayan birine her zaman görgüsüzce ve küçümseyerek davranan bir adamdır.

qıdışdı.

ol manĝa börk qıdışdı: O, bana başlığın kenarını dikmekte yardım etti. Kenarı dairesel olan herhangi bir şeyi dikmede yardımlaşmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qıdışur, qıdışmāq.

qıdıttı.

ol börkin qıdıttı: O, başlığına kenarlık dikilmesini emretti.

qıdıtūr, qıdıtmāq.

qıḍıg. Denizin, nehrin, arkın kıyısı ya da kenarı; aynı zamanda herhangi bir şeyin kenarı.

arıq qıḍıgı: Arkın kıyısı; *ayaq qıḍıgı*: Kâsenin kenarı.

yār qıḍıgı: Uçurumun eşiği.

qıḍıglādı.

ol börk qıḍıglādı: O, başlığa [başka bir şeye de olabilir] kenarlık dikti.

qıḍıglār, qıḍıglāmāq.

qıḍıglandı.

qıḍıglandı nēnĝ: Nesneye kenar ya da pervaz yapıldı.

qıḍıglanūr, qıḍıglanmāq.

qıḍıglıg.

qıḍıglıg börk: Kenarına kenarlık [siperlik] dikilmiş başlık.

qıfçāq. Bir **Türk** kavmi.

qıfçāq. *Kāşgar* yakınlarındaki bir yerin adı.

qıfçāqlādı.

ol anı qıfçāqlādı: O, onu **Qıfçāq** kavminden saydı, onu *Qıfçāqlara* benzetti.

qıfçaqlār, qıfçaqlāmāq.

qıfçāqlāndı.

er qıfçāqlāndı: Adam **Qıfçāq** kılığına girdi, **Qıfçāq**'laştı.

qıfçaqlānūr, qıfçaqlānmāq.

qıftu. Kırkı, kırkma makası (**Çigil** lehçesi).

qıftūlādı.

ol qıftūlādı bözüg: O, kumaşı [başka bir şeyi de olabilir] kırkıyla kesti.

qıftūlār, qıftūlāmāq.

qīg. Toprağı daha verimli hale getirmek için serpilen gübre.

qıglattı.

ol yēŗig qıglattı: O, toprağını gübreletti.

ol atın qıglattı: O, atının (gübre olarak kullanılmak üzere) dışkılamasını sağladı.

qıglatūr, qıglatmāq.

qıl. İnsanın ya da başka hayvanların tüyü.

qıl quş. Vahşi kırlangıç. Ördeğe benzeyen bir kuştur, ilkbaharın başında gelir ve bu mevsimde beyler birbirlerine bu kuşu armağan olarak verirler. Buna *qıl quḍruk*: kılkuyruk da denir.

qıldı.

er īş qıldı: Adam bir şeyi yaptı - bir şeyin olmasını sağladı.

er qīzıg qıldı: Adam kızı yaptı. Bu sözcük adamın kızla cinsel ilişkiye girdiğini ima eder. Bu nedenle *Oguzlar* bu sözcüğü kullanmaktan kaçınır; "o (bir şey) yaptı" demek istedikleri zaman **qıldı** yerine **ętti** derler. Nitekim *er yükünç ętti*: adam namaz ibadetini yerine getirdi ifadesini kullanırlar; *Türkler* bu ifadeyi **qıldı**'yla söyler.

qılūr, qılmāq.

qıldruq. Buğday ya da başka tahılların başaklarında bulunan kılçık.

qılıç. Kılıç. Şu atasözünde de geçer,

qoş qılıç qınqa sıgmās: İki kılıç kına sığmaz. Bu atasözü, bir mesele üzerinde tartışan ya da aynı kadını elde etmeye çalışan iki adamın durumunu anlatmak için kullanılır. *Hāqānīler* bu sözcüğü saygı belirten bir unvan olarak kullanırlar, tıpkı *qılıç xān*: işlerini ve düşüncelerini, her şeyi bir kılıç gibi kesip atarak, bir anda gerçekleştiren han ifadesinde olduğu gibi.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaşanan çarpışmaları anlatıyor)

eren alpı oqıştılar	Yiğitler çağrıştılar [birbirlerinin adını bağırdılar]
qıngır kōzin baqıştılar	Göz ucuyla bakıştılar
qamug tulmun toqıştılar	Tüm silahlarıyla çarpıştılar
qılıç qınqa küçün sıgdı	(Üzerinde kuruyan kanın çokluğundan) kılıç kına güç sığana kadar

qılıçlādı.

ol anı qılıçlādı: O, ona kılıç darbesi indirdi.

qılıçlār, qılıçlāmāq.

qılıçlandı.

er qılıçlandı: Adam kılıç sahibi oldu.

qılıçlanūr, qılıçlanmāq.

qılınç. Kişilik özellikleri.

edgū qılınç: Kişiliği, nitelikleri iyi. Bunun zıttı için de **qılınç** sözcüğü kullanılır [bkz. **qılınç**^{2}].

qılınç. Bir kadının oynaklığı, işvebazlığı. Bir kadına *ükūş qılınçlanma*: çok fingirdeme denir.

qılındı.

er tegme qılınç qılındı: Adam her işten biraz yaptı. Bu ifade, biri, kendi sınırlarının ötesine geçtiğini, haddini aştığını söylemek istiyorsa kullanılır; *nitekim ükūş qılınma*: haddini aşma denir.

qılınūr, qılınmāq.

qılıq. Hal ve tavırlar; halka davranış biçimi. Bazen *lâm*'dan (*l*) sonra ünlü söylenmeyip, *qılq* da denebilir.

qılışdı.

ol manĝa īş qılışdı: O, yaptığım işte bana yardım etti. "Bu işte benimle rekabet etti, boy ölçüştü" demek için de aynı sözcük kullanılır.

qılışūr, qılışmāq.

qıltıq. Saçta bulunan kepek.

qılturdı.

ol anĝar īş qılturdı: O, ona işi yaptırdı.

qılturur, qılturmāq.

qımız. Kımız. Kısrak sütü tulumda bekletilerek mayalanır, sonra içilir.

qımız almıla. Ekşiliğiyle kımıza benzeyen elma.

qımızlandı.

er qımızlandı: Adam kımız sahibi oldu.

"Kımız," mayalanmış kısrak sütüdür.

qımızlanūr, qımızlanmāq.

qın. Kılıcın ya da bıçağın kılıfı.

qılıç qīnı: Kılıç kını.

qīn. Kın; bıçak ve kılıç gibi şeylerin koruyucu kılıfı.

qınādı.

bēg anı qınādı: Bey ona işkence etti; *teñri anı qınādı*: Cenab-ı Hak onu cezalandırdı.

ol biçēkin qınādı: O, bıçağına kın yaptı.

qınār, qınāmāq.

qınattı.

bēg anı qınattı: Bey ona işkence yapılmasını emretti.

qınatūr, qınatmāq.

qınlādı.

ol biçēk qınlādı: O, bıçak için kılıf yaptı. Başka bir şey için kılıf, kın yapmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qınlār, qınlāmāq.

qıñgır er. Şaşı adam. "İki gözü birden şaşı" olan adama *ekki kōzi qıñgır* denir.

qıqı. bkz. **ori**.

qıqırdı.

er qıqırdı: Adam bağırdı – olabildiğince yüksek sesle bir adamı ya da başka bir şeyi çağırdı.

qıqrār, qıqırmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

qoḍı qıqrıp oguş tẹrdim Dağın eteklerine doğru bağırarak kavmimi toparladım
yagıqāru kiriş qurdum Düşmana karşı yayımı gerdim [yayımın ipini taktım]
toqış içre uruş bẹ̄rdim Haykırdım ve onunla savaştım
eren kẹ̄rüp başı tıgdı Benim ordumun adamlarını görünce olduğu yere sindi ve kaçtı

qıqrışdı.

eren qamug qıqrışdı: Adamlar bağırdı ve çığlık attı.

qıqrışūr, qıqrışmāq.

qır. Bent.

qır. Tek bir kaya kütlesinin oluşturduğu dağ.

qır āt. Kır renkli at.

qır yagı. Gizli düşman.

qırāgu. Kırağı. Soğuk havalarda bitkiler ya da nesneler üzerinde oluşan ince buz billurları.

qırçādı.

ol oq amāçqa qırçādı: Ok, hedefin kenarına çarptı ve yoluna devam etti.

qırçār, qırçāmāq.

qırçaldı.

anıg başınĝa tāş qırçaldı: Taş onun başına çarptı ve kafatasını çatlattı.

qırçalūr, qırçalmāq.

qırçattı.

ol anıg qāşın qırçattı: O, ona taş attı ve taş, kaşının kenarına çarparak onu yaraladı. Başka bir şey için de kullanılabilir.

Şu dizelerde de kullanılır,

elgim arıg qırçatur oq başaqı
önmiş ulug terĥgük üze köp qaşaqı

Ok temrenleri elimi yaralar
(Uzamış, sık sazlardan oluşan) sazlığın içinden geçerken

qırçatūr, qırçatmāq.

oq amaçıg qırçattı: Ok, hedefin kenarına çarptı ve yoluna devam etti.

qırdı.

er yẹ̄rig qırdı: Adam yeri [başka bir şeyi de olabilir] kazıdı.

qırār, qırmāq.

qırgādı.

bẹ̄g anı qırgādı: Bey onu uzaklaştırdı, ona sert davrandı ve azarladı.

qırgār, qırgāmāq. Dikkat edin, *Türkler* "Allah'ın lanetlemesi"ni anlatan sözcük

[**qargādı**] ile "Allah'ın bir kulunun başka bir kulu kovması"nı anlatan sözcüğü [**qırqādı**], birinin üzerine *fetha* [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi], diğerinin üzerine *kesre* [Arapçada *ı*, *i* okutan im] koyarak birbirinden ayırmıştır.

qırgāg. Giysinin kenarları.

qırgāg. Beyin, kendinden alt seviyede olanlara yönelttiği öfkesi.

xān anı qırgādı: Han ona kızdı ve ondan yüz çevirdi.

Bir kulun Cenab-ı Hak tarafından lanetlenmesini anlatan sözcük ile O'nun bir kulunun kendi tebaasından birini cezalandırmasını anlatan sözcük birbirinden ayrılmıştır. İlk sözcük [**qargāg**] *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi], diğeri [**qırgāg**] *kesre*'lidir [Arapçada *ı*, *i* okutan im]. Bu ayrım **Uygur** lehçesinde Cenab-ı Hakk'ın Elçisi (*Resûlullah*) ile hakanın elçisini anlatmak için kullanılan sözcüklerdeki farklılaştırmaya benzer. İlkine **yalāwaç**, diğerine **yalāwar** derler.

qırgaşdı.

olār ẹkki qırgaşdı: O ikisi birbirlerinden yüz çevirdiler.

qırgaşūr, *qırgaşmāq*.

qırgattı.

ol anı bẹ̄gke qırgattı: O, beyi, ona öfkelenmesi ve yüz çevirmesi için kışkırttı.

qırgatūr, *qırgatmāq*.

qırgıl.

qırgıl er: Kır saçlı adam.

qırgūy. bkz. **qargūy**.

qırıldı.

qırıldı nēnĝ: Nesnenin üzeri kazındı - kabuğu soyuldu.

qırılur, *qırılmāq*.

qār qırıldı: Kar kürüldü.

er qırıldı: Adam yoksullaştı - adamın malı kendisinden alındı.

qırındı. Bir şeyin kabuğu ya da pulları.

qırındı.

ol nēnĝni qırındı: O, bir şeyin kabuğunu soyuyormuş gibi göründü.

qırınūr, *qırınmāq*.

qırışdı.

ol manĝa yẹ̄r qırışdı: O, bana toprağı kazıyarak çukur açmakta yardım etti. Bu işte çekişmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

qırışūr, *qırışmāq*.

qırlādı.

ol yẹ̄rig qırlādı: O, (kavun ya da benzer şeyler için) toprakta oyuklar açtı. Bir bent yapmayı

anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qırlār, qırlāmāq.

qırlandı.

yēr qırlandı: Zeminde oyuklar ve hendekler vardı.

qırlanūr, qırlanmāq.

qırlattı.

ol arıq qırlattı: O, ark için bir set ya da bent yaptı.

qırlatūr, qırlatmāq.

qırma. İşlenerek yuvarlaklaştırılmış herhangi bir şey.

qırma topıq: Yuvarlak top.

qırnāq. (Köle-)kız; cariye (**Yabāqu, Qāy, Çömül, Basmil, Oguz, Yemēk** ve **Qıfçāq** lehçelerinde).

qırn̂gāq. Et ya da hamur kesmeye yarayan, satıra benzeyen geniş bir bıçak.

qırpās.

qırpās er: Saçları döküldüğü için kafasında sık değil, bir tutam saç kalan adam.

qırq. Kırk sayısı. Şu atasözünde de geçer,

qırq yılqa bāy çıgāy tüzlinūr: Kırk yıla kadar zengin ile yoksul bir olur [çünkü ya ölüm gelecek ya da Zaman değişecektir.

qırqāg. Tamamen çorak çöl. Hiç su bulunmayan ve bitki yetişmeyen çöl.

qırqdı.

ol qōyın qırqdı: O, koyununu [başka bir şeyi de olabilir] kırktı.

qırqār, qırqmāq.

qırqıldı.

yūn̂g qırqıldı: (Koyuna ya da başka bir hayvana ait olan) yün kırkıldı.

qırqılūr, qırqılmāq.

qırqışdı.

ol man̂ga yūn̂g qırqişdı: O, bana yün [ya da deve tüyü] kırkmakta yardım etti.

qırqışūr, qırqışmāq.

qırqız. Bir **Türk** kavmi.

qırqlım.

qırqlım sāgu: Silme dolu bir kap cinsinden hesaplanan bir ölçü [bir hububat ölçüsü; kile].

qırt.

qırt ot: Kısa ot; *qırt saç*: Kısa saç.

qırt kişi: Kötü huylu ve pinti kimse.

qırtış. İnsanın yüzünün rengi ya da siması.

körklüg qırtışlıg kişi: Siması güzel insan.

yēr qırtışı: Yeryüzü - Dünyanın yüzeyi. Bütün yüzeyler **qırtış** olarak adlandırılmaz.

qırtışlādı.

ol sagrīnı qırtışlādı: O, sağrı derisini [başka bir şeyi de olabilir] yüzdü.

qırtışlār, qırtışlāmāq.

qırtışlandı.

qīz qırtışlandı: Kızın güzel bir siması ve parıldayan bir yüzü vardı.

qırtışlanūr, qırtışlanmāq.

qırturdı.

ol aŋgar yēr qırturdı: O, ona yeri [başka bir şeyi de olabilir] kazıma vazifesini yükledi.

qırturur, qırturmāq.

qıruq.

qıruq er: Sakat adam; *qıruq aḍaq*: Topal ayak.

qısdı.

qapug anıg aḍāqın qısdı: Kapı, adamın ayağını sıkıştırdı. Herhangi bir şeyi sıkıştıran başka bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qısār, qasmāq.

qısdı.

ol anıg tōnluqın qısdı: O, onun giysiliğini [giysi harçlığını] kıstı. Herhangi bir şeye ilişkin olan harçlığın [ödenek, harcırah] kısılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qısgāç. Kıskaç; kerpeten.

qısgāç. İnsanları ısıran küçük, siyah bir hayvan (**Oguz** lehçesi).

qısgandı.

er tawārın qısgandı: Adam zenginliğini harcamakta [başka meselelerde de olabilir] cimriydi.

qısganūr, qısganmāq.

qısıg. Sınırlanma, bir yere kapatılma.

ol bēg qısıgında qaldı: O, beyin gözetiminde tutuldu ve bir olay nedeniyle suçlandı.

qısıldı.

elig qapugqa qısıldı: Eli kapıya sıkıştı. İki şey arasında sıkışan ve oradan çıkamayan herhangi bir nesneyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qısılur, qısılmāq.

qısındı.

er tawārın qısındı: Adam zenginliğini harcamakta cimriydi. İdrar tutulmasından şikâyetçi olan birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qısınūr, qısınmāq.

qısır. Kısır; yavrusu olamayan kadın ya da hayvan.

qısır qısrāq: Henüz bir tay doğurmamış kısrak.

qısırqandı.

er tawārın qısırqandı: Adam parası konusunda eli sıkı davrandı ve onu harcamaya korktu.

qısırqanūr, qısırqanmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Ailesine vermeyerek, fareler ve sıçanlar onları yağmalayana kadar tahıl istifleyen bir adama serzenişte bulunuyor)

ęltip tarıg qoḍmadı	Geriye hiç tahıl bırakmadılar
sıçgān taqı sıqırqān	Sıçanlar ve fareler hepsini götürdüler
kizlep nelük ketersen	Neden onu saklarsın ve kullanmazsın
amdı anı qısırqān	Hadi şimdi eli sıkı davran ve onu ailen için harcama (da görelim)

qıslındı.

qıslındı nēnĝ: Nesne, iki şey arasında sıkıştı – üzenginin iki kayışı ya da eşik ile kapı arasında sıkışan ayak gibi.

qıslınūr, qıslınmāq.

qısmāq. Kement.

qısmāq. Üzenginin iki yanında bulunan geniş kayış.

qısrāq. Genç kısrak [dişi at]; *Oguz* lehçesinde herhangi bir kısrak.

Şu atasözünde de geçer,

qīz birle küreşme, qısrāq birle yarışma: Bakireyle güreşme (çünkü güçlüdür ve seni yere yığar), genç kısrakla yarışma (çünkü yaşlı bir attan daha çevik ve coşkundur, dolayısıyla seni geçecektir). Bu *Hāqānīlere* ait bir atasözüdür, *Sultan Me'sûd*'un gerdek gecesinde eşinin ayağının dokunuşuyla yere düşmesi olayına ilişkin olarak söylenmiştir.

qısraqlandı.

er qısraqlandı: Adam kısrak sahibi oldu.

qısraqlanūr, qısraqlanmāq.

qısruşdı.

ol anĝar qısmāq qısruşdı: O, üzengi kayışını [başka bir şeyi de olabilir] kısaltmakta ona yardım etti.

qısrışūr, qısrışmāq.

qısturdı.

bēg anıg aḍāqın qısturdı: Bey onun ayağının ezilmesini emretti. Bey ona kementle işkence ettirirse yine bu sözcük kullanılır.

anıg aşın qısturdı: O, ona verilen yemeğin azaltılmasını emretti.

Bunun kök-anlamı *ol anıg tōnın qısturdı*: o, onun giysisinin [başka bir şeyin de olabilir] kısaltılmasını emretti'dir.

qısturur, qısturmāq.

qısurdı.

ol uzun nēnĝni qısurdı: O, uzun olan bir şeyi kısalttı.

qısurur, qısurmāq.

qış. Kış. Şu atasözünde de geçer,

qış qonuqı ōt: Kış konuğu ateş.

qīşdı.

er yōldan qīşdı: Adam yoldan saptı, ayrıldı. Güneş başucundan [*semtürres – zenit*] batmaya başladığında, batıya doğru meylettiğinde yine bu sözcük kullanılır.

qīşār, qīşmāq.

qışlādı.

er ewinde qışlādı: Adam kışı evde [başka bir yerde de olabilir] geçirdi.

qışlār, qışlāmāq.

qışlāg. Kışlak. Şu atasözünde de geçer,

ōz kōz īr qışlāg: Bir adamın kendi gözleri, dağın güneş alan tarafındaki kışlak gibidir – Kendi işini kendi yapan ve başkasına emanet etmeyen kimse, dağın güneş alan tarafında bir kışlağa sahip olan kimse gibidir; çünkü güneşli tarafta yeşillik daha yoğun, kar daha az olur ve kış rahat geçer.

qışlaglandı.

ol bu yēŗig qışlaglandı: O, bu yeri kışlak olarak kabul etti ve kışı orada geçirdi.

qışlaglanūr, qışlaglanmāq.

qışlattı.

ol anı ewinde qışlattı: O, onun kışı evinde [başka bir yerde de olabilir] geçirmesine izin verdi.

qışlatūr, qışlatmāq. Bir adam bir şeyi üzerine alırsa ve saklarsa yine böyle denir.

qışlıq. Kış evi. Kış için hazırlanan bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qıw. Talih, baht.

qıwāl.

qıwāl burun: Kalkık burun. Bu hayranlık uyandıran bir şeydir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir kızı [cariyeyi] anlatıyor)

ārdı sini qīz	Kız [cariye] seni ayarttı
bōdı anıg tāl	Boyu dal gibi
yaylur anıg artuçı	Vücudu cilveli bir biçimde salınıyor ve ardıç gibi titriyor
burnı taqı qıwāl	Burnu (o sırada) havalarda gezerken

-qıya. Küçültme eki. *kaf*'lı (*q*) veya *gayn*'lı (*gh, g*), *işba*"nın [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusu olduğu sözcüklerle kullanılır.

ogulqıya: Oğulcağız; *qīzqıya*: Kızcağız.

qıydı.

er sōzin qıydı: Adam sözünden döndü.

ol yıgāç qıydı: O, ağacı eğrilemesine [açılı bir biçimde] kesti.

qıyār, qıymāq.

qıyıg.

qıyıg yēr: Ana yola ya da başka bir şeye göre eğimli olan yer; bayır ya da yamaç.

qıyıldı.

kūn qıyıldı: Güneş batmaya başladı [başucundan (*semtürres*) batıya doğru meyletti].

ōd qıyıldı: Zaman geçti.

yıgāç qıyıldı: Ağaç eğrilemesine [açılı bir biçimde] kesildi.

sōz qıyıldı: Verilen sözden dönüldü.

qıyılūr, qıyılmāq.

qıyım. Düşmanın yaklaşmasıyla birlikte ülkenin halkını kaplayan korku ve dehşet.

qorqunç qıyım boldı: Büyük bir dehşet yaşandı.

qıyıq. Sözde durmamak. Bu sözcük sıfat olarak da kullanılabilir, nitekim *qıyıq kişi*: sözünde durmayan kimse denir.

qıyıq.

qıyıq nēnĝ: (Balmumu kaleminin ucu ya da benzer şeyler gibi) eğri olarak kesilmiş herhangi bir şey.

qıyışdı.

ol manĝa yıgāç qıyışdı: O, ağacı eğrilemesine [açılı bir biçimde] kesmekte bana yardım etti. Bu işte çekişmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

qıyışūr, qıyışmāq.

qıyma.

qıyma ügre: Hamurun serçe dili gibi eğri kesildiği bir tür erişte [tel şehriye (*vermicelli*) –çn].

qıymaç.

qıymaç börk: *Çigiller* tarafından giyilen, iyi keçi yününden yapılan beyaz başlık.

qıyturdı.

ol anĝar qamış qıyturdı: O, kamışın eğrilemesine kesilmesini emretti. Başka şeyler için de kullanılabilir.

qıyturur, qıyturmāq.

qız.

qız nēnĝ: Pahalı ya da değerli bir şey; *bu āt qız aldım*: Bu at pahalı aldım.

qīz. Cariye.

qīz qırqın: Cariyeler.

yinçge qīz: Yatağa alınacak, yetişkin cariye.

qīz. Kız çocuğu.

menig qīzım: Benim kızım; *ev qīzı*: Bakire - evde tecrit edilerek saklanan kız. Bu sözcük hem özgür bir kızı hem de bir köle-kızı (cariyeyi) anlatabilir. Kök-anlamı "bakire"dir; diğer kullanımlar anlamın genişletilmesiyle mümkün olmuştur.

qız kişi. Pinti kişi (**Argu** lehçesi). Şu atasözünde de geçer,

qız kişi sāwı yōrıglı bolmās: Pinti adamın ünü yayılmaz ve tanınmayan biri olarak kalır. Bu atasözü, bir kişiye, ününün çok uzaklara ulaşmasını ve kendisinden övgüyle söz edilmesini istiyorsa cömert olması gerektiğini öğütlemek için söylenir.

qız quş. Sanki üzerine konmak istiyormuş gibi bir insana doğru uçan kuşun adı [bkz. **quş**]

qızādı.

ol qīzıg qızādı: O, kızın kızlığını [bekâretini] bozdu.

qızār, qızāmāq.

qızardı.

qızardı nēñg: Bir şey kızardı [kırmızılaştı].

qızarur, qızarmāq.

qızarttı.

ol qızarttı nēñgni: O, bir şeyi kızarttı [kırmızılaştırdı].

qızartur, qızartmāq.

qızgıl.

qızgıl at: Rengi kül rengi ile kurşuni arasında olan at.

qızgurdı.

ol anı bu īşta qızgurdı: O, onu ibret verici bir biçimde cezalandırdı ve yaptığı işin kötü sonuçlarını görmesini sağladı (dolayısıyla bir kez daha böylesi bir işe kalkışamaz).

qızgurur, qızgurmāq.

qızgut. İbret verici ceza – bir adam, işlediği bir suçtan dolayı insanlar önünde cezalandırılır ve itibarı zedelenir; böylece diğerleri onun akıbetini görür ve böylesi bir işe kalkışmaktan kaçınırlar.

qızgutlandı.

er īşīn qızgutlandı: Bu iş nedeniyle cezalandırıldığı ve itibarı zedelendiği için adam bir daha bu işi yapmaktan kendini alıkoydu.

qızgutlanūr, qızgutlanmāq.

qızıl. Herhangi bir şeyin kırmızı renkte olanı. Kadınlar arasında yaygın olan şu atasözünde de geçer,

qılnu bilse qızıl keḏēr, yarānu bilse yaşıl keḏēr: Eğer (bir kadın) nasıl cilveli ve fingirdek olunacağını biliyorsa kızıl ipek giyer, nasıl alımlı ve cana yakın olunacağını biliyorsa yeşil ipek giyer. Bu,

kocasından iyi hediyeler almak istiyorsa kadının ona iyi bir yoldaş olması gerektiğini öğütlemek için kullanılan bir ifadedir.

qızıl. *Kāşgar*'daki bir nehrin adı.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbaharı anlatıyor)

qızıl sarıg arqaşıp	Kızıl ve sarı (çiçekler ve tomurcuklar) öbeklenir
yeṗgin yaşıl tėrgeşip	Yeşil ve kahverengi reyhanlar dizi dizi
bir bir kėrü yörgeşip	Birbiri üzerine sarılır
yalŋ̂uq anı taŋ̂laşūr	İnsanoğlu hayrete düşer

qızıl çüvit. Parlak kırmızı renk.

qızıldı.

er yazuqtın qızıldı: Adam ibret verici bir cezaya maruz kaldı ve yaptığı işin sonuçlarına katlandı (ve bir daha böyle bir suç işlemedi).

qızılur, qızılmāq.

qızlāmuq. Kızamık ya da benzer lekeler.

qızlandı.

ol bu atıg qızlandı: O, bu atı [başka bir şeyi de olabilir] çok pahalı buldu.

ol anı qızlandı: O, onu kızı olarak evlat edindi.

qızlanūr, qızlanmāq.

qızlāq.

köti qızlāq: Kırmızı kuyruklu bir kuş.

qızlaşu.

ol menig birle oq attı qızlaşu: O, ortaya bahis olarak bir kız [cariye] koyarak benimle ok atmakta yarıştı.

qızlaşūr, qızlaşmāq.

qızūdı.

tawār qızūdı: Malın ederi arttı.

qızūr, qızūmāq.

qoburga. Baykuş.

qoç. Koç (**Oguz** lehçesi). Kök-biçimi **qoçŋ̂gār**'dır.

qoçŋ̂gār. Koç.

Şu atasözünde de geçer,

ėkki qoçŋ̂gār başı bir̄ eşiçte bışmās: İki koç başı tek tencerede pişmez. Bu atasözü, bir kent için çarpışan iki hakan ya da şef için kullanılır; biri kenti terk etmek zorundadır anlamına gelir.

qoçŋ̂gār bāşı. Bir kentin adı.

qōçо. **Uygur** ülkesine verilen ad.

qoçо. **Uygur** ülkesindeki bir kentin adı. Bütün ülke de bu adla anılabilir.

qoduşdı.

olar bĭr bĭrke īş qoduşdı: Her ikisi de işi birbirine bıraktı - işin yapılması konusunda birbirlerine güvendiler.

qoduşūr, qoduşmāq.

qoḍı. Herhangi bir şeyin aşağı kısmı.

qoḍı ıldı: Aşağıya indi.

qōḍtı.

ol īşın qōḍtı: O, işini bir tarafa bıraktı. Dikkate alınmayan, daha sonra kullanılmak üzere bir kenara kaldırılan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qōḍūr, qōḍmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

oglum sanĝa qoḍur men	Oğlum sana bırakıyorum
erdem ögüt xumāru	Erdemi ve görgüyü miras olarak
bilge erig bulup sen	Bilge bir adamla karşılaştığında
yaqqıl anınĝ tapāru	Onun yanında kal (ve onun hikmetinden sebeplen)

qoḍurçuq. Kız çocuklarının oynadıkları insan şeklindeki bebekler.

qoḍuz. Dul kadın.

qoḍuzlandı.

er qoḍuzlandı: Adam dul kadınla evlendi (**Argu** lehçesi).

qoḍuzlanūr, qoḍuzlanmāq.

qōg. Göze kaçan ya da ayağa batan ufak bir şey, çerçöp.

qogşādı.

qatıg nēnĝ qogşādı: Sert nesne yumuşadı.

qogşār, qogşāmaq.

qogşāq.

qogşāq nēnĝ: Zayıf ve gevşek bir şey.

qogşaşdı.

kişĭlēr qamug qogşaşdı: Erkekler güçlerini kaybettiler (çünkü sıcak ya da başka bir şey onları zayıf düşürdü.

qogşaşūr, qogşaşmāq. Bunun *gayn* (*g*) yerine *hı*'yla (*x*) okunun bir değişik sesletimi vardır [**qoxşaşdı**].

qogşattı.

quyāş anı qogşattı: Sıcak onu zayıf düşürdü. Sert olan bir şeyin yumuşatılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Bunun *gayn* (*g*) yerine *hı* (*x*) kullanılan bir

değişik sesletimi vardır [**qoxşatı**].

qogşatūr, qogşatmāq.

qoguş. Sepilenmiş ya da sepilenmemiş deri

qoguş. Su oluğu; ark.

tegirmēn qoguşı: Değirmen oluğu.

qoguş. Okun düzgün olması için kullanılan şey.

qoguşlandı.

sūw qoguşlandı: Su, yolu boyunca aktı.

qoguşlanūr, qoguşlanmāq.

qōl. Kol.

qōl. Dağın, zirveden alçak olan ve vadi zeminini boyunca yükselen kısmı [dağ kolu].

ōrı qōlı: Vadinin yamaçlarını oluşturan silsileden alçak olan ve vadi boyunca uzanan dağ kolu.

qōl. Kılıç ya da bıçağın sırtında bulunan oluk. Bu yiv kılıç boyunca uzanır ve bazen altınla kaplanır.

qılıç qōlı: Kılıç oluğu.

qola.

qola at: Kula [kırmızımsı kahverengi renkli] at.

qolan. Kolan; eyer bağı.

qolan eti: Atın kolan geçen yeri.

qoldaş. İş arkadaşı; meslektaş. Bu, yalnızca soyluların hizmetkârları arasında kullanılan bir sözcüktür.

qoldaşlandı.

ol menig birle qoldaşlandı: O, kendini benim arkadaşlarımdan biri saydı.

qoldaşlanūr, qoldaşlanmāq.

qoldı.

ol mendin nēnĝ qoldı: O, benden bir şey istedi.

qolūr, qolmāq.

qolgırdı.

ol mindin qolgırdı: O, benden bir şey isteyeyazdı.

qolgırār, qolgırmāq.

qoltıq. Koltukaltı.

qoltuqlādı.

ol otunĝ qoltuqlādı: O, odunu kolunun altında taşıdı. Birinin koltukaltına vurmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qoltuqlār, qoltuqlāmāq.

qolturdı.

ol mindin nēnĝ qolturdı: O, benden bir şey istetti.

qolturur, qolturmāq.

qolundı.

er nēnĝ qolundı: Adam bir şey istedi.

qolnūr, qolunmāq.

qoluşdı.

olar ẹkki qīz qoluşdı: Onlar birbirlerinden kız istediler. Birbirlerinden herhangi bir şey isteyen iki adamı anlatmak için de bu ifade kullanılır.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kendisine ihanet eden bir adamı anlatıyor)

tūnĝür qaḍın buluştı	Dünür, kayın buluştu
qırqın taqı qoluştı	Benden kızımı istedi ve ben de onunkini istedim
amdı tışım qamaştı	(Sonra bana ihanet etti ve) şimdi dişim kamaşır [sinirlenirim]
altı turumtāyımı	(Çünkü o) Turumtay'ımı [bu addaki kölemi] aldı götürdü

qōm. Devenin semeri. Devenin çulu alınarak içerisine saman doldurulur ve devenin hörgücü kadar yükseltilir, böylece üstüne bir şeyler konulabilir. Buna *tẹwẹ qōmı* denir.

qōm. Dalga. Şu dizelerde de kullanılır,

kölüm qōmı qopsa qalı tāmıg itēr
körse anı bilge kişi sōzke bütēr

Gölüm coştuğunda dalgalar kalemin duvarlarına çarpar sanki onu itmek [yok etmek] istermiş gibi
Eğer bir bilge bunu görürse sözlerime inanır

qomdı.

sūw qomdı: Su dalgalıydı.

qomār, qommāq.

qomīdı.

er ewinĝe qomīdı: Adam evini özledi - evinin özlemiyle yanıp tutuştu. Bir şey için özlem duyan herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qomīr, qomīmāq.

qomışdı.

olār īşqa qomışdı: Onlar neşe içinde işe koyuldular. Bunun kök-anlamı *sūw qomīşdı*: dalgalar her yandan yükseldi ifadesindeki kullanımdır.

qomīşūr, qomīşmāq.

qomıtgān.

ogul meni ewke qomıtgān ol: Oğlum bana her zaman evi [başka bir şeyi de olabilir] özletir.

qomıttı.

ūḏīg meni qomıttı: (Sevgiliye ya da sılaya duyulan) özlem beni coşturdu, heyecana getirdi.

qomıtūr, qomıtmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(*Gazi Arslān Teḡīn*'le savaşan **Basmil** birliklerini anlatıyor)

basmil sūsin qomıttı	**Basmil** (bizimle savaşması için) askerini coşturdu
barça kelip yomıttı	Tümü gelip toplandı
arslan tapa emitti	Aslanı [*Gazi Arslān Teḡīn*] alt etmeye çalıştı [peşinden koştular]
qorqup başı tezginūr	(Ancak bizi görünce şaşkına dönüler ve) korkudan gözleri karardı

qomturdı.

yēl sūwug qomturdı: Rüzgâr, suyu dalgalandırdı.

qomturur, qomturmāq.

qōn. Koyun (**Argu** lehçesi). *nun* (*n*), *ye*'den (*y*) dönüşmüştür [bkz. **qōy**].

qonaq. Çavdar.

Şu atasözünde de geçer,

qonaq başı seḏreki yēg: Çavdar başağının tanesi seyrek olanı iyidir - çünkü taneler seyrekse daha güzel ve büyük olurlar, sayıları arttıkça taneler zayıflar ve küçülürler. Bu atasözü, arzusuna ulaşmak ve denetleme gücüne sahip olmak için küçük bir topluluğu tercih eden kimseyi anlatmak için kullanılır.

qonat. Birbirine bağlı kalan (sadık olan) herhangi bir insan topluluğu.

ol menig qonātım ol: O, bana bağlı kalanlardan biridir.

qonattı.

ol ōzinĝe qonum qonattı: O, hizmetkârları ve destekçileriyle birlikte bir kavmin evinin çevresine [kendi yurduna] yerleşmesine izin verdi.

qonatūr, qonatmāq.

qōndı.

quş qōndı: Kuş (bir şeyin üzerine) kondu.

boḏūn qōndı: Kavim göç ettikten sonra (bir yere) yerleşti.

qōnār, qōnmāq.

qondīdı.

ol qılıç qondīdı: O, cila taşıyla kılıcı parlattı.

qondīr, qondīmāq.

qondıgu. Cila taşı.

qondurdı.

ol ewinde quş qondurdı: O, kuşu kendi evine kondurdu.

ol altūn üze çeş qondurdı: O, altının üzerine türkuvaz kakma yaptırdı. Bir nesneni üzerine yapılan kakmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qondurur, qondurmāq.

qonşı. bkz. **qoşnı**.

qonuq. Konuk. Şu dizelerde de kullanılır,

bardı eren qonuq bulup qutqa saqār
qaldı alıg oyuq körüp ewni yıqār

Konuk bulunca onu uğur sayan kimseler gitti
Bir korkuluk görünce (onu çadırlarında kalacak bir konuk sanıp) çadırını toplayanlar kaldı

qonuqlādı.

beg meni qonuqlādı: Bey [başka biri de olabilir] beni konuğu olarak ağırladı.

qunuqlār, qonuqlamāq.

Oguz lehçesinin dışındaki lehçelerde bu sözcük, bir adamın, ev sahibinin rızası olmamasına karşın bir evde gecelediğini anlatmak için kullanılır. Şu dörtlükte de kullanılır,

yagı bēgdin uḏıqlādı	Beyin huzurunda uyku düşmana galip geldi
körüp sūni aḏuqlādı	(Böylesine gafilken kendilerine saldıran) orduyu görünce (Bey) şaşırdı
ölüm anı qonuqlādı	Ölüm onu konuk olarak kabul etti
agız içre agu sagdı	Zehir ağzından içeri aktı (ve o öldü)

qonuqlaşdı.

olār ẹkki qonuqlaşdı: O ikisi birbirlerini konuk olarak kabul ettiler.

qonuqlaşūr, qonuqlaşmāq.

qonuqlug.

qonuqlug ew: İçinde konuklar olan ev.

qonuqluq.

qonuqluq ev: Konuk evi.

qoŋ̂g.

qoŋ̂g et: Kas.

qoŋ̂grādı.

oglān ūni qoŋ̂grādı: Oğlanın sesi kalınlaştı (boğuklaştı). Bu olay, çocuk ergenlik çağına geldiğinde gerçekleşir.

qōy qoŋ̂grādı: Koyun kestane rengi [kızıl kahverengi] hale geldi.

qoŋ̂grār, qoŋ̂grāmāq.

qoŋ̂ragu. Çanlar.

qoŋ̂ragu. Kulağın arkasındaki çıkık, bombeli kemik.

qoŋ̂gur.

qoŋ̂gur ün: Boğuk (kısık) ses.

qoŋ̂gur.

qoŋ̂gur qōy: Kestane renginde [kızıl kahverengi] koyun [başka bir şey de olabilir].

qoŋ̂gurdı.

er yıgāç qoŋ̂gurdı: Adam ağacı [başka bir şeyi de olabilir] kökünden söktü. Rüzgârın bir şeyi köklerinden söküp atmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qoŋ̂grur, qoŋ̂gurmāq.

qoŋ̂guz. Gübre böceği.

qōp.

ol meni körüp qōp qıldı: O, beni görünce keyiflendi.

qop. Pekiştirme ve vurgulama bildiren bir ilgeç.

ogul qop beḏūdi: Çocuk dikkat çekici bir biçimde büyüdü; *qop eḏgü nēŋ̂*: Çok iyi nesne.

qopdı.

er yoqāru qopdı: Adam yerinden kalktı.

tüpi qopdı: Tipi çıktı.

quş qopdı: Kuş [başka bir şey de olabilir] yukarı doğru yükseldi (uçtu).

qopār, qopmāq.

qopruşdı.

ol maŋ̂a quş qopruşdı: O, bana kuşu uçmaya teşvik etmekte yardım etti. Herhangi bir şeyi yerinden kaldırmayı (yükseltmeyi) anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qopruşūr, qopruşmāq.

qopsādı.

ol yoqāru qopsādı: O, yukarı çıkmak (yükselmek) istedi.

qopsār, qopsāmāq.

qopsāldı. bkz. **qopzaldı**.

qopturdı.

ol anı orundın qopturdı: O, onu yerinden kaldırdı.

qopturur, qopturmāq.

qopurdı.

ol meni ornumdın qopurdı: O, beni yerimden kaldırdı. Yerinden oynatılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qopurur, qopurmāq.

Şu atasözünde de geçer,

tütün qopursa ışlanür: Dumanla oynayan islenir. Bunun anlamı, halkın itaatsizlik etmesini kışkırtan kimsenin kaçınılmaz bir biçimde bunun yarattığı şiddet nedeniyle mağdur olacağıdır.

qopurgān.

bu er ol taşıg yēr̄den qopurgān: Bu topraktan kaya çıkartan [madencilik yapan] adamdır. Kaya dışındaki şeyler için de söylenir.

qopurttı.

ol erig ornındın qopurttı: O, adamı yerinden [başka bir yerden de olabilir] kaldırdı.

qopurtūr, qopurtmāq.

qopuşdı.

ol menig birle qopuşdı: O, ayakta kalma konusunda bana meydan okudu - O benim ayağa kalkmama yardım etti demek için de bu sözcük kullanılır.

qopuşūr, qopuşmāq.

qopuz. Kopuz; uda benzer bir çalgı.

qopuzlug.

qopuzlug kişi: Kopuzu olan kimse.

qopzādı.

ol qopuz qopzādı: O, kopuz çaldı.

qopzār, qopzāmāq.

qopzaldı (qopsāldı).

qopuz qopzaldı: Kopuz çalındı.

qopzālur, qopzalmāq.

sin'le (*s*) söylenen **qopsāldı** bir değişik sesletimdir. Böylesi bir yer değiştirme tıpkı *kabş rebîz* ve *rebis* ("bütün vücuduyla çarpma") ifadesinde olduğu gibi [Arapçada] çok yaygındır.

qopzaşdı.

qīzlār qopzaşdı: Kızlar kopuz çalmakta yarıştı.

qopzaşūr, qopzaşmāq.

qopzattı.

ol anı qopzattı: O, onu kopuz çalmaya teşvik etti.

qopzatūr, qopzatmāq.

qōqdı.

et qōqdı: Ateşte pişen etin kokusu yükseldi. Söndürülen bir kandilden yükselen dumanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sūw qōqdı: Su duruldu; *sīş qoqdı*: Çalkantı yatıştı (dindi).

qōqār, qōqmāq.

qoqıttı.

ol aŋgar söglüngü qoqıttı: O, kokusu etrafa yayılana kadar ateşin üstünde eti kızarttı.

qoqıtūr, qoqıtmāq. Aynı zamanda kandil söndürüldüğü zaman çıkan zararlı dumanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qoqrattı.

ol sūwug qoqrattı: O, suyu [başka bir sıvıyı da olabilir] azalttı.

qoqratūr, qoqratmāq.

qoqruşdı.

sūwlār qamug qoqruşdı: Sular geri çekildi. Miktarı azalan herhangi bir sıvıyı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qoqruşūr, qoqruşmāq. Vücuttaki şişliklerin inmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir.

qoqtı.

yāg ōtta qoqtı: Yağın dumanı [ateşte yanınca] yükseldi. Bu olay, bir kandil söndürüldüğünde veya et ateşte pişirilip kokusu yayıldığında gerçekleşmektedir [*et qoqdı*].

qoqār, qoqmāq.

qoqun. Kıvılcım.

qoqunlug.

qoqunlug ōt: Kıvılcımları yükselen ateş.

qōr. Yoğurt mayası. Bu, kabın dibinde kalan yoğurt ya da mayalanmış kımız artığıdır; daha sonra bu artığın üzerine taze süt eklenir ve böylece yoğurt katılaşır ya da kımız mayalanır.

qōr. Zarar.

er qōr qıldı: Adam zarar etti.

qordāy. Kuğu. Şu dizelerde de kullanılır,

(Bir yerin hoş görüntüsünü anlatıyor)
qordāy qugu anda uçup yomgın ötēr
quzgun taŋgān sayrap anıg ūni bütēr
Kuğular ve diğer kuşlar sulann çevresinde uçuşur ve sayısız güzel ezgiyle şakırlar
Kuzgunlar ve alacakargalar nefesleri tükenene kadar gaklarlar

qorīdı.

otıg qorīdı: Otlağı [başka bir şeyi de olabilir] korudu.

qorīr, qorīmāq.

qorıg. Beylere ve benzerlerine ait korunaklı, özel olarak tahsis edilmiş yer. Herkese açık olmayan, çevrilmiş bir yeri anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qorıgçı. Beylerin özel olarak ayrılmış arazilerini koruyan kimse; korucu.

qorındı.

ol tawārıŋ̂a qorındı: O, parası konusunda eli sıkı davrandı.

qorınūr, qorınmāq.

qorıştı.

ol maŋ̂a qorıg qorıştı: O, bana hakanın arazisini korumakta yardım etti.

qōrlandı.

er tawārıŋ̂a qōrlandı: Adam malını kaybettiği için üzüntü duydu.

qımız qōrlandı: Kımız mayalandı. Yoğurdun koyulaşmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qōrlanūr, qōrlanmāq.

qorlandı.

er tawārıŋ̂a qorlandı: Adam kendine ait bir şeyin kaybı dolayısıyla üzüntü duydu.

qorlanūr, qorlanmāq. Kök-biçimi *vav*'la (*ō*) söylenen **qōrlandı**'dır.

yogrut qorlandı: Yoğurt katılaştı, koyulaştı.

qorluq. İçine kımız konan tulum.

qorqdı.

qul teŋ̂riden qorqdı: Kul, Tanrıdan (O'nun büyüklüğü artsın) korktu. Belli bir şeyden korkan herhangi birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qorqar, qorqmāq.

Şu atasözünde de geçer,

qarı ōkūz baldūqa qorqmās: Yaşlı öküz baltadan korkmaz. Bu atasözü, zaten alışkın olduğu bir şeyle korkutulmaya çalışılan bir kimseyi anlatmak için kullanılır; yaşlı öküzün baltadan korkmayacağı gibi o da bundan korkmaz, çünkü artık (bunun çevresinde olmasına) alışmıştır anlamına gelir. Şu dizelerde de kullanılır,

qorqma aŋ̂ar utru turup tegre yöre
qapsa anıg alpagutın andan tür-e

(Düşmandan) korkma, onunla yüzleş, etrafını çevir
Onun yiğitlerini defet, (bir kâğıt parçasıymış gibi) dür onları

qorqındı.

er īşdın qorqındı: Adam işten korktu, ama bunu belli etmedi.

qorqınūr, qorqınmāq.

qorqıttı.

ol anı qorqıttı: O, onu korkuttu.

qorqıtūr, qorqıtmāq.

qorqlıq.

qorqlıq er: Korkak, ürkek adam.

qorquldı.

īşdīn qorquldı: Mesele onu korkuttu.

qorqulūr, qorqulmāq.

qorqunç. Korku.

qorquşdı.

olār ękki qorquşdı: O ikisi birbirlerinden korktular.

qorquşūr, qorquşmāq.

qoru. Dikenli çit (**Qıfçāq** lehçesi).

qorugjīn (quşūn). Kurşun – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*). *Oguzlar* bu sözcükten kimi yazaçları atarak **quşūn** der.

qorum. Kaya. "Define"ye de **qorum** denir.

ol qorum buldı: O, define buldu.

qorumlug.

qorumlug tāg: Kayalık dağ.

qōş.

qōş at: Hakanın yedek atına verilen ad.

qōş. Herhangi bir şeyin çifti; bir eşi olanı. Buradan hareketle "makas"a *qōş biçēk*: çift bıçak denir (**Argu** lehçesi). Şu atasözünde geçer,

qorqmış kişike qōy başı qōş körnūr: Korkmuş kimseye, koyun başı çift görünür. Bu atasözü, bir şeyden korkan ve bunu düşündüğü her anda korkudan sıçrayan kimseyi anlatmak için kullanılır.

qoşdı.

ol qōyqa ečkü qoşdı: O, koyunun yanına keçiyi kattı – koyun sürüsüyle keçileri birleştirdi. Bir şeyle birleştirilen başka bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ol yīr qoşdı: O, şiir yazdı.

qoşār, qoşmāq.

qoşlandı.

er özinĝe at qoşlandı: Adam kendisine yedek at sağladı.

qoşlanūr, qoşlanmāq.

qoşlundı.

ękki nēnĝ qoşlundı: Bir koyunun başka bir koyunla bir araya getirilmesi ya da iki binicinin, koşarken başları aynı hizada olacak biçimde atlarını yan yana getirmesi gibi iki nesne de bir araya getirildi; birleştirildi – bu eylem geçişsizdir.

qoşlunūr, qoşlunmāq.

qoşnı. Komşu. *Oguzlar n*'yi *ş*'den önce söyleyerek **qonşı** derler. Bu iki kullanım da doğrudur.

qoşug. Şiir, kaside. Şu dörtlükte de kullanılır,

terken qatun qutīŋ̂a	Sultan **Qātūn**'un katında
tegür mindin qoşug	Benden (ona) bir methiye sun
aygıl sizīŋ̂ tapugçı	(Ve de ki) "Sadık kulunuz
ötnür yaŋ̂ı tapug	Size yeni hizmetlerini takdim ediyor"

qoşuldı.

bīr nēŋ̂ bīrke qoşuldı: Bir şey başka bir şeyle bir araya geldi. Başka biri onları bir araya getirdi anlamına da gelir.

qoşulur, qoşulmāq.

yīr qoşuldı: Şiir yazıldı.

qoşulgān.

bu qozı ol saglıq birle qoşulgān: Bu, her zaman dişi koyunun yanına katılan kuzudur. Başka şeyler için de kullanılabilir.

qotqı.

qotqı er: Alçakgönüllü adam.

qottı.

ol nēŋ̂ qottı: O, nesneyi bıraktı. Kök-biçimi **qōḏtı**'dır; *zel* (*ḏ*) benzeşime maruz kalarak *te* (*t*) olmuştur.

qoḏūr, qoḏmāq.

qotuz. Yaban sığırı.

qotuzlug.

qotuzlug er: Yaban sığırına sahip olan adam.

qova. Kova (**Oguz** lehçesi).

qova. *Türklerin* kullandıkları at başlıklarında atın burnundan itibaren yukarı doğru çıkan v şeklindeki kayış.

qovı. bkz. **qowı**.

qovuç. Cin çarptığına dair bir belirti. Cin çarpan adamın yüzüne soğuk su atılır ve *qovuç qovuç* denir. Daha sonra sedefotu ve ödağacıyla tütsülenir. Bence bu, *Türklerin* "git cin, kaç cin" anlamında kullandıkları *qaç qaç* ifadesinden gelmektedir.

qovuq. İçi boş olan herhangi bir şey; oyuk. **qowuq**'un değişik sesletimi.

qovuz. **qovuç**'un değişik sesletimi (**Oguz** lehçesi).

yēl qovuz bitigi: Cin çarpmasına karşı kullanılan muska.

qovuz. Şarapta bulunan çerçöp, tortu.

qovuz süçigden kēter: Şarabı çerçöpten, tortudan arındır.

qōw.

tōn qāw qōw boldı: Buruşuk ve dikişleri parçalanmış olan giysi [bkz. **qāw**].

qowdı.

ıt keyikni qowdı: Köpek avı kovaladı - avın peşinden gitti. Bir şeyi kovalayan veya izlerini takip eden herhangi birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qowār, qowmaq.

qōwdı.

er atın qōwdı: Adam atını sürdü. Herhangi bir şeyin sürülmesini anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

qowı.

qowı yıgāç: İçi koflaşmış, çürümüş ağaç. Aynı zamanda *vav*'la söylenip **qovı** da denir.

qowı.

qowı er: Talihsiz adam (**Argu** lehçesi).

Şu atasözünde de geçer,

qowı er qudugqa kirse yęl alīr: Talihsiz adam kuyuya girse bile rüzgâr onu oradan çekip çıkarır [dolayısıyla sıkıntılar peşini bırakmaz].

qowşādı.

er oqnı qowşādı: Adam okunu düzgünleştirdi.

qowşār, qowşāmāq. gayn'la (*g*) söylenen bir değişik sesletimi vardır [*qogşadı*].

qowşaldı.

oq qowşaldı: Oku düzgünleştirmeye yarayan bir şey kullanılarak ok düzgünleştirildi.

qowşalūr, qowşalmāq.

qowşaşdı.

ol anıg oqın qowşaşdı: O, ona, ok düzgünleştiricisiyle okunu düzgünleştirmekte yardım etti.

qowşaşūr, qowşaşmāq.

qowşattı.

ol oq qowşattı: O, okun düzgünleştirilmesini emretti.

qowşatūr, qowşatmāq.

qowuq.

qowuq nēnĝ: İçi boş, oyuk herhangi bir şey.

qowuşdīlār.

olar bīr ękindīni qowuşdīlār: Onlar birbirlerini kovdular.

qowuşūr, qowuşmāq.

qoxşaşdı. bkz. **qogşaşdı.**

qoxşattı. bkz. **qogşattı.**

qōy. Koyun. bkz. **qōn.**

qōy. Kaftanın göğüs kısmı.

elig qōyqa suq: Elini kaftanın göğüs kısmından içeri sok.

qōy yılı. *Türklerin* oniki yılından biri [koyun yılı – bkz. **bars**]

qoyluşdı.

sūtlēr qoyluşdı: Süt [başka bir sıvı da olabilir] koyulaştı.

qoyluşūr, qoyluşmāq.

qoyug.

qoyug nēnĝ: Koyu olan sıvılar. "Üzüm şurubu"na da *qoyug sūçig*: Koyu şekerli-şarap denir.

qoyugluq. Sıvıların koyuluğu.

qoyuldı.

yogrut qoyuldı: Yoğurt koyulaştı; sertleşti. Koyulaşan herhangi bir sıvıyı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qoyulūr, qoyulmāq.

qozandı.

urāgut bezendi qozandı: Kadın süslendi.

qozānur, qozanmāq.

qozı. Kuzu.

quba.

quba at: Rengi kestane ile sarı arasında olan at – başka bir şey de olabilir.

quburçāq. Ahşap sandık. Genellikle "tabut" anlamında kullanılır.

quçam.

bĭr quçam nēnĝ: Herhangi bir şeyin bir demeti.

quçaq.

bĭr quçaq bŏz: Bir bohça kumaş.

quçaqlādı.

ol barçın quçaqlādı: O, ipek kumaşı kolunun altına aldı.

quçaqlār, quçaqlāmāq.

quçdı.

ol mini quçdı: O, beni kucakladı.

quçār, quçmāq.

quçgundı. Soğan (**Çigil** lehçesi).

quçturdı.

ol meni quçturdı: O, bana kendisini kucaklattı.

quçturur, quçturmāq.

quçuş. Kucaklaşma.

quçuşdı.

ol menig birle quçuşdı: O, benimle kucaklaştı.

quçuşūr, quçuşmāq.

qudgu. Sinek.

qudruq. Bütün hayvanların kuyruğunu anlatan bir sözcük.

qōy qudruqı: Koyunun yağlı kuyruğu; *at qudruqı*: at kuyruğu.

Şu dörtlükte de kullanılır,

qudruq qatıg tügdümiz	Atların kuyruklarını sıkıca bağladık
terîgrig üküş ögdümiz	Cenab-ı Hakk'a çok şükrettik [Kâfirlerin saflarına doğru Allahüekber diye bağırarak yürüdük]
kemşip atıg tegdimiz	Atları sürdük ve onlara saldırdık
aldap yana qaçtımız	Kaçarmış gibi yaptık (böylece arkamızdan geldiler ve biz onların etrafını çevirip bozguna uğrattık

quş qudruqı: Kuş kuyruğu.

Şu atasözünde de geçer,

toqum yüzüp qudruqta biçēk sīma: Deriyi yüzdükten sonra bıçağı kuyrukta kırma. Bu Arapçadaki *şevvâ ehuke hatta iḳâ endece rammada* ("kardeşin eti öylesine kızarttı ki piştiği zaman kömür gibi oldu") sözüne benzer.

qudruq. Kıç deliği (bunu ima eden sözcük).

qudruqı ötgēn kişi: Kıç deliği konuşkan kimse – çok osuran kimse.

qudurdı.

ol bu īşta qudurdı: O, çok çaba sarf etti; bu işte yapabileceğinin en iyisini yaptı.

qudurur, qudurmāq.

qudurgāq. Kaftanın iki kuyruğundan biri.

quḏgulandı.

at quḏgulandı: At kuyruğunu sallayarak üzerindeki sinekleri kovdu.

quḏgulanūr, quḏgulanmāq.

quḏūçaq (?). Kuyruksokumu [bkz. **quyurçaq**].

quḏug. Kuyu. Şu atasözünde de geçer,

quḏugda sūw bār, ıt burnı tegmēs: Kuyuda su vardır, ama köpeğin burnu buna erişemez. Bu atasözü, bir şeyi isteyen ama bunu elde edemeyen ya da başka birinin yemeğini gören ve bu yiyeceği arzulayan, ancak alamayan kimseyi anlatmak için kullanılır. bkz. **quyug**.

quḏuglug.

quḏuglug ew: Kuyusu olan ev.

quduzgūn. Kuskun; eyerin kaymasını önlemek için atın kuyruğu atından geçirilerek eyere bağlanan kayış.

qugu. Kuğu.

qul. Kul; köle. Şu atasözünde de geçer,

Hasan Boy TABRIZ

qul yagı, ıt böri: Köle (eğer efendisinin malı üzerinde tasarruf hakkına sahip olursa ona el koyar, fırsat peşinde koşar ve onu alır götürür, bu nedenle tıpkı bir) düşman gibidir, köpek (bir kez ele geçirdikten sonra yenilebilir hiç bir şeyi korumaması, yiyip bitirmesi nedeniyle bulunduğu ev için) kurt gibidir. Bu atasözü, kölenin sahibine bağlılıktan yoksun olduğunu vurgulamak için kullanılır.

qulābuz (qulāvuz). Kılavuz. *be* (*b*) *vav*'dan (*v*) dönüşmüştür. Şu atasözünde de geçer,

qalın qāz qulāvuzsūz bolmās: Kaz sürüsü kılavuzsuz uçmaz. Bu atasözü birine, kendisinden daha iyi rehberlik yapabilecek birinin peşinden gitmesini öğütlemek için kullanılır.

qulaç. İki yana iyice açıldıklarında iki kol arasındaki uzaklık. Bunun kökü *qol āç*: kollarını yana doğru aç ifadesidir.

bīr qulaç barçın: Bir kulaç ipekli kumaş.

qulaçlādı.

ol uruqnı qulaçlādı: O, ipin [başka bir şeyin de olabilir] uzunluğunu kulaç cinsinden ölçtü.

qulaçlār, qulaçlāmāq.

qulān. Yaban eşeği.

qulaq. Kulak. Bazı *Türkler qulxāq*, bazıları da *qulqāq* der; ancak en doğru kullanım ilkidir.

qulaq.

qulaq tōn: Kolları kısa olan giysi.

qulaqlādı.

ol oglın qulaqlādı: O, oğlunun kulağına vurdu.

qulaqlār, qulaqlāmāq.

qulāqlıg.

qulāqlıg nēŋ: Kulağı olan nesne.

qulāvuz. bkz. **qulābuz**.

qulbāq. Bir **Türk** çilecisinin adı; *Balāsāgūn* dağlarında görünürdü. Rivayet olunur ki, bir gün kara kayanın üzerine parmaklarıyla *teŋri qulı qulbāq*: Tanrı'nın kulu **qulbāq** yazmış ve yazı beyaz renkteymiş; ardından ak kayanın üzerine aynı şeyi yazmış ve yazı bu kez siyah renkteymiş. Bu yazıların izleri bugün bile görülebilir.

qulnaçı.

qulnaçı qısrāq: Doğurmak üzere olan kısrak.

qulnādı.

qısrāq qulnādı: Kısrak tay doğurdu.

qulnār, qulnāmāq.

qulsıg.

qulsıg er: Huyu köleye benzeyen adam.

quluç. Bir erkek adı.

qulun. Tay.

qulunlug.

qulunlug qısrāq: Peşinden gelen bir tayı olan kısrak.

qum. Kum (**Çigil** lehçesi). *Oguzlar* bu sözcüğü bilmezler.

qumgān. İbrik, güğüm, gülsuyu şişesi [**Oguz** lehçesi dışındaki bütün **Türk** lehçelerinde; *Oguzlar*, Farsîlerle karışınca bu sözcüğü unutmuş ve yerine Farsçadan gelen **aftabe** sözcüğünü kullanır olmuşlardır –çn].

qumlāq. **Qıfçāq** ülkesinde yetişen, sarmaşığa benzeyen bir bitki. *Qıfçāqlar* bunu balla karıştırarak bir içki hazırlarlar. Eğer bu ot bir gemiye alınacak olursa, denizde şiddetli dalgalar oluşur ve yolcular boğulacak gibi olur [şerbetçiotu –çn].

qumşūy. Kanla dolmuş kene. Bu sözcük, yaygın bir biçimde, idrar tutulmasından şikâyetçi olan ve işeyemeyen bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

qumuq. Bir süre yanında bulunduğum beylerden birinin adı.

qumuq. At gübresi.

qumuqlādı.

at qumuqlādı: At pisledi. Birinin **Qumuq**'a –bir beyin adı– bağlanmasını, onun himayesine girmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qumuqlār, qumuqlāmāq.

qunçūy. **Qātūn**'dan bir derece aşağıda bulunan soylu kadın ya da prenses. *qātūn qunçūy* da denir.

qundı.

ogrı tawār qundı: Hırsız malı çaldı.

qunār, qunmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

kiçig bolup yāgını yęrgü emēs
ędgermędip qoḍsa anı ęlni qunār

Düşmanını küçük görüp aşağılamamalısın
Onu önemsemeyip yalnız bırakırsan, ülkeni senden çalar

qunduz. Kunduz.

qunduz.

qunduz qayrı: Kunduz taşağından yapılan bir ilaç.

qunuşdı.

olār ękki tawār qunuşdı: Onlar birbirlerinin mallarını çaldılar. Bu işte rekabet etmeyi ya da

yardımlaşmayı anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

qunuşūr, qunuşmāq.

qur. Düzey; mertebe; rütbe.

menig qurum ulug: Benim mertebem yüksek.

qur. Kuşak, kemer.

qūr. Kuru (**Oguz** lehçesi). Bu sözcük **qurug** sözcüğünün kısaltılmış biçimidir. Şu atasözünde de geçer,

qulān qudugqa tüşse qūr baqa aygır bolūr: Yaban eşeği kuyuya düştüğünde, (kuyunun yerlisi olan) kurbağa aygır olur. Bu, anlam olarak Arapçadaki *inne'l-bugât bi-ardınâ tastansiru* ("Bizim ildeki atmaca oldu size akbaba") sözüne benzer.

qurām.

qurām kişilēr: Adamlar, hakanın huzurunda oturdukları gibi rütbelerine göre oturdular.

kişilēr qurām olturdılār: Adamlar, mertebelerine göre oturdular.

qurç.

qurç temür: Çelik. Güçlü adamlara takılan bir lakap olarak *qurç eren*: dayanıklı adam ifadesi kullanılır. Katı ve sert herhangi bir şey bu sözcükle anlatılabilir.

qurçādı.

yumşāq nēnğ qurçādı: Yumuşak şey sertleşti.

qurçār, qurçāmāq.

qurdaşdı.

ol bēg birle qurdaşdı: O, beyle [başka biriyle de olabilir] aynı sıraya oturdu.

qurdaşūr, qurdaşmāq.

qurdı.

xān sūsin qurdı: Han (ya da bey) askerlerini toplayıp teftiş etti.

xān çuvāç qurdı: Han, hanlık çadırını kurdu.

qurār, qurmāq.

qurdı.

er ya qurdı: Adam yaya ip gerdi [yayın ipini taktı].

qurār, qurmāq.

qurgādı.

yēr qurgādı: Toprak (yağmurun yağmaması nedeniyle) kurudu.

qurgār, qurgāmāq.

qurgattı.

yēr qurgattı: (İçindeki nem azaldığı için) toprak kurumaya ve çatlamaya başladı.

qurgatūr, qurgatmāq. Kök-biçimi *qurgāḍtı*'dır; *zel* (*ḍ*) benzeşime maruz kalarak *te* (*t*) olmuştur.

qurgırdı.

yēr qurgırdı: Toprak [başka bir şey de olabilir] (nem azlığı nedeniyle) kurudu.

qurgırār, qurgırmāq.

qurgırdı.

er qurgırdı: Adam zevzek, kıt zekâlıydı.

qurgırār, qurgırmāq.

qurgu.

qurgu er: Ağırbaşlı olmayan ve zevzek adam.

qurgulandı.

er qurgulandı: Adam zevzeklik etti.

qurgulanūr, qurgulanmāq.

qurguluq. Delişmenlik; zevzeklik.

qurı qurı. Kısrağın arkasından gelen tayı çağırırken kullanılan ifade. *ye* (*ı*) *he*'ye (*h*) dönüştürülerek *qurıh qurıh* da denir.

qurīdı.

qurīdı tōn: Giysi [başka bir şey de olabilir] kurudu.

qurīr, qurīmāq.

qurıglādı.

qurıglādı nēnĝni: Nesneyi kuruyken kullandı.

qurıglār, qurıglāmāq.

qurīgu.

qurīgu nēnĝ: Kurumak üzere olan nesne. "Bir şeyin kuruduğu an" da bu sözcükle anlatılır.

qurındı.

er qurındı: Adam yıkandıktan sonra kendini kuruttu.

qurınūr, qurınmāq.

qurırdı.

qurırdı nēnĝ: Nesne kurumaya başladı.

qurīrur, qurırmāq.

qurışdı.

etmēk qamug qurışdı: Ekmek [başka bir şey de olabilir] tamamen kurudu.

qurışūr, qurışmāq.

qurıtgān.

bu er ol telim üzüm qurıtgān: Bu sık sık üzüm [başka bir şey de olabilir] kurutan bir adamdır.

qurıttı.

kūn tōnug qurıttı: Güneş giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] kuruttu.

qurıtūr, qurıtmāq.

qurlādı.

ol qaftānıg qurlādı: O kaftanına kuşak yaptı ve bunu sıkıca bağladı.

qurlār, qurlāmāq.

qurmān. Yay kılıfı; yaylık (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçeleri).

kēş qurman: Yay kılıfı ve sadak. Kökü, "kuşağı (beline) bağla" anlamına gelen *qūr mān* ifadesidir.

qurqur.

qarın qurqur ętti: Karın guruldadı.

qurşādı.

ol qaftān qurşādı: O, kaftanının kuşağını bağladı.

qurşār, qurşāmāq.

qurşāg. Kuşak kuşanma.

qurşāg. Dokunmuş yünden yapılan bir halka; çadırın etrafına sarılır. Buna *ew qurşāgı* denir.

qurşandı.

er qūrın qurşandı: Adam kuşağını kuşandı.

qurşanūr, qurşanmāq.

qurşattım.

men aŋgar qūr qurşattım: Ben ona kuşak kuşanmasını emrettim.

qurşatūr men, qurşatmāq.

qurt. Solucan (bütün **Türk** lehçelerinde); ancak *Oguzlar* **qurt** sözcüğünü "kurt"u anlatmak için kullanırlar.

qurtandı.

kūŋ qurtandı: Cariye [başka biri de olabilir] bit nedeniyle kaşındı. Bunun kök-anlamı "koyunda kurt, kene aramak"tır.

qurtanūr, qurtanmāq.

qurtlādı.

teve qurtlādı: Deveyi [başka bir hayvanı da olabilir] kurtlardan arındırdı.

qurtuldı.

urāgut qurtuldı: Kadın doğum yaptı.

er emgēktin qurtuldı: Adam sıkıntıdan kurtuldu. Şu dörtlükte de kullanılır,

ödleg yarag közetti	Zaman fırsat gözetti
ogrı tuzaq uzattı	Gizlice (yerin altına) tuzak kurdu
bēglēr bēgin azıttı	Beylerin beyine [yani *Afrāsiyāb*'a] yolunu şaşırttı
qaçsa qalı qurtulūr	Kaçsa bile ondan kurtulabilir mi

qurtulūr, qurtulmāq. Kök-biçimi **qutuldı**'dır.

qurturdı.

ol mañga ya qurturdı: O, bana yay gerdirdi [yayın ipini taktırdı].

xān añgar çuvāç qurturdı: Han, ona, hanlık çadırını kurdurdu.

xān bēgke sūsin qurturdı: Han, beye, askeri birlikleri toplayıp teftiş etmesini emretti.

qurturur, qurturmāq.

qurug. Herhangi bir şeyin kuru olanı.

qurug.

qurug ew: İçinde eşya ya da insan olmayan, tamamen boş ev.

qurug olma: Kuru testi. "Kuru" anlamına gelen bu kullanımdaki kök-anlam "içi boş olan herhangi bir kap"tır. İkinci kullanım, ilk kullanımla ilintilidir [içi boş olan testi, kuru bir testidir]

quruglandı.

ol ötmēkni quruglandı: O, ekmeği yavan ve kuru buldu, bu nedenle onu yemedi.

quruglanūr, quruglanmāq. Başka şeyler için de kullanılabilir.

quruglug.

quruglug ya: Gerilmiş [teli kurulmuş] yay.

qurugluq. Herhangi bir şeyin kuruluğu.

qurugluq. Yay kılıfı.

kēş qurugluq: Sadak ve yay kılıfı.

qurugsaq. Mide. Kuşun taşlığına da **qurugsaq** denir.

qurugsīdı.

qurugsīdı (nēñg): Nesne kurumaya başladı.

qurugsīr, qurugsīmāq.

Bu nedenle "mide"ye **qurugsāq** denir; çünkü saatler geçtikçe mide kurur ve yemek yeme isteği artar.

quruldı.

er elgi quruldı: Adamın eli [ayağı da olabilir] kasıldı ya da sıkıştı.

ya quruldı: Yay gerildi.

qurlur, qurulmāq.

qurulgān.

bu er ol sinğiri qurulgān: Bu, kaslan sürekli kasılıp kalan bir adamdır.

qurun. Kurum; is. Duvara yapışan duman izi.

qurunçı. Çadırdaki ya da başka bir yerdeki duman nedeniyle kararan keçe.

qurunlug.

qurunlug ew: İs nedeniyle duvarları kararmış ev.

quruştı.

ol menig birle ya quruştı: O, yay germekte benimle yarıştı. Yayın ipini germekte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

quruşūr, quruşmāq.

qurut. Yağı alınmış sütten ya da ayrandan yapılan kuru peynir; çökelek.

qurutlug.

qurutlug kişi: Çökeleğe sahip olan kimse. Bu kullanım Arapça *racul temir ve lâbin* ("hurmalanmış ve sütlenmiş adam") sözündeki kullanıma benzer, bunun anlamı *ḏu temr veleben*'dir ("hurmaya ve süte sahip olan adam").

qurutsādı.

er qurutsādı: Adamın canı çökelek istedi.

qurutsār, qurutsāmāq.

qusdı.

er qusdı: Adam [başka biri ya da bir hayvan da olabilir] kustu.

qusār, qusmāq.

qusdı.

boḏug qusdı: Boya soldu.

qusıg. Kusma.

anı qusıg tuttı: Onu kusma nöbeti tuttu.

qusıq. Fındık. Cariyelere verilen bir ad olarak da kullanılır.

qusıqlıg.

qusıqlıg er: Fındığı olan adam.

qusturdı.

süçig erig qusturdı: Şarap adamı kusturdu. Rengi solan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qusturūr, qusturmāq.

quş. Bütün kuşlara verilen genel bir ad; dana sonra kuşlar özel adlarla birbirlerinden ayrılırlar.

ürüŋ̂ quş: Akdoğan; *qara quş*: Kartal; *tęwę quş*: Devekuşu; *yūn quş*: Tavuskuşu; *ęl quş*: Akbaba.

qara quş: *Türkler de* bir yıldızın adı [Jüpiter gezegeni]. Bu yıldız doğduğu zaman *qara quş tugdı* denir. Bu yıldız onlara göre şafakta doğar.

qara quş: Devenin toynağının ucu (**Oguz** lehçesi).

qız quş: Renk olarak ispinozu andıran bir kuşun adı.

quşgāç. Serçe.

quşgūn. Hayvan yemi olarak kullanılan taze kamış.

quşgün. **uşgün** sözcüğünün değişik sesletimi; "ravendiye, ışkın" [karabuğdaygillerden, süs bitkisi veya sebze olarak yetiştirilen, yaprak veya saplarından reçel yapılan, tedavi edici olarak da kullanılan bir bitki –çn].

quşlādı.

bēg quşlādı: Bey kuş avladı.

quşlār, *quşlāmāq*.

quşlāg. Kuş sahası. Kuşların çok olduğu ve avlanıldığı yer.

quşlaglandı.

xān bu yēŗig quşlaglandı: Han bu yeri kuş avlama sahası yaptı.

quşlaglanūr, *quşlaglanmāq*.

quşlattı.

ol aŋ̂gar quş quşlattı: O, ona kuş avlattı.

quşlatūr, *quşlatmāq*.

quşluq. Kuşluk vakti [sabahın öğleden önceki kısmı] (**Oguz** lehçesi).

quşūn. bkz. **qorugjīn**.

qut. Kut; uğur, baht, talih. **qutlug** adı buradan gelir. Şu dizelerde de kullanılır,

qut qıwıg bēŗse iḍim qūlıŋ̂ga
künde īşı yükseben yōqār agār

Tanrı kuluna kut verirse
Onun mevkisi her gün yükselir

qutaldı.

qutaldı er: Adamın bahtı döndü [kut kazandı]. Bunun kökü *qut aldı*: kut aldı [talihlendi] ifadesidir.

qutālur, *qutalmāq*.

qutān. Bir erkek adı.

qutandı.

qutandı nēŋ̂: Nesne zenginlik sağlayan bir şey haline geldi.

qutānur, *qutanmāq*.

qutattı.

er qutattı: Adam kut sahibi oldu. Kut kazanan, değeri artan, talihli herhangi bir şeyi anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

qutātur, *qutatmāq*.

qutgardı.

teŋ̂ri meni qutgardı: Tanrı beni sıkıntılardan kurtardı.

qutgarur, *qutgarmāq*

qutlug.

qutlug nēnĝ: Kutlu (mübarek) herhangi bir şey. Bir erkek adı olarak da kullanılır.

qutruldı.

sūw olmadın qutruldı: Su testiden boşaltıldı. Herhangi bir sıvı için de bu sözcük kullanılır.

qutrulūr, qutrulmāq.

qutruşdı.

oglān qutruşdı: Oğlanlar neşe içinde hep birlikte oynadılar.

qutruşūr, qutruşmāq.

qutruşdı.

ol manĝa qāp qutruşdı: O, bana kabı [başka bir şeyi de olabilir] boşaltmakta yardım etti.

qutruşūr, qutruşmāq.

qutsuz. Bahtı kara, talihi kapalı, şanssız.

Şu atasözünde de geçer,

qutsuz quḏugqa kirse qum yagār: Bahtsız kuyuya girse, gökten (üzerine) kum yağar. Bu, anlam olarak Arapçadaki *iḏâ aqbale aqbale ve iḏâ adbare dammere* ("ileriye gittikçe talih, geriye geldikçe felaket getirir") sözüne benzer.

qutuldı.

er emgektin qutuldı: Adam sıkıntıdan kurtuldu.

qutlur, qutulmāq.

urāgut qutuldı: Kadın doğurdu ve yükünden kurtuldu. Bu sözcüğün kökenine ilişkin iki olası yorum vardır. Birincisi bunun, **qurtuldı**: sıkıntıdan kurtuldu sözcüğünün kısaltılmış biçimi olduğudur. İkinci yorum ise bu sözcüğün, *qut buldı*: (bir şeyden kurtularak) kut sahibi oldu ifadesinden geldiğidir.

qutulgān.

bu er ol yagīdın qutulgān: Bu daima düşmanın [başka birinin de olabilir] elinden kaçan adamdır.

quturdı.

ol unug quturdı: O unu (bir kaptan başka bir kaba) boşalttı.

quturur, quturmāq.

quturdı.

oglān quturdı: Bebek çok hareketli ve afacandı.

tarıg quturdı: Tohum (ya da bitki ya da başka bir şey) hızla büyüdü. Bunun kök-anlamı bir şeyin "haddini aşması, sınırlarının ötesine geçmesi"dir.

quturmāq.

quturma.

quturma börk: Önünde ve arkasında iki kanat bulunan başlık.

qutuz ıt. Kuduz köpek.

qūy. Vadinin dibi, düzlüğü.

quyār. Sığırlara ve kölelere sövmek için kullanılan bir sözcük.

bu quyār qīzı: Bu, kızı yağmur gibi tüküren adamdır.

Bu sözcük, *sūw quydı*: O suyu [başka bir şeyi de olabilir] boşalttı ifadesinden türetilmiştir.

quyāş. Yazın olan şiddetli sıcak; çok parlak güneş ışığı.

quydı.

er küpke sūw quydı: Adam suyu küpe boşalttı. Herhangi bir sıvının ya da başka bir şeyin boşaltılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

quyār, quymāq.

quydı.

at quydı: At [başka bir şey de olabilir] ürkerek ileri atıldı.

quyār, quymāq.

quyluşdı.

tāgdın sūwlār qamug quyluşdı: Dağdan sular boşandı [sürekli ve hızlı bir biçimde aktı]. Başka sıvılar için de bu sözcük kullanılır.

quyluşūr, quyluşmāq.

quyma. Bir tür yağlı ekmek. Hamuru, kadayıf (*qatâif*) hamuru gibi inceltilir; daha sonra tencerede kaynamakta olan yağa atılır ve böylece ince somunlar oluşur. Yağdan çıkartılan somunların üzerine şeker serpilir ve yenir. Aynı zamanda madenin dövülerek işlenmesiyle değil de eritilip kalıba dökülmesiyle yapılan herhangi bir araç, örneğin havan, kandil ya da çekiç de **quyma** olarak adlandırılır.

quyqa. Deri – kök-anlam. "Kürk" de **quyqa** olarak adlandırılır.

ol qōyug quyqāladı: O, deriyi ortaya çıkartmak için hayvanın tüylerini yaktı, ancak deriyi işlemedi. Bu, kaynar suda derideki tüyleri temizleme işlemidir.

quyturdı.

ol menig eligke sūw quyturdı: O, benim elime su dökülmesini emretti.

quyturur, quyturmāq.

quyug. Kuyu. **quḏug** sözcüğünün değişik sesletimi.

quyurçaq (?). Kuyruksokumu [bkz. **quḏūçaq**].

quyundı.

ol ōzinĝe sūw quyundı: O, kendine (kendi eline, vücuduna) su döktü.

quyunūr, quyunmāq.

quyuşdı.

ol anĝar sūw quyuşdı: O, ona suyu boşaltmakta yardım etti.

quyuşūr, quyuşmāq.

quyuttı.

ol atıg quyuttı: O, atın ürkerek ileri atılmasına neden oldu.

quyutūr, quyutmāq.

qūz.

qūz tāg: Dağın güneş almayan, gölgede kalan tarafı.

quz tāg. Dağın yalnızca öğleden sonraları güneş gören tarafı; bu taraf güneşin solunda kalır ve her zaman soğuk ve karlıdır. Şu atasözünde de geçer,

quzda qār egsūmēs, qōyda yāg egsūmēs: Dağın güneş görmeyen yüzünde kar, koyunda yağ eksik olmaz.

quzgırdı.

qār quzgırdı: Kar şiddetli bir biçimde yağarak ve rüzgârla anaforlar yaparak geldi.

quzgırār, quzgırmāq (**Qıfçāq** lehçesi).

quzgūn. Kuzgun. Şu atasözünde de geçer,

börininĝ ortaq quzgūnnug yıgāç bāşında: Kuzgun kurdun avladığı şeye ortak olur, ancak kuzgunun avladığı şey ağacın tepesinde durur [kurdunki paylaşılır, kuzgununki ağaç tepesindedir]. Bu, anlam olarak Arapçadaki *yerbudu hecreten ve yerte'ī vasatan* ("kenarda yatar ortada yayılır") ifadesine benzer.

quzīdı.

anıg bogzı aşqa quzīdı: Onun boğazı yemeğe kurudu [yemek arzuladı]. Sözcük bu haliyle de kullanılır, ama daha doğru biçimi *re*'li (r) halidir [**qurıdı**]. Bu kullanım *sūt emüzdi*: süt emzirdi ifadesindeki **emüzdi** sözcüğü gibi kuraldışıdır.

quzīr, quzīmāq.

quzıttı.

ol anıg bogzın quzıttı: O, ona sanki boğazı yemeğe kurumuş ve ıslanması için yemek yemesi gerekiyormuş gibi yemek arzulattı. Bu sözcüğün kök-biçimi *z*'nin *r*'yle değiştiği **qurıttı**'dır. Bütün geçişsiz eylemler *re*'yle (r) geçişli yapıldığı için bu sözcük kuraldışıdır.

quzıtūr, quzıtmāq.

r

rabçat. Angarya, mecburi hizmet. Örneğin beyin herhangi bir karşılık ödemeden tebaasına hayvanlarını baktırması (**Kençēk** lehçesi).

–rāq. Karşılaştırma anlamı veren sonek.

S

–sa. "Keşke" anlamına gelen bir ilgeç

ol ewke barsa: Keşke o, eve gitse; *qaçān barsa sen*: Keşke gitsen. Yalnızca eylemlere eklenir.

sa. "Sen" anlamına gelen bir sözcük.

sa ayur men: Sana söylüyorum. Bu sözcükteki *elif* (*a*) **sen** sözcüğündeki *nun*'la (*n*) yer değiştirmiştir ya da **sañga** sözcüğünden *ñg*'nin düşmesinin bir sonucudur. *elif*'in (*a*) *nun*'la (*n*) yer değiştirmesine [Arapçada da], O'nun büyüklüğü artsın, Allah'ın *lenesfean* ("... *(onu)* .... yakalar *(ateşe sürükler)*iz ..." [K. 96:15]) ayetinde ve şair *el-A'şâ*'nın [Câhiliye devrinden İslam'a geçiş döneminin önemli şairlerindendir; İslamiyete tanık olmuş ve Peygamber'e iyi bilinen bir methiye yazmış, ancak Müslümanlığı seçmemiştir; doğumu bilinmemektedir, ölümü takribi 629 yılıdır –çn] *vallahe rabbeke fe'budâ* ["Allah sizin Rabbinizdir, O'na ibadet edin"] dizesinde de rastlanır.

saban. Saban; tarlayı sürmekte kullanılan araç. "Tarlayı sürme eylemi"ni anlatmak için de **saban** sözcüğü kullanılır.

Şu atasözünde de geçer,

sabanda sandrış (sandruş/sanrış) bolsa örtgünde irteş bolmās: Tarla sürülürken [tarlaların sürüldüğü mevsimde] çekişme olursa, harmanda kavga olmaz. Bu atasözü, birine, kavganın işin en sonuna kalmasını istemiyorsa ta en başında işini sağlama almasını öğütlemek için kullanılır.

sabanlādı.

ol yēŗig sabanlādı: O, yeri sabanla sürdü.

sabanlār, *sabanlāmāq*.

sabrān. **Oguz** kentlerinden birinin adı. Halk *sâd* (*ş*) kullanarak bu kentin adını *şabrān* olarak söyler; ancak **Türk** dilinde *sâd*'ın yeri yoktur [bu, söz konusu yazacın kullanıldığı tek örnektir –çn].

saç. Saç.

sāç. Tava.

saçgāq.

saçgāq kişi: Zenginliğini saçıp savuran, çarçur eden kimse.

saçgırdı.

er sūw saçgırdı: Adam neredeyse su sıçratıyordu [sıçratayazdı].

saçgırār, *saçgırmāq*.

saçıldı.

yarmāq saçıldı: Para [başka bir şey de olabilir] saçıldı.

saçılūr, saçılmāq.

saçındı.

er ōzinĝe sūw saçındı: Adam kendi üzerine su sıçrattı [püskürttü].

saçınūr, saçınmāq.

saçındı.

saçındı nēnĝ: Saçılan, dağılan bir şey.

saçışdı.

ol manĝa yarmāq saçışdı: O, parayı dağıtma işinde bana yardım etti. Etrafa para saçma konusunda yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

saçışūr, saçışmāq.

saçıttı.

ol anĝar sūw saçıttı: O, ona su [başka bir şey de olabilir] serptirdi.

saçıtūr, saçıtmāq.

ol anıg menĝīsin saçıttı: O, onun beynini dağıttı [beyni dağılana kadar ona vurdu]. Birinin dağıtılmasını emrettiği herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

saçlandı.

er saçlandı: Adamın saçı uzadı.

saçlanūr, saçlanmāq.

saçlaşdı.

ol ekki bile saçlaşdı: O ikisi birbirlerinin saçlarını yakaladılar.

saçlaşūr, saçlaşmāq.

saçlıg.

saçlıg er: (Uzun) saçlı adam.

saçrattı.

ol manĝa sūw saçrattı: O, istemeden bana su sıçrattı – su, yağ ya da herhangi bir sıvı bir kaptan başka bir kaba boşaltılırken birinin giysilerine ya da başka bir yerine sıçrayabilir; odun keserken etrafa sıçrayan parçaları anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Aynı zamanda *saçratgu* adı verilen bir tür kapan vardır. Bu kapan şu şekilde yapılır: Çatallı bir dal alınır ve iki ucu arasına, üzerinde çengeller olan bir ip gerilir. Bu, toprak ve çalı çırpıyla örtülerek gizlenir ve üzerine tahıl taneleri serpilir. Kuş yemi yemek için indiğinde boynu ya da ayakları çengele takılır ve böylece yakalanmış olur.

Şu atasözünde de geçer,

saçratgūdın qorqmış quş qırq yīl aḍrı yıgāç üze qonmās: Bir kez kapana yakalanan kuş kırk yıl

çatallı çalı üzerine konmaz. Bu, anlam olarak, Peygamber'in şu hadisine benzer: "Mümin, kertenkelenin yatağında iki kez ısırılmaz."

saçratmāq, saçratūr.

saçtaşdı.

olār ẹkki saçtaşdı: Onlar birbirlerinin saçlarını yakaladılar.

saçtaşūr, saçtaşmāq.

saçtım.

men yıpār saçtım: Ben misk [başka bir şey de olabilir] saçtım; *ol ewge sūw saçdı:* O, evin içine [başka bir yere de olabilir] su serpti.

saçār, saçmāq.

saçturdı.

ol mañga yarmāq saçturdı: O, benim üzerime para saçtı.

saçturur, saçturmāq.

saçu. Giysinin ya da mendilin saçakları.

saçūlādı.

ol suwluq saçūlādı: O, mendilin ya da benzer bir şeyin kenarına saçak yaptı.

saçūlār, saçūlāmāq.

saçūq.

saçūq nēñg: Saçılmış, dağıtılmış bir şey.

sādı.

er qōyug sādı: Adam koyun [başka bir şey de olabilir] saydı.

sār, sāmāq. Şu dörtlükte de kullanılır,

qara tūnüg keçürsēdim	Karanlık gecenin geçmesini diledim
agır ūnı uçursādım	Ağır uykunun kaçmasını istedim
yētigēnig qaçursādım	Büyükayı'nın [Yedikardeş yıldızı] döngüsünü kaç kez saydım
saqış içre künüm tugdı	Ben sayarken günümün güneşi doğdu

sāg. Akıl; anlak (**Oguz** lehçesi; diğer *Türkler* bilmez).

sāg. İdrak; anlayış (**Oguz** lehçesi; diğer *Türkler* bilmez).

sende sāg yōq: Sende anlayış yok.

sāg. Sağlık, esenlik (**Oguz** lehçesi; diğer *Türkler* bilmez).

yẹ̄nig sāgmu: Vücudun sağlıklı mı?

sāg. Yünü kabartmak için kullanılan çubukların adı.

sāg elig. Sağ el (**Oguz** lehçesi; diğer *Türkler* bilmez).

sāg köñgül. Temiz, masum kalp.

sāg sūw. Temiz, lezzetli su (**Oguz** lehçesi; diğer *Türkler* bilmez).

sāg yāg. Tereyağı.

sāg yāg. bkz. **yāg**.

sagdı.

er qōy sagdı: Adam koyunu [başka bir şeyi de olabilir] sağdı.

sagar, sāgmāq.

sagdıç. Sağdıç, dost.

sagıldı.

sūt sagıldı: Süt sağıldı.

sagılūr, sagılmāq.

sagım.

bīr sagım sūt: Bir sağışta sağılan süt.

sagındı.

er qōyın sagındı: Adam koyununu sağıyormuş gibi göründü.

sagınūr, sagınmāq.

sagındı (saqındı).

ol manĝa edgü sagındı (saqındı): O, kalben benim iyiliğimi istedi. Sözleriyle yardım etmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sagınūr, sagınmāq. bkz. **saqındı**.

sagınlıg.

sagınlıg er: Sağmal koyunu olan adam.

sagır. Hakanın tebaasının yardımıyla gerçekleştirdiği bir av – halk geniş bir arazide çalılıkların arasına dağılarak saklanır; sürü geldiğinde hayvanların etrafını çevirir ve onları hakanın olduğu yere doğru koşturur; böylece Hakan, hayvanları bulup peşlerinden koşmak için kendini yormadan onları avlar.

sāgır. Şekli dibeğe benzeyen bir şarap kadehi.

sagışdı.

olar ẹkki sūt sagışdı: O, ikisi süt sağma konusunda yarıştılar. Süt sağarken birbirlerine yardım etmelerini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sagışūr, sagışmāq.

sagız. Sakız [ağaç sakızı].

sagız toprāq: Saf kil.

sagızgān. Saksağan.

sagızlıg.

sagızlıg er: Sakızı olan adam.

sagızlıg yẹ̄r: Killi toprak.

saglıq. Dişi koyun. Sözcüğün kök-anlamı "sağılan hayvan"dır.

saglıqlandı.

er saglıqlandı: Adam sağmal koyun sahibi oldu.

saglıqlanūr, saglıqlanmāq.

sagnagu. Kurutulmuş sukabağı.

sagrāq. Kadeh; içinden bir şey içilen kase. Şu atasözünde de geçer,

sāwın sagrāqqa tegīr: (Güzel) sözle (beylerin içtiği) kadehe erişilir [o kadehten şarap içilir] – Bu, o kişinin onurlandırıldığı anlamına gelir.

sagrı. Post. Herhangi bir şeyin derisi ya da yüzeyi. Nitekim *yēr sagrīsı*: yeryüzü denir.

kişi sagrīsı yūz: İnsanın postu yüzüdür – çünkü yüz, sıcak ve soğuğa daha fazla maruz kaldığı için en sert ve kalın deridir.

sagrīlādı.

ol kōnüg sagrīlādı: O, deriyi işleyip gön yaptı.

sagrīlār, sagrīlāmāq.

sagturdı.

ol qōy sagturdı: O, sağmal koyunları [başka bir hayvanı da olabilir] sağdı.

sagturur, sagturmāq.

sagu. Bir tahıl ölçeği.

sagūlādı.

er bugdāy sagūlādı: Adam buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] tarttı.

sagūlār, sagūlāmāq.

sagun. **Qarluk** şeflerine verilen, saygı belirten bir unvan. **Türk** hekimlerine de *ata sagun* denir.

sāl. Sal, **tār** sözcüğüyle aynı anlama gelir.

sāl. Bir çeşit macun; tutkal. Çin kapları ya da buna benzer şeyler bu maddeyle sıvanır ve sonra üzerleri boyanır.

sālçı. Aşçı (kök-anlam). Daha sonra anlamı genişlemiş ve "mutfakta kullanılan bıçak"a *sālçı biçēk* denmiştir.

saldı.

ol manĝa tōnın saldı: O, giysisini sallayarak bana işaret etti.

ol manĝa kişide altun saldı: O, birini tehdit ederek onun altınını aldı ve bana yolladı.

sūw yıgāçıg saldı: Su, odunları [başka bir şeyi de olabilir] sürükleyerek kıyıya attı.

salār, salmāq. "Uzaktan el sallayarak işaret eden bir adam"ı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

salga.

salga āt: Tez canlı at.

salımlaşdı.

anıg birle salımlaşdı: O, onunla kavga etti ve tartıştı.

salımlaşur, salımlaşmāq.

salındı.

yinçü qulāqtın salındı: İnci kulaktan sarktı. "Bir yerden sarkan, bir yere asılı olan herhangi bir şey"i anlatmak için bu sözcük kullanılır.

salınur, salınmāq.

salındı.

salındı otuŋ̂: Selin getirerek kıyıya attığı odun.

salındı.

salındı nēŋ̂: Atılan bir şey.

salındı. Erkek cinsel organı. Bu sözcük *salındı nēŋ̂*: bir şey aşağı sarktı ifadesinden gelmektedir; çünkü erkeklik organı her zaman sarkık, bir yere asılı halde durur. Bu kaba bir sözcüktür.

salışdı.

olar ẹkki yẹŋ̂ salışdı: Onlar giysilerinin kollarını sallayarak birbirlerine işaret ettiler. Aynı zamanda güreşte birinin diğerini yandan tutarak sağa sola sallamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

salışur, salışmāq. Bu sözcüğün kök-anlamı "iki kişinin bir giysiyi ya da başka bir şeyi silkmesi"dir.

salŋ̂gu. Sapan.

salŋ̂gūlādı.

üzüm salŋ̂gūlādı: Salkım çardaktan sarktı. "Aşağı doğru sarkan herhangi bir şey"i anlatmak için bu sözcük kullanılır.

er ıtıg salŋ̂gūlādı: Adam sapanla köpeğe taş attı.

salŋ̂gūlār, salŋ̂gūlāmāq.

salturdı.

ol meni aŋ̂gār salturdı: O, paranın bana aktarılmasını ve onun borcu olarak kabul edilmesini emretti (**Oguz** lehçesi).

ol maŋ̂ga yẹŋ̂ salturdı: O, birine, bana giysinin yenini sallamasını emretti.

salturur, salturmāq. Aynı zamanda bir şeyin atılmasını, defedilmesini emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sām. bkz. **em sām.**

samān. Saman (**Çigil** lehçesi).

samanlıg.

samanlıg er: Samanı olan adam.

samda. Sandalet (**Çigil** lehçesi).

samdüy. Sıcak ile soğuk arasında bir sıcaklığa sahip olan her tür yemek.

samlādı.

ol anı emlēdi samlādı: O, onu iyileştirdi.

samlār, samlāmāq.

samsıttı.

ol anı samsıttı: O, onu (sözleriyle) incitti - o, onu (eliyle) yaraladı.

samsıtūr, samsıtmāq.

samur. bkz. **sīgun**.

samursaq. bkz. **sarmusaq**.

samurtug.

samurtug īş: Karışık, içinden çıkılması zor mesele.

sān. Sayı.

qōy sānı neçe: Koyunun sayısı kaç?

sanaç.

sanaç kesirgü: Kırmızı deriden heybe.

sanādı.

ol qōyın sanādı: O, koyununu saydı.

sanār, sanāmāq. Kök-biçimi *sānādı*'dır ilk *a* atılmıştır.

sançdı.

ol anı biçēkin sançdı: O, onu bıçağıyla [başka bir şeyle de olabilir] bıçakladı [bıçağını sapladı].

bēg yagīsın sançdı: Bey düşmanını bozguna uğrattı.

sançār, sançmāq.

sançıldı.

biçēk tāmqa sançıldı: Bıçak duvara [başka bir yere de olabilir] saplandı.

sü sançıldı: Askerler bozguna uğratıldı. Bunun kök-anlamı *erke biçēk sançıldı*: Adama bıçak saplandı ifadesindeki kullanımdır.

sançılūr, sançılmāq.

sançıqtı.

yagı sançıqtı: Düşman bozguna uğratıldı. Bir adamın bıçaklanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sançıqār, sançıqmāq.

sançışdı.

olār ẹkki sançışdı: Onlar birbirlerini (hançer ya da benzer bir şeyle) bıçakladılar.

bēglēr sançışdı: Beyler savaştılar ve birbirlerini hezimete uğrattılar.

sançışūr, sançışmāq.

sandı.

ol er hayl bile sandı: O adam atlılardan sayıldı [Türkçe **at** ya da **yond** sözcüklerinin yerine farkında olmadan Arapça *hayl* ("atlar") sözcüğü kullanılmıştır –çn]. Belli bir şeyle tanımlanan herhangi birine anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sanūr, sanmāq.

Şu atasözünde de geçer,

bārıg utru tutsa yōqqa sanmās: (Konuğa) var olan şey sunulursa (misafirperverlik) yerine getirilmiş sayılmaz.

sandrīdı. bkz. **sanrīdı**.

sandruş. Çekişme. Şu atasözünde de geçer,

sabanda sandruş bolsa örtgünde irteş bolmās: Tarla sürülürken [tarlaların sürüldüğü mevsimde] çekişme olursa, harmanda kavga olmaz.

sanduvāç. Bülbül.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz ile Kış'ın çekişmesinde Yaz, Kış'a sesleniyor)

sende qaçar sondılāç	Şakrakkuşu senden kaçar
mende tinar qargılāç	Kırlangıç (ve diğer kuşlar) bende huzur bulur
tatlıg öter sanduvāç	Bülbül tatlı ezgilerle öter
erkek tişi uçruşūr	Erkek ile dişi (yazın) çiftleşir

[Bu madde, içeriği ve yazılışı aynı olmakla birlikte sözlükte iki kez yer almaktadır –çn]

sangardı.

ol anı kişīden sangardı: O, onu halktan biri saydı.

sangarur, sangarmāq.

sanlıg. Sayılmış herhangi bir şey. Kök-biçimi *sānlıg*'dır.

sanrīdı.

esrük sanrīdı: Sarhoş saçmaladı [sayıkladı]. Kök-biçimi **sandrīdı**'dır.

sanrīr, sanrīmāq.

sanrışdı.

esrüklēr qamug sanrışdı: Sarhoşlar tamamen saçmaladı. Bunun kök-biçimi *sandrışdı*'dır [bkz. **sandruş**].

sanrışūr, sanrışmāq.

Şu atasözünde de geçer,

sabanda sandrış (sanrış) bolsa örtgünde irteş bolmās: Tarla sürülürken [tarlaların sürüldüğü mevsimde] çekişme olursa, harmanda kavga olmaz.

saŋĝ. Kuş pisliği. *quş saŋĝı* da denir.

saŋga.

saŋga aydım: Sana söyledim.

saŋgān.

saŋgān nēŋg: Tadı buruk olan herhangi bir şey.

saŋglādı.

quş saŋglādı: Kuş pisledi.

saŋglār, saŋglāmāq.

saŋglattı.

ol quşnı saŋglattı: O, doğanın [başka bir kuşun da olabilir] pislemesini sağladı.

saŋglatūr, saŋglatmāq.

sāp. Kılıç ya da bıçak sapı; kabza.

Şu atasözünde de geçer,

oglān īşı īş bolmās oglāq müŋgzi sāp bolmās: Oğlanın yaptığı iş iş sayılmaz, oğlağın boynuzundan sap olmaz.

sāp. Bir şeyi yanıtlarkenki sıra, söz hakkı; değirmende tahıl öğütmek ya da tarlayı sulamak için girilen sıra da bu sözcükle anlatılır.

ol sōzke sāp bēŗmes: O (hiç kimseye) söz söyleme sırası vermez. Değirmende ya da sıra beklenen başka yerlerde *senig sāp keldi*: senin sıran geldi denir.

sapdı.

yīçi yigne sapdı: Terzi iğneye iplik geçirdi.

ol quş qanatın sapdı: O, kuşun kanadını bağladı. Hasarlı olan ve birinin onardığı ya da yapıştırdığı herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sapār, sapmāq.

sapgāq. Bedenin, kalçanın üst tarafında kalan kısmı. bkz. **başgāq**.

sapīdı.

at qudruqı sapīdı: Atın kuyruğu [başka bir şey de olabilir] şakladı.

sapīr, sapīmāq.

sapıg. Çadırın eteği.

sapıldı.

yıp yignēke sapıldı: İplik iğneye geçirildi.

ogul atāsıŋga sapıldı: Oğul (bir yere giderken) babasına katıldı [peşine takıldı].

saplūr, sapılmāq.

sapılgān. bkz. **itilgēn**.

sapındı.

eşlēr yigne sapındı: Kadın iğneye iplik geçirme işini üzerine aldı, ama bunu gerçekleştirmedi.

sapınūr, sapınmāq.

sapıtgān.

bu at ol quḏruq sapıtgān: Bu, devamlı kuyruğunu sallayan bir attır. Yemek istediği ya da sahiplerini gördüğü zaman bir köpeğin kuyruğunu sallamasını, hoplayıp zıplamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sapıttı.

at quḏruq sapıttı: At kuyruğunu sallayıp şaklattı; *it quḏruq sapıttı*: Köpek kuyruğunu salladı.

sapıtūr, sapıtmāq.

saplādı.

er qılıç saplādı: Adam kılıca kabza taktı. Herhangi bir şeye sap takılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

saplār, saplāmāq.

saplattı.

ol qılıç saplattı: O, kılıca kabza taktırdı. Bıçak, hançer ve benzer şeylere sap taktırılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

saplatūr, saplatmāq.

saplıq. Kılıç veya bıçağa kabza ya da bir şeye sap yapmakta kullanılan malzeme.

sapturdı.

ol manĝa quş qanatın sapturdı: O, bana doğanın kanatlarını bağlamamı emretti. Herhangi bir şeyin düzeltilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sapturur, sapturmāq.

saq saq. Askerlerin arasındaki nöbetçilerin yaklaşan düşmana karşı kalenin, mevzilerin ya da atların savunulmasında hazır olunmasını emretmek için kullandıkları bir ifade.

saq saq: Hazır olun; *saq er*: Zeki ve tetikte adam.

saqa. Dağın etekleri.

saqalduruq. İpekten dokunmuş bir ip; düşmemesini sağlamak için başlığın kenarlarına dikilir, çenenin altından geçirilerek sıkıca bağlanır.

saqaq. Çene. Şu atasözünde de geçer,

saqāl oxşār saqaq bıçār: (O, oyunbaz bir biçimde) sakalını okşar, (gizlice) çeneni keser. Bu, anlam olarak, Arapların *yusirruhasven firtigâ* ("O, köpüğü içerken gizlice bir yudum alır") sözüne benzer.

saqīdı.

ol menig kŏzüme saqīdı: O, silik bir biçimde benim önümde belirdi - o, hayal meyal bana göründü.

sāqıg saqīdı: Serap, su sanıldı.

saqīr, saqīmāq.

saqınç. Kaygı ya da keder.

saqındı.

ol mindin saqındı: O, bana karşı ihtiyatlı davrandı. Bu sözcükteki *kaf* (*q*), **sagındı** sözcüğündekinden daha sert söylenir [**saqındı**'da titreşimsiz *kef* (sert *kef* – *k*), **sagındı** da titreşimli *kef* (ince *kef* – *g*) kullanılır –çn].

saqınūr, saqınmāq.

saqırqu. Kene.

saqız. Giysiye bulaşan herhangi bir yapışkan madde; örneğin hurma pekmezi ya da benzerleri.

saqızlıg.

saqızlıg tōn: Üzerine yapışkan bir şeyler bulaşmış giysi.

saqlandı.

ol mindin saqlandı: O, kendini bana karşı korudu.

saqlanūr, saqlanmāq.

saqlaşdı.

bodūn qamug saqlaşdı: Bütün halk birbirine karşı güvensiz davrandı ve herkes, bir diğerine karşı kendini korudu.

saqlaşūr, saqlaşmāq.

saqlıq. Tetikte, uyanık olma durumu.

sarāguç. Kadın yaşmağı; peçe.

sarāguçlandı.

urāgut sarāguçlandı: Kadın peçe taktı.

sarāguçlanūr, sarāguçlanmāq.

saranlıq. Cimrilik. Şu dizelerde de kullanılır,

(İnsan doğasını anlatıyor)
negin tutār bekleyü ōzi yēmēs
saranlıqın sıgtayu altun yıgār

Zenginliğini sıkıca elinde tutarak bekler [istifler] ve kendi yemez
Pintiliğinin sonucu olarak yanar yakınır ama bir köşeye altın yığar [sonra bu altını başka birine bırakır]

sārdı.

ol anı sārdı: O, onu sertçe azarladı.

sārār, sārmāq.

sargān. Bataklıklarda büyüyen bir bitki. Bu bitkinin bulunduğu yere *sargān yēr* denir.

sargān qamīş: İçinde kamışların kuruduğu fundalık.

sargardı.

sargardı nēnĝ: Bir şey sarardı.

sargarūr, sargarmāq.

sarıçga. Çekirge. Tembel ve uyuşuk bir adam da buna benzetilir ve *sarıçga er* denir.

sarīdı. bkz. **sırīdı.**

sarıg. Her şeyin sarısı.

sap sarıg: Parlak sarı; *sarıg surıg*: Sarı.

Safraya da kısaca **sarıg** denir.

sarıg sūw: Karında toplanan sarı su.

sārıg çüvit. bkz. **çüvit.**

sarıg kezik. bkz. **kezik.**

sarıglādı.

ol tōnın sarıglādı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] sarıya boyadı.

sarıglār, sarıglāmāq.

sarıglıg.

sarıglıg er: Vücudunda aşırı miktarda safra olan adam.

sarıglıq. Nesnelerin sarı olması.

sarıldı.

bēg aṅĝār ęrildi sarıldı: Bey [başka biri de olabilir] ona kızdı.

sarılūr, sarılmāq.

sarınçı.

sarınçı tāşı: Alçıtaşı.

sarındı.

er suwluqın sarındı: Adam, sarığını sarındı.

urāgut bürünçük sarındı: Kadın yaşmağını örtündü. Bir şeyi üzerine saran, bir şeyle örtünen herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sarınūr, sarınmāq.

sarlādı.

ol suwluq sarlādı: O, (başına) sarık sardı; *aḍaqıṅĝa yörgēnçü sarlādı*: Ayağına şargı sardı. Herhangi bir şey, başka bir şey üzerine sarılırsa yine bu sözcük kullanılır.

sarlār, sarlāmāq.

sarlandı.

er suwluq sarlandı: Adam sarığını sarındı; *er yörgēnçü sarlandı*: Adam ayak sargıları sarındı; *yıp yıgāçqa sarlandı*: İp ağaca sarıldı. Bu eylem hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanılabilir.

sarlanūr, sarlanmāq.

sarlaşdı.

manĝa suwluq sarlaşdı: O, bana sarık sarmakta yardım etti. Herhangi bir şeyi sarmayı ve bu işte yardımlaşmayı ya da yarışmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sarlaşūr, *sarlaşmāq*.

sarlattı.

ol suwluq sarlattı: O, sarığın sarılmasını emretti. Herhangi bir şeyin sarılmasını emretmeyi anlatmak için de kullanılabilir.

sarlatūr, *sarlatmāq*.

sarmaçuq. Bir tür şehriye. Hamur, nohut büyüklüğündeki parçalar halinde kesilir; et suyuyla karıştırılarak hastalara ya da hastalanmak üzere olanlara yedirilir.

sarmaldı.

balıq sarmaldı: Balık (sanki sudan süzülür gibi) sudan çıkarıldı.

tutmāç sarmaldı: **Tutmāç** süzüldü. Başka şeyler için de kullanılır.

sarmalūr, *sarmalmāq*.

sarmaldı.

anıg tönı başınĝa sarmaldı: Onun giysisi başına dolandı.

sarmalūr, *sarmalmāq*. Başka şeyler için de kullanılır. Bu eylem geçişsizdir.

sarmaş. Bir şeyin, başka bir şeyin üzerine sarınması. Bir kargaşa, ihtilaf söz konusu olduğunda halkın birbirine girmesini anlatmak için *sarmaş boldı* denir.

sarmaşdı.

ol manĝa yışıg sarmaşdı: O, bana (bir şeyi, örneğin) ipi (ağaca) sarmakta yardım etti.

sarmaşūr, *sarmaşmāq*.

sarmaşdı.

īş sarmaşdı: Mesele karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hal aldı – hem geçişli hem de geçişsiz kullanılabilir.

sarmaşdı (sermeşdi).

ol manĝa balıq sarmaşdı (sermeşdi): O, bana sudan balık çıkarmakta yardım etti. Tencereden **tutmāç**'ı süzmeye yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır; genel olarak bir sıvının içersinden yabancı bir maddeyi çıkartmayı anlatmaktadır.

sarmaşūr, *sarmaşmāq* (*sermeşūr*, *sermeşmēk*).

sarmattı (sermetti).

ol anĝar balıq sarmattı (sermetti): O, ona sudan balık çıkarttırdı.

ol tutmāç sarmattı (sermetti): O, ona **tutmāç**'ı süzdürdü. Herhangi bir şeyin suyunun süzülmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sarmatūr, *sarmatmāq* (*sermetūr*, *sermetmēk*).

sarmattı.

ol yışığnı yıgāççqa sarmattı: O, ipi ağaca [başka bir yere de olabilir] sardırdı.

sarmatūr, sarmatmāq.

sarmusaq. Sarımsak. **samursaq** bir değişik sesletimdir; göçüşmeye maruz kalmıştır.

sarnıç. İçine süt sağılan deri bir kap.

sarnūlādı.

er sarnūlādı: Adam (buz ya da benzer bir kaygan şeyin üzerinde) kaydı.

sarnūlār, sarnūlāmāq.

sarqdı.

sūw sarqdı: Su sızdı. Herhangi bir sıvının bir şeyden sızmasını ya da damlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

aḍāqım sarqdı: (At binmekten dolayı) ayağım uyuşuk bir biçimde sarkık kaldı.

sarqār, sarqmāq.

sarqıç. Akhindiba.

sarqıçlandı.

yēr sarqıçlandı: Toprak akhindiba otuyla kaplandı.

sarqıçlanūr, sarqıçlanmāq.

sarqım. Kırağı.

sarqındı.

sarqındı sūw: Damlayan su.

sarqınuq. bkz. **sarqıyuq.**

sarqışdı.

būzdın sūw sarqışdı: Buzdan çokça su damladı.

sarqışūr, sarqışmāq.

sarqıttı.

ol tōndın sūw sarqıttı: O, giysiden [başka bir şeyden de olabilir] su damlamasına izin verdi.

sarqıtūr, sarqıtmāq.

sarqıyuq (sarqınuq). Geviş getiren hayvanlardaki üçüncü mide; kırkbayır. *nun*'la (*n*) söylenen biçimi [**sarqınuq**] bir değişik sesletimdir; bu değişime Arapçadaki *mîzâb, minzâb* ("lağım") ya da *mîşâr, minşâr* ("testere") sözcüklerinde de rastlanır.

sarqurdı.

ol yāgnı qāptın sarqurdı: O, yağı tulumdan damlattı. Herhangi bir sıvı bir kaptan başka bir kaba boşaltıldıktan sonra geriye kalan bir miktar sıvının kaba damla damla akmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sarqurūr, sarqurmāq.

sarsāl. Gelincik.

sarsıg.

sarsıg sōz: Kaba saba konuşma. Bayağı bir meseleyi ya da kaba saba bir yürüyüş biçimini anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

sarsıttı.

ol anı sarsıttı: O, onu sert bir biçimde azarladı ve sövüp saydı.

sarsıtūr, sarsıtmāq.

sart surt.

anıg aḍāqı sart surt qıldı: Onun ayağı böylesi bir ses çıkarttı – bu ses ayağın bol gelen bir çarık içinde çıkarttığı sese benzer.

sart. Tüccar.

Şu atasözünde de geçer,

sart azuqı arıg bolsa yolda yēr. Bu atasözünün anlamını daha önce vermiştik [bkz. **azuq** – Tüccarın azığı temiz olsa, yol üzerinde yer].

sartlādı.

ol anı sartlādı: O, onun tüccar olduğunu düşündü.

sartlār, sartlāmāq.

sarūdı.

ol suwluq sarūdı: O, (başına) sarık sardı. Herhangi bir şey, başka bir şey üzerine sarılırsa yine bu sözcük kullanılır.

sarūmāq.

saruldı.

yışıg yıgāççqa saruldı: Ip [başka bir şey de olabilir] ağaca sarıldı.

sarulur, sarulmāq.

saruşdı (sarışdı).

ol manĝa suwluq saruşdı (sarışdı): O, bana sarık sarmakta yardım etti. Herhangi bir şeyi sarmayı ve bu konuda yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

saruşūr, saruşmāq.

saruttı.

ol anĝar suwluq saruttı: O, onu sarığı sarmaya zorladı.

sarutūr, sarutmāq. Bir şeyin sarılmasını emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sasıdı.

sasıdı nēnĝ: Bir şey pis koktu.

sasīr, sasīmāq.

sasıq. Çanak çömlek (Uç lehçesi ve Uç kenti civarında yaşayanların lehçelerinde)

sāş.

sāş at: Ürkek at.

saşurdı.

ol yinçūni çeş bile saşurdı: O, aralarına türkuvazlar (ya da başka mücevherler) konmuş olan incileri ipe dizdi.

saşurur, saşurmāq.

sata. Mercan.

satgādı.

ol anıg boynın satgādı: O, onun boynunu çiğnedi.

bir yōl birig satgādı: Güneyden gelen yol, batıdan gelen yolla kesişti.

alım bērimni satgādı: Onun alacağı ile borcu birbirini eşitledi - O, borcunu alacağıyla karşıladı.

satgār, satgāmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

ajun tüni kündüzi yelgin keçēr

kimni qalı satgasa küçin kewēr

Zamanın günleri ve geceleri bir yolcu gibi gelip geçerler

Kimi ayaklar altında çiğnerlerse onu güçsüzleştirirler

Borç ve yola ilişkin olan cümleler **Oguz** lehçesindedir.

satgaldı.

er boynı satgaldı: Adamın [başka bir şeyin de olabilir] boynu çiğnendi. Bir borç, onu telafi edebilecek bir şeyle dengelendiği zaman da bu sözcük kullanılır.

satgalūr, satgalmāq.

satgaşdı.

olār bir ekindi bile satgaşdı: O ikisi birbirlerinin boyunlarını ezdiler. Bu aynı zaman da kibirlilik anlatır.

ol manga yōlda satgaşdı: O, benimle yolda karşılaştı.

olār alım bērim bile satgaşdı: Onlar alacaklarını borçlarının yerine sayarak aralarındaki hesabı dengelediler (**Oguz** lehçesi).

satgaşūr, satgaşmāq.

satıg. Satış.

satıglādı.

ol anıg birle satıglādı: O, onunla ticaret yaptı - mal alıp sattı.

satıglār, satıglāmāq. Daha doğru olan biçimi *satıglaşdı*'dır, ancak ikisi de kullanılır.

satıglıq.

satıglıq nēng: Satılık [satış için hazır] herhangi bir şey.

satıgsādı.

er atın satıgsādı: Adam atını neredeyse satıyordu [satayazdı]. Şu dörtlükte de kullanılır,

ewin barqın satıgsādı	(Düşman) onun evini barkını satmak istedi
yulug bẽrip yazıgsādı	Kendisi için [onun hayatına karşılık] bir fidye olarak
tirig erse turugsādı	Hayatta kalmak istedi
aŋgar sāqınç küni tugdı	Kederin güneşi [yani gün] doğdu onun için

satıldı.

tawār satıldı: Mal satıldı.

satılūr, satılmāq.

satındı.

er atın satındı: Adam atını satıyormuş gibi göründü.

satınūr, satınmāq.

sātır. "Piç; hergele" anlamına gelen bir küfür.

satışdı.

ol maŋga tawār satışdı: O, bana malı satma konusunda yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

satışūr, satışmāq.

satışgān alışgān.

olār ẹkki tawār satışgān alışgānlār ol: Onlar her zaman birbirlerinden mal alır ve birbirlerine mal satarlar [her zaman alışveriş içindedirler]. Bunun başka bir söyleyişi de *satışgān tawışgān*'dır; bu ikileme **sattı**: sattı ve **tawdı** (**tewdi** [?]): (malı) kullanıma hazır hale getirdi sözcüklerinden hareketle yapılmıştır.

satma. Bağ bekçisinin geceleri etrafı gözlemek ve barınmak için kullandığı, ağaç üzerine yapılan bir tür kulübe.

satsādı.

ol atın satsādı: O, atını [başka bir şeyi de olabilir] satmak istedi.

satsār, satsāmāq.

sattı.

ol tawār sattı: O, mal [başka bir şey de olabilir] sattı.

satār, satmāq.

satturdı.

ol menig tawārıg satturdı: O, benim mallarımın [başka bir şeyin de olabilir] satılmasını sağladı.

satturur, satturmāq.

satūlādı.

ol telim satūlādı: O, bir sürü yararsız söz söyledi.

satūlār, satūlamāq.

sāturdı.

ol aŋgar qōy sāturdı: O, ona koyun [başka bir şey de olabilir] saydırdı.

sāturur, sāturmāq.

sāw. Mesel [atasözü].

sāwda mundag kelir: Meselde böyle denir.

sāw. Kıssa.

sāw. Hikâye [anlatı].

sāw. Risâle [mesaj].

sāw. Kelam

sāw. Hadis [haberler, sözler]. Buradan hareketle bir "peygamber"e **sāwçı** denir; çünkü peygamber kıssalar anlatır, hadisler söyler, Allah'ın kelamını aktarır ve meseller sunar. "Gelin ile güveyin akrabaları arasında haber taşıyan adam"a da **sāwçı** denir; çünkü o da birinin sözlerini bir diğerine –ve tam tersi– bildirmektedir.

Şu dizelerde de kullanılır,

bilge eren sawların algıl ögüt
eḏgü sawıg eḏlese ōzke siŋēr

Bilge adamın kelamını öğüt olarak al
(Çünkü) içinde yaşatmayı bilirsen güzel kelam (hikmet olarak) gönlüne kök salar

sawaşdı.

olār ẹkki sawaşdı: O ikisi savaştı, çarpıştı (**Oguz** lehçesi).

sawaşūr, sawaşmāq.

sāwçı. Cenab-ı Hakk'ın resulü. Kökü "hadis, kelam, mesel" anlamına gelen **sāw** sözcüğüdür; nitekim Peygamber bunları aktaran kişidir.

sāwçı. Gelin ve güveyin aileleri arasında gidip gelen, haber taşıyan kimse (**Oguz** lehçesi).

sawdıç. Ağaç dallarından örülen, meyve ve benzer şeyleri taşımaya yarayan bir nesne; sepet.

sawdıçlandı.

er sawdıçlandı: Adam sepet sahibi oldu.

sawdıçlanūr, sawdıçlanmāq.

sawlādı.

ol telim sawlādı: O, çok fazla konuştu. Bir adam atasözü söylerse yine bu sözcük kullanılır.

sawlār, sawlāmāq.

sawlaşdı.

ol menig birle sawlaşdı: O ve ben birbirimize meseller söyledik.

Hadislerin, her türlü kelamın ve kıssanın aktarılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sawlaşūr, sawlaşmāq.

sawruldı.

sūw sawruldı: Nehir dalgalarla kabardı. Tencerenin içinde kaynayan çorbanın taşmaması için çorbanın bir kısmının kepçeyle alınıp sonra tekrar tencerenin içine dökülmesi suretiyle kaynayan sıvının yatıştırılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tarıg sawruldı: Buğday savruldu [ve taneleri ayrıldı.

yāş kŏzdin sawruldı: Gözyaşı, gözden damladı.

sawrulūr, sawrulmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

tün kün turup yıglayu

yāşım menig sawrulūr

Gündüz, gece durmadan ağlarım

Gözümün yaşı akar durur

sawruqtı.

kŏzden yāş sawruqtı: Gözden gözyaşı damladı. Nehirlerde akan su dalgalanıp kabardığı zaman da bu sözcük kullanılır.

sawruqār, sawruqmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

kŏzüm yaşı sawruqup qōḏı aqār

bilnip ajūn emgekin tŭkel uqār

Gözümün yaşı damla damla akar

Dünyanın tasalarını bildiği [ve tamamen anladığı] için

sawruşdı.

ol manĝa tarıg sawruşdı: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] savurup tanelerini ayıklamakta bana yardım etti. Tencerede kaynayan çorbayı taşmaması için kepçeyle akıtmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sawruşūr, sawruşmāq.

sawuldı.

kŭn sawuldı: Güneş batmaya başladı.

könĝlüm anĝār sawuldı: Gönlüm ona meyletti. Aynı zamanda bulunduğu sabit bir konumdan aşağıya doğru inen ya da bir yana eğilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sawulur, sawulmāq.

sawurdı.

er tarıg sawurdı: Adam buğdayı savurdu [ve tanelerini ayırdı]. Savrularak tanesi kabuğundan ayrılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sawurār, *sawurmāq*.

sawurttı.

ol anĝar tarıg sawurttı: O, ona buğday [başka bir şey de olabilir] savurttu.

sawurtur, *sawurtmāq*.

saxsīn. **Bulgār**'a yakın bir kent. Bu bir *Suvār* kentidir.

sāy. Taşlık zemin.

sāy yarıq. Vücuda giyilen zırh.

saygırdı.

yēr saygırdı: Toprak neredeyse taşlık bir arazi haline geliyordu [zemin, taşlık olayazdı].

saygırār, *saygırmāq*.

sayıqtı.

yēr sayıqtı: Toprak taşlık bir arazi haline geldi.

sayıqār, *sayıqmāq*.

saypādı.

ol tavārın saypādı: O, zenginliğini çarçur etti.

saypār, *saypāmāq*.

saypattı.

ol tawārın saypattı: O, onun zenginliğini çarçur etmesine neden oldu.

saypatūr, *saypatmāq*.

sayrādı.

sanduvāç sayrādı: Bülbül güzel bir ezgiyle şakıdı.

er telim sayrādı: Adam abuk sabuk konuştu, saçmaladı – Bu sözcüğün iki zıt anlamı vardır.

sayrār, *sayrāmāq*.

sayram. *Sipencāb* (*Kale-i Sefid*) da denilen *Beyaz Kent*'in (*Medine-i Beyza*) adı. Değişik sesletimi *saryam*'dır.

sayram.

sayram suw: Sığ su.

sayramlandı.

sūw sayramlandı: Su bir parça çekildi, sığlaştı.

sayramlanūr, *sayramlanmāq*.

sayraşdı.

olār telim sayraşdılār: Onlar sanki sayıklıyormuş gibi çokça konuştular.

quşlār sayraşdı: Kuşlar ötüştü.

sayraşūr, sayraşmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

yaruq yulduz tugarda oḫnu kelip baqar men
sātūlayu sayraşıp tatlıg ünin quş ötēr

Parlak yıldız doğduğunda uyanıp gelir bakarım (ağaçlara)
Tatlı ezgilerle ötüşür kuşlar

sayrattı.

ol aṅ̂gar sayrattı sōzūg: O, ona çok söz söyletti.

sayratūr, sayratmāq.

seçe. Serçe (**Oguz** lehçesi).

sedretti.

ol tōnug sedretti: O, giysiyi ince bir biçimde dokudu.

ol kişini sedretti: O, halkı dağıttı [yaydı]. Tıka basa dolu, sıkışık herhangi bir şeyin öğelerini azaltmayı onu seyrekleştirmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sedretūr, sedretmēk.

seḍredi.

kişi seḍredi: Halk dağıldı [seyrekleşti].

tōn seḍredi: Giysi inceldi, yıprandı.

seḍrēr, seḍrēmēk.

seḍrek bŏz. Gevşek dokunmuş kumaş.

seḍrek qapug. Üzerinde bir ızgara ya da kafes olan kapı.

seḍreşdi.

tōn seḍreşdi: Giysi kalınlığını ve dokusunun yoğunluğunu kaybetti.

boḍūn seḍreşdi: Halk dağıldı [yayıldı]. Herhangi bir şey yoğun ya da kalınken incelir, seyrekleşir ya da gevşerse yine bu sözcük kullanılır.

seḍreşūr, seḍreşmēk.

sekirme. *Hoten* yolunda bulunan küçük bir kentin adı.

seḳirtti.

ol at seḳirtti: O, atı [başka bir şeyi de olabilir] doludizgin koşturdu.

seḳirtūr, seḳirtmēk.

sekiz. "Sekiz" sayısı. Bu, *sekkīz* sözcüğünün hafifletilmiş biçimidir.

seḳrīdi.

er suwqa seḳrīdi: Adam suyun içine [başka bir yere de olabilir] atladı.

seḳrīr, seḳrīmēk.

sękrik. Dağda atlanarak geçilen herhangi bir yer.

sękritti.

ol atın arıqtın sękritti: O, atını arkın [başka bir şeyin de olabilir] üzerinden atlattı.

ol bitig oqır erkēn sękritti: O, kitap (ya da *Kur'an-ı Kerim*) okurken bir satırı atladı.

sękritmēk.

seksŏn. "Seksen" sayısı. Kökü *sekiz ōn*: sekiz kere on ifadesidir. Daha sonra bu ifadedeki iki sözcük birleşerek tek bir sözcük meydana getirmiştir.

sekü. Kanepe; seki.

selçük. Günümüz Sultanlarının büyükbabasının adı. Ona *selçük sü bāşı* da denirdi.

sem. bkz. **em**.

semiz. Herhangi bir hayvanın şişman, yağlı olanı; semiz. Bu sözcük Arapçaya da uygundur, ancak Araplar *z*'yi (*ze*) *n*'yle (*nun*) değiştirirler; böylesi bir değiştirmeye onların dilinde izin verilir; tıpkı [Arapçada] *sen* ve *siz* sözcüklerinin ikisinin de aynı anlama gelmesi örneğinde olduğu gibi; burada da *ze* (*z*), *nun*'la (*n*) yer değiştirmiştir.

semizlik. Semizlik.

semrīdi.

qōy semrīdi: Koyun [başka bir şey de olabilir] semirdi.

semrīr, semrīmēk.

semrişdi.

atlār qamug semrişdi: Atlar [başkası da olabilir] semirdi.

semrişūr, semrişmēk.

semritti.

er atın semritti: Adam, atını [başkasını da olabilir] semirtti.

semritūr, semritmēk.

semürgūk. Bülbüle benzeyen bir kuş (*Balāsāgūn* lehçesi). Şu dizelerde de kullanılır,

buç buç öter semürgūk
bogzı üçün meŋlenūr

Güzel şakıyan kuş (acıktığı zaman)
Boğazı için tohumları toplar [gagalayarak onları toprağın içinden çıkarır]

sen. Sen. *Türkler* bu sözcüğü çocuklar, uşaklar ya da sözcüğü kullanan kişiden yaşça veya mevki olarak daha aşağıda olanlar için kullanırlar. Saygı duydukları ya da mevki sahibi kimselere seslenirken *z*'yle (*ze*) **siz** derler. *Oguzlar* ise bunun tam tersini yapar. Yaşlı insanlara *n*'yle (*nun*) **sen** ve genç kişilere *z*'yle (*ze*) **siz** derler. **siz** sözcüğü çoğul anlamda da kullanılır ve bu kullanım kurala uygundur, çünkü **siz** topluluk bildiren bir sözcüktür.

sẹ̄n. Sen (**Kençēk** lehçesi). *Türkler* **sen** derler. Her zaman *kesre*'li [Arapçada *ı, i* okutan im] okumayı tercih ettikleri için **Kençēk** lehçesi oldukça bozulmuştur (*taraddale*). Yukarı Çin'e kadar **Çigil, Yagma** ve **Tuxsı** lehçelerinde *zamme*'li [Arapçada *o, ö, u, ü* okutan ötre imi] okuma tercih edilir. *Rûm* ülkesine kadar **Oguz, Qıfçāq** ve *Suvār* lehçelerinde ise *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi] okuma tercih edilir. Nitekim *Türkler* "deve"ye *t*'yi *kesre*'li okuyarak **tẹwẹ** derler; *Oguzlar* ve yukarıda adlarını andığım diğerleri ise *t*'yi *nasb*'la [yazacın üstün imi almış gibi *e* ya da *a*'yla okunması] okuyarak **tewe** derler. *Türkler*, *d*'yi *kesre*'li okuyarak *bardım*: gittim derler; kural böyledir. *Oguzlar* ve diğerleri *d*'yi *nasb*'la okuyarak *bardam* derler; bu, kurala uygun değildir. **Argu** halkı ise bütün geçmiş zamanlarda *d* ünsüzünü *ref*'le [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o, ö, u, ü*) okuma] okuyarak *bardum* ya da *keldüm* der; bu kullanım kurala tamamen aykırıdır. Söz konusu lehçe grupları arasındaki farklılıklar bu biçimdedir.

sengeç. Fındık büyüklüğünde, tatlı, kırmızı-beyaz renkte bir elma cinsi.

senlēdi.

ol anı senlēdi: O, ona (kendisinden aşağı seviyede olan biri gibi) seslendi.

senlēr, senlēmēk. Bu, ikinci tekil kişi kullanarak çağırma anlamına gelir. İkinci çoğul kişi için **sizlēdi** demek gerekir ve bu kullanım, Cenab-ı Hakk'ın ayetinde de *–innâ enzelnâhu* ("Biz onu (Arapça bir Kur'ân olarak) indirdik ..." [K. 12:2]) olduğu gibi Arapçada soylu bir şeyi anlatmak, hükümdarlara hitap etmek için başvurulan kullanıma (*hitâbu'l-mulūk*) tekabül eder.

senletti.

ol anı senletti: O, onun kendisine ondan daha aşağı seviyede bulunan biriymiş gibi hitap etmesine neden oldu. Daha önce de anlattığımız gibi [bkz. **sen**] *Türkler* üst mevkideki [ya da yaşça büyük] birine *sin* ve *ze*'yi kullanarak **siz** şeklinde hitap eder; mevki bakımından [ya da yaşça] daha aşağı da olan birini *sin* ve *nun* kullanarak, **sen** sözcüğüyle, çağırırlar.

ol anı senletti: O, birini, küçümsemesine göstermek için bir başkasını "sen" diyerek çağırmaya sevk etti.

senletūr, senletmēk.

seŋ̂gek. Su içilen testi; ibrik (**Oguz** lehçesi).

seŋ̂ggeç. Bir elma cinsi. Küçük, neredeyse fındık büyüklüğünde ve tatlıdır.

seŋ̂gir. Dağın zirvesi; duvarın sonu.

seŋ̂gregü.

seŋ̂gregü at: Sakağı hastalığına yakalanmış at. Atın burnundan irine benzeyen bir salya akar. Burnu sürekli akan bir çocuğa sövmek için de bu sözcük kullanılabilir.

sep. Gelinin çeyizi. Bu tamamen ona ait olan bir maldır

sepgil. Yüzde oluşan çil.

septürdi.

ol anıg qızın septürdi: O, kızının (çeyizle) donatılmasını ve güveyin evine giden düğün alayının önüne katılmasını emretti. Bunun eylemliği *kef*'ledir (*k*) [**septürmek**].

serdi.

ol serdi: O, (bir işte) sabretti.

serēr, sermēk.

sergek. Sarhoşluk ya da başka bir şey nedeniyle sallanma ve yalpalama.

esrük sergekledi: Sarhoş yalpaladı.

serildi.

er serildi: Sarhoş adam yalpaladı ve düşeyazdı.

serlür, serilmēk. Sallanan ve düşmek üzere olan başka şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

serim. Şarabı süzmek için testinin ya da ibriğin ağzına gerilen, ipek veya bir başka malzemeden yapılmış kumaş parçası.

serindi.

er īşqa serindi: Adam, aslında onun istediği işi alanların arasında sabırla kendine hâkim oldu.

serinür, serinmēk.

serk. Çanak çömlek ya da kırılmış çanak çömlek parçaları.

serker. Haydut, eşkıya (**Qarluk** lehçesi).

serü. Evlerde üzerine eşya konan raf.

sēş. Bir borç için kefil olma, teminat verme – *imâle*'yle [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] okunur.

men aŋgar sēş bēr̄dim: Ben onun borcuna kefil oldum.

seşdi.

er attın kişen seşdi: Adam, atın kösteğini çözdü. Bağlarından kurtarılan, çözülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

seşēr, seşmēk. bkz. **şeşdi**.

seşildi.

tüğün seşildi: Düğüm (kendi kendine ya da biri tarafından) çözüldü – hem geçişli hem geçişsiz [hem edilgen hem etken] olarak kullanılabilir.

seşilür, seşilmēk.

seşilgēn.

bu tüğün ol seşilgēn: Bu, her zaman çözülen bir düğümdür.

seşindi.

er qulın urgālı seşindi: Adam, kölesini neredeyse dövüyordu [döveyazdı].

At, bağından çözülmek üzereyse yine bu sözcük kullanılır.

seşinūr, seşinmēk.

seşlindi.

at seşlindi: At [başkası da olabilir] çözüldü.

seşlinūr, seşlinmēk.

seştürdi.

ol tügūn seştürdi: O, düğümü [başka bir şeyi de olabilir] çözdürdü.

seştürür, seştürmēk [bkz. **şeştürdi**].

seşturdı.

ol alım bēŗim birle seşturdı: O, borcunu alacağıyla dengeleyerek aralarındaki hesabı düzeltti.

seşturur, seşturmāq.

seşūdi.

tügūn seşūdi: Düğüm gevşedi ve neredeyse çözülüyordu [çözüleyazdı].

seşūr, seşūmēk.

seşük. Bağları çözülen herhangi bir şey.

seşük at: Çözülmüş at.

sewdi.

ol meni sewdi: O beni sevdi.

sewēr, sewmēk.

Şu atasözünde de geçer,

taygān yügrükin tilkü sewmēs: Tazının hızlı koşanını tilki sevmez [çünkü onu yakalayacaktır]. Bu atasözü, arkadaşları arasında öne çıkan ve bu nedenle onların hasedine ve küçümsemesine maruz kalan kimse için kullanılır.

sewinç. Sevinç.

Şu atasözünde de geçer,

ükūş sewinç bulsa, qatıg oxsinūr: Çok sevinen kişi, kendisine şiddetli bir keder yaşatacak bir şeyi üzerine çeker. Bu atasözü, ölçülülük telkin eder.

Şu dizelerde de kullanılır,

mende bulnur sewinç otı qaḏgu otār
qarşı körüp sagdıç anı uçmaq atār

Kederi yok eden neşe otu bulunur bende
(Onun latifliği içindeki) bir dost görse sarayımı der cennet burda

sewişdi.

olār ẹkki sewişdi: Onlar birbirlerini sevdiler.

sewişūr, sewişmēk.

sewrēdi.

īş sewrēdi: İş tamamlandı. İşi tamamlayan kişiyi anlatırken de [özne, işi yapan kişi olduğunda da] bu sözcük kullanılır.

sewrēr, sewrēmēk.

sökel īgdin sewrēdi: Hasta adam iyileşti.

sewretti.

ol ewin sewretti: O, onun evini [evdeki eşyaları] boşalttı.

ol īşın sewretti: O, işini tamamladı ve son noktayı koydu.

sewretŭr, sewretmēk.

sewtürdi.

teñgri seni mañga sewtürdi: Tanrı gönlümde sana karşı bir sevgi zuhur etmesine neden oldu.

sewtürür, sewtürmēk.

sewük.

sewük nēñg: Sevilen herhangi bir şey.

sewündi.

er sewündi: Adam sevindi.

sewünŭr, sewünmēk.

Şu dizelerde de kullanılır,

sewünmegil yond ögür adgır atın

altun kümüş bulnupan agı tawār

Sevinme sürüler halinde atlar, aygırlar ve kısraklar

İpekler, gümüşler ve altınlar bulduğunda [aslolan bunları iyi ameller için kullanmaktır]

sẹzig. Sezgi; düşünce ve şüphe.

sẹziktim.

bu īşıg añgār sẹziktim: Bu işi ondan sezdim.

sẹzikēr men, sẹzikmēk.

sẹzindi.

ol añgar sẹzig sẹzindi: O, ona ilişkin bir sezgiye [şüpheye] sahipti.

sẹzinŭr, sẹzinmēk.

–sı. İyelik anlatan bir tamlamada ünlüyle biten adlara sonek olarak gelen bir ilgeç; eğer son yazaç ünsüzse bir *ı* (*ye* – *y*, *ī*) eklenmesi yeterlidir. Örneğin **ata**: baba sözcüğü ünlüyle biter; iyelik belirten bir sonek aldığında bu *anıg atāsı*: onun babası olur. **ana** sözcüğüne ek geldiğinde –ünlüyle bittiği için– *anıg anāsı*: onun annesi denir. *anıg atāyı* biçiminde, yani iki *ye*'yle (*ī*) kullanılamaz; çünkü bir sözcükte üç *līn* yazacı yan yana gelemez. Bu nedenle ortadaki yazaç, *sin*'le (*s*) yer değiştirir, böylece söyleyişte akışma gerçekleşir ve *līn* yazacı kaybolur.

Ünsüzle biten sözcüklere iyelik eki gelmesine örnek olarak şunlara bakılabilir; **ogul**: oğul, *anıg ogli*: onun oğlu – burada *s* yazacı kullanılmaz, *l* tamlamada *ı* eki alır. **at**: at, *anıg atı*: onun atı – *s*'ye gerek duyulmaz, *t*'ye ünlü eklenir.

Bütün lehçelerdeki bütün adlar için kural budur. Gelecek sonekin ünlüyle mi ünsüzle mi başlayacağı adın son yazacına göre belirlenir ve tamlama buna göre kurulur.

sıbızgu. Düdük.

sıbut. Kişniş tanesi (*Kāşgar* lehçesi).

sıçdı.

er sıçdı: Adam sıçtı.

sıçār, sıçmāq. Başka hayvanlar için de bu sözcük kullanılır.

sıçgān. Fare; sıçan. Şu atasözünde de geçer,

öldeçi sıçgān mūş taşaqı qaşīr: Ölümü yaklaşan sıçan kedi taşağı kaşır. Bu, anlam olarak, Arapçadaki *ke'l-bâhis ani'l-mudye* ["hançeri (belasını) arayan kimse gibi"] ifadesine benzer ve kendisine ölüm getirecek bir şeyle inatla haşır neşir olan bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

sıçgān yılı. Oniki yıllık **Türk** takviminin yıllarından birinin adı.

sıçgāq. Bağırsakları düzenli olarak çalışan [çok sıçan] kimse. Bu kullanım kuraldan bir istisnadır. Kurala göre bu sözcükteki *kaf* (*q*), *n* olmalıydı; çünkü alışkanlık haline gelmiş davranışları anlatan sıfatlar bu biçimde yapılır. Örneğin "her zaman önde giden at"a *ozgān at* denir ya da *ol īş qılgān ol*: o, her zaman çok fazla çalışan adamdır ifadesi kullanılır.

sıçıttı.

ol anı sıçıttı: O, onun sıçmasına neden oldu.

sıçıtūr, sıçıtmāq.

sıçturdı.

ol anı sıçturdı: O, onu sıçtırttı.

sıçturur, sıçturmāq.

sīdı.

ol otuñ sīdı: O, odun [başka bir şey de olabilir] kırdı.

ol sūni sīdı: O, orduyu bozguna uğrattı.

sīr, sīmāq.

sıdırgāq. Çatal ayak [çift toynak].

sıdrım. Kayış (**Oguz** lehçesi).

sıdrım īşlıg er: (Üstlendiği) görevi yerine getiren ve geriye başkasının yapması gereken bir iş bırakmayan adam.

sıḍrışdı.

ol aŋgar qār sıḍrışdı: O, ona karı [başka bir şeyi de olabilir] küreme işinde yardım etti.

sıḍrışūr, sıḍrışmāq.

sıḍıg. Kaftanın diz üstünden yakaya kadar uzanan iki eteğinden biri.

sıḍıg yapīp olturdı: Cüppesinin eteklerini toplayarak oturdu – bu hareket iyi bir terbiyeye sahip olunduğunun işaretidir.

sıḍıg. Dişler arasındaki açıklık.. Bir sırrı saklaması istenen kimseye *bu sōzni sıḍıgdın sızıtma*: bu sözün dişlerinin arasında akıp gitmesine sakın izin verme [onu ifşa etme] denir.

sıḍırgān.

bu er ol sıḍrım sıḍırgān: Bu adam her zaman hayvanın derisini yüzer ve tüylerini yolar. Belli bir şeyi soymasıyla tanımlanan birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sıḍrıldı.

balıq eligdin sıḍrıldı: Balık elden kaydı. Elden ya da başka bir yerden kayan herhangi bir kaygan şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yōl sıḍrıldı: Yol her açıdan incelendi.

sıḍrılūr, sıḍrılmāq.

er tāmdın sıḍrıldı: Adam duvardan [başka bir yerden de olabilir] aşağıya kaydı.

–sīg/-sīg. Benzetme ilgeci; adlara sonek olarak gelir, adı geçen nesne, eki alan ada benzetilir.

qulsıg er: (Tavırları) köleye benzeyen adam; *bu qarı ol oglānsıg*: Bu, bir oğlan gibi davranan yaşlı adamdır. Eğer eki alan gövdede *rikkat* [incelik] ya da *imâle* [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] varsa, ekteki *gayn, kef* olur.

bu er ol bęgsig: Bu, tavırları beylerinkini andıran bir adamdır; *bu ogul ol ersig*: Bu, sanki büyük bir adammış gibi davranan genç bir oğlandır.

sıgan.

sıgan saç: Düz ve cansız saç.

sıgdadtı. bkz. **sıxtattı**.

sıgdı.

bu sōz kōŋgülke sıgdı: Bu sözler gönüle etki etti.

ūn qāpqa sıgdı: Un kaba sığdı. Herhangi bir başka şey için de bu ifade kullanılır.

sıgār, sıgmāq.

sıgındı.

keyik turugqa sıgındı: Yaban hayvanı dağ koyuğuna sığındı. Bir yere ya da bir şeye sığınan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

men teŋrīke sıgınūr men: Ben tanrıya sığınırım.

sıgınūr, sıgınmāq.

sıgır. Sığır.

sūw sıgırı: Manda.

sıgırçıq. Sığırcık.

sıgırlādı.

ol anı sıgırlādı: O, onu sığıra benzetti.

sıgırlār, sıgırlāmāq.

sıgırlıg.

sıgırlıg er: Sığır sahibi olan adam.

sıgıt. Ağlama; gözyaşı dökme.

sıgra. İki dağ arasındaki dik yamaçlı arazi; vadi (**Oguz** lehçesi).

sıgruşdı.

olār bīr bīrig sıgruşdı: Onlar birbirleri için bir mekân [birbirlerine yer] yaptılar.

sıgruşūr, sıgruşmāq.

sıgtādı.

oglān sıgtādı: Bebek [başka biri de olabilir] ağladı.

sıgtār, sıgtāmāq. *h*'yla (*x*) okunan bir değişik sesletimi vardır [**sıxta-**]. Bu Arapçadaki *gumâr≈humâr* (*xumâr*) ["kalabalık"] ve *gaddâr≈hattâr* (*xattār*) ["hain"] sözcüklerindeki değişime benzer. Böylesi bir değişimin [Türkçede] yalnızca eylemlerde yapılması uygundur, adlarda yapılmaz; nitekim **sıgıt**: ağlama yerine *sıxat* denmez.

sıgtaşdı. bkz. **sıxtaşdı**.

sıgturdı.

ol bīr nēnĝni bīrke sıgturdı: O, bir şeyi başka bir şeye sığdırdı.

sıgturur, sıgturmāq.

sīgun. Erkeklere özgü olan; bir şeyin erkek cinsinden olanı.

sīgun otı. Kökü erkek şeklinde olan ve iktidarsızlık için ilaç olarak kullanılan bir ot. Farsçada buna *estarek* denir. Bu otun dişisi ve erkeği olur; erkeği erkekler için, dişisi kadınlar içindir.

sīgun samur. Bir yer adı. *Bugra Xān* burada zehirlenmiştir.

sıgurdı.

ol ūnug qāpqa sıgurdı: O, küçük bir kaba oldukça fazla un koydu. Bir şeyin içine sıkıştırarak, bastırarak başka bir şeyi sığdırmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sıgurur, sıgurmāq.

sıgzādı.

ol tīş sıgzādı: O, kürdanla dişini karıştırdı.

ol etūk yipin sıgzādı: O, dikişlerin içinden köseleyi geçirerek çizmesini dikti. İki şeyin arasına

sıkıştırılarak yerleştirilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sıgzār, sıgzāmāq.

sıgzag. Ayakkabı ya da benzer şeylerde dikiş deliklerinden geçirilerek deriyle tabanı bağlayan sicim kalınlığındaki kösele.

sıgzag. İki şeyi birleştiren bir parça.

sıgzāgı.

tīş sıgzāgı: Kürdan.

sıgzaldı.

bĭr nēŋ̂ bĭrke sıgzaldı: Bir şey güç kullanarak başka bir şeyin içine sokuldu – daha sağlam durması için baltanın ya da küreğin sapına çakılan ağaç çivi ya da dikişlerin arasına sıkıştırılan kösele [bkz. **sıgzag**] gibi.

sıgzalūr, sıgzalmāq.

sīm sımrāq. Bir yemek adı. Baş pişirilir ve sonra küçük küçük doğranır; bu parçalar güvece konur ve baharat eklenir. Bu karışımın üzerine ekşi yoğurt dökülür ve olmaya bırakılır. Sonra yenir (**Çigil** lehçesi).

sīn. Boy bos; endam.

bōḏlug sīnlıg kişi: Uzun boylu adam. Buradan hareketle "mezar"a da **sīn** denir; çünkü mezar kişinin boyuna göre kazılır. bkz. **qātünsīnı.**

sınādı.

ol anı sınādı: O, onu sınadı [bir işte denedi].

sınār, sınāmāq.

sınaldı.

īş sınaldı: İş sınandı.

sınalur, sınalmāq.

sınattı.

ol meni bu īşta sınattı: O, birine beni bu işte sınamasını emretti.

sınatur, sınatmāq.

sınçu. Pideden büyük, somundan küçük bir ekmek çeşidi.

sındı.

yıgāç sındı: Odun [başka bir şey de olabilir] kırıldı.

sū sındı: Ordu bozguna uğratıldı.

sınūr, sınmāq (*sınār* da denir).

sındu. Kırkı; kırkma makası (**Oguz** lehçesi).

sıŋ̂gār. Bir şeyin yanı.

sıŋ̂gārdın yorı: Yan yana yürü.

sıŋ̂garlādı.

ol anı sıŋ̂garlādı: O, onu yalnız ve desteksiz bulduğu zaman zayıf gördü ve intikamını aldı.

sıŋ̂garlār, sıŋ̂gārlāmāq.

sıŋ̂garsuq. Sağrı – iki kişi, bir ata bindiğinde ikincisi buraya oturur.

sıŋ̂gīlādı (sıŋ̂gīlēdi).

ıt sıŋ̂gīlādı (sıŋ̂gīlēdi): Köpek (soğuktan) inledi.

sūw sıŋ̂gīlādı (sıŋ̂gīlēdi): Su neredeyse donuyordu [donayazdı].

qulaqım sıŋ̂gīlādı (sıŋ̂gīlēdi): Kulağım çınladı.

sıŋ̂gīlār, sıŋ̂gīlāmāq/sıŋ̂gīlēr, sıŋ̂gīlēmēk.

sıŋ̂guq.

sıŋ̂guq nēŋ̂: Kırılmış bir şey. *Oguzlar* bunu *gunne*'siz [genizden gelen ses – *ŋ̂*] seslendirir ve *sınuq* derler; bu kullanım kurala uygundur, çünkü bu sözcük *sındı*: kırıldı sözcüğünden türemiştir ve eylem gövdesi de *gunne*'sizdir.

sıp. İki yaşındaki tay.

sıpāqur. Yem torbası. Kökü *sıp aqurı*: iki yaşındaki tayın yemliği'dir.

sīq. Az (**Oguz** lehçesi).

olārda qōy sīq ol: Onların koyunu (sayıca) azdır.

sıqādı.

ol anıg başın sıqādı: O, onun başını okşadı.

Aynı zamanda bir şeyin, üzerinde el gezdirilerek tanımlanmasını, hissedilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sıqār, sıqāmāq.

sıqdı.

ol üzüm sıqdı: O, üzümleri [başka bir şeyi de olabilir] sıktı.

sıqār, sıqmāq.

sıqıldı.

üzüm sıqıldı: Üzümler sıkıldı. Sıkılan ya da sıkıştırılan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sıqılur, sıqılmāq.

sıqırdı.

quş sıqırdı: Kuş şakıdı; *kişi sıqırdı*: Adam ıslık çaldı.

sıqırār, sıqırmāq.

sıqırgān. Bir sıçan türü.

sıqış. İtişip kakışarak bir yere doluşma; çarpışma.

sıqışdı.

ol maŋ̂a üzüm sıqışdı: O, bana üzümleri sıkmakta yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi an-

latmak için de bu sözcük kullanılır.

sıqışūr, sıqışmāq.

kişi sıqışdı: İnsanlar öylesine kalabalıktı ki mekân onlara dar geldi.

sıqlışdı.

boḏūn barça sıqlışdı: Halk [başka bir şey de olabilir] öylesine kalabalıktı ki mekân onlara dar geldi. Üzümlerin sıkılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sıqlışūr, sıqlışmāq.

sıqmān. Üzüm sıkma mevsimi. Bu sonbahardır.

sıqrışdı.

ulār barça sıqrışdı: Keklikler ötüştü. Yılanın tıslamasını ve başka hayvanların ötüşünü anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sıqrışūr, sıqrışmāq.

sıqturdı.

ol üzüm sıqturdı: O, üzümlerin [başka bir şeyin de olabilir] sıkılmasını emretti.

sıqturūr, sıqturmāq.

sır. Cırcırböceğinin çıkardığı sesi anlatmak için *sır sır ḗtti:* cırcırböceği böylesi bir ses çıkarttı denir. Bu sözcük aynı zamanda kalem ya da benzer şeylerin yazarken çıkarttığı sesin yansımasıdır.

sır. Bir tür macun. Çin kâseleri bununla sıvanır ve sonra boyanır, üzeri işlenir.

sırlıg ayāq: Üzeri macunla sıvanmış ve boyanmış kâse.

sırıçga. Cam.

sırīdı (sarīdı).

ıt sırīdı: Köpek pisledi.

ol kiḏiz sırīdı: O, keçeyi, *Türkmēnlerin* yaptığı gibi sık dikişle dikti – bu keçeden çadır örtüsü ya da göç sırasında yüklerin örtüldüğü örtüler yapılır.

sırīr, sırīmāq.

sırıldı.

yāg eligke sırıldı: Yağ ele bulaştı. Bir şeye bulaşan başka bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır, örneğin un ya da başka bir şey bulaşmış keçe.

sırlūr, sırılmāq.

sırışdı.

qīz anāsıŋga kiḏiz sırışdı: Kız (*Türkmēnlerin* çadır örtüsü, eyer bezi ve benzeri şeyleri dikerken yaptığı gibi) keçeyi sık dikişle dikmekte annesine yardım etti.

sırışūr, sırışmāq.

sırıttı.

ol qīzqa kiḏiz sırıttı: O, kızı, sık dikişle keçeyi dikme işiyle görevlendirdi. Bu, giysiyi, kuma-

şın arasına yün ya da kuş tüyü gibi bir malzeme koyarak iki kat yapıp dikmeye benzer.

sırıtūr, sırıtmāq.

sırlādı.

ayāqçı ayāq sırlādı: Kâseci, kâseyi (boyamak, üzerini işlemek için) macunla sıvadı.

sırlār, sırlāmāq.

sırlandı (sarlandı [?]).

er īşqa sırlandı: Adam işe hazırlandı.

sırlandı.

ayāq sırlandı: Kâse (boyanmak ya da işlenmek için) macunla sıvandı.

sırlanūr, sırlanmāq.

sırlattı.

ol ayāq sırlattı: O, *Türklere* özgü kâsenin macunla sıvanmasını emretti.

sırlatūr, sırlatmāq.

sırmāq. Eşek semerinin altına konan kumaş.

sırt. Kalın tüy. *Oguzlar* bütün "dere"lere ve "küçük vadi"lere **sırt** derler.

sırtıg. Bir kişinin tamamını değil de yalnızca bir kısmını bildiği hadis.

men bu sözden sırtıg buldum: Bu hadisten tesadüfen haberdar oldum [kulaktan dolma bir biçimde öğrendim].

sırtlādı.

yīpnı sırtlādı: O kalın tüylerin [kuyruğun] etrafına ip doladı. Aynı zamanda birinin küçük bir vadinin yamacına tırmanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır. (**Oguz** lehçesi).

sırtlār, sırtlāmāq.

sıruq. Sırık; çadır direği.

sıruqluq.

sıruqluq yıgāç: Çadır direği olarak kullanılmak için hazırlanmış ağaç parçası.

sışıldı.

bışıg tarıg sışıldı: Pişmiş buğday kabardı [buğdaylar suda piştikçe şiştiler ve artık tencere onlara dar gelecek biçimde kabardılar].

Bileşenleri, içinde bulundukları şeye sığmayacak kadar büyüyen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sışılur, sışılmaq.

sıtgādı.

ol qōlın sıtgādı: O, kollarını sıvadı.

sıtgār, sıtgāmāq.

sıtgaldı.

yēŋ̂g sıtgaldı: Giysinin kolları sıvandı.

sıtgalur, sıtgalmāq.

sıtgandı.

er sıtgandı: Adam işe koyuldu – giysisinin kollarını sıvadı. Bu eylem hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanılır.

sıtganūr, sıtganmāq.

sıtgaşdı.

er qamug bilēk sıtgaşdı: Bütün adamlar kollarını sıvadılar. Yardımlaşmak ya da boy ölçüşmek anlamında kullanılabilir.

sıtgaşūr, sıtgaşmāq.

sīturdı.

ol otuŋ̂g sīturdı: O, odun [başka bir şey de olabilir] kırdırdı.

sīturur, sīturmāq.

sıxtaşdı.

kişi qamug sıxtaşdı: Bütün halk ağlaştı.

sıxtāşur, sıxtaşmāq. g'yle söylenen bir değişik sesletimi vardır [**sıgtaşdı**].

sıxtattı.

ol anı sıxtattı: O, onu ağlattı. **sıgdadtı** bir değişik sesletimdir.

sıxtatūr, sıxtatmāq.

sızdı.

yāg sızdı: Yağ [başka bir şey de olabilir] eridi.

kūn sızdı: Güneşin ilk ışıkları göründü [güneşin ilk ışıkları gecenin karanlığına sızdı].

sōkel sızdı: Hasta adam zayıfladı.

sızār, sızmāq.

sīzdı.

yāg sīzdı: Yağ eridi.

olmādın sūw sīzdı: Testiden [başka bir şeyden de olabilir] su sızdı.

kūn sīzdı: Güneş ısındı – güneşin ilk ışıklarının doğuda belirmesi.

sīzār, sīzmāq.

sızgurdı.

er yāg sızgurdı: Adam yağı [başka bir şeyi de olabilir] eritti.

sızgurur, sızgurmāq. Yüksek ateş bir hastayı zayıflattığı zaman da **sızgurdı** denir. Şu dizelerde de kullanılır,

köŋ̂li köyüp qānı qurıp agzı açıp qatgurār
sızgurgalır üdigler essiz yüzi burqurār

(Aşk hastalığından muzdarip olan kimse) bir kahkaha patlatır ağzını açа açа ve kalbi yanmaktadır ve kurumuştur kanı

Tutku onu eriyip bitirmiştir, yazık onun sararıp solmuş yüzüne

sızıttı.

ol aŋğar yāg sızıttı: O, ona donmuş yağı [başka bir şeyi de olabilir] erittirdi.

sızıtūr, sızıtmāq.

sızlādı.

anıg tīşī būzdın sızlādı: Onun dişi buz nedeniyle (ya da çok soğuk su içtiği için) sızladı; *ernig süŋğüki sızlādı*: Adamın kemikleri sızladı [ağrıdı].

sızlār, sızlāmāq.

sızlāg. Aşırı soğuk bir su içilmesi da buz çiğnenmesi nedeniyle dişlerin donarak kamaşmasını anlatmak için kullanılan sözcük.

sızlattı.

būz tīşıg sızlattı: Buz, dişi kamaştırdı. Bu, buzun dişte sızlama ya da karıncalanma gibi bir ürperti yarattığı anlamına gelir. El soğuk suyun altına konulduğunda da aynı şeyler hissedildiğinden bunu anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

sızlatūr, sızlatmāq.

sibek. Değirmen taşının mili. Bu, değirmen taşının etrafında döndüğü bir demir çubuktur.

sibek. İçerisine işemesi için bebeğin beşiğine yerleştirilen kamış.

sībiz.

sībiz kişi: Sakar ve dalgın kimse.

sidük. Her türlü sidik.

sidiŋğ kōl. **qoçŋğār bāşı**'na yakın bir gölün adı.

sidıtti.

urāgut oglın sidıtti: Kadın bebeğini işetti. Binicinin atını işetmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sidıtūr, sidıtmēk.

sīdı.

er sīdı: Adam [başka biri de olabilir] işedi.

sīdēr, sīdmēk. bkz. **sitti**.

sīdtürdi. bkz. **sittürdi**.

sigil. Siğil.

sik. Erkek cinsel organı. Mahmûd der ki, cahil *Türklerin* ve onların kadınlarının yanında *Kur'an-ı Kerim*'i okuyan bir *Kârî*'nin bazı ayetleri okurken sesini kısması, onun, Allah'ın kitabına olan saygısını ve görgüsünü gösterir; bu ayetler şunlar-

dır: *ve atat kulla vâhidettin minhûnne sikkînen* ("... ve her birine de birer bıçak verdi. ..." [K. 12:31]); *ma yeftahillahu li'n-nâsi min rahmetin felâ mûmsike lehâ vemâ yûmsik felâ mûrsile lehu min ba'dihi* ("Allah, insanlara bir rahmet açtı mı onu tutan olamaz, O'nun tuttuğunu da O'ndan sonra salacak yoktur. ..." [K. 35:2]). *Kârî* bu ayetleri kısık sesle okur çünkü onlar bu ayetlerde ne denmek istendiğini anlamaz, yalnızca sözcüğün çıkarttığı sesin kendi dillerindeki anlamını düşünür ve sözcükten bu anlamı çıkarırlar; dolayısıyla bu ayetlere güler ve büyük bir günah işlerler. Benzer bir şekilde *Kur'an-ı Kerim*'i okuyan kimse şu ayette de sesini azaltmalıdır: *in heḍa illa ihtilak* ("... Bu, uydurmadan başka bir şey değildir!" [K. 38:7]). **tılāq** sözcüğü onların dilinde "kadın cinsel organı" demektir. Ayrıca *Oguzların* yanında *Kur'an-ı Kerim* okuyan kimse [Arapça] soru bildiren *em* sözcüğünü içeren tüm ifadeleri kısık sesle okumalıdır –örneğin *e-entûm enzeltûmûhu mine'l-mûzni em nahnû'l-mûnzilîn* ("Siz mi onu buluttan indirdiniz, yoksa indirenler biz miyiz?" [K. 56:69]) ifadesi– çünkü **am, Oguz** lehçesinde "kadın cinsel organı" demektir. Sözcüğün anlamını idrak edebilenlerin arasında nasıl okunursa okunsun bir sakıncası yoktur.

sikildi.

urāgut sikildi: Kadınla cinsel ilişkiye girildi.

sikilür, sikilmēk.

sikiş. Cinsel birleşme.

sikişdi.

er urāgut birle sikişdi: Adam kadınla cinsel ilişkiye girdi. Bu ifadeden, ikisinin de etkin bir biçimde birleşmeye katıldığı anlamı çıkar.

sikişūr, sikişmēk.

sikitti.

urāgutnı sikitti: O, birinin, bir kadınla [zorla] cinsel ilişkiye girmesini sağladı.

sikitūr, sikitmēk.

sikti.

er urāgutnı sikti: Adam kadınla cinsel ilişkiye girdi.

sikēr, sikmēk.

siktürdi.

er kūnĝin siktürdi: Adam birisini kendi cariyesiyle cinsel ilişkiye girmeye sevk etti.

siktürür, siktürmēk.

sīl.

sīl kişi: Yemek yemek istemeyen, yiyecekten tiksinen kimse.

sīl at: Az yem yiyen at.

sili. Duvar ustalarının kullandığı mala.

silig.

silig er: Zarif, temiz, yakışıklı, tatlı dilli bir adam.

silkdi.

er yıgāç silkdi: Adam ağacı [başka bir şeyi de olabilir] silkti [salladı].

silkēr, silkmēk.

silkindi.

er tōnın silkindi: Adam kendi giysisini silkeledi.

er silkindi: Adam ürperdi.

tęwę silkindi: Deve silkindi.

Şu atasözünde de geçer,

tęwę silkinse eşēkke yŭk çıqār: Deve silkinse eşeğe yük çıkar. Bu atasözü birine, büyük şeyi alması ve küçük şeyi bırakmasını öğütlemek için kullanılır.

silkinŭr, silkinmēk.

sing.

qulāqım sing etti: Kulağım çınladı.

kömīçe sing etti: Sivrisinek vızıldadı. Karasineğin benzer bir ses çıkartmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

singdi.

aş singdi: Yemek hazmedildi [sindirildi].

sūw yęrke singdi: Su toprağa sindi [toprak suyu emdi].

sōz köngülke singdi: Söz kalbe işledi [yürekte tesiri iyi oldu].

singer, singmek.

singdürdi.

süçig aşıg singdürdi: Şarap yemeğin lezzetini arttırdı.

singdürür, singdürmēk.

singek. Yerleşik nüfusun dilinde "sivrisinek;" göçebeler bu sözcükle "karasinek"i anlatır. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz ile Kış'ın çekişmesini anlatıyor; Kış, Yaz'a sesleniyor)

sende qopar çaḍanlār	Sen gelince ortaya çıkar akrepler
quḍgu singek yılanlār	Sinekler ve yılanlar
dŭk ming qayu tümenlēr	Binlerce ve binlercesi
quḍruq tügüp yügrüşŭr	Kuyruklarını bağlayıp saldırırlar

singi.

bu aş ol singi: Bu yararlı ve hazmı kolay bir yemektir.

singil. Bir erkeğin küçük kız kardeşi.

siŋgillendi.

ol qīzıg siŋgillendi: O, kızı [cariyeyi], kız kardeşi olarak kabul etti.

siŋgillenūr, siŋgillenmēk.

siŋgir. Sinir.

siŋgirlēdi.

ol yāsın siŋgirlēdi: O, yayına [başka bir şeye de olabilir] kiriş-bağı [tendon] gerdi.

siŋgirlēr, siŋgirlēmek.

siŋgirlendi.

et siŋgirlendi: Ette çok fazla sinir vardı; *ya siŋgirlendi*: Yaya, kiriş-bağı [tendon] gerildi.

siŋgirlenūr, siŋgirlenmēk.

siŋgişdi.

sūwlār qamug siŋgişdi: Su tamamen emildi. Bir şey tarafından emilen, soğrulan herhangi bir sıvıyı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

siŋgişūr, siŋgişmēk.

siŋgürdi.

ol tançu siŋgürdi: O, lokmayı [başka bir şeyi de olabilir] yuttu.

siŋgrür, siŋgürmek.

siŋgürdi.

yāgnı terīke siŋgürdi: O, yağın [başka bir şeyin de olabilir] derisine nüfuz etmesini sağladı.

siŋgrür, siŋgürmēk.

siŋgüt. Karşılığı olmayan ya da onun dengi olabilecek bir armağanın bulunması söz konusu olmayan bir armağan.

bu at maŋga siŋgüt bēŗdi: Bu at bana karşılıksız verildi.

sirke. Sirke.

sirke. Bit yumurtası.

sirkēlēdi.

ol oglın başın sirkēlēdi: O, çocuğun başından sirkeleri temizledi.

ol sūwug sirkēlēdi: O, su ile sirkeyi [başka bir şeyi de olabilir] karıştırdı.

sirkēlēr, sirkēlēmēk.

sirkelendi.

oglān sirkelendi: Bebeğin başı sirkeyle doldu.

sirkelenūr, sirkelenmēk.

sīş. Şiş. **Tutmāç**'ı hazırlamakta kullanılan bir nesneye de **sīş** denir.

sīş. Tutmāç'ı hazırlamakta kullanılan bir nesne.

sīş. (Vücuttaki bir) şişkinlik ya da (deri altındaki bir) yumru.

sitkūn. Oguz kentlerinden birinin adı.

sitti.

er sitti: Adam [başka biri de olabilir] işedi. Kök-biçimi **sīḍti**'dir, benzeşime maruz kalmıştır.

siḍēr, siḍmēk.

sittürdi.

ol oglın sittürdi: O, çocuğunu işetti. Atların işetilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi **sīḍtürdi**'dir – benzeşime maruz kalmıştır.

sittürür, sittürmēk.

sīz. **Çigil** lehçesinde büyükler ve saygı duyulan kişilere seslenmek için kullanılan bir sözcük. Kök-anlamı **sen**'dir (çoğul). Genç bir kimseye *–nun*'la (*n*)– **sen** diye seslenilir. *Oguzlar* bunun tam tersini yapar.

sizlēdi. bkz. **senlēdi**.

sizlettim.

men anı sizlettim: Ben, ona, başka birine üstü olarak hitap etmesini emrettim.

sizletür men, sizletmēk.

sōgan. bkz. **sōgun**.

sogān yılan. Büyük, zararsız bir yılan.

sogdāq. *Balāsāgūn*'a yerleşmiş olan bir halk. Bu halk *Buhara* ile *Semerkand* arasında yer alan *Sogd*'dandır, ancak giyim kuşam ya da tavır ve hareketleriyle *Türklere* benzerler.

sogdıç. Kışın, halk arasında sırayla düzenlenen bir ziyafetin adı.

sogīdı.

sūw sogīdı: Su [başka bir şey de olabilir] soğudu.

sogīr, sogīmāq.

sogıqlıq.

sogıqlıq nēŋ: Soğuk için hazırlanmış herhangi bir şey.

sogışdı.

ōd sogışdı: Mevsim soğumaya başladı.

sogışūr, sogışmāq.

sōgun (sōgan). Soğan (ikinci seslem *zamme*'li [*-gun* – Arapçada *o, ö, u, ü* okutan ötre imi] ya da *nasb*'lı [*-gan* – yazacın üstün imi almış gibi *a* ya da *e*'yle okunması] okunur).

sogundı.

er sogundı: Adam üşüdü.

er sogundı: Adam (işedikten sonra) aptes aldı.

sognūr, sogunmāq.

sogunlug.

sogunlug tāg: Üzerinde yabani soğanlar biten dağ.

soguqlandı.

ol bu yēŗig soguqlandı: O, bu yerin soğuk olduğunu düşündü. Birinin soğuk bulduğu herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

soguqlanūr, soguqlanmāq.

sōl.

sōl elig: Sol el.

solāmuq. Solak kimse.

solāq. Dalak (**Qıfçāq** lehçesi). Bu sözcükteki *sin* (*s*), *tı*'dan (*t*) dönüşmüştür. Bu Arapçadaki *sitte* ("altı") sözcüğünün *sids* kökünden, *tast* ("çanak") sözcüğünün de *tass* kökünden gelmesine benzer. Nahivciler bu bağlamda şu ifadeyi örnek verir: *cezallahu benî s-silâti 'amr an ve qâbûsa şirâru'n-nâti* ("Allah insanların en kötüsü olan *Amr* ve *Qâbûs*'un oğullarına hak ettikleri belayı versin") – son sözcük *en-nâs*'tır.

soluşdı.

yāş soluşdı: Yeşillikler soldu. Tazeliğini kaybeden herhangi bir meyveyi ya da sebzeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

soluşūr, soluşmāq.

somlīdı.

er somlīdı: Adam, yalnızca kendisinin anlayabildiği, Türkçe olmayan bir dil konuştu.

somlīr, somlīmāq.

somlım.

somlım tat: Hiç Türkçe bilmeyen Farsî. Türkçe bilmeyen herhangi birine de **somlım** denir.

somlışdı.

tat qamug somlışdı: Farsiler kendi dillerinde, anlaşılmaz bir biçimde konuştular. Türkçe olmayan bir dilde anlaşılmaz bir biçimde konuşan birilerini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

somlışur, somlışmāq.

somlıttı.

ol anı somlıttı: O, ona *Türklerin* bilmediği bir dil konuşturdu. Tıpkı Arapların Arapça bilmeyen kimselere *a'cem* demesi gibi *Türkler* de Türkçe bilmeyen kimselere **somlım** derler. Bu kök-anlamdır. Bu kimse daha sonra Arapça öğrense bile bu adın kullanımından vazgeçilmez. *Türklerde* ise durum farklıdır; kişi Türkçe öğrendikten sonra artık **somlım** şeklinde adlandırılmaz.

somlıtūr, somlıtmāq.

sondılāç. Şakrakkuşu; kırmızı boyunlu, siyah kafalı, ötüşü güzel bir kuş. Şu atasözünde de geçer,

sondılāç īşı ermēs örtgün tepmēk: Harmanı dövmek şakrakkuşunun işi değildir. Bu atasözü, güçlü bir adamın işini yapmaya çalışan, ama beceremeyen zayıf bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

sondırı. Deniz. Şu atasözünde de geçer,

eşyēk ayur, başım bolsa sondırıda sūw içgēy men: Eşek der ki, "başım esen olacaksa, deniz suyu bile içerim." Bu atasözü, ümit ettiği şeylerin gerçekleştiğini görmek için uzun bir yaşam sürmeyi arzulayan bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

soŋg. Bir adamın topuğu.

soŋg. "Sonra" anlamına gelen bir ilgeç.

seŋg menig soŋgda kel: Sen benden sonra gel [arkamdan gel].

soŋg. Herhangi bir cismin ya da eylemin sonu.

bu sōz soŋgında aygıl: Bu konuşma bittikten sonra ya da hemen biter bitmez konuş.

soŋgdādı.

ol yagīnı soŋgdādı: O, düşmanın ardı sıra gidip onu hemen arkasından takip etti. Bir şeyin peşinden giden, ona yetişmeye çalışan herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

soŋgdār, soŋgdāmāq.

soŋgrādı.

er īşqa soŋgrādı: Adam emri yerine getirmekten bilinçli olarak kaçındı ve fermana karşı direndi.

soŋgrār, soŋgrāmāq.

soq. bkz. **suq**.

soqār. Her türlü boynuzsuz hayvan. Şakakları dışında başının üstü kel olan adam – *Türklere* özgü saç kesimi.

soqār qōy: Boynuzsuz koyun.

soqarlaç.

soqarlaç börk: Uzun bir başlık.

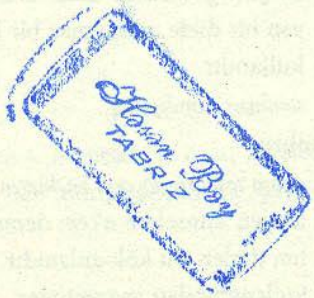
soqdı.

er toz soqdı: Adam tuz [başka bir şey de olabilir] öğüttü.

quş meŋg soqdı: Kuş tahılı gagaladı.

anı yılān soqdı: Onu yılan ısırdı (**Oguz** lehçesi).

soqār, soqmāq.

soqturdı.

ol murç soqturdı: O, karabiberi [başka bir şeyi de olabilir] öğüttürdü.

soqturur, soqturmāq.

soqu. Havan. Kök-biçimi iki *kaf*'ladır [*q – soqqu*] ancak sadeleştirilmiştir; böylesi bir değişime **baqu**: tepe –özgün hali iki *kaf*'ladır [*q – baqqu*]– ve kök-biçimi *yāgqu* olan **yaqu**: yağmurluk sözcüklerinde de rastlanır. Bu sadeleştirme Cenab-ı Hakk'ın şu ayetinde de söz konusudur: *fezeltûm tefekkahun* ("... sızlanıp dururdunuz:" [K. 56:65]). Kök-biçimi *fezaliltum*'dur, hafifletilip *fezeltûm* olarak kullanılır. Aynı durum bu sözcük için de geçerlidir.

soquldı.

tūz soquldı: Tuz (havanda) dövüldü [öğütüldü].

soquşdı.

ol manĝa tūz soquşdı: O, bana tuz dövmekte [öğütmekte] yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

soquşūr, soquşmāq.

sōr sōr.

er sōr sōr mũn öpti: Adam höpürdeterek çorbayı yudumladı. Bu ifade, dudakların çıkarttığı sesin yansımasıdır.

sōrdı.

kenç sũt sōrdı: Bebek süt [başka bir şey de olabilir] emdi.

er sõz sōrdı: Adam haberleri sordu; *er yitük sōrdı*: Adam kayıp, başıboş hayvanları aradı.

sorār, sormāq.

sorgu. Hacamat ederken içine kan alınan şişe.

sorışdı.

anıg yũzi sorışdı: Onun suratı asıldı [somurttu].

sorışūr, sorışmāq.

sorıttı.

urāgut kençke sũt sorıttı: Kadın bebeğine süt emdirdi.

er yũzin sorıttı: Adam yüzünü buruşturdu, surat astı.

sorıtūr, sorıtmāq.

sorplādı.

ol erñgek bile sorplādı: Adam parmağıyla kura çekti.

sorplār, sorplāmāq.

sorturdı.

ol sorug sorturdı: O, kayıp, başıboş hayvanların takip edilmesini emretti.

ol qānıg sorturdı: O, hacamat şişesi kullanılarak ondan kan alınmasını emretti.

sorturur, sorturmāq.

sorug. Kayıp, başıboş bir hayvanı arama.

sorug qīldı: O, başıboş hayvanı takip etti. bkz. **çalıg**.

sorugçı. Kayıp, başıboş bir hayvanı arayan kimse.

soruqtı.

yitük soruqtı: Başıboş hayvanlar takip edildi ve genç olanları yakalandı.

soruqār, soruqmāq.

soruş. Setleşmemişken, henüz başaktayken [firik halindeyken] kızartıldıktan sonra toplanıp yenen buğday tanelerine verilen ad.

soruşdı.

tōn tērig soruşdı: Giysi teri tamamen emdi.

soruşūr, soruşmāq.

soruşlādı.

ol tarıg soruşlādı: O, buğday başaklarını (yemek için) kızarttı.

soruşlār, soruşlāmāq.

sowuşgān. Şerit [tenya] – bu karındaki bir yılandır.

soyāgu. Horozun mahmuzu.

soydı.

er qōyug soydı: Adam koyunun [başka bir şeyin de olabilir] derisini yüzdü.

soyār, soymāq.

Şu atasözünde de geçer,

bīr tülki terīsin ẹkīle soymās: Bir tilkinin derisi iki kez yüzülemez. Bu atasözü, birinden bir iyilik gören ve hemen ardından ikinci bir iyilik isteyen kimseyi anlatmak için kullanılır.

soyuldı.

bulıt soyuldı: Bulutlar dağıldı.

qōy terīsi soyuldı: Koyunun derisi yüzüldü.

erdin tōn soyuldı: Adamın üzerindeki giysi çıkartıldı.

soyulūr, soyulmāq.

soyuqtı.

er soyuqtı: Adamın zenginliği elinden alındı.

soyuqār, soyuqmāq.

soyuşdı.

ol manĝa teri soyuşdı: O, bana deriyi [koyunun ya da başka bir hayvanın olabilir] yüzmekte yardım etti. Yumurtanın ya da ağacın kabuğunu soymayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

soyuşūr, soyuşmāq.

sögen. Sepet ya da semer.

söglünçü. Ateşte pişirilmiş [ızgara] et.

söglündi.

et söglündi: Et (ateşte) pişirildi; *ol özinĝe et söglindi*: O, kendi kendisine, kendisi için et pişirdi.

söglünür, söglünmēk.

sögnēdi.

er sögül sögnēdi: Adam sığili tedavi etti.

sögnēr, sögnēmēk.

sögnegü. Et ile tırnak arasında çıkan sivilce.

sögüldi.

er et sögüldi: Adam eti [başka bir şeyi de olabilir] kızarttı.

sögülür, sögülmēk.

sögüş. Ateşte pişirmeye uygun oğlak ya da kuzu (**Oguz** lehçesi) – titreşimli *kef*'le (ince *kef* – *g*).

sögüt. Söğüt.

Şu atasözünde de geçer,

sögüt sölinĝe qaḍınĝ qāsınĝa: Söğüt taze dalları, kayın kabuğu için - söğüt için tazelik, kayın için sert kabuk uygundur. Bu atasözü aslına çeken, soyunun niteliklerini yansıtan herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır.

sögütlendi.

yēr sögütlendi: Arazi söğüt ağaçlarıyla kaplandı.

sögütlenür, sögütlenmēk.

sögütlük. Söğütlük – titreşimsiz *kef*'le (sert *kef* – *k*). "Söğüde sahip olan kimse"yi anlatmak için titreşimli *kef* (ince *kef* – *g*) kullanılır [*sögütlüg*].

sökdi.

ol anı sökdi: O, ona hakaret etti.

sökēr, sökmēk.

söke.

er söke olturdı: Adam diz çöktü - dizlerinin üzerine oturdu.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Hezimete uğratılan bir adamı anlatıyor)

eren īḍıp söke turdı	(Halkın şefi olan kimseden bahsediyor) yanımda diz çöken bir adamı bana yolladı
başı boynın söke turdı	(Adam, yaptığı şeyden dolayı) başına ve boynuna vurarak kendine sövüp durdu
uwut bōlup büke turdı	Utanmış ve sinmişti, halkından saklanıyordu
uḍu qama tęben yıgdı	"Beni kovalamamalısın" diyerek beni engelledi (ve ben de kovalamadım)

sökel. Hasta (**Oguz** lehçesi).

sökitti.

ol anı sökitti: O, ona diz çöktürdü.

sökitür, sökitmēk.

sökmēn. Savaşçılara verilen, saygı belirten bir unvan; "(düşmanın) saflarını kıran, yarıp geçen kimse" anlamına gelir.

Bu sözcük, *sökti nēnĝni*: o, bir şeyi kırdı, yardı ifadesinden gelmektedir.

sökmenlendi.

er sökmenlendi: Adam savaşçı giysilerine büründü ve onlardan biriymiş gibi davranmaya başladı.

sökmenlenür, sökmenlenmēk.

sökrük. Kadının cinsel organı.

sökti. Kepek (**Barsgān** lehçesi).

sökti.

ol yamāg sökti: O, yamayı (giysiden) söktü.

ol ewin sökti: O, çadırını söktü – evini yıktı.

ol bēgke sökti: O, beyin [başka birinin de olabilir] önünde diz çöktü.

Bu kullanımdan hareketle *söke oltur*: diz çökerek otur denir.

sökēr, sökmēk.

söktürdi.

ol tōn söktürdi: O, giysinin dikişlerinin sökülmesini emretti.

Duvar ya da benzer bir şeyin yıkılmasını emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

söktürür, söktürmēk.

söktürdi.

ol anı söktürdi: O, onu, kendisine sövmesi için tahrik etti.

söktürür, söktürmēk.

Kök-biçimi *vav*'lı olan (*ō*) *sōktürdi*'dir; *ō* benzeşime maruz kalarak *ö* olmuştur.

söküldi.

tōn söküldi: Giysinin [başka bir şeyin de olabilir] dikişleri söküldü.

Bir yapının yıkılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sökülür, sökülmēk.

sökündi.

er bēgke sökündi: Adam beyin önünde diz çöktü.

ol tōnın sökündi: O, giysisinin dikişlerini söküyormuş gibi göründü.

söknür, sökünmēk.

söküş. Beddua etmek; karşılıklı olarak sövmek.

söküşdi.

olār ẹkki söküşdi: Onlar birbirlerine sövdüler.

söküşūr, söküşmēk.

söküşdi.

ol manĝa tōn söküşdi: O, bana giysinin dikişlerini sökmekte yardım etti.

Bir evin ya da benzer bir şeyin yıkımında yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Bu işte karşılıklı meydan okumayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

söküşūr, söküşmēk.

sōl. Ağacın nemliliği ya da etin tazeliği.

sōllüg et: İyice pişmemiş olan, hâlâ içinde kan pıhtıları bulunan et.

Şu atasözünde de geçer,

sögüt sōlinĝe qaḍınĝ qāsınĝa: Söğüt için tazelik, kayın için sert kabuk uygundur - söğüt taze dalları, kayın kabuğu için

sörçek. bkz. **sörçük**.

sörçük (sörçek). Akşam sohbeti, toplantısı. *Oguzlar cim*'i (ç) *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi] okur ve **sörçek** derler.

sōz. Söz; kelam; konuşma.

sözlēdi.

ol manĝa sōz sözlēdi: O, bana söz söyledi [kelam etti].

sōzlēr, sōzlēmēk.

sözlendi.

ol sōzin manĝa sōzlendi: O, bazı sözlerini bana söyledi, kelamını bana sundu.

sōzlenūr, sōzlenmēk.

sözleşdi.

ol menig birle sözleşdi: O, benimle konuştu. Kök-biçimi *sōzleşdi*'dir.

sözleşūr, sözleşmēk.

sözletti.

ol meni sözletti: O, beni konuşturdu.

sözletūr, sözletmēk.

sözñgri kişi. Heyecanlı bir biçimde saçma sapan konuşan kimse.

subı. Uzun ve sivri olan herhangi bir şey. Bir adamın başı yuvarlak değilse ona *subı bāş* denir.

subīdı.

subīdı nēnĝ: Uzun ve sivri bir şey.

subīr, subīmāq.

subīlādı.

subīlādı nēŋ̂ni: O, (enli olan) bir şeyin boyunu uzattı ve onun kenarlarını sivrileştirdi.

subīlār, subīlāmāq.

subıttı.

ol nēŋ̂ni subıttı: O, bir şeyin tepesini sivrileştirdi ve onun boyunu uzattı – tıpkı bir çivi gibi.

subıtūr, subıtmāq.

subrān. Uzun ya da yüksek olan herhangi bir şey; örneğin bir minare ya da benzerleri (**Oguz** lehçesi).

suburgān. Gömüt, mezar odası; kâfirlerin kabirleri. Şu atasözünde de geçer,

suburgānda ev bolmās topurgānda aw bolmās: Mezar odasından (yaşamak için) ev olmaz, çıplak topraklı yerde av bannmaz – av hayvanları suyun ve bitki örtüsünün olduğu yerlerde yaşar.

suç. Bir yere çarpıp geri dönen (ve bu hareketi düzenli olarak yapan, yani zıplayan) bir şeyin çıkarttığı sesin yansıması.

qılıç suç qıldı: Kılıç sıyrıp geçti.

er suç qıldı: Adam emirlere uymayı reddetti.

suçgurdı.

at suçgurdı: At [başka bir hayvan da olabilir] sıçrayayazdı.

suçgurār, suçgurmāq.

suçīdı.

at suçīdı: At [başka bir hayvan da olabilir] şaha kalktı.

suçīr, suçīmāq.

suçışdı.

atlār qamug suçışdı: Atlar [başka hayvanlar da olabilir] hep birlikte sıçradı, şaha kalktı, tepindi.

suçışūr, suçışmāq.

suçıttı.

ol atıg suçıttı: O, atı [başka bir hayvanı da olabilir] şaha kaldırdı.

suçıtūr, suçıtmāq.

suçlundı.

qılīç qīndın suçlundı: Kılıç kınından sıyrıldı – kılıç çekildi. Herhangi bir şey yerinden çekilip çıkartılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

suçlunūr, suçlunmāq.

suçluşdı.

ol menig aḍāqtın tikēn suçluşdı: O, ayağımdan diken çıkarmakta bana yardım etti. Aynı zamanda kılıcı kınından çıkarmakta yardım etmeyi ya da bu işte çekişmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

suçluşūr, suçluşmāq.

suçuldı.

er tōnın suçuldı: Adam giysisini çıkardı. Koyun yüzülürse yine bu sözcük kullanılır.

suçlūr, suçulmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bahan anlatıyor)

yagmur yagıp saçıldı	Yağmur taneleri etrafa saçıldı
türlüg çeçek suçuldı	Türlü çiçek topraktan dışarı çıktı
yinçū qāpı açıldı	İnciler ve mercanlar [yani beyaz tomurcuklar] açıldı
çındān yıpār yogruşūr	Sandalağacı ve misk koyun koyuna girer ve hoş kokuları yayılır

sūdı.

ol aŋgar boyūn sūdı: O, ona boyun eğdi [itaat etti].

ol maŋga yūŋg sūdı: O, bana eğrilmek için yün gönderdi.

sūr, sūmāq.

sūḍtı.

er sūḍtı: Adam [başka bir şey de olabilir] tükürdü.

sūḍār, sūḍmāq.

Şu atasözünde de geçer,

kökke suḍsa yüzke tüşür: Göğe doğru tükürsen, tükürük yüzüne düşer. Bu atasözü, mevki olarak kendisinden yukarıda bulanan birine karşı düşmanca tavırlar sergileyen birine yönelik olarak kullanılır ve tıpkı göğe doğru tüküren birinin tükürüğünün kendi yüzüne düşmesi gibi bu düşmanlık ve sonuçlarının da sonunda onu kötü etkileyeceğini öğütler.

sūḍturdı. bkz. **sutturdı**.

suḍuq. Tükürük.

sugdı.

ol qōydan qurut sugdı: O, koyunun sütünden çökelek yaptı.

sugār, sugmāq. Kökü **sugurdı**'dır.

suglıdı.

er qōyuŋga suglıdı: Adam bir şey aramak için elini koynuna soktu. Başka herhangi bir yere el sokmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

suglīr, suglīmāq.

suglıttı.

ol anıg qōyıŋga elig suglıttı: O, bir şeyin aranması için birine onun koynuna elini sokmasını emretti.

suglıtūr, suglıtmāq.

sugnāq. Bir **Oguz** kenti

sugruşdı.

qumlār sūwug sugruşdı: Kumlar suyu [başka bir şeyi de olabilir] emdi.

sugruşūr, sugruşmāq.

sugruttı (sugrattı).

ol anı ewin sugruttı: O, onun evini arattı ve evin içinde olan her şeyi gördü.

sugrutūr, sugrutmāq.

suguldı.

sūw suguldı: Su çekildi. Memede süt kesilirse yine bu sözcük kullanılır.

suglūr, sugulmāq.

sugulgān.

bu sūw ol tawrāq sugulgān: Bu, toprağın her zaman hızla emdiği bir sudur. Bir pınarın suyu hızla kurursa yine bu sözcük kullanılır.

sugur. Gelincik. Kertenkeleyi andıran küçük bir hayvandır; derisinden yağmurluk yapılır.

sugurdı.

er sūw sugurdı: Adam suyu yudumladı.

qum sūw sugurdı: Kum suyu emdi.

ol qurut sugurdı: O, [kurutması için] çökeleğin suyunu çektirdi (**Qarluk** lehçesi).

ol yoqāru yārın sugurdı: O, göğe doğru tükürdü (**Barsgān** lehçesi). Diğer *Türkler*, aynı anlama gelen **sudtı** sözcüğünü kullanır.

Şu atasözünde de geçer,

kökke sudsa yüzke tüşür: Göğe doğru tükürsen, tükürük yüzüne düşer. Bu atasözü, kendisinden büyük birine kafa tutmak isteyen, ancak hasmı üzerine çullanan birini anlatmak için kullanılır.

sugrur, sugurmāq.

sugurlug.

sugurlug tāg: Gelincikler tarafından istila edilmiş dağ.

sugut. Çökelek (**Qarluk** lehçesi).

sugut. Baharat, pirinç ve etin bağırsağa doldurulmasıyla yapılan sucuk; pişirilir ve yenir.

sulı. Kölelere verilen adlardan. *Süleyman* sözcüğünün kısaltılmış biçimi olabilir.

suma. Filizdeki buğday tanesi kurutulur ve öğütülür, daha sonra bundan bulamaç ya da ekmek gibi şeyler yapılır; bira mayası yapımında kullanılan filiz halindeki arpaya da **suma** denir.

sūn.

sūn kişi: Uysal ve iyi huylu kimse.

sūn.

sūn altun: Som altın parçası. Bu, bir parmaktan bir arşına kadar değişen uzunluklarda olabilir.

sundı.

ol manĝa etmēk sundı: O, bana ekmek [başka bir şey de olabilir] sundu.

sunār, sumāq.

sunı. Evin kirişleri.

sūnu. Kişniş tohumu.

sunuşdı.

olār ẹkki etmēk sunuşdı: Onlar birbirlerine ekmek sundular. Birbirlerine bir şey sunmakta yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sunuşūr, sunuşmāq.

sunzı. Bir tür pireye verilen ad. Bunun bit olduğunu düşünüyorum.

sunĝqur. Yırtıcı kuşlardan birinin adı. Bu **togrıl** [özgün metinde *ṭogrıl* biçiminde, *ı* kullanılarak yazılmıştır –çn] kuşundan daha küçüktür.

suq.

suq yalnĝūs er: Münzevi; bir dosttan ve destekten yoksun olan adam.

sūq.

sūq er: Açgözlü kimse.

sūq ernĝēk: İşaret parmağı. Bu ifadenin gerçek anlamı "açgözlü parmak"tır, çünkü bu parmak yemeğe ilk önce ulaşır.

suqaq. Beyaz ceylan.

suqaq. *Oguzların* Farsîleri ima etmek için kullandıkları ad.

bu suqaq ne tẹr: Bu Farsî ne diyor?

suqaqlıg.

suqaqlıg tāg: Ceylanı çok olan dağ.

suqdum.

men anı ewke suqdum: Ben, onu eve soktum. Zor kullanarak, güç harcayarak bir şeyi başka bir şeyin içine, örneğin sapı baltaya sokmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

suqīdı.

ol anı suqīdı: O, onu parmağıyla dürtükledi.

suqīr, suqīmāq.

suqım. Çam kozalağı biçiminde kesilerek içi oyulan, daha sonra üç yanından delinerek oka takılan bir ağaç parçası; oktan ıslık gibi bir ses çıkmasını sağlar.

baqır suqım: Mars gezegeninin adı.

suqlundı.

anıg aḍāqı ūtke suqlundı: Onun ayağı çukura girdi.

Bir şeyin içine giren ve orada sıkışıp kalan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

suqlunūr, suqlunmāq.

suqluq. Yiyecek konusunda açgözlü davranma.

suqluşdı.

suqluşdı nēnĝ: Bir şey bir yere sıkıca yerleştirildi – örneğin kılıcın keskin kısmının kabzanın içine sokulması ve sıkıca tutturulması.

suqluşūr, suqluşmāq.

suqru.

ewke suqru kirdim: Eve izin almadan, gizlice girdim.

suqtu. Karaciğer, et ve baharatların bağırsağa doldurulmasıyla yapılan sucuk; daha sonra pişirilir ve yenir.

suqturdı.

ol bīr nēnĝni bīrke suqturdı: O, bir şeyin başka bir şeyin içine sokulmasını emretti.

suqturur, suqturmāq.

suquldı.

tawār ewke suquldı: Mallar [başka bir şey de olabilir] eve getirildi.

suqulur, suqulmāq.

suqundı.

urāgut başın suqundı: Kadın başını yıkadı (**Uç** lehçesi).

suqnūr, suqunmāq.

surqıç. Kılıç, hançer, bıçak gibi şeyleri kabzalarına yerleştirip yapıştırmak için kullanılan reçine.

surqıçlandı.

biçēk surqıçlandı: Bıçağın sapı reçineyle yapıştırılarak yerine takıldı.

surqıçlanūr, surqıçlanmāq.

er surqıçlandı: Adam reçine sahibi oldu.

surquçlādı.

ol biçēk surquçlādı: O, bıçağın [başka bir şeyin de olabilir] keskin kısmını kabzaya reçineyle tutturarak sabitledi.

surquçlār, surquçlāmāq.

susaq. Kova. Belirli bir lehçede ben bu kullanımı işittim.

susgāq. Ufak miktarlarda suyu taşımaya yarayan bir nesne; kepçe (**Qarluk**, **Qıfçāq** ve bütün göçebe halkların lehçelerinde).

suttı.

ol kişi yüzinge suttı: O, adamın yüzüne tükürdü. Kök-biçimi **sūḍtı**'dır; *zel* (*ḍ*) benzeşime maruz kalarak *te* (*t*) olmuştur.

suḍār, *suḍmāq*.

sutturdı.

ol anıg yüzinge sutturdı: O, (birinin) onun yüzüne tükürmesini sağladı. Bunun kök-biçimi **sūḍturdı**'dır.

sūḍturur, *sūḍturmāq* – benzeşime maruz kalmıştır.

suvıq. İçine su katılmış olan herhangi bir sıvı; yoğurt ya da pekmez suyla seyreltildiği zaman bu sözcük kullanılır.

suvıq yogrut: Cıvık yoğurt.

suvıq quḍruq. Katır kuyruğu gibi uzun ve az kıllı olan kuyruk. Uzun ve az yapraklı bir ağacı anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir (**Qıfçāq** lehçesi).

sūw. Su.

Şu atasözünde de geçer,

sūw bēṛmēske sūt bēṛ: (Sana) su vermeyene süt ver. Bu, sana kötülük yapana iyilikle karşılık ver çünkü yapacağın iyilik onu sana kul köle yapacaktır anlamına gelir.

suwaldı.

tarıg suwaldı: Tohum ekilmiş tarla sulandı. Üzerine su püskürtülen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

suwalur, *suwalmāq*.

suwaldı.

ew suwaldı: Ev [başka bir şey de olabilir] sıvandı.

suwālur, *suwalmāq*.

suwaşdı.

ol manga ew suwaşdı: O, bana evi [başka bir şeyi de olabilir] sıvama işinde yardım etti. Bu işte meydan okumayı anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

suwaşūr, *suwaşmāq*.

suwgardı.

ol at suwgardı: O, ata [başka bir hayvana da olabilir] su verdi.

suwgarur, *suwgarmāq*.

suwıglandı.

ol bālīg suwıglandı: O, balın [başka bir şeyin de olabilir] cıvık olduğunu düşündü.

suwıglanūr, *suwıglanmāq*.

suwışdı.

yogurmış ūn suwışdı: Hamur, içine çok fazla su konduğu için gevşek oldu. İçine çok fazla su

konulduğu için yoğunluğu azalan herhangi bir sıvıyı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

suwışūr, suwışmāq.

suwlādı.

at suwlādı: At [başka bir şey de olabilir] su içti.

er titig suwlādı: Adam kile [başka bir şeye de olabilir] su kattı.

suwlār, suwlāmāq.

suwlāg. Su verme, sulama yeri; yalak.

suwlāg. Bir yer adı.

suwlāñg.

suwlāñg yıgāç: Yapraksız, gövdesinde dal olmayan bir çalı.

suwlāñg.

suwlāñg sāç: Düz ve cansız saç.

suwlandı.

suwlandı nēñg: Bir şey sulandı [suyu çoğaldı] – tıpkı çok fazla su depoladığı için yumuşayan bir meyve ya da içinde sarı su [irin] biriken ve şişen bir yara gibi.

suwlanūr, suwlanmāq.

anıg kōzi suwlandı: Onun gözleri sulandı.

suwlattı.

ol çōpni suwlattı: O, bir şeyin tortusu üzerine [başka bir şeye de olabilir] su serptirdi.

suwlatūr, suwlatmāq.

suwluq. Havlu; mendil.

suwsādı.

er suwsādı: Adam [başka biri de olabilir] susadı.

suwsār, suwsāmāq. Bunun kök-anlamı da bir şeyi istemeye ilişkindir.

suwsattı.

ol anı suwsattı: O, onu susattı.

suwsatūr, suwsatmāq.

suwsıdı.

sirke suwsıdı: Sirke keskinliğini yitirdi ve tadı suya benzedi.

suwsır, suwsīmāq.

suwsuş. İçindeki alkol etkisi kaybolduktan sonra biradan geriye kalan şey. Üzerine su katılan ayrana da böyle denir.

suwşādı.

ol qulāqqa suwşādı: O, onun kulağına (bir şeyler) fısıldadı.

suwşār, suwşāmāq.

sökelke suwşādı: Hastayı okudu, üfledi [büyüler fısıldadı]. ş kullanılan bir değişik sesletimi vardır [bkz. **şuwşattı**].

sü. Asker veya ordu. Şu atasözünde de geçer,

otāgqa öpkelēp sūke sözlēmēdük: Çadın içinde (yoldaşlarına) sinirlendi (ve bundan sonra) askerlerle konuşmadı. Bu atasözü yaptığı bir iş nedeniyle birine kızan ve onun dostlarına da darılıp onlarla da konuşmayan kimseyi anlatmak için kullanılır. Şu dörtlükte de kullanılır,

sü keldi yēr yapa	Ordu geldi ve kapladı ülkenin ufkunu
qazār qarlıg tāg tapa(?)	Karlı dağları aşındırdı atlarının toynakları
qaçtı aŋgar alp apa	Alp Apa [aga] ondan kaçtı
uwut bolup ol yaşār	Yaşadığı hezimet nedeniyle mahcup, utanç içinde saklanıyor

süçīdi.

süçīdi nēŋg: Bir şey tatlılaştı.

süçīr, süçīmēk.

sūçig. Tatlı olan herhangi bir şey.

sūçig. Şarap (özel bir kullanım). Bu sözcüğün birbirine karşıt iki anlamı vardır. **Ila** vadisi halkları –**Yagma**, **Tuxsı**, **Çigil** kavimleri– *qızıl süçig*: kızıl içki derler.

süçindi.

er sözke süçindi: Adam, söylenen sözlerin tadına vardı ve bütünüyle onlarla meşgul olup asıl işine boş verdi.

süçinūr, süçinmēk.

Şu atasözünde de geçer,

sözke süçinse bulun barır: Sözün tatlılığına kapılıp giden kimse sonunda kelamın tutsağı olur. Bu atasözünün ardında yatan bir hikâye vardır. İşittiği bazı sözler uğruna işini gücünü bırakın bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

süçirdi.

açıg nēŋg süçirdi: Acı şey tatlılaştı.

süçirēr, süçirmēk.

sūçişdi.

sūçişdi nēŋg: Bir şey bütünüyle tatlı hale geldi.

süçişūr, süçişmēk.

süçitti.

ol açıg nēŋgni süçitti: O, ekşi ya da acı olan bir şeyi tatlandırdı.

ol yēŋig süçitti: O, çorak toprağı, ekime uygun bir toprak haline getirdi.

süçitūr, süçitmēk.

süglīn. Sülün. **süwlīn** bir değişim sesletimdir.

süksük. Ilgın ağacı.

sülēdi.

beg yagīqa sülēdi: Bey düşmanının üzerine baskın yaptı. Kök biçimi **sülēdi**'dir, *vav* (*ū*) düşmüştür.

sülēr, sülēmēk.

Şu dizelerde de kullanılır,

yagınĝ tapa tętrü baqıp bögdeńĝ bile

ugrap qalı kelse sańĝa qarşu süle

Düşmanının yüzüne kararlı bir biçimde bak ve hançerini bile [hazır tut]

Ne zaman senin üzerine savaşacak olsa onunla savaş

süm.

süm süçig nēńĝ: Çok çok tatlı bir şey (**Oguz** lehçesi).

sümrüşdi.

ol menig birle sūw sümrüşdi: O, suyu [başka bir şey de olabilir] hızla yudumlama konusunda benimle yarıştı.

sümrüşūr, sümrüşmēk.

sümürdi.

ol sūtüg sümürdi: O, sütü [başka bir şeyi de olabilir] çabucak yudumladı.

sümrür, sümürmēk.

sümürgēn.

bu er ol sūtüg sümürgēn: Bu adam, sütü [başka bir şeyi de olabilir] çabucak yudumlar.

süńĝdi.

ördek qamışqa süńĝdi: Ördek kendini sazların (ya da çalıların) arkasına sakladı [oraya sindi]. Bir şeyin içine, örneğin izin almadan bir adamın evine giren ve orada sinen, saklanan bir kimseyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

süńĝēr, süńĝmēk.

süńĝdürdi.

ol anı ewke süńĝdürdi: O, onun evin içine girip, orada sinip saklanmasını sağladı.

süńĝü. Mızrak; kargı; süngü.

süńĝük. Kemik.

Şu atasözünde de geçer,

edgü er süńĝüki erir atı qalır: İyi bir adamın kemikleri (toprağın altında) çürür, ama onur hatırası baki kalır. Bu atasözü birine iyilik yapmasını öğütlemek için kullanılır.

süńĝüklendi.

oglān süńĝüklendi: Oğlan [başka bir şey de olabilir] kemiklendi, büyüdü.

süńĝüklenür, süńĝüklenmēk.

sün̂gülēdi.

ol anı sün̂gülēdi: O, onu mızrakladı.

sün̂gülēr, sün̂gülēmēk.

sün̂güş. Savaşta saldırı; mızrak dövüşü.

sün̂güş. Bir erkek adı.

sün̂güşdi.

ẹkki er birle sün̂güşdi: İki adam (savaş meydanında, at üstünde) mızrak dövüşü yaptılar.

sün̂güşür, sün̂güşmēk.

süpründi. Süprüntü.

süprüldi.

ew süprüldi: Ev süpürüldü. Bir adama sinirlendiğiniz zaman ona *süprül*: kimsenin umursamadığı süprüntüler gibi çek git dersiniz.

süprülür, süprülmēk.

süpürdi.

ol ew süpürdi: O, evi [başka bir yeri de olabilir] süpürdü.

süpürür, süpürmēk.

süpürgü. Süpürge.

sürçdi.

at sürçdi: At [başka bir şeyi de olabilir] tökezledi.

sürçēr, sürçmēk.

sürçitti.

ol atın sürçitti: O, atın [başka bir şeyi de olabilir] tökezlemesine neden oldu.

sürçitür, sürçitmēk.

sürdi.

ol at sürdi: O, at [başka bir hayvan da olabilir] sürdü.

er ıtıg sürdi: Adam köpeği [başka bir şeyi de olabilir] kovdu.

sürēr, sürmēk. Beyin, herhangi birini ülkeden sürmesini anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

sürgïlēdi.

ıt keyikni sürgïlēdi: Köpek, yakalamak için geyiğin izlerini takip ederek onu önü sıra koşturdu. Bir şeyi yakalamak için kovalayan ve üzerine hamle eden herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sürgïlēr, sürgïlēmēk.

sürk.

anıg aḍāqı sürk büz teg: Onun ayağı buz gibi soğuk. Bu sözcük yalnızca bu bağlamda kullanılır.

sürsēdi.

ol atıg sürsēdi: O, atını [başka bir hayvanı da olabilir] sürmek istedi.

sürsēr, sürsēmēk.

sürtti.

ol etmēkke yāg sürtti: O, ekmeğe yağ sürdü; *ol yarmāqıg tāşqa sürtti*: O, parayı taşa sürttü. Bir yere, bir şeye sürtülen/sürülen başka şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sürtēr, sürtmēk.

sürtük.

sürtük eşlēr: Cinsel olarak erkeklere değilde kadınlara ilgi duyan kadın [lesbiyen - sürtünerek ilişkiye girmekten hareketle]. "Sürtünen, ovuşturulan" herhangi bir şeye de **sürtük** denir.

sürtüldi.

sürtüldi nēnĝ: Bir şey kendi kendine sürtündü ya da kendi kendini çizdi. Başka biri bu nesneyi sürter ya da çizerse de bu sözcük kullanılır – hem geçişli hem de geçişsizdir [hem edilgen hem etken].

terĩke yāg sürtüldi: Deriye [başka bir yere de olabilir] yağ sürüldü.

sürtülür, sürtülmēk.

sürtündi.

at yıgāçqa sürtündi: At, ağaca [başka bir yere de olabilir] sürtünerek kaşındı; *er özinĝe yāg sürtündü*: Adam kendi üzerine yağ sürdü. Herhangi bir şeyin üzerine yağ sürüyormuş gibi görünürse yine bu sözcük kullanılır.

sürtünür, sürtünmēk.

sürtürdi.

ol anı sürtürdi: O, onun bir yerden kovulmasını ve uzaklara sürgün edilmesini emretti.

sürtürür, sürtürmēk.

ol anĝar qōy sürtürdi: O, ona koyun [başka bir hayvan da olabilir] sürdürdü.

ol anĝar tāş sürtürdi: O, ona taş sürttürdü. Bunun geçişsiz hali de aynıdır.

sürtüşdi.

ol menig birle qoguşqa yāg sürtüşdi: O, benimle deriye yağ sürme işinde yarıştı.

ol menig birle aşuq sürtüşdi: O, aşık kemiğini sürterek aşındırma konusunda benimle yarıştı.

sürtüşür, sürtüşmēk.

sürüg. Sürü; sığır sürüsü.

bĩr sürüg qōy: Bir koyun sürüsü.

Şu dizelerde de kullanılır,

ögür sürüg qōy tęwę yundı bile
yumurlayu ęrkenin sütin sagār

Kendisine koyun, deve ve at sürüleri ihsan edilmiş kimse (Onlardan fayda sağlamak istiyorsa) hayvanları sağmak için [erkenden] bir araya toplamalıdır

sürüldi.

at sürüldi: Atlar sürüldü.

er sürüldi: Adam [başka biri de olabilir] kovuldu.

monçuq sürüldi: Boncuk ovalanarak parlatıldı. Herhangi bir şey kendi kendini ovalarsa bu sözcük kullanılır – hem geçişli hem de geçişsiz [hem edilgen hem etken].

sürlür, sürülmēk.

sürülgēn.

bu er ol tegme yēr̄din tutçı sürülgēn: Bu, her yerden kovulan bir adamdır.

süründi.

süründi er: Her mekânın istenmeyen kimsesi olan, her yerden kovulan adam.

süründi

kişi ōz yēnin süründi: Adam kendi vücudunu kaşıdı.

sürnür, sürünmēk. Sert bir şeye vurulmasını, onun bir yere sürtülmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sürüşdi.

aḏgır qısrāq birle sürüşdi: Aygır kısrağı ısırdı – bunu, onun üstüne abanmak [onunla cinsel ilişkiye girmek] istediğinde yapar.

ol menig birle sürüşdi: O, beni kovalamaya çalıştı.

ol anda almın sürüşdi: O, onun kendisine olan borcunu zorla tahsil etti.

sürüşür, sürüşmēk.

süsdi.

ūḏ süsdi: Öküz [başka bir hayvan da olabilir] tos vurdu.

süsēr, süsmēk.

süsgirdi.

sıgır erig süsgirdi: Öküz, adama tos vurayazdı [adamı neredeyse yaralıyordu].

süsgirēr, süsgirmēk.

süstürdi.

ol qoç süstürdi: O, koçları toslattı.

süstürür, süstürmēk.

süsündi.

er başın tāmqa süsündi: Adam olmayacak bir işe kalkışıyormuş gibi göründü – Adam, başını duvara vuruyormuş gibi göründü.

süsünür, süsünmēk.

süsüşdi.

ẹkki qoçnĝār süsüşdi: İki koç birbirlerine tos vurdular [toslaştılar].

süsüşūr, süsüşmēk.

sūt. Süt.

sūtgerdi.

yogrut sūtgerdi: Yoğurt, süt kadar sıvı hale gelene kadar çalkalandı - Yoğurt, süt gibi olana kadar içine su katılarak çalkalandı.

sūtgerēr, sūtgermēk.

süwlīn. bkz. **süglīn**.

süwrẹ. Mızrak başı, kılıç ucu, minare, şiş ya da başka küçük şeyler gibi "sivri" olan herhangi bir nesne.

süwritti.

ol yıgāçıg süwritti: O, ağaç parçasının [başka bir şeyin de olabilir] ucunu sivriltti.

süwritūr, süwritmēk.

süzdi.

ol sūw süzdi: O, suyu [başka bir şeyi de olabilir] süzdü.

süzēr, süzmēk.

süzgün. Siyah, dikenli bir dağ ağacı.

süzlündi.

sūw süzlündi: Su [başka bir şey de olabilir] süzüldü.

süzlünūr, süzlünmēk.

süzlüşdi.

sūwlār qamug süzlüşdi: Sular süzülerek tamamen arındırıldı.

süzlüşūr, süzlüşmēk.

süzme. Çökelek; lor peyniri.

süztürdi.

ol sūw süztürdi: O, suyun [başka bir şeyin de olabilir] süzülmesini emretti.

süztürūr, süztürmēk.

süzük.

süzük sūw: Temiz, berrak su. Temiz ve berrak olan herhangi bir şeye, örneğin bir yakuta da **süzük** denir.

süzüldi.

sūw süzüldi: Su [başka bir şey de olabilir] süzüldü.

süzlür, süzülmēk.

süzündi.

süzündi sūw: İyice süzülmüş su.

süzündi.

er ōzinĝe sūw süzündi: Adam kendisi için su süzüyormuş gibi göründü.

süzünür, süzünmēk.

Ş

şa. Balıkçıla benzeyen alacalı bir kuş. Bu kuşa *erdemsiz şa*: faziletten yoksun kuş da denir, çünkü sürekli yere yakın uçmaktadır.

şabıŋ̂g. Demirden yapılmış bir çubuk (**Çigil** lehçesi).

şābuk. bkz. **terk, açıglıg**.

şal şul.

şal şul eliglig: Beceriksiz, sakar, eli işe yakışmayan kimse.

şalāşu. Bir Çin dokuması.

şamūşa. Çemen.

şanbūy. Bir davette içip sarhoş olanlar için aynı gece tertip edilen içkili bir şölen; ziyafet (**Kençēk** lehçesi).

şançu. Yukarı Çin yolu üzerindeki bir kent. İlk ünlünün uzatıldığı söyleyiş [*şānçu*] daha doğrudur.

şap. Aceleyi, hızlı hareket etmeyi anlatan bir ilgeç, Arapçadaki *hellâ* sözcüğüne benzer.

şap kel: Çabuk gel [bkz. **şābuk, terk**].

şāp şāp.

ol anı şāp şāp boyunladı: O, onu böylesi bir ses [**şāp şāp**] çıkacak biçimde tokatladı.

ol qāgūnug şāp şāp yēdi: O, dudaklarını şapırdatarak kavun yedi. Suyu bol başka bir şeyi, örneğin şeftaliyi şapır şupur yemeği anlatmak için de bu ifade kullanılır.

Bu sözcük Arapçaya da uygundur; çünkü Arapçada "dudakların çıkarttığı ses"e *şib* denir (*meşâfir* ["deve dudağı"]).

şar şur. Şiddetle ve gürültüyle yağan sağanak yağmurun sesinin yansıması olan ifade.

Herhangi bir sıvının böylesi bir ses çıkartmasını anlatmak için de bu ifade kullanılır. Bu sözcükteki *şın* (ş) *cim*'den (ç) dönüşmüştür.

şat. Yiğitlik, cesaret.

anıg ne şatı bār: Onun ne kadar cesareti var? – olumsuz bir anlam taşır.

şatlandı.

ol bu ışqa şatlandı: O, bu işi yapmaya cesaret etti.

şatlanūr, şatlanmāq (**Çigil** lehçesi).

şāw. Uç'ta –tıpkı kül gibi– çamaşırları yıkamakta kullanılan bir bitki.

şekirtük. Şamfıstığı.

şeşdi.

er tügün şeşdi: Adam düğümü çözdü. Atın ya da bir hayvanın bağını çözmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

şeşēr, şeşmēk. bkz. **seşdi**.

şeştürdi.

ol tügün şeştürdi: O, düğümü [başka bir şeyi de olabilir] çözdürdü. Bu, aynı anlama gelen ve *sin*'le (s) söylenen sözcüğün [**seştürdi**] değişik sesletimidir. Benzer bir değişim Arapçadaki *misk* ile Farsçadaki *müşg* ya da Arapçadaki *sukker* ile Farsçadaki *şeker* ya da yine Arapçadaki *asker* ve Farsçadaki *leşker* sözcükleri arasında da vardır.

şīn. Sedir, divan (**Çigil** lehçesi).

şi. Çin hakanlarını selamlarken kullanılan bir sözcük. Bu, anlam olarak, Arapçadaki *ebayte'l-la'n* ("kötülükten uzak olun!") ifadesine benzer.

şöpik. Meyve yendikten sonra geriye kalan ve atılan kısım – *şın* (ş), *cim*'den (ç) dönüşmüştür [**çöpik**].

şuglu. Tilki üzümü.

şuñgla. **Argu** ülkesinde yetişen bir bitki; kökü çıkarılır ve yenir.

şutı. Bu, özgün dile ait bir sözcük değildir.

şuwşattı.

ol menig qulāqqa söz şuwşattı: O, benim kulağıma söz fısıldattı.

şuwşatūr, şuwşatmāq.

şuwşaşdı.

ol anıg birle şuwşaşdı: O, onunla fısıldaşarak bir şeyler konuştu.

şuwşaşūr, şuwşaşmāq.

şu/şü. **çu/çü**'nün yerine kullanılan bir ilgeç.

bargıl şu: Git!; *kelşü*: Gel!

şük. Birini susturma amacıyla kullanılan bir sözcük. *Türkler şük tur*: sessiz ol der.

şünük. Çınar ağacı – *şın* (ş) *cim*'den (ç) dönüşmüştür [bkz. **çünük**].

şūt. Kök (*Hoten* lehçesi).

şütük. Öküz boynuzundan ya da başka bir malzemeden yapılan divit.

şütük saqāl: Seyrek sakallı – divite benzetilerek.

t

taban. Devenin toynağı.

tabanlādı.

tęvę tabanlādı: Deveye toynağıyla (ona) vurdu.

tabanlār, tabanļāmāq.

tabanlıg.

tabanlıg tęwę: Toynağı olan deve.

tada. Gözün tamamını görebileceği büyüklükte, yaklaşık on adım genişliğinde bir toprak parçası.

tadgūn. Nehir; örneğin Fırat ya da benzerleri. Bu sözcük de, **ōgūz** sözcüğü gibi, "herhangi bir akan su kaynağı"nı anlatmak için kullanılır.

tadu. İnsanın doğuştun gelen tabiatı.

tādun. Bir yaşındaki buzağı.

taḍun. Buzağı. Dişisine *tişi taḍun* denir.

tāg. Dağ.

Şu atasözünde de geçer,

tāg tāgqa qawuşmās, kişi kişīke qawuşūr: Dağ dağa kavuşmaz (çünkü ikisi de kendi yerlerine bağlanmıştır), insan insana kavuşur (bu uzun bir zaman alsa da). Bu atasözü, uzun bir süre sonra sevgilisini gören birini anlatmak için kullanılır.

tagār. İçine buğday ya da benzer şeyler konan çuval.

tagāy. Dayı.

tagıldı (tıgıldı).

oq başaqı taşqa tegip tagıldı: Ok temreni kayaya çarpınca hasar gördü ve kırıldı. Ucu sivri olan herhangi bir şeyin sert bir nesneye ya da taşa çarparak körelmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tagılur, tagılmāq.

tagıqtı.

eçkü tagıqtı: Keçi [başka bir hayvan da olabilir] yabanileşti; dağa kaçarak dağ keçisi oldu.

tagıqār, tagıqmāq.

taglādı.

ol atın taglādı: O, atını dağladı [damgaladı].

taglār, taglāmāq. Başka hayvanların dağlanmasını anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır. Bu dile ait özgün bir sözcük değildir.

taglattı.

ol atın taglattı: O, atını dağlattı [damgalattı].

taglatūr, taglatmāq. Farsîler bu sözcüğü [bkz. **dāg**] *Türklerden* almıştır, çünkü "atlara ve başka hayvanlara vurulan damga"yı anlatmak için *dâg* derler; buna ilişkin örnekler çoğaltılabilir, "kale" anlamına gelen *diz* sözcüğünü de *Türklerden* almışlardır, Türkçe de böylesi bir mekân için *tęz yęr*: yüksek yer ifadesi kullanılır.

tagna.

tagna yaẉa: Bir tür kasnı. Bunun şifa verici olan nektarı yoğurtla karıştırılır, **tutmāç**'ın suyuna katılır.

taguzmaq.

taguzmaq er: Kısa boylu ve oldukça tombul adam. *kaf* (*q*) kullanılan bir değişik sesletimi vardır [**taquzmaq**]. Boy olarak kısa ve en olarak geniş başka şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tāh tāh. Şahin salındıktan sonra onu geri çağırmak için kullanılan bir ilgeç. Buradaki *h* durak işlevi görmektedir.

taxçek. Bir tür Çin ipeği.

tajik. Farsî – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

tajiklēdi.

ol anı tajiklēdi: O, onu Farsî saydı ve onlarla bağlantılandırdı.

tajiklēr, tajiklēmēk.

tāl. Dal; körpe ve düzgün ağaç kolu. "Uzun boylu ve ince bir adam"a, esnekliği bakımından dala benzetilerek *tāl bōḏlug* denir; ancak bu ifade daha çok ince ve zarif genç kızları anlatmak için kullanılır.

talāgu. Ölümcül bir zehir. Aşırı ağrı ve kanlı ishalle kendini gösteren hastalığa da [dizanteri –çn] **talāgu** denir.

talāq. Dalak.

talas. At yarışında veya çevgen oyununda gerilen ip.

talās. [Arapçada] *Taraz* (*Tarâz*) olarak bilinen kent. Bu ada sahip iki kent vardır. Biri *ulug talās*, diğeri İslam sınırlarında bulunan *kümi talās*'tır.

taldı.

er topıqnı aḏrı bile taldı: Adam, çatal değnekle topa vurdu. Bu, *Türklerin* oynadığı bir oyundur. Oyuna kimin önce başlayacağını belirlemek için bir oyuncu topa bu biçimde vurur; oyuna önce başlama hakkını bu vuruşu en iyi yapan oyuncu elde eder. Çelikçomak oyununda da [bir çubuğa başka bir çubukla vurarak onu havalandırma esasına dayalı bir oyun –çn] **taldı** sözcüğü kullanılır.

talar, talmāq.

taldurdı.

atlıg anı taldurdı: Atlı [başka bir şey de olabilir] ona çarptı.

taldurur, taldurmāq.

talgāg. İnsanın üzerine şiddetle inen ve onu neredeyse öldürecek olan tipi.

tāg üze talgāg boldı: Dağda kar ve tipi koptu.

talgān.

talgān īg: Sara [epilepsi].

talgırdı.

art başı talgırdı: Dağ geçidinin başında tipi koptu.

talgırār, talgırmāq.

talgūç. Hayvan sırtına yüklenen denk ile ip arasına yerleştirilen bir ağaç parçası. İp buna sarılarak birkaç kez çevrilir; böylece ip iyice çekilerek gerilmiş, yük güvenli bir biçimde bağlanmış ve denk sarkık ve çarpık bir biçimde taşınıp dağılmaktan kurtulmuş olur.

talgūq. Kürek ya da kazmanın sapı ile başı arasına çakılan, sapı iyice tutturmaya yarayan ağaç çivi ya da pim.

talpındı.

quş talpındı: Kuş kanatlarını kırpıştırdı ve çırptı. Kırpışan, titreyen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

talpınūr, talpınmāq.

talpırdı.

quş talpırdı: Kuş kanat çırptı.

tolwır talpırdı: Gelin çadırının kumaşı dalgalandı. Titreyen, sallanan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

talpırār, talpırmāq.

talpışdı.

quşlār qamug talpışdı: Kuşlar kanat çırptı.

batraq qamug talpışdı: Bayraklar dalgalandı, mızrak uçlarındaki ipek kumaşlar sallandı [ve benzer şeyler].

talpışur, talpışmāq.

talqa. Ekşi üzüm; koruk – *lâm* (*l*) *re*'yle (*r*) değişebilir [bkz. **tarqa**].

talqalandı.

üzüm talqalandı: Üzümler koruk haline geldi.

talqalanūr, talqalanmāq.

talqān. Kavut [arpanın unundan yapılan bir bulamaç].

Şu dörtlükte de kullanılır,

oglum ögüt algil Oğlum öğüdümü dinle
biligsizlik kętēr (Ve) cehaletten kurtul
talqān kimnig bolsa (Çünkü) kavutu olan kimse
anĝar bekmes qatār Ona pekmez katar [yani aklı olan kimse, nasihata değer verir]

talqıg. Sıradağların çakıştığı yer.

talqıg. İşlerin gerçekleşmesini engelleyen bir şey.

talqıldı.

talqıldı nēnĝ: Nesne itildi, sürüklendi.

īş talqıldı: İş ertelendi; ilerki bir zamana itildi; gerçekleşmesi engellendi.

yük talqıldı: Yük çekilerek sıraya yerleştirildi.

talqılūr, talqılmāq.

talqışdı.

ol manĝa uyma talqışdı: O, bana çizme yapımında kullanılan keçeyi dürmekte yardım etti. Dürülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

talqışūr, talqışmāq.

talqıttı.

ol anıg īşın talqıttı: O, birinin onun işini geciktirmesini sağladı.

ol yükni talqıttı: O, birinin yükü sıkıştırmasını sağladı - O, birine yükün düzgün durması için yük ile ip arasına bir ağaç parçası [**talgūç**] koyup bunu bükerek yükü emniyete almasını emretti.

talqıtūr, talqıtmāq.

talqu. Dürülmüş, eğrilmiş herhangi bir şey.

talqu yışıg: Bükülmüş ip.

talturdı.

anı urup talturdı: O, onu neredeyse bayıltana kadar dövdü.

talturur, talturmāq.

talu.

talu nēnĝ: Seçilmiş bir şey.

talūlādı.

ol talūlādı nēnĝni: O, bir şeyi seçti.

talūlār, talūlāmāq.

tām. Duvar.

tam. Kapının sürgüsü

qapug tamlattı: Kapıyı sürgüledi.

taman. *Kāşgar*'ın içinden akan bir nehir.

tamar. bkz. **tamur**.

tamāta. Pişerken suyunu muhafaza etmesi için yağlı tavukların ya da etin üzerine yayılan, kadayıf (*qatâif*) hamuru kıvamında ince bir hamur.

tamçurdı.

yagmur tamçurdı: Yağmur çiseledi.

tamçırār, tamçurmāq.

tamdı.

sūw tamdı: Su [başka bir şey de olabilir] damladı.

tamār, tammāq.

tamdu. Ateş yakmak için kullanılan çalı çırpı. *tamduq* da denir.

tamga. Hakanın ya da benzer birinin mührü.

tamga. Herhangi bir denize, göle ya da nehre akan su kolu. Bir nehir ağzına [haliç] da **tamga** denir.

Şu dizelerde de kullanılır,

tamga sūwı taşra çıqıp tāgıg ötēr
artuçları tegre önüp tizgin yętēr

Bu nehrin suyu dağı delerek gelir
Kıyılarında at dizgini gibi sıra sıra ardıç biter [burada **tizig**: sıra ve **tizgin**: dizgin sözcükleri arasında bir oyun yapılmaktadır]

tamgālādı.

ol bitig tamgālādı: O, hakanın mührünü mektuba vurdu.

tamgālār, tamgālāmāq.

tamgalıq. Küçük bir ibrik.

tamgalıq. Bir kişiye tahsis edilmiş küçük sofra. Kökü *tamgālıq*: mühürlenmiş'tir. Bu şuradan gelir; Hakanlar kendi ibriklerine ve üzerinde bir adama yetecek kadar şarap ve yemek bulunan kendi özel sofralarına mühürlerini vurur. Daha sonraları bütün küçük ibrikler ve masalar **tamgalıq**: üzerine mühür vurulması için hazırlanmış olarak adlandırılmıştır; bu mühür, Hakan dışındaki kimselerin o masadan yemek yemesini engellemek için vurulur. İkisinin eklemleme noktalarının yakınlığı nedeniyle *gayn*'ın (*g*), *kaf*'tan (*q*) değiştiğini söylemek doğru olacaktır.

tamgāq. Boğaz; gırtlak.

tamgaqlādı.

ol anı tamgaqlādı: O, onun boğazına vurdu.

tamgaqlār, tamgaqlāmāq.

tamgırdı.

sūw tamgırdı: (Buzdan ya da başka bir şeyden) su damlayayazdı.

tamgırār, tamgırmāq.

tamındı.

tamındı sūw: Su damlası.

tamındı.

ol özinĝe yāg tamındı: O, kendisi için ve kendi kendine (bir şeyden) yağ sızdırdı.

tamınūr, tamınmāq.

tamışdı.

sūw tamışdı: (Buzdan ya da başka bir şeyden) su damladı.

tamışūr, tamışmāq.

tamıttı.

ol sūwnı tamıttı: O, suyu [başka bir şeyi de olabilir] damlattı.

tamıtūr, tamıtmāq.

tamturdı.

ol anıg agzınĝa sūw tamturdı: O, suyun ağzına damlatılmasını emretti.

tamturur, tamturmāq. Bu illetli bir sözcüktür.

tamturdı.

ol öt tamturdı: O, ateşi yaktı. Kandil yakmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tamdurur, tamdurmāq.

tamu. Cehennem.

Şu atasözünde de geçer,

tamu qapgın açār tawār: Rüşvet cehennemin kapısını bile açar – daha kaç kapıyı açabileceğini sen düşün! Bu atasözü, işinin görülmesini arzulayan kimseye rüşvet vermesini öğütlemek için kullanılır.

tamūlādı.

ol sūwug tamūlādı: O, önüne set kurarak suyu bir yerde topladı.

tamūlār, tamūlāmaq.

tamur (**tamar**). Vücuttaki damar. *Oguzlar mîm*'i (*m*) *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi] kullanarak **tamar** der. Onlar sözcükte her zaman hafifliği tercih eder ve *nasb* [*a* – yazacın üstün imi almış gibi *a*'yla okunması] en hafif ünlüdür, bu nedenle sürekli ondan faydalanırlar.

tamurlug.

tamurlug et: İçinde damarlar bulunan sert et.

tamuzdı.

ol sūw tamuzdı: O, suyun [başka bir şeyin de olabilir] damlamasına izin verdi.

tamuzur, tamuzmāq.

tān. Sabahın erken saatleri ve akşamın ilk vakitlerinde esen serin bir rüzgâr.

tana. Kişniş tanesi, tohumu (**Uç** ve **Argu** lehçesi).

tana. Bu sözcüğün Farsçadaki *dâne*: tohum, tane sözcüğünden Türkçeleştirildiğini düşünüyorum [bkz. **yumgāq**].

tançu. Lokma.

tançūlādı.

er etmēk tançūlādı: Adam ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] çiğnedi.

tançūlār, tançūlāmāq.

tāndı.

ol alımnı tāndı: O, borcunu [başka bir şeyi de olabilir] inkar etti. Bir şeyi inkar eden herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tānar, tānmāq.

tanışdı.

olār ẹkki alımnı tanışdı: Onlar, karşılıklı olarak birbirlerinin borcunu inkar etti.

tanışūr, tanışmāq.

tanturdı.

ol manĝa almın tanturdı: O, bana borcu [başka bir şeyi de olabilir] inkar ettirdi.

tanturur, tanturmāq.

tanu (yamu). "Söz konusu eylem gerçekleşecek, göreceksin" anlamına gelen iki ilgeç.

men bargāy men yamu: Gideceğim göreceksin.

tanūdı.

ol manĝa sōz tanūdı: O, bana söz buyurdu. Bir şey tavsiye etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tanūr, tanūmāq.

tanuldı.

anĝār sōz tanuldı: Ona söz [başka bir şey de olabilir] buyuruldu.

tanulūr, tanulmāq.

tanuq. Tanık; şahit.

tanuqluq. Tanıklık; şahitlik.

tanuştı.

olār ẹkki sōz tanuştı: Onlar birbirlerine söz buyurdu. Kökü **tanūdı**'dır.

tanuşūr, tanuşmāq.

tanuttı.

ol manĝa sōz tanuttı: O, bana, başkasına söz buyurmamı [salık vermemi] emretti.

tanutūr, tanutmāq.

tanĝ. Elek (**Argu** lehçesi) – *işba"*lı [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak].

tañg.

tañg nēnğ: Şaşılacak, olağanüstü bir şey.

tāñg kördüm: Bir mucizeye şahit oldum.

tañg. Tan; şafak.

Şu dörtlükte de kullanılır,

tañg ata yortalım	Şafak söktüğünde yola koyulalım
buḳraç qanın irtelim	**Buḳraç**'ın [**Yabāqu** kavminin şefi] kanının hesabını soralım
basmil bēgin örtelim	**Basmil** beyini yakalım
amdı yigit yuwulsun	Şimdi yiğitler taburlarında toplaşsın

tañg.

tañg attı: Şafak söktü.

tañg. Esas kısmı yıkılmış, ama temelleri hâlâ duran, kadim zamanlardan kalmış her türlü yapı; örneğin bir höyük ya da orada bir kalenin temelleri olduğu anlamına gelen toprak yığınları, yükseltiler.

tañg toñg.

tañg toñg ętti: Ağır bir nesne katı bir şeyin üzerine düştüğünde böylesi bir ses çıkarttı.

tañgān. Başı beyaz bir karga.

tañgdı.

ol anıg başın tañgdı: O, onun başına kuşak bağladı.

İple ya da başka bir şeyle sıkıca bağlanan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tañgār, tañgmāq.

tañgıl.

tañgıl keyik: Önayaklarında çizgiler bulunan ceylan [başka bir hayvan da olabilir].

tañgıldı.

tañgıldı bāş: Adam kuşakla başını sardı - Baş bağlandı. İple bağlanan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tañgılūr, tañgılmāq.

tañgındı.

er başın tañgındı: Adam kendi başına kuşak bağladı.

tañgınūr, tañgınmāq.

tañgızdı.

er öpkēsinde tañgızdı: Adam öfkeyle kabardı.

öpke tañgızdı: Ciğer şişti - ciğer pişirilirken üzerine sirke ve hardal dökülür ve ciğer şişer.

tañgızar, tañgızmāq.

taŋlādı.

er īşıg taŋlādı: Adam (belli bir) meselede şaşkınlık içinde kaldı.

taŋlār, taŋlāmāq.

taŋlaşdı.

kişiler bu īşıg taŋlaşdı: Halk bu işe şaşırdı.

taŋlaşūr, taŋlaşmāq. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yağmuru anlatıyor)

ördi bulıt ıŋgraşu	Bulut yükseldi gürleyerek
aqtı aqın mūŋgreşü	Aktı seller çağıldayarak ve inleyerek
qaldı bodun taŋlaşu	Halk kala kaldı hayret ederek
kökrer taqı manraşūr	O, şimşekler çaktırıp gürültüler koparırken

taŋlattı.

ol meni taŋlattı: O, beni şaşırttı.

taŋlatūr, taŋlatmāq.

taŋsuq.

taŋsuq nēŋ: Hayret verici ya da alışılmışın dışında olan herhangi bir şey.

taŋsuq aş: Ender bulunan bir lezzete sahip yiyecek.

taŋuq. Sefere ya da benzer bir akına çıkan Hakan'a takdim edilen, süslü ipek kumaşlar ya da yiyeceklerden oluşan armağana verilen ad.

taŋuq. Çevgen oyununda bir sayı kaydeden kimseye verilen ipek kumaş parçası.

taŋuq. Savaş sırasında mızrakların uçlarına ve sancaklara kakılan ipek kumaş.

taŋut. Bir **Türk** kavminin adı. Çin yakınlarında otururlar, ancak kökenlerinin Arap olduğunu iddia ederler [metindeki bu cümle "ve kökenimiz (yani *Türklerin* kökeni) Arap derler" biçiminde de okunabilir –çn].

tap. Yeterli, kâfi anlamına gelen bir ilgeç.

bu aş maŋa tap: Bu yemek benim için yeterli.

tap boldı: Kâfi.

tāp. Bir yaranın ya da sert bir darbenin deride bıraktığı hasarın izi.

tāp tūp.

ol anı tāp tūp urdı: O, ona her yandan, hızla vurdu.

tapa. "-e doğru" anlamına gelen bir ilgeç.

menig tapa keldi: O, bana doğru geldi.

tapāsı. Bir eylemi "onun inadına, ona rağmen" gerçekleştirdi [onun sevmediği bir şey yaptı] anlamına gelen bir ilgeç.

ol anıg tapāsı qıldı: O, ona rağmen [onun inadına, bir şey] yaptı.

tapālādı.

ol anı tapālādı: O, ona sitem etti ve onun hezimetinden keyif aldı.

tapālār, tapālāmāq.

tapar. **Qıfçāq** Hakanlarından *ināl ōz*'ün iki oğluna verilen ad.

tapāru.

ol menig tapāṙu keldi: O, bana yaklaştı - O, benim yanıma doğru geldi; *ol anıg tapāru bardı*: O, onun yanına doğru gitti.

tapa, "-e doğru" anlamına gelen bir ilgeçtir. *re* (*r*) ve *vav* (*u*) yazaç arttırımı sonucu eklenmiştir.

tapçān. Üzerinde ayakta durulan, şeklen sofraya benzeyen, üç ayaklı bir nesne. Başka türlü erişilemeyen üzüm salkımlarına ulaşıp, onları toplamak için kullanılır.

tapçaŋg. Sofra biçiminde, üç ayaklı bir nesne; bağ bekçisi üzümleri toplarken yukarıdaki salkımlara ulaşmak için bunun üzerine çıkar [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn].

tapçurdum (**tapşurdum**).

men ogulnı anāsıŋga tapçurdum: Ben, çocuğu anasına bıraktım [teslim ettim]. Buradaki *cim*'in (ç) kökü *şın*'dır [**tapşur-**]. Başka birini anlatmak için de kullanılabilir.

tapçurur, tapçurmāq.

tapdı.

qul teŋgrike tapdı: Kul, Cenab-ı Hakk'a taptı.

ol xānqa tapdı: O, Hakana [başka birine de olabilir] hizmet etti.

ol nēŋgni tapdı: O, kayıp olan bir şeyi buldu.

tapār, tapmāq.

tapı. Rıza; memnuniyet; ikna olma.

bu īşta aŋgıg tapısı kerēk: Bu işte onun rızası gerek.

bōḏı tapı er: Orta boylu bir adam.

tapıldı.

tapıldı nēŋg: Saklı olan nesne bulundu.

taplūr, tapılmāq.

tapındı.

men teŋgrīke tapındım: Cenab-ı Hakk'a tapındım ve O'nun emirlerine uydum.

ol bēgke tapındı: O, beye hizmet etti.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Oğluna hafifçe çıkışarak diyor ki, eğer bilge ve bilgili bir adamla tanışırsan...)

ögren anıg biligin künde aŋgār bāru

qotqılıqın tapıngıl qoḏgıl küwez nāru

Her gün yanına giderek ondan bilgelik öğren
Gururu bir yana bırak ve alçakgönüllülükle ona hizmet et

tapınūr, tapınmāq.

tapış. İki adam arasındaki karşılıklı güven [bu güvenin bir neticesi olan birbirlerine vekâlet etme durumu].

taplādı.

ol tōnug taplādı: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] kabul etti ve giymeye razı oldu.

taplār, taplāmāq.

taplāg. Bir şeye razı olmak.

bu īşda senig taplāgıŋ bār mu: Bu işte senin rızan var mı?

taplaşdılār.

olār bu īşıg qamug taplaşdılār: Hepsi bu işe razı oldu.

taplaşūr, taplaşmāq.

taplattım.

men anı bu īşqa taplattım: Ben onu bu işe razı ettim.

taplatūr men, taplatmāq.

taprīdı.

tęwę taprīdı: Deve sıçradı. Bu sözcük yalnızca devenin sıçramasını anlatmak için kullanılır.

taprīr, taprīmāq.

taprışdı.

tęwę qamug taprışdı: Develer sıçradı.

taprışūr, taprışmāq. Bu sözcük özellikle develer için kullanılır.

taprıttı.

er tęwęsin taprıttı: Adam [başka biri de olabilir] devesini sıçrattı.

taprıtūr, taprıtmāq. Bu sözcük yalnızca develer için kullanılır.

tapşurdum. bkz. **tapçurdum**.

tapug. Hizmet.

tapug. Tapma.

teŋ̂ri tapugı: Allah'a (O'nun büyüklüğü artsın) ibadet etme.

tapuglug.

tapuglug er: Bir kişiye uzun zamandır hizmet eden adam.

tapuzdı.

ol maŋ̂a sōz tapuzdı: O, bana bir bilmece sordu.

tapuzur, tapuzmāq.

tapuzgu.

tapuzgu nēnĝ: Bilmece.

tapuzguq. Bilmece.

tapzug. Bilmece.

tapuzguq tapuzdum: Ona bir bilmece sordum.

taqāgu. Kümes hayvanlarına verilen genel bir ad. Aralarındaki ayrımı belirtmek için "horoz"a *erkek taqāgu*, "tavuk"a *tişi taqāgu* denir.

Şu atasözünde de geçer,

yazīdaqı süwlīn ęḏergeli ewdēki taqāgu ıçgınma: Kırdaki sülünü avlamaya gittiğinde evdeki tavuğu kaçırma. Bu atasözü, birine, sahip olmadığı bir şeye ulaşmak için sahip olduğu şeyleri çarçur etmekten vazgeçmesini öğütlemek için kullanılır.

taqāgu.

taqāgu yılı: Oniki yıllık **Türk** takviminin yıllarından birinin adı.

taqdı.

er burunduq butluqa taqdı: Adam yılanı devenin burun halkasına bağladı (**Oguz** lehçesi). Bir ipi herhangi bir yere bağlamayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

taqār, taqmāq.

taqı. "Daha, dahi, öteki gibi (*eyzan*)" anlamları veren bir ilgeç.

taqı yarmāq bēr: Bana [öteki gibi] bir para daha ver. **Oguz** lehçesinde "ile" anlamı da verebilir.

ol taqı anda: O dahi orada onlarla birlikte.

taqıldı.

et sīşqa taqıldı: Et şişe [başka bir şeye de olabilir] dizildi.

taqılur, taqılmāq.

taqır taqır.

at aḏāqı taqır taqır ętti: Atların toynakları [nalları] böylesi bir ses çıkarttı. *tıkır tıkır* ifadesi de kullanılabilir; aynı anlama gelir.

taqturdı.

et sīşqa taqturdı: (O) eti şişe dizdirdi.

taqturur, taqturmāq.

taquq. Tavuk (**Türkmēn** lehçesi).

taquqlug.

taquqlug er: Tavukları olan adam.

taquzmaq. bkz. **taguzmaq**.

tār. Herhangi bir şeyin dar olma durumu.

tār ew: Dar ev. Başka şeylerin darlığını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tār. Sal. Tulumlar şişirilir ve açık ağızları bağlanarak yan yana dizilirler; böylece suyun üzerinde çatıya benzeyen düz bir seki yapılmış olur ve insanlar bunun üzerine oturarak nehrin karşı kıyısına geçerler. Böylesi bir taşıt kamışlardan ya da ağaç dallarından da yapılabilir (**Yabāqu** ve **Tatār** lehçelerinde). bkz. **sāl**.

tār. Yağ tortusu. Arıtılmış yağ eritilip süzülerek kaptan alındıktan sonra kabın dibinde kalan pıhtılaşmış süt.

tarādı.

qīz saçın tarādı: Kız saçını taradı.

anıg sūsin tarādı: O askerlerini dağıttı [ayrı ayrı yönlere gönderdi]. Bunun kök-biçimi **tardı** [**tārdı**]: bir şeyi ayırmak, dağıtmak, yaymak'tır. Bu iki eylemin geniş zamanlarının aynı olduğuna dikkat ediniz.

tardı: ayırdı; *tarār* / **tarādı**; *tarār*.

Bu kural tüm eylemler için geçerli değildir; ancak bazı ikiyazaçlı ve üçyazaçlı eylemlerin geniş zaman biçimi aynıdır, geçmiş zamanları ise farklılık gösterir. Nitekim *er art aşdı*: adam dağ geçidini aştı ve *ol aş aşādı*: o yemek yedi biçiminde iki ayrı eylem vardır, ancak ikisinin de geniş zamanı aynıdır [*aşār*].

ol suwqa qandı: O, suyla doldu - olabildiğince çok su içti; kana kana içti – *qanār, qanmāq*.

ol atın qanādı: O, atının damarını kesti ve onun kanını akıttı – *qanār, qanāmāmāq*.

Bu iki eylemin geniş zaman biçimleri birbiriyle örtüşür, ama geçmiş zamanları ve eylemlikleri birbirinden farklıdır.

taraldı.

saç taraldı: Saç tarandı.

taralur, taralmāq.

tarandı.

ol saçın tarandı: O, başkasının yardımı olmaksızın saçını taradı.

tarānur, taranmāq.

taraslādı.

alp çerig taraslādı: Yiğit, düşmanın saflarını yardı, dağıttı; *çagrı qāzıg taraslādı*: Doğan, kaz sürüsünü dağıttı. Güç kullanarak bir şeyi dağıtan, parçalara ayıran herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

taraslār, taraslāmāq.

tarbın. *Türklerden* bir halk taifesi. Kendileri bir büyüğün emrindedir.

tārdı.

bēg sūsin tārdı: Bey askerini yaydı, dağıttı. Herhangi bir şeyi dağıtan birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tārār, tārmāq.

targāq. Tarak.

targıl.

targıl yılqı: Sırtında siyah beyaz çizgiler bulunan herhangi bir alacalı hayvan. Bu sıfat at dışındaki bütün hayvanlar için kullanılır.

tarīdı.

ol tarıg tarīdı: O, tarlayı [başka bir yeri de olabilir] ekti.

tarīr, tarīmāq.

tarıg. Bütün tahıllara verilen genel bir ad.

tarıg. Hemen hemen bütün **Türk** lehçelerinde "buğday," yalnızca **Oguz** lehçesinde "darı" anlamına gelir. Bu ikinci kullanım yanlıştır. *Oguzlar*, "buğday"a **aşlıq** der.

tarıgçı. Çiftçi.

tarıglāg. Ekili tarla.

tarıglıg.

tarıglıg yēr: Ekilmiş bir arazi; tahıl amban.

tarıglıq. Ambar.

tarıldı.

tarıg tarıldı: Tahıl [başka bir şey de olabilir] tarlaya ekildi.

tarılur, tarılmāq.

tarıldı.

tarıldı nēnĝ: Bir şey ayrıldı, dağıldı.

tarım. Bataklıklara ve yutan kum alanlarına dökülen nehir kolları.

tarım. **Uygur** sınırında, *Kuça* yakınlarında bir yer adı. *üsmi tarım* da denir. Buranın içinden aynı ada sahip bir nehir geçer.

tarımlādı.

ol ögüzni tarımlādı: O, nehri, bir adadan öbür adaya, bir arktan öteki arka giderek geçti.

tarımlār, tarımlāmāq. Bu, bataklıklardan sakınarak nehrin geçildiğini anlatır.

tarımsındı.

ol tarıg tarımsındı: O, tohumu ekiyormuş gibi göründü, ama gerçekte bunu yapmadı.

tarımsınūr, tarımsınmāq.

tarındı.

er tarıg tarındı: Adam tarlayı ekiyormuş gibi göründü. Tarlayı tek başına ekmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tarınūr, tarınmāq.

tarıqtı.

yēr tarıqtı: Oda [başka bir yer de olabilir] çok dardı.

tarıqār, tarıqmāq.

tarıtgān.

bu er ol telim tarıg tarıtgān: Bu, tarlaları sıklıkla ekili olan bir adamdır.

tarmaldı.

anıg yüzi tarmaldı: Onun yüzü tırmalandı.

tarmalūr, tarmalmāq.

tarmāq. Pençe. Bir bitkiye de *qargāq tarmāqı*: karga ayağı denir.

tarmaqlandı.

bōy tarmaqlandı: Altkavimler, oluşan şekil bir pençeye benzeyecek biçimde çadırlarını yan yana kurarak çölün her yanında konakladılar.

bala tarmaqlandı: Civcivin tırnakları belirdi.

sūw tarmaqlandı: Su kollara ayrıldı.

tarmaqlanūr, tarmaqlanmāq.

tarmaşdı.

olar ekki tarmaşdı: Onlar birbirlerini tırmaladılar.

tarmaşūr, tarmaşmāq.

tarmattı.

ol anıg yüzin tarmattı: O, onun yüzünü tırmalanmasına neden oldu.

tarmatūr, tarmatmāq.

tarmuz. Küçük salatalık.

tarmut. Dağlardaki dereler ve vadiler.

tāg tarmut keçtim: Vadileri ve dereleri geçtim.

tarmutlandı.

sūw tarmutlandı: Su kollara ayrıldı.

tarmutlanūr, tarmutlanmāq.

tarqa. Koruk. **talqa**'nın değişik sesletimi.

tars. bkz. **çars çars**.

tartar (**turtur** [?]). Kumruya benzeyen bir kuş.

tartıg. Eyer bağı.

tartıg. Belli bir meselenin ortaya çıkması nedeniyle Hakanın, toplanması için maiyetine yolladığı çağrı.

begden tartıgçı keldi: Beyden davetçi geldi.

tartıldı.

yarmāq tartıldı: Para [başka bir şey de olabilir] tartıldı.

tartılūr, tartılmāq. İp ya da benzer şeylerin gerilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tartīn. Bir şefin emri altında bulunan halk kitlesi, maiyet.

tartīn. Erzak.

tartındı.

er oglıŋga tartındı: Adam çocuğuna aşırı özen gösteriyordu [kendisine yapılan her iyiliğin, verilen her yemeğin çocuğuna ulaşmasını istiyordu].

ol ewke tarıg tartındı: O, evine buğday götürmeye kalkıştı. Göçebelerin yerleşik halktan erzak almasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tartınūr, tartınmāq.

tartışdı.

ol maŋga uruq tartışdı: O, bana ip germekte yardım etti.

tartışdı nēŋ: Bir şeyin parçaları birbirini çekti.

ol menig birle ya tartışdı: O, benimle yayın ipini gerip çekmekte boy ölçüştü.

ol maŋga altūn tartışdı: O bana altın tartmakta yardım etti. Herhangi bir şeyi tartmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tartışūr, tartışmāq.

tarttı.

ol yarmāq tarttı: O, para [başka bir şey de olabilir] tarttı.

ol yıp tarttı: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] çekti, gerdi.

ol tartın tarttı: O, kendine erzak edindi. Herhangi bir şeyi çekmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tartār, tartmāq.

ol etūkin tarttı: O, çizmelerini çıkarttı.

Şu atasözünde de geçer,

sūw körmēginçe etük tartma: Suyu görmeden çizmelerini çıkartma. Bu atasözü, birine acelecilikten kaçınmasını ve dikkatli davranmasını öğütlemek için kullanılır.

tartuq. **Yagma** ülkesindeki bir kentin adı.

tarūdı.

ew tarūdı: Ev [başka bir yer de olabilir] çok dardı.

er buşdı tarūdı: Adamın canı sıkkındı ve kederliydi.

tarūr, tarūmāq.

tarundı.

er īşta buştı tarundı: Adam bu mesele nedeniyle kederli ve kızgındı.

tarūnur, tarunmāq.

tarus. Çatı.

taruslādı.

ol ewin taruslādı: O, evine çatı yaptı.

taruslār, taruslāmāq.

taruttı.

ol aŋĝār ewin taruttı: O, onun evini, kendisi için çok dar olacak hale getirdi. Herhangi birinin bir şeyi daraltmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tarutūr, tarutmāq.

tarxān. Putperestlere ait bir sözcük; "bey" anlamına gelir (**Argu** lehçesi).

tas. "Kötü" olan herhangi bir şey (**Oguz** lehçesi).

bu āt tas tegül: Bu at kötü değil.

tasal. Çevgen oyununda çizilen sınır. Bu sözcük **talas** sözcüğünün göçüşmeye maruz kalmasıyla oluşmuştur – böylesi bir değişime Arapçadaki *mâ fi'l-ard alaq* ve *le'aq* ["ülkede (hiç) otlak yoktu"] ifadesinde de rastlanır.

tasgādı.

ol anı tasgādı: O, onu tokatladı.

tasgār, tasgāmāq.

tasgaşdı.

olār ẹkki tasgaşdı: Onlar birbirlerini tokatladılar.

tasgaşūr, tasgaşmāq. Bu eylemin icrasında yardımlaşmayı ya da bu eylemi icra ederek boy ölçüşmeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tasgattı.

ol qulm tasgattı: O, kölesini [başka birini de olabilir] tokatlattı.

tasgatūr, tasgatmāq.

tāş. Taş.

tāş tōn. Dışa giyilen giysi.

tāş yẹ̄r. Açık, kimseye ait olmayan diyarlar; yabancı bir ülke.

taşaq. Taşak [testis]. İkisi birbirine bağlı olduğu için cinsel organa da **taşaq** denir.

taşaqlıg.

taşaqlıg er: Taşaklı adam.

taşdı.

ẹşiç taşdı: Tencere kaynayıp taştı; *sūw taşdı*: (Nehirdeki ya da kaptaki) su taştı.

taşār, taşmāq.

taşgurdı.

ẹşiç taşgurdı: Güğüm neredeyse taşıyordu [taşayazdı].

taşgurār, taşgurmāq.

taşıqtı.

er ewdin taşıqtı: Adam evden dışarı çıktı (**Yagma**, **Tuxsı**, **Qıfçāq**, **Yabāqu** ve bazı *Türkmēnlerin* lehçesinde; *Türklerin* çoğu **çıqtı** der).

taşıqār, taşıqmāq.

taşırqān.

taşırqān közlüg: Gözü pek adam.

taşıtgān.

bu er ol ewinĝe telim tawār taşıtgān: Bu, her zaman evine [başka bir yere de olabilir] çokça mal taşıtan bir adamdır.

taşıtgān.

bu öt ol eşiç taşıtgān: Bu, güğümün taşmasına neden olan bir ateştir.

taşıttı.

tarıg taşıttı: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] bir yerden başka bir yere taşıttı.

taşıtūr, taşıtmāq.

taşken. Şāş kentinin adı. *Ebu Bekr el-Qaffâl eş-Şâşî*'nin memleketidir. Kök-biçimi *tāş kend*: taş kent'tir.

taşlādı.

ol ıtıg taşlādı: O, köpeği taşladı.

er taşlādı: Adam [başka biri de olabilir] uzaklara gitti.

taşlār, taşlāmāq.

taşlattı.

ol anı taşlattı: O, onun taşlanmasını emretti.

ol oglını taşlattı: O, (seyahat ederek tecrübe kazanması için) oğlunu uzaklara yolladı.

taşlatūr, taşlatmāq.

taştın.

er taştın bardı: Adam dışarıya gitti.

taşūdı.

ol ewke yarmāq taşūdı: O, parayı [başka bir şeyi de olabilir] evine taşıdı.

taşūr, taşūmāq.

taşūg. Taşınabilir, bir yerden başka bir yere nakledilebilir mal.

taşurdı.

ot eşiç taşurdı: Ateş, güğümü taşırdı. Bulunduğu yerden taşan her türlü sıvıyı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

taşurūr, taşūrmāq.

taşurgān.

bu öt ol eşiç taşurgān: Bu her zaman güğümü taşıran bir ateştir. Sarnıcın taşmasına ve suyun dağılmasına neden olan bir seli anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tat. Farsî (**Türk** lehçelerinin çoğunda).

Şu atasözünde de geçer,

tatıg közre tikēnig tüpre: Farsîyi gözünden vur, dikeni kökünden kes.

tat. **Uygur** kâfirleri (**Tuxsı** ve **Yagma** lehçelerinde). Bu sözcüğü onların ülkelerinde, onların ağzından işittim. Bu sözcüğü *tat tawgāç*: **Uygur** ve Çinli ifadesi içinde de kullanırlar. Yukarıdaki maddedeki atasözü aslında *Uygurlar* ve Çinliler için kullanılmakta ve onların sadakatten yoksunluğuna değinmektedir; "diken kökünden kesilmeli, **Uygur** gözünden vurulmalı." Başka bir atasözü de şöyledir,

tatsız türk bolmās, başsız börk bolmās: Bir başlığın hiçbir zaman başsız kalmaması gibi bir **Türk** de hiçbir zaman Farsîsiz [düşmansız] kalmaz.

tat. Kılıç ya da benzer şeylerin üzerinde oluşan pas.

Şu atasözünde de geçer,

qılıç tatıqsa īş yunçīr, er tatıqsa et tınçīr: Kılıç paslanırsa savaşçının durumu kötüleşir, adam Farsileşirse [Farsî töresine bağlanırsa] eti kokar. Bu atasözü, birine, sadakatten ayrılmamasını ve kendi gibilerin arasında yaşamasını öğütlemek için kullanılır.

tatār. Bir **Türk** kavmi.

tatgandı.

er aşıg tatgandı: Adam yemeği çok lezzetli buldu ve dudaklarını şapırdattı.

tatganūr, tatganmāq.

tatīdı.

aş agızda tatīdı: Ağızdaki yemek lezzetliydi.

tatīr, tatīmāq.

Şu atasözünde de geçer,

kişi eti tirigle tatīr: İnsanın eti o canlıyken tatlıdır – Bu, insanın yalnızca sağlıklıyken zenginlik kazandığı, bu zenginlikle lezzetli hazlar edindiği ve böylece kendisinin de tatlı biri olduğu anlamına gelir.

tātıg. Hoş bir lezzet. *tātıg tālıg* ifadesinde kullanılır.

tatıglandı.

üzüm tatıglandı: Üzüm tatlandı. Herhangi bir şeyin tatlanmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tatıglanūr, tatıglanmāq.

tatıglıg.

tatıglıg nēnĝ: Tatlı olan bir şey. Kök-biçimi *tātıglıg*'tır.

tatıgsādı.

er tatıgsādı: Adamın canı tatlı istedi.

tatıgsār, tatıgsāmāq.

tatıldı.

āş tatıldı: Yemeğin [başka bir şeyin de olabilir] tadına bakıldı.

tatılūr, tatılmāq.

tatındı.

tatındı sūt: Hayvanın memesinde pıhtılaşan süt.

tatıqtı.

türk tatıqtı: **Türk**, Farsîleşti.

qılıç tatıqtı : Kılıç paslandı.

tatıqār, tatıqmāq.

tatır.

tatır yēr: Bozkır.

tatırlıg.

tatırlıg yēr: Düz ve sert zemin.

tatırqa. Sepilenmiş beyaz deri.

tatırqu (?).

tatırqu yēr: Bitki örtüsü seyrek olan yer.

tatıttı.

tūz aşıg tatıttı: Tuz yemeğe lezzet verdi. Herhangi bir şeye tat katan bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tatıtūr, tatıtmāq.

tatlādı.

ol anı tatlādı: O, onu Farsîsandı.

tatlār, tatlāmāq.

tatlaşdı.

olar ẹkki birle tatlaşdı: Onlar birbirleriyle Farsça konuştular. **Uygur** lehçesinde konuşmayı anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

tatlaşūr, tatlaşmāq.

tatruşdı.

olār bīr ẹkindīke et tatruşdı: Onlar birbirlerine et [başka bir şey de olabilir] tattırdılar.

tatruşūr, tatruşmāq.

tāturdı.

ol manĝa aş tāturdı: O, bana yemek [başka bir şey de olabilir] tattırdı.

tāturur, tāturmāq.

taturdum.

men anĝar aş taturdum: Ben, ona yemek tattırdım.

taturur men, taturmāq.

taturgān.

bu er ol aş taturgān: Bu (konuklarını ya da başkalarını) besleyen bir adamdır.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir adamın ardından ağıt yakıyor)

erdi aşın taturgān	Konuklarını besleyen
yawlaq yagıg qaçurgān	Düşmanlarını defedendi
ograq sūsin qaytargān	(Kararlılığıyla) **ograk** askerini geri döndürmüştü
bastı ölüm axtaru	(Şimdi) ölüm onu alaşağı etti

tavıl. Avda doğan için çalınan davul. Bu sözcüğün, ikisinin eklemleme noktalarının yakınlığı nedeniyle *ti*'nın *te*'ye dönüştürülmesiyle Arapçadan alındığını düşünüyorum; zira Arapçada *galiṭa* ve *galita* ("hata yapmak") ya da *qattara* ve *qaṭṭara* ("koklamak") sözcüklerinde de böylesi bir dönüşüm vardır; öte yandan *Türkler* örneğin *Sâbit* sözcüğünü alıp değiştirerek **tübüt** şeklinde kullanmıştır. Ancak ben gerçek *Türkler* tarafından kullanılan bazı sözcüklerin İslam ülkesinin en uzak sınırlarında bile kullanıldığını bizzat işittim.

tavış. Ses ve hareket. **tawış**'ın değişik sesletimi.

tawar. Canlı ya da cansız mal. *Oguzlar* ve **Oguz** lehçesine uyanlar *tavar* der.

Şu dörtlükte de kullanılır,

tawar kimnig üklise	Kimin malı çoğalırsa
bēglik aŋgar kergeyūr	Beylik ona yaraşır
tawarsızın qalıp bēg	Bey malsız kalınca
erensizin emgeyūr	Adam toplamakta zorlanır [çünkü onlar yalnızca zenginlik arzusuyla onun yanında toplanırlar]

tawār. Mal, eşya.

tawarlıg.

tawarlıg er: Malı olan adam.

tawarluq. Mal konan yer; kiler.

tawgāç. Maçin'e verilen ad. Burası Çin'e dört aylık yolculuk uzaklığındadır. Çin, aslında üç bölümden oluşur: doğudaki "Yukarı Çin"dir, buraya **tawgāç** denir; "Orta Çin"e **xıtāy** [özgün metinde *ti*'yla, *xiṭāy* biçiminde geçmektedir –çn] denir; "Aşağı Çin"e ise **barxān** denir ve burası *Kāşgar* havalisidir. Ama şimdilerde **tawgāç**, Maçin, **xıtāy** da Çin olarak bilinmektedir.

tawgāç. **Tawgāç** bölgesinde yerleşik olan bir **Türk** kavmine verilen ad. Bu sözcükten hareketle *tat tawgāç*: **Uygur (tat)** ve Çinli **(tawgāç)** denir.

tawgāç. İnsan elinden çıkma kadim ve heybetli şeylerin hepsine *tawgāç eḍi* denir. Bu Arapçadaki *şey 'adī* ["Âd kavmine ait olan"] ifadesine benzer. Bu sözcük hakanlar için de kullanılır ve *tawgāç xān*: ülkesi büyük ve köklü olan hakan denir.

tawgāç. *tat tawgāç* biçiminde bir ikilemede kullanılır. Burada **tat** sözcüğüyle Farsîler, **tawgaç** sözcüğüyle de *Türkler* anlatılır. Bence, anlam olarak daha doğru olan

kullanım daha önce belirttiğim [bkz. **tat**, **tawgāç**] kullanımdır. Bu ikinci kullanım İslam ülkesinde, ilki ise bu bölgede yaygındır. İkisi de doğrudur.

tawgāç.

tawgāç yodāsı: Yaprakları zambak yaprağına benzeyen ve ilaç olarak kullanılan bir çalı.

tawgāçlādı.

ol anı tawgāçlādı: O, onun Maçinle ilişkili olduğunu düşündü ve *tawgāçlardan* biri saydı.

tawgaçlār, *tawgaçlāmāq*.

tawgāçlandı.

er tawgāçlandı: Adam Maçin halkındanmış gibi giyindi.

tawgaçlanūr, *tawgaçlanmāq*.

tawılgūç. Hünnap.

tawılqu. "Hünnap" anlamına gelen **tawılgūç**'un değişik sesletimi.

tawış. Ses ve hareket.

tawışgān. Tavşan.

tawışgān yılı: Oniki yıllık **Türk** takviminin yıllarından birinin adı.

tawışgān.

tawışgān ögüz: **Uç** kentinde akan bir derenin adı.

tawışlādı.

tawışlādı nēnĝ: Bir şeyde ses ve hareket oluştu.

tawışlār, *tawışlāmāq*.

tawrādı.

er tawrādı: Adam dayanıklılaştı, bedeni sağlamlaştı. **tıgradı**'yla aynı anlama gelir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz ile Kış arasındaki çekişmeyi anlatıyor)

qış yāygaru sawlayūr	Kış, Yaza seslenir
er at menin tawrayūr	Adamlar ve atlar bende dayanıklılaşır
igler yęme sewreyūr	Hastalıklar (kışın) azalır
et yęn taqı bekrişūr	İnsanların bedenleri ve etleri (kışın) sağlamlaşır

tawrār, *tawrāmāq*.

tawrandı.

er tawrandı: Adam davrandı - hızla bir şeyi yapacakmış gibi göründü.

tawranūr, *tawranmāq*.

tawrāq. Çabukluk; sürat.

tawrāqın kel: Çabuk gel. Bu sözcük sıfat olarak da kullanılır, nitekim *tawrāq īşçi*: çalışkan işçi denir.

tawrattı.

er tawrattı: Adam acele etti.

tawratūr, tawratmāq.

urāgut yıp tawrattı: Kadın ip eğirdi.

taxçek. Bir Çin ipeklisi çeşidi.

taxtu. Eğrilmeden önceki ham ipek.

tāy. Tay. Şu dizelerde de kullanılır,

tegür menig sāwımı bilgēleke ay

tınar qalı atıtsa qısraq sanı tāy

Benim sözlerimi bilgelere eriştir ve onlara de ki

Tay, atlar arasında sayılınca kısrak dinlenir [çünkü artık ona değil yavrusuna binilecektir]

tayādı.

ol anı tayādı: O, ona yaslandı.

tayār, tayāmāq.

tayāgu. Bir parça kurumuş kil; kesek.

tayandı.

ol manĝa tayandı: O, bana dayandı, yaslandı. Herhangi bir şeye yaslanmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tayanūr, tayanmāq.

tayāñgu. "Mabeyinci" anlamında kullanılan özgün sözcük. Arapça *hâcib* ("kapıcı") sözcüğü yaygınlaştıktan sonra bununla yer değiştirmiştir. Kökü **tayandı**: o bana dayandı'dır, çünkü Hakanlar mabeyincilere ihtiyaç duyar ve keza Hakan'ın tebaası da arzuhallerini Hakan'a sunmak ve yanıt almak için mabeyinciye bağımlıdır.

tayaq. Asa; baston; dayanak.

küdēgü tayaq bēṛdi: Güvey, attan inerken dayanması için geline bir cariye ya da köle tahsis etti. Bu, zenginliği olanlar için bir gelenektir ve köle gelinin malı olur. Şu atasözünde de geçer,

tayaq bile taymās, tanuq sözün bütmēs: Dayanağı olan kimse (çamurda) kaymaz, (tanıklığa uygun olmadığı müddetçe) tanığın sözü [sözünün doğruluğu] bilinemez.

tayaqlandı.

er tayaqlandı: Adam asa, baston sahibi oldu.

tayaqlanūr, tayaqlanmāq.

taydı.

er taydı: Adam kaydı. Herhangi bir hayvanın ayağının çamur ya da yağmur nedeniyle kaymasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tayār, taymāq.

taygān. Tazı. Şu atasözünde de geçer,

taygān yügrükin tĭlkü sewmēs: Tilki, hızlı koşan tazıyı sevmez. Bu atasözü, belli bir üst-alt çekişmesi nedeniyle biri diğerini kıskanan iki bilgin için kullanılır.

tayıg.

tayıg yĕr: Kaygan yer.

tayışdı.

ol anıg birle tayışdı: O, kayma konusunda onunla yarıştı.

tayışūr, tayışmāq.

tayıttı.

ol anı suwqa tayıttı: O, onun kayıp suyun içine düşmesine neden oldu.

tayıtūr, tayıtmāq. Bir şeyin kaydırılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

taylaŋ er. Zarif ve güzel, çehresi temiz, giysileri şık kimse. Bu sözcük genellikle gençler için kullanılır.

taylaŋ yigit: Kibar ve zarif genç.

tayturdı.

ol anı suwqa tayturdı: O, onu suda kaydırdı.

tayturur, tayturmāq.

tayuq.

tayuq er: Genç, kibar ve zarif adam.

tayuqlandı.

yigit tayuqlandı: Genç adam züppe gibi giyindi.

tayuqlanūr, tayuqlanmāq.

tāz. Dazlak; kel.

tāz at: Alacalı at.

tāz qōy: Boynuzsuz koyun.

tāz yĕr: Çorak toprak. Şu atasözünde de geçer,

tāz at tawārçı bolmās: Alaca atla yük taşınmaz [çünkü onun nalları kötüdür].

tazardı.

tazardı nēŋ: Bir şey çıplaklaştı, yalınlaştı.

tazarūr, tazarmāq.

tazgırdı.

er bāşı tazgırdı: Adamın başı kelleşti.

tazgırār, tazgırmāq.

tazlādı.

ol anı tazlādı: O, onu kel saydı.

tazlār, tazlāmāq.

tẹ̄di.

ol maŋ̂a andag tẹ̄di: O, bana böyle söyledi.

tẹ̄r, tẹ̄mēk.

tẹ̄d̄īn. "Zaman" anlamına gelen bir sözcük.

bu tẹ̄d̄īn keldi: Bu zamanda geldi.

tēg. Benzetme [karşılaştırma] ilgeci.

ol andag tēg: O, onun gibi.

tegdi.

ol ewke tegdi: O, eve [başka bir yere de olabilir] ulaştı.

tegīr, tegmēk.

Şu atasözünde de geçer,

ẹ̄wek ewke tegmēs: Aceleci adam eve ulaşamaz [çünkü acele ederek atını yorar ve sonunda bineksiz kalır]. Bu atasözü, birine ağır hareket etmesini öğütlemek için söylenir.

Şu dizelerde de kullanılır,

atgalır oqnı azāq
tegmedi bu sāw uşāq

Bu fettan kadın bana kaynağı belli olmayan okunu atar – o, serseri ok atar
(Ama) bu iftira bana değmez – bu söz (iftira) bana değmez

tegildi.

anıg közi tegildi: Onun gözü körleşti.

teglür, tegilmēk.

tẹgīn. Köle – bu kök-anlamıdır.

kümüş tẹgīn: Derisi gümüş gibi açık renk olan köle; *alp tẹgīn*: güçlü köle; *qutlug tẹgīn*: kutsanmış köle.

Daha sonra *Hāqānīler* bu sözcüğü erkek çocuklar için söylenen basit bir unvan olarak kullanmaya başlamıştır. Yırtıcı kuşların adlarıyla bir araya getirilerek kullanılır.

çagrı tẹgīn: Acımasız cesaretiyle doğana benzeyen **Tẹgīn**; *küç tẹgīn*: Güçlü **Tẹgīn**.

Bu sözcüğün köleleri anlatmaktan çıkıp *Afrāsiyāb*'ın oğulları için kullanılan bir sözcük haline gelmesinin nedeni, onların babalarına olan saygıları nedeniyle, hem yazılı hem de sözlü olarak babalarına seslenirken "köleniz [kulunuz] şunları şunları yaptı, şunları şunları kıldı" ifadesini kullanmalarıdır. Bu, onların alçakgönüllülüğünü ve babalarına olan saygılarını gösterir. Daha sonra bu sözcük (tek başına söylendiğinde) onlar için kullanılır oldu; iki anlam arasındaki farkı açıkça belirtecek bir takım yardımcı unsurlarla birleştirilmesi pahasına kölelere verilen bir ad olarak kullanılmaya da devam etti.

tegindi. **Çigil** lehçesinde, Hakan'a ya da Bey'e birinin huzura geldiğini duyurmak için *ol tegindi*: o ulaştı denir. Gerçek anlamı "O, gelmesini lütfetmenizi istiyor"dur. Huzurdan ayrılırken de aynı ifade kullanılır. *Oguzlar* bu ifadeyi sevmez.

teginūr, teginmēk.

tegiŋg. Samur.

tegirme.

tegirme nēŋg: Çörek, değirmen ya da para gibi yuvarlak olan herhangi bir şey.

tegirmek. Devenin sırtına yüklenen tahtırevan. *Oguzlar* buna **ügürmek** de der.

tegiş. Herhangi bir şeyin sınırı ya da had safhası.

tegiş. Bir erkek adı.

tegişdi.

olār ekki bēgke tegişdi: Onlar yargılanmak için beyin önüne çıktılar.

menig elgim tarusqa tegişdi: Benim elim çatıya erişti.

tegişūr, tegişmēk. Şu atasözünde de geçer,

mūş yaqrīqa tegişmēs, ayur kişi nēŋgi yaraşmās: Kedi aslı yağa erişemez, "insanoğlunun yiyecekleri zaten bana yaramaz" der. Bu atasözü, istediği bir şeye ulaşamadığında "ben zaten ondan bilerek vazgeçtim diyen birini anlatmak için kullanılır.

tegit. **tegīn** sözcüğünün çoğulu. Kök-anlamı "köle"dir; ancak daha sonra *Hāqānīlerin* oğullarına verilen, saygı belirten bir unvan olmuştur. Kuraldışı bir çoğuldur.

öge tegit: Halkın arasından sıyrılarak yükselen yurttaşlardan ve küçük soylulardan oluşan sınıf. **öge** unvanının kökeni *Zülkarneyn* zamanına dek uzanır; ateşkesten önce gerçekleşen bir olaya –onun ordularının öncü birlikleriyle *Türkler* arasındaki bir çatışmaya– ilişkin bir anlatıda geçer [ayrıntılar için bkz. **öge**].

teglük. Kör.

teglük közlüg: Kör adam.

tegme. "Herkes" anlamına gelen bir sözcük.

tegme kişi öz bolmās, yāt yaguq tūz bolmās: Herkes senin gibi olmaz (onlara sırını açmamalı ve çok güvenmemelisin), yabancı ile yoldaş aynı değildir.

tegre. Halka; yuvarlak herhangi bir şeyin dış kenarı.

quḍug tegresi: Kuyunun [başka bir şeyin de olabilir] kenarı [halkası].

tegrek. Yuvarlak bir şeyin dış kenarı.

quḍug tegreki: Kuyunun kenarı.

tegşüt. Bedel ödeme esasına dayanarak bir şeyi başka bir şeyle, örneğin adi parayı iyi parayla değiştirme.

tegül. Değil (**Oguz** lehçesi). Bu sözcük, *Argıların, dāg ol* ifadesinden türetilmiştir. *dal* (*d*) *te*'ye (*t*) ve *gayn* (*g*) titreşimli *kef*'e (*g*) çevrilmiş, iki *elif* (*a*) atılmıştır.

tegürdi.

ol manĝa bĕgdin sōz tegürdi: O, bana beyin [başka birinin de olabilir] sözünü getirdi.

tegürūr, tegürmĕk.

tegürgĕn.

bu er ol īşıg aḍāqqa tegürgĕn: Bu, işi sonuna kadar götüren bir adamdır.

tek. "Belli bir amacı olmayan" anlamına gelen bir sözcük.

tek keldim: Amaçsız geldim [bir şey istemek ya da yapmak için gelmedim, yalnızca geldim].

tek tur. "Sessiz ol!" (**Oguz** lehçesi).

teke. Erkek karaca. Bunun boynuzlarından yay yapılır

teke. Erkek keçi. Buradan hareketle sakalları seyrek olan birine, bunlar teke sakalına benzetilerek, *teke saqāl* denir.

tekne. Yalak; yemlik; tekne.

teldi.

er tām teldi: Adam duvarı [başka bir şeyi de olabilir] deldi.

teldi.

ol oglāqıg saglıqqa teldi: O, oğlağı (süt emmesi için) süt veren keçinin yanına kattı. Bu, annekeçinin sütünün azalması ya da ölmesi ve oğlağın ya da kuzunun bakıma muhtaç kalması durumunda yapılır.

telĕr, telmĕk.

telgĕdi.

ol atāsın bulgādı telgĕdi: O, babasının canını sıktı ve onu sinirlendirdi. **telgĕdi** sözcüğü tek başına kullanılmaz, ancak **bulgadı** sözcüğüyle birlikte anlam kazanır.

telgĕr, telgĕmĕk.

telgendi.

ol anĝar bulgandı telgendi: O, ona kızdı ve canı sıkıldı. **telgendi** sözcüğü tek başına kullanılmaz, yalnızca **bulgandı** sözcüğünün tamamlayıcısı olarak kullanılır.

telgenūr, telgenmĕk.

telik. Delik.

telim. Herhangi bir şeyin çok olanı.

telim yarmāq: Çok para. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir savaşı anlatıyor)

telim başlar yuwuldīmat	Birçok başlar [yiğitlerin başları] yuvarlandı
yagı andın yawaldīmat	Düşmanın öfkesi bu nedenle yatıştı
küçi anıg kewildĭmet	Gücü azaldı
qılıç qınqa küçün sıgdı	(Ta ki) kılıç (üzerinde pıhtılaşan onca kan nedeniyle) zar zor kınına sokulana kadar

telindi.

tām telindi: Duvar delindi.

telinür, telinmek.

Şu dörtlükte de kullanılır,

kūçendi bilēkim	Bileğime (onun sayesinde yazdığım onca bilgeliğin üzerine yüklediği ağırlık nedeniyle) eziyet edildi
yagūdı tilēkim	(Bilgiye olan) arzum (nihayete ermeye) yaklaştı
telindi bilīgim	Bilgeliğin pınarları bileğimi yararak fışkırıyor
tegrüp aŋgar çertilūr	Ancak şimdi, zaman beni bu geçide yaklaştırdığında, yaşam benden kaçıyor

telişdi.

olār ẹkki tām telişdi: Onlar duvarı [başka bir şeyi de olabilir] delme işinde birbirlerine meydan okudular. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

telişūr, telişmēk.

telmirdi.

er telim telmirdi: Adam sanki bir şeyi ya da birini arıyormuş gibi sağa sola bakındı.

telmirēr, telmirmēk.

teltürdi.

ol tām teltürdi: O, duvarın delinmesini emretti. Buradaki ikinci *te* (*t*), *dal*'dan (*d*) değişmiştir [*teldürdi*]. Nitekim Arapçada *qatera alâ 'iyâlihi* ["o, onun, ailesine kabulü konusunda kısıtlayıcı davrandı"] ifadesinin *qadera* sözcüğüyle de söylenilebilmesi benzer bir değişime örnek teşkil eder. Buna ilişkin olarak Cenab-ı Hakk'ın şu iki ayetini karşılaştırın: *ve men qudira 'aleyhi rizquhu* ("**Rızkı kısılmış bulunana da Allah kendisine verdiğinden versin. ...**" [K. 65:7]) ya da *ve emmâ mebtelâhu feqadera aleyhi rizqahu* ("**Ama Rabbi onu sınayıp rızkını daraltırsa ...** " [K. 89:16]). Bu örneklerde de *dal*'ın (*d*), *te*'yle (*t*) değişmesine izin verilmiştir. *gadera* ("aldatmak") kökünden gelen *hatara* ve *hatala* sözcüklerinde de *te* (*t*) *dal*'dan (*d*) değişmiştir – bu örnekte üç değişim vardır [*g~x, d~t, r~l*].

teltürür, teltürmek.

telü. Ahmak (**Oguz** lehçesi).

tẹlwe. Deli.

temen.

temen yiŋne: Çuvaldız.

tẹmin. "Kısa bir süre önce" anlamına gelen bir ilgeç; demin.

tẹmin keldim: Az önce geldim.

temregü. Bir deri hastalığı.

temür. Demir.

Şu atasözünde de geçer,

kök temür kęrü turmās: Mavi demir [kılıç] zarar vermeden hareketini bitirmez [çünkü bir şeye vurulduğu zaman onu yaralar]. Bunun bir başka anlamı daha vardır. *Qırqızlar*, *Yabāqular*, *Qıfçāqlar* ve diğerleri biriyle ittifak yaptıklarında ya da yapılan bir anlaşmaya taraf olduklarında kınından sıyrılmış bir kılıcı onun önüne yanlamasına koyarak *bu kök kirsün qızıl çıqsūn*: anlaşmayı bozarsam bu (demir) mavi [mavi demir - kılıç] girsin kızıl [kanlı] çıksın derler. Bu, onların kılıç tarafından katledileceği, çünkü büyük kudrete sahip olduğuna inandıkları demirin onlardan intikam alacağını anlatır.

temürgēn. Ok temreni (**Oguz** lehçesi).

temürlük (temürlüg). Demir eritilen yer. "Demire sahip olan kimse"yi anlatmak için aynı sözcük titreşimli *kef*'le (ince *kef* – *g*) söylenir [**temürlüg**].

tenrīdi.

anıg başı tenrīdi: Onun başı döndü. Bu tam bir baş dönmesi değildir, daha çok, uykunun bastırdığı, ancak uyumaktan sakınıldığı durumlarda bu yoksunluk nedeniyle başta oluşan karıncalanmayı anlatmak için kullanılır.

tenrīr, *tenrīmēk* [bu sözcük *sānrīdı* ya da *tawrıdı* da olabilir –çn].

teñg. Denk, benzer.

teñg tūş: Eş; akran.

teñg. Olabilirlik; doğru yer ve zamanda gelişen bir şey. Şu atasözünde de geçer,

teñgsizde tegirmēn turgursa yaragsızda yār barīr: Yanlış bir yerde ve yanlış bir zamanda bir değirmen inşa edersen, olmayacak zamanda bozulur. Bu atasözü bir işi yanlış zamanda yapan kimseyi anlatmak için kullanılır.

teñgdi.

quş teñgdi: Kuş süzüldü. Benzer bir şekilde, göğe doğru atılan ve uzaklaşarak gözden kaybolan oku anlatmak için de *oq teñgdi*: ok süzüldü denir.

teñgēr, *teñgmēk*.

teñgeşdi.

teñgeşdi nēñg: Bir şey başka bir şey ile aynı seviyeye geldi; denk oldu.

teñgēşūr, *teñgeşmēk*.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Savaşta kendisinden öğüt isteyen bir adamı anlatıyor)

menig bile kęñgeşdi	Benden öğüt istedi
bilgi mañga teñgeşdi	(Böylece) aklı benimki ile denk oldu
eren bile süñgüşdi	Mızrak kuşanıp adamlarla savaştı
alplār başın ol yuvār	Yiğitlerin başlarını (top gibi) yuvarlıyor

teŋgerdi.

ol bīr nēŋni bīrke teŋgerdi: O, bir şeyi başka bir şeyle dengeledi [iki şey arasında denge kurdu].

teŋgerūr, teŋgermēk.

teŋgüç. Yarım arşın yüksekliği kaldırılan herhangi bir şey, örneğin sacayağı ya da boy bakımından benzerleri.

teŋig. Hava.

teŋitti.

er oqın teŋitti: Adam oku göğe doğru attı.

teŋitūr, teŋitmēk.

teŋiz. Deniz.

teŋlēdi.

bīr nēŋ birke teŋlēdi: O, iki şeyi dengeledi.

teŋlēr, teŋlēmēk.

teŋlegüç. Çaylak – bir kuş türü (**Oguz** lehçesi).

teŋlegün. Çaylak (*Oguzlar* dışındaki *Türklerin* lehçelerinde).

teŋlendi.

er īşın teŋlendi: Adam bu işte çeşitli önlemler aldı.

teŋlenūr, teŋlenmēk.

teŋleşdi.

bīr nēŋ bīrke teŋleşdi: Bir şey, başka bir şeyi dengeledi [onunla denk oldu].

teŋleşūr, teŋleşmēk.

teŋri. Allah; *azze* ve *celle* [*aziz* ve *celîl* olan (muhterem ve ulu)].

Şu atasözünde de geçer,

toyın tapugsāq, teŋri sewinçsiz: Kâfirlerin din büyüğü Cenab-ı Hakk'a tapınmak ister, ama Allah (O'nun büyüklüğü artsın) bu ibadetten hoşnut olmaz. Bu atasözü, birini memnun etmek için bir iş yapan, ancak bunu başaramayan kimseyi anlatmak için kullanılır.

Şu dizelerde de kullanılır,

tün kün tapun, teŋrīke boynamagıl
qorqup aŋar eymenü oynamagıl

Allah'a gece gündüz ibadet et ve bu işten şaşma
O'ndan kork ve korkunda ve çekinmende oyunbaz olma

Kâfirler –Allah'ın gazabı üzerlerine olsun– göğe **teŋri** derler; aynı zamanda azametli gördükleri her şeyi, örneğin bir dağı ya da bir ağacı da **teŋri** olarak adlandırır ve önünde secde ederler. Bunlar bilge bir adama da **teŋrikēn** derler. Bunların sapkınlıklarından kaçarak Allah'a sığınırız.

Hasan Boy
TABRIZ

teŋrikēn. Âlim; dindar bir adam (Müslüman olmayan *Türklerin* [kâfirlerin] lehçelerinde).

teŋtürdi.

ol quş teŋtürdi: O, kuşu saldı. Ok atmasını anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

teŋtürür, teŋtürmēk.

teŋgürdi.

er oq teŋgürdi: Adam okunu göğe doğru attı ve ok gözden kayboldu. Kuşun elden bırakılınca uçup gitmesini anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

teŋgürür, teŋgürmēk.

tepdi.

ol qulın tepdi: O, kölesini tekmeledi.

tepēr, tepmēk.

tepig.

ol qulın tepig tepdi: O, kölesine tekme vurdu.

tepildi.

tepildi yēr: Yer [başka bir şey de olabilir] tekmelendi.

teplūr, tepilmēk.

tepindi.

er atın tepindi: Adam atı ayaklarıyla mahmuzladı. Ayaklarını herhangi bir nedenle hareket ettirmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tepinūr, tepinmēk.

tepişdi.

ol menig birle tepişdi: O, benimle tekmeleşti.

tepişūr, tepişmēk.

tepiz. Bataklık ya da çorak yer.

tepiz kişi: Haset eden kimse.

tepizlik. Haset; kıskançlık.

anıg tepizliki kimke talqār: Onun hasedi kime zarar verir?

teprēdi.

teprēdi nēŋ: Bir şey hareket etti [depreşti].

teprēr, teprēmēk.

teprendi.

teprendi nēŋ: Bir şey hareket etti [depreşti].

teprenūr, teprenmēk.

tepreşdi.

kişi qamug tepreşdi: Bütün halk kımıldandı [depreşti].

Hareket eden herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tepreşür, tepreşmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz ile Kış arasındaki çekişmeyi anlatıyor; Kış, Yaz'a sesleniyor)

ol qar qamug qīşın ẹnēr	Kar ve nem kışın iner
aşlıq tarıg anın önēr	Yazın tahıl böylece biter
yawlaq yagı mende tınār	Zalim düşmanın öfkesi bende diner
sen keliben tepreşür	Sen gelince (ey Yaz) o yine depreşir

tepretti.

ol tepretti nēnĝni: O, bir şeyi hareket ettirdi.

tepretür, tepretmēk.

er yagīqa tepretti: Adam düşmana saldırdı.

tepsēdi.

ol anı tepsēdi: O, onu kıskandı [ona haset etti]. Sözcüğün *z*'yle söylenen biçiminin değişik sesletimi [**tepzēdi**].

tepsēr, tepsēmēk.

tepsetti.

ol meni tepsetti: O, beni haset etmem için kışkırttı. Sözcüğün *z*'yle söylenen biçiminin değişik sesletimi [**tepzetti**].

tepsetür, tepsetmēk.

tepük. Eritilmiş kurşundan ağırşak biçiminde dökülen ve etrafına keçi tüyü ya da benzer şeyler sarılan bir şey. Oğlan çocukları buna ayaklarıyla vurarak bir oyun oynar [ayaktopu].

tepzēdi.

ol anı tepzēdi: O, onu kıskandı [ona haset etti].

tepzēr, tepzēmēk.

tepzeşdiler.

olār qamug bu īşqa tepzeşdiler: Onlar bu işte birbirlerine haset ettiler.

tepzeşür, tepzeşmēk.

tepzetti.

ol meni bu īşqa tepzetti: O, bu işte haset etmem için beni kışkırttı.

tepzetür, teqzetmēk.

ter.

er ter boldı: Adam utandı. Bu *er ir boldı* ifadesi yerine söylenir [bkz. **ir**].

tēr. Ücret karşılığı işe koşulan adama verilen para.

terçi: Ücret karşılığı iş yapan kimse.

tēr. Ter.

terçi. Ücret karşılığı çalışan kimse.

tẹ̄rdi.

ol tawār tẹ̄rdi: O, mal [başka bir şey de olabilir] topladı [biriktirdi].

tẹ̄rēr, tẹ̄rmēk.

tẹrēk. Kavak.

tẹreklik (tẹreklig). Kavaklık. "Kavak sahibi olan kimse"yi anlatmak için sözcüğün titreşimli *kef*'li (ince *kef* – *g*) biçimi kullanılır [**tẹreklig**].

tẹrgēş. Kalabalık oluşmasını sağlayan bir hareketin neden olduğu sıkışma.

suw tẹrgēşi: Bir nehir arkındaki durgun su.

tẹrgeşdi.

tẹwẹ tẹrgeşdi: Develer [başka hayvanlar da olabilir] tek kol halinde yürüdüler. Birbiri ardına sıralanarak bir dizi oluşturan her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tẹrgeşūr, tẹrgēşmēk.

tẹrgi. Kurulu sofra. Şu atasözünde de geçer,

tılın tẹrgike tegīr: Nazik konuşan (kimse) kurulu sofraya ulaşır. Bu atasözü, birine yetkinliğini konuşması aracılığıyla sergilemesini öğütlemek için kullanılır. Nitekim Arapçada da *el-meru mahbu tathe lisânihi* ["kişi dilinin altında gizlidir"] denir.

tẹrgin. Bir araya gelmiş ve durağan herhangi bir şeyi anlatmak için **tergin** sözcüğü kullanılır.

tergin sūw: Durgun su.

tergin sü: Toplanmış asker.

tẹrgü. Eyer kayışları.

teri. Deri; cilt.

tẹrildi.

boḍūn tẹrildi: Halk bir araya geldi [toplaştı].

yarmāq tẹrildi: Para [başka bir şey de olabilir] toplandı [biriktirildi].

tẹrlür, tẹrilmēk.

tẹrilgēn.

bular boḍun ol tutçı tẹrilgēn: Bu her zaman bir araya gelen ve bir mesele üzerine anlaşan bir halktır. Önce geri çekilip sonra tekrar toplanmak âdetinde olan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

terim. *Afrāsiyāb* soyundan gelen prensler, prensesler ve büyüklü küçüklü başka soylu kişileri anlatmak için kullanılan bir unvan. *Hāqānīler* arasında bu unvan yalnızca Hanların oğulları için kullanılır, ne kadar büyük olursa olsun başka hiç kimseye layık görülmez. "Prenses"lere seslenirken de *altun terim* denir.

terinçek. İnce bir pelerin (**Oguz** lehçesi).

ṭerindi.

ol özinĝe yemiş ṭerindi: O, kendisi için kendi kendine meyve [başka bir şey de olabilir] topladı.

ṭerinūr, ṭerinmēk.

teriṅg kōl. *ekki ögüz* sınırında bulunan bir göl.

teriṅg.

teriṅg teṅgiz: Engin ve derin deniz. *Oguzlar* geniş ve derin olan her şeye **teriṅg** derler.

teriṅg örı: Derin vadi.

teriṅg bilge: Engin bilgiye ve hikmete sahip âlim.

ṭerişdi.

ol maṅga yemiş ṭerişdi: O, bana meyve [başka bir şey de olabilir] toplamakta yardım etti. Herhangi bir şeyi derlemeyi ya da hasattan sonra tarlada kalan tahılı toplamayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ṭerişūr, ṭerişmēk. Yarış da böyledir.

teritti.

er teritti: Adam [başka bir şey de olabilir] terledi. Bu sözcük [ya] **teri**: deri sözcüğünden türetilmiştir ve anlamı *teri ötti*: ter deriden geçerek dışarı çıktı'dır; *hemze* düşmüş ve ifade tek bir eylem biçimini almıştır. Ya da **ter**: ter sözcüğünden türemiştir ve anlamı *ter attı*: beden teri dışarıya attı'dır; *hemze* düşmüş ve ifade tek bir eylem biçimini almıştır.

teritēr, teritmēk.

terk. **Türk** ülkesinde bir kent adı.

terk.

terk kel: Çabuk gel. Herhangi bir işin çabuk görülmesine ilişkin bir emir verildiğinde *terk qıl*: Acele et denir.

terken. *Hāqānīlerin* bir ülke ya da il üzerinde hâkimiyeti olan bir kimseye hitap ederken kullandıkları sözcük. Yalnızca *Hāqānīler* ve Hakanlar için kullanılır. "Ey sen itaat edilen" anlamına gelir.

terkin.

terkin kel: Çabuk gel. Kökü "acele" anlamına gelen **terk**'dir.

terklēdi.

ol īşıg terklēdi: O, işi hızlandırdı [işte acele etti].

terklēr, terklēmēk.

terlēdi.

at terlēdi: At terledi.

ol atın terlēdi: O, atını kaşağıladı, atın üzerindeki ter ve pislik gibi şeyleri temizledi.

terlēr, terlēmēk. Bu sözcüğün biri geçişli, biri geçişsiz olan iki zıt anlamı vardır.

terlendi.

at terlendi: At [başka bir şey de olabilir] terledi.

terlenūr, terlenmēk.

terletti.

ol atın terletti: O, atını terletti.

ol atıg terletti: O, atını kaşağıladı.

terletūr, terletmēk.

terlik. Teri çekmek için eyerin altına konan keçe.

ṭernēk. Halkın belli bir işi, alınacak tedbirleri konuşup karara bağlamak için toplandıkları meclis.

ternĝük. Topraktan sızan su. Bunun Arapçası *turnuq*'tur. *kaf* (*q*), *kef*'e (*k*) dönüşmüştür; bu [iki dile de] uygun bir sözcüktür.

ternĝüklendi.

suw ternĝüklendi: Su topraktan sızdı.

ternĝüklenūr, ternĝüklenmēk.

ters. "Zorlu" olan herhangi bir şey.

ters īş: Zor iş.

tersindi.

bēg anĝar tersindi: Bey ona öfkelendi.

bāş tersindi: Yara kapanmışken yeniden açıldı [iltihap dinmişken yeniden azdı].

tersinūr, tersinmēk.

tes. *Oguzlar* yuvarlak bir şeyi betimlerken aşırı vurgu yapmak isterlerse *tes tegirme* derler. Bu kullanım kurala aykırıdır. **Türk** lehçelerinin çoğunda kural, renkler ya da bir şeyin özellikleri anlatılırken pekiştirme yapılmak istendiğinde sözcüğün ilk yazacının alınması ve bunun *p*'yle birleştirilmesidir; ancak Oguzlar *m*'yle birleştirir. Örneğin *Türkler* "derin kurşuni" rengini anlatmak için *köp kök* derken, *Oguzlar köm kök* der. **kök**, "kurşuni" anlamına gelir. *Türkler*, ilk yazacı (*k*) alır ve bunu *p* sesiyle birleştirerek, pekiştirme sıfatı olarak *köp* derler, daha sonra rengin adını [**kök**] söylerler. *Oguzlar*, *p*'yi *m*'ye çevirerek "derin kurşuni" için *köm kök* derler. *Türkler* "sarı"ya **sarıg**, "açık sarı"ya *sap sarıg* derler. *s* alınmış ve pekiştirme sıfatını oluşturmak için *p*'yle birleştirilmiş ve sonra arkasına rengin adı eklenmiştir. "Boş yer, açık arazi"ye **yazı** denir. Betimlemeyi pekiştirmek için *yap yazı*: geniş bir açık arazi denir. Bütün pekiştirmeler bu kurala göre yapılır. Ancak *p*'nin *s*'ye dönüştürülmesine ilişkin bir kural yoktur.

teşik. Obur; karnı doymasına karşın gözü doymayan kimse.

teşildi.

qāp teşildi: Şarap tulumu yarıldı.

teşilūr, teşilmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Öldürülen bir adamı anlatıyor)

qānı aqıp yuşuldı	Kanı akıp döküldü
qāpı qamug teşildi	Sanki yarılan bir şarap tulumunda saklanıyormuş gibi
ölüg bile qoşuldı	(Şimdi) ölümle birleşti
tugmış küni uş batār	Doğan güneşi şimdi batıyor [bahtı ve yaşamı bitiyor]

teşük. Erbezi torbasındaki yarık.

Şu atasözünde de geçer,

teşük suwda belgürēr: Erkeğin yarığı suda belli olur. Bu atasözü, aşırı övündüğü bir iş yapan kimseye "bunu bize gösterdiğin zaman iyi mi, kötü mü göreceğiz" demek için kullanılır.

teşüklēdi.

ol anı teşüklēdi: O, onun obur olduğunu düşündü.

teşüklēr, teşüklēmēk.

tętildi.

oglān tętildi: Çocuk akıllandı.

tętlūr, tętilmēk.

tętindi.

ol aŋgar tętindi: O, onunla cesurca yüzleşti. Şu atasözünde de geçer,

anıg yüziŋge tętinü baqsa bolmās: Onun yüzüne [güzelliği nedeniyle] doğrudan bakamazsınız.

tętnūr, tętinmēk.

tętrü. Herhangi bir şeyin tersine dönmüş hali.

tętrüldi.

yēl tętrüldi: Rüzgâr yön değiştirdi [güney rüzgârı kuzeye, kuzey rüzgârı güneye doğru esmeye başladı].

tetrüldi nēŋ: Nesne kendi etrafında döndürüldü ve tersine çevrildi.

er qılqı tetrüldi: Adamın huyu [başka bir şeyi de olabilir] kötüleşti.

tętrülūr, tętrülmēk.

tętti.

qul bēgke tętti: Köle [kul], beye [başka birine de olabilir] karşı koydu.

ol aŋgār tetrü baqdı: O, ona dik dik baktı [sabit bakışlarla onun yüzüne baktı]. Güzel bir in-

san için *aŋgār tetrü baqsa bolmās*: İnsan ona bakarken bakışlarını sabitleyemez denir. Bu aynı zamanda "yan yan bakmak" anlamı da verebilir.

tętēr, tętmēk.

tętürdi.

ol andag tętürdi: O, bunun, bu şekilde söylenmesine neden oldu.

tętürür, tętürmēk.

tew. Hile; dalavere. Şu atasözünde de geçer,

awçı neçe āl [burada bir hata söz konusudur, doğru sözcük **tew** olacak] *bilse, aḍıg ança yōl bilīr*: Avcı ne kadar hile bilirse, ayı da o kadar yol [kaçış yolu] bilir.

tewçīdi.

ol tōnug tewçīdi: O, giysiyi seyrek bir biçimde dikti.

tewçīr, tewçīmēk.

tewçitti.

ol tōnın tewçitti: O, giysinin seyrek bir biçimde dikilmesini emretti.

tewçitūr, tewçitmēk.

tewdi.

ol etig sīşqa tewdi: O, eti şişe [başka bir yere de olabilir] dizdi.

tewēr, tewmēk.

tewe. bkz. **tęwę**.

tęwę. Deve – hem tek bir deve hem de deve sürüsü anlamında. İki eklemleme noktası arasındaki titreşimli *fe*'yle (ince *fe* – *w*). *Oguzlar* **deve** der.

tewindi.

er eligin uwundı tewindi: Adam, (bir mesele üzerine kaygılanarak üzüntü ya da utançtan) yumruklarını sıktı.

tewinūr, tewinmēk.

tewişdi.

ol menig birle et tewişdi: O, şişe et dizmekte benimle yarıştı. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu ifadeye başvurulur. "Dizilen, düzenlenen" başka şeyleri anlatmak için de kullanılır.

tewişūr, tewişmēk.

tewlüg. Hilebaz; dalavereci.

tewlüglendi.

er tewlüglendi: Adam kendini hilebaz saydı ve onların yolunu tuttu.

tewlüglenūr, tewlüglenmēk.

tewrēn. Uçkur bağı ya da silah askısı yapmak için bir araya getirilerek örülmüş iplikler.

tewsi. Tepsi.

tewşēdi.

yıp qamug tewşēdi: Ip, iki ucu bulunamayacak biçimde karıştı.

tewşēr, tewşēmēk.

tewşeldi.

etmēk uşaldı tewşeldi: Ekmek [başka bir şey de olabilir] ufalandı. Bunun kökü olan sözcük **uşaldı**'dır.

tewşelūr, tewşelmēk.

tewşetti (tüwşetti).

ol yīpıg tewşetti: O, ipi karıştırdı, bu nedenle uçları bulunamadı.

tewşetūr, tewşetmek.

ol anıg terin tewşetti (tüwşetti): O, onu, boncuk boncuk terlemesine neden olacak kadar yordu. Aynısıdır [geniş zaman ve eylemlik]

tewşindi.

er īşta telim tewşindi: Adam bu işte çok etkindi.

tewşinūr, tewşinmēk.

tewürdi. bkz. **ewürdi tewürdi**.

tewürgēn. bkz. **ewürgēn tevürgēn**.

tẹ̄z. Her türlü yüksek yer. Farsîler bu sözcüğü almış ve kalelerine *diz* demiştir.

tẹ̄z: *Kāşgar*'a ait bir yayla. Yüksekliği nedeniyle buraya *turıg art tẹ̄z* denir.

tẹ̄z: Bir diğer yaylanın adı.

tẹ̄z: **Barsgān** yakınlarındaki bir yayla.

tezdi.

keyik tezdi: Vahşi hayvan [başka bir şey de olabilir] kaçtı.

tezēr, tezmēk.

tezek. At gübresi.

Şu atasözünde de geçer,

tezek qārda yatmās eḏgü ẹ̄sīz qatmās: Tezek karın altında durmaz (çünkü sıcaklığı onu eritir); (benzer bir şekilde) iyi ile kötü birbirine karıştırılmamalıdır (çünkü birbirlerine benzemezler).

tezeklēdi.

at tezeklēdi: At [başka bir şey de olabilir] pisledi.

tezeklēr, tezeklēmēk.

tezgēk.

tezgēk er: Işten ya da benzeri şeylerden kaçan adam.

tezgi. Düşmanın belirmesiyle birlikte halkın içine düşen ve kaçmalarına neden olan korku ve dehşeti anlatmak için *tezgi boldı* denir.

tezginç. Dağların ya da başka şeylerin kıvrımları ve büklümleri.

tezginç yōl: Dolambaçlı yol.

tezgindi.

çıgrı tezgindi: Çıkrık [başka bir şey de olabilir] döndü.

ol yēŗig tezgindi: O, ülkenin her yanını dolaştı.

Bir yerin etrafında dolaşan [tavaf eden] herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tezginūr, tezginmēk.

tezig. Korku ve dehşet (ve ardından gelen kaçış).

tezig kişi: Bir şeyden kaçan kimse.

tezindi.

ol tezindi: O, kaçıyormuş gibi göründü.

teznür, tezinmēk.

tezişdi.

olār ẹkki tezişdi: Onlar birbirlerinden kaçtı.

tezişūr, tezişmēk.

tezitti.

ıt keyikni tezitti: Köpek, vahşi hayvanı kaçırdı.

tezitūr, tezitmēk.

tıḍıg. Bir şeyden alıkoyma; engelleme.

tıḍıglıg.

tıḍıglıg nēnĝ: Kendisine ulaşmanın engellendiği bir şey.

tıḍıldı.

er īşten tıḍıldı: Adam çalışmaktan kaçındı. Birinin onu işten alıkoymasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır – bu eylem hem geçişli hem de geçişsizdir [hem edilgen hem de etken].

tıḍılūr, tıḍılmāq.

tıḍındı.

tıḍındı nēnĝ: Kendisine ulaşılamayan bir şey.

tıḍındı.

er īştın tıḍındı: Adam çalışmaktan kaçındı.

tıḍınūr, tıḍınmāq.

tīḍış. Engelleme; alıkoyma.

tıḍışdı.

olār bīr bīrig tıḍışdı: Onlar (belli bir meselede) birbirlerini engellediler.

tıḍışūr, tıḍışmāq.

tıḏlındı.

er īştın tıḏlındı: Adam işten [başka bir şeyden de olabilir] kaçındı [imtina etti]. Konuşurken tereddüt etmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tıḏlınūr, tıḏlınmāq.

tīḏtı.

ol anı aşqa tīḏtı: O, onu yemekten alıkoydu. Herhangi bir engelleme ya da bir şeyden alıkoymayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tīḏār, tīḏmāq.

tīg.

tīg at: Rengi kırmızı ile kahverengi arasında olan at.

tıgdı.

oq başaqın tāş tıgdı: Taş, (kendisine çarpan) temreni körleştirdi.

tıgār, tıgmāq.

tıgrādı.

er tıgrādı: Adam dayanıklılaştı, bedeni sağlamlaştı.

tıgrār, tıgrāmāq [bkz. **tawrādı**].

tıgrāq.

tıgrāq er: Dayanıklı, güçlü adam.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ogrāq eri tıgrāq	**Ogrāk** kavmi dayanıklıdır
yēmi anıg oglāq	Yedikleri oğlaktır
sūti üze sagrāq	Kımızlarının üstünde her daim kadeh bulunur
yēri taqı aglāq	Üstelik ülkeleri de çoraktır

tıgraqlandı.

er tıgraqlandı: Adam direngen davrandı.

tıgraqlanūr, tıgraqlanmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Savaşta saldırıya geçen bir adamı anlatıyor)

tıgraqlanıp sekirtti	Sebat edip bize saldırdı
erin atın yügürtti	Askerlerini ve atlarını ileri sürdü
bizni qamug enĝitti	(Bu hareketiyle) hepimizi şaşırttı
andag sūke kim tętēr	Böyle (saldıran) ordunun karşısında kim durabilir

tıgraşdı.

oglān tıgraşdı: Bebekler gürbüzleşti [dayanıklılaştı]. Bu sözcük **tıgrāq**: dayanıklı sözcüğünden türetilmiştir.

tıgrattı.

oglın îşqa tıgrattı: O, oğlunu değişimlere karşı dayanıklı hale getirdi ve ona işleri nasıl kararlılıkla idare edeceğini öğretti [oğlunu işte pişirdi].

tıgratūr, tıgratmāq.

tıkır tıkır. bkz. **taqır taqır.**

tıl. Söz (*kelâm*).

ol anĝar tıl tegürdi: O, onu dili ve sözleriyle yaraladı.

tıl. Dil (*lisân* [ağızdaki dil]).

erdem başı tıl: Erdemin başı dildir – burada iyi söz söyleme ima edilmektedir, anlam olarak, Arapçadaki *el-meru mahbu tathe lisânihi* ["kişi dilinin altında gizlidir"] ifadesine benzer.

tıl. Lehçe (*lûgat*).

oguz tılı: **Oguz** lehçesi; *yabāqu tılı*: **Yabāqu** lehçesi. gibi. Bu sözcük, anlam bakımından, Arapçaya da uygundur; zira Arapçada da *el-lisân* sözcüğü hem "söz (*kelâm*)" hem de "lehçe (*lûgat*)" anlamlarına sahiptir; şu dizelerde de geçer

innî etetnî lisanûn lâ userru bihâ

min 'alva lâ'acebun fihâ velâ saharû

Bana yukarıdan sevinç duymadığım bir söz geldi

Onda şaşılacak ve gizemli bir şey yok

[Bu câhiliye devrinden İslam'a geçiş döneminin önemli şairlerinden biri olan *el-A'şâ*'ya ait bir methiyedir; *Tevhîdî*'nin *Kitabu'l-imta' ve'l-Mu'ânese* kitabının editörlerine göre *lisân* burada *risâle* ("mesaj") anlamında kullanılmaktadır ve "yukarı"dan kastedilen yer (*Hızânetü'l-Edeb*'ten [*Edep Hazinesi*] alıntılanarak) *Yukarı Necd*'tir –çn.]

tıl. Düşmandan alınan tutsak.

tıl tuttīm: (Düşmanın ne durumda olduğunu söyletmek için) onun bir adamını kaçırdım.

tīl. Dil [lisân (ağızdaki dil)]. Şu atasözünde de geçer,

erdem başı tīl: Erdemin başı dil. Bu, anlam olarak, Arapçadaki *el-meru mahbu tathe lisânihi* ["kişi dilinin altında gizlidir"] ifadesine benzer.

tīl. Lehçe (*lûgat*).

uygur tīlı: **Uygur** lehçesi; *xıtāy tīlı*: Çin lehçesi [Orta Çin'de yaşayan *Türklerin* konuştuğu lehçe].

tīl. Söz (*kelâm*) ya da sözcük.

ol bēgke tīl tegürdi: O, kaba sözcüklerle beye sövdü.

tīl. Casus.

yagīdan tīl tuttı: O, düşmandan bir adamı kaçırarak casusluk yaptırdı.

tılāq. Kadın cinsel organı (**Çigil** lehçesi).

tıldāg. Bir kişiyi yanlışlıkla suçlama; sözde bir neden bulma.

ol aŋgar tıldāg qılūr: O, onu yanlışlıkla suçlar.

Bu sözcük Farsça *bahâne* [vesile, sebep] sözcüğüyle aynı anlama gelir.

tılıqdı.

kişi menig birle tılıqdı: Adam benimle konuştu ve bilgi almaya çalıştı.

ol er ēsiz tılıqtı: O adam kötü tavırları nedeniyle kınamaya ve küfre maruz kaldı.

İlk kullanım bir **Oguz** ifadesidir; *Türkler* bunu bilmez.

tılıqār, tılıqmāq.

tın. Ruh (*nefs*).

anıg tīnı kesildi: Onun nefsi ve ruhu yitti.

tın. Yular.

tın tızgın: Yular ve dizgin.

tīn. Dizgin.

tīn.

tīn kişi: Tembelce yatan, bir işle uğraşmayan kimse. Birkaç gün boyunca yatarak dinlenen bir hayvan için de bu sözcük kullanılır.

tınçīdı.

et tınçīdı: Et kokuştu.

tınçīr, tınçīmāq.

tınçışdı.

etlēr qamug tınçışdı: Bütün etler bozuldu [kokuştu].

tınçışūr, tınçışmāq.

tındı.

yagmur tındı: Yağmur dindi.

er ulug tındı: Adam derin derin soludu.

aruq tındı: Yorgun kimse dinlendi.

tınār, tınmāq.

Oguzlar birine konuşmamasını emretmek için *tınma* der. Bu, anlamı tersine çevrilmiş bir sözcüktür; aslında "susma; sessiz olma" anlamına gelir. *Türkler* ise bu anlamı verecek biçimde *tın*: sessiz ol sözcüğünü kullanır ve *tınma* dedikleri zaman "susma; sessiz olma" demektedirler. *Oguzlar* burada hatalı bir kullanımı sürdürmektedir.

tındurdı.

ol meni tındurdı: O, benim dinlenmeme izin verdi.

Bunun kökü **tındı**: *soludu*'dur.

tınıldı.

emgēktin tınıldı: Harcanan aşırı emekten ve çekilen sıkıntıdan sonra dinlenildi. Bu edeni belli olmayan [kişisiz] geçişsiz bir eylemdir. Bu dilde bunun sayısız örneği vardır. Arapçada bütün geçişsiz eylemler edenleri belli olmayan eylemler haline getirilmez; ancak Türkçede bu sıklıkla yapılır.

ewke barıldı: Eve varıldı; *tāgdın ẹnildi*: Dağdan inildi.

tınılur, tınılmāq.

tıñglādı.

er sōz tıñglādı: Adam sözleri [konuşmayı] dinledi.

tıñglār, tıñglāmāq.

tıñglaşdı.

ol menig birle sōz tıñglaşdı: O, sözleri dinlemede benimle boy ölçüştü.

tıñglaşūr, tıñglaşmāq.

tıñglattı.

ol mañga sōz tıñglattı: O, bana söz dinletti.

tıñglatūr, tıñglatmāq.

tıqdı.

ol qāpqa ūn tıqdı: O, kaba un doldurdu. Bir kabın içine güç harcayarak, bastırılarak, itilerek konan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır. Salkımda sıkışık bir biçimde kümelenen üzüm tanelerine *tıqma üzüm* denir.

tıqıldı.

kendükke ūn tıqıldı: Küpe un tıkıldı.

ewke kişi tıqıldı: Halk evde toplandı, oraya doluştu. Odanın kendisine çok küçük geleceği biçimde kalabalık olan bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tıqılūr, tıqılmāq.

tıqındı.

er yūñg tagārqa tıqındı: Adam, bastırarak ve iterek yünü çuvala tıktı.

aş tıqındı: (Kişi) yemek tıkındı – bu ifade yalnızca kızıldığı zaman söylenir.

tıqınūr, tıqınmāq.

tıqıştı.

kişi ewde tıqıştı: Halk eve doluştu.

tıqışūr, tıqışmāq.

tıqıttı.

ol añgar aş tıqıttı: O, ona zorla yemek yedirtti. Bunun kök-anlamı bir kabın içine güç harcayarak bir şeyi tıkıştırmaktır.

tıqıtūr, tıqıtmāq.

tıqturdı.

ūnug qāpqa tıqturdı: Unu kaba tıktırdı. Benzer bir eylemin söz konusu olduğu başka şeyler için de bu sözcük kullanılır.

tıqturur, tıqturmāq.

tırn̂gaq. Tırnak (ya da pençe).

tırt tırt.

anıg tōnın tırt tırt yırttı: Onun giysilerini böylesi bir ses çıkacak biçimde, özensizce yırttı.

tīş. Diş; insanın ya da başka bir hayvanın dişi.

tīş. Saban demiri.

tīş.

tīş at: Alnındaki beyaz leke gözlerinin yukarısındaki bölge boyunca uzanan at. Bu [Arapçada] *muberqi'* [Peygamber'in bindiği yıldırım gibi giden attan hareketle verilen bir ad] denen at ile *'usfūr* [uçan at] denen at gibidir.

tışlādı. bkz. **tişlēdi.**

tışlattı.

ol anı tışlattı: O, onu dişletti [birinin onu dişle ısırmasını sağladı].

tışlatūr, tışlatmāq. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir av ve ziyafet gezisini anlatıyor)

çagrı bęrip quşlattu	(Gençlere) doğanı verelim avlanmaları için
taygan ıḏıp tışlatu	Tazıları salalım dişlemeleri için ceylanları
tīlkü tonn̂guz taşlatu	Tilkileri ve domuzları; biz de taş atarak onlara yardım edelim
erdem bile öglelim	Erdemimizle övünelim

tīt. Çam. Dağlarda yetişir.

tıtıldı.

et bışıp tıtıldı: Et lime lime olacak biçimde pişirildi. Eskiyen ve lime lime olan bir giysiyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tıtılūr, tıtılmāq.

tıttı (tıḏtı).

ol anı tıttı: O, onu bir şeyden alıkoydu. Kök-biçimi **tīḏtı**'dır; benzeşime maruz kalmış ve *zel* (*ḏ*) *te*'ye (t) dönüşmüştür.

tıḏār, tıḏmāq.

tıttı.

ol et tıttı: O, eti lime lime etti. Giysiyi eskiterek lime lime etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

Eti ve giysiyi parçalamanın eylemliği *kaf*'ladır (*q*).

tıtār, tıtmāq.

tıttı (?). bkz. **tuttı**.

tıydı (tıḏtı).

ol anı tıydı: O, onu kısıtladı, alıkoydu. Kök-biçimi *zel*'le (*ḏ* – *dh*) söylenen **tıḏtı**'dır; hafifletilmiştir.

tıyār, *tıymāq*.

tigretti. bkz. **tikretti**.

tik. bkz. **dik**.

tikdi.

er tōn tikdi: Adam giysiyi dikti.

atıg yılān tikti: Yılan atı [başka bir şeyi de olabilir] soktu. Akrebin sokmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

er yıgāç tikdi: Adam ağaç dikti. Dik olarak bir yere yerleştirilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tikēr, *tikmēk*.

Şu atasözünde de geçer,

tikmēginçe önmēs tilēmeginçe bulmās: (Ağaç) dikilmedikçe büyümez, (erek) aranmadıkça [peşinden koşulmadıkça] bulunmaz [ulaşılamaz]. Bu atasözü, birine, çaba harcamasını öğütlemek için kullanılır.

tiken. Diken. Bu söyleyiş yalnızca sadeleştirmek içindir. Kurala göre *k* ikilenmeli ve *tikken* denmelidir. Bu sözcük **tikdi**: bir şeyi deldi, toprağa dikti, sivri bir şeyle dürttü sözcüğünden türemiştir. İlk *k* sözcüğün kökünün bir parçasıdır, ikinci *k* bir sıfat yapmak için eklenmiştir. Benzer örnekler verilebilir;

tewdi etni: O, eti (şişe saplayarak) deldi eyleminden sıfat yapılırken *etni tewgēn*: eti şişleyen (kimse) denir. Sözcüğe [eyleme], kökün parçası olmayan bir *kef* eklenir.

er çömdi suwda: Adam suya daldı eyleminden sıfat yapılmak istenirse *suwqa çömgēn er*: suya dalan adam; dalgıç denir. Sıfat yapmak için sözcüğe [eyleme] kökün parçası olmayan bir *kef* (*g*) eklenir. Eğer sözcüğün kökünde bir *kef* (*k*, *g*) varsa kural, sıfat yapmak için eklenen *kef*'in (*k*, *g*), *kef* (*k*, *g*) ikilenecek biçimde gelmesidir [düşürülmez]. Nitekim *er urāgutnı sikti*: adam, kadınla cinsel ilişkiye girdi ifadesinden sıfat yapılmak istenirse *sikkēn er*: sıklıkla cinsel ilişkiye giren adam denir. **tiken** sözcüğünün oluşumu da aynı biçimde gerçekleşir; ancak bir *kef*, sadeleştirmek için düşürülmüştür.

tiki (tḡi [?]). Geceleri işitilen hışırtı sesi. *Türkler*, ölülerin ruhlarının her yıl bir gece toplandığına ve sağken yaşadıkları yerleşimlere gidip ailelerini ziyaret ettiklerine inanırlar. Geceleyin bu sesi duyan kimse ölür. Bu, *Türkler* arasında yaygın olan bir inançtır. Sözcükte *t*, *kesre*'lidir [Arapçada *ı*, *i* okutan im]; ama bence *nasb*'lıymış [yazacın üstün imi almış gibi *a* ya da *e*'yle okunması] gibi

okunması [tegi] daha iyi olurdu, çünkü evlendikten sonra ailesini ziyarete gelen bir kadını anlatmak için *tegdi keldi*: O, ziyarete geldi denir.

tikiglig.

tigíklig tōn: Dikilmiş giysi.

tikildi.

yıgāç tikildi: Ağaç dikildi. Dik bir şekilde bir yerleştirilen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tikílür, tikílmēk.

tikílēdi (tęgiledi).

tikílēdi (tęgiledi) nēnĝ: Bir şey hafifçe hışırdadı.

tikílēr, tikílēmēk.

tikim.

bír tikim türmēk: Bir parça dürüm.

tikiş. Ortaklaşa beslenme.

tikişdi.

ol manĝa türmēk tikişdi: O, beni dürümle [başka bir şeyle de olabilir] besledi.

tikişűr, tikişmēk.

tikişti.

ol manĝa tōn tikişti: O, bana giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] dikmekte yardım etti.

tikişűr, tikişmēk.

tiklindi.

yıgāç tiklíndi: Ağaç [başka bir şey de olabilir] dikildi.

tiklinűr, tiklínmēk.

tiklişdi.

yıgāç tiklişdi: Ağaç [başka bir şey de olabilir] dikildi.

tiklişűr, tiklişmēk.

tikme.

tíkme nēnĝ: Dikilmiş herhangi bir şey.

tikrēdi.

at aḍāqı tikrēdi: Atın toynakları takırdadı.

oglān tikrēdi: Bebek emekledi.

tikrēr, tikrēmēk.

tikreşdi.

atlār aḍāqı tikreşdi: Atların toynakları takırdadı.

oglān tikreşdi: Bebekler emekledi.

tikreşűr, tikreşmēk.

tikretti.

ol atın tikretti: O, atını bir tıkırtı sesi çıkacak biçimde koşturttu.

ol ogılnı tigretti – aynı sözcüğün g'li bir değişik sesletimi ["o, bebeğini emekletti"].

tigretür, tigretmēk.

tiktürdi.

ol tōn tiktürdi: O, giysinin dikilmesini emretti.

tiktürür, tiktürmēk.

tikü.

bĭr tikü et: Bir dilim et.

Kök-biçimi iki *k*'lıdır [*tikkü*] ve hafifletilmiştir; bu bakımdan diğer kökteşlerine benzer [bkz. **tiken** maddesindeki açıklama –çn].

tiküç. Fırıncıların ekmek üzerine şekiller yapmak için kullandıkları sivri uçlu bir araç.

tikūlēdi.

ol manĝa et tikūlēdi: O, bana bir lokma et [başka bir şey de olabilir] teklif etti.

ol bēgke nēnĝ tikūlēdi: O, beye rüşvet olarak bir şey verdi. Bu kullanım önceki kullanımdan türetilmiştir.

tikūlēr, tikūlēmēk.

tildi.

er yarındāq tildi: Adam (deriden) bir kayış kesti. Uzunlamasına kesilen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tilēr, tilmēk.

tildürdi.

anı biçēk bile tildürdi: Onu bıçakla bıçaklattı.

tildürūr, tildürmēk.

tilēdi.

ol anı tilēdi: O, onu aradı.

tenĝri andag tilēdi: Cenab-ı Hak böyle istedi.

tilēr, tilēmēk.

tilēk. İstek (*murâd*).

tileşdi.

ol menig birle nēnĝ tileşdi: O, kayıp olan bir şeyi arama konusunda benimle boy ölçüştü.

tileşūr, tileşmēk.

tiletti.

ol anı tiletti: O, birine onu aramasını emretti.

tiletūr, tiletmēk.

tilge.

bīr tilge et: Bir dilim et. Uzunlamasına kesilmiş herhangi bir şey için bu sözcük kullanılır. Nitekim "bir şerit gibi olan uzun ince toprak parçası"na *bīr tilge yēr* denir.

tili. Ok temreni üzerine sarılan sırım.

tilim.

bir tilim et: Bir dilim et. Uzunlamasına kesilmiş ya da yarılmış herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tilindi.

teri tilindi: Deri kayış yapılmak için uzunlamasına kesildi.

tilinūr, tilinmēk.

tilişdi.

ol manĝa yarındāq tilişdi: O, bana deriyi kayışlar halinde kesmekte yardım etti.

tilişūr, tilişmēk.

tilkü. Tilki.

Bu aynı zamanda kız çocukları için kullanılan bir lakaptır. Bir kadın doğurduğu zaman ebeye *tilkü mü tugdı azu börī mü*: Tilki mi doğurdu [burada tilki kız anlamına gelir, çünkü kızlar çekingen ama kurnazdırlar], yoksa kurt mu [kurt oğlan çocuk anlamına gelir, çünkü oğlanlar cesurdur] diye sorarlar.

tilkūlendi.

er tilkūlendi: Adam tıpkı bir tilki gibi kurnazca yaltaklandı.

tilkūlenūr, tilkūlenmēk.

tiltürdi.

er yarındāq tiltürdi: Adam derinin kesilmesini emretti. Bir deri kayış ya da benzerleri gibi uzunlamasına kesilen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tiltürūr, tiltürmēk.

tīm. Ağzına kadar şarapla dolu olan şarap tulumu.

tīmçi: Şarap yapan veya satan kimse; meyhaneci. Bazen "şarap tüccarı"nı anlatmak için **tīm** denir; ancak ilk kullanım [*tīmçi*] daha doğrudur, çünkü *–çi* eki iş, uğraş, zanaat belirtir.

tin. Yular.

tin.

tin tizgin: Yular ve dizgin.

tiñg.

er tiñg turdı: Adam dik durdu.

tirēdi.

ol qapug tirēdi: O, kapıyı destekleyerek dikti. Herhangi bir şeyi bir yere yaslayarak ya

da bir şeyle destekleyerek dik tutmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tirēr, tirēmēk.

tirēgü. Bir şeyi destekleyen herhangi bir şeye, örneğin bir sütuna ya da benzerlerine verilen ad.

tirendi.

er īştın tirendi: Adam çalışmaktan kaçındı. Herhangi bir şeyden imtina etmeyi, çekinmeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ol tāmqa tirendi: O, duvara [başka bir yere de olabilir] yaslandı.

tirēnür, tirenmēk.

tireşdi.

ol menig birle tireşdi: O, benimle tartıştı.

Kapı iyice kapandığı zaman arkasına sürgü vurmakta yardımlaşmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tireşür, tireşmēk.

tireşdi.

yılqı tuyagın tireşdi: Hayvan sürüsü çok kalabalık olduğu için koşmaktan alıkondu [sürü toynaktan engellendi].

tireşür, tireşmēk.

tirgürdi.

teŋri ölüg tirgürdi: Allah ölüyü diriltti.

tirgürür, tirgürmēk.

tirig. Her hayvanın canlı [diri] olanı.

tirildi.

ölüg tirildi: Ölü dirildi.

tirlür, tirilmēk.

tirilgēn.

bu er ol eḍgü sāwın tirilgēn: Bu, her zaman iyi bir ünle yaşayacak olan adamdır.

tiriŋ.

qulāqım tiriŋ etti: Kulaklarım çınladı. Böylesi bütün sesler için kullanılan bir yansıma.

yāsın tiriŋ ęttürdi: Yayını tıngırdattı – bu, yay telinin çıkarttığı sesin yansımasıdır.

tirsgēk. Dirsek [önkol].

tirsgēk. Göz kapağının kenarında çıkan sivilce.

tişēdi.

tegirmēn tişēdi: Değirmen taşının dişlerini biledi. Bu ifade de ikinci kısım ortadan kaybolmuş ve ilk kısım onu da anlatır bir hal almıştır; nitekim *tegirmēn* sözcü-

ğü değirmenin tamamını anlatmak için kullanılan bir addır, ancak bilenenler yalnızca değirmen taşının dişleridir.

ol orgāq tişēdi: O, orağın ağzını biledi.

tişēr, tişēmēk.

tişek. İki yaşındaki koyun.

tişeldi.

orgāq tişeldi: Orağın ağzı bilendi.

tegirmēn tişeldi: Değirmen taşının dişleri bilendi. Testerenin dişlerinin bilenmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tişelūr, tişelmēk.

tişetti.

ol orgāq tişetti: O, orağın ağzının bilenmesini emretti. Değirmen taşının dişlerinin bilenmesini anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

tişētūr, tişetmēk.

tişi. Herhangi bir şeyin dişisi.

tişlēdi (tışlādı).

ol ànı tişlēdi: O, onu dişledi [dişiyle ısırdı]. Aynı zamanda "o, onun dişine vurdu" demek için yine bu sözcük kullanılır.

tişlēr, tişlēmēk (tışlār, tışlāmāq).

tişlendi.

oglān tişlendi: Bebek diş çıkarttı.

orgāq tişlendi: Orağın ağzı bilendi.

tişlenūr, tişlenmēk.

titig. Kil.

titig.

bāş titig titti: Yara acıyla zonkladı.

Bu [cümle yapısı] pekiştirme amacıyla kullanılır. Bunun başka örnekleri de vardır,

ol erig urug urdı: O, adama sertçe vurdu.

ol qaçıg qaçdı: O, arkasına bakmadan kaçtı.

titir. Dişi deve.

titişdi.

ol manĝa yūnĝ titişdi: O, eğirmeden önce yünü taraklayarak temizleme de bana yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır. İki kişinin birbirlerinin giysilerini yırtması da bu sözcükle anlatılır.

titişūr, titişmēk.

Şu atasözünde de geçer,

sökşüp urşur, otra tõn titişũr: Birbirlerine küfrederler ve kavga kızışır, aralarında kalan giysi yırtılır. Bu atasözü, insanlara, birbirlerine sövmekten kaçınmalarını öğütlemek için kullanılır.

titiz.

titiz nēnĝ: Tadı acı olan herhangi bir şey; örneğin halile ya da benzer bir şey.

titizlik. Acılık; tıpkı halilenin tadı gibi.

titreşdi.

kişi tumlıgdın titreşdi: Halk soğuktan titreşti. Yerinden hareket eden bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

titreşũr, titreşmēk.

tĩz. Diz.

tizdi.

ol yinçü tizdi: O, inci dizdi.

ol sõz tizdi: O, sözcükleri bir araya getirdi [art arda dizdi].

tizēr, tizmēk.

tizig. Sıra; saf.

tizig tęrek: Bir sıra kavak; *bĩr tizig yinçü*: Bir dizi inci.

tizildi.

yinçü tizildi: İnciler (ya da dizeler) dizildi.

Kendi kendine ve kendi kendini düzelten, sıraya koyan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır –hem geçişli hem de geçişsiz olabilir [hem edilgen hem de etken].

tizilür, tizilmēk.

tizildürük. Ayakkabının ucuna konan bakır pullar.

tizilgēn.

bu nenĝ ol bĩr bĩrke tizilgēn: Bu, her zaman parça parça sıraya konan bir şeydir.

tizim.

bĩr tizim yinçü: Bir dizi inci.

tizindi.

urāgut yinçũsin tizindi: Kadın incisini dizdi.

tizinür, tizinmēk.

tizişdi.

ol menĝig birle yinçü tizişdi: O, benimle inci (ya da dize) dizmekte yarıştı. Bu konuda yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tizişũr, tizişmēk.

tizlēdi (tızlādı).

bugra erig tizlēdi: (Cinsel olarak kızışan) deve-aygır adamın üzerine diz çöktü ve onu böylece ezdi. Bir şey üzerini diz çöken ve onu ezen bir insanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tizlēr, tizlēmēk(tızlār, tızlāmāq).

tizletti.

ol tizletti nēṅgni: O, bir şeyin dizle ezilmesini emretti.

tizletūr, tizletmēk.

tizlindi.

yinçü tizlindi: İnciler [başka bir şey de olabilir] dizildi.

tizlinūr, tizlinmēk.

tizme. Şalvarın ya da iç donunun uçkurluğu. Buna benzeyen şeyler, örneğin torbanın ağzı da bu sözcükle anlatılır. Nitekim torba ağzı da uçkurluk gibi yapılır ve daha sonra bağlamak için bir ip geçirilir.

to. *Telbīne* [kepek ununun süt ve balla karıştırılmasıyla yapılan bir bulamaç] gibi pişirilen bir una verilen ad; bu, haşlanmış buğdayın üzerine dökülür ve mayalanmaya bırakılır, daha sonra içilir – *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

todundı.

er todundı: Adam tatmin olmuş [doymuş] gibi göründü. Kendi kendini tatmin etmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

todnūr, todunmāq.

tōḏ. Toy kuşu.

tōḏ.

tōḏ monçuq: Misk ve ıtır karışımından yapılan, cariyelerin taktığı boncuklar.

toḏgurdı.

ol meni toḏgūrdı: O, beni doyurdu.

toḏgurur, toḏgurmāq.

Şu atasözünde de geçer,

ewlig toḏgursa közi, yolqa bolūr: Ev sahibi misafirin karnını doyurduğu zaman, misafirin gözü yolda olur [gitmek isteyecektir]. Bu atasözü, verilen bir ziyafetten sonra gitmek için ev sahibinden izin isteyen bir kimse için söylenir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Avlanmada kullandığı hayvanlarını - köpeğini ve atını- ödünç verdiği, ancak hiç bir şey avlayamayan bir avcıyı anlatıyor)

toḏgurmadı ıtımnı	Köpeğimi doyurmadı [onu doyuracak kadar av eti sağlayamadı]
turgurgalır atımnı	[Onu çok fazla koşturduğu için] atım bir deri bir kemik kaldı

sürdi menig qutumnı	Kazımı ve kuğularımı
qāz taqı qordāyımı	Talihimle birlikte elinden kaçırdı

toḏgurdı.

ol meni bu īştın toḏgurdı: O, beni bu işten bıktırdı.

tōḏtı.

menig qarın tōḏtı: Midem doldu.

tōḏār/tōḏūr – iki değişik sesletim, *tōḏmāq*.

toḏurdum.

men anı toḏurdum: Ben, onu doyurdum. Kök-biçimi *toḏgurdum*'dur.

toḏrur men, toḏurmaq.

toḏurgān.

bu er ol āçıg toḏurgān: Bu, her zaman açları doyuran bir adamdır. Kök-biçimi *toḏgurgān*'dır.

tōg. Atların toynaklarının yere vurmasıyla kalkan toz.

tōgdı.

tōg tōgdı: Toz yükseldi.

tōgār, tōgmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

agdı qızıl batrāq	(Müslüman askerlerinin arasında) kızıl sancak yükseldi
tōgdı qara toprāq	Kara toprak toza kesti
yętşü kelip ogrāq	**Ogrāk** [atlıları] bize yetişti
toqşıp anın kęçtimiz	Hep birlikte üzerimize çullandılar ve biz (karşılık vermekte) geciktik

tograādı.

et tograādı: Eti (**Tutmāç** ya da başka bir şey için) doğradı.

tograār, tograāmāq.

tograldı.

et tograldı: Et [başka bir şey de olabilir] doğrandı [parçalandı; kesildi].

togralūr, togralmāq.

tōn kīrdēn tograldı: Giysi kir nedeniyle lime lime oldu. Bacakta oluşan yarıkları ya da herhangi bir dokunmuş malzemede oluşan delikleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

togralūr, togralmāq.

tograndı.

ol ōzīnge et tograndı: O, kendisi için et [başka bir şey de olabilir] kesiyormuş gibi göründü.

togranūr, togranmāq.

tograq. Bir söğüt cinsi.

tograşdı.

ol manĝa et tograşdı: O, bana et doğramakta yardım etti.

tograşūr, tograşmāq.

tograşdı.

tōn kīrdin tograşdı: Giysi kir nedeniyle lime lime oldu. Yırtılmanın ya da parçalanmanın söz konusu olduğu herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tograşūr, tograşmāq.

tograttı.

ol anĝar et tograttı: O, ona etin doğranmasını emretti. Bu yalnızca yenilebilir şeyler söz konusu olduğunda kullanılır.

togratūr, togratmāq.

togrıl. Yırtıcı bir kuş. Bin tane kaz öldürür, ama yalnızca bir tanesini yer. "Bir erkek adı" olarak **togrıl** buradan hareketle kullanılır.

togrıl. Bağırsağa et ve baharatın doldurulmasıyla yapılan sucuk (**Kençēk** lehçesi).

togru. Bıçak ağzının bitimindeki uzantı. Bu, kılıç, bıçak, hançer gibi şeylerin keskin parçalarının kabzayla birleşmesini sağlayan ince demirdir.

togruşdı.

ol menig bile yōlqa togruşdı: O, benimle kestirmeleri kullanmak ve doğrudan bir yere ulaşmak konusunda boy ölçüştü.

togurdı.

ol manĝa togurdı: O, yolu takip etmeyi bıraktı ve aceleyle benim yanıma geldi.

Bir şeye doğru körlemesine yönelen herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

togrur, togurmāq – te'de (*t*), *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

tolarsuq. Topuk; bu sözcük genellikle hayvanların topuğunu anlatmak için kullanılır.

toldrādı.

bōy toldrādı: Halk her yana dağıldı.

toldrār, toldrāmāq (**Oguz** lehçesi).

tolgādı.

qīz yinçü tolgādı: Kız (inci ya da başka bir malzemeden yapılma) küpe taktı.

ol yūnĝ tolgādı: O, yün çilesi doladı.

anıg qarnı tolgādı: Onun (kanlı ve sancılı ishal ya da başka bir şey nedeniyle) karnı ağrıdı.

tolgār, tolgāmāq.

tolgāg. Kadın küpesi.

yinçü tolgāg: İnci küpe.

tolgāg. Sıkıntı. *emgek tolgāg* denir; kök-anlamı "kanlı ve sancılı ishal ve karın ağrısı"dır.

anıg qarnı tolgār: Kanlı ishalin ağrısı midesini tuttu.

tolgandı.

er ulındı tolgandı: Adam ağrıdan kıvrandı.

er özi tolgandı: Adam kanlı ve sancılı ishale yakalandı.

ol özinĝe yünĝ tolgandı: O kendisi için yünü çileler halinde dokudu.

tolganūr, tolganmāq.

tolgardı.

könĝlüm tolgardı: Kötü yiyecekler yemekten midem bulandı, neredeyse kusacaktım.

tolgarur, tolgarmāq.

tolgaşdı.

ol menig birle yünĝ tolgaşdı: O, yün dolama konusunda benimle yarıştı. Herhangi bir şeyi bükmeyi, dolamayı anlatmak, aynı zamanda midenin ağrıdığını belirtmek için bu sözcük kullanılır.

tolgaşūr, tolgaşmāq.

tolı. Gökten yağan dolu.

tolqūq. Şişmiş tulum.

toquqlandı.

toquqlandı nēnĝ: Nesne şarap tulumu gibi şişti.

tolquqlanūr, tolquqlanmāq.

tolturdı.

ol ayaq tolturdı: O, kabı [başka bir şeyi de olabilir] doldurdu.

tolturur, tolturmāq.

tolu.

tolu iḍiş: Dolu kap. Neredeyse taşacak biçimde dolu olan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır

tolun.

tolun āy: Dolunay.

tolwır. Gelin çadırı. Kadınlar için kurulur; süslü kumaşlar ve ipekten yapılmıştır.

toma.

toma buxsun: Fıçıda bulunan darı birasının en üste çıkan, köpüren kısmı.

tomrum.

tomrum yıgāç: Kesilmiş bir odun parçası [tomruk] – örneğin ayakkabıcıların kullandığı kalıp ya da benzerleri.

tomruşdı.

ol menig birle yıgāç tomruşdı: O, ağacı tepsi gibi yuvarlak kesmekte [tomruk yapmakta] benimle yarıştı.

tomruşūr, tomruşmāq.

tomurdı.

er burnı tomurdı: Adamın burnu kanadı.

tomurdı.

er yıgāç tomurdı: Adam, (direk ya da tomruk yapmak için) ağacı yuvarlak bir biçimde kesti.

tomurur, tomurmāq.

tomurgān.

bu ogul ol burnı tomurgān: Bu oğlan çocuğunun burnu her zaman kanar.

tōn. Giysi.

tonattı.

ol meni tonattı: O, bana (kendisinin bir hediye olarak verdiği) giysiyi giydirdi.

tonatūr, tonatmāq. Kökü *tōn ıḍtı*: O, ona giysi gönderdi'dir.

toŋĝ. bkz. **taŋĝ toŋĝ.**

toŋĝ.

toŋĝ nēŋĝ: içi boş olmayan herhangi bir şey. Nitekim "hulfaotu"na *toŋĝ qamış*: içi boş olmayan kamış denir.

toŋĝ. Donmuş olan herhangi bir şey.

toŋĝ et: Soğuktan donmuş olan et. Başka şeyler için de kullanılır.

toŋĝa. Kaplan. Bu, fili katleden hayvandır. Söz konusu olan kullanım sözcüğün kök-anlamıdır; buna karşın sözcük *Türkler* arasında korunmuştur ve anlamı varlığını sürdürür [burada Arapça ifadenin okunmasındaki farklar nedeniyle iki anlam çıkmaktadır; bir yorum, Kâşgarlı'nın, "sözcük kadim olmasına rağmen *Türkler* (bir unvan olarak) bunu hâlâ muhafaza eder" dediğidir; daha iyi bir yorum ise, Kâşgarlı'nın, "sözcük kökende 'kaplan' anlamına gelse de *Türkler* bu anlamı unutmuş ve sözcüğü yalnızca (bir unvan olarak) muhafaza etmiştir" dediğidir –çn]. Bu sözcük genellikle unvan olarak kullanılır: *toŋĝa xān, toŋĝa tegīn* ve benzerleri. *Türklerin* şefi olan *Afrāsiyāb* Han'ın unvanı *toŋĝa alp er*: kaplan gibi güçlü bir savaşçı; bir adam'dır.

toŋĝālādı.

er toŋĝālādı: Adam kahramanca bir iş yaptı.

toŋĝālār, toŋĝālāmāq.

toŋĝdı.

sūw toŋĝdı: Su [başka bir şey de olabilir] dondu.

er toŋĝdı: Adam donarak öldü.

toŋĝar, toŋĝmāq.

toŋĝīlādı.

nēŋĝ toŋĝīlādı: Ağır bir nesne -yere düşen bir dibek- böylesi bir ses çıkarttı.

toŋĝīlār, toŋĝīlāmāq.

toŋĝra. Vücut kiri.

toŋĝuz. Domuz.

toŋĝuz. Türk takviminin oniki yılından biri.

tōp. Top. **topıq** sözcüğünün kısaltılmış biçimidir.

topıq. Çevgen oyununda değnekle vurulan top.

topıq.

topıq sünĝük: Topuk kemiği.

toplu. Mezar. Birine lanet okumak için *toplūqa tol*: mezarın seninle dolsun [mezara gir] denir.

toplundı.

tām toplundı: Duvar [başka bir şey de olabilir] delindi.

toplunūr, toplunmāq.

toplūq. Topraktaki çatlaklar, yarıklar.

toprādı.

ot toprādı: Bitki kuru dallar ve saptan ibaret kaldı.

toprār, toprāmāq.

toprāq. Toprak ya da dünya.

topraşdı.

yēr qurup topraşdı: (Nem yoksunluğu nedeniyle) toprak kurudu ve neredeyse üzerinden toz kalkacak duruma geldi.

topraşūr, topraşmāq.

toprattı.

qoy otug toprattı: Koyunlar toprakta hiç ot kalmayacak biçimde bütün bitki örtüsünü yediler ve sonunda toz yükselir oldu.

topratūr, topratmāq.

topuldı.

ol ūt topuldı: O, delik deldi.

er tōnın topuldı: Adam giysisini çıkarttı (**Oguz** lehçesi).

toplūr, topulmāq.

topulgān.

kōk topulgān: Dağ kırlangıcı. Bu, tüylerinde çelik olduğu ve böylece dağ zirvelerini

delerek diğer tarafa geçtiği rivayet edilen bir kuşa verilen addır. Bu kuşun hikâyesi bana, bazı lütuflarından dolayı kendisine minnettar olduğum biri tarafından anlatıldı.

topulgān.

bu er ol çerig topulgān: Bu, (düşmanın) savaş saflarını delen [parçalayan] bir adamdır. Bunun kök-anlamı, *temür topuldı*: o, demiri güç harcayarak deldi ifadesindeki kullanımdır.

topulgāq. Saz; bataklık otu.

topulgāq. Karın ve bağırsak bölgesindeki ağrı [kulunç].

topun. Mısır saplarındaki yumru (**Uç** lehçesi).

topunlug.

topunlug tarıg: Yumruları olan mısır sapı.

topurgān.

topurgān yēr: Üzerinde yüründüğü zaman tozun kalktığı yumuşak, çıplak toprak.

topuz.

topuz yük: Binicinin üzerine rahatça oturamadığı yük (ya da semer).

toq.

toq kişi: Iyice doymuş adam.

toq.

toq er: *Türkler* gibi, başının tepesinde saçı olmayan kimse.

toq yılqı: Boynuzsuz bir hayvan.

toq toq.

toq toq etti: Katı bir şey, bir taşın başka bir taşa vurmasına benzeyen bir ses çıkarttı.

er kişi birle toq toq boldı: Adam ile kadın tartıştılar.

toqaç. Yassı ekmek [pide]. Bu sözcük *toq er*: iyice doymuş adam [burada, örnekler arasında bir uyumsuzluk söz konusu; **toq**[2]'deki *toq er* örneğiyle karıştırmayın; bu, anlam olarak, **toq**[1]'e ilişkin bir örnek] ifadesinden türetilmiştir; çünkü ekmek bir adamı tamamen doyurur.

toqīdı.

ol qapug toqīdı: O, kapıya vurdu [çaldı].

ol qulın toqīdı: O, kölesine vurdu – **Oguz** lehçesi; *Türkler* bu anlamı vermek için iki sözcüğü bir arada kullanır ve *urdı toqīdı* derler.

temürçi qılıç toqīdı: Demirci, kılıç (ya da bıçak ya da benzer bir şey) dövdü.

er bōz toqīdı: Adam pamuklu kumaş [başka bir şey de olabilir] dokudu.

anı sūw toqīdı: Akan su onu boğdu ve sürükleyip götürdü.

erni yēl toqīdı: Adamı cin çarptı.

toqīr, *toqīmāq*.

toqīlādı.

toqīlādı nēŋ̂: Katı bir nesne, sert bir şeyin üzerine düşerek -bir sütuna çarpan bir kalasın ya da benzerlerinin durumunda olduğu gibi- ses çıkarttı.

toqīlār, toqīlāmāq.

toqıldı.

er toqıldı: Adama dayak atıldı (**Oguz** lehçesi).

bŏz toqıldı: Kumaş [başka bir şey de olabilir] dokundu.

qılıç toqıldı: Kılıç (ya da bıçak) dövüldü.

toqılur, toqılmāq.

toqīmaq. Tokmak; çırpıcıların kullandığı tokmak.

toqındı.

er tāmqa toqındı: Adam duvara çarptı.

er toqındı: Adam dayak yedi (**Oguz** lehçesi).

qılıç toqındı: Kılıç dövüldü.

toqum toqındı: O, kendisi için hayvan kesti.

toqınūr, toqınmāq.

toqış. Savaş (*harb*). Şu dörtlükte de kullanılır,

toqış içre urıştım	Savaşın en yoğun olduğu anda vuruştum
ulug birle qarıştım	Büyük bir yiğitle kavgaya tutuştum
tögüz atın yarıştım	Alnı beyaz lekeli atımın üzerinde onunla yarıştım
aydım amdı al utār	(Sonra bir ok atarak onu vurdum) ve dedim ki: "Al bunu *Utār* [bu bir adamın adıdır]

toqış. Bir ad.

toqıştı.

bēglēr toqıştı: Beyler [başka birileri de olabilir] savaştı.

toqışūr, toqışmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir adamı anlatıyor)

küçi teŋ̂i toqıştı	(O) tüm kudretiyle savaştı
oguş qōnum oqıştı	Boy birbirini çağırdı
çerig tapa yaqıştı	(Yavaş yavaş) kavgaya tutuşmaya yaklaştılar
bizke kelip öç ötēr	Bize karşı toplandılar ve intikam almak istiyorlar

toqıttı.

ol anıg boynın toqıttı: O, onun boynunu vurdurdu.

toqıtūr, toqıtmāq.

toqıttı.

ol bōz toqıttı: O, kumaş dokuttu.

ol qılıç toqıttı: O, kılıç (ya da bıçak) dövdürdü.

toqıtur, *toqıtmāq*.

ol qapug toqıttı: O, kapı çaldırdı [kapıyı vurdurdu].

toqlı. Altı aylık koyun.

toqluq. Tokluk.

toqluq. İnsanın kelliği; hayvanın boynuzsuz olması.

toqsōn. "Doksan" sayısı. Kökü *toqūz ōn*: dokuz tane on'dur. İki sözcük birleşerek tek sözcük haline gelmiştir.

toqu. Kemer tokası.

toqūlādı.

er qaḏış toqūlādı: Adam kayışa bir halka taktı.

toqūlār, *toqūlāmāq*.

toqum. Kesilecek hayvan – bu sözcük genellikle atlar için kullanılır.

toqurqa. Küp ya da ibrik gibi şeylerin üzerindeki musluk.

toqurqa. *Kāşgar*'ın yaylalarındaki bir yerin adı.

toquşgān.

ol er ol yawlāq toquşgān: O, savaşmayı seven, kavgacı ve öfkeli bir adamdır.

tōr. Kuş ya da balık avlamakta kullanılan kapan ya da ağ – *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

torīga. Tarlakuşu.

torpı. Henüz bir yaşına gelmemiş buzağı.

torplādı.

er torplādı nēn̂gni: Adam bir şey hakkında sordu soruşturdu.

torplār, *torplāmāq*.

torpun [?]. Araştırma, soruşturma; tahmin etme.

anıg ewin torpınla (?): Onun evinin nerede olduğunu araştır.

torpunlandı.

er torpunlandı: Adam bir meseleyi soruşturdu.

torpunlanūr, *torpunlanmāq*.

torqu. İpek.

Şu atasözünde de geçer,

tawgāç xānnıg torqusı telim tenn̂glēmeḏip bıçmās: Çin Hakanı'nın ipeği çoktur, ancak (kumaş yapmak için) kesmeden önce (o bile) ölçer. Bu atasözü, birine, israftan kaçınmasını ve ölçülü olmasını öğütlemek için kullanılır.

torug. Atları tanımlamak için kullanılan bir sözcük [kök-anlamı olarak doru rengini anlatır; anlam genişlemesiyle "at" anlamında kullanılır –çn].

bu oglānıg bīr torugqa aldım: Bu köleyi bir at karşılığı satın aldım. Kaplam [bir kavramın kapsamına giren öğelerin tümü –çn] söz konusu olduğu için develeri ya da sığırları anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir.

torug at: Doru at.

torum. Yeni doğmuş deve. Dişisine, *tişi torum* denir – *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

torumlug.

torumlug er: Yeni doğmuş bir deveye sahip olan adam.

tos tos. Yumuşak bir şeye, örneğin kumaşa ya da keçeye vurulurken çıkan sesin yansıması.

tos tos urdı: Böylesi bir ses çıkacak biçimde vurdu.

tōs tōs.

anı tōs tōs urdı: O, ona giysilerinin üzerinden hızlı hızlı vurdu.

tosun. Henüz binilmemiş tay.

toşgurdı.

ol ewin tawār birle toşgurdı: O, evini malla doldurdu. Küpü, su ya da benzer bir şeyle doldurmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

toşgurur, toşgurmāq.

tōy. Ordunun konakladığı, çadır kurduğu yer; ordu karargâhı; ordugâh.

xān tōy: Hakanın çadır kurduğu yer; karargâh. *Oguzlar* bu sözcüğü bilmezler.

tōy.

tōy otı: İlaç olarak kullanılan bir ot.

tōy. Kap kacak yapmakta kullanılan kil.

toy eşiç: Çömlek.

tōy. Toy kuşu. Bu, lehçelerindeki *zel*'i (*ḏ – dh*) *ye*'ye (*y*) dönüştürme kuralı uyarınca **Çigil** lehçesindeki *zel*'li (*ḏ – dh*) biçimi [**tōḏ**], **tōy** olarak kullanan halkların yaptığı bir değişik sesletimdir.

toydı (tōḏtı).

qarın toydı: Karın doydu. Kök-biçimi *toḏtı*'dır [**tōḏtı**] – daha önce belirttiğimiz gibi *zel* (*ḏ – dh*), *ye*'ye (*y*) dönüşmüştür; bu, gündelik kullanıma aittir.

toyār, toymāq.

toyın. Kâfirlerin din büyüğü. Bu, bizdeki *alim* ya da *müfti* gibidir. Her zaman putların yanında bulunur ve kâfirlerin kitaplarını okur, boş itikatlar anlatır – onun sapkınlığından kaçarak Cenab-ı Hakk'a sığınırız.

Şu atasözünde de geçer,

bīr toyın başı agrīsa, qamug toyın başı agrīmās: (Müslüman olmayan) bir din büyüğünün başı ağrısa, bütün (Müslüman olmayan) din büyüklerinin başı ağrımaz. Bu atasözü, belli bir nedenden dolayı dostlarının yanında bir şeyi yemekten kaçınan birinin bıraktığı yiyeceği yemek için söz konusu dostların başka birini davet etmesini anlatmak için kullanılır.

tōz. Toz – *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

tōz. Yayların etrafına sarılan, huş kabuğuyla yapılmış kayış.

tōzardı.

tōz tōzardı: Toz yükseldi.

tōzārur, tōzarmāq.

tozgırdı.

yēr tozgırdı: Toprak, üzerinden toz kalkacak duruma geldi [çok kurudu].

tozgırār, tozgırmāq.

tozıtgān.

bu at ol telim toprāq tozıtgān: Bu, genelikle çok toz kaldıran bir attır.

tozıttı.

ol toprāq tozıttı: O, toz kaldırdı [toprağı toza boğdu].

tozıtūr, tozıtmāq.

tōgdi.

er tūz tōgdi: Adam tuzu [başka bir şeyi de olabilir] ezerek öğüttü.

tōgēr, tōgmēk.

tögnēdi.

ol bāşın tögnēdi: O, yarasını dağladı.

tögnēr, tögnēmēk.

tögün. Dağlamak; yakarak işaret koymak.

tōgüşdi.

ol menig birle tūz tōgüşdi: O, tuzu [başka bir şeyi de olabilir] öğütme işinde benimle yarıştı. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tögüşür, tögüşmēk.

tögüz.

tögüz at: Alnında beyaz bir leke bulunan at.

tögüzlük. Alnında beyaz bir leke bulunan at. Şu atasözünde de geçer,

at tögüzlüki āy bolmās: Atın alnındaki beyaz leke ayın yerini tutmaz. Bu atasözü, daha büyük bir şeyin yerine geçmesi için küçük bir şey isteyen kimse için kullanılır.

tökdi.

oglān sūw tökdi: Oğlan su döktü. Şu atasözünde de geçer,

oglān sūw tökēr ulug yānı sınūr: Oğlan çocuğu yere su döker, yaşlı adam (bu suda kayıp düşerek) bacağını kırar. Bu atasözü genç birinin yaptığı, ancak sonuçlarına yaşlı birinin katlandığı bir hatayı anlatmak için kullanılır.

tökleşdi.

tökleşdi nēnĝ: Bir şeyler döküldü, aktı.

tökleşūr, tökleşmēk.

töklündi.

sūw töklündi: Su döküldü.

töklünūr, töklünmēk.

töktürdi.

ol sūw töktürdi: O, suyun [başka bir şeyin de olabilir] dökülmesini emretti.

töktürür, töktürmēk.

töküklüg.

töküklüg tarıg: Dökülmüş buğday ya da başka bir şey.

töküldi.

sūw töküldi: Su döküldü. Tanelerden, ufak bileşenlerden oluşan ve dökülebilen buğday ve un gibi şeylerin dökülmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tökülür, tökülmēk – Bu eylem hem geçişli hem de geçişsizdir [hem edilgen hem de etken].

töküşdi.

ol manĝa tarıg töküşdi: O, (harmanı dövmek için) buğdayı (kümeler halinde) dökmekte bana yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcüğe başvurulur. Suyu etrafa saçılacak biçimde dökmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

töküşūr, töküşmēk.

tōl. Yavrulama mevsimi (**Oguz** lehçesi). "Yavru"ya da **tōl** denir – *imâle* [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] söz konusudur.

tölēdi.

qōy tölēdi: Dişi koyun yavruladı (**Oguz** lehçesi).

tölēr, tölēmēk.

tölek. Sessiz, rahat, sakin. Şu atasözünde de geçer,

aç ēwek toq tölek: Aç (yemek için) telaşlı, tok sakin olur [yemek geç kalırsa sinirlenmez] (**Oguz** lehçesi).

töletti.

ol qōy töletti: O, dişi koyuna yavrularken yardımcı oldu (**Oguz** lehçesi). Kök-anlamı "kışlık

tüylerin dökülmesi"dir [*tületti* – **tülēdi**].

töletūr, töletmēk.

tōndi.

ol ewiŋge tōndi: O, evine döndü.

tōnēr, tōnmēk (**Oguz** lehçesi).

töŋgderdi.

ol ayāq töŋgderdi: O, kabı [başka bir şeyi de olabilir] döndürdü [ters çevirdi].

töŋgderür, töŋgdermēk.

töŋgitti.

er başın töŋgitti: Adam başını eğdi.

töŋgitūr, töŋgitmēk.

töŋgre.

er töŋgre tüşti: Adam yüzüstü düştü.

töŋgüşdi.

er töŋgüşdi: Adam başını eğdi.

töŋgüşūr, töŋgüşmēk.

töŋgütti.

er başın töŋgütti: Adam [başka biri de olabilir] başını eğdi.

töŋgütūr, töŋgütmēk.

töp. Arpa unuyla karıştırılıp yoğrularak hamur haline getirilen ve keçeden yapılmış bir beze sarılarak mayalanması için sıcak bir yere bırakılan haşlanmış buğday. Daha sonra bu karışım yenir.

töpü. Bir dağın zirvesi; nitekim *tāg töpüsi* denir.

töpü. İnsanın başının tepesi.

töpülēdi.

ol yagīnı töpülēdi: O, düşmanın başının tepesine vurdu [düşmanını tepeledi].

töpülēr, töpülēmēk.

tör. Evin [saygı duyulan kimselere ayrılmış] en önemli yeri – *işmâm* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama] söz konusudur.

törke keç: Evin başköşesine geç.

törçidi.

er ış törçidi: Adam işe başladı.

törçir, törçimēk.

törçitti.

ol aŋgar īş törçitti: O, onu işe başlattı.

törçitūr, törçitmēk.

töre. Evin en önemli yeri ve itibar edilen kimselere sunulan oturağı [sedir] – *te*'nin (*t*) okunuşunda *işmâm* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama] söz konusudur.

töre yoqlādı: O, evde sedire oturdu. **tör** de denir.

törkün. Boyun toplanma yeri; anne-baba evi.

qīz törkünke keldi: Kız baba evine geldi. Şu dörtlükte de kullanılır,

(**Yabāqu** kavmine karşı savaşması için Hakan'a sesleniyor)

kelse apaŋ terkenim	Gelse eğer Hakan'ım
etilgemet tęrginim	Zenginliğim yitip gitmez
yaḍılmagay törkünim	Boyumun evleri harabeye dönmez
amdı çerig çergeşūr	Şimdi savaş safları diziliyor (o bize yetişsin!)

törkünlendi.

ol bu ewni törkünlendi: O, bu evi kendi halkının evlerinden biri saydı ve içinde konakladı.

törkünlenūr, törkünlenmēk.

törpīdi.

er yıgāç törpīdi: Adam ağacı [başka bir şeyi de olabilir] yonttu, rendeledi.

törpīr, törpīmēk.

törpig. Keser ya da törpü [eğe]. Buna **törpigü** de denir.

törpigü. Ağacın pürüzlerini gidermeye yarayan keser.

törpişdi.

ol menig birle yıgāç törpişdi: O, ağacın pürüzlerini giderme işinde bana yardım etti. Bu işte yarışmayı anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

törpişūr, törpişmēk.

törpitti.

ol müŋüz törpitti: O, boynuzu [başka bir şeyi de olabilir] törpületti.

törpitūr, törpitmēk.

törpüldi.

yıgāç törpüldi: Ağaç keserle yontuldu.

törpülūr, törpülmēk.

tört.

tört yarmāq: Dört para. Benzer bir şekilde "dört" tane olan her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır. Bunu *vav*'la (*ō – ou*), *tōrt* biçiminde kullanmak daha doğru bir söyleyiştir.

törtgil.

törtgil ew: Kare biçimindeki ev. Kare biçimindeki herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tōrtünç. Dördüncü.

törü. Töre; gelenek. Şu atasözünde de geçer,

ēl qalır törü qalmās: Ülke terk edilir, ama töre terk edilmez. Bu atasözü, ataların törelerine bağlı kalmayı öğütlemek için kullanılır.

törüdi.

yalnguq törüdi: Âdemoğlu yaratıldı. Bu geçişsiz bir eylemdir ve *huliqa* ("O yaratıldı") anlamına gelir.

törür, törümēk.

törütti.

tengri yalnguq törütti: Cenab-ı Hak, Âdemi (ve diğer mahlukları) yarattı.

törütür, törütmēk. **Oguz** lehçesinde **törütti**, "bir şeyi yerli yerine koymak ya da bir işi doğru bir biçimde icra etmek" anlamına gelir. Şu dörtlükte de kullanılır,

tengri ajun törütti	Tanrı dünyayı ve âlemi yarattı
çıgrı ediz tezginür	Felek durmadan döner
yulduzları çergeşip	Yıldızlar sıra sıra dizilir
tün kün üze yörgenür	Ve gece güne (gün geceye) çevrilir

töş. Göğüs kemiği.

töşēdi.

töşēk töşēdi: Döşek döşedi [yaydı].

töşēr, töşēmēk.

töşek. Döşek.

töşeklik (töşeklig).

töşeklik barçın: Döşek yapmakta kullanılan kumaş. Buna –yani döşeğe– sahip olan kimseyi anlatmak için sözcüğün titreşimli *kef*'li (ince *kef* – *g*) biçimi kullanılır [**töşeklig**].

töşeldi.

töşek töşeldi: Döşek döşendi [yayıldı].

töşelür, töşelmek.

töşendi.

ol özinge töşēk töşendi: O, kendisine döşek döşeme [yayma] işini üstüne aldı.

töşēnür, töşenmēk.

töşetti.

ol töşēk töşetti: O, döşek döşetti [yaydırdı].

töşētür, töşetmēk.

töşletti.

ol anı töşletti: O, onun göğsüne [döşüne] vurularak dövülmesini emretti.

töşletür, töşletmēk.

tõz

ẹ̄l tõz neteg: Ülkenin ve reayanın durumu nasıl.

tõz. Kök [*asl*; soy].

anıg tūpi tõzi kim: Onun kökü kim - kökeni kime dayanıyor?

tõzdi

er tumlugqa tõzdi: Adam soğuğa katlandı ve bu nedenle acıktı.

tõzēr, tõzmēk (**Qıfçāq** lehçesi).

tūç. Tunç [sarı bakır; bronz].

tūdı.

ol agzın tūdı: O, (onun) ağzını kapattı. Birinin kapattığı herhangi bir deliği anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tūr, tūmāq.

tudrıç. Gübre (**Argu** lehçesi).

tūf. Yün ipliklerinin elle dokunmasıyla yapılan kuşak [bu *se* (*ṯ*) yazacının Türk dilinde kullanıldığı tek örnektir ve burada da *ṯ*, *t* olarak yorumlanmıştır –çn].

tūḏūn. Köylüler arasında suyu dağıtan adam.

tuḏun. Köyün şefi; köylülere su dağıtan kimse.

tūg. Hakanın huzurunda çalınan davul [kös].

xān tūg urdı: Han, nöbet davulunu vurdu [*nevbet* (gülbâng) çaldırdı].

tūg. Tuğ (*alem*).

toqūz tūglug xān: Dokuz tuğlu han ya da Hakan. Egemenlik alanı ne kadar geniş ya da payeleri ne kadar çok olursa olsun, bir Hakan asla dokuzdan fazla tuğ kullanmaz. Çünkü dokuz sayısının uğurlu olduğunu düşünürler. Bu tuğlar *barçın* adı verilen kumaştan ya da turuncu renkteki ipekten yapılır. Bunu da [bu renkleri de] uğurlu sayarlar [ayrıca bkz. **āl**].

tūg. Su bendi.

suwqa tūg ur: Suyun önüne bir bent inşa et.

tūg. Herhangi bir şeyin kapağı ya da tıpası.

tünĝlük tūgı: Baca kapağı.

tuga. Hastalık; soluk alma güçlüğü [nefesin kesilmesi].

ïg tuga: Hastalık ya da soluk alamama [bkz. **tunçuq–**].

tugāqlıq. Süzgeç yapılacak bir ağaç parçası.

tugdı.

kũn tugdı: Güneş doğdu.

ogul tugdı: Çocuk doğdu. Şu atasözünde de geçer,

mũş oglı muyāvu tugār: Kedi yavrusu miyavlayarak doğar - Kedi yavrusu annesi gibi miyavlar.

Bu atasözü, babasının huylarını almış bir çocuğu anlatmak için kullanılır.

tugār, tugmāq.

tuglādı.

ol yārıg tuglādı: O, yarığı kapattı.

tuglār, tuglāmāq.

tugrāg. Dönüşte geri alınmak üzere, bir savaşta ya da bir törende binilmek üzere hakan tarafından askere verilen at.

tugrāg. Tuğra; hakanın mührü ya da imzası (**Oguz** lehçesi). *Türkler* bu sözcüğü bilmez ve kökenini ben de bilmiyorum.

tugraglandı.

oglān tugraglandı: Delikanlıya **tugrāg** [hakanın askerine törende ya da savaşta binmesi için verdiği ve daha sonra geri aldığı at] verildi.

tugraglanūr, tugraglanmāq. Bir mektubun ya da belgenin üzerine mühür vurulmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır – **Oguz** lehçesinde.

tugsāq. Dul kadın. Bu sözcük genellikle *tūl tugsāq* biçiminde, ikileme olarak kullanılır.

tugsug.

kūn tugsug: Doğu; gündoğusu. bkz. **batsıg.**

tugturdı.

teŋ̂ri ogul tugturdı: Tanrı çocuk doğurttu [kadından çocuk meydana gelmesini sağladı]. Kökü **tugurdı**'dır – *t* almadan geçişli olan her eylemin [bu örnekte **tugurdı**] *t* eklendiği zaman çifte geçişlilik kazanması [yani biri emreden ve biri de eylemi gerçekleştiren iki eden aracılığıyla geçişli olması] kuralı akılda tutulmalıdır. Şu örneklere bakınız;

sūw içürdi: Suyun içilmesini sağladı/*sūw içtürdi*: O, birine, suyun içilmesini sağlamasını emretti.

ol anı bogdı: O, onu boğdu/*ol anı bogturdı*: O, birine onu boğmasını emretti.

Benzer bir şekilde Arapçada da *leqata's-sûnbul* ["O, buğdayın başaklarını topladı"] ve *elqatahu gayrahu* ["O, onları birine toplattı"] ya da *naqata'l-mushaf* ["O, metni noktaladı"] ve *enqatahu gayrahu* ["O, onu birine noktalattı"] denir – bir *elif* (*e*) eklenmesiyle eylem çifte geçişlilik kazanır. Bu örnekte de durum budur.

tugturūr, tugturmāq.

tugurdı.

urāgut ogul tugurdı: Kadın, çocuk doğurdu. Kaplam [bir kavramın kapsamına giren öğelerin tümü] söz konusu olduğu için hayvanların doğurması da bu sözcükle anlatılır.

tugrur, tugurmāq.

Şu atasözünde de geçer,

ata oglı ataç tugār: Bir erkeğin oğlu ergenliğe ulaştığında kuşkusuz babasına benzer.

tūl.

tūl urāgut: Dul kadın. Şu atasözünde de geçer,

yawlāq tūllıg bēgde kerü yalnĝūs tūl yēg: Kadının dul olması, ona sürekli söven bir kocası olmasından daha iyidir.

tulas.

tulas yūz: Kederli ve gamlı bir yüz.

tulum. Silah (genel bir ifade).

tulumlandı.

er tulumlandı: Adam silahlandı [silahlarını donandı].

tulumlanūr, tulumlanmāq.

tulumlug.

tulumlug er: Silahlı adam.

Şu dizelerde de kullanılır,

ōnĝdün nelük yalwarmadınĝ qaç qata bēŗdinĝ tawār
tulumlug bolup qatındınĝ qānıg emdi yēŗ suwār

(Vergi olarak) o kadar mal vermeden önce neden merhamet için yalvarmadın
Şimdi silahlandın, direngen hale geldin (ama mal vermeye devam et, yoksa) kanın toprağı sular

tulun. Şakak. İki değişik sesletimden biri [bkz. **tulunĝ**].

tulun. At başlığının, başın sağ ve sol yanını kavrayan parçasına verilen ad.

tulunĝ. Şakak.

tulunĝ. Atın kulağının altına yerleştirilen ve şakaklardan geçen, atın başının içine yerleştirildiği donanım.

yügün tulunĝı: At başlığı takımı.

tulunĝlādı.

ol qulın tulunĝlādı: O, kölesinin çenesine ya da kulağının altına vurdu.

tulunĝlār, tulunĝlāmāq.

tum. "Soğuk (hava)" – kök-anlamı olarak. Ancak **tumlıg** sözcüğü hem "soğuk (hava)" hem de "her türlü soğuk nesne" anlamında kullanılır.

tum. Atın derisinin tek renk olması.

tum qara at: Tümüyle siyah renkte olan at; *tum torug at*: Tümüyle doru olan at.

tumāgu. Nezle.

tumān. Duman; sis.

tumlīdı.

sūw tumlīdı: Su [başka bir şey de olabilir] soğudu.

tumlīr, tumlīmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

kördi meni emleyü	(Sevgilim) bana baktı ve bir bakışıyla beni iyileştirdi
baqtı maŋga imleyü	Beni selamlayarak yanına çağırdı
qaldım köŋgül tumlıyu	Onun arkasında kala kaldım ve (ıstırap nedeniyle) kalbim soğudu
qaḑgu meni turgurūr	Keder beni zayıf düşürür

tumlıg. Soğuk (ad ya da sıfat olarak kullanılır).

Şu dörtlükte de kullanılır,

tumlıg kelip qapsadı	Soğuk geldi ve dünyayı kapladı
qutlug yāyıg tepsedi	Kutlu yaza haset etti
qarlap ajun yapsadı	Kar yağdırdı ve dünya neredeyse görünmez oldu
et yeŋ üşip emrişür	Vücutlar sanki içinde karıncalar geziyormuş gibi titrer

tumlıg sözcüğünün kökü **tum**'dur.

ölüg yüzi tumlıg: Ölü adamın yüzü soğuk olur – bunun anlamı ölümden sonra hısımlarının ondan uzaklaşmasıdır.

tumlıglandı.

bu ugurnı tumlıglandı: O, bu zamanı çok soğuk buldu (ve fikrini değiştirdi).

tumlıglanūr, tumlıglanmāq.

ol aŋgar tumlıglandı: O, ona soğuk davrandı – Onu haşin karşıladı ve sert bir ifade takındı.

tumlıttı.

ol sūw tumlıttı: O, suyu (ya da sütü ya da başka bir şeyi) soğuttu.

tumlıtūr, tumlıtmāq.

ol anıg köŋlin tumlıttı: O, onu kızdırdı ve gönlünü soğuttu, bu nedenle o, onu artık sevmez oldu.

tumlıtūr, tumlıtmāq.

tumsa. Minber (**Argu** lehçesi) – özgün bir sözcük değildir.

tumşuq. Kuş gagası.

tün. Sakinlik; dinginlik.

köŋgül tün boldı: Gönül dinginleşti.

tün.

tün ogul: İlk doğan. İster erkek ister dişi olsun, bir kadının doğurduğu ilk çocuk bu şekilde adlandırılır. İlk doğan dişiye *tün qīz*: ilk kız denir. Bir kadının ilk kocasına da *tün bēg* denir.

tunçuqtı.

er tunçuqtı: Adam tıkandı ve soluk alamaz oldu.

sugur tunçuqtı: Gelincik kış uykusuna yattı. İnine kapanarak kış uykusuna yatan herhangi bir hayvanı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tunçıqār, tunçıqmāq.

tundı.

kök tundı: Gökyüzü bulutlarla kaplandı.

qapug tundı: Kapı kapandı. Benzer bir şekilde "bir dağ geçidinin kar nedeniyle kapanması"nı anlatmak için *art tundı* denir.

tunūr – geniş zaman da *tunār* da denir, *tunmāq*. Böylesi eylemleri [yani geniş zamanı *ā*'lı olan eylemleri] *nasb*'lı okuma [yazacın üstün imi almış gibi *a* ya da *e*'yle okunması] *Oguzların* ve *Qıfçāqların* üslubudur.

tunturdı.

ot anıg közin tunturdı: İlaç onun gözünü kapattı. Bir şeyin üstünü örten, onu kapatan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tunturur, tunturmāq.

tuŋşu. Şamdan; fener.

tuŋu. Sağır.

tura.

tura qalqan: Kalkan - düşmandan korunmak için insanın kendine siper ettiği herhangi bir şey.

turdı.

er yoqāru turdı: Adam [başka biri de olabilir] ayağa kalktı.

tumān turdı: Duman yükseldi.

turur, turmāq.

tūrdı.

er yoqāru tūrdı: Adam [başka biri de olabilir] ayağa kalktı.

tūrūr, tūrmāq.

tūrdı.

āt tūrdı: At [başka bir hayvan da olabilir] zayıfladı, bir deri bir kemik kaldı.

tūrār, tūrmaq [Ana madde olarak bu sözcük, iki kez yer almaktadır –çn].

turgurdı.

ol atıg turgurdı: O, atı zayıflattı.

turgurur, turgurmāq.

turgurdı.

ol meni orundın turgurdı: O beni yerimden kaldırdı.

er tām turgurdı: Adam duvar ördü. İnşa edilen bir evi ya da yükseltilen herhangi

bir şeyi anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

turgurur, turgurmāq.

turı.

turı nēnĝ: Tadı mazı gibi buruk olan herhangi bir şey. "Huysuz bir kimse"ye *turı kişi* denir.

turıg.

turıg art tēz: *Kāşgar* yaylasının adı.

turıg. Dağdaki müstahkem mevkiler.

turlāq. Herhangi bir sıska hayvan. Sağlıksız büyüyen birine de **turlāq** denir.

turma. Turp. Nitekim "havuç"a da *sarıg turma*: sarı turp denir. *Argu* halkı havuca **gẹzri** der; bu sözcüğü Farsçadan –"havuç" anlamına gelen *cezer* sözcüğü– almıştır, ancak söyleyişte inceltme (*rikkat*) söz konusudur. *Oguzlar* "havuç"a **geşür** der; onlar da bu sözcüğü Farsçadan almıştır. *Oguzlar* Farsîlerle karışmaya başlayınca kendi dillerinden bazı şeyleri unutmuş ve bunun yerine Farsçayı kullanmaya başlamıştır. Nitekim *Oguzlar* Farsçada *âftâbe* denilen "ibrik, güğüm, gülsuyu şişesi"ne **aftabe** der. "Gerdanlık"a *qalîda* derler – bunun Arapçası *kılâde*'dir. *Türkler*, "ibrik, güğüm, gülsuyu şişesi"ne [*kumkuma*] **qumgān**, "gerdanlık ya da yüzük"e **baqan** der.

Biliniz ki **Oguz** lehçesi daha arıdır. *Türklerin* yalnızca ikili ifadelerde, kökün bir dalı ya da köke bağımlı bir yan unsur olarak kullandıkları adları ve eylemleri onlar tek başına da kullanır. Örneğin *Türkler*, *qattı qardı*: o iki şeyi karıştırdı der. **qattı**, "iki şeyi birbirine karıştırma" işini anlatan köktür; *qardı* yan unsurdur. *Oguzlar* kökü bir yana bırakır ve "iki şeyi birbirine karıştırdı" anlamına gelecek biçimde *qardı* sözcüğünü kullanır. Benzer bir biçimde *Türkler*, *eḏgü yawlāq* der – **eḏgü** "iyi," **yawlāq** "kötü" anlamına gelir ve yalnızca **eḏgü** sözcüğüyle birlikte ikili olarak kullanılır. *Oguzlar* bu sözcüğü tek başına kullanır.

turna. Turna.

turq. Herhangi bir şeyin uzunluğu.

bīr sünĝü turqı: Bir mızrak boyunda; *yēr ẹ̄ni turqı*: Arazinin eni ve boyu.

turqıg. Utanç; haya.

ol menden turqıg: O, yaptığı bir şey nedeniyle benim karşımda utandı.

turqıglandı.

ol mindin turqıglandı: O, benim karşımda utanç duyacağı için (belli) bir işi yapmaktan kaçındı.

turqıglanūr, turqıglanmāq.

turqındı.

ol mindin turqındı: O, yapmak istediği, ama bana karşı utanç duyacağı için kaçındığı bir iş nedeniyle mahcup oldu.

turqınūr, turqınmāq.

turqlādı.

ol yēr turqlādı: O, arazinin enini ve boyunu ölçtü. Aynı zamanda bir atın ya da başka bir şeyin büyüklüğünü tahmin etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

turqlār, turqlāmāq.

turqūn.

turqūn sūw: Durgun su.

turuglāg.

turuglāg yēr: İkamet edilen yer.

turugsādı.

ol munda turugsādı: O, burada ikamet etmek istedi.

turugsār, turugsāmāq.

turuldı.

er īştın turuldı: Adam yaptığı işten tiksindi. Yemekten tiksinmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

turulur, turulmāq.

turum. Bir adamın boyu.

bĭr er turumı sūw: Bir adam boyu derinliğindeki su. Başka şeyler için de kullanılır.

turumlādı.

ol sūwug turumlādı: O, suyun derinliğini kendi boyuna göre ölçtü.

turumlār, turumlāmāq.

turumtāy. Bir yırtıcı kuşun adı; avda kullanılan bir kuş. Bu adama saygı belirten bir unvan olarak **turumtāy** adı verilebilir.

turundı.

ol manĝa utru turundı: O, benim karşıma dikildi. Bir şeye karşı çıkmak ya da itiraz etmek için bu eylem icra edilirse yine bu sözcük kullanılır.

turnūr, turunmāq.

turundı.

at turundı: At [başka bir şey de olabilir] sıskalaştı, bir deri bir kemik kaldı.

turnūr, turunmāq.

turundı.

er īşta turundı: Adam işte [işin icrası sırasında] duraksadı.

turnūr, turunmāq.

turuq. Herhangi bir şeyin zayıf, sıska olanı.

turuqlādı.

ol atıg turuqlādı: O, atın [başka bir şeyin de olabilir] sıskalaşacağını düşündü.

turuqlār, turuqlāmāq.

turuqlandı.

ol bu atıg turuqlandı: O, bu atın [başka bir şeyin de olabilir] aşırı zayıf olduğunu düşündü.

turuqlanūr, turuqlanmāq.

turuqluq. Sıskalık.

turuqtı.

qān turuqtı: Kan damarda birikti, toplandı. Yarada iltihap toplanırsa yine bu sözcük kullanılır.

turuqār, turuqmāq.

turur. Bu, geçmiş zaman çekimli biçimi ve eylemliği olmayan bir geniş zaman eylemidir. "o, (herhangi bir şey)+dir" anlamına gelir.

ol tāş turur: O taştır; *ol quş turur*: O, kuştur. Bu bir koşaçtır [*sıla* – yüklemi özneye bağlayan öğe; Türkçede ekeylemin üçüncü kişi eki, *-dir*, bildirme koşacı olarak kullanılır –çn]. Geçmiş zaman çekimli biçimi ve eylemliği olmaması bakımından Arapçadaki *yenbegî*'ye ("gerekli") benzer.

tūrur. Geniş zaman çekimindeki bir eylem.

Tıpkı Arapçadaki *yede'u* ("izin verir") ya da *yeḏeru* ("izin verir") sözcükleri gibi geçmiş zaman çekimi ve eylemliği yoktur. Bu sözcük, adı anılan şeyin o andaki durumunu ve konumunu işaret eder.

ol ewde tūrur: O (şu an) evdedir – bu "şu an evde ayakta durduğu" anlamına gelmez [bkz. **tūrdı**]; *er sökel tūrur*: Adam (şu an) hastadır – bu "adamın ayakta durduğu" anlamına gelmez.

turuşdı.

kiçig ulug birle turuşdı: (Bir tartışmada ya da başka bir durumda) küçük büyüğe karşı çıktı.

turuşūr, turuşmāq.

Şu atasözünde de geçer,

kiçig ulugqa turuşmās qırgūy suñgqurqa qarışmās: Küçük (güçlü olsa bile) büyüğe karşı koyamaz (çünkü büyük kurnaz ve akıllıdır), tıpkı atmacanın **suñgqur**'la boy ölçüşemeyecek olması gibi.

turuşgān.

bu er ol kişi birle tutçı turuşgān: Bu, her zaman insanlara muhalefet eden bir adamdır.

tusu. Yarar; şifa.

ol ot manga tusu qıldı: O ilaç bana yaradı.

tusuldı.

bu ot añgār tusuldı: Bu ilaç onun için yararlı oldu. Bir şeye yararlı olan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır. Bunun kökü *tusu boldı*'dır.

tusulur, tusulmāq.

tusuqtı.

bu ot manĝa tusuqtı: Bu ilaç bana iyi geldi, yaradı.

tusuqār, tusuqmāq.

tūş. Benzer; eşit; denk.

anıg tūşı: Onun dengi.

tūş. Karşı; bir şeyin karşı karşıya olmak.

ewim tūşı: Evimin karşısı.

tūş. Kemer kayışlarının ucuna takılan altın ya da gümüşten yapılmış toka – *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

tuşāg. Köstek; atın önayaklarına takılan bir tür kelepçe.

tuşāgu.

at tuşāgu boldı: Atın ayağına köstek vurma zamanı geldi. Başka şeyleri kösteklemeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tuşandı.

er aḍāqı tuşandı: (Korkudan) adamın ayakları kösteklenmiş gibi sabitlendi ve bacakları birbirine dolaştı. Şu atasözünde de geçer,

arslān kökrese at aḍāqı tuşānur: Aslan kükreyince, atın bacakları kösteklenir. Bu atasözü, büyük birine kafa tutmaya niyetlenen, ama yüzleşme zamanı gelince bundan kaçınan zayıf bir adamı anlatmak için kullanılır.

tuşānur, tuşanmāq.

tuşdı.

ol manĝa tuşdı: O, benimle karşılaştı.

tuşār, tuşmāq.

tuşgurdum.

men ogulnı atāsınĝa tuşgurdum: Ben, baba ile oğulu buluşturdum. Herhangi iki kişinin buluşturulmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tuşgurur men, tuşgurmāq. Kök-biçimi *tuşurdu*'dur [bkz. **tuşurdı**].

tuşlādım.

men anı tuşlādım: Ben onunla karşılaştım.

tuşlār men, tuşlāmāq.

tuşlandı.

bīr nēnĝ bīrke tuşlandı: Bir şey, başka bir şeyle karşı karşıya geldi - karşısına yerleştirildi.

tuşlanūr, tuşlanmāq.

tuşlattı.

ol yēŗig anĝar tuşlattı: O, onu, uzaktan hiza aldığında karşısına gelecek biçimde küçük bir

yerde ayakta durdurttu. Aynı zamanda birinin, bir şeyi soruşturmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tuşlatūr, tuşlātmāq.

tuşu tuşu. Eşeği durdurmak için kullanılan bir sözcük. *t* ile *ş* arasında yazılmayan bir *r* vardır [*turşu*]; bu belli bir konuşma biçimidir.

tuşurdı.

ol meni sanĝa tuşurdı: O, beni senle buluşturdu.

tuşurur, tuşurmāq.

tutāşı. **tutşı** sözcüğünün değişik sesletimi [bkz. **tutşı**].

men sanĝa tutāşı barīrmen: Ben sana her zaman [alışkanlık olarak] gelirim.

tutgāq. Düşmanın küçük, ileri kollarını ve casuslarını yakalamak için geceleri çıkartılan birlik.

tutgūç. Kahvaltı.

tutgūn. Tutsak.

tutma. Sandık.

tutmāç. İyi bilinen bir *Türk* yemeği. Bu *Zülkarneyn*'in azıklarından biridir. Şöyle ki, *Zülkarneyn* karanlıklar diyarından çıktığında halkın erzağı azalmıştı ve onlar aç olduklarından yakındılar, dediler ki *bizni tutma āç*: bizi (burada) aç tutma – izin ver varalım yurtlarımıza gidelim. *Zülkarneyn*, bu hususta, hikmet sahibi adamlarına danıştı ve onlar da bu yiyecekle çıkageldiler. Bu yemek vücuda güç, yanaklara renk verir ve çabuk hazmedilmez. **Tutmāç** yendikten sonra, suyu da içilir. *Türkler* bu yemeği görünce ona **Tutmāç** dedi. Kökü "bizi aç tutma" anlamına gelen *tutma aç*'tır. Sadeleştirme amacıyla iki *elif* (*a*) atılmıştır. Buradaki anlam "kendini aç bırakma, bu yemeği al ve ye"dir.

tutsug. İstek ya da vasiyet.

men anĝar tutsug tutuzdum: Ben ona vasiyetimi sundum.

tutsuqdı.

er yagıqa tutsuqdı: Adam tutsak alındı.

tutsuqār, tutsuqmāq.

tutşı. Yakın, yan yana olan şeyler.

anıg yēri menig yērke tutşı ol: Onun ülkesi, benim ülkeme yakındır. *şın*'ın *cim*'e yakınlığı nedeniyle *tutçı*'da denilebilir. Bu sözcüğün diğer değişik sesletimi de **tutāşı**'dır.

men sanĝa tutāşı barīrmen: Ben sana her zaman [alışkanlık olarak] gelirim [yakınlıktan dolayı].

tuttı (**tıttı** [?]).

bāş tuttı (tıttı): Yara acıyla zonkladı.

tutār, tutmāq.

tuttı.

ıt keyik tuttı: Köpek ceylanı [başka bir hayvanı da olabilir] yakaladı. Bir şeyi yakalayan herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ol manĝa elig tuttı: O, benim elimi tuttu - o, bana kefil oldu. Şu atasözünde de geçer,

elig tutgınça ot tut: El tutacağına ateş tut - Birine kefil olmaktansa, ateşi tutmak daha iyidir (çünkü kefil olmak daha sonra üzüntü getirir).

tutār, tutmāq.

tutturdı.

bēg ogrını tutturdı: Bey, hırsızın yakalanmasını emretti.

tutturur, tutturmāq.

tutug. Rehine; teminat.

tutug. Cin çarpması.

anıg tutugı bār: O çarpılmış.

tutuglug.

tutuglug yēr: Cinlerin uğrak yeri olmuş, üzerinden geçip gitmeye çalışanların mutlaka zarar gördüğü yer.

tutuldı.

keyik tutuldı: Vahşi hayvan [başka bir hayvan da olabilir] yakalandı.

tutlūr, tutulmāq.

tutunçu.

tutunçu ogul: Evlat edinilmiş çocuk.

tutundı.

kūn tutundı: Güneş tutuldu; *ay tutundı*: Ay tutuldu.

bēg mini ogul tutundı: Bey [başka biri de olabilir], beni oğlu olarak kabul etti [evlat edindi].

er keyik tutundı: Adam tek başına çaba harcayarak ceylanı yakaladı. Birinin tek başına herhangi bir şeyi yakalamasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ōt tutundı: Ateş tutuştu.

tutunūr, tutunmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Aşkı anlatıyor)

üdig otı tutūnup

öpke yürek qagrulūr

Tutkunun ateşi tutuştuğunda

Ciğer ve yürek kavrulur

ol awurta tutundı: O, sütanne edindi.

ol meni ötügçi tutundı: O, beni Hakan'ın yanında şefaatçi olarak işe aldı. Bunun eylemliği de aynıdır.

tutuq. İğdiş edilmiş; hadım.

tutuq. Bir erkek adı.

tutuqlādı.

ol oglın tutuqlādı: O, oğlunu iğdiş etti ya da onun, hadım olan kimselerle ilişkide olduğunu düşündü.

tutuqlār, tutuqlāmāq.

tutuqlandı.

urāgut tutuqlandı: Kadın, kendini koruması için bir hadım tuttu.

tutuqlanūr, tutuqlanmāq.

tuturqān. Pirinç.

tutuş. Tartışma, çekişme – "özel bir ad" anlamına gelen **tutuş** sözcüğünden [bkz. alttaki madde] daha sert söylenir.

tutuş. Bir erkek adı.

tutuşdılār.

olār ekki tutuşdılār: Onlar birbirlerini tuttular. Başka bir şeye tutunan [yapışıp bırakmayan] herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tutuşūr, tutuşmāq.

tutuzdum.

men aŋgār sōz tutuzdum: Ben, ona bir öğüt ya da bir emir verdim ya da aklında tutması onun yararına olan bir söz söyledim.

tutuzur, tutuzmāq.

tutuzgu.

tutuzgu nēŋ: Salık verilen [yapılması ya da buyrulması doğru olan] şey.

tuwırdı.

at qulāqın tuwırdı: At kulaklarını dikti. Bu, bir şey duyduğu için atın kulaklarını havaya kaldırdığı anlamına gelir.

tuwīrār, tuwırmāq.

tuwrādı.

uşāq nēŋ tuwrādı: Küçük şey -tıpkı kuzunun koyun haline gelmesi gibi- büyüdü.

tuwrār, tuwrāmāq. Bu sözcük, *tuwuz yinçü*: büyük inci ifadesindeki *tuwuz* sözcüğünden türetilmiştir.

tuxsı. Qayās'ta ikamet eden bir **Türk** kavmi. *tuxzı çigil* de denir.

tuyag. Toynak.

at tuyagı: At toynağı.

tuyaglıg.

tuyaglıg yılqı: Toynaklı hayvan.

tuydı.

er îşın tuydı: Adam meselenin gizli kalan yönünü sezdi.

tuyār, tuymāq.

tuyın.

tuyın er: Cimri, ele sıkı adam.

tuysuqdı.

er tuysuqdı: Adam aldatıldığını idrak etti.

tuysuqār, tuysuqmāq.

tuyturdı.

ol manĝa sōz tuyturdı: O, benim (söz konusu) konuşmanın ayırdında olmamı sağladı.

tuyturur, tuyturmāq.

tuyuq.

tuyuq kişi: Cimri kimse.

tuyuq.

tuyuq kūn: Gökyüzünün bulutlarla kaplı olduğu, kapalı gün.

tuyuq.

tuyuq qapug: Kilitli kapı.

tūz. Tuz – *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

tuzādı.

ol et tuzādı: O, eti tuzladı. Bu, **tuzlādı** sözcüğünün yerine kullanılır.

tuzaq. Avlanma için kurulan tuzak, kapan.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ikledi mēnig aḍāq	Ayağım kaza eseri takıldı
körmedip ogrı tuzāq	Görmedim toprağın altında saklı olan tuzağı
igledim andın uzāq	Çekiyorum uzun zamandır bunun acısını
emlegil amdı tuzāq	Sevgilim yarama merhem ol

tuzaq. Sevgilinin çekiciliğini överken söylenen bir söz; *tuzaqı* da denir.

tuzgu. Gelip geçerken uğrayan bir hısım ya da tanıdığa sunulan yiyecek cinsinden armağan.

tuzgulandı.

ol manĝa tuzgulandı: O, bana bir armağan (yiyecek ya da başka bir şey) sundu.

tuzgulanūr, tuzgulanmāq.

tuzlādı.

ol et tuzlādı: O, (çömleğin içine tuz atarak) eti [başka bir şeyi de olabilir] tuzladı.

tuzlār, tuzlāmāq.

tuzlandı.

et tuzlandı: Et [başka bir şey de olabilir] tuzlandı.

tuzlanūr, tuzlanmāq.

tuzlattı.

ol et tuzlattı: O, etin [başka bir şeyin de olabilir] tuzlanmasını emretti.

tuzlatūr, tuzlatmāq.

tuzluq. Tuzluk.

tü. Tüy.

bīr tü saç: Bir tutam saç.

tü. Renk.

tūdeş tōnlār: Hepsi aynı renkte olan kumaşlar.

tü. Atın derisinin rengi.

atıŋ ne tūlüg: Atının rengi ne?

tübüt. Türk ülkesinde yerleşik olan kalabalık bir kavim. Yaşadıkları bölgelerde göbekleri yani misk-keseleri kesilip alınan miskgeyikleri bulunur. *Tübütler, Sabit*'in torunlarıdır. Bu Yemenli bir adamdır; orada bir suç işlemiş ve daha sonra korkmuş ve gemiyle Çin'e gelmiştir. Bu toprakları sevmiş ve yerleşmiştir. Çocukları ve torunları **Türk** ülkesinde binbeşyüz fersahlık bir alanda yaşayacak kadar çoğalmıştır. Toprakları doğuda Çin, batıda **Keşmīr**, kuzeyde **Uygur** ülkesi ve güneyde Hint deniziyle çevrelenmiştir. Dillerinde hâlâ bazı Arapça kökenli sözcüklere rastlanır, tıpkı *uma*: anne (*ümm*) ya da *aba*: baba (*eb*) gibi.

tübütlēdi.

ol anı tübütlēdi: O, onu **tübüt** saydı, onlarla ilişkilendirdi. **Tübüt** bir kavimdir.

tübütlēr, tübütlēmēk.

tübütlendi.

er tübütlendi: Adam **tübüt** gibi giyindi – bu, **Türk** ülkesine yerleşmiş bir kavimdir.

tübütlenūr, tübütlenmēk.

tūdeş.

tūdeş nēŋ: Aynı türden olan bir başka şeye benzeyen herhangi bir şey. Bunun kökü **tü**: tüy'dür. Bir hayvan için *bu at ne tūlüg*: bu atın rengi ne denir. *-daş/-deş*, yakınlık, benzerlik bildiren bir ilgeçtir. "Bir rahimden doğan iki ayrı çocuk"a *qarındaş* denir; **qarīn**, "rahim" anlamına gelir, sözcüğe sonek olarak *-daş* gelince anlamı "rahim-kardeşliği [aynı rahimi paylaşanlar]" olur. "Meme"ye, **emig** denir; "aynı memeyi emen iki

bebek" *emigdeş*: emme-kardeşleri [birlikte emenler] olarak adlandırılır. "Aynı yerden gelen iki insan"a *yęrdeş* [**yęrdeş**] denir. "Kardeş"e *qadaş* denir; kökü **qa**: kap'dır, buna *-daş* soneki geldiğinde "aynı kapta, yani aynı annenin rahminde yatan iki kişi" anlamını kazanır. *köŋgüldeş*: gönül-arkadaşı sözcüğü de böyledir; **köŋgül**: gönül, kalp demektir. Dolayısıyla **tüdeş** de "aynı rengi paylaşan" demektir.

tügdi.

er tügün tügdi: Adam düğümü [başka bir şeyi de olabilir] düğümledi [bağladı].

tügęr, tügmęk. Şu atasözünde de geçer,

tılın tügmişni tişın yazmās: Dille bağlanan dişle çözülmez. Bu atasözü, birine sözünde durmasını öğütlemek için kullanılır.

tüge. İki yaşına ulaşan buzağı. Dişisi de [yine] **tüge** şeklinde adlandırılır.

tügek. Yükleri iyice sıkıştırarak tutturmak için ipin iki ucuna takılan ahşap halka.

tügi. Darının, kabukları ayıklandıktan sonra geriye kalan taneleri [tohumu]

tüglündi.

sūw boguzda tüglündi: Su boğazı tıkadı ve adam öksürdü.

yıp tüglündi: İp [başka bir şey de olabilir] düğümlendi.

tüglünür, tüglünmęk.

tüglüşdi.

yıplār tüglüşdi: İpler düğümlendi - ipler birbirlerine bağlandılar.

tüglüşür, tüglüşmęk.

tügme. Düğme. Gömlek, hırka, kaftan gibi şeylerin düğmesi.

tügmelendi.

er tügmelendi: Adam gömleğinin düğmelerini iliklediği.

tügmelenür, tügmelenmęk.

tügsīn. Dört ipli düğüm [bir tür örgü]. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yazı anlatıyor)

tegme çęçęk üküldi	Türlü çiçek derildi
boquqlanıp bögüldi	Tomurcuklar açıldı
tügsīn tügün tügüldi	Örgü düğümle bağlandı
yazgālımat yörgeşür	Açılarak yine birbirine dolaşır

tügsīn. Mevki olarak Hakan'dan sonra üçüncü konumdaki, halktan birine verilen unvan.

tügüldi.

tügün tügüldi: Düğüm düğümlendi. Herhangi birinin bu düğümü düğümlediğini anlatmak için de aynı ifade kullanılır

tüglür, tügülmęk. Hem geçişli hem de geçişsizdir.

tügüldi.

aş boguzda tügüldi: Yemek, boğazda düğümlendi ve adam tıkandı.

tügülür, tügülmēk.

tügülgēn.

bu yıp ol tügülgēn: Bu her zaman düğümlenen bir iptir.

tügülgēn.

bu er ol tutçı qāşı kõzi tügülgēn: Bu (can sıkıntısından dolayı) sürekli surat asan bir adamdır.

tügün. Düğün.

tügündi.

ol tügũn tügündi: O, düğümü (kendi başına) düğümledi – sanki düğümlüyormuş gibi gözükmesini anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

tügünũr, tügünmēk.

tügüşdi.

ol menig birle tügũn tügüşdi: O, düğümü düğümleme konusunda benimle yarıştı. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tügüşũr, tügüşmēk.

tükēdi.

īş tükēdi: İş bitti.

bu aş qamugqa tükēdi: Bu yemek herkese yetti. Bu sözcüğün iki karşıt anlamı vardır.

tükēl. Tamam, eksiksiz olma hali. "Tam olan bir şey"e de **tükēl** denir.

tükēl algıl: Tamamını al.

tüketti.

ol īşın tüketti: O, işini bitirdi.

tüketũr, tüketmēk.

tükü tükü. Yavru köpeği çağırmak için kullanılan bir ifade.

tülēdi.

at tülēdi: At [başka bir hayvan da olabilir] kışlık tüyünü döktü ve yeni tüy çıkardı.

tülēr, tülēmēk. Kök-biçimi *tũlēdi*'dir ve *vav* (*ũ*) düşmüştür.

tülek. Hayvanların kışlık tüylerini döktükleri mevsim.

ol qōy tülēkinde keldi: O, koyunların kırkıldığı mevsimde geldi.

tülēk.

tülēk yılqı: Kışlık tüylerini döken hayvan.

tümen. Herhangi bir şeyin çok olanı.

tümen türlüg sõzlēdi: Her türlü şey üzerine çokça söz söyledi.

tümen miŋ̂. Bin kere bin [bir milyon].

tümen miŋ̂ yarmāq: Bir milyon para.

tümīlēdi.

eşyēk tümīlēdi: Eşek tırıs tırıs gitti – bu, eşeğin sekerek koştuğu anlamına gelir. Genellikle kullanılan biçimi *tümīlendi*'dir.

tümīlēr, tümīlēmēk.

tümrüg. Tef (**Oguz** lehçesi).

tün. Gece.

tünle keldim: Gece geldim.

tünēdi.

ol mende tünēdi: O, geceyi benim yanımda geçirdi.

tünēr, tünēmēk.

tünek. Hapishane; zindan (**Barsgān** lehçesi).

tünerdi.

tünerdi yēr: Mekân karanlık oldu. Zaman anlamında da kullanılır.

tünerür, tünermēk.

tünērig.

tünērig yēr: Herhangi bir karanlık yer. "Mezar"a da **tünērig** denir.

er tünērigke kirdi: Adam mezara girdi.

tünetti.

ol qonuqlug ewde tünetti: O, konuğunu gece evde ağırladı.

tünetür, tünetmēk.

tünĝlük. Baca ya da pencere.

tünĝüldi.

er īştın tünĝüldi: Adam işten umudunu kesti.

tünĝür. Kadının kayınları – kocasının erkek kardeşleri, babası, annesi gibi.

tünĝürlēdi.

ol meni tünĝürlēdi: O beni kaynı olarak düşündü.

tünĝürlēr, tünĝürlēmēk.

tünĝürlendi.

ol manĝa tünĝünlendi: O, kendisini benim kaynım saydı.

tünĝürlenür, tünĝürlenmēk.

tünĝüşdi.

tonĝuz tünĝüşdi: Domuz, bakışlarını adamın üzerine dikerek saldırmaya hazırlandı.

er tünĝüşdi: Adam bir emri yerine getirme konusunda tereddüt etti ve emri veren kimseye tiksinerek dik dik baktı.

tünĝüşür, tünĝüşmēk.

tüp. Herhangi bir şeyin kökü.

yıgāç tūpi: Ağaç kökü.

tūp. Temel.

tām tūpi: Duvar temeli.

tūp. Bir insanın kökü ya ad kökeni.

tūplūg eren: Soylu adam.

tüpgerdi.

ol īşıg tüpgerdi: O, işin aslını merak etti ve izleri takip etmeye başladı.

tüpgerür, tüpgermēk.

tüpi. Şiddetli rüzgâr. Şu atasözünde de geçer,

qalın bulutug tüpi sürēr qarañğqu īşıg urunç açār: Kalın, karanlık bulutları ancak güçlü rüzgâr (gökyüzünden) sürer götürür, (benzer bir şekilde) saray mahkemesinde çözülmez gibi görülen bir davayı rüşvet çözer. Bu atasözü, bir şeye ihtiyaç duyan kimseye rüşvet vermesini öğütlemek için kullanılır.

tüplēdi.

ol īşıg tüplēdi: O, meselenin kökenine indi, konuyu derinlemesine araştırdı.

tüplēr, tüplēmēk.

tüplendi.

yıgāç tüplendi: Ağaçlar köklendi.

er tüplendi: Adam zenginleşti. Köklenen herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır.

tüplenūr, tüplenmēk.

tüpleşdilēr.

olār bu īşıg tüpleşdilēr: Onlar bu işin aslını [kökenini] araştırdılar.

tüpleşūr, tüpleşmēk.

tüpletti.

ol bu īşıg telim tüpletti: O, bu meseleyi ayrıntılı bir biçimde inceletti.

tüpletūr, tüpletmēk.

tüpirdi.

tüpi tüpirdi: Rüzgâr eserek toz toprak savurdu.

tüpirēr, tüpirmēk.

Şu atasözünde de geçer,

tütüşmēginçe tüzülmēs tüpirmēginçe açılmās: (İki adam arasında) kavga olmadan barış olmaz, rüzgâr esmeden gökyüzü berraklaşmaz. Bu atasözü, birinden, tartışan iki adamı uzlaştırmasını istemek için kullanılır.

türdi.

ol bitig türdi: O, kitabı [başka bir şeyi de olabilir] dürdü.

türēr, türmēk.

türgēk. Bohça.

türgeklendi.

tōn türgeklendi: Giysi, bohçaya sarıldı.

türgeklenūr, türgeklenmēk.

türk. **Türk** ülkesindeki bir kentin adı.

türk. Allah'ın selamı üzerine olsun Nuh'un oğlunun adı. *hel etâ ale'l-insâni hînun mine'd-dehr* ("İnsanın üzerinden, *(henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı)* uzun bir süre geçmedi mi" [K. 76:1]) ayetinde Adem'in (s.a.v.) adı nasıl "insan" olarak geçiyorsa, Allah, Nuh'un oğlu Türk'ün evlatlarına seslenirken de bu adı kullanır. Bu ayette genel bir ad (*ism*) bir kişi (*vâhid*) için kullanılmıştır; *leqad halaqnē'l-insâne fi ahseni taqvîmin sümme radadnâhu esfele sâfilîn ille'l-lezîne âmenû ve amilû's-sâlihât* ("Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağılarının aşağısına çevirdik. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar hariç. ..." [K. 95:4-6]) ayetindeki kullanımda bir topluluk adıdır (*ism-i cem'*), zira kimse bu sözcüğün kapsamı dışında değildir. Aynı şekilde **Türk**, Nuh'un oğlunun adı olduğunda bir tek kişiyi bildirir. Oğullarının adı olduğunda "insan" (*el-beşer*) sözcüğü gibi bir topluluğu ifade eder; çoğul veya tekil olarak kullanılır. Aynı şekilde *Rûm* adı İshak'ın (s.a.v.) oğlu Esav oğlu Rûm'un adıdır. Oğulları da bu adla anılmıştır.

Biz diyoruz ki, **Türk**, Allah'ın verdiği bir addır. Bize ehli mübarekten *Şeyh ve İmâm el-Hüseyin ibn Halef el-Kâşgarî* dedi, ona da *İbn el-Garqî* demiş: *İbn Ebî'd-Dünyâ* diye tanınan *Şeyh Ebû Bekr el-Mugîde'l-Cercerâni*'nin *Ahir Zamana Dair* (*el-mûellef fi âhiri'z-zamân*) adlı kitabında aktardığı ve isnat zinciri Peygambere (s.a.s.) dayanan bir hadise göre Allahü Teâlâ "**Benim bir ordum vardır, Ona Türk adını verdim. Onları doğuya yerleştirdim. Bir halka kızarsam, Türkleri o halk üzerine musallat kılarım**" diyor. İşte Türklerin bütün mahlukattan üstünlüğü şudur: Cenab-ı Hak onlara isim vermeyi kendi üzerine almıştır; onları arzın en yüce ve en havadar yerine yerleştirmiştir; onlara kendi ordum demiştir. Bunun yanında onların güzellik, zariflik, incelik, terbiye, hürmet, büyüklere saygı, sadakat, tevazu, haysiyet ve cesaret gibi her biri sayısız methi mazur gösterecek erdemlerini zikretmeye gerek yoktur.

Şu dörtlükte de vurgulanır,

(Bir adamı methediyor)

qaçan körse anı türk	**Türk** kavimleri onu gördüğünde [onun **Türk** olduğunu gördükleri zaman]
ayga anıg aydaçı	Derler ki şeref
munĝar tegir ulugluq	Ve haysiyet (bu adama) yaraşır
munda naru keslinūr	Ondan sonrası mahrum kalır

Sözcüğü tekil biçimi **Türk**'ken, çoğul biçimi de böyledir. *kim sen*: Sen kimsin? sorusunun yanıtı, *türk men*: Ben **Türk**'üm'dür.

türk süsi atlandı: **Türk** ordusu at bindi.

türk. Meyvelerin olgunlaşma evresinin ortalarını anlatan bir zaman ilgeci.

türk üzüm ödi: Üzümün olgunlaşma evresinin ortası.

türk quyāş ödi: Gün ortası; *türk yigit*: Gençlik çağının baharında olan delikanlı.

türklēdi.

ol meni türklēdi: O, benim **Türk** olduğumu düşündü. Arap olmayan birisi olarak düşünmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

türklēr, *türklēmēk*.

türkmēn. Bunlar *Oguzlardır*. Bu adı almalarına ilişkin bir hikâye vardır; rivayet olunur ki,

Zülkarneyn, *Semerkand*'ı geçmiş ve **Türk** ülkesine doğru yönelmişti. O vakit **Türk** hakanı *Şu* adında genç bir adamdı. Büyük bir ordusu vardı. *Balāsāgūn* yakınındaki *Sūyāb* kalesinin inşaasına başlayan [bizim için fetheden] kişi de o idi. *Sūyāb* kalesinde konuşlanmış ordusunda yer alan beyler için her gün üçyüzaltmış davul vurulurdu.

Bu adamın –*Zülkarneyn*'i kastediyorum– yaklaştığı kendisine haber verilmiş; "onunla savaşalım mı, buyruğunuz nedir?" demişler.

Bunun üzerine *Şu*, ileri kol olmaları ve onun [*Zülkarneyn*] nehri ne zaman geçtiğini bildirmeleri için *Hocend*'in kıyısına kırk komutanını yollamış. Bu müfreze Hakan'ın askerlerinden hiç biri fark etmeden vazife için ayrılmış ve Hakan bu öncüler için kaygılanıyormuş. Hakan'ın sefere giderken bile yanına aldığı büyükçe bir gümüş kazanı varmış; bu, suyla doldurulur, kazlar ve ördekler içinde yüzdürülürmüş. Ona "savaşalım mı?" diye sorulduğunda şöyle yanıtlamış: "Şu kazların ve ördeklerin suya nasıl da daldıklarına bakın!" Bu yanıt oradakileri telaşlandırmış, çünkü onun ne savaşmak na da geri çekilmek için hazır olmadığını düşünmüşler.

Zülkarneyn nehri aşmış ve müfreze gece Hakan'a ulaşarak bu geçişi haber vermiş. *Şu* o gece teyakkuz haline geçmiş ve doğuya kaçmış. Hakan'ın bu çekilişe dair kimseyi ikaz etmeden ayrılışı üzerine halk arasında büyük bir kargaşa hasıl olmuş. Her kim bir binek bulursa kendini onun üzerine atmış ve Hakan'la birlikte gitmiş –biri, diğerinin hayvanına el koymuş ve diğeri birinin hayvanını kapıp kaçmış– böylece sabah gelip çattığında ordugâh bomboş bir düzlük görünümündeymiş. Bu devirde henüz hiçbir şehir ya da yerleşim –misal *Tirāz* [**Talās**], *Sipencâb* [**Sayram**], *Balāsāgūn* ve diğerleri– yoktu ve bilinenlerin hepsi daha sonra inşa edildi. O zamanlar halkın tamamı göçebeydi.

Hakan ordusuyla birlikte ricat ettikten sonra, geride aileleriyle birlikte yirmiiki adam kalmış. Bunlar gece vakti hayvanlarını toparlayıp, zamanında yüklenip kaçamamışmış. Bu adamlar kitabımızın başında adlarını anıp, hayvanlarına vurdukları damgaları ayırt ettiğimiz, *Qınıq*, *Salgur* ve diğerlerinden mürekkep olanlardır. Yirmiikiler ya yayan olarak oradan uzaklaşmak ya da oldukları yerde kalmak üzerine düşünüp durmaktaymış. Bu sırada yüklerini sırtına vurmuş ve böylece aileleriyle birlikte ordunun ardında bıraktığı iz boyunca yürüyen iki adam görmüşler. Bu adamlarla karşılaştıklarında söz konusu zatlar bitap düşmüş ve ağır yüklerinin altında terlemiş haldeymiş, dolayısıyla onlarla istişare etmek için durmuşlar. Onlar –yirmiikileri kastediyorum– demiş ki "Siz ikiniz! Bu adam –yani *Zülkarneyn*– bir seyyahtır, bir noktada katiyen durmaz. Bizi de bırakıp gidecektir ve biz böylece kendi ilimizde kalabiliriz." Söyledikleri şey Türkçe de "Siz ikiniz! Durun! Kalın! Dayanın!" anlamına gelen *Qāl aç* sözüdür. Daha sonra bu [yüklerini sırtlanmış] adamlar **xalaç** olarak anılır olmuş. Bu *Xalaçların* kökenidir; iki kavimden meydana gelirler.

Zülkarneyn zuhur edip bu insan taifesini ayırt edici işaretleri ve **Türk** damgalarıyla kuşanmış olarak gördüğünde [kim olduklarını] sormadan önce [Farsça] *türk mânând* "Bunlar Türk'e benziyor" demiş. O zamandan bu zamana adları bu biçimde kalmıştır. Kökende yirmidört kavimden oluşurlar, ancak iki **xalaç** kavmi belli hususlarda [birtakım mevcutlarla] onlardan ayrılır ve bu nedenle aralarında sayılmazlar. Menşeileri budur.

Hakan [Şu] Çin'e doğru gitmiş ve *Zülkarneyn* de onun peşine düşmüş. Uygur ülkesi yakınında ona yaklaştığında Hakan onun üzerine bir öncü müfreze yollamış ve *Zülkarneyn* de buna karşılık olarak bir müfreze yollamış. Gece boyunca savaşmışlar ve mağlubiyet *Zülkarneyn*'in müfrezesine belâ olmuş. Bu çarpışma *altūn qan* –bugün bu *altūn xān* olarak bilinen bir dağın adıdır– denen bir yerde vuku bulmuşmuş. Böylece *Zülkarneyn* hakanla barışmış ve Uygur ülkesindeki şehirleri inşa etmiş. Ve bir süre orada kalmış.

Hakan *Şu*, *Balāsāgūn*'a avdet etti. Kendi adıyla, *Şu* olarak anılacak şehri kurdu ve oraya bir muskanın raptedilmesini emretti. Bugün bile leylekler bu şehre kadar ulaşır, ancak katiyen bunun ötesine geçmez. Demek ki bu tılsım onun zamanından bizim zamanımıza dek baki kalmıştır.

türlüg. Bir şeyin farklı türlerini anlatan bir sözcük.

qaç türlüg nēŋ̑: Bir şeyin farklı türleri; *qaç türlüg sōz aydım*: Her türlü şeyi söyledim.

türlündi.

türlündi nēŋ̑: Nesne dürüldü ya da katlandı.

türlünür, *türlünmēk*.

Şu dörtlükte de kullanılır,

iḏimni ögermen	Tanrıma şükrederim (ihsan ettikleri için)
biligni bögermen	Yetkinliğimi [hikmeti] çoğaltırım (onun inayetiyle)
köŋülni tügermen	Gönlümü (bununla) düğümlerim
erdem üze türlünür	(Çünkü) gönlüm erdemle dürülür

türmēk. Dürülmüş ekmek.

türmeklendi.

ötmēk türmeklendi: Ekmekten dürüm yapıldı.

türmeklenür, türmeklenmēk.

türtti.

kōnke yāg türtti: Köseleye yağ sürdü.

Herhangi bir sürme ya da silme [ovma] eylemini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

türtēr, türkmēk.

türtüldi.

terīke yāg türtüldi: Deriye [başka bir şeye de olabilir] yağ sürüldü.

türtülür, türtülmēk.

türtündi.

ol özīŋge yāg türtündi: O, kendine [kendi üstüne] yağ sürdü. Yağ sürüyormuş gibi görünürse yine bu sözcük kullanılır.

türtünür, türtünmēk.

türtüşdi.

ol menig birle qoguşqa yāg türtüşdi: O, deriye yağ sürme konusunda benimle yarıştı.

Herhangi bir şeyin üzerine bir şey sürmeyi ya da sıvamayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

türtüşür, türtüşmēk.

türüldi.

bitig türüldi: Kitap [başka bir şey de olabilir] dürüldü.

türlür, türülmēk.

türündi.

er öz bitigin türündi: Adam, kendi kitabını kendisi dürdü.

türnür, türünmēk.

türüşdi.

ol maŋga bitig türüşdi: O, bana kitabı [başka bir şeyi de olabilir] dürmekte yardım etti.

türüşür, türüşmēk. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tüş. Durma, duraklama yeri ya da zamanı (*menzil*).

tüş ödi: Durma zaman.

tüş̄.

tüş̄ ödi: Dinlenme [şekerleme yapma] zamanı.

tüş̄. Açık saçık düşler (*ahlâm – hulm*'un çoğulu).

tüş̄ körmiş oglān: Ergenlik çağına erişmiş [ıslak düş (*hulm*) görmüş] oğlan.

tüş̄. Rüya; rüyet.

*tüş̄ yörd*i: Rüyayı yorumladı.

tüşdi.

er attın tüşdi: Adam attan indi.

er tāmdın tüşdi: Adam duvardan düştü. Attan düşmeyi ya da bir yerden düşen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tüşēr, tüşmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

tegre awıp egrelim	Düşmanın etrafını çevirelim
attın tüşüp yügrēlim	Atlarımızdan inip yayan ilerleyelim
arslanlayu kökrelim	Aslanlar gibi kükreyelim
kūçi anın kewilsūn	Onun gücü böylece zayıflasın

Şu atasözünde de geçer,

ēwek sinĝēk sütke tüşür: Aceleci sinek süte düşer [ve ölür]. Bu atasözü, birine telaşlı davranmaması gerektiğini öğütlemek için kullanılır.

tüşēdi.

ol tüş tüşēdi: O, rüya gördü. "Islak bir düş (*hulm*) görmesi"ni anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tüşēr, tüşēmēk.

tüşgün. Kitre ağacı. bkz. **tüşürgün**.

tüşgünlendi.

tāg tüşgünlendi: Dağ kitre ağacıyla kaplandı.

tüşgünlenür, tüşgünlenmēk.

tüşlendi.

elgin tüşlendi: Yolcu, yola devam etmeden önce, gün ortasında kısa bir süre uyumak için durdu.

tüşlenür, tüşlenmēk.

tüşlük.

tüşlük ödi: Dinlenmek için durma ve konaklama zamanı.

tüşrüm. Eğrilmiş ip yumağı (**Argu** lehçesi).

tüşük.

tüşük kişi: Miskin, aylak kimse.

tüşürdi.

ol eligdïn yarmāq tüşürdi: O, parayı [başka bir şeyi de olabilir] elinden düşürdü.

men anı attın tüşürdüm: Ben, onun attan inmesine neden oldum. Düşmesine neden olmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tüşürür, tüşürmēk.

tüşürgü. Bir su kaynağının arka açılan ağzı; değirmenden çıkan suyun akıntıyla birleştiği yer ve benzerleri.

tüşürgün. Kitre ağacı. Bir değişik sesletimi vardır [bkz. **tüşgün**].

tütek. İbrik ya da semaver gibi şeylerin ağzı.

tütetti.

öt tütün tütetti: Ateş duman tüttürdü - ateş duman çıkardı.

tütetür, tütetmēk.

tütsüg.

tütsüg kişi: Kavgacı, huysuz kimse.

tütün. Duman. Şu atasözünde de geçer,

öt tütünsüz bolmās
yigit yāzuqsuz bolmās

Ateş dumansız olmaz
Genç günahsız durmaz

tütürdi.

ol aŋgar ıt tütürdi: O, onu yakalaması için köpeğini üstüne saldı. *tütgürdi* de denir. Bunun kök-biçimi üç *te*'li (*t*) olan *ıt tüttürdi*'dir – *teşdïd* [bir yazacı çift okutan ve şedde denilen im] vardır; daha sonra hafifletme amacıyla bir *te* (*t*) atılmıştır.

tütrür, tütürmēk.

tütüşdi.

ol maŋga keyik tütüşdi: O, bana av hayvanını yakalama işinde yardım etti. Avlanma konusunda yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

olār ekki tütüşdïlēr: O ikisi tartıştı.

tütüşür, tütüşmēk. Kök-anlam ilk kullanımdaki anlamdır.

tüwek. Yaş söğüt ağacının dalının kabuğu çıkartılır [böylece bir üfleme borusu ortaya çıkar]. Bu bir boru gibidir. İçine fındık ya da yuvarlak şeyler konur ve [üflemek suretiyle bu taneleri atarak] küçük kuşları vurmak için kullanılır. Böylesi bir boru kamıştan da yapılabilir (**Çigil** lehçesi).

tüweklik. Küçük kuşları vurmak için üfleme borusu yapmakta kullanılan dal.

tüwşedi.

anıg teri tüwşedi: Onun her yanını boncuk boncuk terler kapladı.

tüwşēr, tüwşēmēk.

tüwşeldi.

yıp tüwşeldi: Ip çok fazla kullanıldığı için karıştı. Karışan başka şeyler için de kullanılır.

tüwşelūr, tüwşelmēk.

tüz. "Düz, yatay" olan herhangi bir şey.

tüz yēr: Düz yer.

tūz.

tūz yēr: Düz yer.

tüzdi.

bēg ēlin tüzdi: Bey ülkesini düzene soktu [teşkilatlandırdı].

ol yērig tüzdi: O, yeri [başka bir şeyi de olabilir] düzleştirdi.

tüzēr, tüzmēk.

tüzerdi.

yēr tüzerdi: Yer [başka bir şey de olabilir] düzleşti.

tüzerūr, tüzermēk.

tüzeşdi.

ol manĝa yēr tüzeşdi: O, bana yeri [başka bir şeyi de olabilir] düzleştirmekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tüzeşūr, tüzeşmēk.

tüzgürdüm.

men anı tüzgürdüm: Ben ona armağan verdim.

tüzgürür men, tüzgürmēk.

tüzlündi.

tüzlündi yēr: Yer [başka bir şey de olabilir] düzleştirildi. **tüzüldi**'nin değişik sesletimi.

īş tüzüldi: İş [başka bir şey de olabilir] düzeldi – iş, yoluna kondu.

tüzlünūr, tüzlünmēk.

tüzüldi.

yēr tüzüldi: Yer [başka bir şey de olabilir] düzleştirildi.

īş tüzüldi: İş düzeldi – iş, yoluna kondu.

tüzülür, tüzülmēk.

tüzūn. Yumuşak huylu (*halīm*). Şu atasözünde de geçer,

tüzūn bīrle uruş ütün bīrle tireşme: Yumuşak huylu kimselerle tartış (çünkü seninle uzlaşacaktır), ancak küstah ve anlayışsız kimselerle tartışma (mutlaka üstün gelirler).

u / ū

ū. Uyku.

uḏīdīm: Uyudum – *zamme* (*u*) ile *kesre* (*ı*) arasında kaldığı için *vav* (*ū*) düşmüştür.

ū. Kefil.

men anı ūqa aldım: Ben ona kefil oldum.

uç. Tanınmış bir kent – *elif, işba"*lıdır.

uç. *Türk* yazısını yazmakta kullanılan kalemin yapıldığı, dağlarda yetişen bir ağaç; aynı zamanda bu ağaçtan kirmen ve baston da yapılır.

ūç. Bir şeyin ucu; sonu.

butaq ūçı: Dalın ucu.

ūç. Bir şeyin tükenmesi, azalması (**Oguz** lehçesi).

bōyda ne ūç bār: Halkta sayıca azalma yoktur.

ūç.

ūç ēl: Sınır.

uça. Arka.

uçān. İki yelkenli tekne (**Qıfçāq** lehçesi).

uçdı.

quş uçdı: Kuş uçtu; *anıg qutı uçdı*: Onun bahtı kaybolup gitti.

er attın qoḏı uçdı: Adam attan düştü.

uçguq. Nezle.

uçlandı.

uçlandı nēnĝ: Bir şey sivrileşti – ucu oluştu.

uçlanur, uçlanmāq.

uçmāq. Cennet. Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbaharı anlatıyor)

türlüg çeçek yazıldı	Çeşit çeşit çiçek yanlarak açıldı
barçın yaḏım kerildi	(Sanki) ipekten bir halı serildi
uçmāq yeri körüldi	Cennet ülkesi görüldü
tumlıg yana kelgūsūz	(Mevsim o kadar ılıman ki) kış bir daha hiç gelmeyecek

uçruşdı.

ōl manĝa quş uçruşdı: O kuş uçurmakta bana yardım etti. Kuş uçurmakta rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uçruşūr, uçruşmāq.

uçuqtı.

īş uçuqtı: İş sona erdi.

uçuqār, uçuqmāq.

uçurdı.

ol quş uçurdı: O, kuş uçurdu.

ol anı attın uçurdı: O, onu attan [başka bir yerden de olabilir] düşürdü.

uçrur, uçurmāq.

uçurgān.

bu er ol quşıg uçurgān: Bu, sık sık kuş uçuran bir adamdır.

uçuz.

uçuz nēnĝ: Ucuz olan bir şey.

"Aşağılık ve rezil bir adam"a da **uçuz** denir.

bēg anı uçuzlādı: Bey onu küçümsedi.

uçuzlādı.

bēg anı uçuzlādı: Bey, ona küçümser bir biçimde muamele etti.

uçuzlār, uçuzlāmāq.

uçuzlandı.

ol bu nēnĝni uçuzlandı: O, bu şeyin ucuz olduğunu düşündü.

uçuzlanur, uçuzlanmāq.

uçuzluq. Değerin düşük olması; ucuzluk.

uçuzluq. Aşağılama; küçük görme.

ūd. Öküz (**Çigil** lehçesi).

ūd yīlı: Oniki yıllık **Türk** takviminin yıllarından birinin adı.

udluq. İnek ahırı (**Argu** lehçesi).

udmaq. Yandaş, çırak (*şākird*).

udun. *Hoten* kentinin adı. *Hoten* kentinin sakinlerine de **udun** denir.

uduqluq. İnsanın bir şey üzerine bilgisizliği, gafleti.

uḍīdı.

er uḍīdı: Adam [başka biri de olabilir] uyudu.

uḍīr, uḍīmāq.

uḍīdīm. bkz. **ū**[1].

uḍındı.

ōt uḍındı: Ateş söndürüldü; *yula uḍındı*: Kandil [başka bir şey de olabilir] söndürüldü.

uḍnur, uḍınmāq.

anıg qutı uḍındı: Onun bahtı söndü.

uḏıq.

uḏıq er: Uykulu, uyuklayan bir adam.

uḏışdı.

ol menig birle uḏışdı: O (hangimizin daha çok uyuyacağını görmek için) benimle uyuma yarışı yaptı.

aḏaq uḏışdı: Ayak uyuştu.

yogrut uḏışdı: Süt koyulaşarak yoğurt haline geldi.

uḏışūr, uḏışmāq.

uḏıtgān.

bu ot ol kişini uḏıtgān: Bu, insanları uyutan bir ilaçtır.

uḏıtma. Yumuşak, taze peynir.

uḏıttı.

ol mini uḏıttı: O beni uyuttu.

uḏıtur, uḏıtmāq.

uḏıttı.

ol yogrut uḏıttı: O, sütü mayalayıp yoğurt yaptı.

ol uḏıtma uḏıttı: O, peynir yaptı.

ol ot uḏıttı: O, ateşi söndürdü.

Üstteki maddeyle aynı geniş zaman çekimine ve eylemliğe sahiptir.

uḏlaşdı.

ıwıq bīr bīrke uḏlaşdı: Dişi geyikler birbirinin arkasından yürüdü.

uḏlaşūr, uḏlaşmāq.

uḏlattı.

ol oglın manĝa uḏlattı: O, çocuğunun, kendisini ardı sıra takip etmesini sağladı.

uḏlatur, uḏlatmāq.

uḏluq. Bacağın kalın kısmı.

uḏmaqlandı.

er uḏmaqlandı: Adam yandaş ve şâkird sahibi oldu.

uḏmaqlanur, uḏmaqlanmāq [bkz. **udmaq**].

uḏu. Tepecik; toprak yığını.

qum uḏu: Kum tepeciği.

Buradan hareketle "**Argu** da bir kent adı," *uḏu kend*'dir.

uḏu. "Arka; geri" anlamına gelir.

men anīg uḏu keldim: Ben onun gerisinden geldim.

men senig uḏu bardım: Ben senin ardından geldim – seni takip ettim.

uḍūlādı.

ol anı uḍūlādı: O onun ardından gitti - ona uydu.

uḍūlār, uḍūlāmāq.

uḍuz. Uyuz.

Şu atasözünde de geçer,

tilkü öz yinke ürse uḍuz bolūr: Tilki kendi inini hor görürse uyuz olur. Bu atasözü, kendi kavmini, boyunu ya da kentini yadırgayan, ayıplayan bir kimseye öğüt vermek için kullanılır.

uḍuzlādı.

ol anı uḍuzlādı: O, onun uyuzuna iyileştirdi.

uḍuzlār, uḍuzlāmāq.

uḍuzlug.

uḍuzlug kişi: Uyuz olan kimse.

ūg. Çadırın üst kısmındaki çubukların her biri.

ugan. Şeyler üzerinde, onları etkileyebilecek gücü olma durumu.

ugan teŋri: Her şeye kadir tanrı.

uglıttı.

ol tawārın uglıttı: O, zenginliğini arttırdı.

uglıtur, uglıtmāq.

ugrādı.

bēg aŋar ugrādı: Bey [başka biri de olabilir] ona uğradı.

ugrār, ugrāmāq.

Herhangi bir yere uğramayı, gitmeyi anlatmak için de bu sözcüğe başvurulur. Şu dizelerde de kullanılır,

qolsa qalı ugraban bẹrgil taqı azuqluq

qargış qılur ümēlēr yunçıg körüp qonuqluq

Konuk sana uğrar ve azık isterse ona bunu ver

(Eğer) kötü ağırlanırsa konuk sana lanet eder

ugrāg. Amaç; niyet.

ugraldı.

ol yẹ̄rke ugraldı: O bölgelere gitmeye niyetlenildi.

ugralur, ugralmāq.

ugraşdı.

ẹkki yagı ugraşdı: İki düşman [başka birileri de olabilir] birbirine doğru yöneldi.

ugraşur, ugraşmāq.

ugrattı.

ol meni īşqa ugrattı: O, beni işe yönlendirdi.

ugratur, ugratmāq.

uguq. Çizme.

ugur. İmkân; fırsat; bir işin gerçekleşmesinin olanaklı olması.

bu īş ugurlug boldı: Bu işin gerçekleşmesi mümkün hale geldi.

ugur. Bir şeye karşılık olarak alınan armağan (*ivâz* – **Oguz** lehçesi).

atqa ugur aldīm: Ata karşılık (bir şey) aldım.

ugur. Zaman; vakit.

ne ugurda keldiñg: Ne zaman geldin?

ugur. Saltanat [devlet].

bēg ugurında menig īşīm ētildi: Benim işlerim beyin saltanatı sırasında refaha kavuştu.

ugur. Hayır ve bereket [uğur] (**Oguz** lehçesi). Bir yolcuya *yōl ugur bolsūn*: yolun uğurlu olsun denir. Bu ifade yalnızca bir yolculuk söz konusu olduğunda kullanılır.

ugurlādı (ogurlādı).

er īşın ugurlādı: Adam işi erteledi [hemen icra etmeyip bekledi] ve sonra tam zamanında gerçekleştirdi.

ugurlār, ugurlāmāq.

Buradan hareketle *er tawār ogurlādı*: adam malları çaldı denir, çünkü bu eylemi icra etmek için doğru zaman beklenmiş ve fırsat kollanmıştır. Bu eyleme ilişkin bir diğer açıklama da bunun, **ogrı**: hırsız sözcüğünden türetildiğidir; hafifletme amacıyla *ye* (*ī*) atılmıştır. Ben ikinci açıklamayı tercih ediyorum, ancak ikisi de doğru ve akla yatkın gözüküyor.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Düşmana pusu kuran **Tañgut** Beyini anlatıyor)

bēgim ōzin ogurlādı	Beyim düşman askerinden sessizce kaçtı
yarag bīlip ugurlādı	Pusuya yatıp doğru zamanı bekledi
ulug teñgri agırlādı	Cenabı Hak onu zaferle şereflendirdi
anın qut qıw tozı togdı	Onun kutu ve serveti böylece yükselir

ugurlandı.

ugurlandı nēñg: Bir şeyin vakti geldi – icra edilmesi için doğru zaman geldi.

yōl ugurlandı: Yol uğurlu [mübarek] oldu.

at ugurlandı: (Armağan edilen) ata karşılık olarak bir şey verildi (**Oguz** lehçesi).

ugurlanur, ugurlanmāq.

ugurlug.

ugurlug īş: Tam zamanında yapılan [münasip] iş.

ugut. Bira yapımında kullanılan bir maya. Çeşitli otlar arpa unuyla karıştırılır, bu karışım hamur gibi yoğrulur ve fındık büyüklüğünde kesilerek kurumaya bırakılır. Ortaya çıkan maya, arpayla birlikte haşlanmış buğday karışımının üzerine, bir batman buğdaya bir ölçü [fındık büyüklüğündeki] maya konacak biçimde ufalanarak serpilir. Buğday daha sonra temiz bir şeyle sarılır ve üç gün mayalanmaya bırakılır, bu sürenin ardından bir küpe alınır ve on gün daha mayalandırılır. Son olarak üzerine su dökülür ve iyice süzülür. Bu buğday şarabıdır.

ūl. Her türlü duvarın temeli.

tām ūlı: Duvar temeli.

ula. Bozkırda (*sava*) yol bulmayı sağlayan bir işaret. Şu atasözünde de geçer,

ula bolsa yōl azmās bilig bolsa sōz yazmās: Bozkırda işaret (*irem*) varsa yol şaşırılmaz, kişi de akıl varsa sözünde yanılmaz.

ulādı.

ol yıp ulādı: O, ipin [başka bir şeyin de olabilir] iki ucunu birleştirdi.

ol yagūq ulādı: O, hısımlık, akrabalık bağlarını güçlendirdi.

ulār, ulāmāq.

ulāg. Beyin emriyle bir habercinin hizmetine koşulan ve habercinin böylesi başka bir ata ulaşana kadar bindiği at.

ulāg. Giysi yaması.

ulāgu.

ulāgu nēñg: Bir şeyi onarmakta kullanılan herhangi bir şey, örneğin giysi yaması.

ulandı.

ulandı nēñg: Bir şey, başka bir şeyle birleştirildi.

ulānur, ulanmāq.

ulār. Keklik.

ularlıg.

ularlıg tāg: Kekliği çok olan dağ.

ulaşdı.

bīr nēñg bīrke ulaşdı: Bir şey başka bir şeyle birleşti, buluştu.

ulaşūr, ulaşmāq.

ūlattı.

ol yıp ūlattı: O, kendisine ip bağlattı.

ūlatur, ūlatmāq.

uldañg. Çarığın tabanı. Şu atasözünde de geçer,

ıtqa uwut itsa uldañg yēmēs: Köpeğe edepli olma döve döve öğretilse, çarığın tabanını ısırmaz. Bu atasözü, birine, tevazu göstermesini öğütlemek için kullanılır. "Çok

da hoşgörülü olmayan bir tutumla edepli olmaya zorlanan kişi, tevazudan uzak davranışından vazgeçer" anlamına gelir.

ulgattı (ulgāḍtı).

oglān ulgattı: Bebek büyüdü. Kök-biçimi **ulgāḍtı**'dır; benzeşime maruz kalmıştır.

ulgatur, ulgatmāq.

ulīdı.

böri ulīdı: Kurt uludu. Geceleyin korkunç bir biçimde havlayan köpeği ya da şiddetli bir acıya katlanan ve kurt uluması gibi inleyen bir adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ulīr, ulīmaq.

Şu atasözünde de geçer,

yazīda böri ulīsa ewde ıt bagrı tartışūr: Bozkırda kurt ulusa, (onun duygularını paylaştığı için) evde köpeğin ciğeri sızlar. Bu atasözü hısımların duygudaşlığını anlatmak için kullanılır.

ulīgu.

bu ugur ol böri ulīgu: Bu, kurdun [başka bir hayvanın da olabilir] uluyacağı zamandır.

ulınç.

ulınç yōl: Dolambaçlı yol. Kıvrımlı, yılankavi olan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ulınç.

ulınç yōl: Kıvrımlı yol. [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn].

ulındı.

ulındı nēnĝ: Ağaca dolanan ip ya da kıvrılan yılan gibi sarılan ve bükülen herhangi bir şey.

yol ulındı: Yol kıvrıldı.

ulnur, ulınmāq.

ulışdı.

böri barça ulışdı: Bütün kurtlar [başka hayvanlar da olabilir] uludu.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ulşıp eren bōrleyü	(*Afrāsiyāb*'ın ardından çektikleri ıstırapla) adamlar kurt gibi ulur
yırtıp yaqa ōrlayu	Yakalarını yırtarak feryat eder
sıqrıp ūni yūrlayu	Bir çığırtkan gibi sesleri titrer
sıgtap kōzi örtülūr	Gözleri gözyaşıyla örtülene dek ağlarlar

ulışur, ulışmāq.

ulıtgān.

bu er ol ıtın ulıtgān: Bu sık sık köpeğini havlatan bir adamdır.

ūlıttı.

ol anı urup ūlıttı: O, onu, yediği dayak nedeniyle (kurt uluması gibi) inleyene dek dövdü.

ūlıtur, ūlıtmāq.

ūlıttı.

ol anıg boynın ūlıttı: O, onun boynunu [başka bir şeyi de olabilir] büktürdü.

ūlıtur, ūlıtmāq.

ulnattı.

ol oqın ulnattı: O, okunun gövdesinin eğriliğini, oku ters çevirerek [başı ile çentiğinin yerini değiştirerek giderdi.

ulnatur, ulnatmāq.

ulug. "Büyük (*kebir*)" olan herhangi bir şey. Şu dizelerde de kullanılır,

uluglūqug bulsa sen eḏgü qılın

bolgīl kiśig bēglēr qatın yaxşı ūlān

Büyük itibar ve etki sahibi olduğunda doğru davran

Beyler katında her zaman hayırlı işler yapan kimse ol

uluglādı.

teñgri meni uluglādı: Cenab-ı Hak bana şan vererek beni mübarek kıldı.

bēg meni uluglādı: Bey beni ulu saydı.

uluglār, uluglāmāq.

Şu atasözünde de geçer,

ulugnı uluglāsa qut bulūr: Biri (yaşından dolayı) yaşlıya saygı gösterirse kut sahibi olur.

ulugluq. Büyüklük; şeref.

ulugluq teñgrīke: Büyüklük Allah'a (şükür ve övgü O'nadır) mahsustur.

ulugluq. Yaşça büyük olma durumu.

ulugsādı.

er atta ulugsādı: Adam atın büyük olanını istedi. Büyük olan herhangi bir şey için kullanılır.

ulugsār, ulugsāmāq.

ulun. Okun gövdesi, temrensiz kısmı.

ulunlug.

ulunlug er: Ok gövdesine sahip olan kimse.

uluq. Yağır; atın iki omzu arasındaki bölge. Şu atasözünde de geçer,

uluq yagrı ogūlqa qalīr: Yağırdaki yara oğula (miras olarak) kalır. Bu, söz konusu bölge kirişlerin ve eklemlerin birleşme yeri olduğu için böylesi bir yaranın kolay iyileşmeyeceği anlamına gelir.

uluş. Köy (**Çigil** lehçesi). *Balāsāgūn* ve komşusu olan **Argu** ülkesinin halkının lehçesinde "kent" demektir. Nitekim *Balāsāgūn* kentine *qūz ūlūş* denir.

ulyān. Bir bitkinin güzel kokan ve yenebilen kökü.

uma. Anne (**Tübüt** lehçesi) – bu, onların dilindeki Arapçadan kalma sözcüklerden biridir [bkz. **aba, tübüt**].

umāy. Doğum yaptıktan sonra kadının rahminden çıkan bir şey [plasenta]; bu bir keseye benzer ve "çocuğun rahimdeki eşi" olarak adlandırılır. Şu atasözünde de geçer,

umāyqa tapınsa ogul bulūr: **umāy**'a tapan kimse çocuk sahibi olur. Kadınlar bunu iyi bir alamet olarak kabul eder.

umdı.

ol mendin nēŋ umdı: O, benden bir şey istedi.

umār, ummāq.

umdu. İmrenmek; yalvararak istemek.

umdūcı: Dilenci.

umdūcı. Dilenci.

umunç. Umut.

umunç teŋrīke tut: Umudun Allah'tan (O'nun büyüklüğü artsın) olsun.

umunç. Umut.

umunç teŋrīke: Umut Allah'tan (O'nun büyüklüğü artsın).

umundum.

men teŋridin umundum: Ben umudumu Allah'a (O'nun büyüklüğü artsın) bağladım.

umnur, umunmāq.

ūn. Un.

unādı.

ol bu īşıg unādı: O, bu işe razı oldu; *sen unādıŋ mu*: Sen kabul ettin ve rıza gösterdin mi?

unār, unāmāq.

unaşdılār.

bu īşıg olār qamug unaşdılār: Onlar bu meselede [başka bir şeyde de olabilir] uzlaştı.

unāşūrlār, unaşmāq.

unattı.

men unāmās erdim ol mini unattı: Ben (bu işten) memnun olmadım, ama o beni (işe) razı etti.

unātur, unatmāq.

unıtgān.

bu er ol sōz unıtgān: Bu adam sık sık sözünü unutur.

unıttı.

ol sõzin unıttı: O sözlerini [başka bir şeyi de olabilir] unuttu.

unıtur, unıtmāq.

ūqa. bkz. **ū**[2].

uqdı.

ol er īşın uqdı: Adam onun işini anladı.

uqār, uqmāq.

uqruq. Kement. Şu atasözünde de geçer,

tāgıg uqruqın egmēs, teñgizni qayguqın bögmēs: (Yüce) dağ kementle eğilmez, denizin önü kayıkla kesilmez. Bu atasözü, büyük bir iş, küçük bir itiraz nedeniyle reddedilmez anlamına gelir.

uqsādı.

er sõzüg uqsādı: Adam sözü anlamak istedi.

uqsār, uqsāmāq.

uqturdı.

o manĝa anıg sõzin uqturdı: O, benim, onun sözlerini anlamamı sağladı.

uqturur, uqturmāq.

uquldı.

bu sõz uquldı: Bu sözler bilindi, anlaşıldı.

uqlur, uqulmāq.

uquş. Akıl; anlayış.

uqūşlug kişi: Anlayışlı, akıllı kimse.

uquşlug.

uqūşlug er: Anlayışlı, akıllı adam.

uquştılār.

olār bu īşıg uquştılār: Onlar bu meseleyi anladı.

uquşūrlār, uquşmāq.

urāgūn. Ilaç olarak kullanılan bir Hint uyuşturucusu.

urāgūt. Kadın.

ūrdı.

elgindēki nēñgni yẽrde ūrdı: Elindeki şeyi yere koydu. Şu atasözünde de geçer,

kümüş künke ursa altun aḍāqın kelīr: Gümüş [para] güneşe konduğunda, altın ona yürüyerek gelir. Bu atasözü, birine, isteklerini yerine getirmek istiyorsa para harcamaktan çekinmemesini öğütlemek için kullanılır

ol qulın ūrdı: O kölesini [başka birini de olabilir] dövdü.

urūr, urmāq.

urga. Büyük, çok dallı ağaç (**Oguz** lehçesi; aynı zaman da **Argu** lehçesinde de kullanılır).

urı. Erkek çocuk.

urı oglān: Erkek çocuk.

urq. **uruq** ["ip"] sözcüğünün kısaltılmış biçimi (**Oguz** lehçesinde). Bu, Arapçadaki *'unq* ve *'unuq* ("boyun") sözcüklerindeki hafifletmeye benzer.

urra. Erkeklerde görülen kasık fıtığı [kasık yarığı] (**Oguz** lehçesi).

ursādı.

ol anı ursādı: O, ona vurmayı arzuladı ve buna niyet etti.

ursār, ursāmāq.

ursuqtı.

er ursuqtı: Adam dayağa maruz kaldı.

ursuqār, ursuqmāq.

urt. İğnenin deliği.

urug. Herhangi bir şeyin tanesi (*habbe*). Ekilen tohuma da **urug** denir.

urug ekti: Tohum ekti. Hısımlar ve akrabalar da buna benzetilir ve **urug tarıg** olarak adlandırılır.

uruglādı.

ol kebēz uruglādı: O pamuğun tanelerini [tohumlarını] ayıkladı. Herhangi bir meyvenin çekirdeğini çıkarmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uruglār, uruglāmāq.

uruglandı.

tarıg uruglandı: Tahıl tanelendi.

kebēz uruglandı: Pamuk tohum büyüttü. Herhangi bir meyvenin gelişmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uruglanur, uruglanmāq.

uruglug.

uruglug altūn: İşlenmiş ya da para olarak basılmış altın [başka bir şey de olabilir].

urugluq.

urugluq bugdāy: Tohum yapılmak için saklanan buğday. Tohum olarak saklanan başka tahılları anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uruldı.

er uruldı: Adama [başka birine de olabilir] vuruldu - adam dövüldü.

urlūr, urulmāq.

ṭergi uruldı: Sofra kuruldu.

tūg uruldı: Nöbet davulları vuruldu.

urumdāy. Panzehir olarak kullanılan bir taş.

urunç. Rüşvet.

urunçaq. Emanet. Bu sözcük *urunçāq* biçiminde de söylenebilir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir adamı kınıyor)

urunçaq alıp yęrmedi	Emaneti [borç] almakta isteksizlik etmedi
alımlıg körü armadı	Alacaklıyı görünce onu oyalamaktan da çekinmedi
adaşlıq üze turmadı	Arkadaşlığını da sürdürmedi
qalın eren tęrgeşür	(Şimdi) büyük bir ordu topladı (ve benim üzerime doğru geliyor)

urundı.

ol özin urundı: Bir işten dolayı hissettiği pişmanlıkla kendi kendini dövdü. Vuruyormuş gibi yapmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

er suwluq urundı: Adam sarığını sardı.

urāgut bürünçük urundı: Kadın peçesini örttü.

urnur, urunmāq.

uruq. İp.

uruqlug.

uruqlug qova: İpli kova.

uruqluq.

uruqluq yūn̂g: İplik yapmak için kullanılan yün.

uruş. Tartışma. "Savaş" anlamında da kullanılır.

uruşdı.

anıg birle uruşdı: Onlar birbiriyle tartıştı. Beyler ya da benzerleri bağlamında kullanıldığında "savaşmak" anlamına gelir.

urşūr, uruşmāq.

Şu atasözünde de geçer,

alplār birle uruşma, bēglēr birle turuşma: Yiğitlerle savaşma, beylere karşı durma.

Şu dörtlükte de kullanılır,

eren alpı oqıştılār	Yiğitler çağrıştı [birbirlerinin adını bağırdılar]
qın̂gır kōzün baqıştılār	Göz ucuyla bakıştı
qamug tulmun toqıştılār	Tüm silahlarıyla çarpıştı
qılıç qınqa küçün sıgdı	(Üzerinde kuruyan kanın çokluğundan) kılıç kına güç sığana kadar

us. İyi ile kötüyü ayırt edebilme (*temyîz* – **Oguz** lehçesi).

ol us boldı: O, iyiyi kötüden ayırt etti.

usbarı. Külde pişirilen ekmeğin yağın içine ufalanması ve bu karışımın üzerine şeker dökülmesiyle yapılan bir yemek.

usdı.

er usdı: Adam susadı.

usar, usmāq.

usdum.

men ayla usdum: Ben öyle sandım (**Oguz** lehçesi). [Geniş zaman ve] eylemlik biçimi [yukarıdaki maddedeki kullanımlarla] aynıdır.

usıtgān.

bu quyāş ol kişini usıtgān: Bu, insanı susatan bir yaz sıcağıdır. Şu dörtlükte de kullanılır,

usıtgān quyāş qapsadı	Yaz sıcağı bizi sardı
umunçlug aḍaş tepsedi	Özlenen yoldaş bize haset etti
ertiş suwın keçsedi	Düşman **Ertiş** nehrini geçeyazdı
bödun anın ürküşür	(Bu nedenle) halk korkuya kapılır

usıttı.

tüzlug et mini usıttı: Tuzlu et beni susattı.

usıtur, usıtmāq.

uslādı.

ol uslādı nēñgni: O, iyi ile kötüyü ayırt etti (**Oguz** lehçesi).

uslār, uslāmāq.

usmı.

usmı tarım: İslam ülkesinden **Uygur** ülkesine dek akan ve burada kumların arasında emilerek kaybolan büyük bir nehir.

usrıq. Uyuklayan, uyku bastırmış adam.

usuqtı.

er usuqtı: Adam susadı.

usuqār, usuqmāq.

Şu atasözünde de geçer,

usuqmışqa sāqıg qamug sūw körnür: Susamışa bütün seraplar su görünür. Bu atasözü, ihtiyaç içinde olan bir adamın, gördüğü her şeyi, ihtiyaç duyduğu nesne olarak algılamasını anlatmak için kullanılır.

ūsūz.

ūsūz kişi: Uykusuz kimse.

uşaldı.

etmēk uşaldı: Ekmek [başka bir şey de olabilir] ufalandı.

uşālur, uşālmāq.

uşāq. İftira.

uşāq sōz: İftira eden sözler.

uşaq.

uşaq nēnĝ: Küçük olan şeyler.

Buradan hareketle "bebekler"e *uşaq oglān*, "odun kıymıkları"na da *uşaq ōtunĝ* denir. Bu sözcük tekil anlam verecek biçimde kullanılmaz; yalnızca çoğul olarak kullanılır.

uşaqlādı.

ol anı uşaqlādı: O, onun küçük olduğunu düşündü - onu küçümsedi.

Şu atasözünde de geçer,

yagīnı uşaqlāsa başqa çıqār: Düşmanı küçümsersen başına gelir. Burada ima edilen şey "küçümsendiği takdirde düşmanın başa geleceği, hüküm verip felakete neden olacağı"dır.

uşaqlādı.

ol menig sōzümni uşaqlādı: O, benim sözlerimi yanlış anladı ve onlara kara çaldı.

uşaqlār, *uşaqlāmāq*.

uşaqlıq. Bir meselede çocuk gibi davranmayı anlatmak için kullanılan sözcük.

uşaqlıq qılma: Çocuk olma.

uşattı.

ol etmēk uşattı: O, ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] ufalattı. Ezilen, öğütülen ya da ufalanan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uşatur, *uşatmāq*. bkz. **uwşattı**.

uşgūn. bkz. **quşgūn**.

uşuq. Miğfer; tolga. Bu sözcükteki *elif*, *ye*'den (*y*) dönüşmüştür [**yuşuq**]; bu [Arapçada] *alma'i* ya da *yalma'i* ("parlak") denmesine benzer.

utandı.

ol mendin utandı: O, benden utandı.

utanūr, *utanmāq* (**Oguz** lehçesi).

utgun. Eyerin sol yanındaki enli bir kayış; kolan halkası bu kayışa geçirilir ve dille bağlanır.

utluq. *Taraz* [**talās**] kenti yakınlarındaki bir kentin adı. Onların lehçesinde **utluq**, "ahır" anlamına gelir [burada söz konusu olan lehçe, az önce anılan kentin, yani adı "ahır" anlamına gelen, ancak **Argu** lehçesindeki gibi **udluq** biçiminde değilde, **utluq** biçiminde söylenen kentin halkının lehçesidir. Bu lehçeye ait olduğu belirtilen bir başka sözcük de **çubulmak**: kurutulmuş elma'dır –çn].

utmış. Bir erkek adı.

utru. Herhangi bir şeyin karşı karşıya olması, yüz yüze bakması.

ol manĝa utru keldi: O, benimle karşı karşıya geldi - o, benimle tanışmaya geldi.

utrūlandı.

ol anĝar utrūlandı: O, onunla yüz yüze gelecek biçimde durdu.

utrulanur, utrulanmāq.

utrundı.

ol manĝa utrundı: O, bana karşı koymak istedi.

yēl yıgāçqa utrundı: Rüzgâr ağacın üstüne doğru esti.

utrunur, utrunmāq.

utruşdı.

ol anĝar utruşdı: O, belli bir meselede ona karşı çıktı.

ol manĝa utruşdı: O, benimle karşı karşıya geldi.

utruşūr, utruşmāq.

utsuqtı.

ol yarmāq utsuqtı: O, oyunda ütüldü - para kaybetti. Başka şeyler için de kullanılır.

utsuqār, utsuqmāq. Şu atasözünde de geçer,

sınāmasa arsıqār saqınmasa utsuqār: Bir şeyi sınamazsa kişi onla aldatılabilir, (bir meselenin en başında) öğüt almazsa kişi alt edilir.

uttı.

ol anı uttı: O (oyunda ya da başka bir şey de) onu yendi [üttü].

utār, utmaq. Şu dörtlükte de kullanılır,

qış yāy bile toqıştı	Kış, yaz ile dalaştı
qınĝır kōzün baqıştı	Göz ucuyla bakıştı [her ikisi de birbirine kızgın gözlerle baktı]
tutuşqalı yaqıştı	Tutsak etmek için [her ikisi de birbirine] yaklaştı
utgālımat ugraşūr	Birbirlerini mağlup etmeyi arzularlar

utūn. Utanmaz; rezil.

ūtunç.

ūtunç īş: Utanç verici, rezil bir iş (**Oguz** lehçesi). Kökü "hayâ; edep" anlamına gelen **uwut** sözcüğüdür.

utunç.

utunç īş: Utanılacak iş (**Oguz** lehçesi).

utuş. Bir erkek adı.

utuşdı.

ol anıg birle yarmāq utuşdı: O onunla bir parasına [başka bir şey üzerine de olabilir] bahse girdi.

utşur, utuşmāq.

uvut. "Hayâ" anlamına gelen **uwut**'un değişik sesletimi.

Buradaki kural şudur; "iki eklemleme noktası arasındaki her *fe* (*w*), *vav*'a (*v*) dönüşebilir." Örneğin "peygamber" anlamına gelecek biçimde hem **yalāvaç** hem de **yalāwaç** denebilir. "İlaç olarak kullanılan bir bitki" hem **yawa** hem de **yava** olarak adlandırılır. Nitekim *Sipencâb* olarak da bilinen **sayram** kenti lehçesindeki **āvan**: ağaçlar ve **ewin**'in değişik sesletimi olan **evin**: tahıl tanesi sözcükleri de bu kural dahilindedir.

uwa. Bir yemek adı. Pirinç pişirildikten sonra soğuk suya konulur, daha sonra suyu süzülerek içerisine şeker ve buz atılır. Serinletici bir yiyecek olarak yenir.

uwdı.

ol etmēk uwdı: O, ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] ufaladı.

uwār, uwmāq.

uwşattı.

ol etmēk uwşattı: O, ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] ufalattı.

uwşatur, uwşatmāq. Bu doğru olan biçimdir; **uşattı** da denir.

uwuldı.

uwuldı nēnĝ: Nesne ufalandı.

uwlur, uwulmāq.

uwundı.

ol özinĝe etmēk uwundı: O, kendisi için ekmek ufaladı.

uwnur, uwunmāq.

ol elgin uwundı: O, (başına gelen bir talihsizlik ya da aldığı kötü bir haber ya da çektiği acı nedeniyle) ellerini ovuşturdu.

uwuş. Bir şeyin kırıntıları.

uwuş etmēk: Ekmek kırıntıları.

uwuşdı.

ol manĝa etmēk uwuşdı: O, ekmeği ufalama işinde bana yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uwşūr, uwuşmāq.

uwut. Edep; hayâ.

uwutgardı.

ol meni uwutgardı: O, beni utandırdı.

uwutgarur, uwutgarmāq.

uwutlandı.

er uwutlandı: Adam utandı. *Oguzlar* birkaç yazacı atarak **utandı** der.

uwutlanur, uwutlanmāq.

uwutlug.

uwutlug kişi: Utangaç kimse.

uxşādı. bkz. **oxşādım**.

uya. Kuş yuvası.

uya. Kardeş; hısım.

Şu dizelerde de geçer,

(Kardeşler arasındaki sevgi yoksunluğunu anlatıyor)

tawār üçün teŋrini eḑlemeḑip

uya qadaş oglını çınla bogār

Zenginlik uğruna Tanrı'dan yüz çevirir [gözü yalnızca malı görür, Tanrı'sını unutur]

Kendi kardeşinin oğlunu gerçekten [mal uğruna] boğazlar

uyadsılıq.

uyadsılıq er: Utancın hâkim olduğu kimse.

uyālādı.

quş uyālādı: Kuş yuva yaptı.

uyālār, uyālāmāq.

uyaldı.

ol mendin uyaldı: O, bu iş nedeniyle benden utandı ve sürdürmekten çekindi.

uyalur, uyalmāq.

uyattı.

ol mindin uyattı: O, benden utandı. Kök-biçimi *uyāḑtı*'dır – benzeşime maruz kalmıştır.

uyāḑur, uyāḑmāq.

uyaz. Küçük sivrisinekler (**Oguz** lehçesi).

uydı.

ol ünug uydı: O, (sıkı ve bozulmadan durması için) unu [başka bir şeyi de olabilir] (çuvala) bastı.

uyār, uymāq.

uygur. **Türk** hakanıyla barış yaptıktan sonra *Zülkarneyn*'in inşa ettirdiği beş kenten oluşan bir ülkenin [vilayet] adı.

Muhammed Çaqır Tonqa Hān oğlu *Nizâmü'd-dîn İsrâfîl Togān Teğīn*, kaynağın babası olduğunu bildirerek bana şunları anlattı: *Zülkarneyn* **Uygur** ülkesi yakınına geldiğinde **Türk** Hakanı onun üzerine dört bin adam yollamış. Başlıklarındaki kanatlar şahin kanatları gibiymiş ve hem önleri hem arkaları dönükken aynı biçimde ok atabilirlermiş. *Zülkarneyn* bu adamlar karşısında hayrete düşmüş ve "bunlar kendi kendilerini idare ederler (beslerler)" anlamına gelecek biçimde [Farsça] *inân hôd hôrende* demiş – bunlar başkalarının

yiyeceğine ihtiyaç duymaz, zira av onlardan asla kaçamaz ve istedikleri zaman onu yerler. Böylece bu ülkeye *huḏhur* (*xuḏxur*) dendi. Daha sonraları bu sözcükteki (ilk) *hı* (*x* – *h*) *elif*'e (*u*) dönüştü. Bu durum boğazsıl yazaçlarda sıklıkla görülür; birbirlerine, özellikle de *hı elif*'e, *elif hı*'ya dönüşür.

Bu kitabın yazarı Mahmûd der ki: buna uygun olarak atalarımıza, beylerimize *xamîr* (*hamîr*) denirdi, çünkü *Oguzlar emîr* diyemez ve *elif*'i (*e*), *hı*'ya (*x* – *h*) dönüştürerek *xamîr* (*hamîr*) biçiminde kullanırlardı. **Türk** ülkesini *Sâmânîlerin* elinden alarak fetheden atamıza *el-'amir* denirdi [Besim Atalay bunu tashihle *hemîr teḡîn* olarak okumuştur, ancak en muhtemel okuma ve tashih *el-'amir bahr teḡîn* (*el-hamîr*'in özgün metinde hatalı yazılışı) ya da *el-'amir nasr teḡîn*'tir; bu zat Gazneli Mahmûd'la birlikte **389/992**'de *Sâmânî* devletine son veren *Arslan Îlig Nasr ibn Alî*'den ziyade Buhârâ'yı **382/992** yılında *Sâmânîlerden* alan *Buğra Han Hârûn el-Hasan ibn Süleyman*'dır –çn]. Tıpkı size gösterdiğim gibi *elif*'i *hı*'ya dönüştürmüşlerdir.

Uygur'a gelince; *hı*'yı (*x*) *elif*'e (*u*) dönüştürünce *huḏ*'daki (*xuḏ*) *zel*'i (*ḏ*) de *ye* (*y*) haline getirmişlerdir – bu önemli bir kuraldır, *zel* (*ḏ*) *ye* (*y*) yapılabilir. *hur*'daki (*xur*) *hı*'yı (*x*) da *gayn* (*g*) yaparlar – *hı*'nın *gayn*'la ve *gayn*'ın *hı*'yla yer değiştirmesi (Arapçada da) uygun görülen bir durumdur, tıpkı *hatara≈gadara* ["ihanet etti"] sözcüklerinde olduğu gibi.

Bu ülkede beş kent vardır, bu kentlerde yaşayan halk kâfirlerin en güçlüleri ve en iyi okçulardır; bu kentler *Zülkarneyn*'in yaptırdığı *sulmı*, **qōço**, *canbalıq*, *bēş balıq*, *yaŋı balīq*'tır.

uyturdı.

ol ūn uyturdı: O, unu [başka bir şeyi de olabilir] çuvala bastırdı.

uyturur, *uyturmāq*.

uyuldı.

uyuldı nēŋ: Bir şey -unun çuvala basılması gibi- sıkıştırıldı.

uyulur, *uyulmāq*.

uyuşdı.

ol aŋar qāpqa ūn uyuşdı: O, çuvala [başka bir şeye de olabilir] un basmakta ona yardım etti.

uyşur, *uyuşmāq*.

ūz.

ūz kişi: Zanaatında mahir [eli uz] olan kimse.

uzaq.

uzaq īş: Bitmesi uzun zaman alan iş.

yalāvaç uzaq bardı: Haberci gideli uzun zaman oldu.

uzaqlıq. Bir işte ağır hareket etmek ya da geç kalmak.

uzatgān.

bu er ol īşıg uzatgān: Bu adam işi daima uzatır.

uzattı.

ol yışıg uzattı: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] uzattı.

ol īşıg uzattı: O, işi uzattı, geciktirdi.

uzātur, uzatmāq.

ūzlandı.

er ūzlandı: Adam zanaatında iyi bir işçilik sergiledi.

ūzlanūr, ūzlanmāq.

uzun. Herhangi bir şeyin "uzun" olanı.

ü / ǖ

ǖ. Çağıran kişiye yanıt vermek için kullanılan bir ilgeç. Eğer birine "Hey Muhammed!" diye seslenilirse, o "**ǖ**: buyur, emrin nedir?" diye karşılık verir.

üç. "Üç" sayısı.

üç yarmaq: Üç para.

üçgil. Üçgen.

üçleç. Tavşan vurmaya yarayan tüysüz bir ok; uçları bir demir parçasıyla birleştirilmiş üç çubuktan oluşur.

üçlendi.

üçlendi nēnĝ: Bir şey üç (tane) oldu.

ẹkki qāz üçlendi: İki kaz [başka bir şey de olabilir] üç oldu.

üçlenür, üçlenmēk.

üçün. "Neden ya da amaç" bildiren bir ilgeç.

senig üçün keldim: Senin yüzünden geldim.

üçünç. "Üçüncü." "İkinci"ye de **ẹkinç** denir.

Bu, bir kuraldır; yani on sayısından küçük olan herhangi bir sayı söz konusu olduğunda, bu sayının, kendinden önceki bir sayıyı takip ettiğini anlatmak için kök sözcüğe *nun* (*n*) ve *cim* (*ç*) eklenir: **tŏrtünç**: dördüncü ve **bẹşinç**: beşinci gibi – bunların kökleri **tŏrt**: dört ve **bẹş**: beş sözcükleridir; bu anlamı vermek için köklere *nun* (*n*) ve *cim* (*ç*) eklenmiştir. Onlukları da bu biçimde ifade etmek uygundur: **ōnunç**: onuncu, **yigirminç**: yirminci gibi. Bu değişmez bir kuraldır.

üḏīg. Tutkunun, arzunun yarattığı heyecan ya da şevk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

üḏīg mīni qomıttı	Sevgili için duyduğum arzu beni şevke getirdi
saqınç manĝa yomıttı	(Ve) kaygı benimle bir oldu
kŏnĝlŭm anĝār emitti	Gönlüm ona meylettiği zaman
yŭzüm menig sargarūr	Yüzüm sararıyor

üḏürdi.

ol üḏürdi nēnĝni: O, bir şeyi seçti ya da tercih etti.

üḏrür, üḏürmēk.

üḏlendi.

yılqı üḏlendi: Kısraklar kızıştı.

üḏlenür, üḏlenmēk.

üḏrēdi.

üḏrēdi nēnĝ: Bir şeyden alınan ürün bol, bereketli oldu.

üḏrēr, üḏrēmēk.

üḏreg.

üḏreg nēnĝ: Gelişen, büyüyen bir şey.

üḏretti.

ol tawārıg üḏretti: O, zenginliğini çoğalttı.

üḏretür, üḏretmēk.

üḏrüldi.

üḏrüldi nēnĝ: Bir şey seçildi, kenara ayrıldı.

Kenara ayrılan [seçilen] bir grup adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

anıg erēni üḏrüldi: Onun adamları ayrıldı [seçildi].

üḏrülür, üḏrülmēk.

üḏrüm. Bazı şeyler içinden seçilmiş olan ya da bunların en iyisi.

üḏründi.

üḏründi nēnĝ: Seçilmiş bir şey.

üḏrüş. Şeyler arasında seçim yapma.

üḏrüşdi.

ol manĝa tawār üḏrüşdi: O, malları seçmekte bana yardım etti.

üḏrüşür, üḏrüşmēk. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

üḏürgēn.

bu er ol tegme nēnĝni üḏürgēn: Bu daima şeyler arasında seçim yapan bir adamdır.

ügi. bkz. **ühi.**

ügmek. Kadınların taktıkları altın veya gümüşten yapılmış küpe. Kök-anlamında bu sözcük eylemlik biçimindedir.

ügmeklendi.

urāgut ügmeklendi: Kadın küpe taktı.

ügmeklenür, ügmeklenmēk.

ügre. Şehriye. **Tutmāç**'a benzer; tek farkı bunun daha ince kesilmiş olmasıdır.

ügrīdi.

urāgut bēşik ügrīdi: Kadın beşiği salladı.

Bir yandan yaltaklanırken diğer yandan kumpas çeviren birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ol anı ügrīdi: O, sanki bir bebekmiş gibi onu salladı.

ügrīr, ügrīmēk.

ügrildi.

bēşik ügrildi: Beşik sallandı.

ügrilür, ügrilmēk.

ügrişti.

ol aŋgar bēşik ügrişti: O, beşik sallamakta ona yardım etti.

ügrişür, ügrişmēk.

ügritti.

ol aŋgār bēşik ügritti: O, ona beşik sallattı.

ügritür, ügritmēk.

ügrüg. Bebeğin beşiğini sallama.

ügür. Darı. Bu sözcük *Türkler* tarafından kullanılır; *Oguzlar* bu sözcüğü bilmez.

ügür.

yāg ügüri: Susam (**Oguz** lehçesi).

ügürgēn. Taneleri olan bir bitki. **Qarluk** *Türkmēnleri* bu bitkiyi yer.

ügürlük. Darının koyulduğu yer. "Darıya sahip olan kimse"yi anlatmak için sözcük titreşimli *kef*'le (ince *kef* – *g*) söylenir [*ügürlüg*].

ügürmek. bkz. **tegirmek**.

ügüş.

ügüş yılqı: Huysuzlaşmış, denetimden çıkmış hayvan [ayrıca bkz. **igiş**].

ühi. Baykuş.

Türklerin çoğu bu sözcüğü **ügi** biçiminde *kef* (*g*) kullanarak söyler ve bu kullanım daha doğrudur; zira **Türk** dilinde *hı* (*h*) bulunmaz.

ühi. Baykuş. *Türklerin* çoğu –titreşimli *kef*'le (*g*)– **ügi** der.

üjme. Dut – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

üjmelendi.

yıgāç üjmelendi: Ağaç dut verdi.

üjmelenür, üjmelenmēk.

üjük. Seslem (*heca'*).

bitig üjüklēdi: Yazıyı seslemledi - seslemlerine ayırdı. Alfabedeki her bir yazaca (*harf*) da **üjük** denir.

bu ne üjük ol: Bu yazaç hangisidir? – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

ükdi.

ol yarmāq ükdi: O, para [başka bir şey de olabilir] biriktirdi.

ükēr, ükmēk.

ükek. Tabut; sandık.

ükek. Kenti çevreleyen surlardaki savaş için tahkim edilmiş burç.

ükeklēdi.

ol tāmıg ükeklēdi: O, kent surlarının üzerine burçlar yaptı. Herhangi bir şeyin üzerine kutu kapatmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ükeklēr, ükeklēmēk.

ükeklik. Sandık yapmak için kullanılacak tahta parçası.

ükēklig.

ükēklig tām: Üzerinde burçlar olan sur.

ükil. Çok (**Qıfçāq** lehçesi).

ükil kişi: Çok sayıda insan.

ükl̄idi.

ükl̄idi nēnĝ: Bir şey büyüdü.

üklir, ükl̄imēk.

üklitti.

ol nēnĝni üklitti: O, zenginliğini arttırdı.

üklitür, üklitmēk.

üklüşdi.

bl̄r nēnĝ bl̄r üze üklüşdi: Kum, kamışlar üzerinde toplaşan çekirge sürüsü ya da bir halk kalabalığı gibi bir şey, başka bir şeyin üzerine yığıldı .

üklüşūr, üklüşmēk.

ükme.

ükme toprāq: Yığma toprak. Üst üste yığılmış, biriktirilmiş herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ükmēk. Yığılmış, biriktirilmiş olan herhangi bir şey. Tıpkı **ügmek** sözcüğü gibi bu da kök-anlamında eylemlik biçimindedir.

üksēdi.

ol toprāq üksēdi: O, toprak (ya da buğday ya da başka bir şey) yığmak istedi.

üksēr, üksēmēk.

üktürdi.

ol minĝ yarmāq anar üktürdi: O, onu para [başka bir şey de olabilir] biriktirmekle görevlendirdi.

üktürür, üktürmēk.

üküldi.

toprāq üküldi: Toprak [başka bir şey de olabilir] yığıldı.

üklür, ükülmēk.

ükülgēn.

bu nēnĝ ol tutçı ükülgēn: Bu, daima yığılan bir şeydir.

üküm.

bīr üküm yarmāq: Bir yığın para.

ükün. Para, gül ve benzer şeylerin yığını.

ükün toprāq: Bir yere yığılmış toprak.

ükūş.

ükūş nēnĝ: Herhangi bir şeyin çok olanı. Şu atasözünde de geçer,

tīrīg esen bolsa, tānĝ ükūş körür: Yaşayan ve sağlıklı olan kimse çokça hayret verici şey görür.

üküşlēdi.

er tawārın üküşlēdi: Adam zenginliğinin çok fazla olduğunu düşündü.

üküşlēr, üküşlēmēk.

ülēdi.

ol yarmāq ülēdi: O, parayı [başka bir şeyi de olabilir] paylaştırdı [üleştirdi].

ülēr, ülēmēk.

üleşdi.

olār ẹkki tawārın üleşdi: O ikisi, onun mallarını bölüştü ve onun payına el koydu.

üleşūr, üleşmēk.

ülētü. Bir adamın burnunu silmek için cebinde taşıdığı ipek kumaş parçası [ipek mendil].

ületti.

ol çıgāyqa yarmāq ületti: O, paranın yoksullar arasında dağıtılmasını emretti.

ületūr, ületmēk.

ülgü. Tedbir.

ülker. Ülker takımyıldızı (*sūreyya*). *ülker çerig* olarak bilinen bir savaş taktiği vardır – Askeri birlikler taburlar halinde kaçar, daha sonra bir tabur geri dönüp saldırdığında tüm taburlar ona uyar. Bu savaş hilesini uygulayarak nadiren bozguna uğrarlar.

ülüg. Pay (*nasîb*) – *işmâm* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama] söz konusudur.

ülüş. Pay (*nasîb*). Kök-biçimi *şın* (ş) yerine *kef*'lidir (g) [**ülüg**]. Bu Mecnûn'un şu sözünde de örneğini gördüğümüz biçimde Arapçanın dişil sonekinde *kef*'in (k) *şın*'la (ş) yer değiştirmesine benzer: *fe aynâşi aynâhe ve cidûşi ciduhe* ["senin gözlerin onun gözleri ve senin gerdanın onun gerdanı gibi"] – burada aslında *aynâki* ve *cidûki* demektedir.

ülüş. Halk arasında payların dağıtılması. *şın* (ş) *kef*'le (g) yer değiştirmiştir; tıpkı şu değişik okumada *rabbuki* ve *tahtaki* sözcükleri yerine *qad ca'ale rabbuşi tahtaşi seriyye* ("... Rabbin alt tarafında bir su arkı var etti." [K. 19:24]) denmesi gibi.

üm. Şalvar.

üme. Birinin evinde konaklayan konuk. Şu atasözünde de geçer,

üme kelse qut helīr: Konuk geldiğinde kut da gelir [bu nedenle konuk bir yük olarak değil de, bir lütuf olarak kabul edilmelidir].

Şu dizelerde de kullanılır,

kelse qalı yarlıg bolup yunçıg üme
keldür anuq bolmīş aşıg tutma uma

Sana harap görünümüyle ve bitap bir halde bir konuk geldiğinde
Ona hazırda ne yiyecek varsa sun ve onu bekler ve umar kılma

ümgük. Kafatasının yumuşak kısmı – bıngıldak.

ümleşü.

ol anıg birle çögēn urdı ümleşü: O, onunla şalvarına bahse girerek çevgen oynadı.

ümleşūr, ümleşmēk.

ümzük. Eyer-ağacının ön veya arka ucu.

ün. Ses. **ūn** biçiminde de söylenir.

ūn. Ses – hem uzun hem de kısa ünlüyle [**ūn**] söylenebilir.

ündēdi.

ol meni ündēdi: O beni çağırdı [seslendi].

ündēr, ündēmēk.

ündeşdi.

ol anıg birle ündeşdi: Onlar birbirlerine seslendiler.

ündeşūr, ündeşmēk.

ünĝdi.

ol yıgāç ünĝdi: O, tahtada [başka bir şeyde de olabilir] bir delik açtı. Duvarın temelini oyarak onu zayıflatmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ünĝēr, ünĝmēk.

ünĝtürdi.

ol anĝar yıgāç ünĝtürdi: O, ona tahtada bir delik açtırdı.

ünĝtürür, ünĝtürmēk.

ünĝüldi.

yıgāç ünĝüldi: Ağaç [başka bir şey de olabilir] oyuldu.

ünĝülūr, ünĝülmēk.

ünĝür. İn; mağara.

üp. Renkler için kullanılan bir pekiştirme ilgeci.

üp ürünĝ: Bembeyaz - saf beyaz (**Çigil** lehçesi).

üpgük. İbibik (çavuşkuşu – *hüdhüd* – **Çigil** lehçesi). bkz. **üpüp**.

üplēdi.

ol anıg tawārın üplēdi: O, onun malını yağmaladı.

üplēr, üplēmēk.

üpleldi.

er tawārı üpleldi: Adamın malı yağmalandı.

üplelūr, üplelmēk.

üplendi.

anıg tawārı üplendi: Onun malı yağmalandı – ona bir gece baskını yapıldı.

üplenūr, üplenmēk.

üpleşdi.

bodun bīr ẹkindi tawārīn üpleşdi: Halk birbirinin malına akın etti.

üpleşūr, üpleşmēk. Bu sözcük "yağmalama"yı anlatmak için kullanılır.

üpletti.

ol anıg tawārın üpletti: O, onun malını yağmalattı.

üpletūr, üpletmēk.

üpüp. İbibik. **üpgük**'ün değişik sesletimi.

ürdi.

ol ōt ūrdi: O ateşe [başka bir şeye de olabilir] üfledi.

ıt ūrdi: Köpek havladı.

ürēr, ürmēk.

ürkti.

qōy ūrkti: Koyun (gece ya da gündüz, kurt ya da benzer bir şey nedeniyle) ürktü.

bodūn ūrkti: Düşmanın ortaya çıkmasıyla birlikte halk ürktü ve dehşete kapıldı.

ürkēr, ürkmēk (*ürkēmēk* [?]).

ürküldi.

ürkünç bolup ürküldi: Halkın kaçışmasına neden olan bir ürküntü baş gösterdi.

ürkülür, ürkülmēk.

ürkün. Düşmanın yaklaşması nedeniyle halkı saran ve kalelere ve hisarlara kaçmalarına neden olan dehşet ve korku.

ürkütti.

ol qōy ürkütti: O, koyunu [başka bir şeyi de olabilir] ürküttü.

ürkütür, ürkütmek.

ürŋ̂gēk. Alçıtaşı.

ürŋ̂gerdi.

ürŋ̂gendi nēŋ̂g: Nesne beyazlaştı.

ürŋ̂gerür, ürŋ̂germēk.

ürpek. Tüyleri kabarmış insan ya da hayvan.

ürperdi.

er ürperdi: Adam öfkesini gösterdi - kavgada diklendi.

taqāgu ürperdi: Horoz dövüşmek için tüylerini kabarttı.

anıg yēni ürperdi: Adamın tüyleri diken diken oldu.

ürperŭr, ürpermēk.

ürpeşdi.

eren ürpeşdi: Savaşçılar [başka birileri de olabilir] öfkelerini belli etti.

ürpeşŭr, ürpeşmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

eren arıg ürpeşŭr	Savaşçılar birbirlerine öfkeli gözlerle baktı
ōçin kekin irteşŭr	İntikam almak istiyorlar
saqal tutup tartışur	(Savaşın şiddeti içinde) birbirlerinin sakallarını çekiştirip tartışıyorlar
kögsi ara ōt tütēr	(Sanki) herkesin göğsünde intikam ateşi yanıyor

ürpetti.

er başın ürpetti: Adam saçlarını kabarttı.

ürpetŭr, ürpetmek.

ürüldi.

er öwkēsinde ürüldi: Adam öfkeyle şişindi.

qāp ürüldi: Tulum şişirildi.

ot ürüldi: Ateş üflendi. Bu eylem geçişli ya da geçişsiz kullanılabilir. Şu atasözünde de geçer,

yalnĝuq urulmış qāp ol, agzı yazlup alqınūr: Âdemoğlu şişmiş tulum gibidir, ağız açılınca hava gider [söner].

ürülgēn.

bu er ol öpkēn ürülgēn: Bu, öfkeyle (tulum gibi) kabaran bir adamdır.

ürüñg. Herhangi bir şeyin beyazı. *Oguzlar* buna **aq** der.

ürüñg. Tırnağın üzerinde bulunan beyaz leke.

tırnĝāq ürüñgi: Tırnaktaki beyazlık.

ürüñg. Kâhine verilen ücret.

elig ürüñgi bēr: Ücreti ver! - elin beyazını ver.

ürüşdi.

ol manĝa ōt ürüşdi: O, bana ateşe üflemekte yardım etti.

ürşŭr, ürüşmēk.

üs. Akbaba. Şu dörtlükte de kullanılır,

keldi manĝa tāt Geldi bana bir *tāt* [**tat - Uygur** kâfiri]
aydīm amdı yāt Dedim ona şimdi yat [onu öldürdüm]
quşqa bolup et Kuşlara ol et [av eti yaptım]
seni tilēr us böri Akbabalar ve kurtlar seni arasın

[İkinci dizedeki "şimdi yere yat" biçimindeki ifade "şimdi ey yad (yabancı)" biçiminde bir seslenme de olabilir –çn]

üskebeç. Kuru üzüm.

üstēg. Eklenen miktar, çoğalma (*ziyâde*); tıpkı binin üzerine yüz eklendiğinde olduğu gibi.

men üstēg bēr̤dim: Ben eklenen miktarı ona verdim.

üsteldi.

sūw üsteldi: Su arttı ya da suyun üzerine su eklendi. Başka şeyler için de kullanılır.

üstelür, üstelmēk.

üstem. Eyer kayışlarına ya da kemer tokalarına işlenen altın veya gümüş [kakma]. Bu, *Oguzların, sāxt* [Farsçadan aktarılmış bir sözcük] dediği şeydir.

üsterdi.

ol manĝa üsterdi: O, belli bir meselede bana karşı çıktı.

ol qılmış īşın üsterdi: O, yaptığı şeyi inkâr etti. İnkâr edilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

üsterür, üstermēk.

Şu atasözünde de geçer,

tūzün birle uruş, ütün birle üsterme: Yumuşak huylu kimseyle tartış (çünkü seninle uzlaşacaktır), ancak utanmaz ve arlanmaz kimseyle tartışma (kaba ve onur kırıcı davranır).

üstün. "Yukarıda; üstün" anlamına gelen bir ilgeç.

anda üstün: Ondan yukarıda - ondan üstün.

üşdi.

ol oq üşdi: O, okta [başka bir şeyde de olabilir] bir delik açtı.

etmēkke telim kişi üşdi: Halk ekmeğe [başka bir şeye de olabilir] üşüştü - ekmek için toplandı.

üşēr, üşmēk.

üşēdi.

ol yēr̤ig üşēdi: O, toprağın üstünü dikkatle aradı.

üşēr̤, üşēmēk.

üşeldi.

anıg ewi üşeldi: Onun evi arandı. Aranan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

üşēlür, üşelmēk.

üşeñg.

üşeñg tāş: Düz, pürüzsüz taş. **yüşeñg**'nin değişik sesletimi.

üşerdi.

anıg közi üşerdi: Onun gözü kamaştı; açlık nedeniyle ya da bir şeye çok yakından baktığı için gözleri kararadı.

üşērür, üşermēk.

üşergēn.

bu er ol közi üşergēn: Bu (açlık ya da benzer şeyler nedeniyle) gözleri sürekli kararan bir adamdır.

üşetti.

ol anıg evin üşetti: O, birine, onun evini aramasını emretti. Herhangi bir şeyin aranmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

üşetūr, üşetmēk.

üşīdi.

er üşīdi: Adam üşüdü - soğuk adamı alt etti.

üşīr, üşīmēk.

üşik. Meyveleri donduran [yakan] ve büyümelerini engelleyen soğuk.

üşiklēdi.

ol keyikni üşiklēdi: O, ceylanı, soğuk onu zapt etmişken yakaladı. Başka şeyler için de kullanılır.

üşiklēr, üşiklēmēk.

üşitti.

ol meni tumlıqqa üşitti: O, beni soğuğa [dışarı] çıkartarak üşüttü.

ol süçüg üşitti: O, tatlı nektarı [bir içecek çeşidi] soğuması için dışarı koydu.

üşitūr, üşitmēk.

üşkirdi.

ol ıtıg keyikke üşkirdi: O, köpeğini av hayvanına karşı kışkırttı. Bir adamın herhangi bir şeye karşı kışkırtılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yılān üşkirdi: Yılan tısladı. Bir adamın ıslık çalmasını ya da bir akbabanın acı acı çığlık atmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Şu atasözünde de geçer,

üs üşkirse ölūr: Akbaba birinin yüzüne karşı çığlık atarsa bu, o kişinin öleceğine ilişkin bir işarettir. Bu çığlığı kötü bir kehanet olarak yorumlarlar.

üşkirür, üşkirmēk.

üşkürdi.

ol unıtmış sözüg üşkürdi: O, unuttuğu [başka bir durum da söz konusu olabilir] sözleri hatırladı.

üşkürür, üşkürmēk.

üştürdi.

ol oq üştürdi: O, okun (temrendeki) yuvasının delinmesini emretti. Dar bir delik açmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

üştürür, üştürmēk.

ūt. Duvardaki ya da bir tahta parçası üzerindeki delik – *vav* (ū) ince okunur.

ütīdi.

ol tonug ütīdi: O, giysinin kırışıklıklarını bir demirle ütüledi ve onu düzgünleştirdi.

ütīr, ütīmēk.

ütleşdi.

ütleşdi nēnĝ: Nesne parçalara ayrıldı.

ütlēşür, ütlēşmek.

ütti.

ol bāşıg ütti: O, baştaki saçların uçlarını [başka bir şeyi de olabilir] yaktı.

ütēr, ütmēk.

ütüg. Şekli malaya benzeyen, ısıtılan ve giysinin üzerindeki kırışıklıkların üzerine bastırılarak sıcaklığın etkisiyle düzleşmelerini sağlayan bir demir parçası; ütü.

ütüldi.

qōy başı ütüldi: Koyunun [başka bir hayvanın da olabilir] başındaki tüyler yakıldı.

ütlür, ütülmēk.

üyükti.

anıg aḍāqı qumda üyükti: Onun ayağı yutan kuma battı.

anıg aḍāqı üyükti: Onun ayağı bir taş nedeniyle incindi.

üyker, üyükmēk.

üz. Yağ.

üzlüg mūn: Yağlı çorba.

ūz. Yağ – ünlü ince okunur.

ūzlüg aş: Yağlı yemek.

ūz. Sağır.

ūz kişi: Sağır adam.

üzdi.

ol yıp üzdi: O, ipi ya da ipliği [başka bir şeyi de olabilir] kesti ya da kopardı.

üzēr, üzmēk.

üzīdi.

küp üzīdi: Küp sızdırdı. Sızdıran toprak kaplar için bu sözcük kullanılır.

qulāq üzīdi: (Gürültü nedeniyle) kulak neredeyse sağır oluyordu – kulak sağır olayazdı.

üzīr, üzīmēk.

üzitti.

ol anıg qulāqın üzitti: O (çok fazla konuşarak) onu sağır etti.

sirke küpni üzitti: Sirke [başka bir şey de olabilir] (ekşiliği nedeniyle) küpün sızdırmasına neden oldu.

üzitür, üzitmēk.

üzlendi.

eşiç üzlendi: Tenceredeki yağ yukarıda toplandı.

üzlenür, üzlenmēk.

ūzlündi.

uruq ūzlündi: İp [başka bir şey de olabilir] koptu.

ūzlünür, ūzlünmēk.

üzlüşdi.

üzlüşdi nēnĝ: Bir şey kesildi ya da koptu.

bēgi kişi üzlüşdi: Kan ile koca arasındaki evlilik bağı atıldı – kan ile koca ayrıldı.

alımlıg bērimligdin üzlüşdi: Alacaklı ile borçlu arasındaki borç feshedildi.

üzlüşūr, üzlüşmēk.

üzsēdi.

ol yışıg üzsēdi: O, ipi kesmek istedi ve buna niyetlendi.

üzsēr, üzsēmēk.

üztürdi.

ol yıp üztürdi: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] koparttı.

üztürür, üztürmēk.

üzüklük. Kesilme durumu.

üzüldi.

üzüldi nēnĝ: Bir şey kesildi ya da koptu.

üzlür, üzülmēk.

üzülgēn.

bu yışıg ol üzülgēn: Bu, daima aniden kopan bir iptir.

üzüm. Üzüm.

üzümlendi.

baḍıç üzümlendi: Asma çardağı üzümlerle kaplandı.

üzümlenür, üzümlenmēk.

üzüşdi.

ol manĝa üzüm üzüşdi: O, bana üzüm toplama işinde yardım etti. Bir ipi koparmayı ya da üzüm toplama işinde yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

üzüşūr, üzüşmēk.

V

va. Bir kimsenin ikinci bir kimseye verdiği emrin yadsınmasına ilişkin ikinci kişinin kullandığı bir reddetme ilgeci.

va ne tẽr sen: Vay sen ne diyorsun? - Söylediğin şeyi reddediyorum. Aynı zamanda acı ve elem belirten bir ilgeçtir.

varañg. bkz. **orañg**.

X

xafsı. Hokka.

xalaç (qāl aç). bkz. **türkmēn**.

xān. Onların [*Türklerin*] en büyük hakanı. *Afrāsiyāb*'ın torunlarına bu ad verilir. *Afrāsiyāb*, *Xāqān*'dır [*Hāqān*]. Bu adın verilişine ilişkin uzun bir hikâye vardır.

xanda. bkz. **qanu**; **qanda**.

xara. bkz. **xūn**.

xasnı. Bebeklerin büyümesi için kaymağın içine katılarak yedirilen bir Hint ilacı.

xayu. bkz. **qayu**; **qanu**.

xıtāy. Orta Çin.

xıyār. bkz. **marāz**.

xīz. bkz. **qīz**.

xoc xoc. Keçileri güderken kullanılan bir ifade [bu *h* yazacı'nın, bir değişik seslетim olmaksızın kullanıldığı yegâne örnektir ve Arapça çevriyazıda *ḫ* olan bu yazaç burada *x* olarak geçmektedir –çn].

xuçūnek. bkz. **çüçūnēk**.

xulıng̑. Çin'den getirilen, pek çok renkte olabilen bir ipek.

xumāru. Miras.

būnı atamdan xumāru buldum: Bunu babamdan miras olarak aldım.

xumāru. Hatıra (*tezkire*) olan bir mal. Bu, Türklerin bir geleneğidir; bir ilin şefi öldüğünde zenginliğinin önemli bir kısmı Hakan için ayrılır. Ayrılan bu zenginliğe **xumāru**: ondan bir hatıra denir. Bu sözcük bir erkek adı ya da bir kadın adı olarak da kullanılır. Aynı zamanda yolculuğa çıkan bir kimse, kendisini hatırlamaları için hısımlarına bir şeyler bırakır ve buna da **xumāru** denir.

xumārūlandı.

er xumārūlandı: Adama (bir dostundan ya da başka birinden) miras kaldı.

xūn.

xūn īş: Kaba, nazik olmayan bir şey; *xūn xara işleme*: Hantal, beceriksizce, hareket etme.

xutu. Çin'den getirilen bir balık duyargası. Kimine göre bu, bıçak sapı yapılan bir ağaç köküdür. Yemeklerin zehirli olup olmadığını anlamaya da yarar. Çorba ya da başka bir yemek bir kapta bununla karıştırılır; eğer içerisinde zehir varsa altında ateş olmamasına rağmen yemek kaynamaya başlar. Yine bu duyarga kabın içine konduğunda duman çıkmamasına rağmen kabın kenarları buğulanır.

xuzār. *Türklerin* ülkesinde bir yer adı.

y

ya. Yay.

Şu atasözünde de geçer,

qurmış kiriş tügülmēs, uqruqun tāg egilmēs: Gerilmiş yay teli bağlanmaz, (yüksek) dağ kementle eğilmez [örnek cümlede bir hata söz konusudur, **ya**: yay sözcüğü yerine **kiriş**: yayın iki ucu arasında gerili olan tel sözcüğü kullanılmıştır –çn]. Bu atasözü, birine, önemli bir işe zayıf bağlarla bağlanmamasını öğütlemek için kullanılır.

ya. Reddetme bildiren bir başka ilgeç [bkz. **va**].

yabāqu. Bir **Türk** kavmi.

yabçān. Pelinotu. **yawçān** bir değişik sesletimdir; kural uyarınca *w*, *b*'ye dönüşür.

yabītaq.

yabītaq at: Üzerinde eyeri ya da eyer örtüsü bulunmayan at.

ol atıg yabītaq mündi: O, üzerinde eyer olmaksızın atı sürdü.

yaçandı.

ol mendin yaçandı: O, işi yapmakta başarısız olduğu için (benim önümde) mahcup oldu.

yaçanūr, yaçanmāq.

yadāg. Yayan olan kimse; yaya.

yadıŋğ.

yadıŋğ sūw: Bir zemine yayılan sığ su.

yaḍaglıq. Yayan olarak seyahat etmek; yayalık.

yaḍıglıg.

yaḍıglıg töşēk: Yayılmış döşek.

yaḍıldı.

sü yaḍıldı: Asker [başka bir şey de olabilir] yayıldı [dağıldı].

tōŋğ kūnke yaḍıldı: Giysi güneşin önüne yayıldı [serildi]. Yayılan [serilen] herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

yaḍlūr, yaḍılmāq.

yaḍıldı.

yāg tōnda yaḍıldı: Yağ giysinin [başka bir şeyin de olabilir] üzerinde yayıldı.

yaḍlur, yaḍılmāq.

yaḍım. Döşek; yaygı [halı, kilim]. Nitekim *mekferî*'ye ["serilecek şey"] *tūlūg yaḍım*: tüylü yaygı [halı] denir [buradaki sözcük *mekferî* değil *faġfûrî* ("Çin işi - Çin halısı") de olabilir –çn]. Bu sözcük özgün dile ait değildir.

yaḍındı.

ol tōnın künke yaḍındı: O, giysisini güneşe yaydı [güneşin önüne serdi]. Giysi dışındaki şeyler için de kullanılır.

yaḍınūr, yaḍınmāq.

yaḍışdı.

ol aŋgar töşēk yaḍışdı: O, döşeği yayma işinde ona yardım etti. Bu işte yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yaḍışūr, yaḍışmāq.

yaḍlışdı.

sü yaḍlışdı: Askerler her yana yayıldı [dağıldı]. Bir şeyin başka bir şey üzerinde, örneğin ince mürekkebin kötü kâğıt üzerinde dağılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yaḍlışūr, yaḍlışmāq.

yaḍsādı.

ol töşēk yaḍsādı: O, döşek yaymak istedi ve bunu neredeyse yapıyordu - o, döşek yayayazdı.

ol süsin yaḍsādı: O, askerini [başka bir şeyi de olabilir] yaymak [her yana dağıtmak] istedi. Hamurun açılmak üzere olduğunu anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yaḍsār, yaḍsāmāq.

yāḍtı.

ol yāḍtı nēŋni: O, bir şeyi -örneğin tepsi üzerine ekmeyi- yaydı.

yaḍār, yaḍmāq. bkz. **yattı**.

yāg. Sıvı yağ.

sāg yāg: Tereyağı [sağyağ]. *Oguzlar* "içyağı"na **yāg** der.

yagān. Fil. İki değişik sesletimden biri [bkz. **yaŋgân**]. *yagān teŋin* biçimindeki bir erkek adında da kullanılır.

yaganlıg.

yaganlıg er: File bakan kimse; fil çobanı (*feyyâl*).

yagāq. Ceviz.

yagaqlıg.

yagaqlıg yıgāç: Cevizli ağaç.

yagaqlıq. Cevizlik; ceviz korusu.

yagdı.

yagmur yagdı: Yağmur yağdı. Şu atasözünde de geçer,

qutlugqa (qut) qoşa yagār: Bahtı açık adamın üzerine çifte şans yağar.

yagār, yagmāq. Karın ve dolunun yağışını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yagı. Düşman.

yagīlādı.

ol anı yagīlādı: O, ona karşı düşmanlık etti.

er yagı yagīlādı: Adam düşmanla savaştı.

yagīlār, yagīlāmāq.

yagıldı.

yagmur yagıldı: Yağmur [başka bir şey de olabilir] yağdırıldı.

yagılūr, yagılmāq.

yagıqtı.

bēglēr bīr bīrke yagıqtı: İki bey birbirine düşman oldu.

yagıqār, yagıqmāq.

yagır. Bir hayvanın sırtındaki yara; yağır [eyerin sürtünmesi sonucu oluşan yara – çn].

yagırlıg at: Yağırlı at.

yagırlādı.

ol atın yagırlādı: O, atın yağırını iyileştirdi.

"Yağır oluşmasına neden olma"yı anlatmak için *ol atıg yagrıttı*: O, atın sırtında yağır oluşmasına neden oldu denir. Bu Arapçadaki *teribe* ("yoksul olma") ile *etrebe* ("zengin olma") ve *qaseta* ("hatalı davranma") ile *aqseta* ("uygun davranma") kullanımlarına benzer.

yagırlār, yagırlāmāq.

yagırlandı.

tẹwẹ yagırlandı: Devede [başka bir hayvanda da olabilir] pek çok eyer yağırı oluştu.

yagırlanūr, yagırlanmāq.

Hayvanın yağır nedeniyle kaşınmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yagırlıg.

yagırlıg tẹwẹ: Yağırlı deve [başka bir hayvan da olabilir].

yagış. Kâfirlerin putları için bir sunu olarak ya da bir adağa istinaden kestikleri kurban hayvanına verilen ad.

yagıtgān.

tenĝri ol yagmur yagıtgān: Yağmuru yağdıran Cenab-ı Hakk'tır.

yagītgān.

ol kişi ol tutçı yagītgān: O, barıştan sonra düşmanlığı sürdüren bir kimsedir.

yagıttı.

tenĝri yagmur yagıttı: Allah yağmur yağdırdı.

yagıtūr, yagıtmāq.

yagız. Koyu kahverengi; kızıl ile siyah arasındaki bir renk. "Dünya" buna benzetilir ve *yagız yĕr* denir.

yagız at: Yağız at.

yaglādı.

er qoguş yaglādı: Adam deriyi [başka bir şeyi de olabilir] yağladı.

yaglār, yaglāmāq. Kök-biçimi *yāglādı*'dır.

yaglandı.

yaglandı nēnĝ: Bir şey yağlandı [üzerine yağ sürüldü].

yaglanūr, yaglanmāq.

yaglattı.

ol qoguşnı yaglattı: O, derinin [başka bir şeyin de olabilir] yağlanmasını emretti.

yaglatūr, yaglatmāq.

yagma. Bir **Türk** kavmi. Bunlara *qara yagma* da denir.

yagma. *Taraz* [**talās**] kenti yakınlarındaki bir köyün adı. Bu kullanım ilk kullanımdan [bkz. **yagma**[1]] hareketle söz konusu olmuştur.

yagmalandı.

er yagmalandı: Adam **Yagma** üslubunda giyindi ve onlar gibi davrandı.

yagmalanūr, yagmalanmāq. Bu [anlam olarak, Arapçadaki] *vegayse 'aylâne ve men tegayyese* ("... ve Kays-Aylân [Kuzey Arabistan'da kurulmuş eski bir kabile birliği] ve Keysânî olanlar ... - onlar gibi giyinen ve onlara benzeyenler") ya da *tema'dada'r-racul* ("adam, kendini Maadd kabilesindenmiş gibi gösterdi") ifadelerine benzer.

yagmur. Yağmur. **yamgur** bir değişik sesletimdir. Şu atasözünde de geçer,

neçe me opraq kĕdük erse yagmurqa yarār: Kepenek ne kadar eskimiş olursa olsun, yağmurda işe yarar. Bu atasözü, uşaklarından birisini, aptallığı nedeniyle işten çıkartmak isteyen birisine uşağı aptalda olsa onu kovmamasını, çünkü belli işler için bu uşağın uygun olabileceğini, dolayısıyla onu işe koşarak kendisinin dinlenebileceğini öğütlemek için söylenir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

quydı bulıt yagmurın	Bulut yağmurunu koyuverdi
kerip tutār aq torĭn	Gererek beyaz ağını gökyüzüne
qırqa qoḍtı öl qarın	Bıraktı kanını dağın üzerinde
aqın aqar anĝraşūr	Oradan akar sel inleyerek ve gürleyerek

yagmurçıl.

yagmurçıl yĕr: Çok fazla yağmur alan yer - yağmurlu yer.

Bu bir kuraldır; bir şey başka bir şey üzerindeki etkisini hiç durmadan sürdürürse, söz konusu etkiyi yaratan eylemin türediği ada sonek olarak *cim* (ç, c) ve

lam (*l*) getirilir. Böylece o şeyin sıfat hali elde edilir. Nitekim *tüpīçil yēr*: rüzgârlı yer denir; **tüpi**: şiddetli rüzgâr sözcüğüne sonek olarak *cim* (*ç*) ve *lam* (*l*) getirilir ve bu sözcük çokluk bildiren bir sıfat haline gelir. "Her zaman hasta olan bir adam"a da *īgçil* denir. Ancak bu kural nadiren kullanılır.

yagrıttı.

ol menig atıg yagrıttı: O, atımda [başka bir hayvanımda da olabilir] yağır oluşmasına neden oldu.

yagrıtūr, *yagrıtmāq*.

yagru (**yaqru**).

ol aŋgar yagru yorīmās: O, onun yakınına gitmez. Bunun kök-biçimi *–kaf*'la (*q*) söylenen– **yaqru**'dur; [eklemleme noktaları arasındaki] yakınlık nedeniyle *kaf* (*q*) *gayn*'la (*g*) yer değiştirir. **yaqru** sözcüğü Arapçadaki *yeqrubu* ["o, yakına gider"] sözcüğüne benzer. *vav* (*ū*), *yeqrubu* sözcüğündeki *be*'den (*b*) dönüşmüştür.

yagsādı.

er yagsādı: Adam tereyağı ya da sıvı yağ istedi.

yagsār, *yagsāmāq*.

yagsīdı.

yagsīdı nēŋg: Bir şey [burada hatalı bir kullanım vardır; "adam" olması gerekiyor –çn] sıvı yağın tadını aldı.

Şu atasözünde de geçer,

yaqrı yāgı yagsīmās: İçyağını döken kimse sıvı yağ gibi aktığını göremez - içyağı sıvı yağ gibi akmaz.

yagsīr, *yagsīmāq*. Kök-biçimi *yāgsādı*'dır – benzeşime maruz kalmıştır.

yagturdı.

teŋgri yagmur yagturdı: Cenab-ı Hak yağmur [başka bir şey de olabilir] yağdırdı.

yagturur, *yagturmāq*.

yagūdı.

bēg kelmēki yagūdı: Beyin [başka birinin de olabilir] gelişi yaklaştı.

yagūr, *yagūmāq*.

yagūq.

yagūq yēr: Yakın bir yer.

yaq yagūq: Hısımlar; akrabalar.

yaguşdı.

bīr nēŋg bīrke yaguşdı: Bir şey, başka bir şeye yaklaştı.

yaguşūr, *yaguşmāq*.

yagutgān.

ol kişi ol ōzin yagutgān: O, iyilikleriyle kendisini daima insanlara yaklaştıran bir adamdır.

yaguttı.

ol atıg maŋga yaguttı: O, atı [başka bir şeyi de olabilir] benim yakınıma getirdi [yaklaştırdı].

yagutūr, yagutmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

kelse üme tüşürgil tınsun anıg aruqluq

arpa saman yagutgıl bulsunatı yaruqluq

Sana konuk gelirse onun (attan) inmesine yardım et ki dinlenebilsin

Ve onun yanına saman ve arpa götür ki at istirahatın aydınlığını hissetsin

yāh. "Evet, peki" anlamına gelen bir ilgeç. Bu *at tut*: atı tut diyen birini yanıtlamak için kullanılır ve **yāh** biçiminde karşılık verilir.

yāl. Atın yelesi; yelenin uzadığı bölge. Bütün lehçelerde.

at yālı: Atın yelesinin olduğu bölge – üzerinde yelenin uzadığı deri.

yala. Belli bir meseleye dair suçlama, töhmet altında bırakma. Bir tür hamur işine *yalāçı yuga (yuvga)*: katlanmış ekmek [katmer] denir. Bu hamur işi çok ince olması nedeniyle en ufak bir dokunuşta bile kırılır, insanlarda fırıncıyı suçlar ve "bunu sen kırdın!" derler.

yalāçı.

yalāçı er: Birini, bir şey nedeniyle, suçlama konusunda aceleci davranan bir adam. Bir tür "katlanmış ekmek"e [katmer] *yalāçı yuvga* denir; çünkü bu ufak bir dokunuşla bile kırılır.

yalādı.

ol aŋgar ogrı yalādı: O, onun hırsızlık yaptığından [başka bir şeyden de olabilir] şüphelendi ya da onu hırsızlıkla [başka bir şeyle de olabilir] itham etti.

yalār, yalāmāq.

yalaldı.

aŋgar qurug yala yalaldı: O, yapmadığı bir şeyle [kuru iftirayla] suçlandı.

yalalūr, yalalmāq.

yalaşdı.

olār bĭr ękindĭke ogrı yalaşdı: Onlar karşılıklı olarak birbirlerinin hırsızlık yaptığında şüphelendi ya da birbirlerini bunla itham ettiler.

yalaşūr, yalaşmāq.

yalāwaç. Peygamber (*resul*). *yalāvaç* bir değişik sesletimdir.

yalāwar. Hakanın yolladığı elçilere verilen ad (**Uygur** lehçesi). Şu atasözünde de geçer,

yaş ot köymēs, yalāwar ölmēs: Yaş ot yanmaz, elçi ölmez [Nasıl ki taze çimen yanmıyorsa – taşıdığı haber, yollayan kimse için ihanet ya da kötülük taşısa bile– elçi de ölmez]. Bu, Allahü

Teâlâ'nın ayetine benzer [K. 5:99]: "Elçi'ye düşen, sadece duyurmaktır. ..." (*mâ ale'r-rasûli ille'l-belâg*).

yaldı.

ōt yaldı: Ateş alevlendi.

bāş yaldı: Yara yandı.

kŭn yŭzüg yaldı: Güneş yüzünü yaktı.

yalār, yalmāq.

yaldrīdı.

kŭn yaldrīdı: Güneş donuk, belli belirsiz bir biçimde parıldadı. Şimşeğin ya da ateşin zayıf bir biçimde parlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi *yaldrıdı*'dır.

yaldrīr, yaldrīmāq.

yaldrıq (yoldrıq).

yaldrıq nēnĝ: Tıpkı cilalanmış bir kâse ya da benzer bir şey gibi ışıldayan bir nesne. "Süslenip püslenmiş bir kadın"a da *yaldrıq eşlēr* denir. Her iki kullanımda da *ye* (*y*) *zamme*'li olabilir [Arapçada *o, ō, u, ū* okutan ötre imi – **yoldrıq**]

yalga.

qara yalga: *Fergāna* ile **Türk** ülkesi arasındaki aşılamaz bir dağ geçidi.

Şu atasözünde de geçer,

qara mūnĝ kelmeginçe qara yalga keçme: Kara bela üzerine gelmediği sürece, *qara yalga*'yı geçme [çünkü bu geçidi aşmak zordur ve geçit her zaman karla kapanmış durumdadır].

yalgādı.

ayāq yalgādı: Kâseyi [başka bir şeyi de olabilir] yaladı.

yalgār, yalgāmāq.

Şu atasözünde de geçer,

yaqādāqı yalgāgālı eligdēki ıçgınūr: Yakasındakini [yakasına düşen yiyeceği] yalamaya çalışan, elindekinden olur [elindeki kâsenin yitmesine izin verir]. Bu atasözü bir şeye gözünü diken ve onu elde etmek için sahip olduğu her şeyi harcayan bir kimse için söylenir – bu kimseye elindeki şeye sahip çıkması ve yoksun olduğu şeye imrenmeyi bırakması öğütlenir.

yalgān. Yalan. Bu sözcük aynı zamanda sıfat olarak da kullanılır.

yalgān kişi: Yalancı.

yalgān sōz: Yalan söz.

yalgandı.

er çanāq yalgandı: Adam kendini çanak [başka bir şey de olabilir] yalamaya verdi.

yalganūr, yalganmāq.

yalgandurdı.

er yalgandurdı: Adam (birini) yalan söylemekle suçladı.

yalgandurūr, yalgandurmāq.

yalgaşdı.

olār bāl yalgaşdı: Onlar balı [başka bir şeyi de olabilir] birlikte yaladı.

yalgaşūr, yalgaşmāq.

yalgattı.

ol añgar bāl yalgattı: O, ona bal yalattı.

yalgatūr, yalgatmāq. bkz. **yalwattı.**

yalgu. Dedikoducu, rezil bir adam (**Oguz** lehçesi).

yalıg.

taquq yalgı: Horoz ibiği.

yalıg. At yelesi. **yāl**'ın değişik sesletimi. *yęl* biçiminde kullanımı [sözlükteki **yęl** maddeleri içinde bu anlama gelen bir kullanım mevcut değildir –çn] her iki kullanımdan da daha doğrudur.

yalıg. Eyer-ağacının ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm; eyer kaşı. Bu iki kaşı birbirinden ayırt etmek için birine *öñdünki yalıg*: öndeki kaş ve diğerine *kędinki yalıg*: arkadaki kaş denir.

yalıglandı.

taquq yalıglandı: Horoz ibiklendi - horozun ibiği büyüdü. Atın yelesinin uzamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yalıglanūr, yalıglanmāq.

yalım.

yalım qaya: Yalçın kayalıklı ve çıplak dağ. Şu atasözünde de geçer,

telim sözüg uqsa bolmās, yalım qaya yıqsa bolmās: (İnsan) kalabalık sözleri anlamaz, (tıpkı) sarp kayayı yıkamayacağı gibi. Bu atasözü, birine, konuşmasının uzunluğunda ölçülülüğü elden bırakmamasını öğütlemek için kullanılır.

yalın.

öt yalını: Alev.

yalındaq.

yalındaq er: Çıplak adam.

yalındı.

er yalındı: Adam [başka biri de olabilir] soyundu.

yalınūr, yalınmāq.

yalıñg.

yalıñg qılıç: Yalın [kınından çıkarılmış] kılıç.

yalıñğ.

yalıñğ er: Çıplak (*uryân*) adam. Çıplak olan (*ârî*) herhangi bir şeyi anlatmak için de **yalıñğ** sözcüğü kullanılır.

yalma. Kalın kaftan, yağmurluk [*yalmaq*]. Farsîler bu sözcüğü *Türklerden* alarak *yalmah* demiş, daha sonra Araplar da bunu Farsîlerden alıp, *he*'yi (*h*) *kaf*'a (*q*) çevirerek *yalmaq* demiştir; bu değişim tıpkı [Fasçadaki] *kende*'ye *handek* ("ark") ve [Farsçadaki] *yâre*'ye *yaraq* ("bilezik") demelerine benzer. Hatta *Zû'r-Rumma* [Emevi devrinin büyük şairlerinden biri, eski şiir geleneğini sadakatle devam ettirmiştir doğumu tahmini 696, ölümü 735 yılıdır –çn] şu dizesinde bu sözcüğü zikreder: *ke-ennehu muteqabbî yalmaqin* ("sanki yalmak giymiş gibiydi"). Arapçalaştırılmıştır. Hiç kimse bu sözcüğü *Türklerin* Farsîlerden aldığını iddia edemez, çünkü ben bu sözcüğü en uzak sınırlarda yaşayan kimseyle karışmamış *Türklerin* ağzından da de duydum; aynı zamanda onların böylesi yağmurluklara (*mimtar*) diğer halklardan daha fazla ihtiyacı vardır, çünkü onların ülkelerinde yağmur ve kar bereketlidir.

yalñğu. Kızların oynadığı bir oyun [salıncak]. İpin iki ucunu bir ağaca ya da direğe bağlarlar; daha sonra bir kız ipin tam ortasına oturur ve yeri ayağıyla itmek suretiyle yukarı ve aşağı doğru sallanır.

yalñğūlādı.

qīz yalñğūlādı: Kız [başka biri de olabilir] salıncakta oynadı.

yalñğūlār, *yalñğūlāmāq*.

yalñğuq. Allah'ın selamı üzerine olsun Âdem'e verilen bir ad. Şu atasözünde de geçer,

yalñğuq oglı yōqāḏūr eḏgü atı qalīr: Âdemoğlu (ölümle birlikte) yiter gider, (eğer hayırlı ameller yapmışsa) ardında iyi adı kalır. Bu atasözü, birine erdemli davranmasını öğütlemek için kullanılır.

yalñğuq. İnsanoğlu. Şu dizelerde de kullanılır,

yagı erür yalñğuqnıg nēñği tawār
bilig eri yāgısın nēlük sewēr

İnsanoğlunun zenginliği onun düşmanıdır
Bilge bir adam neden düşmanını sevsin ki

yalñğuq. Cariye (**Oguz**, **Qıfçāq** ve *Suvār* lehçeleri)

yalñğūs.

yalñğūs er: Yalnız bir adam [başka biri de olabilir]. Şu atasözünde de geçer,

yalñğūs qāz ötmēs: Yalnız kaz ötmez. Bu atasözü, birine, başkalarının yardımını istemesini öğütlemek için kullanılır.

yalpı.

yalpı nēnĝ: Tıpkı derinliği olmayan bir tabak gibi ağaçtan oyulmuş her türlü geniş nesne.

yalqdı.

ol yāgqa yalqdı: O, sıvı yağ yüzünden midesini hasta etti.

yalqār, yalqmāq.

Şu atasözünde de geçer,

yalqsa yęme yāg ędgü, kōysē yęme kūn ędgü: Tereyağı hazımsızlığa neden olsa da (yavan ve tuzlu yiyecekten) yeğdir; güneş yaksa da (bulutlu ve puslu havadan) yeğdir.

yalrıttı.

kirşēn anıg yūzin yalrıttı: Beyaz boya onun yüzünü parlattı. Bir nesneyi parlatan, ışıldatan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ol qumgānıg yalrıttı: O, güğümü cilalayarak üzerindeki pası yok etti, ta ki güğüm parıldayana dek. Parıldayan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yalrıtūr, yalrıtmāq.

Bu iki eyleme bakıldığında [**yalrıttı** ve **yolrıttı** –çn], *ye*'nin (y) *fetha*'lı [*a* ya da *e* okutan üstün imi – **yalrıttı**] olduğu eylemin, *zamme*'li [*o, ö, u, ü* okutan ötre imi – **yolrıttı**] olduğu eylemden daha kuvvetli olduğu söylenebilir.

yalt.

yalt qaya: Çıplak bir dağ ya da yalçın bir kaya. "Sert" olan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yaltga. Bir şeyle alay etme.

ol anı yaltga qıldı: O, onunla alay etti.

yalturdı.

tüpi ōtug yalturdı: Rüzgâr ateşi alevlendirdi.

yalturur, yalturmāq.

yalwādı.

er yāg yalwādı: Adam yağı [başka bir şeyi de olabilir] yaladı. Bu sözcük aynı anlama gelen [özgün eserde bir üstteki madde olan] **yalgādı** sözcüğünden daha çok kullanılır.

yalwār, yalwāmāq.

yalwandı.

er agzın yalwandı: Adam dilini çıkardı ve dudaklarını yaladı.

yalwanūr, yalwanmāq.

yalwardı.

ol manĝa yalwardı: O, benden, arzusunu gerçekleştirmesi için yardım etmemi istedi - o, bana yalvardı.

yalwarur, yalwarmāq.

yalwattı.

ol aŋ̂gar yāg yalwattı: O, ona yağ yalattı. *gayn*'lı (*g*) olan biçimin [**yalgattı**] değişik sesletimi.

yalwatūr, yalwatmāq.

yam. Toz tanesi; çerçöp.

kŏ̄zke yam tūşti: Göze toz kaçtı.

yām. Göze ya da başka bir şeye kaçan toz tanesi ya da çerçöp.

yamādı.

ol tōn yamādı: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] yamadı.

yamāg. Yama. Şu atasözünde de geçer,

barçın yamagı barçınqa, qars yamagı qarsqa: İpek yama ipeğe (daha uygundur), yün yama yüne (daha uygundur). Bu atasözü "her şey kendi cinsinden olanla güzel" anlamında kullanılır.

yamaglıg.

yamaglıg tōn: Yamalı [onarılmış] giysi.

yamaglıq.

yamaglıq bŏ̄z: Yama olarak kullanılmak üzere hazırlanmış kumaş parçası [başka bir şey de olabilir].

yamāgu.

bu tōn ol yamāgu: Bu giysi onarılmalı - bu giysiye yama yapılmalı.

yamaldı.

tōn yamaldı: Giysiye [başka bir şeye de olabilir] yama yapıldı.

yamalūr, yamalmāq.

yamān. Herhangi bir şeyin rezil, çok kötü olanı.

yamān ĭg: Fil hastalığı [cildin ve kasların aşırı kalınlaşmasına neden olan bir hastalık –çn].

yamandı.

er tōnın yamandı: Adam kendi giysisini yamama işini üzerine aldı.

yamānūr, yamānmāq.

yamār. *yamār sūwı*'nın geçtiği yerin adı. Bu, **Yabāqu** bozkırlarında akan büyük bir nehirdir.

yamaşdı.

ol aŋ̂gar tōn yamaşdı: O, ona giysiye [başka bir şeye de olabilir] yama yapmakta yardım etti.

yamaşūr, yamaşmāq. Bu işte çekişmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yamaşdı. **mayışdı** sözcüğünün değişik sesletimi; sözcük göçüşmeye maruz kalarak **yamaşdı** olur.

yamāşūr, yamaşmāq.

yamgur. bkz. **yagmur**.

yamız. Cinsel organın her iki yanında, uyluğun içten en üst kesiminde yer alan bölge [kasık].

yamlādı.

ol ewin yamlādı: O, evini süpürdü.

yamlār, yamlāmāq.

yamlān. Bir tür sıçan.

yamlaşdı.

ol anĝar ew yamlaşdı: O, ona evi [başka bir yeri de olabilir] süpürme işinde yardım etti.

yamlaşūr, yamlaşmāq.

yamlattı.

ol ewin yamlattı: O, evinin süpürülmesini emretti.

yamlatūr, yamlatmāq.

yamlıg.

yamlıg kŏz: Toz kaçmış göz. Kök-biçimi *yāmlıg*'tır.

yamraşdı.

qōzı yamraşdı: Kuzular dişi koyunlarla karıştı [kaynaştı]. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yazı anlatıyor)

qoçnĝār teke seşildi	(Yazın gelişiyle) koç ve tekeler (dişi ve koyun ve keçilerden) ayrıldı
saglıq sürüg qoşuldı	Sağılmak için dişi koyun sürüleri birleştirildi
sūtler qamug yuşuldı	(Memelerden) bolca süt aktı
oglaq qōzı yamraşūr	Oğlaklar ve kuzular (süt emmek için) anneleriyle kaynaşır

yamu. "Bu sözleri kabul ettin ve sana söylenen şeyi yapmak için bunları iyice anladın mı?" anlamına gelen bir ilgeç.

sen bargıl yamu: Gideceksin, değil mi? Bunun kökü, "evet" anlamına gelen bir ilgeç olan **yah** sözcüğüdür. Sondaki *mīm* (*m*) ve *vav* (*u*) [*ya* (**yah**)-*mu*] soru ekidir.

yān. Kalça kemiğinin uçları. Kalça kemiğinin kendisine de **yān** denir.

yana. "Yine; ikinci kez" anlamına gelen bir ilgeç.

yana keldi: Yine [ikinci kez] geldi.

yana. "Geri dönme" bildiren bir ilgeç.

yana keldim: Geri döndüm, ikinci kez geldim.

yançıldı (yençildi).

qāgūn yançıldı (yençildi): Kavun (ya da benzer bir şey) ezildi.

yançılūr, yançılmāq (yençilūr, yençilmēk).

yançuq. Kese.

yandaq tikēn. Kitre ağacı [geven].

yandaq çeker. *Farsîlerin* kudret helvası [*terencübîn*].

yandı.

er yōldan yandı: Adam seyahatten [başka bir yerden de olabilir] döndü.

bēg anı yandı: Bey [başka biri de olabilir] onu tehdit etti.

Şu atasözünde de geçer,

yalŋguq meŋgü tirilmēs, sīnqa kirip kęrü yanmās: Âdemoğlu sonsuza dek yaşayamaz, mezara bir kez girdikten sonra oradan geri dönüş yoktur.

ōt yandı: Ateş alevlendi – *l*'li biçimin [**yaldı**] değişik sesletimi (**Qıfçāq** lehçesi).

er yandı: Adam kustu.

yanār, yanmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Düşmanı anlatıyor)

yandı erinç ugragı	Belki de niyetinden vazgeçti [amacından geri döndü]
keldi berü tūgragı	(Çünkü) onun elçisi bize geldi
ōzi quyı ogragı	(Ancak) vadinin dibinde ve yamaçlarında
alplār qamug tęrgeşūr	Yiğitler savaş için sıralanmış bekliyor

yandıq.

yandıq at: Bir kusuru, sakatlığı olan at.

yandurdı.

ol anı ewke yandurdı: O, onu eve [başka bir yere de olabilir] döndürdü.

er yandurdı: Adam kustu – **yandı** sözcüğünün değişik sesletimi. "Tehdit etme"yi anlatmak için de bu sözcük [**yandurdı**] kullanılır.

yandurur, yandurmāq.

yanıg. Kusma.

ol yanıg yandı: O, çok kustu.

yanıg. Tehdit.

bēg yangında tüşme: Beyin [başka birinin de olabilir] tehdidine maruz kalma.

yanlıq. Çoban heybesi.

yanūdı.

er biçēk yanūdı: Adam bıçağı (ya da kılıcı ya da benzer bir şeyi) biledi. Bu, bıçağın usta eline teslim edilip onarılmasını ve bilenmesini anlatır.

yanūr, yanūmāq.

yanuldı.

biçēk yanuldı: Bıçak [başka bir şey de olabilir] elden geçirildi ve bilendi.

yanūlur, yanulmāq.

yanūt. Yanıt.

sōz yanūtı: Bir söze verilen karşılık.

yanut. Karşılık (*ivâz*); bedel.

yanuttı.

ol aŋgar biçēk yanuttı: O, bıçağın bilenmesini ya da elden geçirilmesini emretti.

yanutūr, *yanutmāq*.

yaŋg. Bir şeyin kalıbı ya da örneği; aynı şekle sahip başka bir şey yapmak için ölçülerin alınmasında kullanılır.

börk yaŋgı: Başlık kalıbı – kâğıttan üçgenler veya yuvarlaklar kesilir ya da kilden topa benzer bir şey şekillendirilir ve başlık yapılacak ipekli kumaş bunlar uyarınca ölçülerek kesilir. Herhangi bir şeyin kalıbı da bu şekilde kullanılır.

yaŋga. Bir nehrin kıyısı; bir arkın kenarı (**Oguz** lehçesi).

yaŋgalduruq. Kepeneğin omuz bölgesine dikilen ve bir tipi ya da fırtınadan korunmak için başın üzerine örtülen keçe parçası.

yaŋgān. Fil. *Oguzlar* bu sözcüğü bilmez [bkz. **yagān**]

yaŋgāq. Dişlerin ağzın her iki yanında üzerine dizildiği kemik [yanak kemiği]

yaŋgāq. Herhangi bir şeyin yanı. Buradan hareketle "kapının yanında bulunan direkler"e *qapug yaŋgāqı* denir.

yaŋgı.

yaŋgı nēŋg: Herhangi bir şeyin yeni olanı.

yaŋgīla.

ol īşıg yaŋgīla qıldı: O, işi yeniden yaptı; yeniden başladı.

yaŋgīlādı.

ol tonın yaŋgīlādı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] onararak yeniledi.

yaŋgīlār, *yaŋgīlāmāq*.

yaŋgılgān.

yaŋgılgān er: Yapmaya başladığı her işi unutan ya da yanlış yapan adam.

yaŋgluq. Olaylarda, konuşmada ya da eylemlerde ortaya çıkan bir hata.

yaŋgqu. Yankı. Şu atasözünde de geçer,

yazmās atım yagmur, yaŋgılmās bilge yaŋgqu: Kusursuz atıcı yağmurdur (çünkü hedefi oldukça geniş olan yeryüzüdür, bu nedenle hedefini asla ıskalamaz), yanılmaz bilge ise yankıdır (çünkü ne söylediyseniz yanıt olarak size tam olarak aynısı verir). Bu atasözü, hata yapan bir kimse adına özür dilemek için söylenir.

yaŋgqūlādı.

tāg yaŋgqūlādı: Dağ yankıladı. Bu, bağırdığın sesi sana geri yansıtarak dağın yanıt vermesi durumunu anlatır.

er qulāqı yaŋ̂qūlādı: Adamın kulağı bir sesi yakaladı [işitti], bu nedenle adam kafasını sağa sola çevirdi.

yaŋ̂qūlār, yaŋ̂qūlāmāq.

yaŋ̂qurdı.

er yaŋ̂qurdı: Adam sanki bir ses ya da çağrı duymuş gibi sağına soluna bakındı.

yaŋ̂qurār, yaŋ̂qurmāq.

yaŋ̂grādı.

ol bir sōz yaŋ̂grādı: O, bir sır olarak saklanması gereken bir şey söyledi.

yaŋ̂grār, yaŋ̂grāmāq.

yaŋ̂graq. Dibinde insanın üzerinden atlayarak ya da benzer yöntemlerle aşabileceği bir su akan sarp dağ vadisi.

yaŋ̂grattı.

ol aŋ̂gar sōzüg yaŋ̂grattı: O, ona bir sır olarak saklanması gereken sözü söyletti.

yaŋ̂gratūr, yaŋ̂gratmāq.

yaŋ̂gşaq.

yaŋ̂gşaq er: Geveze bir adam.

yaŋ̂gşattı.

ol anıg başın yaŋ̂gşattı: O, onun kulaklarını uğuldatacak ve başını ağrıtacak kadar çok konuştu.

yaŋ̂gşatūr, yaŋ̂gşatmāq.

yāp yōp. Hile; üçkâğıt.

yāp yōp qıldı: Hile yaptı.

yap. Herhangi bir şeyin yuvarlak olanı.

yap yarmāq yōq: Hiç yuvarlak param -değerini kaybetmemiş, sağlam param- yok.

yap. Kırpık yün; yapağı.

yūŋ̂g yap: Yün ve yapağı.

yapaŋ̂g.

yapaŋ̂g yẹ̄r: Yutan kum; batak. Bu, hayvanların bacaklarının içine battığı kumluk bir alandır; hayvanı buradan çıkarmak oldukça zordur.

yapāqu. Kırpık yün; yapağı. Saçlar keçeleşir, birbirine dolanırsa *yapāqu boldı* denir.

yapāqu.

yapāqu sūwı: *Kāşgar* dağlarından çıkarak *Fergāna Özçend* [*özkend*] boyunca akan bir nehir.

yapāqulāq. Yüksek ateş nedeniyle titreme (**Yabāqu** ve **Yẹmēk** lehçelerinde).

yapāqulaq. Baykuş (**Yabāqu** ve **Yẹmēk** lehçelerinde).

yapçundı.

oqqa yẹlim yapçundı: Okun tüyüne zamk yapıştırıldı - Tüye zamk sürülerek oka yapıştırıldı. Bir

şeye yapıştırılan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

yapçunūr, yapçunmāq. Hem *şın*'lı (*ş*) [**yapşundı**] hem de *fe*'li (*w*) [**yawçundı**] değişik sesletimleri vardır.

yapçurdı.

ol öqqa yüg yapçurdı: O, tüyü oka yapıştırdı. *fe*'yle (*w*) söylenen *yawçurdı* bir değişik sesletimdir.

yapçurur, yapçurmāq.

yapgāq. Kuş avlamakta kullanılan bir tür tuzak.

yapguç. Eşek ve benzer hayvanları sürerken kullanılan bir değnek [ayrıca bkz. **yaptaç**]

yapgut. Yastık; kırpık yün ya da kıl.

yapı. Eyer örtüsü (**Çigil** lehçesi).

yapıglıg.

yapıglıg qapug: Sürgü vurulmuş [kapalı] kapı.

yapındı.

er qalqan yapındı: Adam kendini bir kalkanla korudu - kalkanla örtündü.

ol qapug yapındı: O, kapıyı kendi başına kapattı.

yapınūr, yapınmāq.

yaprı yēr. Engebesiz ve geniş arazi.

yaprı qulāq. Sarkık kulak.

yaprıttı.

at qulāqın yaprıttı: At kulaklarını dikti. Bu durum, atın bir şeye tekme atacağı ya da bir şeyden korktuğu zamanlarda görülür.

yaprıtūr, yaprıtmāq.

yapruldı.

bīr nēnĝ bīrke yapruldı: Bir şey başka bir şeye yapıştı.

tōn yapruldı: Giysi, iç kısımları birbirine yapışacak kadar yıprandı.

yaprulūr, yaprulmāq.

yapruşdı.

ol anĝar yēr yapruşdı: O, ona yeri düzleştirmekte yardım etti.

yapruşūr, yapruşmāq.

yapsādı.

er etmēk yapsādı: Adam ekmek yapmak [ekmeği fırına koyup pişirmek] istedi. "Kapıyı kapamak isteme"yi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

er tüzāq yapsādı: Adam kapanı (yakalamak için kuşun üzerine) atmak istedi.

yapsār, yapsāmāq.

yapşundı. bkz. **yapçundı**.

yapşurdı.

ōqqa yęlim yapşurdı: O, okun tüyüne zamk yapıştırdı. *cim*'li (*ç*) olan biçimin [**yapçurdı**] değişik sesletimidir.

yapşurur, yapşurmāq.

Bu değişim [Farsça bir ad olan] *Behrâm Çûbîn*'in [bir *Sâsânî* hükümdarı] *Şûbîn* biçiminde Arapçalaştırılmasındaki değişime benzer.

yaptaç (**yapguç** [?]). Küçük bir kepenek.

yaptı.

er qapug yaptı: Adam kapıyı kapattı.

er tōr yaptı: Adam (kuşların ya da başka bir şeyin üzerine) ağ attı.

eşlēr ötmēk yaptı: Kadın tandırın içine ekmek yapıştırdı – Kadın ekmeği fırına koydu.

er tām yaptı: Adam duvar inşa etti.

yapār, yapmāq.

yapturdı.

ol aŋar qapug yapturdı: O, ona kapıyı kapatmasını emretti.

ol aŋar tām yapturdı: O, onu duvar inşa etmekle görevlendirdi.

ol aŋar etmēk yapturdı: O, ona ekmek yaptırdı.

yapturur, yapturmāq.

yapuldı.

qapug yapuldı: Kapı kapandı [kapatıldı]. Herhangi bir şeyin kapanmasını anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

yaplūr, yapulmāq.

yapurdı.

ol yęrig yapurdı: O, zemini düzleştirdi.

er sōzūg yapurdı: Adam sözü gizledi.

yapurur, yapurmāq.

yapurgān.

bu er ol īşın yapurgān: Bu her zaman işlerini saklayan ve ketum bir adamdır. Herhangi bir şeyi gizlemeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yapurgāq. Ağacın yaprağı Kitabın yapraklarına da **yapurgāq** denir.

yapurttı.

ol sōzūg yapurttı: O, sözlerin (ya da meselenin) bir sır olarak saklanmasını emretti.

ol yęrig yapurttı: O, herhangi birinin yeri düzleştirmesini sağladı. Dağınık herhangi bir şeyin parçalarının bir araya getirilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yapurtūr, yapurtmāq.

yapuşdı.

yẹlim yūgke yapuşdı: Zamk tüye yapıştı. Bir nesneye yapışan herhangi bir şeyi anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

ıt keyikke yapuşdı: Köpek av hayvanına sıkıca yapıştı ve bırakmadı.

yapuşur, yapuşmāq.

yapuşgān.

ol er ol īşqa yapuşgān: O, her işi sıkı bir biçimde ele alma, işe asılma alışkanlığında olan bir adamdır.

Azimli, direşken olan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yapuşgāq. Atların ya da başka hayvanların kuyruklarına takılan fındık büyüklüğünde tüylü dikenlere sahip bir bitki. Benzer bir biçimde "bir işe azimli bir biçimde asılan bir adam"ı anlatmak için de **yapuşgāq** sözcüğü kullanılır.

yāq. bkz. **yūq**.

yaqa. Yaka.

yaqdı. Yaktı.

er başqa yaqıg yaqdı: Adam yarayı sardı – Yaraya yakı sardı.

ol aŋ̂gar yaqdı: O, ona yaklaştı.

anıg kelmēki yaqdı: Onun gelişi yaklaştı.

ol aŋ̂gar elig yaqdı: O, ona eliyle [başka bir şeyle de olabilir] dokundu.

yaqār, yaqmāq.

yaqı yuqı.

yaqı yuqı er: Yağ çeken, yaltaklanan, dalkavuk adam.

yaqıg. Şişkinliklerin üzerine sarılan bez; yakı.

yaqıldı.

aŋ̂gar yaqıldı: O, onunla temasa geçirildi.

yaqılūr, yaqılmāq.

yaqın. Herhangi bir şeyin yakın olanı

yaqın yẽr: Yakın yer.

yaqın er: Yakın olan bir adam; hısım.

Şu dizelerde de kullanılır,

(İnsanlardaki sadakat yoksunluğunu ve nefreti anlatıyor)

yaqın yaguq körmeḍip nēŋ̂ni küḍūr

qaḍaş tapa ıt kẹpi qīŋ̂ır baqār

(İnsanoğlu) hısmına saygı duymaz, zenginliğe tamah eder

Kardeşine (kemiğini başkalarından saklayan) bir köpekmiş gibi dik dik bakar

yaqışdı.

ol aŋgar yaqıg yaqışdı: O, ona (yaraya) sargı uygulamakta yardım etti.

anıg kelmēki yaqışdı: Onun gelişi yaklaştı. Gelişine az kalan, yakında olan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Güzel ve etkili konuşan adam konuştuğu zaman *anıg ēṛni yaqışmās*: (Konuşmasındaki hız ve akıcılık nedeniyle) onun dudakları asla bir araya gelmez denir.

yaqışūr, yaqışmāq.

yaqrı. İçyağı.

Şu dizelerde de kullanılır,

bışrılur yaqrı qayāq

toşgurur yogrı çanāq

Pişirilir içyağı ile kaymak

Doldurur kap ile çanak

yaqrılandı.

qōy yaqrılandı: Koyun şişmanladı, yağlandı.

yaqrılanūr, yaqrılanmāq.

yaqrıqan. Fındık büyüklüğünde kırmızı meyveleri olan bir bitki; dudaklar rüzgârdan çatladığı zaman üzerlerine bu meyvenin kabukları yapıştırılır ve iyileşirler.

yaqrıqān. Donmuş [buz kesmiş] içyağı; kesildiği zaman içyağı parçaları dökülür.

yaqru. bkz. **yagru**.

yaqturdı.

ol bāşqa yaqıg yaqturdı: O, yarasına sargı sarılmasını emretti.

ol anıg ewīŋge ōt yaqturdı: O, onun evinin yakılmasını emretti ve ateşi de o yaktı.

yaqturur, yaqturmāq. Birinin herhangi bir şeye dokunmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yaqu. Yağmurluk (*mimtar*). Kök-biçimi *yāgqu*'dur, hafifletilmiştir.

yaqurdı.

ol atıg maŋga yaqurdı: O, atı [başka bir şeyi de olabilir] benim yakınıma getirdi.

yaqrur, yaqurmāq.

yaqurdı.

kişi yaqurdı: Adam iç geçirdi [derin bir soluk alıp bunu yavaş yavaş verdi].

yaqrur, yaqurmāq.

yār. Suların açtığı yarıklar ya da uçurum.

yar. Salya.

anıg yarı aqtı: Onun salyası aktı.

yarādı.

ol nēnĝ anĝar yarādı: O şey ona uydu [yaraştı].

yarār, yarāmāq.

Bir şeye olur, uygundur verilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Şu atasözünde de geçer,

ata tōnı ogulqa yarāsa atāsın tilēmēs: Babanın giysileri oğula olduğunda babasını istemez. Bu, babasının giysileri kendisine uygun geldikten sonra oğulun artık babasının yaşamasını istemediği ve böylece mirası alabileceğini düşündüğü anlamına gelir. Bir başka yorum da artık yaşamak için babasına ihtiyaç duymadığı, çünkü kendi ihtiyaçlarını giderebildiğidir. *Oguzlar, yōl yarāsun*: yol yarasın - seyahatinde amacına ulaş derler.

yarag. Fırsat; imkân; bir işin gerçekleşmesi için doğru zaman ve mekân. Şu atasözünde de geçer,

īş yarāgında, sart asıgında: Olaylar (gerçekleşmeleri için) fırsatı, tüccar kârını gözler - eğer kâr elde edeceğini biliyorsa sevdiği bir şeyi satmaktan bile çekinmez.

yarāg. Fırsat; imkân; bir işin gerçekleşmesi için doğru zaman ve mekân.

īş yarāgı (kör): İş için doğru zamanı ve seyri gör. **yarag** sözcüğünün değişik sesletimi.

yaraglıg.

yaraglıg īş: (Gerçekleşmesi) mümkün olan bir iş.

yaramsındı.

ol manĝa yaramsındı: O bana yaltaklandı.

yaramsınır, yaramsınmāq.

yarandı.

at yarandı: At, yarışa alışması için bir yolda koşturuldu.

ol manĝa yarandı: O, bana yaltaklandı.

yaranır, yaranmāq.

yarasa (?). bkz. **yersgü.**

yaraşdı.

olār ekki yaraşdı: Onlar meselede birbirleriyle uyuştu, anlaştı. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Anlaşmalarına karşın kendisine kazık atan bir adamı anlatıyor)

ortuq bolup bilişdi	O benimle ortak oldu ve birbirimizi bildik
menig tawār satışdı	Malımı satmama yardım etti
biste bile yaraştı	(Ancak) **biste**'yle anlaştı
kizlep tutār tāyımı	(Ve) tayımı benden sakladı

biste sözcüğü tüccarları evinde konuk olarak ağırlayan bir kimseyi anlatmak için kullanılır. Tüccar onun evine yerleşir ve o da tüccarın mallarını satar, ko-

yunlarını güder ve evde kaldığı sürece tüccarı ağırlar. Tüccar evden ayrılırken **biste** koyunların yirmide birini alır. Bu **Tuxsı**, **Yagma** ve **Çigil** kavimlerine ait bir âdettir; bunu yaptıklarına tanık oldum.

yaraşūr, yaraşmāq.

yaratgān.

teŋ̂gri ol yēŗig yaratgān: Cenab-ı Hak dünyanın [başka şeylerin de olabilir] yaratıcısıdır.

yarattı.

teŋ̂gri yalŋ̂uq yarattı: Allah, Âdem'i (ve diğer mahlukları) yarattı. *Oguzlar, ol tōnug yarattı*: O, giysiyi uydurdu [tam ölçüsünde ve şeklinde yaptı] der.

bu etükni maŋ̂a yarat: Bu çizmeyi bana uydur.

ol ōzindin sōz yarattı: O, kendi kendine yalan uydurdu.

yaratūr, yaratmāq.

yardı.

er yıgāç yardı: Adam odunu [başka bir şeyi de olabilir] yardı. Başka şeyler, örneğin yere kazık çakılarak sınırların belirlenip toprağın paylaştırılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yarār, yarmāq.

yarıldı.

qāp yarıldı: Şarap tulumu [başka bir şey de olabilir] yarılıp açıldı.

yarılūr, yarılmāq.

yarım. Herhangi bir şeyin yarısı.

almıla yarımı: Elmanın [başka bir şeyin de olabilir] yarısı.

yarımlādı.

ol yōlug yarımlādı: O, yolu yarıladı. Başka şeyler için de kullanılır.

yarımlār, yarımlāmaq.

yarımlandı.

yarımlandı nēŋ̂: Nesne yarımlar şeklinde paylaştırıldı.

yarımlanūr, yarımlanmāq.

yarın. Kürekkemiği. *Türklerin* buna ilişkin olarak şöyle bir sözü vardır,

yarın bulgansa ēl bulganūr: Kürekkemiği zayıflarsa [güçten düşerse] ülke de zayıflar.

yarındaq. Keçi derisinden kesilen bir **Türk** kayışı.

yarınlādı.

ol anı yarınlādı: O, onun kürekkemiğine vurdu.

yarınlār, yarınlāmāq.

yarıq. Zırhlı giysiye ve vücuda giyilen zırha verilen genel bir ad. Bunları ayırt etmek için "zırhlı giysi"ye *küpe yarıq*, "zırh"a *sāy yarıq* denir.

yarıq. İnsanın uyluklarının sonlandığı ve kalçasının şekillenmeye başladığı bölge. Bu sözcük *yarıldı nēnĝ*: bir şey yarıldı, ikiye ayrıldı ifadesinden türetilmiştir; çünkü edep yerlerinden itibaren insanın bacakları birbirinden ayrılır, insanın kalça bölgesinden aşağısı yarık gibidir.

yarıqlandı.

er yarıqlandı: Adam zırhlı giysi giydi - Adam zırh kuşandı.

yarıqlanūr, yarıqlanmāq.

yarıqlıg.

yarıqlıg er: Zırhla kaplanmış adam.

yarış. At yarışı.

ol at yarıştı: O, atları yarıştırdı.

yarış. Malın iki adam arasında bölünmesi, paylaştırılması.

yarışdı.

ol anıg birle at yarışdı: O, benimle at yarıştırdı [özgün metinde burada bir hata söz konusudur; ya çevirinin "o, onunla at yarıştırdı" biçiminde yapılması ya da Türkçesinin "*ol menig birle at yarışdı*" olması gerekmektedir –çn].

ol anıg birle tawār yarışdı: O, onunla malı paylaştı. Bu ifade mirastaki payların bölüştürülmesine ilişkin olarak da kullanılır.

yarışūr, yarışmāq.

yarlādı.

ol aŋĝıg yüzinĝe yarlādı: O, onun yüzüne tükürdü.

yarlār, yarlāmāq.

yarlıg. Biçare; yoksul.

yarlıg er: Biçare adam.

yarlıg. Hakanın hükmü ya da buyruğu (**Çigil** lehçesi; *Oguzlar* bu sözcüğü bilmez).

yarma.

yarma yuvga: Bir tür katlanmış ekmek [katmer]. Uzunlamasına yarılan herhangi bir şeyi anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

yarmandı.

er tāmqa yarmandı: Adam duvara [başka bir şeye de olabilir] tırmandı.

yarmanūr, yarmanmāq.

yarmaq. Para [**Uygur** lehçesinde **yartmāq**].

yarmaqlandı.

er yarmaqlandı: Adam para sahibi oldu.

yarmaqlanūr, yarmaqlanmāq.

yarmaş. Kötü öğütülmüş, kalın taneli un.

yarmaş ūn: İyi öğütülmüş un. Bu da iki zıt anlama sahip olan sözcüklerden biridir; ancak gerçekte bu sözcüklerin kök-anlamları aynıdır.

yarp.

yarp nēŋ̂g: Sağlam bir şey (*muhkem*).

yarp. Biri neşe içinde olduğu zaman yüzünü kaplayan ışıldama.

anıg yarpı yazıldı: Sevinç duyduğu için yüzünün kırışıkları açıldı [yüzü ışıldadı].

yarpattı.

iglig yarpattı: Hasta iyileşti.

oglān yarpattı: Bebek emekledi.

yarpatūr, yarpatmāq. Kök-biçimi *yarpāḍtı*'dır. benzeşime maruz kalmıştır.

yarpuz. Fesleğen; bir bitki.

yarpuz. Firavun faresi. Yılanları öldüren bir hayvan. Şu atasözünde de geçer,

yılān yarpuzdın qaçār, qança barsa yarpuz utru kelūr: Yılan (daima) firavun faresinden kaçar, (ama) nereye giderse gitsin fare onun karşısına çıkar. Bu atasözü sevmediği bir şeyden uzaklaşmaya çalışan, ancak sürekli onunla karşı karşıya gelen biri için kullanılır.

yarsgāg. Dağdaki ya da başka bir yerdeki kaygan bir kesim.

yarsīdı.

ol yarsīdı nēŋ̂ni: O, bir şeyi iğrenç buldu; onun tiksindirici olduğunu düşündü.

yarsīr, yarsīmāq.

yarsınçıg.

yarsınçıg nēŋ̂g: Tiksindirici bir şey.

yarsıqdı.

er oglındın yarsıqdı: Adam oğlundan ayrı düştü. Bu durum içlerinden biri çölde kaybolur ve biri bir yere, diğeri başka bir yere ulaşırsa ya da biri düşmana tutsak olursa gerçekleşir.

yarsıqār, yarsıqmāq.

yarsıttı.

ol anı yarsıttı: O, bir şeyin ona iğrenç görünmesini sağladı ve o tiksindiği için bunu yiyemedi.

yarsıtūr, yarsıtmāq. Kökü *yār sūḍtı*: (İğrenç bulduğu bir şeyi ağzından dışarı) tükürdü ifadesidir; benzeşime maruz kalmıştır.

yarşı. "Bir şeyi yarıya bölen kimse"yi ya da "bir şeyin yarısı"nı anlatmak için kullanılan sözcük.

anıg yarşīsı bu: O, onunla bölüşen, yarısını paylaşan kimsedir.

ol menig birle tām yarşı: O, benimle bir evi yarı yarıya paylaşan bir komşudur – bu, "aramızda bir duvar vardır ve evlerimiz bu duvarla birbirinden ayrılır" anlamına gelir.

yarşım.

bĭr yarşım yĕr: Bir at yarışı parkuru büyüklüğündeki arazi.

yartım.

bĭr yartım boḍūn: Kitleden [halkın bütününden] ayrılmış bir grup insan.

yartmāq. "Para" anlamına gelen **yarmāq** sözcüğünün **Uygur** lehçesindeki karşılığı.

yartu. Yonga; talaş. Buna benzetilerek "üzerinde yazı yazılan tahta"ya da **yartu** denir.

yarturdı.

ol aŋĝar yıgāç yarturdı: O, ona odunu [başka bir şeyi de olabilir] yarmasını emretti.

yarturur, yarturmāq.

yaru.

yaru yĕlim: Balık tutkalı.

yarūdı.

kūn yarūdı: Güneş doğdu [ışıldadı]. Karanlık bir yerin aydınlanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yarūr, yarūmāq.

yarūdı yaşūdı. bkz. **yaşūdı.**

yaruq.

yaruq yĕr: Aydınlık bir yer.

yap yaruq nēnĝ: Çok parlak bir şey.

yaruq. Yarık; topraktaki, duvardaki, dağdaki, camdaki bir çatlak.

bu ayaqnıg yaruqı bār: Bu kabın çatlağı var.

yaruqluq. Işık (*nûr*); aydınlık.

yarutgān.

kün ol ajunuḍ yarutgān: Güneş her zaman dünyayı aydınlatır.

yās. Kayıp; hüsran

aŋĝıg telim yāsı tegdi: O çok fazla kayıp yaşayarak acı çekti.

yās. Ölüm; yıkım (*mevt; helâk*) (**Oguz** lehçesi).

anıg oglı yās boldı: Onun oğlu öldü.

yasdı.

bĕg sūsin yasdı: Bey askerlerini dağıttı [evlerine yolladı]. Bunun kök-anlamı *er yāsın yasdı*: Adam yayın telini çözdü, çıkarttı ifadesindeki anlamdır.

xān çuvāç yasdı: Han başı üzre yükselen hanlık çadırını çözdü.

yasār, yasmāq.

yasgāç. Hamur tahtası. Kökü *yası yıgāç*: yassı ağaç'tır.

yası.

yası nēnĝ: Geniş, enli bir şey; yassı.

yasıç. Yassı temren.

yasīlādı.

ol yasīlādı nēñgni: O, bir şeyi genişletti [yassılaştırdı] - tıpkı sofrada açılan hamur ya da benzer şeyler gibi.

ol sözüg yasīlādı: O, ima etme yoluna başvurmadan her şeyi açıkça söyledi.

yasīlār, yasīlāmāq.

yasıldı.

īş yasıldı: Mesele müdahale edilmeden akışına bırakıldı ve bir süre sonra ortadan kalktı.

ya yasıldı: Yayın teli çözüldü.

sü yasıldı: Askerler [başka bir şeyler de olabilir] dağıtıldı [evlerine yollandı]. Dağılan, yayılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yasılūr, yasılmāq.

yasīmān. İçinden su boşaltılırken lıkır lıkır ses çıkartan testi.

yasıq. Yay kılıfı (**Türk** lehçelerinde). *Oguzlar* ve *Qıfçāqlar* bu sözcüğü bilmez ve aynı anlama gelecek biçimde **qurmān** sözcüğünü kullanırlar. Şu atasözünde de geçer,

opraq yasıqdın tözlug ya çıqār: Eski püskü bir kılıftan iyi gerilmiş bir ok çıkabilir. Bu ifade [anlam olarak, Arapçadaki] "sıska bir adam görüp onu hafife alma/giysileri içinde asi bir aslan gibidir" ifadesine benzer.

yasıqlıg.

yasıqlıg ya: Kılıf içindeki yay.

yastādı.

ol añgar yastuq yastādı: O, ona minder yasladı [sırtına yastık koyarak onu rahat ettirdi].

ol mañga söz yastādı: O, bana sözle bir şeyler ima etti, ama açık konuşmadı.

yastār, yastāmāq.

yastaldı.

yastuq yastaldı: Minder yaslandı.

oq amaçqa yastaldı: Ok, hedefin kenarına çarptı.

yastalūr, yastalmāq.

yastuq. Yastık; minder.

yasul.

yasul tāg: Yamaçlı dağ. Her türlü eğimli araziyi anlatmak için **yasul** sözcüğü kullanılır.

yaş. (Yenilebilen) yeşil yapraklı bitkiler ya da zerzevat.

yaş ot: Taze saman. Bu sözcük söz uzatımıyla *yaş yoş* [**yāş yōş**] biçiminde de söylenir.

yāş. Gözyaşı.

kŏzüm yāşı aqdı: Gözüm yaşı aktı.

yāş. (Yenilebilen) yeşil yapraklı bitkiler.

yāş yĕdim: Yeşillik yedim.

yāş. Herhangi bir şeyin taze olanı.

yāş et: Taze et.

yaşādı.

er uzūn yaşādı: Adam uzun yaşadı.

yaşār, yaşāmāq.

yaşāgu.

bu er ol uzūn yaşāgu: Bu adam uzun yaşamalı. Bu aynı zamanda yer ve zaman bildiren bir addır.

yaşāñgurdı.

anıg kŏzi yaşāñgurdı: Onun gözü güneş ışınları nedeniyle kamaştı ve yaşardı.

yaşāñgurur, yaşāñgurmāq.

yaşardı.

ot yaşardı: Ot yeşerdi.

yaşarūr, yaşārmāq.

yaşarttı.

yagmur otug yaşarttı: Yağmur bitki örtüsünü yeşertti.

yaşartur, yaşartmāq.

yaşdı. Saklandı.

ol meni körüp yaşdı: O, beni görünce saklandı. Şu atasözünde de geçer,

tĕwĕ münüp qōy ara yaşmās: Deveye binen (kişi kendisini) koyunların arasında gizleyemez. Bu atasözü, herkes tarafından bilindikten sonra gizlenmeye çalışılan bir meseleye ilişkin olarak kullanılır.

yaşār, yaşmāq.

yāşıl çüvit. Yeşil renk.

yaşıl. Herhangi bir şeyin yeşil olanı. "Parlak yeşil"e *yap yaşıl* denir ve bu sözcük, söz uzatımıyla *yaşıl yoşul* biçiminde de kullanılır.

yaşın. Şimşek. Hikmete dair olan bir **Türk** deyişi şöyledir,

kimnig bile qāş bolsa yaşın yaqmās: Kimin yanında **qāş** [saydamımsı, pürüzsüz ve beyaz bir taş, mühür yüzüğüne takılır (*yada* taşı)] varsa ona şimşek değmez – çünkü bu taşın doğasında insanı şimşekten koruma vardır. Aynı zamanda bu taş, beze sarılıp ateşe atıldığında yanmaz, hatta kendisiyle birlikte bezin da yanmamasını sağlar. Bu sınanmıştır. Bir adam susamışsa bu taşı ağzına koyar ve susuzluğu geçer.

yaşınlıg.

yaşınlıg bulıt: Şimşekli bulut.

yaşıqtı.

kōz yaşıqtı: Güneşten dolayı göz kamaştı.

yaşıqār, yaşıqmāq.

yaşlādı.

at yaşlādı: At [başka bir hayvan da olabilir] baharda biten yeşilliklerde otladı. Kök-biçimi *yāşlādı*'dır; ancak –tıpkı buna benzeyen diğer örneklerde olduğu gibi– hafifletme amacıyla *elif* atılmıştır.

yaşlār, yaşlāmāq.

yaşlıg.

yaşlıg kōz: Yaşlı göz.

yaşlıg.

yaşlıg er: Yaşlı adam. Yaşlı olan herhangi bir hayvanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi *yāşlıg*'tır.

yaşnādı.

yaşın yaşnādı: Şimşek çaktı. Parıldayan herhangi bir şeyi, örneğin cilalanmış bir kâseyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yaşnār, yaşnāmāq.

yaşnattı.

teŋri yaşın yaşnattı: Tanrı şimşeği çaktırdı. Bir adamın kılıcını ya da başka bir şeyi parlatmasını ya da parıldayan veya ışıldayan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Şu dizelerde de kullanılır,

yaşnat qılıç başı üze qaqqıl yar-a
bıçlıp anıg boynı taqı qalqan tura

Kılıcın (düşmanın üzerinde) ışıldamasını sağla ve böylece onun kafası kopacaktır
Darbeyi boyuna (sertçe) indir ki kalkanı ve zırhı yarılsın

yaşru.

ol yaşru keldi: O, gizlice geldi; *yaşru īş*: Gizli iş.

yaşruşdı.

olār (ekki [?]*) sōzüg yaşruşdı*: Onlar, bu sözleri [başka bir şeyi de olabilir] gizleme konusunda anlaştı.

yaşruşūr, yaşruşmāq.

yaşsādı.

ol mindin yaşsādı: O, benden saklanmak istedi.

yaşsār, yaşsāmaq.

yaşūdı.

er yarūdı yaşūdı: Adam keyiflendi ve neşelendi. **yaşūdı** sözcüğü tek başına kullanılmaz, ancak bir ikilemenin içinde [**yarūdı yaşūdı**] boy gösterir.

yarūr yaşūr, yarūmāq yaşūmāq.

yaşurdı.

ol nēŋ yaşurdı: O, bir şeyi gizledi.

yaşrur, yaşurmāq.

yaşurgān.

ol er ol neŋin yaşurgān: O, zenginliğini [başka bir şeyi de olabilir] gizleme alışkanlığında olan bir adamdır.

yaşut.

yaşut nēŋ: Gizli bir şey.

Söz uzatımıyla *yaşut bekūt* biçiminde de kullanılır.

yāt kişi. Yabancı (*ecnebî*).

yāt bāz yaḍıl: Bırak yabancılar dağılsın [yayılsın].

yāt. Yağmur ya da rüzgâr getirmek için taşlarla yapılan kamlık.

yat. Yağmur, rüzgâr ya da benzer şeyler getirmeye yarayan bazı özel taşlar [*yada* (?)] kullanarak icra edilen bir tür kamlık. Bu, *Türkler* arasında yaygın olan bir şeydir. Ben buna **Yagma** ülkesinde bizzat şahit oldum; her yanı saran bir yangını durdurmak için yapıldı. Cenab-ı Hakk'ın izniyle yazın ortasında kar yağdı ve gözlerimin önünde yangını söndürdü.

yatan. Ok atmaya yarayan ahşap bir yay.

yatan. Hallaç yayı.

yataŋ. Yünü kabartmakta, didmekte kullanılan yay [hallaç yayı].

yatgāq. Bir Hakan'ın ya da kalenin muhafızı.

yatgāq yattı: Adam geceyi muhafızlıkta geçirdi.

yatgaşdı.

ōl anıg birle yatgaşdı: O, onunla birlikte yattı.

yatgaşūr, yatgaşmāq.

yatgaşıq.

yatgaşıq ugrı: Gecenin üç bölümden oluştuğu düşünülürse gecenin ilk bölümü (Yalnızca belli bir lehçede).

yatgaşuq. Yatak arkadaşı.

yatgurdı.

ol anı yatgurdı: O, onun yere uzanmasına izin verdi ve onu uyuttu.

yatgurur, yatgurmāq.

yatıg. Uyku.

anı yatgında tutgīl: Onu uykusunda yakala.

yatıq. Uyku. Aynı zamanda "uyunan bir yer"i anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

anı yatqında tuttı: Onu uykusunda ya da uyuduğu yerde yakaladı.

yatıqtı.

yaguq kişi yatıqtı: Hısım, yabancı oldu.

yatıqār, *yatıqmāq*.

yatlādı.

yātçı yatlādı: Kâhin [kam - şaman] yağmurun yağması ve bulutların gelmesi için taşlarla kamladı.

ol anı yatlādı: O, onu yabancı saydı - Onun bir yabancı olduğunu düşündü.

yatlar, *yatlamāq*.

yatlattı.

bēg yatlattı: Bey kama, kamlık yaparak yağmur yağdırıp rüzgâr getirmesini emretti.

yatlatūr, *yatlatmāq*. Bu **Türk** ülkesinde iyi bilinen bir uygulamadır; taşları kullanarak yağmur yağdırır, rüzgâr ve tipi estirirler – Cenab-ı Hakk'ın izniyle.

yatsādı.

er yatsādı: Adam gece bir yere yerleşmek, yatmak ve uyumak istedi.

yatsār, *yatsāmāq*.

yattı.

er yattı: Adam [başka biri de olabilir] uyukladı.

yatūr, *yatmāq*.

yattı.

ol tōnug kūnke yattı: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] güneşe serdi [yaydı]. Kök-biçimi **yāḍtı**'dır; benzeşime maruz kalmıştır.

yaḍār, *yaḍmāq*.

yatturdı.

ol aŋgar töşēk yatturdı: O, ona döşek yaydırdı. Yayılan, serilen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

yatturur, *yatturmāq*. Kök-biçimi *yaḍturdı*'dır; benzeşime maruz kalmıştır.

men aŋgar sūsin yatturdum: Ben ona askerini dağıtmasını [yaymasını] emrettim. Başka şeyler için de kullanılır.

yatuq. Iki tür iplikten dokunan yünlü bir kumaş; bunun arışları [boyuna dokunan iplikler] yün, argaçları [enine dokunan iplikler] pamuktur.

yatuq.

yatuq nēŋg: Atılan, unutulan bir şey (*metrûk*).

yatuq kişi: Tembel bir kimse.

Oguzların kendi ülkelerinde bir zümre vardır ki bunlar asla göç etmez ya da akınlara ve seferlere katılmazlar, bunlara **yatuq**: Tembel olanlar, geride bırakılmışlar denir.

yava. Suyu **tutmāç**'a renk vermekte kullanılan bir bitki [*tûrtût* – ilaç olarak da kullanılır]. Yumuşak *vav*'la (*w*) söylenen biçimin [**yawa**] değişik sesletimi.

yawa. İlaç olarak kullanılan bir bitki (*tûrtût*).

yawa.

yawa yēr: Ilık yer.

yawaldı.

oglān yawaldı: Bebek uslandırıldı - bebek haşarılıktan vazgeçirildi.

yawlūr, yawalmāq.

yawaş.

yawaş kişi: Yumuşak huylu, mülayim kimse. Benzer bir şekilde "uysal ya da evcil" bir hayvana da **yawaş** denir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Tavsiyelerde bulunuyor)

qoldaş bile yaraşgıl	Birini dostun yaptığında ona saygı göster ve onunla uzlaş
qarşıp adın üdürme	Karşı çıkma ya da onun yerine başkasını seçme
bek tut yawaş taqāgu	Evindeki (uysal) tavukları sıkıca tut
süwlin yazın ēderme	Kırda sülün kovalama (evdeki tavuktan olursun)

yawaşlandı.

er yawaşlandı: Adam şefkat, hoşgörü gösterdi.

yawaşlanūr, yawaşlanmāq.

yawçān. bkz. **yabçān**.

yawçundı. bkz. **yapçundı**.

yawgān.

yawgān aş: Etsiz [yavan] yemek.

yawganlandı.

er aşıg yawganlandı: Adam yemeği yavan buldu ve yedikten sonra kendini aç hissetti.

yawganlanūr, yawganlanmāq.

yawgu. Hakandan iki seviye aşağıda bulunan halktan bir kişiye verilen unvan.

yawgu. **Barsgān** yakınlarındaki bir kentin adı. **Yawgu** kentinin yakınlarındaki bir dağ geçidine *yawgu art* denir.

yawınç. **Ila**'ya yakın bir kentin adı.

yawışgu. Alıç ya da muşmula. **yumuşga** bir değişik sesletimdir.

yawlaq.

yawlaq kişi: Kötü huylu kimse.

yawlāq. Herhangi bir şeyin kötü olanı (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçeleri).

Şu dizelerde de kullanılır,

külse kişi yüzīŋge körklüg yüzin körüngil

yawlaq kōḏez tiligni edgü sawıg tilengil

Biri senin yüzüne güldüğünde onu güler yüzle karşıla

Dilini (kötülükten) sakın ve (konuşmada) iyi kelamı ara

yawlāq.

yawlāq sarıg: Bir beyin adı. **yawlāq** sözcüğünün kök-anlamı "herhangi bir şeyin güçlü olanı"dır.

yawlāq qatıg yıgāç: Çok sert ve sağlam olan ağaç.

yawrīdı.

er yawrīdı: Adamın durumu kötüleşti ve (yoksulluk ve hastalık nedeniyle) bünyesi zayıfladı.

yawrīr, *yawrīmāq*.

yawrıttı.

ol anı yawrıttı: O, onu zayıflattı.

yawrıtūr, *yawrıtmāq*.

yawuz. Herhangi bir şeyin kötü, rezil olanı.

yawuzlādı.

ol yawuzlādı nēŋg: O, bir şeyin kötü olduğunu düşündü.

yawuzlār, *yawuzlāmāq*.

yawuzlandı.

ol atıg yawuzlandı: O, atı [başka bir şeyi de olabilir] kötü buldu.

yawuzlanūr, *yawuzlanmāq*.

yaxsındı.

er qaftān yaxsındı: Adam belini bağlamadan ve kollarını geçirmeksizin kaftanı omzuna aldı. Hırka ya da benzer bir şeyin bu biçimde giyilmesi de böyle anlatılır.

yaxsınūr, *yaxsınmāq*.

yaxşı. Herhangi bir şeyin iyisi, güzeli.

yaxşı nēŋg: İyi bir şey; *yaxşı īş*: İyi bir iş.

yāy. İlkbahar. Şu atasözünde de geçer,

kūz keligi yāyın belgülüg: Sonbaharın gelişi ilkbahardan bellidir. Bu atasözü, sonu ve sonuçları en başından beri belli olan bir şeyleri anlatmak için söylenir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

yāy körkiŋge inanma İlkbahara güvenme (onun tomurcukları ve parlak renkleri sana umut vermesin)

suwlar üze tayanma Suya yaslanma (çünkü dünyanın güzeliklerinden ve ilkbahar esintilerinden aldığı hazza itimat edenler suya yaslanmaktadır)

ęsizlikig anunma Kendini kötülük için hazırlama

tılda çıqār ędgü sōz (Halkı hoşnut edecek) iyi sözler dökülsün dilinden

yaya. Kalça, kıç; özelikle insanınkini anlatmak için kullanılır.

yaya. Kalça, kıç; özelikle insanınkini anlatmak için kullanılır.

Bu tür bir ad ne söyleyişte, ne de yazılışta eksiklidir; çünkü ikinci kök-yazaç ünlü-almıştır, yalnızca ikinci kök-yazaçları ünlü-almayanlarda eksiklilik görünür.

yaydı.

ol sūwda tōnug yaydı: O, giysiyi suyun içinde çalkaladı, çitiledi.

ol meniŋg köŋgül yaydı: O, benim gönlümü [başka bir şeyi de olabilir] meylettirdi.

yęl yıgāçıg yaydı: Rüzgâr ağacı salladı.

yayār, yaymāq.

yayguq. Atın meme ucu. Bazıları *yazguq* der (**Qıfçāq** lehçesi).

yayıg.

yayıg kişi: Kararsız, dönek, bir ona bir buna meyleden adam.

yayıldı.

yıgāç yayıldı: Ağaç (rüzgâr ya da başka bir şey nedeniyle) sallandı. Herhangi bir şeyin kendi kendine sallanmasını, eğilip bükülmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

yayıldı sü: Asker yayıldı. Başkası da böyledir. *zel*'le (*d*) *yadıldı* biçiminde kullanılır.

yayılūr, yayılmāq.

yayılgān.

yayılgān kişi: Kararsız, bir işte sebat etmeyen kimse.

yayım. Keten tohumu. Kırmızı renkte olması ve yağının kandillerde kullanılması dışında susam tohumuna benzer.

yayındı.

ol suwda tōnın yayındı: O, giysisini suyun içinde çalkalama, çitileme işini kendisi üstlendi.

yayınūr, yayınmāq.

yayıq.

yayıq kişi: Kararsız, dönek, bir ona bir buna meyleden adam – *gayn*'lı (*g*) biçimin [**yayıg**] değişik sesletimi. Bu değişim, "pişmiş et" anlamına gelen *bışıg et* ifadesindeki **bışıg** sözcüğü ile bunun değişik sesletimi olan **bışıq** arasındaki değişime benzer.

yayıqtı.

ôd yayıqtı: Mevsim ilkbahar oldu.

yayıqār, yayıqmāq.

yaylādı.

er tāgda yaylādı: Adam dağda yayladı - Aadm yazı dağda geçirdi.

yaylār, yaylāmāq.

yaylāg. Yayla; yaz otlağı.

yaylattı.

ol anı tāgda yaylattı: O, onu dağda [başka bir yerde de olabilir] yaylattı - O, onu yazı geçirmesi için dağa [başka bir yere de olabilir] yerleştirdi.

yaylatūr, yaylatmāq.

yayqaldı.

sūw yayqaldı: Su çalkalandı [dalgalandırıldı]. Çalkalanan herhangi bir sıvı için de bu sözcük kullanılır. Bir şeye şiddetle meyleden bir adam da buna benzetilir ve *er köñgli yayıldı yayqaldı*: onun gönlü meyletti denir. *yayqaldī* bir değişik sesletimdir.

yayqalūr, yayqalmāq.

yayturdı.

ol tōnın suwda yayturdı: O, giysisinin suda çalkalanmasını emretti. Çalkalanan, karıştırılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yayturur, yayturmāq.

yāz. Yaz. Şu atasözünde de geçer,

yāzın qatıglansa qīşın sewnür: Yazın sıkı çalışan (ve kazanan), kışın sevinir.

yazādı.

er qışlāgda yazādı: Adam ilkbaharı kışlakta [başka bir yerde de olabilir] geçirdi.

yazār, yazāmāq.

yazaq. Otlak (**Yagma** ve **Tuxsı** lehçelerinde).

yazdı.

ol tügün yazdı: O, düğümü çözdü.

ol bitig yazdı: O, kitap yazdı (**Oguz** lehçesi).

ol sözinde yazdı: O, konuşmasında bir hata yaptı.

ol anı uru yazdı: O, ona neredeyse vuruyordu [vurayazdı].

ol keyikni yazdı: O, av hayvanına doğru yaptığı atışı ıskaladı. Şu atasözünde de geçer,

yazmās atım bolmās, yañgılmās bilge bolmās: Hiç ıskalamayan atıcı olmaz (ve benzer bir şekilde) hiç yanılmayan bilgin yoktur.

yazār, yazmāq.

yazı. Açık arazi; ova.

yazıgçı. bkz. **yorıgçı**.

yazıglıg.

yazıglıg at: Çözülmüş [başıboş] at. Başka şeyler için de kullanılır.

yazıldı.

tügün yazıldı: Düğüm [başka bir şey de olabilir] gevşedi.

yazındı.

er qūrın yazındı: Adam kuşağını [başka bir şeyi de olabilir] çözme işini kendi üzerine aldı.

yazınūr, yazınmāq.

yazıqtı.

yīl yazıqtı: Mevsim ilkbahara döndü.

yazıqār, yazıqmāq.

yazışdı.

ol anĝar tügün yazışdı: O, düğüm çözme işinde ona yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yazışūr, yazışmāq.

yazışdı.

ol manĝa ya yazışdı: O, yayın telini [başka bir şeyi de olabilir] çıkarma işinde bana yardım eti.

yazışūr, yazışmāq.

yazlattı.

ol qōyın yaylāgda yazlattı: O, koyununu yaylada yaylattı – O, koyununa yazı yaz otlağında geçirttirdi.

yazlatūr, yazlatmāq.

yazlındı.

tügün yazlındı: Düğüm [başka bir şey de olabilir] gevşedi.

yazlınūr, yazlınmāq.

yazlışdı.

tügünlēr yazlışdı: Düğümler [başka şeyler de olabilir] gevşedi.

yazlışūr, yazlışmāq.

yazsādı.

ol qūrīn yazsādı: O, kuşağını [başka bir şeyi de olabilir] çözmek istedi.

yazsār, yazsāmāq.

yazturdı.

ol anĝar tügün yazturdı: O, ona düğümü [başka bir şeyi de olabilir] çözdürdü.

ol anı oqta yazturdı: O, ona, ok atarken hedefi ıskalattı. Konuşmada hata yapmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yazturur, yazturmāq.

yazuq.

yazuq at: Bağından çözülmüş, boşanmış at. Bağı çözülen, kösteğinden serbest bırakılan herhangi bir şeyi anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

yazuq.

yazuq et: Sonbaharda çeşitli baharatlarla kurutulan ve yazın yenmek için saklanan et. Bu sözcük, *yāz oq yẹ*: yalnızca yazın ye ifadesinden türetilmiştir;, çünkü hayvanlar yazın zayıflar ve ancak kurutulmuş eti olan kimse iyi et yiyebilir.

yazuq. Günah. Şu atasözünde de geçer,

ōt tütünsüz bolmās, yigit yāzuqsuz bolmās: Dumansız ateş olmaz, (benzer bir şekilde) günahsız genç yoktur. Bu atasözü, bir günah işleyen ve insanlar tarafından suçlanan bir genci mazur görmek için kullanılır.

yazuqlādı.

bẹg anı yazuqlādı: Bey onu bir suçla itham etti.

yazuqlār, yazuqlāmāq.

yazuqlug. Günahkâr.

yẹ̄di.

er aş yẹ̄di: Adam yemek [başka bir şey de olabilir] yedi.

yẹ̄r, yẹ̄mēk.

yẹ̄di.

ol aş yẹ̄di: O, yemek [başka bir şey de olabilir] yedi. **Yabāqu** lehçesinde *bẹg kiş̄ini yẹ̄di*: Bey adamın malını yedi, yağmaladı biçiminde kullanılır.

vẹ̄r, yẹ̄mēk.

yẹdişdi.

ol manĝa yẹtgēk yẹdişdi: O, heybeyi ya da bohçayı ya da benzer bir şeyi dikme konusunda bana yardım etti.

yẹdiş̄ür, yẹdişmēk.

yẹḏildi.

yetgēk yẹḏildi: Bohça dikildi ve eşyalar içinde denk yapılmış oldu.

yẹḏlür, yẹḏilmēk.

yẹ̄ḏti.

ol yetgēk yẹ̄ḏti: O, heybeyi ya da keseyi dikti.

yẹ̄ḏēr, yẹ̄ḏmēk.

yeḏtürdüm. bkz. **yettürdüm**.

yẹ̄g. "Daha iyidir (*hayr*)" anlamına gelen bir ilgeç. Yalnızca bir karşılaştırma söz konusuysa kullanılır.

bu at anda yẹ̄g: Bu at, şundan daha iyidir [hayırlıdır].

yēk. Şeytan. Şu atasözünde de geçer,

bilmiş yēk bilmēḏük kişîden yēg: Bildiğin şeytan bilmediğin adamdan hayırlıdır. Bu atasözü, birine, tanıdıklarına saygı göstermesini öğütlemek için kullanılır.

yę̄l. Esinti.

yę̄l. Cin.

er yęlpindi: Adamı cin çarptı.

yęl kögēn. bkz. **kögēn**.

yęldi.

atlıg yęldi: Atlı acele etti.

yęlēr, yęlmēk.

yęldi.

aş yęldi: Yemek [başka bir şey de olabilir] yendi.

yęlūr, yęlmēk.

yę̄ldi.

āş yę̄ldi: Yemek [başka bir şey de olabilir] yendi.

yę̄lūr, yę̄lmēk.

yęldirdi.

yę̄l yęldirdi: Rüzgâr esti.

yęldirēr, yęldirmēk.

yęlgin.

yęlgin atlıg: Acele eden, koşturan atlı. *Oguzlar ye*'yi (*y*) *elif*'e (*e*) çevirerek "gezgin"e *ęlgin* der.

yęlim. Oka tüy yapıştırmakta ya da benzer yapıştırma işlerinde kullanılan zamk.

yaru yęlim: Balık tutkalı.

yęlimlēdi.

ol oq yęlimlēdi: O, oka tüy yapıştırdı.

ol yōlug yęlimlēdi: O, yolda bir düşman pususu ya da ileri kolu olup olmadığını görmek ve haber getirmek için askeri birliklerin önünden gitti.

yęlimlēr, yęlimlēmēk.

yęlimlendi.

oq yęlimlendi: Oka tutkal yapıştırıldı. Ya da başka bir şeyin oka yapıştırılması için tutkal sürüldü.

yęlimlenūr, yęlimlenmēk.

yęlin. Kısrağın ya da herhangi bir toynaklı hayvanın [dişisinin] memesi.

yęliŋ̂g. Rüzgârın çok fazla estiği bir yer.

bu yęliŋ̂g kūn: Bu, rüzgârlı bir gün.

yęlnēdi.

bę yęlnēdi: Kısrağın memesi (doğurma zamanı gelince) şişti – bu, hayvanın memesinin sütle dolduğunu gösterir.

yęlnēr, yęlnēmēk.

yęlpik. Cin çarpması.

erke yęlpik tegdi: Adamı cin çarptı.

yęlpindi.

oglān yęlpindi: Çocuğu cin çarptı.

ol ōzinĝe yēl yęlpindi: O, kendini yelledi – O, kendine esinti vuracak biçimde yelpaze salladı.

yęlpinūr, yęlpinmēk.

yęlpirdi.

yēl yęlpirdi: Rüzgâr esti.

er yęlpirdi: Adam sanki cin çarpmış gibi sağa sola dönüp durdu.

kepek yęlpirdi: Kepek nemlendi. Toprağın üzerine zayıf bir yağmur (çisenti) düşmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yagmur yęlpirdi: Yağmur toprağın üzerini nemlendirdi.

yęlpirēr, yęlpirmēk.

yęlpişdi.

ol anĝar sinĝēk yęlpişdi: O, sivrisinekleri kovma konusunda ona yardım etti. Yelpaze sallama, yelleme işinde yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yęlpişūr, yęlpişmēk.

yēlpişdi.

kepēk yęlpişdi: Kepeğin kırıntıları (nemlenerek birbirlerine) yapıştı.

yęlpişūr, yęlpişmēk.

yęlpitti.

ol atqa aşbar yęlpitti: O, atın (saman ve kepekten oluşan) yemini ıslattı.

yęlpitūr, yęlpitmēk. "Toprağın üzerini nemlendiren çiseleyen yağmur"u anlatmak için de *yagmur yērig yęlpitti* denir.

yęlpitti.

ol anĝar sinĝēk yęlpitti: O, ona bir yelpaze yardımıyla sinekleri kovdurttu.

yęlpītūr, yęlpitmek.

yelü. Tayları bağlamak için kullanılan ip. Kısraklar kımız için sağılacağı zaman taylar tek bir ipe bağlanır, böylece kısraklar sağılmak için onların etrafına toplanır.

yęlwi. Büyü; sihir. "Büyücü"ye *yęlwīçi* denir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Sevgilisini anlatıyor)

yẹlwin anıg kōzi	Onun gözü büyülüdür (bunlarla tutsak eder)
yẹlgin anıg ōzi	Ruhu bir gezgindir
tōlun āym yūzi	Yüzü dolunay gibidir
yardı meniñg yūrēk	(Bana bir bakış attı ve böylece) parça parça oldu gönlüm

yẹlwirdi.

tolwır yẹlwirdi: Gelin çadırı (rüzgârın etkisiyle) sallandı.

yẹlwirēr, yelwirmēk.

yem.

ōt yem: Lezzet veren şeyler ve baharatlar. Söz uzatımıyla kullanılır, **yem** sözcüğü tek başına kullanılmaz.

yẹ̄m. Yiyecek.

yẹ̄m keldür: Yiyecek getir.

yemdü. Edep yerleri ve çevresi.

yemēçük. Buğday taşınan küçük bir çuval.

yẹmēk. Bir **Türk** kavmi. Biz onları *Qıfçāqların* bir kolu saydık. Oysa **Qıfçāq** *Türkleri* kendilerini ayrı bir topluluk olarak kabul eder.

yemet. "Evet" anlamına gelen bir ilgeç. *emet* de denir. *ye* (*y*), *elif*'ten (*e*) dönüşmüştür.

yẹmiş. "Meyve"ler için kullanılan genel bir ad. Genellikle ağaçların meyvelerini anlatmak için kullanılır.

yẹmişlendi.

yıgāç yẹmişlendi: Ağaç meyve verdi [meyvelendi].

yẹmişlenūr, yẹmişlenmēk.

yemrüşdi.

ol añgar yıgāç yemrüşdi: O, ağacı kökünden sökme işinde ona yardım etti.

yemrüşūr, yemrüşmēk.

yẹmsindi.

er aş yẹmsindi: Adam yemeği yiyormuş gibi yaptı, ama gerçekte yemedi.

yẹmsinūr, yẹmsinmēk.

yemürdi.

er yıgāç yemürdi: Adam ağacı [başka bir şeyi de olabilir] kökünden söküp çıkarttı.

yemürür, yemürmek.

yemürgēn.

bu sūw ol yıgāçıg yemürgēn: Bu, ağaçları kökünden söküp atan bir sudur. Bir şeyi kökünden söken herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yẹ̄n. İnsan bedeni.

yençdi.

ol qāgūnug yençdi: O, kavunu ayağı altında ezdi. Birinin ısırarak ezip, birbirine kattığı herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yençēr, yençmēk.

yẹnetti (yẹnēḏti).

bāş yẹnetti: Yara iyileşti.

yẹnetūr, yẹnetmēk. Kök-biçimi **yẹnēḏti**'dir, benzeşime maruz kalmıştır.

yengeç. Yengeç (**Oguz** lehçesi).

yẹnïdi.

urāgut yẹnïdi: Kadın doğurdu.

yẹnïr, yẹnïmēk.

Bu sözcük yalnızca bir kadının doğurmasını anlatmak için kullanılır; diğer hayvanların doğurmasını ifade etmek için yavrunun adı alınır ve buna *-lādı* soneki eklenir.

ingēk buzāgūlādı: İnek buzağı doğurdu; **buzāgu** "buzağı" anlamına gelir ve buna doğumu ifade eden bir eylem haline getirmek için *-ladı* eklenir. "Kuş yavrusu"na **bala** denir, "kuş yavruladı" demek için *quş balālādı* ifadesi kullanılır. Bir kısrağın doğurmasını anlatmak dışında tüm hayvanlar için kural budur. "Tay"a **qulun** denir, "kısrak doğurdu" anlamına gelecek biçimde *qısraq qulnādı* ifadesi kullanılır; oysaki *qulunlādı* sözcüğünü kullanılmalıydı, ancak bu sözcük kullanılmadı, çünkü *nun* (*n*) ve *lâm* (*l*) aynı noktada eklemlenir ve birbiriyle yer değiştirebilir ve böylece ifade sadeleşir. *arslān enūklēdi*: aslan yavruladı.

urāgut yẹnïdi ifadesinin kökenini izah etmek için iki olası yol vardır. Bunlardan biri bunun *yenik nēŋ̂*: hafif bir şey ifadesinden türetildiğidir, zira kadın doğurunca hafifler ve onun bu durumunu anlatmak için **yẹnïdi** denebilir. *nun* (*n*), *kesre*'lidir [Arapçada *ı*, *i* okutan im], ancak bu türden sözcükler için geçerli olan kural uyarınca *zamme*'li [Arapçada *o*, *ö*, *u*, *ü* okutan ötre imi] olmalıdır. Diğer açıklama ise bunun **yẹ̄n**: beden sözcüğünden türetildiğidir – kadın doğurduğunda kendi bedeninden bir beden çıkartmaktadır. Her iki açıklama da makuldür.

yẹnïgü.

bu urāgut ol yẹnïgü: Bu kadın doğurmak üzeredir.

yẹnik. Herhangi bir şeyin hafif olanı.

yẹnitti.

er urāgutnı yẹnitti: Adam kadını doğurttu.

yẹnitūr, yẹnitmēk.

yẹ̄ŋ̂. Elbise kolu, yeni.

yeŋgdi.

er anı yeŋgdi: Adam (bir işte) onu yendi [alt etti] (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçeleri).

yeŋgēr, yeŋgmēk.

yeŋgge. Yenge; büyük erkek kardeşin karısı.

yẹŋgşürdi.

ol isig sūwug tumlugqa yẹŋgşürdi: O, ılık hale gelene kadar sıcak suyu soğuk su ile karıştırdı.

yẹŋgşürür, yẹŋgşürmek.

yẹpgil.

yẹpgil tōn: Mor giysi. *lâm* (*l*), *nun*'dan (*n*) dönüşmüştür [bkz. **yepgin**].

yẹpgīn.

yẹpgīn nēŋg: Koyu yeşil ya da koyu mor renkte olan bir şey.

yẹpgin.

yẹpgin ṭōn: Mor giysi. *lâm*'lı biçimin [**yẹpgil**] değişik sesletimi.

yẹpün. Koyu kırmızı. Kırmızı dağ lalesinin renginde olan herhangi bir şey. Şu atasözünde de kullanılır,

qılnu bilse qızıl keḏēr, yarānu bilse yaşıl keḏēr: Eğer (bir kadın) nasıl cilveli ve fingirdek olunacağını biliyorsa kızıl ipek giyer, nasıl alımlı ve cana yakın olunacağını biliyorsa yeşil ipek giyer. Burada kocanın, karısına bu ipekleri armağan etmesi gerektiği vurgulanıyor.

yēr. Dünya, yer, toprak anlamlarında kullanılır.

yẹ̄r. İşlemeli ipek kumaşın ya da *faġfūrî*'nin [Çin işi kumaş] iki yüzünden biri – arışları [boyuna dokunan iplikler]. Diğer renklerden baskın ve ağırlıklı olan renk.

yaşıl yẹ̄rlig barçın: Yeşil rengin hâkim olduğu ipekli kumaş – bu renk, kumaşın köküdür [zemin rengidir] ve diğer renkler dallarıdır [ikincil renkler].

yẹrçi. Deneyimli rehber.

yẹrdeş.

yẹrdeş kişi: Hemşeri. Eğer iki adam aynı kenttense, her ikisi de diğeri için **yẹrdeş**'tir (**Oguz** lehçesi).

yẹrdi.

ol butıq yẹrdi: O, dalı [başka bir şeyi de olabilir] ikiye ayırdı [yardı]. Yaş olan herhangi bir şeyi, keskin bir aletle kesmeksizin uzunlamasına ikiye ayırmayı, yırtmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yẹrēr, yẹrmēk.

Bunların ilki [bkz. **yardı**] daha şiddetli bir yarmayı anlatır, ikincisindeki yarma eylemi ise daha nazik, kolayca icra edilmektedir. Şu atasözünde de geçer,

tapug tāş yerēr, tāş bāşıg yarār: Hizmet taşı, taş başı yarar – Hizmet etmek taşı kolayca orta-

dan ikiye böler, ancak taş başı yarar. Bu atasözü, efendisine yönelik olarak iyi bir davranış sergileyen ya da düşmanlarıyla çatışırken ona yardım eden bir uşağı anlatmak için kullanılır.

yẹ̄rdi.

er aşıg yẹ̄rdi: Adam yemekten iğrendi; *ol erig yẹ̄rdi*: O, adamı ayıpladı, kınadı.

yẹ̄rēr, yẹ̄rmēk (**Oguz** lehçesi).

yẹrildi.

butıq yẹrildi: Dal ağaçtan ayrıldı [koptu]. Yaş olan herhangi bir şeyin yarılıp ayrılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yẹrlūr, yerilmēk.

yẹrilgēn.

bu butıq ol tutçı yẹrilgēn: Bu daima çatlayan, yarılan bir daldır.

yẹrim. Herhangi bir şeyden kesilmiş şerit.

butıq yẹrimi: Dalın yarısı. Kök-anlamı "yarılmak"tır.

yẹrindi.

ol butıq yẹrindi: O, yeşil dalı [burada yazılışta bir belirsizlik söz konusudur, bu ifade "hurma yaprağını" da olabilir –çn] kendi kendine ikiye ayırdı.

yẹrinūr, yẹrinmēk.

yẹrişdi.

yẹrişdi nēnĝ: Nesne –yarıldığı için– dağıldı.

er yẹrişdi: Adam [başka biri de olabilir] gülümsedi.

yẹrişūr, yẹrişmēk.

ıt tīşı yẹrişdi: Köpeğin dişi zayıfladı.

yẹritti.

ol īşke yẹritti: Adam belli bir işte tembel ve uyuşuk davrandı.

yẹritür, yẹritmēk.

yersgü. bkz. **aya yersgü.**

yẹrsindi.

er yẹ̄rig yẹrsindi: Adam bir yere yerleşti ve buraya alıştı – Adam bir yeri yurt edindi.

yẹrsinūr, yẹrsinmēk.

yẹrtürdi.

ol aŋgar butıq yẹrtürdi: O, onu dalı ikiye ayırmakla görevlendirdi.

yẹrtürür, yẹrtürmēk.

yẹrük. Çatırtı.

yẹrük eşlēr. Cinsel organ [vajina] ile gödenbağırsağını [rektum] ayıran bölgenin, iki uzuv arasındaki aralığın yırtılmasına maruz kalan kadın.

yęrük nēñg. Uzunlamasına yarılarak güzelliğini yitirmiş herhangi bir şey.

yęsēdi.

ol etmēk yęsēdi: O, ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] yemek istedi.

yęsēr, yęsēmēk.

yętīgēn. Yedikardeş yıldızı [Büyükayı].

yętildi.

ol sūke yętildi: O ordunun [başka bir şeyin de olabilir] arkasından yetişti.

yętilūr, yętilmēk.

yętiz. Herhangi bir şeyin geniş, enli olanı.

yętiz qaḍış: Enli kayış; *yętiz yęr*: Geniş arazi.

yętizlik. Bir şeyin eni.

yętrüldi.

soñgug burunqa yętrüldi: Son, baş ile birleştirildi - Son, başa katıldı.

yętrülūr, yętrülmēk.

yętrüm.

yętrüm saç: Sıkıca toplandıktan [bağlandıktan] sonra salınan [açılan] saç.

yętrüşdi.

olār ękki bīr bīrke at yętrüşdi: Onlar, atın [başka bir şeyin de olabilir] arkasından yetişme işinde birbirlerine yardım ettiler.

yętrüşūr, yętrüşmēk.

yętsēdi.

ol meni yętsēdi: O, bana neredeyse yetişti [yetişeyazdı].

yętsēr, yętsēmēk.

yętsikti.

er yętsikti: Adam kocadı - Adam geçkinlik çağına erişti.

qaçgın er yętsikti: Kaçan adama yetişildi.

yętsikēr, yętsikmēk.

yętti.

ol meni yętti: O bana [başka birine de olabilir] yetişti.

yętēr, yętmēk.

yętti.

ol at yętti: O, atı (ya da kör bir adamı ya da başka bir şeyi) tutup yanında götürdü [rehberlik etti].

yętēr, yętmēk.

yętti. Yedi sayısı.

yętti qat kōk: Yedi kat gök.

yęttürdüm. Birinin başka birine malları denk yaptırmasını ya da benzer toplama, yerleştirme eylemlerini anlatmak için bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi **yędtürdüm**'dür; benzeşime maruz kalmıştır.

yętüt. Ordudaki ihtiyat birlikleri. Bu sözcük *yętüt saç*: sıkıca toplandıktan sonra salınan saç ifadesinden alınmıştır.

yęve. **yęwe** sözcüğünün lehçesel değişik sesletimi – *Oguzların* bir altkavmi [kolu]. Aynı zamanda **Oguz** lehçesinde "sıcak bir yer" anlamında kullanılan *yava yęr* sözcüğünün değişik sesletimi. Daha önce anlattığım gibi *v*, yumuşak *w*'ye dönüşür.

yęwe. *Oguzların* bir altkavmi [kolu]. *vav*'la, **yęve** biçiminde de söylenebilir; aynı zamanda *elif*'le (*e*), **ęwe** olarak da kullanılır.

yęwildi.

sü yęwildi: Askeri birlikler birbirlerine yetişti.

begni yęwildi: Bira olgunlaştı. Bu, buğday ve darıdan yapılan bir içkidir.

bilig yęwildi: Akıl olgunlaştı.

Mevsimi gelen herhangi bir şeyi ya da bir şeyin sonunun başına yetişmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yęwlür, *yęwilmek*.

yēz. Kamıştan daha ince ve yumuşak bir bitkidir ve göçebeler tarafından çadır örtüsü ve perde yapımında kullanılır [bkz. **çīg**].

yęzēdi.

yęzēk qamug yērig yęzēdi: Öncü, herhangi bir düşman askeri olup olmadığını görmek için bütün arazide devriye gezdi.

yęzēr, *yęzēmēk*. Bu sözcük az kullanılır.

yęzēk. Bir ordunun öncü birliği, ileri kolu.

yezne. Büyük kız kardeşin kocası.

yıba. Herhangi bir şeyin nemli, yaş olanı (**Oguz** lehçesi).

yıdışdı.

yıdışdı nēnĝ: Bir şey içten içe çürüdü.

yıdışur, *yıdışmāq*.

yıḏīdı.

et yıḏīdı: Ek kokuştu. Pis kokan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yıḏīr, *yıḏīmāq* (*yiḏīmēk*).

yıḏīdı.

yıḏīdı nēnĝ: Bir şey pis koktu [bozuldu]. Bu kötü bir sözcüktür (*redîe*).

yıḏıg. Pis kokan herhangi bir şey.

yıḍıg.

yıḍıg ot: Sedefotu – *Kāşgar* lehçesi; **Uç** ve **Barsgān** lehçelerinde **ildrük** [Uç lehçesinde **ilrük** –çn], **Oguz** lehçesinde **yŭzerlik** denir.

yıḍıglıq. Hem "pis koku" hem de "çürüme" anlamına gelir.

yıḍlādı.

ol yıpār yıḍlādı: O, misk [başka bir şey de olabilir] kokladı.

yıḍlār, yıḍlāmāq.

yıḍlandı.

et yıḍlandı: Et [başka bir şey de olabilir] kötü koktu [bozuldu].

yıḍlanūr, yıḍlanmāq.

yıḍlaşdı.

yılqı yıḍlaşdı: Sığırlar [başka hayvanlar da olabilir] koklaştı.

Şu atasözünde de geçer,

kişi sōzleşü yılqı yıḍlaşu: İnsan (bir diğerini) konuşarak, sığır koklaşarak (tanır).

yıḍlaşūr, yıḍlaşmāq.

yıgaç. Odun; ağaç parçası.

yıgaç. Erkeğin cinsel organı.

yıgaç. Fersah.

bir yıgaç yēr: Bir fersah yer.

yıgaç. Ağaç ya da çalı.

üzüm yıgāçı: Üzüm asması [ya da benzer bir şey]; *yagāq yıgāçı*: Ceviz ağacı. *elif*'le (*a*), **yıgāç** biçiminde kullanmak daha iyidir.

yıgāç. **yıgaç**'ın değişik sesletimi. Dört değişik sesletimden [**yıgaç**, **yıgāç**, *ıgaç*, *ıgāç*] biri.

yıgaçlandı.

yēr yıgaçlandı: Yer ağaçlandı.

yıgaçlanūr, yıgaçlanmāq.

yıgaçlıq. Ağaçlık yer; orman. Aynı zamanda "ahşap ev; baraka" anlamına da gelir.

yıgdı.

ol meni aşqa yıgdı: O, beni yemek için [başka bir şey için de olabilir] alıkoydu.

ol tarıg yıgdı: O, buğday [başka bir şey de olabilir] topladı ve yığdı. Herhangi bir şeyi biriktiren birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yıgār, yıgmāq.

yıgıldı.

er īştın yıgıldı: Adam işi yapmaktan kaçındı [kendini alıkoydu].

Başka birinin onu alıkoymasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır – hem

geçişli hem geçişsiz [hem edilgen hem etken].

yıgılūr, yıgılmāq.

yıgıldı.

boḳūn yıgıldı: Halk toplandı.

yarmāq yıgıldı: Para [başka bir şey de olabilir] toplandı [biriktirildi].

toprāq yıgıldı: Toprak [başka bir şey de olabilir] yığıldı.

yıgılūr, yıgılmāq – bir üstteki maddenin geniş zaman ve eylemliğiyle aynı.

yıgılgān.

bu yēr ol munda kişi yıgılgān: Bu, halkın her zaman toplandığı yerdir.

yıgım.

yıgım toprāq: Yığılmış toprak [tümsek; tepecik]. *mîm* (*m*) *nun*'dan (*n*) dönüşmüştür.

yıgın.

yıgın toprāq: Toprak [başka bir şey de olabilir] yığını [bkz. **yıgım**].

yıgındı.

er ōzinĝe yarmāq yıgındı: Adam kendisi için kendi kendine para biriktirdi.

yıgınūr, yıgınmāq.

yıgışdı.

ol manĝa bugdāy yıgışdı: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] toplayıp yığma işinde bana yardım etti.

yıgışūr, yıgışmāq.

yıglādı.

oglān yıglādı: Bebek [başka biri de olabilir] ağladı.

Şu dizelerde de kullanılır,

yelgin bolup barduqı könĝlüm anĝār baglayu

qaldım erinç qadguqa ēşim uḳu yıglayu

Sevgilim seyyah olup gitti ve ben gönlümü onun aşkına bağladım

Eşim için ağlıyorum sanki onun ardında yalnızca üzüntü çekmek için kalmışım gibi

yıglār, yıglāmāq.

yıglaştı. bkz. **ıglaştı.**

yıglattı.

ol anı yıglattı: O, onu ağlattı.

yıglatūr, yıglatmāq.

yıglışdı.

sü qamug yıglışdı: Bütün birlikler birbirlerine yetişti [toplaştı].

yıglışūr, yıglışmāq.

yıgrıldı.

er tumlugqa yıgrıldı: Adam soğuktan kollarını bağladı [büzüldü].

tōn yıgrıldı: Giysi yıkandığı için çekildi [büzüldü].

yıgrılūr, yıgrılmāq.

yıgturdı.

ol aŋ̂gar tarıg yıgturdı: O, ona buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] toplatıp yığdırdı.

Birinin yemek için alıkoyulmasını emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yıgturur, yıgturmāq.

yıl. Yıl (*sene*).

bĭr yıl keçti: Bir yıl geçti.

yılān. Yılan.

oq yılān: Kendini insanın ya da başka bir şeyin üzerine doğru atan engerek.

yılān yılı: **Türk** takviminin oniki yılından biri.

yıldız. Ağacın kökü. Eğretilemeli olarak insanın soyu (*neseb*) anlamında kullanılır.

tūplūg yıldızlıg: Soyu asil ve köklü.

yıldızlandı.

yıgāç yıldızlandı: Ağaç köklendi.

Bir adamın bir yere yerleşmesini ve burayı benimsemesini [yurt edinmesini] anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

er yıldızlandı: Adam köklendi – Adamın soyu bir yere yerleşerek kök saldı – Adamın soyu köklü ve asil hale geldi.

yıldızlanūr, yıldızlanmāq.

yılgūn. Ilgın.

yılgunlandı.

yēr yılgunlandı: Yerde ılgın bitti.

yılgunlanūr, yılgunlanmāq.

yılīdı.

sūw yılīdı: Su [başka bir şey de olabilir] ılıdı.

yılīr, yılīmāq.

yılıg.

yılıg sūw: Ilık su. Sıcak ile soğuk arasında bir sıcaklıkta olan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır [bkz. **ılıg**].

yılıglıq. Ilıklık; sıcaklık.

yılınçga.

yılınçga aş: Yağsız, tuzsuz ve lezzetsiz yemek.

yılışdı.

suwlār qamug yılışdı: Bütün sular [başka bir şey de olabilir] ılıdı.

yılışūr, yılışmāq (yilişūr, yilişmēk).

yılıttı.

er yılıttı: Adamı sıtma tuttu ve bedeni sıtma nedeniyle sıcaktı – bu kullanım geçişsizdir.

er sūwıg yılıttı: Adam suyu ısıttı – bu kullanım geçişlidir.

yılıtūr, yılıtmāq.

yılmırdı. bkz. **yilmirdi.**

yılqı. Bütün dört ayaklı çiftlik hayvanlarına verilen genel bir ad.

yımırtga.

yımırtga yāş: (Ispanak ya da karnabahar gibi) kökü olmayan herhangi bir yaş, yumuşak sebze. Yerken hatır hutur ses çıkan şeylere ve ayrıca "hıyar"a **yımırtga** denir.

yımşān. Qıfçāq ülkesinde biten bir yabani meyvenin adı.

yıp. Dokumada kullanılan iplik.

yıp. Atları bağlamakta kullanılan halat. Aynı zaman da "ip"e de **yıp** denir.

yıpār. Misk – titreşimsiz *be*'yle (sert *be* – *p*).

yıparlıg.

yıparlıg kesürgü: İçi misk dolu olan kese. Şu atasözünde de geçer,

yıparlıg kesürgūdin yıpar ketse yīḏi qalīr: Kesedeki misk gitse de, ardında hoş kokusu kalır. Bu atasözü bir iyilik yapan ve bu iyiliğin faydası ortadan kalktıktan sonra bile yaptığı iyiliğin izi kendisini terk etmeyen, bu nedenle hâlâ minnetle anılan bir adamı anlatmak için kullanılır.

yıplādı.

urāgut yūzin yıplādı: Kadın [ip kullanarak] yüzündeki tüyleri aldı.

yıplār, yıplāmāq.

yıplādı (yipledi).

er yıplādı: Adam ip üzerinde oynadı [yürüdü] – *yıplār, yıplāmāq (yiplēr, yiplēmēk).*

yıplaşdı.

urāgutlār yūzin yıplaşdı: Kadınlar birbirlerinin yüzündeki tüyleri [iple] aldılar.

yıplaşūr, yıplaşmāq.

yıplattı.

urāgut yūzin yıplattı: Kadın yüzündeki tüyleri [iple] aldırttı.

yıplatūr, yıplatmāq.

yıqdı.

ol ewin yıqdı: O, evini [başka bir şeyi de olabilir] yıktı.

yıqār, yıqmāq.

yıqıldı.

tām yıqıldı: Duvar [başka bir şey de olabilir] yıkıldı.

yıqılūr, yıqılmāq.

yıqılgān. Yıkılgan.

ol tām ol tutçı yıqılgān: Bu, daima yıkılan bir duvardır. Başka şeyler için de kullanılır.

yıqışdı.

ol aŋgar tām yıqışdı: O, duvarı [başka bir şeyi de olabilir] yıkma işinde ona yardım etti.

yıqışūr, yıqışmāq.

yıqsādı.

ol tām yıqsādı: O, duvarı [başka bir şeyi de olabilir] yıkmak istedi.

yıqsār, yıqsāmāq.

yıqturdı.

ol anıg ewin yıqturdı: O, onun evini yıktırdı. Başka şeyler için de kullanılabilir.

yıqturur, yıqturmāq.

yīr. Aşk şiirleri, şarkıları (*gazel, ginâ*).

yır. Türkü; şarkı (*ginâ*).

ol yır yırlādı: O, bir türkü söyledi. Bu sözcük genellikle aşk duygularını anlatan türküleri (*gazel*) ifade etmek için kullanılır. Aynı zamanda **ır** da denir; *elif* (ı) *ye*'den (y) dönüşmüştür.

yırādı.

yırādı nēŋg: Bir şey uzaklaştı.

yırār, yırāmāq.

yırāgu. Çalgıcı (*mutrib*); şarkıcı (*muganni*).

yırāq.

yırāq yēr: Uzak bir yer. Uzakta olan hısımları ya da başkalarını anlatmak için de bu sözcüğe başvurulur.

Şu dizelerde de kullanılır,

ugragım kendü yırāq
bulnadı mēni qarāq

Arzuladığım şey uzak
(Ancak sevgilimin) gözbebeği aldı beni tutsak (bu nedenle hedefime ulaşamıyorum)

yıraqlandı.

er yērig yıraqlandı: Adam bir yerin çok uzakta olduğunu düşündü.

yıraqlanūr, yıraqlanmāq.

yıraqlıq. Uzaklık.

yırattı.

ol anı yırattı: O, onu uzağa yolladı.

yıratūr, yıratmāq.

yırçu. Mezar (*kabr*).

yırlādı.

er yırlādı: Adam bir türkü söyledi.

yırlār, yırlāmāq.

yırtıldı.

tōn yırtıldı: Giysi yırtıldı.

yırtılūr, yırtılmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Zamanı anlatıyor)

atsa oqın kezgerip kim turānı yıgdaçı

tāgıg ugrasa ōzi quyı yırtılūr

Üzerine çentik açtıktan sonra okunu gerip atsa önüne kim engel koyabilir?

Bir dağa nişan alsa vadi ortasından yırtılarak ayrılır

yırtındı.

ol tōnın yırtındı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] yırtıyormuş gibi göründü.

yırtınūr, yırtınmāq.

yırtışdı.

ol aŋgar bōz yırtışdı: O, ona bez [başka bir şey de olabilir] yırtmakta yardım etti.

yırtışūr, yırtışmāq.

yırttı.

ol tōnın yırttı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] yırttı.

yırtār, yırtmāq.

yışılgān. bkz. **buşulgan**.

yīş. İniş; aşağıya doğru eğimli yer (*hebût*).

art yīş: Çıkış ve iniş. "İniş" anlamına gelen bir diğer sözcük de **ẹn**'dir; **art** sözcüğü ise "dağ geçidi" anlamına gelir.

yīş. İniş; aşağıya doğru eğimli yer (*hebût*).

art yīş: Çıkış ve iniş.

yışıg. Deve kolanında kullanılan sırım [sicim kalınlığındaki kösele].

yışıglıg.

yışıglıg er: İpli [ipi olan] adam.

yışım. Tozluk; soğukta bacaklara giyilen bir şey [dolak].

yışımlandı (yişimlendi).

er yışımlandı (yişimlendi) : Adam tozluk giydi.

yışımlanūr, yışımlanmāq (yişimlenūr, yişimlenmēk).

yi. Giysinin dikişi. Bu sözden hareketle "terzi"ye **yīçi** denir.

yi. Dağdaki dar bir patika.

yi yıgāç: Sık dallı ağaç. Kök-biçimi "sıkıştırılmış; sık" anlamına gelen *yīgi* [**yigi**] sözcüğüdür; hafifletilmiştir.

yīgi tīş: Birbirlerine yakın, sıkışık olan dişler.

yīçi. bkz. **yi.**

yīg.

yīg et: Çiğ et. Çiğ olan herhangi bir şeye de **yīg** denir.

yigde. İğde.

yigen. Hasırotu; saz.

yigi.

yigi yıgāç: Dalları birbirine girmiş [sık dallı] ağaç. Bazen *kef* (*g*) atılabilir ve *yi yıgāç* denir.

yigi tīş: Birbirlerine yakın, sıkışık dişler.

tōn yigi tik: Giysiyi sık dikişle dik. "Dikiş"e kök-biçimi olan **yigi** sözcüğünden dönüştürerek **yi** denir.

yigirme (yigirmi). Yirmi. **yigirmi** bir değişik sesletimdir.

yigirminç. Yirminci

yigit. Herhangi bir şeyin genç olanı.

yigitlik. Gençlik.

ęssiz anıg yigitliki: Yazık onun gençliğine.

yigne. İğne.

temen yigne: Büyük iğne, çuvaldız.

yigrendi.

anıg yęni yigrendi: Onun tüyleri ürperdi.

er etni yigrendi: Adam, etin çiğ olduğunu düşündü ve yemekten iğrendi.

yigrenūr, yigrenmēk.

yigtürdi.

tār etūk aḍāqıg yigtürdi: Dar çizme ayağı sıktı.

yigtürür, yigtürmēk.

yīk. Gem. *yūgūn yīki*: at başlığının gemi de denir.

yīk. İğ – titreşimsiz *kef*'le (sert *kef* – *k*). *elif*'le (*i*) söylenen **īk**'in değişik sesletimidir; tıpkı Arapçadaki *elma'ī* ve *yelma'ī* ("büyücü") ya da *elended* ve *yelended* ("kusur bulan kimse") sözcükleri arasındaki değişim gibi.

yiklēdi.

ol yẹ̄rig yiklēdi: O, toprağı ayakları altında ezdi, çiğnedi. Bu sözcük *elif*'i (*i*) *ye*'ye (y) çevirenlerin lehçesine aittir; bozulmamış (*fasîh*) biçimi **iklēdi**'dir.

yiklēr, yiklēmēk.

yiliklig.

yiliklig sūn̂gūk: İlikli kemik.

yilmirdi.

sūw yilmirdi: Su ılır gibi oldu [ılıyayazdı].

yilmirēr, yilmirmēk.

yimlēdi.

ol man̂ga yimlēdi: O, bana göz kırptı.

yimlēr, yimlēmēk. Kök-biçimi *imlēdi*'dir.

yin. Hayvan dışkısı; gübre.

qōy yini: Koyun pisliği.

yin.

arslān yini: Aslanın ini. Tilkinin yatağı ya da herhangi bir yırtıcı hayvanın ini de **yin** olarak adlandırılır [bkz. **īn**]. Şu atasözünde de geçer,

tilkü ōz yinke ūrse uḏūz bolūr: Tilki kendi yatağına hırlarsa perişan olur. Bu atasözü kavmini kusurlu bulan ama onlarsız da yapamayan kişiye söylenir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbaharı anlatıyor)

quş qurt qamug tirildi	(Baharın meltemi esince, ölmüş olan) kurtlar ve kuşlar dirildi
erkek tışı tẹ̄rildi	Erkek ve dişi bir araya geldi
ögür alıp tarıldı	Düzensiz bir sürü oluşturdular
yınqa yana kirgüsūz	Bir daha inlerine girmeyecekler

yinçge. İnce ya da narin olan herhangi bir şey.

yinçge torqu: İnce ipek.

yinçge qīz: Odalık; cariye.

yinçge kişi: Zahit, kendini adamış, kulluk eden adam.

yinçgēlēdi.

ol nen̂gni yinçgēlēdi: O, bir şeyin ince olduğunu düşündü – O, bir şeyi inceltti.

yinçgēlēr, yinçgēlēmēk.

yinçgēlendi.

ol man̂ga yinçgēlendi: O, alçakgönüllülük gösterdi ve bana boyun eğdi.

ol qīzıg yinçgēlendi: O, kızı odalık olarak aldı.

qul teŋrīke yinçgēlendi: Kul tevazu gösterdi, zühd sahibi oldu, ibadet etti oruç tuttu, namaz kıldı ve Alemlerin Rabbi olan Allah'a boyun eğdi (*tavâze'a, tezahhada, te'abbede, sâme, sallâ, haza'a*).

yinçgēlenūr, yinçgēlenmēk.

yinçü. İnci. Cariyelere de bazen **yinçü** denir.

Şu atasözünde de geçer,

ūtlüg yinçü yēr̄de qalmās: Delik inci yerde kalmaz [biri gelecek ve onu alacaktır]. Bu atasözü, kızların bakire ve bekâr olarak kalamayacaklarını, birinin çıkıp onlarla evleneceğini belirtmek için kullanılır. *Oguzlar* ve *Qıfçāqlar ye*'yi (*y*) *cim*'e (*c*) çevirir ve buna **cinçü** derler.

yindi.

ol anıg ewin yindi: O, onun evini aradı. Kök-biçimi *yindti*'dir; hafifletilmiştir.

yindēr, yindmēk.

yindürdi.

anıg ewin yindürdi: O, çalındığından şüphelendiği bir şeyi bulmak için onun evini arattı.

yindürür, yindürmēk.

yiŋ̂g. Sümük.

yiŋ̂gdegü. Bir oğlan çocuğuna söverken söylenir; "sümüklü" anlamına gelir.

yiŋ̂gitti.

er yiŋ̂gitti: Adam sümkürdü. Kök-biçimi *yiŋ̂g attı*: sümük attı ifadesidir.

yiŋ̂gitūr, yiŋ̂gitmēk.

yişildi.

anıg elgi īşqa yişildi: Onun eli işe alıştı.

yitig.

yitig biçēk: Keskin bıçak. Kılıç ya da benzerleri gibi keskin olan herhangi bir şeyi anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

yitig.

yitig er: Akıllı, keskin zekâlı adam.

yitti.

yitti nēŋ̂g: Bir şey kayboldu [yitti].

yitēr, yitmēk.

yittürdi.

ol aŋ̂gar yarmāqın yittürdi: O, ona para [başka bir şey de olabilir] kaybettirdi.

yittürür, yittürmēk.

yitük. Başıboş, kaybolmuş hayvan.

Şu atasözünde de geçer,

yitüklüg anāsı qōyun açār: Kayıp hayvanın sahibi (hayvanın) anasının koynunu açar [hayvanı anasının koynunda arar]. Bu atasözü, onu mazur görmeyi öğütlemek için kullanılır.

yitüklēdi.

ol at yitüklēdi: O, kayıp atını [kayıp başka bir hayvanı da olabilir] aradı.

yitüklēr, yitüklēmēk.

yitürdi.

er yarmāq yitürdi: Adam para [başka bir şey de olabilir] kaybetti.

yitürür, yitürmēk.

yīzewi.

yīzewi (yętiz ewi) tēz: **Barsgān** yakınlarındaki bir yaylanın adı.

yoḏluşdı.

bitiglēr yoḏluşdı: Yazılar [başka bir şey de olabilir] silindi.

yoḏluşūr, yoḏluşmāq.

yoḏsādı.

ol bitig yoḏsādı: O, yazıyı silmek istedi.

Kılıçtan kanı silerek temizlemeyi ya da benzer bir eylemi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yoḏsār, yoḏsāmāq.

yōḏtı.

ol toprāq yūzindin yōḏtı: O, yüzünden kiri [tozu toprağı] silip temizledi.

ol bitig yōḏtı: O, kitabı [yazıyı] sildi.

yōḏār, yōḏmāq.

yoḏug. Başkasının suçu nedeniyle cezalandırılan kimse.

anıg yoḏugı toqındı: O, başka birinin suçunun kötü sonuçlarından etkilendi.

yoḏug. Oğlan çocuklarına sövmek için kullanılan bir sözcük (**Kençēk** lehçesi). **yoḏut** sözcüğüyle eşdeğerli olarak kullanılır.

yoḏuldı.

qān qılıçtın yoḏuldı: Kan kılıçtan silinerek temizlendi.

anıg atı ēḏin yoḏuldı: Onun adı Sultanın kayıtlarından silindi. Silinerek temizlenen ya da silinerek yok edilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yoḏlur, yoḏulmāq.

yoḏundı.

ol kōzdin yaş yoḏundı: O, gözlerinden yaşı sildi. Aynı zamanda bir adamın bir şeyi, başka bir şeyin üzerinden kendi başına silerek temizlemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yoḏunūr, yoḏunmāq.

yoḏuştı.

ol qılıçtın qān yoḏuştı: O, kılıçtan kanı silip temizlemekte ona yardım etti. Yazıyı silmeyi, bir sıvının bıraktığı izi temizlemeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yoḏuşūr, yoḏuşmāq.

yoḏut.

yoḏut nēnĝ: Kendisinde iyi hiçbir şey olmayan [uğursuz] nesne. Birine hakaret etmek için **yoḏut** denir.

yōg. Ölü gömüldükten sonra üç ya da yedi gün içinde verilen yemek.

yogdu. Devenin çenesinin altındaki uzun tüyler.

yoglādı.

ol ölügke yoglādı: O, ölünün ardından [ölü için] yemek verdi. Bu *Türklerin* bir geleneğidir.

yoglār, yoglāmāq.

yogrı. Çanak; geniş bir kâse. Şu atasözünde de geçer,

aş tatgı tūz yogrīn yēmēs: Yemeğe lezzeti tuz verir, (ama) tuz çanakta (tek başına) yenmez. Bu atasözü, insanlara ölçülülük öğütlemek için kullanılır.

yogru. Devenin uzun tüyleri. *yogrūy* da denir. Bu sözcükteki *re* (*r*), *dal*'dan (*d*) dönüşmüştür [bkz. **yogdu**]; tıpkı Arapçadaki *'akare≈'akade* ["dilin kökü"] sözcükleri gibi.

yogruldı.

ūn yogruldı: Un [hamur] yoğruldu.

yogrulūr, yogrulmāq.

yogrum.

bīr yogrum ūn: Bir kerede yoğrulacak miktarda un [hamur].

yogruşdı.

ol anĝar ūn yogruşdı: O, un [hamur] yoğurma işinde ona yardım etti.

suḏuq agızda yogruşdı: Tükürük ağızda kurudu.

yogruşūr, yogruşmāq.

yoguç. Bir nehrin ya da su yolunun karşı yakası. Adam hangi yakada olursa olsun diğer yaka onun için **yoguç**'tur.

yoguç keçtim: Nehrin diğer yakasına geçtim.

yogūn. Herhangi bir şeyin büyük, şişkin olanı.

yogurgūç. Şehriye hamurunu açmaya yarayan oklava.

yogurqān. Yorgan; yatak örtüsü.

yogurttı.

ol anĝar un yogurttı: O, ona un [hamur] yoğurttu.

yogurtur, yogurtmāq.

yōl. Yol. "Seyahat"e de **yōl** denir.

anĝar yōl çıqtı: Ona yolculuk göründü – bu kullanıma yalnızca beklenmedik bir seyahat söz konusu olduğunda başvurulur.

yolaq. Çöldeki küçük yol.

yolaq.

yolaq barçın: Çizgili [çubuklu] ipek kumaş. Üzerinde çizgiler ya da yollar bulunan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi **yōlaq**'tır.

yoldrıdı.

qılıç yoldrıdı: Kılıç parıldadı. Mücevherler için de bu sözcük kullanılır. *fetha*'lı biçiminde [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi – **yaldrıdı**] yayılan ışığa, *zamme*'li biçiminde [Arapçada *o*, *ö*, *u*, *ü* okutan ötre imi – **yoldrıdı**] mücevherlerin parıldamasına gönderme yapar.

yoldrīr, *yoldrımāq*.

yoldrıq. bkz. **yaldrıq**.

yolrıttı.

ol ōt yolrıttı: O, ateşi alevlendirdi.

ol tūçug yolrıttı: O, pirinci ya da bakın -üzerine güneş vursa da vurmasa da ışıldayan bir kâse ya da kalkan gibi- parıldayana ve ışık saçana dek cilaladı ve parlattı.

yolrıtūr, *yolrıtmāq*.

yolsūz. Yolunu kaybeden kimse. Kök-biçimi **yōlsūz**'dur.

yomdardı.

ol kişini yomdardı: O, halkı [başka bir şeyi de olabilir] topladı.

yomdarur, *yomdarmāq*.

yomgı.

yomgı nēnĝ: Bir araya gelip toplanmış, sayıca fazla olan bir şey.

kişi yomgı keldi: Halk topluca geldi.

yomıtgān.

ol kişīlēr ol yomıtgān: Bu her zaman aynı fikirde olan, ortak görüş altında toplanan bir halktır.

yomıttı.

kişi yomıttı: Halk [başka bir şey de olabilir] toplandı.

yomıtūr, *yomıtmāq*.

yonāq. Eşek, öküz ya da benzer hayvanların semerlerinin altına konan bir şey.

yond. Atlar – bu sözcük, tıpkı [Arapçadaki] *ibil* ("develer") sözcüğü gibi hem tekil hem de çoğul anlamda kullanılabilir.

yond eti yıpār: At eti misk (gibi kokar) - At eti pişirildikten sonra soğumaya bırakıldığında ondan güzel bir koku yükselir.

yond yılı. Türk takviminin oniki yılından biri.

yonındı. Yonga; talaş.

yonındı.

ol yıgāç yonındı: O tahtayı [başka bir şeyi de olabilir] yontuyormuş gibi göründü.

yonınūr, yonınmāq.

yonuldı.

yıgāç yonuldı: Tahta [başka bir şey de olabilir] yontuldu.

yonulūr, yonulmāq.

yonuşdı.

olār bīr bīrke oq yonuşdı: Onlar birbirlerine ok [başka bir şey de olabilir] yontmakta yardım ettiler. Bu işte boy ölçüşmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yonuşūr, yonuşmāq.

yoŋ̂gādı.

ol anı bēgke yoŋ̂gādı: O, onu beye şikâyet etti - Beye onun hakkında yalan yanlış şeyler anlattı.

yoŋ̂gār, yoŋ̂gāmāq.

yoŋ̂gāg. Beye birini gammazlamak; beyin huzurunda birine kara çalmak.

anı yoŋ̂gāg yoŋ̂gādı: Onu Sultana gammazladı.

yoŋ̂gattı.

ol anı bēgke yoŋ̂gattı: O, onun beye [başka birine de olabilir] gammazlanmasını sağladı.

yoŋ̂gātūr, yoŋ̂gātmāq.

yōp.

yāp yōp: Hile; üçkâğıt. **yōp** sözcüğü tek başına kullanılmaz, yalnızca ikilemeye girdiğinde anlamlı olur. Ancak *Oguzlar, ol anı yōplādı*: O, onu aldattı der.

yopādı.

er īşıg yopādı: Adam işi savsakladı ve üzerine düşmedi.

yopār, yopāmāq.

yopāgu.

yopāgu īş: Önem verilmemesi ve tamamlanmadan bırakılması gereken iş.

yopaldı.

īş yopaldı: İşe önem verilmedi ve tamamlanmadan bırakıldı.

yopālūr, yopalmāq.

yopandı.

er īştın yopandı: Adam işi ihmal etti.

yopānūr, yopanmāq.

yopattı.

ol īşıg yopattı: O, işi savsakladı ve başkalarının da savsaklamasına neden oldu.

yopatūr, yopatmāq. Bu sözcüğün kök-anlamı hile yapmaktır; *Oguzlar, ol anı yopīlādı*: O, onu aldattı der.

yopīlādı.

ol anı yopīlādı: O, onu (hileyle) aldattı. Şu dörtlükte de kullanılır,

tanĝut xānı yopīlādı	**Tanĝut** hanı hile yaptı (ve **Qātūnsını** hakanını aldattı)
ölüm birle töpülēdi	Başının tepesine ölüm getirecek biçimde vurdu
qaḍaşları tapālādı	Kardeşleri (hezimete uğrayana) serzenişte bulundular (ve düşman ları bu felaketten memnun oldu)
ölüm körüp yüzi agdı	Bu ölümün kaçınılmaz olduğunu görünce rengi soldu ve yüzü değişti

yopīlār, yopīlāmāq (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçelerinde). Diğer *Türkler* böylesi bir kullanıma ender olarak başvurur, "hile"yi anlatmak için *yāp yōp* ifadesini kullanır ve bu ifadeden bir eylem türetmezler.

yōq. "Değil, yok" anlamına gelen bir ilgeç.

ol munda yōq: O, burada değil.

yoq.

yoq yēr: Yokuş yer.

yoqlattı.

ol anı tāgqa yoqlattı: O, onu dağa [başka bir yere de olabilir] tırmandırdı.

yoqlatūr, yoqlatmāq.

yorbāş. bkz. **borbāş**.

yorīdı.

er yorīdı: Adam [başka biri de olabilir] yürüdü. Yürüyen ya da yolculuk eden herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yorīr, yorīmāq.

Şu atasözünde de geçer,

tünle yorıp kündüz sewnür, kiçigde ewlenip ulgāḍu sewnür: Gece yolculuk eden kimse gündüz sevinir (çünkü mesafeleri görmeden kateder), gençken evlenen kimse yaşlılıkta sevinir (çünkü onun ihtiyaçları için çocukları çalışır ve o rahat eder).

yorīga.

yorīga at: Rahvan at.

yorıgçı. Gelin ile güveyin akrabaları arasında söz getirip götüren aracı (**Oguz** lehçesi).

yorīgu.

yorīgu yēr: Yürünecek ya da koşulacak yer. Bu, yer belirten bir addır; zaman için de kullanılabilir.

yorınça. Yonca (**Oguz** lehçesi).

yorınçga. Yonca.

yorıq.

yorıq tıl: İyi, doğru konuşma.

yorıq. İnsanlara yönelik davranış; tutum.

anıg yorıqı neteg kişi bile: Onun halka yönelik tutumu ve davranışı nasıldır?

yorıq. Yürüyüş [yürüme tarzı].

at yorıqı neteg: Atın yürüyüşü nasıl? Su ya da benzer şeylerin "akış biçimi"ni anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yorışdı.

ol menig birle yorışdı: O, yürüme konusunda benimle yarıştı.

torqu yorışdı: İpek kumaşta [başka bir şeyde de olabilir] izler, çizgiler oluştu. Bu, ipek kumaş yıpranmaya yüz tuttuğu zaman gerçekleşir.

yorışūr, yorışmāq.

yorıtgān.

yorıtgān kişi: Sürekli osuran kimse.

yorıttı.

ol meni telim yorıttı: O, beni çok fazla yürüttü.

ot anıg qarnın yorıttı: İlaç onun bağırsaklarını gevşetti - Onu ishal yaptı.

yorıtūr, yorıtmāq.

yorttı.

atlıg yorttı: Atlı rahvan gitti.

yortūr/yortār (iki değişik sesletim), *yortmāq*.

yortug. Savaş gününde ya da konaklama yerinden ayrıldığında hakanın yanında bulunan eşlikçiler [korumalar].

yortuşdı.

ol menig bile yortuşdı: O, yürüme konusunda benimle yarıştı.

yortuşūr, yortuşmāq.

yoş. Kalabalık (**Oguz** lehçesi).

boḏūn yoş bōldı: Halk toplaşıp kalabalık yarattı.

yōş.

yāş yōş: Sebzeler, yeşillikler – söz uzatımıyla.

yotturdum (yoḏturdum).

men aŋ̂gar bitig yotturdum: Ben ona yazı sildirdim. Kök-biçimi **yoḏturdum**'dur. Herhangi bir şeyi izi tamamen yok oluncaya kadar silip temizlemeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yotturur men, yotturmāq.

yovlıc. Keçinin ince, yumuşak tüyü.

yowdı.

eşyēk yowdı: Eşek koşabildiği kadar hızlı koştu.

ol anı ārdı yowdı: O, onu hile yaparak aldattı.

yuwdı sözcüğüyle aynı geniş zaman ve eylemliğe sahip.

er qadāşın qurdı yowdı: Adam hısmıyla bağlarını güçlendirdi, onunla zenginliğini paylaştı ve şefkatiyle onu etkisi altına aldı.

yowār, yowmāq.

yowsādı (yöwsēdi).

ol manĝa tawār yowsādı (yöwsēdi): O, zenginliğini [malını] benimle paylaşmak istedi.

yowsār, yowsāmāq (yöwsēr, yöwsēmēk).

yowuşdı (yöwüşdi).

olar ẹkki yowuşdı (yöwüşdi): Onlar birbirleriyle yardımlaştı ve [zenginlik] paylaştılar.

yowuşūr, yowuşmāq (yöwüşūr, yöwüşmēk).

yozādı.

qōy yozādı: Dişi koyun döl vermedi. Kısrak dışında, erkeğiyle çiftleşen, ancak yavru doğuramayan herhangi bir hayvanı anlatmak için bu sözcük kullanılır; kısrağın hamile kalamamasını anlatmak için *be qısır boldı*: Kısrak kısır kaldı denir.

yozār, yozāmāq.

yölēdi.

ol tāmıg yölēdi: O, duvarı [başka bir şeyi de olabilir] destekledi.

yölēr, yölēmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ulugnı tilēr men	Ululuk [bilgelik] aradım
tawārın yölēr men	(Ve onu) zenginlikle [zaferle] destekledim
tilekni bulār men	Dileğime ulaştım
yılqım anĝar üplenūr	(Böylece zenginliğim ve) hayvanlarım yağmalanır

yölēgü.

yölēgü nēnĝ: Bir şeyi desteklemek için kullanılan başka bir şey.

yöleklik (yöleklig).

yöleklik yıgāç: Bir şeyi desteklemek için kullanılan tahta.

yöleklig yıgāç: Bir şeyle desteklenmiş ağaç.

yöleldi.

tām yöleldi: Duvar desteklendi.

yölelūr, yölelmēk.

yördi.

urāgut oglın beşiktin yördi: Kadın çocuğunu beşikten çözdü.

yörēr, yörmēk.

yördi.

urāgut oglın beşiktin yördi: Kadın çocuğunu beşikten çözdü. Bağları çözülen, gevşetilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yördēr, yördmēk.

yöre. Bir şeyin yakın çevresindeki alan; yöre (*havâlî* – **Oguz** lehçesi).

yörgēdi.

ol aḍāqın yörgēdi: O ayağını [başka bir şeyi de olabilir] sardı. Birinin sardığı herhangi bir şeyi anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

yörgēr, yörgēmēk.

yörgemeç. Etrafına ince bir bağırsak dolanarak yuvarlatılan işkembe; bu daha sonra kızartılarak ya da haşlanarak yenir.

yörgenç. Yoldaki ya da başka bir şeydeki "kıvrım"lar veya "dönemeç"ler anlamına gelen **tezginç** sözcüğüne benzer.

yörgenç. Ağaca dolanan ve onu kurutan bir bitki; sarmaşık.

yörgendi.

uruq yıgāçqa yörgendi: İp, ağaca [başka bir şeye de olabilir] sarıldı.

er yogurqānga yörgendi: Adam yorgana [başka bir şeye de olabilir] sarındı.

yörgenūr, yörgenmēk.

yörgeşdi.

yıgāçqa yıp yörgeşdi: İp, ağaca [başka bir şeye de olabilir] sarıldı. Kendini başka bir şeyin üzerine saran bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yörgeşūr, yörgeşmēk.

yörgetti.

ol yıp yörgetti: O, (ona) dokuma ipliğini (bir şeyin üzerine) sardırdı. Ayak-sargısını [dolak] ya da başka sargıları sardırmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yörgetūr, yörgetmēk.

yörüg. Yorum (*tabir*).

tūş yörügi: Düşlerin yorumu [rüya tabiri].

yörüg. Sözlerin anlamı ve açıklaması (*fehvâ, tefsîr*).

sōz yörügi: Kelamın tefsîri.

yörüldi.

ogul beşiktin yörüldi: Bebek, beşiğinden çözüldü.

yörlür, yörülmēk.

yöwtürdi.

ol qadāşınĝa nēnĝ yöwtürdi: O, onun hısımlarıyla ve kardeşleriyle paylaşmasını sağladı.

yöwtürür, yöwtürmēk.

yöwüş. Akrabalarına giysi ya da mal vererek yardım etmek. Bu sözcük çoğunlukla kocasına sunulan bir geline ilişkin olarak kullanılır. Çünkü gelinin çeyizi için akrabaları geline çeşitli armağanlar verirler. Şu atasözünde de geçer,

yöwüşlüg kelin küḑēgü yawaş bulūr: Akrabaları armağanlar yağdıran bir gelin nazik ve iyi kalpli bir güvey bulur [çünkü onu böylesine zengin donanmış görünce kocası ona müşfik davranır].

yu. Kadınların bir şeyden utandıkları zaman kullandıkları bir ilgeç.

yubqa. *fe*'li [*w* – **yuwqa**] biçimin değişik sesletimi. Tıpkı Arapçadaki *usrub≈usruf* ("kurşun") ya da *mastaba≈mastafa* ("kanepe") ya da *bânîd* [Farsçadaki *pânîd*] ve Arapçalaştırılmış biçimi olan *fânîd* ["bir tür şekerleme"] sözcüklerinde olduğu gibi *be* (*b*) *fe*'ye (*f* – *w*) dönüşmüştür.

yūdı.

er tōn yūdı: Adam giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] yıkadı.

yūr, yūmāq.

Şu atasözünde de geçer,

qānıg qān bile yūmās: Kan kanla yıkanmaz – halk arasındaki kargaşa başka bir kargaşayla çözülmez, yalnızca barışla çözülür.

yūdı.

ol tōn yūdı: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] yıkadı.

yūr, yūmāq.

yudruqlandı.

er yudruqlandı: Adam elini yumruk yaptı.

yudruqlanūr, yudruqlanmāq.

yuḑruq. Yumruk. Şu atasözünde de geçer,

yātnıg yāglıg tikūsinden ōznig qanlıg yuḑruq yēg: Yabancının yağlı lokmasından hısmının kanlı yumruğu yeğdir. Bu atasözü, tartışan hısımları barıştırmak için kullanılır.

yuga. bkz. **yuvga**.

yugruş. *Türklerde* halkın arasından gelip de vezirlik makamına yükselen bir adama verilen ad. Bu işe yatkın ya da geniş bir yandaş kitlesine sahip de olsa atlı bir savaşçıya [süvariye] ya da benzerlerine bu unvan verilmez. Bu makam Hakandan bir seviye aşağıdadır. Yağmurda, karda ve sıcakta başı üzre kurulan kara ipekten bir çadır [güneşlik, *kubbe*] kendisine verilir [*çuvaç*: Han çadırı].

yul. Pınar; su kaynağı.

çoqrama yul: Fışkıran kaynak.

yūl. Pınar; su kaynağı.

yula. Kandil. Şu dizelerde de kullanılır,

tegme ẹ̄wek ışqa körüp turgıl ele
çaqmaq çaqıp ẹ̄wse qalı uḍnūr yula

Bir işe aceleyle girişme, (başlamak için) dur ve onun doğasını anlamak için bak
Kibriti çakan kişi bunu telaşla yaparsa, (hızlı hareketi nedeniyle) kandil söner

yulaq.

yul yulaq: Çok küçük bir pınar. *lâm*'a (*l*) *kaf* (*q*) eklenmiştir. Şu dizelerde de kullanılır,

aqturur kȫzüm yulāq
tüş qılur ördek yugāq

Gözüm yaşı pınar gibi akar (ta ki gölcükler oluşana kadar)
Ördekler ve diğer sukuşları buraya konar

yulaqlandı.

yẹ̄r yulaqlandı: Toprakta pek çok pınar vardı.

yulaqlanūr, yulaqlanmāq.

yular. Atın yuları.

yond bāşın yulārlap kenki ye: Atın başını pişirip yemek istediğinde önce yulan sıkıca tak ki kaçmasın; sonra yersin. Bu atasözü, birine atını denetim altında tutmasını ve başıboş bırakmamasını öğütlemek için kullanılır.

yulār. At yuları.

yularlandı.

at yularlandı: Ata yular takıldı.

yularlanūr, yularlanmāq.

yularlıg.

yularlıg at: Yularlı at.

yuldı.

er bulunug yuldı: Adam tutsağı salıverdi.

er tutug yuldı: Adam rehinde bulunan bir şeyi kurtardı.

er quş yuldı: Adam tüylerini yolabilmek için kuşu kaynayan suya soktu. Posttan kıl yolmayı ya da benzer şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

urāgut başın yuldı: Kadın başını kurtardı – Kadın karşılık olarak çeyizini vererek kocasından ayrıldı.

yulār, yulmāq.

ol bitig yuldı: O, kitabın bir suretini çıkarttı.

(Geniş zaman ve eylemliği) aynıdır.

yuldruga (**yuldurga**). Devedikeni – Kılıç gibi uzayan bir bitki. Bu sözcükte *dal* (*d*) da ünlü alabilir ve **yuldurga** biçiminde söylenir.

yulduz kŏl. *Kuça*, **Kiŋĝüt** ve **Uygur** arasındaki sınırda bulunan bir göl.

yulduz. "Yıldız"ları anlatmak için kullanılan genel bir ad.

Daha sonra yıldızlar kendi aralarında şu şekilde ayrılır: *eren tūz*: Jüpiter yıldızı (gezegeni); *qara quş*: Terazi (*mīzân*) Takımyıldızı [kitapta daha önce *eren tūz*: Terazi Takımyıldızı, *qara quş*: Jüpiter olarak geçmiştir; özgün metin bu biçimdedir –çn]; **ülker**: Ülker takımyıldızı [Süreyya]; **yętīgēn**: Yedikardeş yıldızı [Büyükayı]; *temür qazug*: Kutupyıldızı; *baqır suqım*: Mars.

yulīdı.

beg bodunug yulīdı: Bey halkın üstüne akın ederek yağmaladı.

yulīr, *yulīmāq*.

yulīmān. Yıkıcı ve tamamen harap edici akın ve yağma

yulışdı.

boḍūn bīr ekindīni yulışdı: Halk birbirinin üstüne akın ederek karşısındakini talan etti.

yulşūr, *yulışmāq*.

yulıttı.

bēg bōynı yulıttı: Bey, bir kavmin üzerine baskın yapılarak onların yağmalanmasını emretti.

yulıtūr, *yulıtmāq*.

yulqaşdı.

yulqaşdı nēnĝ: Bir şey kazındı ya da sıyrıldı.

yulqaşūr, *yulqaşmāq*.

yulqdı.

tāş anınĝ aḍāqın yulqdı: Taş onun ayağını sıyırdı ve yaraladı. Bir şeyin üzerinde sıyrığa, çiziğe neden olan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yulqār, *yulqmāq*.

yulqdı.

ol andın nēnĝ yulqdı: O, ondan bir şeyi kazıyıp çıkarttı – Bu "o, onu kullandı," "onun üzerinden bir kâr elde etti" anlamına gelir.

yulqār, *yulqmāq*.

yulqındı.

yulqındı nēnĝ: Bir şey sıyrıldı.

yulqınūr, *yulqınmāq*.

yulqışdı.

olār bīr ękindīdin nēnĝ yulqışdı: Onlar birbirlerinden yarar sağladılar.

yulqışūr, *yulqışmāq*.

yulturdı.

ol bulunug yulturdı: O, birine, tutsağın serbest bırakılması için fidye verdirdi.

ol taqāgūnı yulturdı: O, tavuğu [başka bir şeyi de olabilir] yoldurdu. Tüyleri olup da yolunan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ol qulın yulturdı: O, kölesinin, para vererek kendisini ondan satın almasına izin verdi.

yulturur, yulturmāq.

yulug. Fidye. Şu dizelerde de kullanılır,

miñg kişi yulugı bolup özinge
bergeler özün anıg közinge

Binlerce kişi onun ruhu için fidyedir
Onun gözlerinin bir bakışı için ruhlarından vazgeçerler

öz sözcüğü bu ikilikte "ruh" anlamında kullanılır; halkın bunu nasıl bir bağlamda söylediğini daha önce anlatmıştım [bkz. *öz qonuqı*].

yuluglug.

yuluglug kişi: Fidyesi ödenmiş kişi.

yulun. Omurilik.

yulundı.

saç yulundı: Tüy yolundu.

qul yulundı: Köle, sahibine kendi ederini ödeyerek azat oldu.

bulun yulundı: Tutsağın fidyesi ödendi ve serbest bırakıldı.

urāgut yulundı: Kadın (kocasına çeyizini bırakarak) boşandı.

yulnūr, yulunmāq.

yumgāq. Yuvarlak ya da kıvrımlı herhangi bir şey.

yumgāq tana: Kişniş tohumu (Uç lehçesi) – **tana** sözcüğünün de Farsçadaki *dâne*: tohum, tane sözcüğünden Türkçeleştirildiğini düşünüyorum.

yumgaqlandı.

yumgaqlandı nēñg: Bir şey yuvarlak yapıldı.

yumgaqlanūr, yumgaqlanmāq.

yumluşdı.

közlēr yumluşdı: Gözler kapandı [yumuldu].

yumluşūr, yumluşmāq.

yumşādı.

yumşādı nēñg: Bir şey yumuşadı.

yumşār, yumşāmāq.

yumşāq. Herhangi bir şeyin yumuşak olanı.

yumşaqlandı.

ol manĝa yumşaqlandı: Adam bana karşı uysal, saygılı ve yaltaklanan bir biçimde davrandı.

yumşaqlanūr, yumşaqlanmāq.

yumşattı.

ol teri yumşattı: O, deriyi sepiledi.

ol qatıg nēnĝni yumşattı: O, katı bir şeyi yumuşattı.

ol sözüg yumşattı: O hızlı hızlı ve kısık bir sesle konuştu. Birinin *Kur'an-ı Kerim*'i hızlı okuyarak ezberlemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yumşatūr, yumşatmāq.

yumundı (yümündi).

ol közin yumundı (yümündi): O, gözlerini kapıyormuş gibi göründü.

yumnūr, yumunmāq (yümnür, yümünmēk).

yumur. Hayvanların körbağırsağı.

yumurlandı.

sü yumurlandı: Askerler [başka birileri de olabilir] toplandı (**Oguz** lehçesi).

yumurtga. Tavukların ya da başka kuşların "yumurta"sı. İnsanların ya da başka hayvanların taşaklarına [testis] da **yumurtga** denir.

yumuş (yumış). İki adam ya da başka birileri arasındaki mesaj (*risâle*). Nitekim "melek"e de *yumışçı* derler; çünkü [Arapça] *melek* sözcüğü "mesaj (*risâle*)" anlamına gelen *elûk* sözcüğünden türetilmiştir. Türklerin kendi dilinde "melek" anlamına gelen bir sözcük yoktur.

yumuşga. bkz. **yawışgu**.

yumuz (yumız).

yumuz (yumız) er: Tombul, semiz adam.

yunçīdı.

er yunçıdı: (Yoksulluk nedeniyle) adamın durumu kötüleşti. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Zamanı anlatıyor)

bilge bügü yunçīdı	Bilginin vaziyeti kötüleşti
ajun anı yançıdı	Zaman ona dişlerini geçirdi
erdem eti tınçıdı	(Şimdi) erdemin eti kokuşur
yerke tegip sürtülür	Dünyaya ne zaman rastgelse (zayıflığı nedeniyle) yıpranır

tançadı sözcüğünün kök-biçimi *tançgādı*'dır; dörtlüğün uyak düzeni bunu gerektirdiği için *gayn* (*g*) düşmüştür. **Oguz** ve **Qıfçāq** lehçelerinde böylesi bir atlamaya izin verilir, çünkü onlar adlarda ve eylemlerde ortadaki *gayn*'ı (*g*) düşürürler. [Buradaki dilbilgisel bilgilendirme elbette yukarıdaki dörtlükteki eylemlerden birine ve büyük olasılıkla da *tınçıdı*'ya ilişkindir; ancak bu kesin değildir –çn].

yunçıg,

yunçıg īş: Zayıf koşullara sahip olduğu için kolay kolay çözülemeyecek güç bir mesele.

yunçıg er: Zayıf, kötü durumda olan adam.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ödleg arıg kewredi	Zaman tümden gevşedi
yunçıg yawuz tawradı	Düşkün ve gizlenmiş olan giderek güçlendi
erdem yeme sewredi	(Ve) erdem zayıfladı
ajun bēgi çertilūr	Dünyanın beyi [*Afrāsiyāb* Han] göçüp gittiğinden beri

yunçırdı.

er īşı yunçırdı: Adamın işi kötüleşti.

yunçırār, *yunçırmāq*.

yunçıttı.

ol anı yunçıttı: O, onu incitti.

yunçıtūr, *yunçıtmāq*.

yundaq. Dışkı; özellikle at dışkısını anlatmak için kullanılır.

Şu atasözünde geçer,

yagīñgıg erse kerek yundaqı tegīr: Düşmana ait olsa da, at gübresinin değeri vardır – düşmana ait olsa bile zenginlik gereklidir, ondan geriye hiçbir şey kalmasa bile atının gübresi kalır ve sen bu gübreyle ateş yakabilirsin.

yundı. Yemek yedikten sonra kâsenin yıkandığı su.

yundı.

er suwda yundı: Adam suda yıkandı.

er yundı: Adam aptes aldı (**Oguz** lehçesi).

yunār, *yunmāq*.

yunguq. Çöğenotu [*üşnân* – kökü sabun gibi kullanılan bir bitki, *yunmāq*: yıkamak eylemiyle ilişkisine dikkat edin].

Şunu bilin ki bir âlet, araç gereç adı yapmak için eylem gövdelerine *kaf* (*q*) eklenir; tıpkı **orgāq**: orak sözcüğünün **ōrdı**: o, ot biçti sözcüğünden türemesi gibi. Aynı kural bu sözcükte de geçerlidir, **yūdı**, "o, (giysiyi) yıkadı" anlamındadır ve bu sözcük de "onun (giysileri) yıkamakta kullandığı şey" anlamına gelir. Gördüğünüz gibi eylem gövdelerine sonek olarak *kaf* (*q*) getirilmiştir.

yūñg. Ciğere yapışık, yumru bir et parçası; bunu yalnızca kadınlar yer, erkekler asla yemez.

yuñg. Deve ya da koyun yünü.

yuñg. Pamuk (**Argu** lehçesi). **Yagma** ve **Qarluk** lehçelerinde de bu şekilde adlandırılır.

yuŋlādı.

ol qōyın yuŋlādı: O, koyununun yününü kırktı.

yuŋlār, *yuŋlāmāq*.

yuŋlattı.

ol qōyıg yuŋlattı: O, koyununun (ya da devesinin) yününü kırktırdı.

yuŋlatūr, *yuŋlatmāq*.

yuŋgu. *Bārmān* kentinde akan bir nehir. Bu kent *Afrāsiyāb*'ın oğlu tarafından bu nehrin kıyısına inşa ettirilmiştir ve bu oğulun adı *Bārmān*'dır; dolayısıyla kente onun adı verilmiştir. Bu tıpkı *Rûm* ülkesinin adının, Tanrı esenlik versin, İshak peygamberin oğlu Esav'ın oğlu er-Rûm'dan gelmesi gibidir.

yuq. Kâsedeki yemek artığı; bulaşık. Söz uzatımıyla *yuq yaq* biçiminde de kullanılır.

yūq.

yāq yūq: Kâsedeki yemek artığı; bulaşık. Buradan hareketle "uzak bir akraba"ya *yāq yūq qadaş*; bu ifade "o, bize, yemek artığının kâseye yapışık olduğu gibi [gevşek bir biçimde] yapışıktır" anlamına gelir.

yuqdı.

eligke yāg yuqdı: Eline yağ bulaştı.

anıg uḳūzı aŋgar yuqdı: Onun uyuzu başka birine de bulaştı. Herhangi bir şeyin başka bir şeye bulaşmasını ya da üzerine sıçramasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yuqār, *yuqmāq*.

yuqturdı.

ol aŋgıg tōnıŋga yıpār yuqturdı: O, onun giysisine misk sürdürdü.

yuqturur, *yuqturmāq*.

yuquldı.

tōnqa qara yuquldı: Giysiye [başka bir şeye de olabilir] kara (mürekkep) bulaştı.

yuqlūr, *yuqulmāq*.

yuquşdı.

uḳuz yuquşdı: Uyuz (nem nedeniyle vücutta hızla) yayıldı.

yuquşūr, *yuquşmāq*.

yurç. Bir kadının kendinden küçük erkek kardeşi. Bir erkeğin erkek kardeşi ile bir kadının erkek kardeşi birbirinden ayrılır. Erkeğin erkek kardeşine eğer kendisinden gençse **ini**, eğer yaşlıysa **eçi** denir. Erkeğin kendinden küçük kız kardeşine **siŋgil**, kendinden büyük kız kardeşine **eke** denir. Kadının kız kardeşi ise küçükse **baldız**, büyükse **eke** olarak adlandırılır.

yurt. Harabe halindeki eski yerleşimler.

yurun. Bir kesimlik ipek kumaş parçası. *yurun yuqa* da denir.

yurunlug.

yurunlug urāgut: İpek kumaş parçalarına sahip olan kadın.

yusıqlıg.

yusıqlıg er: Başına tulga giymiş, yüzünü demir zırhla örtmüş adam.

yuşdı (yüşdi).

ol bēgni yuşdı (yüşdi): O (testinin ağzından) birayı akıttı.

Bu [*bēgni* – **begni**], buğday, arpa ve darıdan yapılan bir içkidir.

yuşār, yuşmāq (yüşēr, yüşmēk).

yuşıldı (yüşildi). Sirke ya da bira gibi şeylerin testiden akıtılmasını anlatmak için kullanılır.

yuşılūr, yuşılmāq (yüşilūr, yüşilmēk).

yuşuldı.

qān yuşuldı: Kan (yaradan ya da başka bir yerden) fışkırdı.

yuşulūr, yuşulmāq.

yuşulgān.

bu bāş ol qānı yuşulgān: Bu, sürekli kanın aktığı bir yaradır.

yūt. Kışın gelen soğukla birlikte vahşi hayvanları ve çiftlik hayvanlarını öldüren felaket.

yutıqtı.

yılqı yutıqtı: Yağan karla birlikte hayvanları soğuk ısırdı. Bu, hayvanların soğuktan donarak öldüğü anlamına gelir.

yutıqār, yutıqmāq.

yuttı.

ol yumurtgānı yuttı: O, yumurtayı [başka bir şeyi de olabilir] yuttu (**Oguz** ve **Qıfçāq** lehçeleri).

yūtār, yūtmāq.

yuvga. Katmerli yufka.

yuvug. "Sel suyunun yuvarladığı iri kaya parçaları" anlamına gelen **yuwug** sözcüğünün değişik sesletimi.

yuwdı.

er topıq yuwdı: Adam topu yuvarladı.

yuwār, yuwmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Zenginliğini arttırmayı, mal biriktirmeyi anlatıyor)

tawar yıgıp suw aqın ẹndi saqın

qorum kepi ī̧disin qōdı yuwār

Malını yığıp zenginliğini arttıranın (dağın zirvesinden) bir selin geldiğini düşünmesini sağla

İri kayaları yuvarladığı gibi onun malını da sürükler götürür

yuwga. Piç.

yuwgalandı.

ogul yuwgalandı: Çocuk yaramazlaştı, terbiyesizleşti.

yuwgalanūr, yuwgalanmāq.

yuwgattı (yuwgāḏtı).

oglān yuwgattı: Çocuk yaramazlık, terbiyesizlik yaptı. Kök-biçimi **yuwgāḏtı**'dır; benzeşime maruz kalmıştır.

yuwgatūr, yuwgatmāq.

yuwlundı.

yuwlundı nēnĝ: Bir şey yuvarlandı.

yuwlunūr, yuwlunmāq.

yuwluşdı.

qorumlār qamug yuwluşdı: Kayalar [başka şeyler de olabilir] tümden yuvarlandı.

yuwluşūr, yuwluşmāq.

yuwqa. Herhangi bir şeyin ince olanı.

Şu atasözünde de geçer,

anāsı tewlüg yuwqa yapār, oglı tẹ̄tig qoşa qapār: Anası kumaz somunu ince yapar, oğlu zeki (onları) ikişer ikişer çalar. Bu atasözü, bir araya gelen iki becerikli insanı anlatmak için kullanılır.

yuwqalandı.

ol manĝa yuwqalandı: O, bana yaltaklandı ve uysal davrandı.

yuwqalanūr, yuwqalanmāq.

yuwsādı.

ol topıq yuwsādı: O, topu [başka bir şeyi de olabilir] yuvarlamak istedi.

yuwsār, yuwsāmāq.

yuwturdı.

ol topıq yuwturdı: O, topu [başka bir şeyi de olabilir] yuvarlattı.

yuwturur, yuwturmāq.

yuwug. "Sel suyunun tepelerden yuvarladığı kaya parçası" [*culmûdu sahrin hattahu's-seylû min'ali* – bu *Muallaqat'ü-İmru'ul-Qays*'tan (Kâbe duvarına asılan askı şiirlerinden –*muallâka*– birinin şairi) yapılmış bir alıntıdır, şiirde şair atını

böylesi bir sele benzetir –çn]. Tepede yürüyen bir insan ya da hayvanın vadinin tabanına yuvarladığı kaya parçalarını anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

yuwuldı.

topıq yuwuldı: Top [başka bir şey de olabilir] yuvarlandı.

yuwlūr, yuwulmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kendisine ihanet eden bir adamı anlatıyor)

aydım aŋgar sawulma	Dedim ona aldanma
qulbāq uḍu yuwulma	**Qulbāq**'ın peşinden yuvarlanma
yuwga suwın suwulma	Bilinmeyen bir kaynaktan gelen [piç] suyu arama
qaptı menig qāyımı	Benim **Qāy**'ımı (bu kavimden getirilmiş kölemi) aldı götürdü

yuwuşdı.

olār bīr bīrke topıq yuwuşdı: Onlar birbirlerine top yuvarladılar.

yuwuşūr, yuwuşmāq.

yüdrük. Üzerine eşya ya da giysi yığılan yükselti [platform].

yüḍti.

ol yük yüḍti: O, yükü taşıdı [yüklendi].

yüḍēr, yüḍmēk.

yüḍürdi.

ol teŋeke yük yüḍürdi: O, yükü deveye [başka bir şeye de olabilir] yükledi.

yüḍrür, yüḍürmēk.

Şu dizelerde de kullanılır,

agruq agır işiŋgni aḍnāguqa yüḍürme

açrub özüŋg üşērip aḍnāgunı toḍurma

Kendi ruhunun yükünü başkasına yükleme

Başkasını iyice doyururken sen aç ve gözleri kararmış kalırsın

yüḍüşdi. Yükleşti.

ol ekki tarıg yüḍüşdi: Onlar buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] yükleme işinde birbirlerine yardım ettiler. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

yüḍşūr, yüḍüşmēk.

yüg. Kuş tüyü.

yügletti.

ol oq yügletti: O, oka tüy taktı.

yügletūr, yügletmēk. Kök-biçimi *yügletti*'dir; benzeşime maruz kalmıştır [ünlü kısalmıştır].

yügrük.

yügrük at: İyi koşan at - Yarış atı. *Oguzlar* "akıllı ve ferasetli bir âlim"e *yügrük bilge* der.

yügrüm.

bīr yügrüm yēr: Bir koşuda koşulacak büyüklükte alan.

yügrüşdi.

oglān yügrüşdi: Oğlan çocukları [başka birileri de olabilir] koşuştu.

yügrüşūr, yügrüşmēk.

yügür. "Darı" anlamına gelen **ügür** sözcüğünün değişik sesletimi.

yügürdi.

er yügürdi: Adam hızla koştu.

yügrūr, yügürmēk.

Şu dizelerde de kullanılır,

ündep ulug tapāru tawraq kelip yügürgil
qurgaq yılın boḍun kör qanda tüşer qōdı ıl

Yaşlı bir adam (seni) çağırdığında (çağrıya yanıt ver ve) onun yanına hızla git
Kuraklık yılında halkın nereye yerleştiğine bak ve onların yanına yerleş

Bu, "başına ne değişim gelirse gelsin halkına sadık kal" demek için kullanılan bir ifadedir.

ol bōz yügürdi: O, bezin arşlarını [boyuna dokunan iplikler] dokudu.

yügürür, yügürmek.

yügürgēn. Ulak; kurye. Çin tüccarları adına, kervan ulaşmadan önce İslam ülkesine giden ve onlardan haberler getiren, iletişimlerini sağlayan kimse.

yügürgēn at: İyi koşan at [başka bir şey de olabilir] - Yarış atı.

yügürgün. Darı gibi kırmızı taneleri bulunan bir bitki. *Türkmēnler* bu taneleri yer.

yügürtti.

ol anı yügürtti: O, onu koşturdu.

yügürtür, yügürtmēk.

yük. Yük.

bīr yük bugdāy: Bir yük buğday - Ağır bir yük.

yüklēdi.

ol tewēke yük yüklēdi: O, yükü deveye [başka bir şeye de olabilir] yükledi.

yüklēr, yüklēmēk.

yükletti.

ol yük yükletti: O, (ona) yükü yükletti.

yükletūr, yükletmēk.

yüksēdi.

yüksēdi nēŋ: Bir şey yüksek ya da uzundu.

yüksēr, yüksēmēk.

yüksek.

yüksek tāg: Yüce dağ.

"Yüksek, yüce, ulu" olan herhangi bir şeyi anlatmak için **yüksek** sözcüğü kullanılır. Bu sözcük **yüg**: kuş tüyü sözcüğünden türetilmiştir; çünkü kuş tüyünün doğasında yükselmek ve yukarılara çıkmak vardır. "Uzun" olan herhangi bir şey de bu şekilde adlandırılır.

Şu dizelerde de kullanılır,

üs es körüp yüksek qalıq qōdı çoqār

bilge kişi ögüt bęrip tawraq uqār

Akbaba avını gördüğü zaman yüksekte olduğu havadan aşağıya iner

Bilge kişinin avı ise öğüttür, onu duyduğu zaman (ezberler ve) anlar

yüksetti.

ol tām yüksetti: O, bir duvar yükseltti [inşa etti]. Birinin yükselttiği herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yüksetür, yüksetmēk.

yüksük. İğne batmasını önlemek için terzilerin parmak uçlarına taktıkları, pirinçten ya da deriden yapılan, okçukların parmak-koruyucularına benzeyen bir şey [yüksük].

yükünç. Namaz (*salât*) (**Qıfçāq** lehçesi).

teŋrīke yükünç yükündi: Cenab-ı Hak için namaz kıldı.

ol bēgke yükünç yükündi: O, beyin [başka birinin de olabilir] huzurunda başını eğdi.

yükündi.

qul teŋrīke yükündi: Kul, Cenab-ı Hakk'ın önünde secde etti.

toyın burxānqa yükündi: Kâfirlerin din büyüğü puta secde etti.

ol maŋa yükündi: O, bana itaat etti ve saygıyla önümde eğildi.

yükünür, yükünmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Sevgilisinin hayalini anlatıyor)

yüknüp maŋa imledi	Başını eğerek beni selamladı ve sanki "hizmetinizdeyim" dedi
közüm yāşın yamladı	(Bir göründü ve) gözümdeki yaşı sildi
bagrım bāşın emledi	Ciğerimdeki yarayı iyi etti
elgin bolup ol keçēr	(Sonra) bir seyyahmış gibi geçti gitti

yülīdi.

er saç yülīdi: Adam saçını tıraş etti.

yülīr, yülīmēk.

yülīgü. Ustura.

Oguzlar bu sözcüğü bilmez ve "ustura"ya **kerēy** der.

yülildi.

saç yülildi: Saç tıraş edildi.

yülilūr, yülilmēk.

yülitti.

er saçın yülitti: Adam saçını tıraş ettirdi.

yülitūr, yülitmēk.

yümdi.

er kōz yümdi: Adam gözlerini kapadı [yumdu].

yümēr, yümmēk.

yümtürdi.

ol anıg kōzin yümtürdi: O, onun gözlerini kapattırdı [yumdurdu].

yümtürür, yümtürmēk.

yümülgēn.

bu er ol kōzi yümülgēn: Bu daima uyuklamak için gözlerini kapatan bir adamdır.

yūn.

yūn quş: Tavuskuşu.

yūn arıq. *Balāsāgūn* yakınlarındaki bir yaylanın adı.

yürek. Yürek; kalp.

yüreklig: Yürekli, yiğit savaşçı.

yüreklendi.

er yüreklendi: Adam [başka biri de olabilir] cesaret gösterdi.

yüreklenūr, yüreklenmēk.

yüreklig.

yüreklig er: Yürekli, cesur adam.

yüşeñg.

yüşeñg tāş: Düz taş. bkz. **üşeñg**.

yūz. Yüz.

Şu atasözünde de geçer,

yūzke körme erdem tile: Yüzün güzelliğine ya da çirkinliğine bakma, insandaki terbiyeye bak. Bu, anlam olarak, *İsam*'ın *inneme'l-meru bi asgareyhi bi qalbihi ve lisânihi* ["İnsan iki küçük kısımda, kalbinde ve dilinde var olur"] sözüne benzer.

yüzdi.

er suwda yüzdi: Adam suda yüzdü.

iriŋ yüzdi: İrin (vücutta ya da yarada) birikti, kabardı.

er toqum yüzdi: Adam hayvanı kesti ve derisini yüzdü.

yüzēr, yüzmēk.

yüzerlik. Sedefotu (**Oguz** lehçesi). bkz. **yıdıg**.

yüzlendi.

ol maŋa yüzlendi: O, yüzünü bana döndü.

er yüzlendi: Adam halk arasında saygı gördü. Onlardan saygı görmek istemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yüzlenür, yüzlenmēk.

yüzlüg.

ekki yüzlüg er: İkiyüzlü adam.

ekki yüzlüg közŋü: Ayna.

yüztürdi.

ol aŋar qōy yüztürdi: O, ona koyun [başka bir şey de olabilir] yüzdürdü.

ol anı suwda yüztürdi: O, onu suda yüzdürdü.

yüztürür, yüztürmēk.

yüzük. Yüzük.

Z

zānbı. Bir çekirge türü.

zānbı art. qoçṅgār bāşı ile *Balāsāgūn* arasındaki bir dağ geçidi.

zap zap. Adımların hızlı atılmasına ilişkin yansıma bir ilgeç.

zap zap bargıl: Çabuk ol.

zaq zaq. Koçları tos vurmaya teşvik etmek için kullanılan bir kışkırtma ifadesi.

zaranza. Yalancısafran bitkisi.

zaranza urgı: Yalancısafran tohumu.

zargunçmūd. Bir tür fesleğen. Bu Farsçada *peleng müşg* ["kaplanmiski"]denilen ottur.

züngüm. Bir Çin ipeklisi türü.

Kitapta Geçen Dil Kavramları

Dil kavramlarının Türkçeleştirilmesinde öncelikle açıklayıcı olma niteliği gözetilmiştir. Dîvânü Lugâti't-Türk *üzerine yapılmış diğer dillerdeki çalışmalar ve özgün eser kıyaslanarak ve son aşamada tutarlı bir üslup yakalama arzusuyla Prof. Dr Berke Vardar yönetiminde hazırlanan* Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü *[ABC Kitabevi, İstanbul, 1988] temel alınarak ekteki sözlükçe oluşturulmuştur.*

adıl: Dilsel bağlamda daha önce anılan bir öğeyi, bildirişime katılan bir kimseyi, sözcenin oluşturulduğu sırada gözlem alanına giren bir varlık ya da nesneyi gösteren biçimbirim ve bu niteliği taşıyan biçimbirimlerin oluşturduğu dilbilgisi ulamı. Adıllar, ad soylu biçimbirimlerin önemli bir bölümünü oluşturur, genellikle adların yerini tutar, kişi, soru, iyelik ilgi, gösterme ya da belgisizlik kavramını içerir.

akıcı ünsüz: Ağız yolunun kapanması ya da açılmasıyla oluşan ünsüz (*re*, *lâm*, *nun*); *selâset*.

akışma: Kulağa hoş gelen seslerin birbirini izlemesi.

artdamaksallaştırma: Yumuşak damak bölgesinde, sert damağın art uç noktasıyla küçük dil arasında oluşturulan ses.

belirteç: Bir eylemin, bir sıfatın, bir ilgecin, bir bağlacın ya da kendi türünden bir başka birimin anlamını etkileyen, onu kesinleştirerek ya da kısıtlayarak belirleyen birim.

benzeşim: Bir sesin söz zincirinde kendisinden önce ya da sonra gelen bir başka sesle birlikte bulunmasından doğan ve birinden öbürüne özellik aktarımı yoluyla gerçekleşen değişim.

buyrum: Eylemin yapılması gerektiğini buyurarak anlatan isteme kipi.

ce'm beyne's-sâkineyn: Ünsüz [sâkin] kümesi.

çeker harfleri: *elif*, *vav*, *ye* [*matres lectionis*].

damaksıllaştırma: Bir sesin eklemlenme bölgesini artdamaktan öndamağa kaydırma; *imâle* [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma].

eden: Etken biçimde oluşa katılan öğe.

edilgen eylem: Öznenin, yapılan işin etkisi altında kaldığını belirten çatıyla kurulan eylem; *mechûl*.

eğretileme: Düzdeğişmeceye karşıt olarak, dizisel bağıntılar düzleminde ortak anlambirimcikler kapsadıklarından aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini öbürü yerine ve karşılaştırma yapılmasının sağlayan sözcükleri kaldırarak kullanma sonucu oluşan değişmece.

ekeylem: Ad soylu dil birimlerinin yüklem işlevi üstlenmesini sağlayan eylem.

eklemleme noktası: Sesler oluşturulurken eklemleyicilerin birbirine yaklaşması ya da değmesi sonucu ses yolunun daraldığı ya da tıkandığı yer; çıkak.

eksikli: Ad ya da eylem çekimine girmekle birlikte ilişkin olduğu veznin tüm biçimlerini içermeyen sözcükler; *nâkıs* [*menkûs*].

eylem: Fiil; *fi'l*.

eylemlik: Başlıca işlevi, eylemin belirttiği oluşu göstermek olan ad özellikli eylemsi.

fasîh: Bozulmamış, öz dile ait sözcük.

fetha: *a* ya da *e* [düz ve geniş ünlü] okutan üstün imi.

geçişli: Nesneyle kullanılan eylem; *müteaddî*.

geçişsiz: Nesnesiz kullanılan eylem; *lâzım*.

genizsil: Geniz yoluyla (nazal) çıkarılan ses; *gunne*.

göçüşme: Bir sözcük içinde birbirini izleyen iki sesbiriminin yer değiştirmesi.

hafifletme: Kolaylık sağlama amacıyla sözcükten bazı yazaçların düşürülmesi; sadeleştirme; *tahfîf*.

hafz: Kesre imi.

hareke: bkz. **seçil im.**

hecâ': bkz. **seslem.**

hemze: Arapçada *elif*, *vav*, *ye*, *he* üzerine konan işaret – gırtlak vuruşu; *elif*'in adı.

ilgeç: Önünde yer aldığı ya da ardından geldiği birimle başka bir birim ya da tümcenin geri kalan bölümü arasında ilgi kurmaya yarayan birim; *edât*.

illet: *elif*, *vav*, *ye* yazaçlarından biri.

imâle: İki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma; bkz. **damaksıllaştırma.**

ince ünlü: Ağız boşluğunun ön bölümünde oluşan ünlüler (*e*, *i*, *ö*, *ü*); *rakîk*. bkz. **rikkat.**

i'rab: Sözcüğün sonundaki yazacın ya da imin değişmesi.

işba': Vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak; kalın ünlüye eğme.

işmâm: Bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama.

kalın ünlü: Ağız boşluğunun art bölümünde oluşan ünlüler (*a, ı, o, u*); *işba'*.

kaplam: Bir kavramın kapsamına giren, o kavramın tanımladığı öğelerin tümü.

katmerlenme: Bir sözcükte ortadaki yazaç ile son yazacın aynı yazacın tekrarlanmasından ibaret olması; **teşdîd** de söz konusudur.

kesre: *ı* ya da *i* [düz ve dar ünlü] okutan esre imi.

kişisiz: Kişi belirtisi olmayan eylem kipleri ile üçüncü tekil kişi çekimlerinde öznesi belli olmayan eylem biçimleri için kullanılan bir ifade; *mechûl*.

koşaç: Yüklemi özneye bağlayan öğe; Türkçede ekeylemin üçüncü kişi eki, *-dir*, bildirme koşacı olarak kullanılır; *sıla*.

kök-yazaç: Bir sözcüğün kökünde bulunan esas yazaç; *harf-i aslî*.

lîn: Yumuşatarak çekme; bkz. **medd-i lîn**.

medd: *elif, vav, ye*'yi çekerek uzatma.

medde: *medd* imi.

medd-i lîn: *vav* ile *ye* sesçil imsiz [harekesiz] olup kendinden önceki yazaç üstün imi almışsa *medd-i lîn* olur.

menkûs: bkz. **eksikli**.

misâl: İlk yazacı illet yazaçlarından biri olan sözcük.

muzâaf: bkz. **katmerlenme**.

nâkıs: bkz. **eksikli**.

nasb: Yazacın *fetha*'lıymış gibi *a* yada *e*'yle okunması.

ortaç: Eylemden türemiş, çoğunlukla sıfat, bazen de ad olarak kullanılan eylemsi; *fer'i fi'l*.

ötre: bkz. **zamme**.

rakik: bkz. **rikkat**; yuvarlama.

ref': Bir sözcüğü *zamme*'li [ötre – yuvarlak ünlülü (*o, ö, u, ü*)] okuma.

rikkat: İncelik.

rubâî: Dörtlü, dörtle ilgili; bkz. *Zevâtü'l-erba'a Kitabı*; dört yazaca sahip olan [sonu illetli] sözcükler.

sâkin: Harekesiz yazaçlar; bkz. **ünsüz**.

salâbet: Sertlik.

sâlim: İçinde illet yazaçlarından (*elif, vav, ye*) biri bulunmayan sözcük.

sesçil im: Arapçada bir yazacın nasıl okunacağını gösteren ve *fetha* [üstün], *kesre* [esre], *zamme* [ötre] denilen imlerden herbiri; *hareke.*

seslem: Bir tek sesleme eylemiyle çıkarılan ses ya da sesler öbeği; *hecâ'.*

sıla: bkz. **koşaç.**

söyleyiş: Sesleme edimi sırasında seslerle bürünsel öğeleri söyleme, gerçekleştirme biçimi.

söz uzatımı: Değişik gösterenler aracılığıyla aynı gösterileni aynı sözcede yineleme.

sözceleme: İki susku arasında yer alan söz zinciri parçasını –yani sözceyi– belli bir bağlam ve durum içinde gerçekleştirme.

sülâsî: Üçlü, üç şeyden meydana gelen; bkz. *Zevâtü's-selâse Kitabı*; üç yazaca sahip olan [ortası illetli] sözcükler.

şedde: bkz. **teşdîd.**

tahfîf: bkz. **hafifletme.**

tenvîn: Sözcüğün sonunu *nun* gibi okutmak üzere konan iki üstün (*-en*), iki esre (*-in*), iki ötre (*-ün*).

teşdîd: Bir yazacı çift okutan ve *şedde* denilen im.

titreşimli: Ses tellerinin titreşimiyle nitelenen sesler için kullanılır; ötümlü de denir; *sedalı.*

titreşimsiz: Ses telleri titreşmeden oluşan sesler için kullanılır (*p, ç, q, k*); ötümsüz de denir; *sedasız.*

topluluk adı: Birçok öğeden oluşmakla birlikte bütünlük gösteren, birlik sunan bir topluluğa verilen tekil ad.

ünlü-alan: Sesçil imlerden birini alan yazaç.

ünlü-almayan: Sesçil im almamış yazaç.

ünlülenme: Vezinde söz konusu olan ünsüzler ve ünlüler dışında olan, okunuşta veznin içine katılan ve anlamı değiştiren bir dizi ünlünün eklenmesi.

ünsüz: Harekeyle [**sesçil im**] okunmayan yazaç (*harf*); *sâkin.*

ulam: Dilbilgisel ya da anlamsal sınıflandırma birimi; çeşitli ortak dilbilgisel ve anlamsal ölçütlere göre dil öğelerinin yerleştirildiği ya da oluşturduğu sınıf.

vav-ı âtıfa: Atıf vavı; bağlaç; Arapça veya Farsça iki sözcüğü birbirine bağlarken, ilk sözcük ünsüzle bitmişse bu yazacı *ü* gibi okutur [*ilim ve irfan≈ilm ü irfan*], ünlüyle

bitmişse iki sözcüğü bağlayan *vav*, *vü* biçiminde okunur [*kaza ve kader≈kaza vü kader*].

yalın: Türemiş ya da bileşik sözcüğe karşıt olarak, kök nitelikli bir anlambirim özelliği taşıyan sözcük; *mücerred*.

yansıma: Dış gerçeklik düzleminde var olan ses ya da gürültüleri, işitimsel izlenimi yansıtacak biçimde aktaran, adlandırılan gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öge.

yazaç: Bir alfabeyi oluşturan ve tek başına ya da kendisiyle aynı türden ögelerle birlikte bir sesi ya da ses öbeğini göstermek için kullanılan yazı ögelerinin, çizimsel belirtkelerin her biri; *harf, ünsüz*.

zamme: *o, ö, u, ü* [yuvarlak ünlü] okutan ötre imi.